

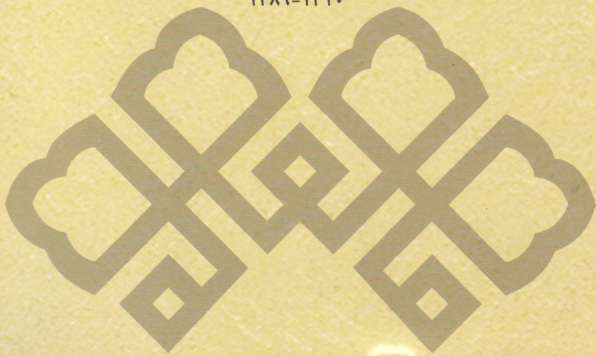

تعليقات کافی

پی نوشت های بر کتاب الحجة اصول کافی

آیت الله علامه شیخ محمد رضا جعفری (قدس سره)

۱۳۸۹-۱۳۱۰

تعليقات کافی

پی نوشت هایی بر کتاب الحجة اصول کافی

علامه آیت الله شیخ محمدرضا جعفری

(۱۳۸۹-۱۳۱۰ ش)

سروش‌نامه: جعفری، محمدرضا ۱۳۱۰-۱۳۸۹ ش

عنوان و نام پدیدآور: تعلیقات کافی (پی‌نوشت‌هایی بر کتاب الحجة اصول کافی) / آیت الله شیخ محمدرضا جعفری (۱۳۸۹-۱۳۱۰ ش.):

مشخصات نشر: تهران: نشر تک، ۱۳۹۶

مشخصات ظاهری: ۳۶۸ ص

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۶۷۳۷-۴۴-۰

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: کتاب‌نامه: ص. [۳۴۹] - ۳۶۸: همچنین به صورت زیر نویس.

عنوان دیگر: کتاب الحجة

موضوع: کلیتی، محمد بن یعقوب - ۳۲۹ق. الکافی - نقد و تفسیر

موضوع: احادیث شیعه - قرن ۴ق - نقد و تفسیر

شناسه افزوده: کلیتی، محمد بن یعقوب - ۳۲۹ق. الکافی. شرح

رده بندی کنگره:

رده بندی دیویی:

شماره کتابشناسی ملی: BP۱۲۹/ک۸-ک۲۰۴۲۲۳ ۱۳۹۵

۲۹۷/۲۱۲

۴۴۳۷۲۲۴

تعلیقات کافی (پی‌نوشت‌هایی بر کتاب الحجة اصول کافی)

علامه آیت الله شیخ محمدرضا جعفری

ناشر: تک تاریخ نشر: ۱۳۹۶ ش شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۶۷۳۷-۴۴-۰

مرکز پخش: بنیاد فرهنگ جعفری

www.bjafari.ir

جميع حقوق برای بنیاد فرهنگ جعفری محفوظ است

قم، بنیاد فرهنگ جعفری

تلفن: ۰۲۵-۳۲۹۱۷۱۱۱ فکس: ۰۲۵-۳۲۹۱۷۱۱۰

ایمیل: info@bjafari.com

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست

.....	سخن بنیاد	۹
.....	پیش گفتار	۱۵
.....	آشنایی مرحوم استاد جعفری با زبان انگلیسی	۱۶
.....	الف. دایرة المعارف ها	۱۸
.....	ب. کتاب های تاریخ جهان و اروپا	۱۹
.....	ج. کتاب های فلسفه غرب	۲۰
.....	د. کتاب های عمومی	۲۱
.....	هـ. نوشته های مستشرقان	۲۲
.....	تعلیقہ مرحوم استاد جعفری بر کتاب کافی	۲۴
.....	ویژگی های تعلیقہ های احادیث	۲۷
.....	کتاب حاضر	۳۲
.....	بَابُ الْإِضْطِرَارِ إِلَى الْحُجَّةِ	۳۷
.....	بَابُ طَبَقَاتِ الْأَنْبِيَاءِ وَالرُّسُلِ وَالْأَيْمَّةِ عليهم السلام	۴۰
.....	بَابُ الْفَرْقِ بَيْنَ الرُّسُولِ وَالنَّبِيِّ وَالْمُحَدَّثِ	۴۲
.....	باب فرض طاعة الانمة عليهم السلام	۴۸
.....	بَابُ أَنَّ الْأَيْمَةَ عليهم السلام هُمْ أَرْكَانُ الْأَرْضِ	۴۹
.....	باب نَادِرٌ جَامِعٌ فِي فَضْلِ الْإِمَامِ وَصِفَاتِهِ	۵۱
.....	بَابُ مَا فَرَضَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَرَسُولُهُ ﷺ مِنَ الْكَوْنِ مَعَ الْأَيْمَةِ عليهم السلام	۵۸
.....	بَابُ أَنَّ أَهْلَ الذِّكْرِ الَّذِينَ أَمَرَ اللَّهُ الْخَلْقَ بِسُؤَالِهِمْ هُمُ الْأَيْمَةُ عليهم السلام	۶۰

- بَابُ أَنَّ الرَّاسِخِينَ فِي الْعِلْمِ هُمُ الْأَيَّمَةُ عليه السلام ٦٢
- بَابُ أَنَّ الْأَيَّمَةَ عليه السلام قَدْ أُوتُوا الْعِلْمَ وَأُثِّبَتْ فِي صُدُورِهِمْ ٦٣
- بَابُ أَنَّ الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلْإِمَامِ ٦٤
- بَابُ عَرْضِ الْأَعْمَالِ عَلَى النَّبِيِّ عليه السلام وَالْأَيَّمَةِ عليه السلام ٦٦
- بَابُ أَنَّ الْأَيَّمَةَ وَرُتُوا عِلْمَ النَّبِيِّ وَجَمِيعِ الْأَنْبِيَاءِ وَالْأَوْصِيَاءِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ ٦٧
- بَابُ أَنَّ الْأَيَّمَةَ عليه السلام عِنْدَهُمْ جَمِيعُ الْكُتُبِ الَّتِي نَزَلَتْ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَأَنْتَهُمْ يَعْرِفُونَهَا عَلَى اخْتِلَافِ أَلْسِنَتِهَا ٦٩
- بَابُ أَنَّهُ لَمْ يَجْمَعْ الْقُرْآنُ كُلَّهُ إِلَّا الْأَيَّمَةُ عليه السلام وَأَنْتَهُمْ يَعْلَمُونَ عِلْمَهُ كُلَّهُ ٧١
- بَابُ مَا عِنْدَ الْأَيَّمَةِ عليه السلام مِنْ سِلَاحِ رَسُولِ اللَّهِ عليه السلام وَمَتَاعِهِ ٧٥
- بَابُ فِيهِ ذِكْرُ الصَّحِيفَةِ وَالْجَهْرِ وَمُصْحَفِ فَاطِمَةَ عليها السلام ٨٠
- بَابُ فِي شَأْنِ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ وَتَفْسِيرِهَا ٨٧
- بَابُ نَادِرٍ فِيهِ ذِكْرُ الْغَيْبِ ٩٤
- بَابُ أَنَّ الْأَيَّمَةَ عليه السلام يَعْلَمُونَ مَتَى يَمُوتُونَ وَأَنْتَهُمْ لَا يَمُوتُونَ إِلَّا بِاخْتِيَارٍ مِنْهُمْ ١٠٢
- بَابُ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يُعَلِّمْ نَبِيَّهُ عِلْمًا إِلَّا أَمْرَهُ أَنْ يُعَلِّمَهُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَ أَنَّهُ كَانَ شَرِيكُهُ فِي الْعِلْمِ ١٠٤
- بَابُ جِهَاتِ عُلُومِ الْأَيَّمَةِ عليه السلام ١٠٥
- بَابُ التَّوْفِيعِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ عليه السلام وَإِلَى الْأَيَّمَةِ عليه السلام فِي أَمْرِ الدِّينِ ١٠٨
- بَابُ أَنَّ الْأَيَّمَةَ عليه السلام مُحَدِّثُونَ مُفَهِّمُونَ ١١١
- بَابُ أَنَّ الْإِمَامَ عليه السلام يَعْرِفُ الْإِمَامَ الَّذِي يَكُونُ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنَّ قَوْلَ اللَّهِ تَعَالَى ﴿ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا ﴾ فِيهِمْ عليهم السلام نَزَلَتْ ١١٦
- بَابُ أَنَّ الْأَيَّمَةَ عليه السلام لَمْ يَفْعَلُوا شَيْئًا وَلَا يَفْعَلُونَ إِلَّا بِعَهْدٍ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَأَمْرٍ مِنْهُ لَا يَتَجَاوَزُونَهُ ١١٨
- بَابُ مَا نَصَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَرَسُولُهُ عَلَى الْأَيَّمَةِ عليه السلام وَاحِدًا فَوَاحِدًا ١٢٠
- بَابُ الْإِشَارَةِ وَالنَّصِّ عَلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام ١٢٣

٧	فهرست
١٣٢	بَابُ الْإِشَارَةِ وَالنَّصِّ عَلَى الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عليه السلام
١٣٤	بَابُ الْإِشَارَةِ وَالنَّصِّ عَلَى الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عليه السلام
١٣٦	بَابُ الْإِشَارَةِ وَالنَّصِّ عَلَى عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمَا
١٣٧	بَابُ الْإِشَارَةِ وَالنَّصِّ عَلَى أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام
١٣٩	بَابُ الْإِشَارَةِ وَالنَّصِّ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الصَّادِقِ عليه السلام
١٤٠	بَابُ الْإِشَارَةِ وَالنَّصِّ عَلَى أَبِي الْحَسَنِ مُوسَى عليه السلام
١٤٤	بَابُ الْإِشَارَةِ وَالنَّصِّ عَلَى أَبِي الْحَسَنِ الرُّضَا عليه السلام
١٥٥	بَابُ الْإِشَارَةِ وَالنَّصِّ عَلَى أَبِي جَعْفَرٍ الثَّانِي عليه السلام
١٥٨	بَابُ الْإِشَارَةِ وَالنَّصِّ عَلَى أَبِي الْحَسَنِ الثَّالِثِ عليه السلام
١٦١	بَابُ الْإِشَارَةِ وَالنَّصِّ عَلَى أَبِي مُحَمَّدٍ عليه السلام
١٦٥	بَابُ الْإِشَارَةِ وَالنَّصِّ إِلَى صَاحِبِ الدَّارِ عليه السلام
١٧٥	بَابُ فِي تَسْمِيَةِ مَنْ رَأَاهُ عليه السلام
١٧٨	بَابُ فِي النَّهْيِ عَنِ الْإِسْمِ
١٨٠	بَابُ فِي الْغَيْبَةِ
١٩٠	بَابُ مَا يَفْصَلُ بِهِ بَيْنَ دَعْوَى الْمُحَقِّقِ وَالْمُبْطِلِ فِي أَمْرِ الْإِمَامَةِ
٢٤١	بَابُ كَرَاهِيَةِ التَّرْقِيَةِ
٢٤٤	بَابُ التَّمَحِيصِ وَالْإِمْتِحَانِ
٢٤٦	بَابُ أَنَّهُ مَنْ عَرَفَ إِمَامَهُ لَمْ يَضُرَّهُ تَقَدُّمُ هَذَا الْأَمْرِ أَوْ تَأَخُّرُ
٢٤٧	بَابُ مَنْ ادَّعَى الْإِمَامَةَ وَلَيْسَ لَهَا بِأَهْلٍ وَمَنْ جَحَدَ الْأَيْمَةَ عليه السلام أَوْ بَعْضَهُمْ وَمَنْ أَثْبَتَ الْإِمَامَةَ لِمَنْ لَيْسَ لَهَا بِأَهْلٍ
٢٤٩	بَابُ مَنْ مَاتَ وَلَيْسَ لَهُ إِمَامٌ مِنْ أَيْمَةِ الْهُدَى وَهُوَ مِنَ الْبَابِ الْأَوَّلِ
٢٥٠	بَابُ فِيمَنْ عَرَفَ الْحَقَّ مِنْ أَهْلِ الْبَيْتِ وَمَنْ نَكَرَ
٢٥١	بَابُ مَا يَجِبُ عَلَى النَّاسِ عِنْدَ مُضِيِّ الْإِمَامِ
٢٥٤	بَابُ فِي أَنَّ الْإِمَامَ مَتَى يَعْلَمُ أَنَّ الْأَمْرَ قَدْ صَارَ لِيهِ

٢٥٦.....	تعلیقات کافی / کتاب الحجة
٢٥٩.....	بَابُ حَالَاتِ الْأَيْمَةِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي السَّنِّ
٢٦٠.....	بَابُ أَنَّ الْإِمَامَ لَا يَغْسِلُهُ إِلَّا إِمَامٌ مِنَ الْأَيْمَةِ عَلَيْهِ السَّلَامُ
٢٦٢.....	بَابُ مَوَالِيدِ الْأَيْمَةِ عَلَيْهِ السَّلَامُ
٢٦٤.....	بَابُ خَلْقِ أَبْدَانِ الْأَيْمَةِ وَأَرْوَاحِهِمْ وَقُلُوبِهِمْ عَلَيْهِ السَّلَامُ
٢٦٧.....	بَابُ أَنَّ الْحِجْنَ يَأْتِيهِمْ فَيَسْأَلُونَهُمْ عَنْ مَعَالِمِ دِينِهِمْ وَيَتَوَجَّهُونَ فِي أُمُورِهِمْ
٢٦٩.....	بَابُ أَنَّهُ لَيْسَ شَيْءٌ مِنَ الْحَقِّ فِي يَدِ النَّاسِ إِلَّا مَا خَرَجَ مِنْ عِنْدِ الْأَيْمَةِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَأَنَّ كُلَّ شَيْءٍ لَمْ يَخْرُجْ مِنْ عِنْدِهِمْ فَهُوَ بَاطِلٌ
٢٧١.....	بَابُ فِيمَا جَاءَ أَنَّ حَدِيثَهُمْ صَعْبٌ مُسْتَصْعَبٌ
٢٧٢.....	بَابُ مَا يَجِبُ مِنَ حَقِّ الْإِمَامِ عَلَى الرَّعِيَّةِ وَحَقِّ الرَّعِيَّةِ عَلَى الْإِمَامِ
٢٧٦.....	بَابُ أَنَّ الْأَرْضَ كُلَّهَا لِلْإِمَامِ عَلَيْهِ السَّلَامُ
٢٧٨.....	بَابُ نَادِرٌ
٣٢٦.....	بَابُ فِيهِ نُكْتُ وَتُتِفُّ مِنَ التَّنْزِيلِ فِي الْوَلَايَةِ
٣٢٨.....	بَابُ فِيهِ نُتِفُّ وَجَوَامِعُ مِنَ الرَّوَايَةِ فِي الْوَلَايَةِ
٣٣٠.....	بَابُ فِي مَعْرِفَتِهِمْ أَوْلِيَاءَهُمْ وَالتَّمْرِضِ إِلَيْهِمْ
٣٣٠.....	أَبْوَابُ التَّارِيخِ
٣٤١.....	بَابُ مَوْلِدِ النَّبِيِّ ﷺ وَوَفَاتِهِ
٣٤٣.....	بَابُ النَّهْيِ عَنِ الْإِشْرَافِ عَلَى قَبْرِ النَّبِيِّ ﷺ
٣٤٩.....	بَابُ مَوْلِدِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ
	كتابتنامه

سخن بنیاد

در دنیای امروز، سیلاب شبهات و طوفان سؤالات، مبانی دینی افراد به خصوص نسل جوان را مورد هجوم قرار داده و همه زمینه‌های اعتقادی، اخلاقی و نیز جنبه‌های عملی ایشان را در این حوزه تهدید می‌کند. می‌توان گفت کفر به مثابه ملّتی واحد در برابر مذهب حقّه جعفری صف‌آرایی کرده و با تمام قوا و نیرو جلوه‌گر شده است. در این راه جبهه باطل با استفاده از اهرم زر و زور و تزویر برای رسیدن به مقاصد شوم خود به هر ناپسندی چنگ می‌زند.

در این میان افراد ساده‌لوح و کم‌دانشی که از علوم دینی بهره‌مند نیستند، فریب خورده و از صراط ایمان منحرف می‌شوند و با این کار آب به آسیاب شیطان و اتباعش می‌ریزند.

در حقیقت امکانات حزب شیطان و ابزارهای رسانه‌ای آنها از یک‌سو و ضعف جامعه‌ی شیعی در تحصیل آگاهی دینی از سوی دیگر، گردبادهای تند و سهمگینی پدید آورده است که تلاش می‌کند ریشه‌ی شجره‌ی طیّبه‌ی ایمان را بخشکاند.

با این همه، با تمام مشکلاتی که برای اهل حق از سوی اهل باطل پیش آمده جای نگرانی نیست چراکه خداوند در سوره مبارکه مانده وعده پیروزی را به مجاهدین جبهه حق مژده داده است.

در عین حال وظیفه دانشمندان و عالمان دینی این است که با تمام نیرو برای نجات ناآگاهان بکوشند و آنان را به راه حق ارشاد نمایند؛ زیرا با کوتاهی در این امر، شریک انحراف گمراهان خواهند بود.

در گفتار نورانی خاندان رسالت اوصاف و ویژگی‌های متعددی برای عالمان و دانشمندان دینی بیان گردیده است. از جمله امام حسن عسکری علیه السلام به نقل از امام صادق علیه السلام عالمان دینی را مرزبان و سنگربانان حریم دین در مقابله با ابلیس و یاران او معرفی می‌کنند و می‌فرمایند:

«علمای شیعه سنگربانان در برابر ابلیس و یاران خبیث او می‌باشند و آنها را از حمله‌ور شدن و تسلط بر شیعیان ناآگاه ما باز می‌دارند. آگاه باشید هرکس در این موقعیت قرار گیرد هزار هزار بار برتر است از کسی که با روم و ترک و خزر به پیکار برود، زیرا چنین کسی از دین دوستان ما دفاع می‌کند ولی مجاهد از بدن آنها دفاع می‌نماید»^(۱).

همچنین آن امام همام علیه السلام در حدیث دیگری عالمان را کافل ایتام آل محمد می‌خوانند و می‌فرمایند:

«حضرت امام حسین علیه السلام فرمودند: هر کس یتیم ما را که از ما دور افتاده کفالت کند - و ما بر اساس مصلحت دوست داشتیم که از او پنهان باشیم - و از دانش ما که به وی رسیده، با آن یتیم مواسات کند و او را سرپرستی نماید و به او بیاموزد تا وی هدایت گردد، خدای عزوجل به او می‌فرماید: ای بنده‌ی بزرگواری که مواسات نمودی، من سزاوارتر از تو به کرم و بزرگواری‌ام. ای فرشتگانم، به عدد هر حرفی که به دیگران آموخته است، در بهشت به او یک میلیون قصر بدهید و از سایر نعمت‌ها بر آن کاخ‌ها بیفزایید آنچه را که سزاوار است»^(۲).

۱. مجلسی، بحارالأنوار، ج ۲، ص ۵.

۲. همان، ص ۴.

امام کاظم علیه السلام نیز در حدیث شریفی دانشمندان دینی را به مثابه قلعه محکم برای مومنین دانستند و فرموده‌اند:

«هرگاه مؤمن دانا بمیرد، فرشتگان و نیز نقاطی از زمین که در آنها بندگی خدا می‌نموده و درهای آسمان که اعمال شایسته‌ی وی از آنها بالا رفته است بر او می‌گیرند و با مرگ او در اسلام رخنه‌ای ایجاد می‌شود که هیچ چیز آن را جبران نمی‌کند».

سپس آن حضرت فرمودند:

«زیرا مؤمنان فقیه و دانا، حصار استوار و محکم مسلمانان می‌باشند، همانند دیوار شهر که اطراف آن را احاطه کرده است».^(۱)

این اوصاف برای عالمان بر شمرده نشده است مگر اینکه آنان همواره طرف‌داری از حق نموده چنانکه امام یازدهم علیه السلام به نقل از امام رضا علیه السلام می‌فرمایند:

«بهترین و باارزش‌ترین عمل نیکویی که یکی از علمای از دوستان ما برای خود پیش می‌فرستد تا در زمان فقر و احتیاج و نیاز و گرفتاری خویش از آن بهره‌مند گردد آن است که در دنیا به فریاد یکی از دوستان نادان ما برسد و او را از خطر دشمن خدا و پیامبر رهایی بخشد، وی از قبر خود به پا خیزد، در حالی که فرشتگان در صف‌های منظم از کنار قبر تا جایگاه همیشگی و دائمی او در بهشت به پا ایستاده‌اند و او را بر بال‌های خود حمل می‌کنند تا به بهشت وارد شود و به وی می‌گویند: خوشا به حال تو، خوشا به حال تو ای کسی که سگان را از نیکان دور می‌ساختی و ای کسی که برای پیشوایان و امامان برجسته تعصب می‌ورزیدی».^(۲)

۱. همان، ج ۷۹، ص ۱۷۷.

۲. مجلسی، بحار الأنوار، ج ۲، ص ۱۱.

و نیز به نقل از امام هادی علیه السلام می فرماید:

«اگر پس از غیبت قائم علیه السلام باقی نمی ماندند علمایی که مردم را به سوی آن حضرت دعوت کنند و آنان را به سوی ایشان راهنمایی نمایند و با حجت ها و دلیل های الهی از دین او دفاع کنند و ضعفای از بندگان خدا را از دام ابلیس و پیروانش و از دام دشمنان ما نجات دهند، قطعاً کسی باقی نمی ماند، مگر آن که از دین خدا مرتد می شد، ولی آن دانایان، دل های ناتوانان از شیعه را تقویت نموده و از انحراف نگهداری می کنند، همان طور که ناخدای کشتی، آن را نگه می دارد. آنها برترین خلق، نزد خداوند عزوجل می باشند».^(۱)

درود خدا بر عالمانی که در عصر پرغوغای کنونی به خدمت در ساحت مقدس ولی الله الاعظم حضرت حجت علیه السلام اشتغال دارند و در این مسیر احساس خستگی نمی کنند و به وظیفه ی ارشاد و تعلیم پرداخته و در محضر مولای خود سرافراز می شوند.

یکی از این عالمان دینی که عمر پربرکت خود را در مسیر خدمت به ساحت مقدس حضرت مهدی علیه السلام و کفالت ایام آل محمد علیهم السلام سپری نمود، فرزند رشید حوزه ی کهن سال ولایت، علامه فقید حضرت آیت الله حاج شیخ محمدرضا جعفری علیه السلام بود.

مرحوم علامه جعفری علیه السلام از معدود دانشمندان شیعی در قرون اخیر بود که آرای ویژه کلامی داشت. ایشان با وجود دارابودن گرایش ولایی و اندیشیدن در قالب سنت نظریات جدیدی در حوزه کلام ارائه نمود. گرایشات فکری وی در پی مواجهه روشن و

بی‌هراس ایشان با واقعیت دنیای مدرن بود. روش کلامی علامه جعفری رحمته الله علیه یادآور هشام بن حکم و نغزگویی او در هنگام استدلال یادآور مؤمن الطاق بود. ایشان در دفاع از عقاید شیعه میراث‌دار شیخ مفید، در حمایت از ولایت پایمردی از تبار شرف‌الدین و میرحامد و علامه امینی بود. آری به راستی علامه جعفری رحمته الله علیه متکلمی بود از تبار متکلمان شیعه.

در سال ۱۳۸۳ جمعی از دوستان و شیعیان امیرالمؤمنین علیه السلام به منظور نشر معارف اهل‌بیت علیهم السلام و دفاع از کیان مذهب تشیع و مهیا کردن شرایطی برای تدریس مباحث ناب اعتقادی شیعه در عرش آل محمد صلی الله علیه و آله، حوزه علمیه قم «بنیاد فرهنگ جعفری» را تأسیس نمودند.

به همین منظور مرحوم استاد جعفری رحمته الله علیه از تهران به قم دعوت شدند تا با عرضه مباحث عمیق در حوزه‌ی امامت، تاریخ صدر اسلام و تاریخ کلام به غنای این مؤسسه بیافزایند. با آمدن ایشان به قم کتابخانه‌ی غنی و تألیفات گران‌بهای ایشان و همچنین مجموعه صوتی دروس حضرت استاد در تهران، در اختیار این مؤسسه قرار گرفت تا نسبت به احیای آثار ایشان اقدامات لازم صورت گیرد.

از آنجا که یکی از اهداف بنیاد فرهنگ جعفری، تدوین و نشر آثار بیانی و بنانی حضرت علامه شیخ محمدرضا جعفری رحمته الله علیه است، کتاب حاضر مجموعه تعلیقاتی است که مرحوم علامه جعفری رحمته الله علیه بر کتاب شریف کافی «باب الحجة» نگاشته و به زبان انگلیسی چاپ و توسط مؤسسه جهانی خدمات اسلامی نشر یافته بود و سپس توسط خانم اسکویی ترجمه و در مجله سفینه به فارسی چاپ گردید و جهت استفاده بیشتر محققین با بازبینی یکی از محققان بنیاد فرهنگ جعفری، جناب آقای محمد حسین افراخته در بخش تدوین و نشر آثار به شکل حاضر تدوین و ارائه گردیده است.

در پایان لازم می‌دانیم از تمام عزیزانی که ما را در آماده‌سازی و نشر این کتاب ارزشمند یاری نموده‌اند، تشکر کرده و امید است تلاش حاضر خرسندی قلب نازنین حضرت ولی عصر علیه السلام را فراهم نموده و مورد قبول حضرت حق واقع شود؛ ان شاء الله.

بنیاد فرهنگ جعفری

قم ۱۳۹۴ ه. ش

پیش‌گفتار

کتاب **کافی** شریف تصنیف عالم بزرگ شیعه محمد بن یعقوب کلینی را می‌توان مهم‌ترین کتاب در شناخت عقاید و فقه شیعه دانست. این کتاب به مثابه یک بسته معرفتی کامل برای تمامی کسانی است که خواستار تحقیق و شناخت مذهب تشیع باشند. تمامی علمای شیعه در طول تاریخ، برای به دست آوردن تمامی احکام خود، چه در جنبه اعتقادی و چه در جنبه فقهی، این کتاب را به عنوان یکی از منابع اساسی خود در استناد به احادیث، به کار گرفته‌اند و نام این کتاب در تمامی کتب اعتقادی و فقهی به کرات دیده می‌شود. علاوه بر این، شروح و ترجمه‌های فراوانی که بر این کتاب توسط علمای مختلف شیعه و در طول تاریخ نوشته شده است، نشان از اهمیت والای این کتاب در طول تاریخ در میان شیعیان است.

در حدود واپسین سال‌های قرن بیستم، **مؤسسه جهانی خدمات اسلامی**^(۱) تصمیم به ترجمه این کتاب به زبان انگلیسی گرفت که پس از مساعدت مرحوم علامه جعفری و نظارت ایشان، کار ترجمه این کتاب آغاز شده و تا کنون نیز ادامه دارد. مرحوم علامه جعفری علاوه بر نظارت بر ترجمه این کتاب، به نوشتن تعلیقات و ارائه توضیحاتی در زمینه روایات موجود در کتاب **کافی** همت گماشتند و این خود نشان از دوراندیشی آن استاد فرزانه داشت.

سخن گفتن از مرحوم استاد علامه محمدرضا جعفری کار آسانی نیست. استادی که محبت حضرت رسول الله ﷺ و اهل بیت گرامی ایشان صلوات الله وسلامه علیهم اجمعین در تمامی وجودش ریشه داشت و هر لحظه و به کوچکترین مناسبت شاگردان خود را به ذکر و یاد آن پاکان تشویق می نمود و خود از مناقب و فضائل ایشان سخن می گفت. استادی که از دانش عظیم خود در شناخت مکتب اهل بیت علیهم السلام استفاده نمود و این مهم را به دیگران نیز آموخت.

علاقه مرحوم استاد جعفری به کتاب شریف کافی برای تمامی شاگردان ایشان مشهود بود و به شاگردان خود توصیه اکید در مراجعه به کتاب کافی و بهره‌مندی از آن را داشتند. شاید به دلیل اهمیت این کتاب و همچنین علاقه شخصی ایشان به کتاب کافی بود که ایشان تصمیم به نوشتن تعلیقه بر این کتاب گرفتند. پیش از پرداختن به توضیحی در مورد تعلیقات مرحوم علامه جعفری و همچنین اقدامات انجام شده برای کتابی که هم اکنون به محضر خوانندگان تقدیم می‌شود، لازم است قدری در مورد آشنایی مرحوم استاد با زبان انگلیسی و منابع انگلیسی زبان و همچنین نگاشته‌های مستشرقان در مورد اسلام و تشیع سخن گفته شود. چرا که این آشنایی ایشان با زبان انگلیسی، خود بهترین دلیل بر آشنایی ایشان به زمانه خود است.

آشنایی مرحوم استاد جعفری با زبان انگلیسی

مرحوم علامه جعفری علاوه بر تحصیل علوم دینی مختلف به آموزش زبان‌های خارجی نیز اهتمامی ویژه داشت. مرحوم استاد جعفری بعد از تولد در نجف اشرف از دوران طفولیت که مشغول به تحصیل بوده تصمیم به آموزش زبان عربی گرفتند. از جناب آقای سید حسن حائری (یکی از شاگردان استاد و ریاست فعلی بنیاد فرهنگ جعفری) شنیدم که ایشان به همراه یکی از دوستان خود، هر هفته مبلغی هنگفت به یک شخص می‌دادند تا به آنها زبان انگلیسی را آموزش دهد. در میان کتاب‌های

انگلیسی موجود در کتاب‌خانه ایشان کتاب‌های آموزش زبان انگلیسی که در آن دوران نوشته شده بود، موجود است و خط مرحوم استاد نیز بر آنها دیده می‌شود که نشان از اهتمام شدید ایشان بر آموزش زبان انگلیسی است. آن مرحوم به زبان انگلیسی به طور کامل تسلط داشت و به دلیل حضور چندماهه در اندونزی با زبان‌های منطقه شرق آسیا نیز آشنایی داشتند، همچنین در کتاب‌خانه ایشان کتاب‌های به زبان روسی و فرانسه نیز وجود دارد که خود دلیل بر آشنایی نسبی ایشان به این دو زبان بوده است. در کتاب‌خانه عظیم ایشان کتاب‌های بسیاری در موضوعات مختلف تاریخی، کلامی، فقهی و دیگر علوم اسلامی موجود بوده و در کنار این موضوع کتاب‌های فراوانی به زبان انگلیسی یافت می‌شود. ایشان علاوه بر کتب نوشته شده در زمینه علوم اسلامی، در زمینه‌های علوم دیگر و حتی علوم جدید نیز به فعالیت علمی مشغول بوده‌اند. کتاب‌هایی در موضوع فلسفه غرب، تاریخ اروپا و جهان، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی و علوم روز دیگر که مجموع آنها بیش از ۲ هزار عنوان کتاب به زبان انگلیسی است، در کتاب‌خانه ایشان به وفور یافت می‌شود. این کتاب‌ها شامل دایرة المعارف‌های عمومی و تخصصی، کتاب‌های تاریخ اروپا و جهان، فلسفه غرب و نوشته‌های مستشرقان در مورد دین اسلام و شیعه می‌باشند.

راقم این سطور این توفیق را داشت که در ابتدای ورود خود به بنیاد فرهنگ جعفری (در سال ۱۳۸۵) و به امر مسئولین آن، کتاب‌های انگلیسی کتاب‌خانه آن مرحوم را فهرست نماید. این امر خود زمینه‌ای شد که به نوشته‌های غریبان در مورد اسلام توجه پیدا کرده و بعدها به امر مرحوم استاد جعفری به تحقیق در زمینه نوشته‌های مستشرقان در مورد اسلام و تشیع بپردازد. نتیجه آن پایان‌نامه‌ای در دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران و در مقطع کارشناسی ارشد در زمینه «رویکرد مستشرقان انگلیسی قرن بیستم به سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم» بود که در شهریورماه سال ۱۳۹۱ در آن

دانشگاه دفاع شد. افسوس که پیش از اتمام آن پایان‌نامه مرحوم استاد جعفری چشم از جهان فرو بست و نگارنده از راهنمایی‌های بی‌دریغ ایشان محروم گردید. هرچند که ایشان در همان چند ماه ابتدایی نوشته شدن این پایان‌نامه نیز آفاق جدیدی را برای نگارنده باز نمودند که خود جای بسی شکر دارد.

با توجه به آنچه گفته شد، در ادامه برخی از کتاب‌های انگلیسی موجود در کتابخانه ایشان معرفی خواهند شد.

الف. دایرة المعارف‌ها

در قرن بیستم دایرة المعارف‌های مختلفی در جهان نوشته شد که برخی از آنها عمومی بوده و برخی دیگر جنبه تخصصی داشته‌اند. از معروف‌ترین این دایرة المعارف‌ها می‌توان به دانش‌نامه‌های عمومی «دایرة المعارف آمریکانا»^(۱) (در ۳۰ جلد) و «دایرة المعارف بریتانیکا»^(۲) (در ۲۸ جلد)، «دایرة المعارف شوروی کبیر»^(۳) (در ۲۰ جلد)، «دایرة المعارف کامپتون»^(۴) (در ۲۶ جلد) اشاره کرد که همگی بخشی از کتاب‌های انگلیسی کتابخانه ایشان را تشکیل می‌دهد. علاوه بر این، دایرة المعارف‌های تخصصی فراوانی نیز در این زمان نوشته شده‌اند که مشهورترین آنها عبارتند از «دایرة المعارف بین‌المللی علوم اجتماعی»^(۵) (در

۱. Encyclopedia Americana

۲. Encyclopedia Britannica

۳. The Great Soviet Encyclopedia

۴. Compton's Encyclopedia

۵. International Encyclopedia of Social Science

۱۷ جلد)، «دایرة المعارف فلسفه»^(۱) (معروف به دایرة المعارف «پل ادواردز»^(۲)) در ۸ جلد) هستند که همگی جزء کتاب‌های کتاب‌خانه ایشان هستند.

ب. کتاب‌های تاریخ جهان و اروپا

در بین کتاب‌های مرحوم علامه جعفری کتاب‌های فراوانی در مورد تاریخ جهان و اروپا به زبان انگلیسی به چشم می‌خورد. از این میان می‌توان کتاب‌های با موضوع تاریخ یونان و روم باستان همچون «تواریخ»^(۳) نوشته تاسیتوس،^(۴) «تواریخ»^(۵) نوشته هرودت^(۶)، «حیات مردان نامی»^(۷) نوشته پلوتارک^(۸) ذکر نمود.

کتاب‌های تاریخ معاصر نیز در میان کتاب‌های علامه جعفری وجود دارد. معروف‌ترین کتابی که در این زمینه می‌توان نام برد کتاب شش جلدی «جنگ جهانی دوم»^(۹) نوشته وینستون چرچیل^(۱۰) (نخست وزیر بریتانیا در زمان جنگ جهانی دوم)

۱. Encyclopedia of Philosophy

۲. (Paul Edwards, ۱۹۲۳-۲۰۰۴) وی از معروف‌ترین فیلسوفان قرن بیستم بود که در دانشگاه کلمبیای آمریکا به تحصیل پرداخت و در دانشگاه نیویورک به تدریس مشغول شد. دایرة المعارف فلسفه زیر نظر وی نوشته شد و کامل‌ترین دایرة المعارف در زمینه فلسفه به شمار می‌رود.

۳. The Histories

۴. Tacitus

۵. The Histories

۶. Herodotus

۷. Lives of the Noble Grecians and Romans

۸. Plutarch

۹. The Second World War

۱۰. Winston Churchill

است. راقم این سطور تعدادی از حواشی مرحوم استاد بر برخی از صفحات این کتاب را به چشم خود دیده است. کتاب‌هایی در مورد تاریخ انقلاب فرانسه، جنگ‌های داخلی اسپانیا، تاریخ ایتالیا و حتی کشورهای آسیایی مانند تاریخ هند نیز در کتاب خانه علامه جعفری کم نیستند. همچنین، کتاب‌های دیگر در مورد تاریخ ادبیات انگلیس، تاریخ ادبیات ایتالیا و همچنین کتاب‌هایی در مورد تاریخ مسیحیت در کتاب‌خانه ایشان به وفور یافت می‌شود. به طور مثال ایشان کتابی با عنوان «کلیسای مسیح»^(۱) دارند که در سال ۱۹۰۷ به انتشار رسیده است.

ج. کتاب‌های فلسفه غرب

فیلسوفان غربی در طول تاریخ کتاب‌های زیادی به رشته تحریر درآورده‌اند. مرحوم علامه جعفری بسیاری از کتاب‌های این نویسندگان را در کتاب‌خانه خود جمع‌آوری نموده بودند. از کتاب‌های فیلسوفان قدیم می‌توان ترجمه‌ی انگلیسی آثار افلاطون و ارسطو و دو کتاب «شهر خدا»^(۲) و «اعترافات»^(۳) نوشته سنت آگوستین^(۴) و کتاب‌های توماس آکویناس^(۵) و دوره سه جلدی «کمندی الهی»^(۶) نوشته دانته^(۷) را نام برد.

۱. The Church of Christ

۲. The City of God

۳. The Confessions

۴. Saint Augustine

۵. Thomas Aquinas

۶. The Divine Comedy

۷. Dante

نوشته‌های فیلسوفان جدید مانند دکارت، اسپینوزا، فرانسیس بیکن، توماس هابز، مونتسکیو، ایمانوئل کانت، گئورگ هگل، جان استوارت میل، کی‌یر کِگارد، برتراند راسل و دیگر نویسندگان جدید نیز در کتاب‌خانه ایشان موجود است.

مرحوم علامه جعفری همچنین مجموعه ۵۴ جلدی «کتاب‌های سترگ دنیای غرب»^(۱) را در کتاب‌خانه خود دارا می‌باشد که این مجموعه شامل آثار معروفترین نویسندگان غربی در زمینه‌های مختلف فلسفه، علوم سیاسی، رمان و اقتصاد است.

مرحوم علامه جعفری همچنین کتاب‌های تفکرات نحله‌های امروزمین به ویژه اندیشه‌های فمینیستی و مارکسیستی را در کتاب‌خانه خود جای داده بود. دوره ۱۲ جلدی مجموعه کارهای مارکس و انگلس از این مجموعه هستند. ایشان بسیاری از کتاب‌های دیگر نویسندگان مارکسیست را مانند لنین و پلخانوف و دیگر اندیشمندان کمونیست را که همگی توسط انتشارات «پراگرس»^(۲) در شهر مسکو چاپ شده‌اند، خریداری نموده بودند. کتاب‌های نوشته شده توسط نویسندگان فمینیست نیز در کتاب‌خانه ایشان فراوان است.

د. کتاب‌های عمومی

مرحوم علامه جعفری بسیاری از کتاب‌های موضوعات مختلف مانند جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، اقتصاد، رمان‌های نویسندگان مشهور انگلیسی (مانند ویلیام شکسپیر و چارلز دیکنز) را نیز داشته‌اند.

هـ. نوشته‌های مستشرقان

با توجه به تخصص مرحوم علامه جعفری در موضوعات کلامی و تاریخی کتابخانه ایشان مملو از نوشته‌های مستشرقان در هر کدام از این زمینه‌ها است. از معروف‌ترین این کتاب‌ها می‌توان به *دایرة المعارف اسلام* (در ۱۲ جلد و یک جلد ضمیمه) اشاره نمود که مهم‌ترین فعالیت مستشرقان در زمینه مطالعات اسلامی در قرن بیستم بوده و در آن به تمامی موضوعات کلامی، تاریخی، سیاسی، جغرافیایی و شخصیت‌شناسی در جهان اسلام پرداخته شده است. این مجموعه به ویراستاری بسیاری از شرق‌شناسان معروف قرن حاضر مانند هاملیتون گیب، ادموند باسورث، جوزف شاخت، شارل پلا و دیگران انجام گرفت.

نوشته‌های دیگری از مستشرقان معروف اروپایی مانند ایگناس گلدزیهر^(۱) (*کتاب مطالعات اسلامی*^(۲))، کتاب‌های ویلیام مونتگومری وات^(۳) (*دو کتاب «محمد [ﷺ] در مکه»^(۴) و «محمد [ﷺ] در مدینه»^(۵)*) در این کتابخانه یافت می‌شود. کتاب‌های «*خلافت، ظهور، انحطاط و فروپاشی آن*»^(۶) نوشته ویلیام مویر،^(۷) «*تاریخ ادبیات ایران*»^(۸) نوشته ادوارد براون^(۹) (در چهار جلد)، «*تاریخ*

۱. Ignác Goldziher

۲. Muhammedanische Studien

۳. William Montgomery Watt

۴. Muhammad at Mecca

۵. Muhammad at Medina

۶. The Caliphate: Its rise, decline and fall

۷. William Muir

۸. A Literary History of Persia

۹. Edward Granville Browne

ادبیات عرب»^(۱) نوشته رینولد نیکولسن،^(۲) کتاب «ادیان در خاورمیانه»^(۳) به سرویراستاری آرتور آربری^(۴) (در دو جلد) و کتاب‌های «تاریخ اسلام کمبریج»^(۵) و «تاریخ ایران کمبریج»^(۶) به سرویراستاری عده‌ای از مستشرقان و ایران شناسان به نام همچون برنارد لونیس، آن لمبتون و تعدادی دیگر از این دست کتاب‌ها نیز در کتاب‌خانه ایشان موجود است.

علاوه بر کتاب‌های مستشرقان درباره دین اسلام، کتاب‌های نوشته شده در مورد تشیع نیز در کتاب‌خانه مرحوم استاد وجود دارد. کتاب‌های «آشنایی با تشیع»^(۷) نوشته موژان مومن،^(۸) «خاستگاه و پیشرفت اولیه تشیع»^(۹) نوشته سید حسین محمد جعفری^(۱۰) و کتاب «غیبت امام دوازدهم»^(۱۱) نوشته جاسم حسین^(۱۲) نیز از

۱. A Literary History of the Arabs

۲. Reynold A. Nicholson

۳. Religions in the Middle East

۴. Arthur Arberry

۵. Cambridge History of Islam

۶. Cambridge History of Iran

۷. An Introduction to Shi'i Islam

۸. Moojan Momen) وی نویسنده‌ای بهایی است که این کتاب را در مورد شیعه نوشته است. این کتاب هم اکنون تنها کتاب در معرفی شیعه در جهان غرب به شمار می‌رود و متن درسی کلاس‌های آشنایی با تشیع در دانشگاه‌های غربی است.

۹. (The Origins and Early Development of Shi'a Islam) این کتاب با عنوان «تشیع در مسیر تاریخ» به فارسی ترجمه شده است.

۱۰. Syed Husain Mohammad Jafri

۱۱. The Occultation of the Twelfth Imam; A Historical Background

این کتاب با عنوان «تاریخ سیاسی غیبت امام دوازدهم» به فارسی ترجمه و چاپ شده است.

۱۲. Jasim Hussain

کتاب‌های نوشته شده توسط مستشرقان در مورد شیعه می‌باشند که در این کتاب‌خانه به چشم می‌آیند.

علاوه بر کتاب‌های نوشته شده توسط مستشرقان، همچنین کتاب‌های علمای شیعه که به زبان انگلیسی ترجمه شده‌اند نیز توسط مرحوم علامه جعفری تهیه شده‌اند. ترجمه‌های انگلیسی کتاب‌های «رساله اعتقادات» شیخ صدوق، «الارشاد» شیخ مفید، ترجمه‌های مختلف «نهج البلاغه» در این کتاب‌خانه موجود است.

این‌ها نمونه‌هایی معدود از کتاب‌هایی است که توسط استاد جعفری تهیه شده بود و ایشان بسیاری از این کتاب‌ها را مطالعه کرده بودند و بر برخی از آنها حواشی مختلفی زده بودند.

تعلیقه مرحوم استاد جعفری بر کتاب کافی

تعلیقه‌های مرحوم علامه جعفری را باید در نوع خود یکی از بی‌نظیرترین شرح‌های کتاب کافی دانست. مرحوم علامه جعفری از دانش وافر که در علوم مختلف اسلامی داشتند، استفاده نموده و در بسیاری موارد احادیث را توضیح داده‌اند. به ویژه در برخی مباحث که موجب اتهامات فراوان به مذهب تشیع شده است، بسیار محققانه قلم زده‌اند و طوری این مطالب را نوشته‌اند که خواننده‌ی کتاب به بی‌پایگی و یاوه بودن آن اتهامات پی ببرد. همچنین با استفاده از ذکر وضعیت اجتماعی و اعتقادی جامعه اسلامی در زمان اهل بیت علیهم‌السلام، خواننده‌ی کتاب به خوبی با فضای دوران زندگانی اهل بیت علیهم‌السلام آشنا شده و به این ترتیب درک بسیاری از احادیث برای وی آسان تر می‌شود.

تعلیقات مرحوم استاد از ابتدای «کتاب الحجة» شروع شده و تا پایان باب «مولد امیرالمؤمنین علیه السلام» ادامه دارد. ایشان در برخی از تعلیقات به باب‌های بعدی

(به عنوان مثال باب مولد الصاحب علیه السلام) ارجاع داده‌اند، که متأسفانه متن اصلی ترجمه انگلیسی آن یافت نشد.

مرحوم استاد جعفری در تعلیقه خود بر کتاب *کافی*، که ترجمه آن هم اکنون به حضور خوانندگان عزیز ارائه می‌شود، خواننده کتاب خود را با کمترین آشنایی با مذهب تشیع فرض نموده و در این زمینه دو روش را در نوشتن تعلیقات به کار گرفته‌اند:

اول: بسیاری از اصطلاحات تخصصی، فقهی یا کلامی، را در کتاب نیاورده‌اند و اصطلاحات را به روش لغوی یا با استفاده از یک عبارت ترجمه کرده‌اند؛ بدون اینکه نامی از آن اصطلاحات را ذکر کنند. به عنوان مثال ایشان در ذیل روایتی در مورد عبدالله افطح، که به بحث در موضوع زکات مربوط می‌شود، واژگانی همچون متعلقات زکات و نصاب زکات را ذکر نکرده و از عبارت «اشیانی که زکات به آن تعلق می‌گیرد» و «حداقل مقدار درهمی که زکات به آن تعلق می‌گیرد» استفاده کرده‌اند.

روش دوم: که شاید بتوان آن را مهم‌ترین ویژگی تعلیقات ایشان دانست این است که ایشان تلاش زیادی داشته‌اند که خوانندگان خود را - که اکثراً با اعتقادات شیعه آشنا نیستند - با مبانی تفکر شیعه در موضوع امامت آشنا نمایند. ایشان در این نوشته‌ها، مطالب کتاب را از ابتدایی‌ترین مباحث آغاز نموده و بعد به مسائل فنی و مشکل‌تر رسیده‌اند. ایشان معمولاً در توضیحات ابتدایی باب دورنمایی کامل و مشخص، از اعتقادات شیعه در آن زمینه را ارائه نموده و آن را با استفاده از آیات قرآن، احادیث مرتبط دیگر، شواهد تاریخی و امثال آن اثبات کرده‌اند و در ادامه در ذیل برخی از احادیث توضیحاتی جدید را متذکر شده‌اند.

مرحوم علامه جعفری در تعلیقه‌های خود به مانند یک نویسنده بومی^(۱) عمل نموده‌اند. ایشان با تسلطی که بر زبان انگلیسی داشته‌اند در نوشته‌های خود تمامی اصول و قواعد زبان انگلیسی را به کار برده و در توضیحات خود این موارد را به خوبی رعایت کرده‌اند. امری که توسط تمامی آشنایان به این فن به تأیید رسیده است. این نکته در ترجمه کتاب حاضر باعث ایجاد مشکلاتی شد که در ادامه ذکر خواهد شد.

هرچند ترجمه کتاب *کافی* و تعلیقات مرحوم علامه جعفری تا کنون برای بسیاری از نویسندگان داخلی ناشناخته مانده است، این کتاب در میان نویسندگان غربی جایگاهی قابل قبول در میان محققان غربی یافته است. در بسیاری از نوشته‌های مستشرقان در مورد شیعه این کتاب یکی از مراجع نویسندگان آنها قرار گرفته است. به عنوان مثال در پایان نامه کارشناسی ارشد آقای «عون حسن علی»^(۲) که در سال ۲۰۰۷ و در دانشگاه مک‌گیل کانادا^(۳) با عنوان «عقل گرایی شیعه در دوران آل بویه»^(۴) دفاع شده است، این چاپ کتاب *کافی* و تعلیقات مرحوم استاد جعفری به عنوان مرجع این پایان‌نامه نام برده شده است.

مرحوم استاد علامه جعفری تلاش داشتند از روش‌های نویسندگان غربی در توضیحات خود استفاده کنند. در نوشته‌های مستشرقان معمولاً عبارت‌هایی همچون «صلی الله علیه وآله وسلم» و «علیه السلام» یا «امام» و امثال آن استفاده نمی‌شود. این روش در این تعلیقات نیز به کار رفته و ایشان معمولاً از این عبارات در نوشته خود، جز در مواردی اندک، استفاده نکرده‌اند. شاید این روش ایشان برای این هدف

۱. Native

۲. Aun Hasan Ali

۳. McGill University, Canada

۴. Imamite Rationalism in the Buyid Era

بود که ایشان به مردم دنیا فرمایشات انمه معصومین علیهم‌السلام را برساند و خود را مانند یک نویسنده غربی به جهان غرب معرفی نماید. قطعاً شاگردان و کسانی که در کلاس‌های درسی با ایشان مأنوس بوده‌اند می‌توانند فشاری را که آن مجسمه ادب و اظهار ارادت نسبت به رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و اهل بیت مطهر ایشان صلوات الله علیهم اجمعین متحمل شده‌اند، درک کنند. ایشان همواره در سخنان خود، چه در کلاس‌های درسی و چه در نشست‌های کنار ایشان، رعایت ادب و ارادت را به حضرات معصومین علیهم‌السلام داشت و دائماً در ذکر نام اهل بیت علیهم‌السلام از الفاظی مانند رسول الله، حضرت سید الشهداء، حضرت سید الساجدین و امثال آن استفاده می‌نمود و هیچ‌گاه استفاده از عبارت‌هایی مانند «سلام الله علیه»، «صلوات الله علیه»، «علیه الصلاة والسلام» و امثال آن را پس از ذکر نام ایشان ترک نمی‌کردند. راقم این سطور خود شاهد بود که ایشان در یک جلسه درس در بحث سیره امام سجاده علیه‌السلام، در مورد داستان ازدواج حضرت امام حسین علیه‌السلام و مادر امام سجاده علیه‌السلام و علت تأخیر در به دنیا آمدن امام سجاده علیه‌السلام، چگونه به سختی برخی از کلمات در زمینه ازدواج را ادا کرد و در نهایت چنین گفت: «مقام، مقام مقدسی است که باید انسان هر تعبیری هم که می‌کند، حفظ ادب و کمال ادب را داشته باشد».

در ادامه به ذکر برخی از ویژگی‌های تعلیقه‌های مرحوم علامه جعفری بیان می‌شود.

ویژگی‌های تعلیقه‌های احادیث

به طور کلی می‌توان ویژگی‌های تعلیقه‌های مرحوم استاد جعفری را در چند عنوان کلی طبقه‌بندی نمود:

الف) بحث در مورد ریشه لغوی کلمات و معانی مختلف آنها: مرحوم استاد در بسیاری موارد ابتدا ریشه لغوی بسیاری از کلمات را مطرح می‌کنند. ایشان در این

موارد نتایجی را از این بحث لغوی خود گرفته و آن را در بخش های بعدی تعلیقه خود که به مباحث مشکل رسیده اند، هنرمندانه به کار برده اند.

ب) اثبات مبانی اعتقادات شیعه در موضوع امامت: مرحوم استاد تلاش داشته اند ابتدا مباحث خود را با طرح مباحثی در اثبات اعتقاد شیعه در یک موضوع خاص در مورد امامت آغاز نمایند. ایشان با تسلط کم نظیری که بر قرآن کریم داشتند، ابتدا با ذکر آیاتی از قرآن اندیشه شیعه در موضوع مورد بحث را مدلل نموده و سپس شواهد روایی مختلف در این زمینه را بیان نموده اند. به عنوان مثال در بحث از علم غیب، ابتدا ایشان آیاتی را که نشان دهنده وجود علم غیب برای انبیای عظام و پیامبر اکرم ﷺ را مطرح نموده و سپس به بحث در مورد علم غیب انمه معصومین ﷺ پرداخته اند.

ج) پاسخ به شبهات مطرح شده توسط نویسندگان غیر شیعی: یکی از دغدغه های مرحوم استاد در نوشتن این تعلیقات، تلاش ایشان برای تصحیح کج فهمی های فراوانی بوده است که توسط برخی از نویسندگان غیر شیعی در مورد اعتقادات شیعه مطرح کرده اند. به عنوان مثال یکی از شبهاتی که در طول تاریخ توسط این نویسندگان مطرح شده است بحث مصحف حضرت فاطمه زهرا (علیها السلام) بوده است که مرحوم علامه جعفری استادانه به بسیاری از این شبهات پاسخ داده اند. همچنین در بخش غیبت حضرت بقیه الله الاعظم امام زمان (علیه السلام)، موضوع سرداب را به خوبی موشکافی کرده اند.

د) خارج نمودن شیعه از انفراد به یک اعتقاد: گاهی اوقات تصور شده است که برخی از اعتقادات شیعه تنها محصور به کتاب های نوشته شده توسط علمای شیعه است و در کتاب های غیر شیعیان نمی توان برای آن منبعی پیدا نمود. مرحوم استاد با آشنایی کاملی که با کتاب های نوشته شده در زمینه های مختلف علوم اسلامی داشتند،

نشان داده‌اند که بسیاری از اعتقادات شیعه را می‌توان در کتاب‌های اهل سنت نیز یافت. در تعلیقات ایشان در مورد آموزه محدّث بودن انمه اطهار (علیهم‌السلام)، قرآن جمع‌آوری شده توسط حضرت امیرالمؤمنین علی علیه السلام (مشهور به مصحف علی علیه السلام) و همچنین اتهام اعتقاد شیعیان به تحریف قرآن، علاوه بر استناد به کتاب‌های شیعه به بسیاری از کتاب‌های اهل سنت نیز ارجاع داده و نشان داده‌اند که این اعتقادات در کتاب‌های غیر امامیه نیز وجود دارد.

هـ) تلاش برای به دست آوردن متن صحیح حدیث: بسیاری از احادیث موجود در کتاب کافی شریف در دیگر کتاب‌های حدیثی و در موارد فراوان به نقل از مرحوم کلینی نقل شده است. یکی از بهترین راه‌های به دست آوردن متن صحیح یک حدیث مقایسه آن با متون موجود در کتاب‌های دیگر است. مرحوم استاد در توضیح بسیاری از احادیث، که به نظر ایشان متن موجود در نسخه چاپ شده از کتاب کافی چندان صحیح به نظر نمی‌رسید، از این روش استفاده نموده و سعی داشته‌اند از این طریق متن صحیح حدیث را به خواننده کتاب بشناسانند.

و) نوشتن بر اساس مبانی غربیان: با توجه به آشنایی مرحوم استاد با نوشته‌های مستشرقان و همچنین دانستن این مطلب که مخاطب ایشان اکثراً خوانندگان غربی بوده‌اند، ایشان تلاش داشته‌اند اصول پذیرفته شده توسط نویسندگان غربی را رعایت نمایند. در ادامه به برخی از این اصول اشاره خواهد شد.

۱. ذکر شماره سوره‌ها: یکی از روش‌های اسلام شناسان غربی در ارجاع به قرآن کریم ذکر شماره سوره پس از ذکر نام آن است. مستشرقان در بسیاری از کتاب‌های خود در ذکر آیه‌ای از قرآن کریم، علاوه بر نام سوره، شماره سوره را نیز ذکر می‌کنند. مرحوم استاد نیز همین روش را در ارجاعات خود به قرآن استفاده نموده‌اند.

۲. ذکر سال میلادی در کنار سال قمری: به دلیل انس بیشتر نویسندگان و خوانندگان غربی به سال‌های میلادی، نویسندگان غربی علاوه بر ذکر تاریخ‌های قمری، به درج تاریخ میلادی نیز اهتمام دارند. مرحوم استاد نیز در تمامی نوشته‌های خود (حتی در غیر از این کتاب) به این مهم مبادرت ورزیده‌اند و علاوه بر ذکر تاریخ قمری، تاریخ میلادی بسیاری از وقایع را ذکر نموده‌اند.

۳. استفاده از کتاب‌های چاپ شده در غرب: از حدود سال‌های ابتدایی قرن نوزدهم و با تأسیس چاپخانه بریل^(۱) در شهر لیدن^(۲) هلند (در سال ۱۸۱۲ میلادی)^(۳)، مستشرقان تلاش نمودند کتاب‌های نوشته شده توسط نویسندگان مسلمان و به ویژه اهل سنت را تصحیح و منتشر نمایند. مصححان معروفی مانند گوستاو فلوگل^(۴)، میکائیل (به زبان هلندی میخانیل) دی خویه^(۵)، فردیناند ووستفلد^(۶) و ادوارد زاخاو^(۷) به تصحیح کتاب‌های مختلف اسلامی اهتمام ورزیدند. بسیاری از کتاب‌ها مانند *تاریخ طبری*، *مروج الذهب*، *التنبیه والاشراف*، *طبقات ابن سعد*، *سیره ابن هشام* و غیره در این دوران توسط این مصححان تصحیح و در همان چاپخانه منتشر شد.

۱. Brill

۲. Leiden

۳. لازم به ذکر است که پیش از این تاریخ نیز برخی از کتاب‌های عربی در کشورهای اروپایی منتشر می‌شد که این اقدامات بسیار محدود بود؛ اما این تاریخ را می‌توان نقطه عطفی در زمینه انتشار همه‌جانبه‌ی بسیاری از کتاب‌های مسلمانان دانست.

۴. Gustav Flügel

۵. Michael Jan de Goeje

۶. Heinrich Ferdinand Wüstenfeld

۷. Eduard Sachau

اکثر نویسندگان غربی اصرار دارند که در نوشتن کتاب‌ها و مقالات خود به این کتاب‌ها ارجاع داده و از استفاده از منابع تصحیح شده توسط نویسندگان مسلمان خودداری می‌ورزند. مرحوم استاد در کتاب خود در ذکر منابع خود همین چاپ‌ها را که برای خوانندگان کتاب مأنوس بوده و در دسترس بسیاری از آنها بوده است، به کار برده‌اند.^(۱)

۴. استفاده از کتاب‌های ترجمه شده: به دلیل آشنایی مخاطبین کتاب به ترجمه کتاب‌های اسلامی، مرحوم علامه جعفری در ارجاع به برخی از این کتاب‌ها به ترجمه‌های غربی آنها ارجاع داده‌اند. به عنوان نمونه ایشان از ترجمه انگلیسی کتاب‌های *ارشاد شیخ مفید* (ترجمه هوارد)، *مقدمه ابن خلدون* (توسط فرانتز روزنتال)^(۲)، ترجمه انگلیسی *سیره ابن اسحاق* (توسط آلفرد گیوم)^(۳) و ترجمه آلمانی کتاب *جمهره النسب ابن کلبی* (توسط شترنتریک و کاسکل)^(۴) بهره برده‌اند.

۵. استفاده از «نویسه‌گردانی»^(۵): یکی از مشکلاتی که تا کنون نیز در نوشتن و یا ترجمه کتاب‌های اسلامی به زبان‌های غربی وجود دارد، نبود برخی از حروف در زبان‌های غربی و تفاوت در آواها میان این زبان‌ها است. برای حل این مشکل در یکی از کنگره‌های مستشرقان تصمیم گرفته شد از یک سیستم نویسه‌گردانی مشخص

۱. به عنوان مثال ایشان به کتاب *تاریخ طبری* (تصحیح دی خویه) چاپ لیدن ارجاع داده‌اند. لازم به ذکر است در تصحیحی که محمد ابوالفضل ابراهیم از این کتاب انجام داده است این چاپ با چاپ لیدن تطبیق داده شده است و در حاشیه آن جلد و صفحه چاپ لیدن ذکر شده است.

۲. Frantz Rosenthal

۳. Alfred Guillaume

۴. G. Strenzik and W. Caskel

۵. Transliteration

استفاده شود که خواندن کلمات عربی به زبان‌های غربی آسان‌تر شود. به عنوان مثال حرف «آ» یا «ا» کشیده به صورت *ā* و حرف «ی» کشیده به صورت *ī* و حرف «و» کشیده به صورت *ū* نوشته می‌شود و برای حروف «ح، خ، ذ، ص، ض، ط، ظ، ع، غ، ق» نیز نویسه‌های خاصی تعریف شد. به عنوان نمونه واژه «صاحب» به صورت "*Ṣāhib*" و واژه «یاسین» به صورت "*Yāsīn*" و واژه «صادقون» به صورت "*Ṣādiqūn*" نوشته می‌شوند. مرحوم استاد جعفری نیز همین شیوه را در نوشتن تعلیقه‌های خود به کار برده‌اند.

ز) استفاده از اطلاعات زمان حاضر در نوشتن تعلیقات: به دلیل تغییرات جغرافیایی فراوان در طول تاریخ و تغییر اسامی شهرها، مرحوم استاد تلاش داشته‌اند تا از نام‌های آشنا برای خوانندگان فعلی استفاده کنند تا از این طریق نوشته ایشان برای خوانندگان غربی ملموس‌تر شود. به عنوان مثال در توضیح حدیث باب نادر فی فضل الامام و خطبه معروف حضرت امام رضا علیه السلام در مرو، ایشان به شهر Mary که در کشور ترکمنستان امروزی قرار دارد و در زمان نوشته شدن کتاب تحت حاکمیت جمهوری سوسیالیستی شوروی قرار داشت، اشاره می‌نمایند.

کتاب حاضر

کتابی که هم اکنون در اختیار شما قرار گرفته است ترجمه‌ای کامل از توضیحات و تعلیقات مرحوم استاد جعفری بر کتاب کافی است که به حضور خوانندگان محترم تقدیم می‌شود. کتاب حاضر ابتدا توسط سرکار خانم «مینا اسکویی» به فارسی ترجمه شد و پس از آن در چند شماره مجله وزین سفینه به چاپ رسید. متأسفانه تعلیقات یکی از باب‌های ابتدایی این کتاب از نگاه مسئولان این نشریه مخفی مانده بود که در هنگام بازبینی این نوشتار توسط نگارنده این سطور، این موضوع معلوم گشته و ترجمه این جلد در یکی از شماره‌های متأخر همان نشریه به چاپ رسید. همچنین در مراجعه

کتاب برخی از تعلیقات (حدود ده تعلقیه که برخی از آنها مفصل بود) به طور کلی از قلم افتاده بود که ترجمه همگی آنها در چاپ حاضر انجام گرفت.

در ادامه به برخی از اقدامات انجام گرفته در زمینه تصحیح متن ترجمه شده اشاره خواهد شد:

۱. مشخص کردن ارجاعات مرحوم استاد: مرحوم استاد جعفری در نوشته‌های خود به برخی از تعلیقات پیشین خود بر یک باب یا یک حدیث خاص ارجاع داده بودند و آن را با شماره باب یا شماره حدیث نشان داده بودند. تمامی این موارد استخراج گردیده و در متن حاضر در مواردی که به یک باب ارجاع داده شده بود، عنوان باب و در مواردی که به شماره حدیث ارجاع داده شده بود، آدرس حدیث به باب و شماره حدیث مشخص گردید.

۲. اضافه کردن برخی جملات و عبارات: در برخی موارد به جهت روشن‌تر شدن بیان استاد توضیحاتی مرتبط با تعلیقات استاد ذکر گردید. از آنجایی که متن حاضر ترجمه متن انگلیسی بود و مرحوم استاد بر اساس اصول زبان انگلیسی نیازی به اضافه کردن عبارت‌هایی نمی‌دیدند، عباراتی به جهت روان‌تر شدن ترجمه اضافه شد که متن رساتری به دست آید. در برخی موارد نیز نکاتی که به نظر می‌رسید در استحکام بیشتر متن مؤثر است، افزوده شد.

۳. متن انگلیسی بسیاری از تعلیقات کاملاً روان و خواندنی بود، اما یک پاراگراف در بخش «ه» از تعلقیه «باب فیہ نکت و نطف من التنزیل فی الولاية» بسیار مغلق نوشته شده بود و تلاش بسیار زیادی شد تا متن روانی به دست آید. در نهایت نیز برداشتی را که از متن انگلیسی ایشان داشتم، در یک پاراگراف توضیحی ارائه کردم. امید که این برداشت مطابق نظر مرحوم علامه جعفری باشد.

۴. ذکر برخی روایات مرتبط با باب: مرحوم استاد در دو باب «فیه ذکر الصحیفة والجفر والجامعة ومصحف فاطمة» و باب «فی النهی عن الاسم»، تنها مباحثی کلی که به کل باب مربوط می‌شدند، مطرح کرده‌اند و احادیث این باب تعلیقه‌ای ندارد. به دلیل ارتباط مضمونی برخی احادیث این دو باب با تعلیقات نوشته شده، این احادیث در این باب‌ها ذکر شدند. همچنین در باب «فیه نکت و تنف من التزیل فی الولاية» به دلیل ارجاع مرحوم علامه جعفری به تمامی احادیث باب، به جهت سهولت خواننده محترم تمامی احادیث این باب در متن کتاب گنجانده شدند.

۵. اصلاح ارجاعات به کتاب‌ها: از ابتدای بازبینی ترجمه کتاب تلاش نگارنده بر این بود که کتاب‌نامه انتهایی کتاب فراهم شود. در مراجعه به برخی از این کتاب‌ها مواردی دیده شد با وجود دقت عجیبی که استاد در ارجاع به کتاب‌ها داشتند، آدرس داده شده نادرست می‌باشد. این موارد همگی اصلاح گردیده و آدرس‌ها بر اساس چاپ کتاب‌های مذکور در کتاب‌نامه بیان شد.

۶. آدرس به چاپ‌های جدید: در زمان نوشته شدن این تعلیقات برخی از چاپ‌های فعلی که امروزه چاپ مرجع یک کتاب به شمار می‌روند، هنوز به چاپ نرسیده بود. به جهت سهولت خوانندگان برای مراجعه به کتاب‌ها تمامی ارجاعات به چاپ‌های جدید و مرجع انجام گرفت. به عنوان نمونه مرحوم استاد به چاپ قدیمی کتاب /ارشاد شیخ مفید ارجاع داده بودند که در چاپ حاضر تمامی این موارد همگی بر اساس چاپ دو جلدی کتاب فوق (تصحیح و چاپ مؤسسه آل البیت علیهم السلام) انجام گرفت. همچنین ایشان در ذکر کتاب رجال نجاشی به چاپ بسیار قدیمی این کتاب ارجاع داده بودند که در این موارد آدرس چاپ جامعه مدرسین حوزه علمیه قم (تصحیح آیت الله شبیری زنجانی) ذکر شد. در برخی موارد علاوه بر ذکر

ارجاع مرحوم استاد، چاپ جدید نیز ذکر شده است. به عنوان مثال در ذکر کتاب *قرب الاسناد* چنین صورت گرفت.

۷. ارجاع به کتاب‌های چاپ شده: در زمان نوشته شدن تعلیقات کتاب برخی از منابع استاد هنوز به صورت نسخه خطی بودند که مرحوم استاد به همان نسخ ارجاع داده بودند. از آنجایی که نسخه چاپی بسیاری از این کتاب‌ها هم اکنون موجود است، به نسخه چاپ شده از کتاب ارجاع داده شد. به عنوان مثال استاد به نسخه خطی کتاب *المجدی فی انساب الطالبین* ارجاع داده بودند که در چاپ حاضر، علاوه بر آدرس به نسخه خطی، نسخه چاپی این کتاب، توسط انتشارات کتابخانه مرحوم آیت الله العظمی مرعشی نجفی (تصحیح دکتر احمد مهدوی دامغانی)، نیز ذکر شد.

۸. ارجاع به کتب چاپ عربی: همان‌طور که گفته شد مرحوم استاد در برخی موارد به ترجمه یک کتاب به زبان انگلیسی ارجاع داده بودند. علاوه بر حفظ ارجاع ایشان به ترجمه کتاب، آدرس چاپ عربی کتاب‌ها نیز ذکر شد.

۹. حذف برخی از توضیحات مشخص: همان‌طور که گفته شد مرحوم علامه جعفری تلاش داشتند برای خوانندگان ناآشنای غربی توضیحی در مورد برخی از اصطلاحات یا نام برخی از کتاب‌ها ذکر کنند. به دلیل آشنایی خوانندگان فارسی‌زبان با این موارد، این نوشته‌ها حذف شدند. به عنوان نمونه در بحث ایشان در مورد حدیث معروف منزلت، در باب «ان الائمة علیهم السلام هم ارکان الارض»، ایشان به تواتر این حدیث اشاره کرده و بعد توضیحی در معنای متواتر داده‌اند؛ ایشان پس از ذکر نام کتاب شوکانی با عنوان «التوضیح فی تواتر ما جاء فی المنتظر والدجال والمسیح» توضیحی به این ترتیب در مورد معنای این کتاب نوشته بودند: «شرح این

حقیقت که روایات مربوط به منتظر، دجال و مسیح به دلیل تعداد زیاد راویان معتبرند». این توضیحات در چاپ کتاب حاضر حذف شد.

۱۰. تمامی موارد اضافه شده همگی با علامت [] مشخص شده‌اند: اگر موارد اضافه شده طولانی بودند در ابتدای آن‌ها کلمه «ویراستار:» اضافه شد اما در مواردی که این نوشته‌ها کوتاه بودند فقط همان علامت کروشه ذکر شد. در پایان لازم است از تمامی کسانی که به نوعی در تهیه کتاب نقش داشته‌اند تشکر نمایم.

محمد حسین افراخته

بنیاد فرهنگ جعفری

دفتر حفظ و نشر آثار

بَابُ الْإِضْطِرَارِ إِلَى الْحُجَّةِ^(۱)

هـ- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ، عَنْ أَبَانٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي الْأَحْوَلُ: أَنَّ زَيْدَ^(۲) بْنَ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ عليه السلام بَعَثَ إِلَيْهِ وَهُوَ

۱. حجة: واژه «حجة» اشاره به شیء یا فردی دارد که به عنوان یک گواه یا مدرک آورده شود. در ترکیب لغوی «حجة الله»، حجة به معنای فرد یا چیزی است که خداوند بر روی زمین قرار داده است تا مخلوقات به واسطه او بدانند که چه کاری باید انجام دهند و چه چیزی درست و چه چیزی نادرست است؛ بنابراین، در روز محشر، آن گاه که انسان می گوید این عمل را انجام داده یا انجام نداده - زیرا در مورد آن مطلع نبوده است - خداوند «حجة» خود را نشان خواهد داد و خواهد گفت: «نه، [این عذر پذیرفته نیست چرا که] این شخص یا شیء، حجت من بود تا شما را آگاه کند».

۲. علامه مجلسی می نویسد: «در مورد زید (تولد ۶۹۸/۷۹ - شهادت ۷۴۰/۱۲۲) روایات گوناگونی وجود دارد. وی در برابر امویان به پاخاست و در کوفه کشته شد و زیدیه بعد از او به این عنوان نامیده شدند. برخی از آنها مدعی شدند که او ادعای امامت کرده است... بسیاری از آنان می گویند او مدعی شد امام، فردی از آل محمد علیهم السلام است که توسط مردم پذیرفته شود. هدف او «رهایی بخشیدن اسلام از وجود کافران و بازگشت رهبری امت به صاحبان بر حق آن»، بوده است. [برخی دیگر] گفته اند که امام صادق علیه السلام به طور پنهانی به زید اجازه دادند تا در برابر حکومت قیام کند؛ اما در ظاهر تقیه نموده و این امر را انکار می کردند؛ این ادعا [بر اساس شواهد فراوان روایی و تاریخی] به هیچ وجه درست نیست. همچنین گفته شده است جهاد زید در مقام دفاع و در مقابل کارهای زشت و شیطانی دشمنان امام صادق علیه السلام و اهل البيت علیهم السلام بوده است. همچنین ادعا کرده اند که او مانند سربازان اسلام قیام کرد و این کار را در زمان غیبت امام

مُسْتَخِفِّ قَالَ: فَأَتَيْتُهُ فَقَالَ لِي: يَا أَبَا جَعْفَرٍ مَا تَقُولُ ، إِنْ طَرَفَكَ طَارِقٌ مِنَّا أَتَخْرُجُ مَعَهُ؟ قَالَ: فَقُلْتُ لَهُ: إِنْ كَانَ أَبَاكَ أَوْ أَخَاكَ، خَرَجْتُ مَعَهُ، قَالَ: فَقَالَ لِي: فَأَنَا أُرِيدُ أَنْ أَخْرُجَ أَجَاهِدُ هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ فَأَخْرَجَ مَعِي، قَالَ: قُلْتُ: لَا مَا أَفْعَلُ جُعِلْتُ فِدَاكَ، قَالَ: فَقَالَ لِي: أَتَرَعُبُ بِنَفْسِكَ عَنِّي؟ قَالَ: قُلْتُ لَهُ: إِنَّمَا هِيَ نَفْسٌ وَاحِدَةٌ، فَإِنْ كَانَ لِلَّهِ فِي الْأَرْضِ حُجَّةٌ فَالْمُتَخَلِّفُ عَنكَ نَاجٍ وَالخَارِجُ مَعَكَ هَالِكٌ وَإِنْ لَا تَكُنْ لِلَّهِ حُجَّةٌ فِي الْأَرْضِ فَالْمُتَخَلِّفُ عَنكَ وَالخَارِجُ مَعَكَ سَوَاءٌ.

قَالَ: فَقَالَ لِي: يَا أَبَا جَعْفَرٍ كُنْتُ أَجْلِسُ مَعَ أَبِي عَلَى الْخِوَانِ فَيُلْقِيَنِي الْبَضْعَةَ السَّيْمِيَّةَ وَيُبْرِدُ لِي اللَّقْمَةَ الْحَارَّةَ حَتَّى تَبْرُدَ، شَفَقَةً عَلَيَّ، وَلَمْ يُشْفِقْ عَلَيَّ مِنْ حَرِّ النَّارِ، إِذَا أَخْبَرَكَ بِالَّذِينَ وَلَمْ يُخْبِرْنِي بِهِ؟ فَقُلْتُ لَهُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ مِنْ شَفَقَتِهِ عَلَيْكَ مِنْ حَرِّ النَّارِ لَمْ يُخْبِرْكَ، خَافَ عَلَيْكَ أَنْ لَا تَقْبَلَهُ فَتَدْخُلَ النَّارَ، وَأَخْبَرَنِي أَنَا، فَإِنْ قَبِلْتُ نَجُوتُ، وَإِنْ لَمْ أَقْبَلْ لَمْ يُبَالِ أَنْ أَدْخُلَ النَّارَ، ثُمَّ قُلْتُ لَهُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ أَنْتُمْ أَفْضَلُ أَمْ الْأَنْبِيَاءُ؟ قَالَ: بَلَى الْأَنْبِيَاءُ، قُلْتُ: يَقُولُ يَعْقُوبُ لِيُوسُفَ: «يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ

انجام داد؛ همان طور که آنها [سر بازان] برای حفظ مناطق اسلامی با کافران می جنگند تا اسلام را از صدمات ناگوار آنها حفظ کنند (و نه برای غلبه کردن و چیرگی بر آنها). یا مانند فردی که در جهت دفاع از خودش، خاندانش یا دارایی هایش می جنگد. همچنین گفته اند که او اعتقادات خود را مبهم بیان نمود تا کسانی که با او توافق نداشته اند، او را ترک نکنند و حامیانش با او وارد جنگ نشوند. نظریه آخر را باید بر یکی از نظریات پیشین حمل نمود». (علامه مجلسی، *مرآة العقول*، ج ۲، ص ۲۷۸) شیخ مفید، ابو عبدالله محمد بن محمد بن نعمان بغدادی (۹۴۷/۳۳۶ - ۱۰۲۲/۴۱۳) در مورد زید و امامت این گونه می گوید: «پس از امام باقر علیه السلام، زید برجسته ترین و برترین برادران ایشان بود. او یک عابد حقیقی، متقی، بسیار خبره و مطلع [در دین]، سخاوتمند و دلیر بود. او با شمشیر به پاخاست، تا امر به معروف و نهی از منکر کند». (شیخ مفید، *ارشاد*،

عَلَى إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا^(١) لِمَ لَمْ يُخَيِّرْهُمْ حَتَّى كَانُوا لَا يَكِيدُونَهُ وَلَكِنْ كَتَمَهُمْ ذَلِكَ فَكَذًا أَبُوكَ كَتَمَكَ لِأَنَّهُ خَافَ عَلَيْكَ، قَالَ: فَقَالَ أَمَّا وَاللَّهِ لَئِنْ قُلْتَ ذَلِكَ لَقَدْ حَدَّثَنِي صَاحِبُكَ بِالْمَدِينَةِ أَنِّي أُقْتَلُ وَأُصَلَّبُ بِالْكُنَاسَةِ وَإِنَّ عِنْدَهُ لَصَحِيفَةً فِيهَا قَتْلِي وَصَلْبِي.

فَحَجَجْتُ فَحَدَّثْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام بِمَقَالَةِ زَيْدٍ وَمَا قُلْتُ لَهُ، فَقَالَ لِي: أَخَذْتَهُ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ وَعَنْ يَمِينِهِ وَعَنْ شِمَالِهِ وَمِنْ فَوْقِ رَأْسِهِ وَمِنْ تَحْتِ قَدَمَيْهِ، وَلَمْ تَتْرُكْ لَهُ مَسْلَكًا يَسْلُكُهُ.

بَابُ طَبَقَاتِ الْأَنْبِيَاءِ وَالرُّسُلِ وَالْأَئِمَّةِ عَلَيْهِ السَّلَامُ

۱- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي يَحْيَى الْوَاسِطِيِّ، عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ؛ وَدُرُسْتُ بْنُ أَبِي مَنْصُورٍ، عَنْهُ قَالَ: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: الْأَنْبِيَاءُ وَالْمُرْسَلُونَ عَلَى أَرْبَعِ طَبَقَاتٍ: فَنَبِيٌّ مُتَّبَعٌ فِي نَفْسِهِ لَا يَعْدُو غَيْرَهَا، وَنَبِيٌّ يَرَى فِي النَّوْمِ وَيَسْمَعُ الصَّوْتَ وَلَا بُعَايْنُهُ فِي الْبَقَّةِ، وَلَمْ يُبْعَثْ إِلَى أَحَدٍ وَعَلَيْهِ إِمَامٌ مِثْلُ مَا كَانَ إِبْرَاهِيمُ عَلَى لُوطٍ عليه السلام ^(۱)، وَنَبِيٌّ يَرَى فِي مَنَامِهِ وَيَسْمَعُ الصَّوْتَ وَيُعَايِنُ الْمَلَكَ، وَقَدْ أُرْسِلَ إِلَى طَائِفَةٍ قَلُوا أَوْ كَثُرُوا كَيُؤْتَسَ، قَالَ اللَّهُ لِيُؤْتَسَ: ﴿وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ﴾ ^(۲) قَالَ: يَزِيدُونَ: ثَلَاثِينَ أَلْفًا وَعَلَيْهِ إِمَامٌ، وَالَّذِي يَرَى فِي نَوْمِهِ وَيَسْمَعُ

۱. همان گونه که علامه مجلسی خاطر نشان نموده ابن حدیث ضعیف است. (علامه مجلسی، *مرآة العقول*، ج ۲، ص ۲۸۰) و مثال ابراهیم و لوط، احتمالاً تنها به پایین ترین ویژگی های بیان شده برای ویژگی های پیامبران اشاره می شود؛ یعنی به پیامبری که در زمان خویش، پیامبری به عنوان رهبری مافوق خویش دارد. روشن است که ابراهیم عليه السلام یکی از پیامبران اولوالعزم است (اولوالعزم یعنی کسانی که پیامشان برای تمامی بشر است به ویژه در عصر خودشان)، و او به طور طبیعی، پیش از لوط مقام نبوت را داشته است. راوی این روایت، ابویحیی واسطی (سهل بن زیاد)، از افرادی نبوده است که در شنیدن، حفظ و نقل حدیث دچار اشتباه نشده باشند. (محمد بن علی الاردبیلی، *جامع الرواة*، ج ۱، ص ۳۹۴ و ج ۲، ص ۴۲۵) از این رو ما نمی توانیم بر منقولات او اعتماد کنیم؛ زیرا لوط عليه السلام یکی از رسل بوده (صافات (۳۷): ۱۳۳) و در بیداری فرشته را دیده است. (عنکبوت (۲۹): ۳۳؛ هود (۱۲): ۸۱ و ۷۷)

الصَّوْتِ وَيُعَايِنُ فِي الْيَقَظَةِ وَهُوَ إِمَامٌ مِثْلُ أُولِي الْعِزَمِ، وَقَدْ كَانَ إِبْرَاهِيمُ ؑ نَبِيًّا
وَلَيْسَ بِإِمَامٍ، حَتَّى قَالَ اللَّهُ: ﴿إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي﴾ فَقَالَ
اللَّهُ: ﴿لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾^(١) مَنْ عَبْدَ صَنَمًا أَوْ وَثَنًا لَا يَكُونُ إِمَامًا.

بَابُ الْفَرْقِ بَيْنَ الرَّسُولِ وَالتَّيِّ وَالْمُحَدَّثِ

٤- أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ وَمُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانَ، عَنْ ابْنِ فَضَّالٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ يَعْقُوبَ الْهَاشِمِيِّ، عَنْ مَرْوَانَ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ بُرَيْدٍ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ وَأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ (وَلَا مُحَدَّثٍ)﴾ ^(١)، قُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ لَيْسَتْ هَذِهِ قِرَاءَتَنَا فَمَا الرَّسُولُ

١. نکته: ذکر نکاتی در مورد این باب و باب قبلی ضرورت دارد:

(ا) در مورد معنای «نبی» (پیامبر) و «رسول» (پیام آور) دو دیدگاه وجود دارد؛ اول در باب حقیقت نبوت (پیامبری) و رسالت (پیغام آوری) است و دوم، در مورد اسباب و وسایلی است که شخص به وسیله آنها به عنوان نبی یا رسول وظیفه‌اش را انجام دهد (مانند اعجاز، ارتباط با فرشتگان و...). در دیدگاه اول نبی، به‌ویژه در قرآن، فردی است که «شریعت» (دستور الهی) به او بدون دخالت انسان دیگری، نازل شده است؛ چه شریعت با اعتقادات مرتبط باشد و چه با فعالیت‌های عملی. این [معنا] اصل و اساس نبوت است؛ اما نبی از راه‌های دیگر نیز می‌تواند آگاه شود. نزول شریعت می‌تواند به صورت مستقیم بوده یا به واسطه‌ی فرشته باشد. اگر شریعتی که نبی می‌آورد، علاوه بر خودش دیگران را نیز شامل شود [دیگران نیز مخاطب دعوت نبی باشند] - یعنی یا هم خودش و هم مردم را شامل شود و یا اینکه فقط برای مردم باشد - او رسول خواهد بود. بنابراین، هر رسولی، نبی است؛ اما اگر [مخاطب این دعوت] فقط خود نبی باشد، او تنها «نبی» باقی می‌ماند. پس هر رسولی نبی است؛ اما همه انبیاء رسول نیستند. همچنین در قرآن، هر جا نبی به همراه امت (مردم) آمده، مقصود همان رسول بوده است.

در قرآن نیز پیامبران گاهی نبی و گاهی رسول نامیده شده‌اند و گاهی در یک آیه، هر دو ویژگی به یک فرد اطلاق شده است؛ برای مثال:

﴿وَأَذْكُرُ فِي الْكِتَابِ مُوسَى إِنَّهُ كَانَ مُخْلَصًا وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا﴾ (مریم: ١٩): (٥١):

﴿ وَادْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا ﴾ (مریم: ۱۹)؛ (۵۴).

به‌ویژه درباره پیامبر اکرم ﷺ: ﴿ مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ ﴾ (الاحزاب: ۳۳)؛ ۴۰؛ و نیز بنگرید به: (الاعراف: ۷)؛ (۱۵۸ - ۱۵۷).

گواه آشکار تفاوت معنای رسول و نبی، در آیه‌ای که در حدیث اول همین باب ذکر شده، ارائه شده است [مراد آیه ۵۲ سوره حج (۲۲) است]: ﴿ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا لَهُ هُودٌ ﴾. همچنین آیه یاد شده از سوره احزاب (آیه ۴۰) نیز گواه آشکاری بر این معناست؛ زیرا در آن، هم سخن از رسول است و هم نبی؛ علاوه بر آن، صحبت از ختم انبیاء است که شامل رسول نیز می‌باشد [چرا که رسالت مقامی است که بعد از نبوت به افراد داده می‌شود و اگر ختم نبوت انجام گرفت، قطعاً ختم رسالت نیز واقع شده است].

باید توجه داشت که کلمه رسول در قرآن، برای فرشته‌ای که به اراده خداوند، صادر کننده فرمان اوست نیز به کار رفته است؛ برای مثال: ﴿ اللَّهُ يَصْطَلِفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنْ النَّاسِ ﴾ (الحج: ۲۲)؛ (۷۵)

از این دست ارجاعات به فرشتگان بسیارند که بدون نقل به نشانی آنها در قرآن استناد می‌کنیم: الانعام (۶: ۶۱)؛ (الاعراف: ۷)؛ ۳۷؛ هود (۱۱: ۶۹ و ۷۷ و ۸۱)؛ الحجر (۱۵: ۵۷ و ۶۱)؛ مریم (۱۹: ۱۹)؛ العنکبوت (۲۹: ۳۱ و ۳۳)؛ الذاریات (۵۱: ۳۱). با این حال، نبی به فرشتگان اطلاق نمی‌شود؛ زیرا نبی تنها به انسان قابل اطلاق است.

در این رابطه که انسان نمی‌تواند از طریق حواسش به شناخت خدا دست یابد، در قرآن، شواهد بسیاری وجود دارد:

﴿ وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَكُلِمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَخِيًّا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بَأْذَنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلِيُّ حَكِيمٌ ﴾ (الشوری: ۴۲)؛ (۵۱)

احادیث دو باب دوم و سوم از کتاب کافی (کتاب الحجة، باب طبقات الانبیاء والرسل والأئمة علیهم‌السلام) و همچنین باب الفرق بین الرسول والنبی والمحدث) به توضیح اسبابی می‌پردازد که بدان وسیله، خداوند با دیگران سخن می‌گوید.

از نظر قرآن، وحی خداوند تنها به انبیاء محدود نیست و صحبت با فرشتگان نیز تنها به انبیاء منحصر نمی‌شود. برای مثال به این آیات بنگرید:

→ ﴿ وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ... ﴾ (القصص (۲۸): ۷)؛
 ﴿ وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ أَنْ اتَّخِذِي مِنَ الْحَبَالِ بُيُوتًا... ﴾ (النحل (۱۶): ۶۸)؛
 ﴿ وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ... ﴾ (آل عمران (۳): ۴۲)؛
 ﴿ إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ... ﴾ (همان: ۴۵)،
 احادیث قبلی به ویژه نخستین حدیث باب «الفرق بین الرسول والنبی والمحدث» به خوبی
 نشان می‌دهد آن‌گونه که گفتیم، وحی یا سخن گفتن فرشتگان، تنها محدود به انبیاء نمی‌شود.
 ۲) «امام» به معنای راهنما و هدایتگر است، کسی که اطاعتش واجب است و مردم باید از او
 پیروی کنند. واژه امام در قرآن هم به شکل مفرد و هم به صورت جمع (انمه) به کار رفته است.
 در قرآن به روشنی، اشاره شده است که هر امتی را رسولی است و همان‌گونه امام نیز دارد؛ برای
 مثال:

﴿ وَلِكُلِّ أُمَّةٍ رَسُولٌ ﴾ (یونس (۱۰): ۴۷)؛
 ﴿ يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ ﴾ (الاسراء (۱۷): ۷۱)،
 قرآن، انمه را به دو دسته تقسیم کرده است: امامانی که به سوی راستی هدایتگرند (امام هدی) و
 امامانی که هدایتگر به سوی نادرستی [گمراهی] هستند (امام ضلالة). انبیا را می‌توان جزء
 امامان هادی به حق دانست. برای مثال، قرآن از ابراهیم و اسحاق و یعقوب و دیگران نام می‌برد و
 در ادامه می‌گوید: ﴿ وَكَلَّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ * وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ
 الْخَيْرَاتِ ﴾ (الانبیاء (۲۱): ۷۲ و ۷۳؛ نیز بنگرید به: السجده (۳۲): ۳۴)

گاهی امام به معنای «یک کتاب» است که خداوند فروفرستاده است؛ برای مثال:
 ﴿ وَمِنْ قَبْلِهِ كِتَابُ مُوسَىٰ إِمَامًا وَرَحْمَةً ﴾ (هود (۱۱): ۱۷؛ الاحقاف (۴۶): ۱۲)
 گاهی یک فرد، امام هدایتگر به سوی حق از جانب خداوند است، بدون اینکه نبی باشد (مانند
 امامان ما [شیعیان]).

با این همه، از امامان هدایتگر به نادرستی نیز در قرآن، به عنوان امام ذکر شده است؛ برای مثال:
 ﴿ وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَدْعُونَ إِلَى الْقَارِ ﴾ (القصص (۲۸): ۴۱)؛
 ﴿ فَقَاتِلُوا أَئِمَّةَ الْكُفْرِ ﴾ (التوبة (۹): ۱۲)

→

۳) واژه «مُحَدَّث» در احادیث «باب الفرق بین الرسول والنبی والمحدث» آمده و در باب‌های ۵۳ و ۵۴ کتاب کافمی [باب فی أَنَّ الْأَنْتَمَ بمن یشتبهون مَمَّنْ مضی وکراهیه القول فیهم بالنبوۃ باب إِنَّ الْأَنْتَمَ ﷺ مُحَدَّثُونَ مَفْهُومُونَ] نیز آمده است. بنابراین، در مورد این واژه، کوچک‌ترین بدفهمی‌ای ایجاد نخواهد شد. توضیح بیشتر اینکه:

الف) در دین اسلام هیچ تردیدی در این حقیقت نیست که خاتم الانبیاء ﷺ آخرین نبی است و بعد از ایشان شریعت دیگر یا کتاب دیگری نخواهد آمد. این مطلب در حدیث شماره ۴۴۲ [باب الفرق بین الرسول والنبی والمحدث، حدیث ۴] بیان شده است؛ «لقد ختم الله بکتابکم الکتب وختم بنبیکم الانبیاء». با این حال، غیر ممکن نیست که خداوند یکی از بندگان صادقش را برای نوعی ارتباط با طریق الهام برگزیده و فرشته‌ای را برای سخن گفتن با او فرستاده باشد؛ چه این برقراری ارتباط با فرشته، دیداری باشد یا فقط شنیداری، در خواب باشد یا بیداری. در احادیث قبلی و بعدی، این نکته کاملاً آشکارا بیان شده است که امامان، شریعت را از رسول الله ﷺ دریافت کرده‌اند و در جهات دیگر آنها از خداوند، وحی‌ای را دریافت می‌کردند.

ب) در احادیثی که به آیه ۵۲ سوره حج اشاره می‌کند، لغت «مُحَدَّث» اضافه شده است (همان گونه که در حدیث شماره ۴۴۲ [باب الفرق بین الرسول والنبی والمحدث، حدیث ۴] آمده است). [استفاده از] واژه مُحَدَّث، تنها محدود به کتاب‌های شیعیان نیست، بلکه در کتب اهل سنت نیز به کار رفته است.

در حدیثی از عبدالله بن عباس - که اسناد آن را اهل تسنن صحیح می‌دانند - نقل شده که او این آیه از سوره حج را دقیقاً به همین شیوه [به مانند روایات مذکور در کتب شیعه] قرائت می‌کرده است؛ یعنی با افزودن واژه مُحَدَّث (بخاری، صحیح، ج ۵، ص ۱۵؛ ابن ابی داود، مصاحف، ص ۷۵؛ قرطبی، الجامع لاحکام القرآن، ج ۱۲، ص ۸۰-۷۹؛ طحاوی، مشکل الآثار، ج ۲، ص ۲۵۹؛ باجی، المعتبر، ج ۲، ص ۲۹۸؛ ابن حجر عسقلانی، فتح الباری، ج ۸، ص ۵۱؛ عینی، عمدة القاری، ج ۱۶، ص ۱۹۹؛ فسطانی، ارشاد الساری، ج ۶، ص ۱۰۳؛ سیوطی، الدرر المشور، ج ۴، ص ۳۶۶؛ آلوسی، روح المعانی، ج ۱۷، ص ۱۸۶؛ الشوکانی، فتح القدیر، ج ۳، ص ۴۶۳).

یادآور می‌شود که کلمات اضافی در این آیه، بخشی از متن قرآن نیستند؛ اگر چه از پیامبر اکرم ﷺ نقل شده‌اند و ایشان نیز آنها را از خداوند متعال دریافت کرده است. البته ضروری ←

نیست که هر آنچه خداوند به پیامبرش نازل کرده و پیامبرش نیز بازگو نموده، جزئی از قرآن باشد و ممکن است حتی چیزی باشد که فوراً توسط پیامبر و به جهت تفسیر وحی گفته شده باشد. در این زمینه، احادیث قدسی هستند که خداوند از طریق پیامبرش در مقام اول، سخن گفته است و تمام مسلمانان نیز آن را قبول دارند و در عین حال، جزئی از قرآن نیست. توضیحات کامل قرآن در ادامه خواهد آمد.

ج) در مهم‌ترین کتاب‌های حدیثی اهل سنت، از قول ابوهریره و عایشه نقل شده است که رسول خدا ﷺ فرمودند: «به درستی، در میان امت‌های پیش از شما «محدث»‌هایی بوده‌اند و اگر یکی در میان امت من باشد، او...»؛

«آشکارا، میان بنی‌اسرائیل قبل از عصر شما مردانی بوده‌اند که با آنها سخن گفته شده بود (رجال یُکَلِّمون) که انبیاء نبوده‌اند و اگر یکی میان امت من باشد...» (بخاری، صحیح، ج ۴، ص ۲۱۱ و ج ۵، ص ۱۵ و ج ۸، ص ۵۱-۴۹؛ نیز بنگرید به شروح آن: ابن حجر، فتح الباری، ج ۷، ص ۳۲۴ و ج ۸، ص ۵۱-۴۹؛ العینی، عمدة القاری، ج ۱۶، ص ۱۹۹-۱۹۸؛ العسقلانی، ارشاد الساری، ج ۶، ص ۱۰۳؛ همچنین منابع زیر: مسلم، الصحیح، ج ۷، ص ۱۱۵؛ به تفاسیرش نیز رجوع شود مانند: النووی، شرح مسلم، ج ۱۵، ص ۱۶۶؛ آبی، شرح صحیح مسلم، ج ۶، ص ۲۰۵-۲۰۳؛ الترمذی، الجامع الصحیح، ج ۵، ص ۶۲۲؛ نیز شرح‌های آن: ابن عربی، عارضة الاحوذی، ج ۱۳، ص ۱۵۰-۱۴۹؛ مبارکفوری، تحفة الاحوذی، ج ۱۰، ص ۱۸۳-۱۸۲؛ احمد بن حنبل، المسند، ج ۶، ص ۵۵، به کتب دیگر احادیث و زندگی‌نامه‌ها نیز رجوع شود).

در این احادیث، نام یکی از صحابه پیامبر ﷺ بیان شده است؛ اما به دلیل اینکه شیعیان فرد مذکور را به عنوان محدث تأیید نکرده‌اند، از عبارت‌های فوق حذف گردید (جهت اطلاع از نظر شیعیان، نگاه کنید به: امینی، الغدیر، ج ۵، ص ۵۴-۴۲ و ج ۸، ص ۹۱-۹۰). در کتب تفاسیر آمده است که معنای محدث در اینجا یعنی فردی که از طریق خداوند، به او وحی می‌شود، با فرشتگان دیدار کرده و با آنها سخن گفته است، از غیب آگاه است (هم از حال و هم از آینده) و صحابه‌ای که در این احادیث ذکر شده، صاحب این ویژگی‌هاست.

د) عمران بن الحُصین الخزاعی (متوفی ۶۷۲/۵۲)، یکی از صحابه پیامبر خدا ﷺ می‌گوید: «من با فرشتگان زیادی دیدار کردم، تا آن‌گاه که به دستور عبدالله بن زیاد به وسیله آتش شکنجه‌ام کردند و پس از آن، ملاقات با فرشتگان متوقف شد و پس از آنکه بهبود یافتم، دوباره آغاز شد».

وَالنَّبِيُّ وَالْمُحَدِّثُ قَالَ الرَّسُولُ الَّذِي يَظْهَرُ لَهُ الْمَلَكُ فَيُكَلِّمُهُ وَالنَّبِيُّ هُوَ الَّذِي يَرَى فِي مَنَامِهِ وَرُبَّمَا اجْتَمَعَتِ الثُّبُوتُ وَالرَّسَالَةُ لِوَاحِدٍ وَالْمُحَدِّثُ الَّذِي يَسْمَعُ الصَّوْتَ وَلَا يَرَى الصُّورَةَ قَالَ قُلْتُ أَصْلَحَكَ اللَّهُ كَيْفَ يَعْلَمُ أَنَّ الَّذِي رَأَى فِي النَّوْمِ حَقٌّ وَأَنَّهُ مِنَ الْمَلَكِ قَالَ يُوقَفُ لِذَلِكَ حَتَّى يَعْرِفَهُ لَقَدْ خَتَمَ اللَّهُ بِكِتَابِكُمُ الْكُتُبَ وَخَتَمَ بِنَبِيِّكُمُ الْأَنْبِيَاءَ.

→ پیداست که آنچه در مورد او گفته شده - اعم از دیدار با فرشتگان، مصافحه با آنها، دیدن آنها - تنها مدت بسیار کوتاهی از او سلب شده و پس از آن تا آخر عمر، از این ملاقات بهره‌مند بوده است (بنگرید به: مسلم، صحیح، ج ۴، ص ۴۸-۴۷؛ و شروح آن: نووی، شرح صحیح مسلم، ج ۸، ص ۲۰۶، آبی و سنوسی، شرح صحیح مسلم، ج ۳، ص ۳۶۱؛ احمد بن حنبل، المسند، ج ۴، ص ۴۲۸-۴۲۷؛ دارمی، سنن، ج ۲، ص ۳۵؛ حاکم نیشابوری، المستدرک علی الصحیحین، ج ۳، ص ۴۷۲؛ ابن سعد، الطبقات، ج ۷، بخش ۱، ص ۶؛ ابن عبدالبر، الاستیعاب، ج ۳، ص ۱۲۰۸؛ ابن اثیر، أسد الغابة، ج ۴، ص ۲۸۱؛ همو، جامع الاصول، ج ۷، ص ۵۵۱؛ ابن حجر، الاصابة، ج ۴، ص ۷۰۶؛ همو، تهذیب التهذیب، ج ۸، ص ۱۲۶؛ همو، فتح الباری، ج ۱۲، ص ۲۶۱؛ قسطلانی، شرح المواهب، ج ۷، ص ۱۳۳؛ همچنین به کتب دیگر احادیث، زندگی‌نامه‌ها و تاریخ مراجعه شود).

نتیجه اینکه وجود محدثون موضوعی است که همه مسلمانان به آن اذعان دارند و امری برخلاف اصول بنیادین اسلام نیست. علاوه بر آن، بیانگر این مطلب است که این افراد جزء انبیاء نبوده و شریعتی نیز با خود نیاورده‌اند [اما در عین حال با فرشتگان ارتباط داشته‌اند].

در اینجا مسئله پذیرش یا عدم پذیرش درستی و صحت روایات فوق [در کتب اهل سنت و قبول یا رد محدث بودن عمران نیست] یا هر نقل قول و روایتی در باب این موضوع، نیست. تنها مقصود ما از این مباحث، نشان دادن پذیرش [اعتقاد به وجود] محدثون نزد تمامی مسلمانان است.

باب فرض طاعة الائمة عليهم السلام

۶- أَحَدُ بَنِي مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي عُمَيْرٍ، عَنْ سَيْفِ بْنِ عَمِيرَةَ، عَنْ أَبِي الصَّبَّاحِ الْكِتَابِيِّ قَالَ: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: نَحْنُ قَوْمٌ قَرَضَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ طَاعَتَنَا، لَنَا الْأَنْفَالُ^(۱)، وَلَنَا صَفْوُ الْمَالِ^(۲)، وَنَحْنُ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ، وَنَحْنُ الْمُحْسُودُونَ الَّذِينَ قَالَ اللَّهُ: ﴿أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ﴾^(۳).

۱. «انفال» جمع نفل و معنای تحت‌اللفظی آن «مازاد» است؛ اما اصطلاحاً در فقه اسلامی، قرآن آن را چنین توضیح داده است: ﴿وَمَا آفَاءُ اللَّهِ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أُوتِجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ﴾ (الحشر: ۵۹): ۶.

۲. در لغت به معنای بهترین قسمت یک دارایی (مال) است. اما در فقه اسلامی چنانکه در قرآن به جزئیات بیان شده است، این مفهوم اشاره به بهترین قسمت یا انتخاب پیامبر صلی الله علیه و آله از غنائم جنگی، قبل از تقسیم آنها میان مسلمانان، دارد. در این زمینه حکم می‌شود که مقدار یک پنجم (خمس) غنیمت‌ها [مخصوص پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله] بوده و از کل غنیمت‌ها کسر می‌شود؛ سپس چهار پنجم باقیمانده به عنوان غنیمت جنگی [میان مسلمانان] تقسیم خواهد شد.

تفسیر محتمل عبارت «برگزیده‌ترین بخش»، غنائمی است که در جهاد به دست می‌آید، که اگر آنها را در میان مسلمانان تقسیم کنیم، ارزش‌شان را از دست خواهند داد و یا اینکه از طریق تبدیل شدن به یک وسیله رسیدن به ثروت، منشأ اختلاف میان افراد خواهد شد. توجه به این نکته لازم است که واژه انفال در فقه شیعه، همچنین یک معنای کلی دارد که «صفو المال» و موارد دیگر را شامل می‌شود، که در توضیح حدیث قبلی به آن اشاره شد.

بَابُ أَنَّ الْأَئِمَّةَ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ هُمُ أَرْكَانُ الْأَرْضِ

۱- أَحْمَدُ بْنُ مِهْرَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ وَحُمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ جَمِيعاً، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ، عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: مَا جَاءَ بِهِ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَخْذُ بِهِ وَمَا نَهَى عَنْهُ أَنْتَهِيَ عَنْهُ، جَرَى لَهُ مِنَ الْفَضْلِ مِثْلُ مَا جَرَى لِمُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَلِمُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْفَضْلُ عَلَى جَمِيعٍ مَنِ خَلَقَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ، الْمُتَعَقَّبُ عَلَيْهِ فِي شَيْءٍ مِنْ أَحْكَامِهِ كَالْمُتَعَقَّبِ عَلَى اللَّهِ وَعَلَى رَسُولِهِ، وَالرَّادُّ عَلَيْهِ فِي صَغِيرَةٍ أَوْ كَبِيرَةٍ عَلَى حَدِّ الشَّرِكِ بِاللَّهِ، كَانَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بَابُ اللَّهِ الَّذِي لَا يُوقَى إِلَّا مِنْهُ، وَسَبِيلُهُ الَّذِي مَنْ سَلَكَ يَغْيِرَ هَلَكًا، وَكَذَلِكَ يَجْرِي الْأَئِمَّةُ الْهُدَى وَاحِدًا بَعْدَ وَاحِدٍ، جَعَلَهُمُ اللَّهُ أَرْكَانَ الْأَرْضِ أَنْ تَمِيدَ بِأَهْلِهَا وَحُجَّتَهُ الْبَالِغَةُ عَلَى مَنْ فَوْقَ الْأَرْضِ وَمَنْ تَحْتَ الثَّرَى، وَكَانَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَثِيرًا مَا يَقُولُ: أَنَا قَسِيمُ اللَّهِ بَيْنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ، وَأَنَا الْقَارُوقُ الْأَكْبَرُ، وَأَنَا صَاحِبُ الْعَصَا وَالْمِيسَمِ وَلَقَدْ أَقَرَّتْ لِي جَمِيعُ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحُ وَالرُّسُلُ بِمِثْلِ مَا أَقَرُّوا بِهِ لِمُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَلَقَدْ حُمِلْتُ عَلَى مِثْلِ حُمُولَتِهِ وَهِيَ حُمُولَةُ الرَّبِّ^(۱)، وَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يُدْعَى فَيُكْسَى، وَأُدْعَى فَأُكْسَى وَنُسْتَنْطَقُ وَأُسْتَنْطَقُ فَأَنْطَقُ عَلَى حَدِّ مَنْطِقِهِ، وَلَقَدْ أُعْطِيتُ خِصَالًا مَا سَبَقَنِي إِلَيْهَا أَحَدٌ قَبْلِي

۱. [حدیث منزلت] حدیث متواتری است که تمام فرقه‌ها و گروه‌های مسلمان، آن را پذیرفته‌اند و آن این است که پیامبر ﷺ، به حضرت علی علیه السلام فرموده‌اند: «نسبت تو به من، همانند جایگاه هارون است به موسی؛ جز اینکه بعد از من هیچ پیامبری نخواهد بود».

عُلِّمْتُ الْمَنَآيَا وَالْبَلَايَا، وَالْأَنْسَابَ وَفَصَلَ الْخِطَابَ، فَلَمْ يَفْتِنِي مَا سَبَقَنِي، وَلَمْ يَعْزُبْ عَنِّي مَا غَابَ عَنِّي، أُبَشِّرُ بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُؤَدِّي عَنْهُ، كُلُّ ذَلِكَ مِنَ اللَّهِ مَكَّنَّنِي فِيهِ بِعِلْمِهِ.

الحسين بن محمد الأشعري، عن معلّى بن محمد، عن محمد بن جمهور العمي، عن محمد بن سنان قال: حَدَّثَنَا الْمُفَضَّلُ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ، ثُمَّ ذَكَرَ الْحَدِيثَ الْأَوَّلَ.

بَابُ نَادِرٍ جَامِعٍ فِي فَضْلِ الْإِمَامِ وَصِفَاتِهِ

١- أَبُو مُحَمَّدٍ الْقَاسِمُ بْنُ الْعَلَاءِ - رَحِمَهُ اللَّهُ - رَفَعَهُ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ مُسْلِمٍ، قَالَ: كُنَّا مَعَ الرَّضَا عليه السلام بِمَرَوْ^(١)، فَاجْتَمَعْنَا فِي الْجَامِعِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فِي بَدْءِ مَقْدَمِنَا، فَأَذَارُوا أَمْرَ الْإِمَامَةِ وَذَكَّرُوا كَثْرَةَ اخْتِلَافِ النَّاسِ فِيهَا، فَدَخَلْتُ عَلَى سَيِّدِي عليه السلام فَأَعْلَمْتُهُ خَوْضَ النَّاسِ فِيهِ، فَتَبَسَّمَ عليه السلام ثُمَّ قَالَ: يَا عَبْدَ الْعَزِيزِ جَهْلَ الْقَوْمِ وَخُدْعُو عَنْ آرَائِهِمْ، إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يَقْبِضْ نَبِيَّهُ عليه السلام حَتَّى أَكْمَلَ لَهُ الدِّينَ وَأَنْزَلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنَ فِيهِ تِبْيَانُ كُلِّ شَيْءٍ، بَيَّنَّ فِيهِ الْحَلَالَ وَالْحَرَامَ، وَالْحُدُودَ وَالْأَحْكَامَ، وَجَمِيعَ مَا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ النَّاسُ كَمَلًا، فَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ: * مَا فَرَطْنَا فِي الْكِتَابِ مِنْ شَيْءٍ *^(٢) وَأَنْزَلَ فِي حَاجَةِ الْوَدَاعِ وَهِيَ آخِرُ عُمرِهِ عليه السلام: * الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعَمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا *^(٣) وَأَمْرُ الْإِمَامَةِ مِنْ تَمَامِ الدِّينِ وَلَمْ يَمُضِ عليه السلام حَتَّى بَيَّنَّ لِأُمَّتِهِ مَعَالِمَ دِينِهِمْ وَأَوْضَحَ لَهُمْ سَبِيلَهُمْ وَتَرَكَهُمْ عَلَى قَصْدِ سَبِيلِ

١. مراد، مروشاهیجان (در فارسی: شاهیکان) پایتخت خراسان [در آن زمان] است؛ شهر طوس (و مشهد امروزی) در آن بخشی از خراسان قرار داشت که تحت کنترل مستقیم مرو بود. در حال حاضر [در زمان نوشته شدن این تعلیقات] این منطقه در جمهوری سوسیالیست ترکمن واقع شده و مری (Mary) نامیده می شود و نباید آن را با مروالروء که در افغانستان امروزی واقع شده، اشتباه گرفت.

٢. الانعام (٦): ٣٨.

٣. المائدة (٥): ٣.

الْحَقُّ، وَأَقَامَ لَهُمْ عَلِيًّا عَلَيْهِ السَّلَامُ عِلْمًا وَإِمَامًا وَمَا تَرَكَ لَهُمْ شَيْئًا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ الْأُمَّةُ إِلَّا بَيَّنَّهُ، فَمَنْ رَزَعَمَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يُكْمِلْ دِينَهُ فَقَدْ رَدَّ كِتَابَ اللَّهِ، وَمَنْ رَدَّ كِتَابَ اللَّهِ فَهُوَ كَافِرٌ بِهِ.

هَلْ يَعْرِفُونَ قَدَرَ الْإِمَامَةِ وَمَحَلَّهَا مِنَ الْأُمَّةِ فَيَجُوزَ فِيهَا اخْتِيَارُهُمْ، إِنَّ الْإِمَامَةَ أَجَلٌ قَدْرًا وَأَعْظَمُ شَأْنًا وَأَعْلَى مَكَانًا وَأَمْنَعُ جَانِبًا وَأَبْعَدُ غَوْرًا مِنْ أَنْ يَبْلُغَهَا النَّاسُ يَعْقُولِهِمْ، أَوْ يَنَالُوهَا بَارَائِهِمْ أَوْ يُقَيِّمُوا إِمَامًا بِاخْتِيَارِهِمْ، إِنَّ الْإِمَامَةَ خَصَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهَا إِبْرَاهِيمَ الْحَلِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بَعْدَ الثُّبُوتِ وَالْحُلَّةِ مَرْتَبَةً ثَالِثَةً، وَفَضِيلَةً شَرَفَهُ بِهَا وَأَشَادَ بِهَا ذِكْرَهُ، فَقَالَ: ﴿إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا﴾ فَقَالَ الْحَلِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ سُورًا بِهَا: ﴿وَمِنْ دُرِّيَّتِي﴾ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: ﴿لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ﴾^(١). فَأَبْطَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ إِمَامَةَ كُلِّ ظَالِمٍ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ وَصَارَتْ فِي الصَّفْوَةِ، ثُمَّ أَكْرَمَهُ اللَّهُ تَعَالَى بِأَنْ جَعَلَهَا فِي دُرِّيَّتِهِ أَهْلَ الصَّفْوَةِ وَالطَّهَارَةِ فَقَالَ: ﴿وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ نَافِلَةً وَكُلًّا جَعَلْنَا صَالِحِينَ﴾ وَجَعَلْنَاهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِمْ فِعْلَ الْخَيْرَاتِ وَإِقَامَ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءَ الزَّكَاةِ وَكَانُوا لَنَا عَابِدِينَ^(٢).

فَلَمْ تَزَلْ فِي دُرِّيَّتِهِ يَرِثُهَا بَعْضٌ عَنْ بَعْضٍ قَرْنَا فَقَرْنَا حَتَّى وَرَثَتَهَا اللَّهُ تَعَالَى النَّبِيُّ ﷺ، فَقَالَ جَلَّ وَتَعَالَى: ﴿إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لِلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ﴾^(٣) فَكَانَتْ لَهُ خَاصَّةٌ فَقَلَّدَهَا ﷺ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِأَمْرِ اللَّهِ تَعَالَى عَلَى رَسْمِ مَا قَرَضَ اللَّهُ، فَصَارَتْ فِي دُرِّيَّتِهِ الْأَصْفِيَاءَ الَّذِينَ آتَاهُمُ اللَّهُ الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ، يَقُولُهُ تَعَالَى: ﴿وَقَالَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَالْإِيمَانَ لَقَدْ لَبِثْنَا فِي كِتَابِ اللَّهِ

١. البقرة (٢): ١٢٤.

٢. الانبياء (٢١): ٧٣ - ٧٢.

٣. آل عمران (٣): ٦٨.

إِلَى يَوْمِ الْبَعْثِ^(١) فَهِيَ فِي وُلْدِ عَلِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ خَاصَّةٌ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ؛ إِذْ لَا نَبِيَّ بَعْدَ مُحَمَّدٍ ﷺ فَمِنْ أَيْنَ يَخْتَارُ هَؤُلَاءِ الْجُهَّالُ.

إِنَّ الْإِمَامَةَ هِيَ مَنْزِلَةُ الْأَنْبِيَاءِ، وَإِرْثُ الْأَوْصِيَاءِ، إِنَّ الْإِمَامَةَ خِلَافَةُ اللَّهِ وَخِلَافَةُ الرَّسُولِ ﷺ وَمَقَامُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَمِيرَاثُ الْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ، إِنَّ الْإِمَامَةَ زِمَامُ الدِّينِ، وَنِظَامُ الْمُسْلِمِينَ، وَصَلَاخُ الدُّنْيَا وَعِزُّ الْمُؤْمِنِينَ، إِنَّ الْإِمَامَةَ أَسُّ الْإِسْلَامِ الثَّامِي، وَفَرْعُهُ السَّامِيُّ، بِالْإِمَامِ تَمَامُ الصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَالصِّيَامِ وَالْحَجِّ وَالْجِهَادِ، وَتَوْفِيرُ الْفَيِّءِ وَالصَّدَقَاتِ، وَإِمَاضُاءُ الْحُدُودِ وَالْأَحْكَامِ، وَمَنْعُ الثُّغُورِ وَالْأَطْرَافِ.

الْإِمَامُ يُحِلُّ حَلَالَ اللَّهِ، وَيُحَرِّمُ حَرَامَ اللَّهِ، وَيُقِيمُ حُدُودَ اللَّهِ، وَيَدْبُ عَنْ دِينِ اللَّهِ، وَيَدْعُو إِلَى سَبِيلِ رَبِّهِ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَالْحُجَّةِ الْبَالِغَةِ، الْإِمَامُ كَالشَّمْسِ الظَّالِمَةِ، الْمُجَلَّلَةِ بِنُورِهَا لِلْعَالَمِ وَهِيَ فِي الْأَفْقِ يَحِثُّ لَا تَنَالُهَا الْأَيْدِي وَالْأَبْصَارُ.

الْإِمَامُ الْبَدْرُ الْمُنِيرُ، وَالسَّرَاجُ الزَّاهِرُ، وَالنُّورُ السَّاطِعُ، وَالتَّجْمُ الْهَادِي فِي غَيَاطِ الدُّجَى، وَأَجَوَاثُ الْبُلْدَانِ وَالْقِفَارِ، وَلُحُجُّ الْبَحَارِ، الْإِمَامُ الْمَاءُ الْعَذْبُ عَلَى الظَّمَا، وَالذَّلَالُ عَلَى الْهُدَى، وَالْمُنْجِي مِنَ الرَّذَى، الْإِمَامُ النَّارُ عَلَى الْيَفَاقِ، الْحَارُّ لِمَنْ اصْطَلَى بِهِ، وَالذَّلِيلُ فِي الْمَهَالِكِ، مَنْ فَارَقَهُ فَهَالِكٌ، الْإِمَامُ السَّحَابُ الْمَاطِرُ، وَالغَيْثُ الْهَاطِلُ، وَالشَّمْسُ الْمُضِيئَةُ، وَالسَّمَاءُ الظَّلِيلَةُ، وَالْأَرْضُ الْبَسِيطَةُ، وَالْعَيْنُ الْغَزِيرَةُ، وَالْعَدِيرُ وَالرَّوَضَةُ.

الْإِمَامُ الْأَنْبَسُ الرَّفِيقُ، وَالْوَالِدُ الشَّفِيقُ، وَالْأَخُ الشَّقِيقُ، وَالْأُمُّ الْبَرَّةُ بِالْوَلَدِ الصَّغِيرِ، وَمَفْرَعُ الْعِبَادِ فِي الدَّاهِيَةِ النَّادِ، الْإِمَامُ أَمِينُ اللَّهِ فِي خَلْقِهِ، وَحُجَّتُهُ عَلَى عِبَادِهِ، وَخَلِيفَتُهُ فِي بِلَادِهِ، وَالِدَايِ إِلَى اللَّهِ، وَالذَّابُّ عَنْ حُرْمِ اللَّهِ.

الإمام المظهر من الذنوب والمبرأ عن العيوب، المخصوص بالعلم، الموسوم بالجل، نظام الدين، وعز المسلمين، وعبط المنافقين، وبوار الكافرين.

الإمام واحد دهره، لا يدانيه أحد، ولا يعادله عالم، ولا يوجد منه بدل، ولا له مثل ولا نظير، مخصوص بالفضل كله من غير طلب منه له ولا اكتساب، بل اختصاص من المفضل الوهاب.

فمن ذا الذي يبلغ معرفة الإمام، أو يمكنه اختياره، هيهات هيهات، صلت العقول، وتاهت الخلوم، وحارت الألباب، وحسات العيون، وتضاعرت العظماء، وتخيرت الحكماء، وتفاصرت الخلفاء، وحصرت الخطباء، وجهلت الألباء، وكلت الشعراء، وعجزت الأدباء، وعيبت البلغاء عن وصف شأن من شأنه، أو فضيلة من فضائله، وأقرت بالعجز والتقصير، وكيف يوصف بكله، أو ينعت بكنهه، أو يفهم شيء من أمره، أو يوجد من يقوم مقامه، ويغني عنه، لا كيف وأنى؟ وهو بحيث النجم من يد المتناولين، ووصف الواصفين، فأين الاختيار من هذا؟ وأين العقول عن هذا؟ وأين يوجد مثل هذا؟

أنتظنون أن ذلك يوجد في غير آل الرسول محمد ﷺ؟ كذبتهم والله أنفسهم، ومنتهم الأباطيل، فارتقوا مرتقاً صعباً دحضاً، تزل عنه إلى الخضيض أقدامهم، راموا إقامة الإمام بعقول حائرة بائرة ناقصة، وآراء مضلّة، فلم يزدادوا منه إلا بعداً، * قاتلهم الله أنى يوفكون *^(١)، ولقد راموا صعباً، وقالوا إفكاً، وضلوا ضلالاً بعيداً، ووقعوا في الخيرة، إذ تركوا الإمام عن بصيرة، * ورين لهم الشيطان أعمالهم فصدهم عن السبيل وكانوا مستبصرين *^(٢).

١. التوبة (٩): ٣٠.

٢. العنكبوت (٢٩): ٣٨.

رَغِبُوا عَنِ اخْتِيَارِ اللَّهِ وَاخْتِيَارِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَهْلِ بَيْتِهِ إِلَى اخْتِيَارِهِمُ وَالْقُرْآنِ يُنَادِيهِمْ: ﴿وَرَبُّكَ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَيَخْتَارُ مَا كَانَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ سُبْحَانَ اللَّهِ وَتَعَالَى عَمَّا يُشْرِكُونَ﴾ ^(١) وَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ﴾ ^(٢) الْآيَةُ، وَقَالَ: ﴿مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ * أَمْ لَكُمْ كِتَابٌ فِيهِ تَدْرُسُونَ * إِنَّ لَكُمْ فِيهِ مَا تَخْتَارُونَ * أَمْ لَكُمْ أَيْمَانٌ عَلَيْنَا بِالْعَةِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ إِنَّ لَكُمْ لِمَا تَحْكُمُونَ * سَلِّمُوا إِلَيْهِمْ بِذَلِكَ زَعِيمٌ * أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ فَلْيَأْتُوا بِشُرَكَائِهِمْ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ﴾ ^(٣) وَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا﴾ ^(٤) أَمْ ﴿طُبِعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ﴾ ^(٥) أَمْ ﴿قَالُوا سَمِعْنَا وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ * إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصُّمُّ الْبُكْمُ الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ * وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِيهِمْ خَيْرًا لَأَسْمَعَهُمْ وَلَوْ أَسْمَعَهُمْ لَتَوَلَّوْا وَهُمْ مُعْرِضُونَ﴾ ^(٦) أَمْ ﴿قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا﴾ ^(٧) بَلْ هُوَ * فَضَّلَ اللَّهُ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ﴾ ^(٨).

فَكَيْفَ لَهُمْ بِاخْتِيَارِ الْإِمَامِ؟! وَالْإِمَامُ عَالِمٌ لَا يَجْهَلُ، وَرَاجٍ لَا يَنْكُلُ، مَعِينُ الْقُدِّيسِ وَالطَّهَّارَةِ، وَالتَّوَكُّلِ وَالزَّهَادَةِ، وَالْعِلْمِ وَالْعِبَادَةِ، مَخْصُوصٌ بِدَعْوَةِ الرَّسُولِ ﷺ وَتَسْلِي الْمُطَهَّرَةِ الْبَتُولِ، لَا مَعَمَزَ فِيهِ فِي تَسَبُّ، وَلَا يُدَانِيهِ ذُو حَسَبٍ، فِي الْبَيْتِ مِنْ

١. القصص (٢٨): ٦٨.

٢. الاحزاب (٣٣): ٣٦.

٣. القلم (٦٨): ٤١ - ٣٦.

٤. محمد (٤٧): ٢٤.

٥. التوبة (٩): ٨٧.

٦. الانفال (٨): ٢٣ - ٢١.

٧. البقرة (٢): ٩٣.

٨. الحديد (٥٧): ٢١.

فُرَيْشٍ وَالذَّرَوَةَ مِنْ هَاشِمٍ، وَالْعِتْرَةَ مِنَ الرَّسُولِ ﷺ، وَالرِّضَا مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، شَرَفُ الْأَشْرَافِ، وَالْفَرْعُ مِنْ عَبْدٍ مَنَافٍ، نَابِي الْعِلْمِ، كَامِلُ الْحِلْمِ، مُضْطَلِعٌ بِالْإِمَامَةِ، غَالِمٌ بِالسِّيَاسَةِ، مَفْرُوضُ الطَّاعَةِ، قَائِمٌ بِأَمْرِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، نَاصِحٌ لِعِبَادِ اللَّهِ، حَافِظٌ لِيَدِينِ اللَّهِ.

إِنَّ الْأَنْبِيَاءَ وَالْأَئِمَّةَ ﷺ يُوقَفُهُمُ اللَّهُ وَيُؤْتِيهِمْ مِنْ تَخْزُونٍ عَلَيْهِ وَحِكْمِهِ مَا لَا يُؤْتِيهِ غَيْرُهُمْ، فَيَكُونُ عِلْمُهُمْ فَوْقَ عِلْمِ أَهْلِ الزَّمَانِ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمَّنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يُهْدَىٰ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ؟﴾^(١) وَقَوْلِهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: ﴿وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا﴾^(٢) وَقَوْلِهِ فِي طَالُوتَ: ﴿إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مُلْكَهُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ﴾^(٣) وَقَالَ لِنَبِيِّهِ ﷺ: ﴿أَنْزَلَ [اللَّهُ] عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَكَ مَا لَمْ تَكُنْ تَعْلَمُ وَكَانَ فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكَ عَظِيمًا﴾^(٤)، وَقَالَ فِي الْأَئِمَّةِ مِنْ أَهْلِ بَيْتِ نَبِيِّهِ وَعِتْرَتِهِ وَذُرِّيَّتِهِ ﷺ: ﴿أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَىٰ مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا * فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ صَدَّ عَنْهُ وَكَفَىٰ بِجَهَنَّمَ سَعِيرًا﴾^(٥).

وَإِنَّ الْعَبْدَ إِذَا اخْتَارَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِأُمُورِ عِبَادِهِ، شَرَحَ صَدْرَهُ لِذَلِكَ، وَأَوْدَعَ قَلْبَهُ يَتَابَعِ الْحِكْمَةَ، وَأَلْهَمَهُ الْعِلْمَ الْإِلْهَامًا، فَلَمْ يَعِيَ بَعْدَهُ بِجَوَابٍ، وَلَا يُجَيَّرُ فِيهِ عَنِ الصَّوَابِ، فَهُوَ مَعْصُومٌ مُؤَيَّدٌ، مُوقَفٌ مُسَدَّدٌ، قَدْ آمَنَ مِنَ الْخَطَايَا وَالزَّلَالِ وَالْعِثَارِ،

١. يونس (١٠): ٣٥.

٢. البقرة (٢): ٢٦٩.

٣. البقرة (٢): ٢٤٧.

٤. النساء (٤): ١١٣.

٥. النساء (٤): ٥٥ - ٥٤.

يَخُصُّهُ اللَّهُ بِذَلِكَ لِيَكُونَ حُجَّتَهُ عَلَى عِبَادِهِ، وشَاهِدُهُ عَلَى خَلْقِهِ، وَذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ^(١).

فَهَلْ يَقْدِرُونَ عَلَى مِثْلِ هَذَا فَيَخْتَارُونَهُ أَوْ يَكُونُ مُحْتَارُهُمْ بِهَذِهِ الصِّفَةِ فَيَقْدُمُونَهُ، نَعَدُوا - وَبَيَّتِ اللَّهُ - الْحَقُّ وَنَبَذُوا كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَأَنَّهُمْ لَا يَعْلَمُونَ، وَفِي كِتَابِ اللَّهِ الْهُدَى وَالشَّفَاءُ، فَتَبَذُّوهُ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ، فَذَمَّهُمُ اللَّهُ وَمَقَّتَهُمْ وَأَتَعَسَّهُمْ، فَقَالَ جَلَّ وَتَعَالَى: ﴿وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنِ اتَّبَعَ هَوَاهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ﴾^(٢)، وَقَالَ: ﴿فَتَعَسَّ لَهُمْ وَأَضَلَّ أَعْمَالَهُمْ﴾^(٣)، وَقَالَ: ﴿كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَى كُلِّ قَلْبٍ مُتَكَبِّرٍ جَبَّارٍ﴾^(٤)، وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ، وَسَلَّمْ تَسْلِيمًا كَثِيرًا.

١. الحديد(٥٧): ٢١؛ الجمعة(٦٢): ٤.

٢. القصص(٢٨): ٥٠.

٣. محمد(٤٧): ٨.

٤. غافر(٤٠): ٣٥.

بَابُ مَا فَرَضَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَرَسُولُهُ ﷺ مِنَ الْكُونِ مَعَ الْأُئِمَّةِ عَلَيْهِ السَّلَامُ

۵- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَيْسَى، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ فَضَالَةَ بْنِ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي الْمَغْرَاءِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَالِمٍ، عَنْ أَبَانَ بْنِ تَغْلِبَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَنْ أَرَادَ أَنْ يَحْيَا حَيَاتِي، وَيَمُوتَ مِيتَتِي وَيَدْخُلَ جَنَّةَ عَدْنِ الَّتِي غَرَسَهَا اللَّهُ رَبِّي بِيَدِهِ^(۱)، فَلْيَتَوَلَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ، وَلْيَتَوَلَّ وَلِيِّه، وَلْيَعَادِ عَدُوَّه، وَلْيَسَلِّمْ لِلْأَوْصِيَاءِ مِنْ بَعْدِهِ، فَإِنَّهُمْ عِترَتِي مِنْ لَحْمِي وَدَمِي، أَعْظَاهُمْ اللَّهُ فَهْمِي وَعِلْمِي إِلَى، اللَّهُ أَشْكُو أَمْرَ أُمَّتِي، الْمُنْكَرِينَ لِقَضَائِهِمْ، الْقَاطِعِينَ فِيهِمْ صَلَاتِي، وَإِمَّ اللَّهُ لَيَقْتُلُنَّ ابْنِي لَا أَنَالَهُمُ اللَّهُ شَفَاعَتِي.

۶- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ، عَنْ مُوسَى بْنِ سَعْدَانَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ عَبْدِ الْقَهَّارِ، عَنْ جَابِرِ الْجَعْفِيِّ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَنْ سَرَّهُ أَنْ يَحْيَا حَيَاتِي، وَيَمُوتَ مِيتَتِي، وَيَدْخُلَ الْجَنَّةَ الَّتِي وَعَدَنِيهَا رَبِّي

۱. معنای «دست» در اینجا با مفهوم عبارت «او کاشت» مطابق است و در حدیث ۵۳۸ [باب ما فرض الله عزوجل ورسوله ﷺ من الكون مع الائمة عليه السلام، حدیث ۳] چندین بار تکرار شده بود. این عبارات که به رفتار خداوند اشاره دارد، برای نشان دادن احساس و اشتیاق خاص خداوند به آنانی است که او [خداوند] به خاطر آنان این کار را انجام داده است و یا نشان دادن اهمیت خاصی است که خداوند به آن عمل خاص می‌دهد. عبارات «دستان او (خداوند)»، «به وسیله دستان خودش (خداوند)» و غیره، که بارها و بارها در قرآن و احادیث آمده، همگی مفهوم مشابهی را دارند.

وَيَتَمَسَّكَ بِقَضِيْبِ غَرَسِهِ رَبِّي يَبْدُو، فَلْيَتَوَلَّ عَلَيَّ بَنَ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَأَوْصِيَاءَهُ مِنْ بَعْدِهِ، فَإِنَّهُمْ لَا يَدْخُلُونَكُمْ فِي بَابِ ضَلَالٍ، وَلَا يُخْرِجُونَكُمْ مِنْ بَابِ هُدًى، فَلَا تُعْلَمُوهُمْ فَإِنَّهُمْ أَعْلَمُ مِنْكُمْ وَإِنِّي سَأَلْتُ رَبِّي أَلَّا يُفَرِّقَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ الْكِتَابِ حَتَّى يَرِدَا عَلَيَّ الْخَوْضُ^(۱) هَكَذَا - وَضَمَّ بَيْنَ إِبْصَعَيْهِ - وَعَرَضَهُ مَا بَيْنَ صَنْعَاءَ إِلَى أَيْلَةٍ، فِيهِ قُدْحَانُ فِضْيةٍ وَذَهَبٍ عَدَدَ النُّجُومِ.

۷- الحَسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُمُهورٍ، عَنْ فَضَالَةَ بْنِ أَيُّوبَ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ زِيَادٍ، عَنِ الْفَضْلِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ: قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ^(۲): إِنْ الرُّوحَ وَالرَّاحَةَ وَالْفَلَاحَ وَالْعَوْنَ وَالتَّجَاحَ وَالتَّبَرُّكَ وَالْكَرَامَةَ وَالْمَغْفِرَةَ وَالْمُعَافَاةَ وَالْيُسْرَ وَالْبُشْرَى وَالرِّضْوَانَ وَالْقُرْبَ وَالتَّصَرَّ وَالتَّمَكُّنَ وَالرَّجَاءَ وَالْمَحَبَّةَ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ لِمَنْ تَوَلَّى عَلِيًّا وَاتَّمَّ بِهِ، وَبَرَّى مِنْ عَدُوِّهِ، وَسَلَّمْ لِفَضْلِهِ وَلِلأَوْصِيَاءِ مِنْ بَعْدِهِ، حَقًّا عَلَيَّ أَنْ أَدْخِلَهُمْ فِي شَفَاعَتِي وَحَقُّ عَلَى رَبِّي تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَنْ يَسْتَجِيبَ لِي فِيهِمْ، فَإِنَّهُمْ أَتْبَاعِي وَمَنْ تَبِعَنِي فَإِنَّهُ مِنِّي.

۱. «حوض» محلی است که در روز قیامت، حضرت رسول ﷺ در آن مکان، مؤمنان و درستکاران را سیراب خواهد نمود. ابعاد آن فراتر از حد تصور است و حضرت رسول ﷺ به منظور نشان دادن عظمت آن [به مردم دوران خود]، عرض آن مکان را به وسعت کاروان‌های تجاری قبل از اسلام عرب‌های مکه تشبیه می‌کنند (که از شمال تا جنوب را فرامی‌گرفت)، به این معنا که آن مکان به وسعت همه فضایی است که مردم آن زمان می‌شناختند. همین‌طور، جام‌هایی که درستکاران از آن خواهند نوشید، متنوع و بی‌شمار است که تعداد آنها به تعداد ستارگان تشبیه شده است.

۲. در *مرآة العقول*، جلد ۲، صفحه ۴۲۵، علامه مجلسی به این نکته اشاره می‌کند که عبارت «قال رسول الله ﷺ» در اینجا حذف شده و دلیل آن نیز در انتهای حدیث معلوم شده است [به قرینه اینکه در انتهای حدیث حضرت می‌فرمایند: من تبعنی].

بَابُ أَنَّ أَهْلَ الذِّكْرِ الَّذِينَ أَمَرَ اللَّهُ الْخَلْقَ بِسُؤَالِهِمْ هُمُ الْأَيُّمَةُ ﷺ

۴- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُوَيْدٍ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ حُمَيْدٍ، عَنْ أَبِي بَصِيرٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ﷺ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ وَسَوْفَ تُسْأَلُونَ﴾^(۱)،^(۲) قَرَسُورُ اللَّهِ ﷺ الذِّكْرَ وَأَهْلُ بَيْتِهِ ﷺ الْمَسْئُولُونَ وَهُمْ أَهْلُ الذِّكْرِ.

۹- أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ أَبِي نَصْرِ قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى الرَّضَاءِ ﷺ كِتَابًا فَكَانَ فِي بَعْضِ مَا كَتَبْتُ: قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾^(۳) وَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنفِرُوا كَافَّةً فَلَوْ لَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ

۱. الزخرف (۴۳): ۴۴.

۲. علامه مجلسی درباره این حدیث می‌نویسد: احتمال دارد بخش‌هایی از ابن روایت توسط ناقلان حدیث یا نسخه‌برداران کتاب حذف شده است (علامه مجلسی، *مرآة العقول*، ج ۲، ص ۴۲۹) و دلیل آن این است که متن حدیث با آیه مذکور مطابقت ندارد؛ چرا که در این آیه خداوند خطاب به حضرت پیامبر ﷺ می‌گوید: «به یقین این برای تو یک تذکر است...»؛ لذا ایشان نمی‌توانند برای خودش یادآوری باشد. این حدیث بیشتر با آنچه در حدیث قبلی وجود دارد؛ (حدیث سوم همین باب) مطابقت دارد: پس عبارت‌هایی مانند «سؤال کن از مردم متذکر»... و یا تفسیر آیه: «به یقین آن تذکری است»... و آیه: «پس بپرس از مردم متذکر»... از این حدیث حذف شده است و یا اینکه در محلی خارج از محل خودش نقل شده است.

۳. النحل (۱۶): ۴۳؛ الانبیاء (۲۱): ۷.

باب أن أهل الذكر الذين أمر الله الخلق بسؤالهم هم الأئمة عليهم السلام ٦١

يَحْذَرُونَ ﴿^(١) فَقَدْ فُرِضَتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْأَلَةُ، وَلَمْ يُفْرَضْ عَلَيْكُمُ الْجَوَابُ؟ قَالَ: قَالَ
 اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: ﴿ فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ وَمَنْ أَضَلُّ
 مِمَّنْ اتَّبَعَ هَوَاهُ ﴾ ^(٢) ^(٣)

١. التوبة (٩): ١٢٢.

٢. القصص (٢٨): ٥٠.

٣. آشکارترین معنای پاسخ امام این است که همان‌گونه که در زمان پیامبر صلی الله علیه و آله مردمی بوده‌اند که
 آمال و آرزوها و حرص و آزشان باعث فعالیت آنها می‌شد، در زمان امامان نیز افرادی
 می‌زیسته‌اند که محرک اصلیشان حرص و امیالشان بوده و لذا پاسخگویی و برآورده کردن نیاز
 افرادی که انگیزه‌ی سؤالات آنها بی‌ارزش بوده، برعهده‌ی امامان نبوده است. وظیفه‌ی امام،
 پاسخ‌گویی به افرادی است که از سر صدق و به هدف یافتن حقیقت سؤال می‌کنند؛ امامان نیز
 قدرت شناسایی افراد صادق از مغرض را دارند. در حقیقت پاسخ سؤال به‌گونه‌ای مخفی و
 غیر آشکار داده شده تا اگر نامه به دست افراد مغرض افتاد، نتوانند از آن بهره‌برداری و سودجویی
 کنند.

بَابُ أَنَّ الرَّاسِخِينَ فِي الْعِلْمِ هُمُ الْأَيُّمَةُ عليه السلام

۱- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُوَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ بْنِ الْحَرِّ وَعِمْرَانَ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِي بَصِيرٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: نَحْنُ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ وَنَحْنُ نَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ.^(۱)

۱. این حدیث اشاره به «متشابهات» مذکور در آیه ۷ سوره آل عمران (۳) دارد. متشابهات، جمع متشابه است یعنی؛ هر آنچه که شبیه چیز دیگری است و بنابراین آن دو مطلب شبیه یکدیگر به نظر می‌رسند، در حالی که در حقیقت آن دو کاملاً متفاوت و مجزا از هم هستند. نکته مهم این که ضمیر «ه» در کلمه «تأویل» به متشابهات قرآن برمی‌گردد.

بَابُ أَنَّ الْأَئِمَّةَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَدْ أُوتُوا الْعِلْمَ وَأُثْبِتَ فِي صُدُورِهِمْ

۳- وَعَنْهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عِيسَى، عَنْ سَمَاعَةَ، عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ: قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ^(۱): فِي هَذِهِ الْآيَةِ: «بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ»^(۲) ثُمَّ قَالَ أَمَّا وَاللَّهِ يَا أَبَا مُحَمَّدٍ مَا قَالَ بَيْنَ دَفَّتَيِ الْمُصْحَفِ قُلْتُ مَنْ هُمْ جُعِلْتُ فِدَاكَ قَالَ مَنْ عَسَى أَنْ يَكُونُوا غَيْرَنَا.

۱. در این متن، کلمه «قال» (او گفت) به کار رفته، اما روایت صحیح «قَرَأَ» (او تلاوت کرد) می باشد (همان گونه که در *بصائر الدرجات*، ص ۵۶ و *بحار الانوار*، ج ۲۳، ص ۲۰۱ - ۲۰۰ آمده است). در کتاب *الوافی*، جلد ۲، صفحه ۱۲۶ نیز فیض کاشانی گفته است که در اینجا «قال» به معنی «قَرَأَ» است. نظر علامه مجلسی در *مرآة العقول*، جلد ۲، صفحه ۴۳۷ نیز چنین است.

بَابُ أَنَّ الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلْإِمَامِ

۱- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَيْسَى، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرَّضَاءَ عليه السلام عَنْ قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: «وَلِكُلِّ جَعَلْنَا مَوَالِي مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَالَّذِينَ عَقَدَتْ أَيْمَانُكُمْ» ^(۱)، ^(۲) قَالَ: إِنَّمَا عَنَى بِذَلِكَ الْأَيْمَةَ عليها السلام، بِهِمْ عَقَدَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَيْمَانَكُمْ.

۱. النساء (۴): ۳۳.

۲. تفاسیر متنوع و گوناگونی از «الذین عقدت ایمانکم» در این آیه ارائه شده است؛ برخی برای جمع کردن این تفاسیر متفاوت با فقه، معتقد شده‌اند این آیه نسخ [Abrogated] شده است (برای مثال رجوع کنید به: طبری، تفسیر، ج ۵، ص ۳۷-۳۳؛ ابن کثیر، تفسیر، ج ۲، ص ۲۵۵-۲۵۱).

با این حال معنای درست این است: وراثتی که حق میراث برای آنها از قسمی که خورده‌اند (مبنی بر داشتن یک قرارداد شرعی با متوفی قبل از فوت او) ناشی می‌شود؛ برای مثال افرادی که با متوفی از طریق عقد ازدواج وابستگی پیدا کرده‌اند (برای منابع بیشتر بنگرید به: خونی، البیان فی تفسیر القرآن، ص ۳۵۴-۳۵۱).

در میان این افراد، کسانی هستند که برای آنان حقی خاص - که آن حق را خداوند برای آنها قرار داده - واجب شده است؛ برای مثال، [خدای متعال حقوقی برای] حضرت پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم [قرار داده است] تا با ایشان میثاق بسته شده و براساس آن متابعت از ایشان واجب شده است. پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم در حدیثی که اهل سنت نیز آن را روایت کرده‌اند، فرمودند: «من بر هر موحدی از خود او بیشتر حق دارم و من وارث هر کسی هستم که وراثتی ندارد» (ابوداود، السنن، ج ۳، ص ۱۲۳؛ همچنین بنگرید به: عظیم آبادی، عون المعبود، ج ۸، ص ۱۰۶-۱۱۱؛ ابن ماجه، السنن، ج ۲،

→ ص ٨٨٠-٨٧٩ و ص ٩١٥-٩١٤؛ احمد بن حنبل، *المستد*، ج ٤، ص ١٣١؛ البيهقي، *السنن الكبرى*، ج ٦، ص ٢١٤؛ رجوع کنید به: هيثمي، *موارد الظمان*، ص ٣٠١-٣٠٠. بنابراین، [از آنجایی که] امامان نیز جانشینان پیامبرند، این میراث‌بری متعلق به آنان نیز هست؛ در این باره در منابع حدیثی شیعی روایات فراوانی نقل شده که در معنای آنان هیچ اختلاف نظری وجود ندارد (بنگرید به: شیخ حر عاملی، *وسائل الشیعة*، ج ١٧، ص ٥٥٥-٥٤٧). از آنجا که حکم ارث شوهر و زن آشکارا در آیه بعدی در همان سوره (نساء(٤): ١٢) بیان شده، معلوم می‌شود در آیه مورد بحث [فراز «الَّذِينَ عَقَدْتَ إِيْمَانَكُمْ»] تمامی پیمان‌ها و حقوق را شامل نمی‌شود، بلکه به طور خاص به میراث‌بری پیامبر ﷺ و امامان علیهم‌السلام اشاره دارد. به همین دلیل در این حدیث امام علی(ع) به این نکته اشاره می‌کند که منظور، امامان می‌باشد.

بَابُ عَرَضِ الْأَعْمَالِ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ وَالْأَيِّمَةِ ﷺ

٤- عَنِ عَائِشَةَ عَنِ أَبِيهِ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الزُّبَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبَانَ الزُّبَيْرِيَّ وَكَانَ مَكِينًا عِنْدَ الرَّضَا ﷺ قَالَ: قُلْتُ لِلرَّضَا ﷺ: ادْعُ اللَّهَ لِي وَلِأَهْلِ بَيْتِي فَقَالَ: أَوَلَسْتُ أَفْعَلُ؟ وَاللَّهِ إِنَّ أَعْمَالَكُمْ لَتُعَرَّضُ عَلَيَّ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ؛ قَالَ: فَاسْتَعْظَمْتُ ذَلِكَ، فَقَالَ لِي: أَمَا تَقْرَأُ كِتَابَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿وَقُلْ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ﴾ ^(١)؟ قَالَ: هُوَ وَاللَّهِ عَلَيَّ بِنُ أَبِي طَالِبٍ ﷺ.

١. التوبة (٩): ١٠٥.

٢. در این حدیث و دو حدیث بعدی تنها امیرالمؤمنین ﷺ ذکر شده است؛ زیرا در زمان نزول این آیه، [مصدق] «مؤمنون» تنها امیرالمؤمنین علی ﷺ بوده است. در ادامه از آنجا که امام رضا ﷺ خود بیان داشته‌اند که برای شیعیان دعا می‌کنند، معنای مؤمنون در این آیه به تمامی اهل بیت ﷺ تعمیم می‌یابد [در روایت دوم همین باب نیز امام صادق ﷺ بیان می‌دارند که منظور از مؤمنون در این آیه تمامی ائمه ﷺ هستند].

بَابُ أَنَّ الْأَئِمَّةَ وَرِثُوا عِلْمَ النَّبِيِّ وَجَمِيعِ الْأَنْبِيَاءِ وَالْأَوْصِيَاءِ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ

٧- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي زَاهِرٍ، أَوْ غَيْرِهِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَمَّادٍ، عَنْ أَخِيهِ أَحْمَدَ بْنِ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْأَوَّلِ عليه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ أَخْبِرْنِي، عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وآله وَرِثَ النَّبِيُّينَ كُلَّهُمْ؟ قَالَ: نَعَمْ، قُلْتُ: مِنْ لَدُنْ أَدَمَ حَتَّى انْتَهَى إِلَى نَفْسِهِ؟ قَالَ: مَا بَعَثَ اللَّهُ نَبِيًّا إِلَّا وَمُحَمَّدٌ صلى الله عليه وآله أَعْلَمُ مِنْهُ، قَالَ: قُلْتُ: إِنَّ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ كَانَ يُحْيِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ، قَالَ: صَدَقْتَ وَسَلِّمَانَ بْنَ دَاوُدَ كَانَ يَفْهَمُ مَنْطِقَ الطَّيْرِ وَكَانَ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وآله يَقْدِرُ عَلَى هَذِهِ الْمَنَازِلِ، قَالَ: فَقَالَ: إِنَّ سُلَيْمَانَ بْنَ دَاوُدَ قَالَ لِلْهُدْهُدِ حِينَ فَقَدَهُ وَشَكَى فِي أَمْرِهِ: «فَقَالَ مَا لِي لَا أَرَى الْهُدْهُدَ أَمْ كَانَ مِنَ الْغَائِبِينَ» ^(١) حِينَ فَقَدَهُ، فَغَضِبَ عَلَيْهِ فَقَالَ: «لَأُعَذِّبَنَّكَ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَأَذْبَحَنَّكَ أَوْ لَيَأْتِيَنِّي بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ» ^(٢) وَإِنَّمَا غَضِبَ لِأَنَّهُ كَانَ يَدُلُّهُ عَلَى الْمَاءِ، فَهَذَا - وَهُوَ ظَائِرٌ - قَدْ أُعْطِيَ مَا لَمْ يُعْطِ سُلَيْمَانُ وَقَدْ كَانَتْ الرِّيحُ وَالنَّمْلُ وَالْإِنْسُ وَالْحِجْرُ وَالشَّيَاطِينُ وَالْمَرَدَّةُ لَهُ ظَائِعِينَ، وَلَمْ يَكُنْ يَعْرِفُ الْمَاءَ تَحْتَ الْهَوَاءِ،

١. النمل (٢٧): ٢٠.

٢. النمل (٢٧): ٢١.

وَكَانَ الظِّيرُ يَعْرِفُهُ^(١) وَإِنَّ اللَّهَ يَقُولُ فِي كِتَابِهِ: ﴿وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتَى﴾^(٢) وَقَدْ وَرِثْنَا نَحْنُ هَذَا الْقُرْآنَ الَّذِي فِيهِ مَا تُسِيرُ بِهِ الْجِبَالُ وَتُقَطَّعُ بِهِ الْبُلْدَانُ، وَنُحْيَا بِهِ الْمَوْتَى، وَنَحْنُ نَعْرِفُ الْمَاءَ تَحْتَ الْهَوَاءِ، وَإِنَّ فِي كِتَابِ اللَّهِ لَآيَاتٍ مَّا يُرَادُ بِهَا أَمْرٌ إِلَّا أَن يَأْذَنَ اللَّهُ بِهِ مَعَ مَا قَدْ يَأْذَنُ اللَّهُ مِمَّا كَتَبَهُ الْمَاضُونَ، جَعَلَهُ اللَّهُ لَنَا فِي أُمِّ الْكِتَابِ، إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ: ﴿وَمَا مِنْ غَائِبَةٍ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ﴾^(٣) ثُمَّ قَالَ: ﴿ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا﴾^(٤) فَتَحْنُ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَأَوْرَثْنَا هَذَا الَّذِي فِيهِ تَبَيُّانٌ كُلُّ شَيْءٍ.

١. در قرآن آمده است که همه این چیزها تحت فرمان حضرت سلیمان بود. او برای سفر از مکانی به مکان دیگر از باد استفاده و برای یافتن محل آب از هدهد [hoopoe] استفاده می کرد تا محل آب و مکان های مرطوب و دارای آب را به او خبر دهد.

٢. الرعد (١٣): ٣١.

٣. النمل (٢٧): ٧٥.

٤. فاطر (٣٥): ٣٢.

بَابُ أَنَّ الْأَئِمَّةَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عِنْدَهُمْ جَمِيعُ الْكُتُبِ الَّتِي نَزَلَتْ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَأَنَّهُمْ يَعْرِفُونَهَا عَلَى اخْتِلَافِ السِّنَتِهَا

۱- عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ يُوسُفَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ فِي حَدِيثِ بُرَيْهِ^(۱)، أَنَّهُ لَمَّا جَاءَ مَعَهُ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَلَقِيَ أَبَا الْحَسَنِ مُوسَى بْنَ جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَحَكَى لَهُ هِشَامُ الْحِكَايَةَ، فَلَمَّا فَرَغَ قَالَ أَبُو الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ لِبُرَيْهِ: يَا بُرَيْهِ كَيْفَ عَلِمْتَ بِكِتَابِكَ؟ قَالَ: أَنَا بِهِ عَالِمٌ، ثُمَّ قَالَ: كَيْفَ ثَبَّتَكَ بِتَأْوِيلِهِ؟ قَالَ: مَا أَوْثَقَنِي بِعِلْمِي فِيهِ، قَالَ: فَأَبْتَدَأَ أَبُو الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقْرَأُ الْإِنْجِيلَ؟ فَقَالَ بُرَيْهِ: إِيَّاكَ كُنْتُ أَطْلُبُ مُنْذُ خَمْسِينَ سَنَةً أَوْ مِثْلَكَ، قَالَ: فَأَمِنْ بُرَيْهِ وَحَسَنَ إِيمَانُهُ، وَأَمَتِ الْمَرْأَةُ الَّتِي كَانَتْ مَعَهُ.

فَدَخَلَ هِشَامٌ وَبُرَيْهُ وَالْمَرْأَةُ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَحَكَى لَهُ هِشَامُ الْكَلَامَ الَّذِي جَرَى بَيْنَ أَبِي الْحَسَنِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ وَبَيْنَ بُرَيْهِ: فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «ذُرِّيَّةٌ بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ»^(۲) فَقَالَ بُرَيْهِ: أَلَيْ لَكُمْ التَّوْرَةُ وَالْإِنْجِيلُ وَكُتُبُ الْأَنْبِيَاءِ؟

۱. «بُرَيْهِ» یک «جانلیق» (کنیش ارشد یا اسقف اعظم مسیحیان در سرزمینهای اسلامی) آن روزگاران بود که هشام بن حکم را ملاقات کرد و بعد از یک بحث مذهبی که با او داشت، از او درخواست کرد تا او را به نزد امام صادق علیه السلام ببرد (برای اطلاع بیشتر در این زمینه رجوع کنید به: شیخ صدوق، التوحید، ص ۲۷۵-۲۷۰؛ علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۱۰، ص ۲۳۹-۲۴۴).

قَالَ: هِيَ عِنْدَنَا وَرَائَهُ مِنْ عِنْدِهِمْ نَقَرُوهَا كَمَا قَرَأُوهَا وَنَقُولُهَا كَمَا قَالُوا، إِنَّ اللَّهَ لَا
يَجْعَلُ حُجَّةً فِي أَرْضِهِ يُسْأَلُ عَنْ شَيْءٍ فَيَقُولُ لَا أَدْرِي.

بَابُ أَنَّهُ لَمْ يَجْمَعْ الْقُرْآنَ كُلَّهُ إِلَّا الْأَئِمَّةُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَأَنَّهُمْ يَعْلَمُونَ عِلْمَهُ كُلَّهُ

۶- عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِيهِ، وَ مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ، عَمَّنْ ذَكَرَهُ جَمِيعاً عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ، عَنْ ابْنِ أُذَيْنَةَ، عَنْ بُرَيْدِ بْنِ مُعَاوِيَةَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ: ﴿ قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيداً بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ ﴾ ^(۱) قَالَ: إِيَّانَا عَنِّي، وَعَلِيُّ أَوْلُنَا وَأَفْضَلُنَا وَخَيْرُنَا بَعْدَ النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ. ^(۲)

۱. الرعد (۱۳): ۴۳.

۲. برای فهمیدن احادیث این باب نیاز است که چند نکته را متذکر شویم که برای درک مباحث باب‌های دیگر نیز مفید خواهد بود:

نکته اول: بین علما، چه سنی و چه شیعه، هیچ اختلافی در این حقیقت نیست که امیرالمؤمنین علی علیه السلام صاحب یک دست نوشته از روی متن قرآن به نام «مصحف» بود که خود جمع‌آوری کرده بود. علاوه بر آن، احادیث بسیاری از طریق شیعه و اهل سنت نقل شده که می‌گوید پس از رحلت پیامبر ﷺ حضرت امیرالمؤمنین علیه السلام در خانه‌اش نشست و فرمود که سوگند خورده که عبا را بر تن نخواهد کرد مگر اینکه کار گردآوری قرآن را به پایان رساند (برای احادیث شیعی رجوع شود به: باب «کیفیه جمع القرآن...» در بحار الانوار، ج ۹۲، ص ۷۷ - ۴۰؛ برای احادیث اهل سنت رجوع کنید به: النذیم، الفهرست، ص ۳۰؛ ابن ابی‌داوود، المصاحف، ص ۱۶؛ ابونعیم، حلیۃ الاولیاء، ج ۱، ص ۶۷؛ ابن فارس، الصحاح، ص ۷۹؛ ابن حجر عسقلانی، فتح الباری، ج ۱۰، ص ۳۸۶؛ العینی، عمدة القاری، ج ۲۰، ص ۱۶؛ السیوطی، الاتقان، ج ۱، ص ۱۶۶؛ ذهبی، معرفة القراء الکبار، ج ۱، ص ۳۱؛ متقی، کنز العمال، ج ۱۵، ص ۱۱۳ - ۱۱۲).

همین طور احادیثی از امامان اهل بیت علیهم السلام نقل شده است که ایشان فرموده‌اند این کار امیرالمؤمنین علیه السلام به دستور پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله صورت گرفت (علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۹۲، ص ۴۱ - ۴۰ و ص ۴۸ و ص ۵۲ - ۵۱)

نکته دوم: این دست نوشت (مصحف) امیرالمؤمنین علیه السلام از ویژگی‌های خاص ذیل برخوردار بوده است:

الف) ترتیب گردآوری براساس ترتیب نزول آنها بوده است. به همین دلیل محمد بن سیرین (۶۵۳/۳۳ - ۷۲۹/۱۱۰)، عالم معروف و تابعی شهر از این که این مصحف به دست مسلمانان نرسیده است تأسف می‌خورد. وی می‌گوید: «اگر این مصحف در دستان ما بود، در آن دانش عظیمی بود» (ابن سعد، الطبقات، ج ۲، بخش ۲، ص ۱۰۱؛ بلاذری، انساب الاشراف، ج ۱، ص ۵۸۷؛ ابن عبدالبر، الاستیعاب، ج ۳، ص ۹۷۴ - ۹۷۳؛ ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۶، ص ۴۱ - ۴۰؛ ابن جوزی الکلبی، التسهیل، ج ۱، ص ۴؛ سیوطی، الاتقان، ج ۱، ص ۱۶۶؛ ذهبی، معرفة القراء الکبار، ج ۱، ص ۳۲).

بر مبنای همین مصحف است که علما معتقدند اولین سوره نازل شده، اقرأ (علق ۹۶)) است (زرکشی، البرهان، ج ۱، ص ۲۵۹؛ سیوطی، الاتقان، ج ۱، ص ۲۰۲؛ ابن حجر، فتح الباری، ج ۱۰، ص ۴۱۷؛ قسطلانی، ارشاد الساری، ج ۷، ص ۴۵۴).

به این دلیل امیرالمؤمنین علیه السلام بارها و بارها در خطابه‌هایش می‌فرمود: «از من سؤال کنید که سوگند به خدا سؤالی نیست که از من پرسید مگر اینکه شما را از پاسخش آگاه کنم. از من درباره کتاب خدا پرسید. سوگند به خدا آیه‌ای نیست در آن مگر اینکه من آگاه باشم از اینکه آیا آن آیه شب نازل شده و یا روز؟ در دشت یا کوه؟» (ابن سعد، الطبقات، ج ۲، بخش ۲، ص ۱۰۱؛ ابن حجر، الاصابه، ج ۴، ص ۵۶۸؛ ابن حجر، تهذیب التهذیب، ج ۷، ص ۳۳۸؛ ابن عبدالبر، الاستیعاب، ج ۳، ص ۱۱۰۷؛ المحب الطبری، الریاض النضره، ج ۲، ص ۱۹۸).

ب) این مصحف شامل تفسیر و تأویل قرآن نیز هست که برخی از آنها، همانند آیات، از جانب خدا نازل شده؛ اما جزء متن اصلی قرآن نمی‌باشد. یک نمونه آن در احادیث باب سوم همین کتاب [باب الفرق بین الرسول والنبی والمحدث] آمده و توضیح آن آورده شد [در بحث محدث بودن ائمه اطهار علیهم السلام]. مثال‌های بسیار دیگر نیز در احادیثی که در دنباله خواهد آمد ذکر

می‌شود. به علاوه شامل اشاراتی از پیامبر نیز هستند؛ مثلاً این‌که کدام آیات منسوخ بوده و کدام ناسخ است؛ کدام یک از آیات محکم و کدام یک متشابه هستند، کدام یک عام هستند و کدام یک خاص؛ یک نمونه از آن در حدیث شماره ۱۹۱ [باب الاختلاف الحدیث، حدیث ۱] ذکر شده است.

ج) این مصحف همچنین شامل ارجاعاتی به افراد و مکان‌ها نیز هست (افراد و مکان‌هایی که در آیات آمده‌اند) که به آنها اسباب النزول گفته می‌شود. از آنجا که امیرالمؤمنین علیه السلام از این حقایق آگاه بودند بارها و بارها فرمودند: «سوگند به خدا، هیچ آیه‌ای نازل نشد مگر اینکه من بدانم درباره چه کسی است و یا در کجا نازل شده. خدای من قلبی به من عطا فرمودند که فهم سریع دارد و زبانی که بسیار پُرسنده است (ابونعیم اصفهانی، *حلیة الاولیاء*، ج ۱، ص ۶۸-۶۷؛ ابن سعد، *الطبقات*، ج ۲، بخش ۲، ص ۱۰۱؛ متقی هندی، *کنز العمال*، ج ۱۵، ص ۱۱۳).

نکته سوم: پس از گردآوری این مصحف، امیرالمؤمنین علیه السلام آن را به حاکمان پس از پیامبر صلی الله علیه و آله نشان دادند؛ اما آنان آن را نپذیرفتند. پس حضرت آن را نگاه داشت و پنهانش نمود و بعد از خود، آن را به امامان تحویل داد که آنان نیز آن را پنهان کردند. مصحف همچنان نزد امامان محفوظ مانده است تا به امروز. زیرا آنان می‌خواستند تنها یک قرآن بین مسلمانان موجود باشد. اگر مصحف امیرالمؤمنین علیه السلام پذیرفته شده بود، آن مصحف، «قرآن» موجود میان مسلمانان می‌شد، اما این چنین نشد. این بدین معناست که کسی غیر از امیرالمؤمنین و ائمه اطهار علیهم السلام، قرآن را آن‌چنان که نزول یافت، در اختیار ندارند. قرآنی که نزد ایشان است، شامل هر آنچه از وحی و غیره فهمیده می‌شود بوده و همین‌طور «علم کتاب یعنی تمام آن علم» موجود است؛ زیرا اینها تفسیرها و تأویل‌هایی هستند که در آن مصحف و از جانب امیرالمؤمنین علیه السلام از حضرت رسول صلی الله علیه و آله آمده است.

نکته چهارم: در اینجا ضروری می‌دانم که تأکید کنم همه علمای شیعه امامیه، متفق‌القولند که قرآنی که هم اکنون در میان مسلمانان موجود است، همان قرآنی است که به پیامبر خدا نازل شد و تغییری در آن رخ نداده است، چه از نظر اضافه شدن چیزی به آن و یا حذف از آن. این حقیقت قطعی است، آن‌چنان که ابوجعفر محمد بن علی بن الحسین ابن بابویه، شیخ صدوق (۹۱۹/۳۰۶ - ۹۹۱/۳۸۱)، در کتاب *اعتقادات الامامیه* [ص ۹۳ متن عربی] می‌گوید: «اعتقاد

ما این است که قرآنی که خدا به حضرت محمد ﷺ نازل کرد، همان قرآنی است که بین دو جلد (دَفَّتَین) است. و همانی است که در دست مردم است و چیزی بیش از آن نیست. تعداد سوره‌ها همان‌طور که عموم متفق‌القولند، ۱۱۴ سوره است... و آنکه گوید بیش از آن است دروغگو است». باید دقت داشت که شیخ صدوق یکی از بزرگترین علمای حدیث در میان شیعه امامیه است و به او لقب شیخ المحدثین داده شده است. از آن هنگام که وی چنین عبارتی را در کتاب خود (اعتقادات الامامیه) نوشت، غیرممکن است که حدیث یا عالم حدیثی باشد که خلاف آن نظری داده باشد و یقیناً اگر تناقضی موجود می‌بود، علما به آن اشاره کرده بودند و آن را برجسته می‌نمودند (برای اطلاع بیشتر در این زمینه رجوع کنید به: خونی، البیان، ص ۲۷۸ - ۲۱۴).

نکته پنجم: گاهی کلمه «تحریف» در احادیث به کار رفته است. معنای روشن این کلمه این است: «تغییر چیزی از جای صحیح خود به مکانی دیگر» و یا «بیان معنای دیگری برای یک چیز به جای معنای درست و اصلی آن». پیداست که معنای تحریف منحصرأ اضافه و یا کم کردن چیزی نیست. براساس معنایی که گفته شد، خداوند می‌فرماید: «برخی از یهودیان کلام را از معنای خود تحریف می‌کند» (النساء(۴): ۴۶). این معنای تحریف [تغییر معنای کلمات] که در قرآن ذکر شده، در جامعه مسلمانان نه تنها برای قرآن، بلکه در احادیث پیامبر نیز انجام گرفت؛ این کار توسط حاکمانی که از اسلام در راه مطامع شخصی خود استفاده برده‌اند، واقع شد. امامان در موارد فراوان [وقوع تحریف به این معنای خاص را متذکر شده] و با آن به مخالفت پرداخته‌اند. به طور مثال، امام باقر علیه السلام درباره وضعیت مسلمانان و قوانین فاسدی که بر آنان اعمال می‌شده، ابراز ناراحتی نموده و فرمودند: «یکی از جلوه‌های ردّ کتاب خدا توسط آنان (و پشت کردن به آن) (البقرة(۲): ۱۰۱) این است که کلمات آن را در جای خود نگاه داشته‌اند، اما حدود آن را (حدود دستورات را) تغییر دادند [حرّفوا حدوده]. آنها متن کلام را به درستی نقل می‌کنند، اما آنچه را می‌گویند رعایت نمی‌کنند. غافلان از اینکه صورت کلام را حفظ کرده‌اند خشنودند، اما عالمان از غفلت آنان در آنچه که کلمات بیان کرده‌اند تأسف می‌خورند» (کلبینی، الکافی، ج ۸، ص ۵۳؛ فیض کاشانی، الوافی، ج ۵، ص ۲۷۴ و ج ۱۴، ص ۲۱۴). بنابراین هر جا که در روایات اهل بیت علیهم السلام کلمه تحریف به کار رفت، باید این معنای خاص را - به عنوان مقصود امام - مدّ نظر داشت، نه معانی دیگر.

بَاب مَا عِنْدَ الْأَئِمَّةِ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ سِلَاحِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَمَتَاعِهِ

۱- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ وَهَبٍ، عَنْ سَعِيدِ السَّمَّانِ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِذْ دَخَلَ عَلَيْهِ رَجُلَانِ مِنَ الرِّبَیَّةِ فَقَالَا لَهُ: أَفِيكُمْ إِمَامٌ مُفْتَرَضُ الطَّاعَةِ؟ قَالَ: فَقَالَ: لَا، قَالَ: فَقَالَا لَهُ: قَدْ أَخْبَرْنَا عَنْكَ الثَّقَاتُ أَنَّكَ تُفْتِي وَتُقَرُّ وَتَقُولُ بِهِ وَتُسَمِّيهِمْ لَكَ، فَلَانُ وَفُلَانُ، وَهُمْ أَصْحَابُ وَرَجٍ وَتَشْيِيرٍ، وَهُمْ مِمَّنْ لَا يَكْذِبُ، فَعَضِبَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ: مَا أَمَرْتُهُمْ بِهَذَا فَلَمَّا رَأَىا الْغَضَبَ فِي وَجْهِهِ خَرَجَا.

فَقَالَ لِي: أَتَعْرِفُ هَذَيْنِ؟ قُلْتُ نَعَمْ، هُمَا مِنْ أَهْلِ سُوقِنَا وَهُمَا مِنَ الرِّبَیَّةِ وَهُمَا يَزْعُمَانِ أَنَّ سَيْفَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عِنْدَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ^(۱)، فَقَالَ: كَذَبًا لَعَنَهُمَا اللَّهُ وَاللَّهُ مَا رَأَاهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْحَسَنِ بِعَيْنَيْهِ وَلَا بِوَاحِدَةٍ مِنْ عَيْنَيْهِ وَلَا رَأَاهُ أَبُوهُ، اللَّهُمَّ إِلَّا أَنْ يَكُونَ رَأَاهُ عِنْدَ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ، فَإِنْ كَانَا صَادِقَيْنِ فَمَا عَلَامَةُ فِي مَقْبِضِهِ؟ وَمَا أَثَرٌ فِي مَوْضِعِ مَضْرِبِهِ.

۱. ابن فرد «عبدالله بن الحسن بن الحسن بن علی بن ابی طالب (۶۹۰/۷۰ - ۷۶۲/۱۴۵) است که تلاش کرد تا پسرش محمد بن عبدالله - که المهدي و ذوالنفس الزكية نامیده می شد - به خلافت برسد. در نتیجه، محمد در عصر عباسیان، شورش کرد و کشته شد. جزئیات تمام حوادث ابن ماجرا در پاورقی حدیث شماره ۹۳۵ [باب ما یفصل به بین دعوی المحق والمبطل فی أمر الامامة، حدیث ۱۷] خواهد آمد.

وَ إِنَّ عِنْدِي لَسَيْفَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَإِنَّ عِنْدِي لَرَايَةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَدِرْعَهُ وَلَا مَتَهُ وَمِغْفَرَهُ، فَإِنْ كَانَا صَادِقَيْنِ فَمَا عَلَامَةُ فِي دِرْعِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ؟ وَإِنَّ عِنْدِي لَرَايَةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ الْمِغْلَبَةِ، وَإِنَّ عِنْدِي أَلْوَا حَ مُوسَى وَعَصَاهُ، وَإِنَّ عِنْدِي لِحَاتَمَ سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ، وَإِنَّ عِنْدِي الطَّسْتُ الَّذِي كَانَ مُوسَى يُقَرِّبُ بِهِ الْقُرْبَانَ، وَإِنَّ عِنْدِي الْإِسْمَ الَّذِي كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا وَضَعَهُ بَيْنَ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُشْرِكِينَ لَمْ يَصِلْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ إِلَى الْمُسْلِمِينَ نُشَابَةٌ، وَإِنَّ عِنْدِي لِمِثْلَ الَّذِي جَاءَتْ بِهِ الْمَلَائِكَةُ.

وَمِثْلُ السَّلَاحِ فِينَا كَمِثْلِ الثَّابُوتِ فِي بَنِي إِسْرَائِيلَ^(۱)، كَانَتْ بَنُو إِسْرَائِيلَ فِي أَيِّ أَهْلِ بَيْتٍ وَجَدَ الثَّابُوتَ عَلَى أَبْوَابِهِمْ أَوْ ثَوَا الثُّبُوءَ، وَمَنْ صَارَ إِلَيْهِ السَّلَاحُ مِثْلَ أُورِي الإِمَامَةِ، وَلَقَدْ لَيْسَ أَبِي دِرْعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَخَطَّتْ عَلَى الْأَرْضِ خَطِيطًا وَلَيْسَتْهَا أَنَا فَكَانَتْ، وَكَانَتْ وَقَائِمُنَا مَنْ إِذَا لَيْسَتْهَا مَلَكَهَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ.

۲- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْأَشْعَرِيُّ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْوُشَاءِ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى بْنِ أَغَيْنَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ: عِنْدِي سِلَاحُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، لَا أَتَارَعُ فِيهِ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّ السَّلَاحَ مَدْفُوعٌ عَنْهُ لَوْ وَضَعَ عِنْدَ شَرِّ خَلْقِ اللَّهِ لَكَانَ خَيْرَهُمْ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّ هَذَا الْأَمْرَ يَصِيرُ إِلَى مَنْ يُلَوِّى لَهُ

۱. «و پیامبران به آنها گفت: «نشانه فرمانروایی او این است که تابوت به سوی شما خواهد آمد که در آن سکیه‌ای است از جانب خداوندتان و باقی مانده‌ای (یادگاری) از آنچه از آل موسی و هارون به جا مانده است؛ و تابوت را فرشتگان حمل می‌کنند. مطمئناً در آن نشانه‌ای است برای شما، اگر شما از ایمان‌آوردندگان باشید» (البقرة (۲): ۲۴۸)، این حدیث به اهمیت همسانی زره پیامبر در میان انمه اظهار ﷺ با تابوتی که به وسیله فرشتگان در میان قوم بنی اسرائیل آورده شد، اشاره دارد.

الْحَنَكُ، فَإِذَا كَانَتْ مِنَ اللَّهِ فِيهِ الْمَشِيئَةُ خَرَجَ فَيَقُولُ النَّاسُ: مَا هَذَا الَّذِي كَانَ^(۱)، وَ يَضَعُ اللَّهُ لَهُ يَدًا عَلَى رَأْسِ رَعِيَّتَيْهِ.

۹- مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ وَعَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْوَلِيدِ شَبَابِ الصَّبْرِ، عَنْ أَبَانَ بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: لَمَّا حَضَرَتْ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وآله الْوَفَاةُ، دَعَا الْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ وَأَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام فَقَالَ لِلْعَبَّاسِ: يَا عَمَّ مُحَمَّدٍ تَأْخُذُ ثُرَاتَ مُحَمَّدٍ وَتَقْضِي دَيْنَهُ وَتُنْجِزُ عِدَاتِهِ؟ فَرَدَّ عَلَيْهِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ يَا أَبَايَ أَنْتَ وَأُمِّي إِنِّي شَيْخٌ كَثِيرُ الْعِيَالِ قَلِيلُ الْمَالِ مَنْ يُطِيقُكَ وَأَنْتَ ثُبَارِي الرَّيْحِ. قَالَ: فَأَطْرَقَ صلى الله عليه وآله هُنَيْئَةً ثُمَّ قَالَ: يَا عَبَّاسُ أَتَأْخُذُ ثُرَاتَ مُحَمَّدٍ وَتُنْجِزُ عِدَاتِهِ وَتَقْضِي دَيْنَهُ؟ فَقَالَ يَا أَبَايَ أَنْتَ وَأُمِّي شَيْخٌ كَثِيرُ الْعِيَالِ قَلِيلُ الْمَالِ وَأَنْتَ ثُبَارِي الرَّيْحِ. قَالَ: أَمَّا إِنِّي سَأَعْطِيهَا مَنْ يَأْخُذُهَا بِحَقِّهَا، ثُمَّ قَالَ: يَا عَلِيُّ، يَا أَخَا مُحَمَّدٍ، أَتُنْجِزُ عِدَاتِ مُحَمَّدٍ وَتَقْضِي دَيْنَهُ وَتَقْبِضُ ثُرَاتَهُ؟ فَقَالَ: نَعَمْ يَا أَبَايَ أَنْتَ وَأُمِّي ذَلِكَ عَلَيَّ وَلِي، قَالَ: فَتَنْظَرْتُ إِلَيْهِ حَتَّى نَزَعَ خَاتَمَهُ مِنْ إصْبَعِهِ فَقَالَ: نَحْتَمُّ بِهِذَا فِي حَيَاتِي، قَالَ: فَتَنْظَرْتُ إِلَى الْخَاتَمِ حِينَ وَضَعْتُهُ فِي إصْبَعِي فَتَمَنَّيْتُ مِنْ جَمِيعِ مَا تَرَكَ الْخَاتَمَ.

ثُمَّ صَاحَ يَا بِلَالُ عَلِيُّ بِالْمِغْفَرِ وَالذَّرْعِ وَالرَّايَةِ وَالْقَمِيصِ وَذِي الْفَقَارِ وَالسَّحَابِ وَالْبُرْدِ وَالْأَبْرَقَةِ وَالْقَضِيبِ، قَالَ: فَوَ اللَّهُ مَا رَأَيْتُهَا غَيْرَ سَاعَتِي تِلْكَ - يَعْنِي الْأَبْرَقَةَ - فَجِئْتُ بِشِقَاقِهَا كَادَتْ تَخْطِفُ الْأَبْصَارَ فَإِذَا هِيَ مِنْ أَبْرِقِ الْجَنَّةِ فَقَالَ: يَا عَلِيُّ إِنَّ جَبْرِيلَ أَتَانِي بِهَا، وَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ، اجْعَلْهَا فِي حَلَقَةِ الذَّرْعِ وَاسْتَدْفِرْ بِهَا مَكَانَ الْمِنْطَقَةِ، ثُمَّ دَعَا بِزَوْجِي نِعَالِ عَرَبِيِّينَ جَمِيعاً أَحَدُهُمَا مَخْصُوفٌ وَالْآخَرُ غَيْرُ مَخْصُوفٍ وَالْقَمِيصَيْنِ:

۱. در زمان ظهور حضرت مهدی عجل الله فرجه مردم شگفت زده خواهند شد؛ زیرا آنها تصور نمی کردند که شرایط، شرایط ظهور باشد و او بیاید. اما همان طور که حدیث ۲۱ [کتاب العقل والجهل، حدیث ۲۱] توضیح می دهد، خداوند آگاهی و هوشیاری آنها را تا آنجا افزایش می دهد که آنها به درجه ای برسند که آنچه را در حال اتفاق افتادن است، درک کنند.

الْقَمِيصُ الَّذِي أُسْرِيَ بِهِ فِيهِ، وَالْقَمِيصُ الَّذِي خَرَجَ فِيهِ يَوْمَ أُحُدٍ، وَالْقَلَانِيسُ الثَّلَاثُ: فَلَنْسُوهُ السَّفِيرَ، وَلَنْسُوهُ الْعِيدَيْنِ وَالْجَمْعِ، وَلَنْسُوهُ كَانَ يَلْبَسُهَا وَيَقْعُدُ مَعَ أَصْحَابِهِ.

ثُمَّ قَالَ: يَا بِلَالُ عَلَيَّ بِالْبَغْلَتَيْنِ: الشَّهْبَاءِ وَالذُّلْدِ، وَالثَّقَاتَيْنِ: الْعَضْبَاءِ وَالْقَصَوَاءِ، وَالْفَرَسَيْنِ: الْحَنَاجِ كَأَنَّتِ تُوقِفُ بِبَابِ الْمَسْجِدِ لِحَوَائِجِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ يَبْعَثُ الرَّجُلَ فِي حَاجَتِهِ فَيَرْكَبُهُ فَيَرْكُضُهُ فِي حَاجَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، وَحَيْرُومٍ وَهُوَ الَّذِي كَانَ يَقُولُ: أَقْدِمَ حَيْرُومُ، وَالْحِمَارِ عُقْمِيرٍ، فَقَالَ: اقْبِضْهَا فِي حَيَاتِي.

فَذَكَرَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ﷺ أَنَّ أَوَّلَ شَيْءٍ مِنَ الدَّوَابِّ تُوْفِيَ عُقْمِيرٌ سَاعَةً فُبِصَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ قَطَعَ خِطَامَهُ ثُمَّ مَرَّ بِرَكْضٍ حَتَّى أَتَى بِثَرَبِي خَطْمَةً يَقْبَأُ فَرَمَى بِنَفْسِهِ فِيهَا فَكَانَتْ قَبْرَهُ.

وَرَوَى أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ﷺ قَالَ: إِنَّ ذَلِكَ الْحِمَارَ كَلَّمَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَقَالَ: يَا أَبِي أَنْتَ وَأُمِّي إِنَّ أَبِي حَدَّثَنِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ كَانَ مَعَ نَوْجٍ فِي السَّفِينَةِ فَقَامَ إِلَيْهِ نَوْحٌ فَمَسَحَ عَلَى كَفْلِهِ ثُمَّ قَالَ: يَخْرُجُ مِنْ صُلْبِ هَذَا الْحِمَارِ، حِمَارٌ يَرْكَبُهُ سَيِّدُ النَّبِيِّينَ وَخَاتَمُهُمُ، فَالْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَنِي ذَلِكَ الْحِمَارَ^(۱).

۱. ابن حدیث توسط اهل سنت به شکل های متفاوت، گاهی کوتاه تر و گاهی بلندتر، نقل شده است؛ از جمله، حافظ ابونعیم اصفهانی در *دلائل النبوة*، جلد ۲، صفحه ۳۳۱ و حافظ ابن عساکر و از طریق او، حافظ سیوطی در *الخصائص الكبرى*، جلد ۲، صفحه ۶۴ آن را نقل کرده اند. شیخ صدوق این روایت را با سلسله راویان و متون مشابه نقد کرده است (علامه مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۱۷، ص ۴۰۴). کلینی این نسخه از حدیث را کوتاه کرده و در اینجا بدون ذکر سلسله راویان، نقل کرده است. تعدادی از عالمان حدیث از اهل سنت، گفته اند که این حدیث نادرست و هدف از نقل آن تنها بدنام کردن اسلام و به مضحکه کشیدن آن بوده است. علامه مجلسی در شرح خود بر *کافی* (*مرآة العقول*، ج ۳، ص ۵۲) نیز اشاره کرده است که جعل این حدیث، کار زندیقان بوده است؛ زیرا قالب و شیوه و نقل حدیث به شکل مضحکه است. با این وجود، برخی

→ عالمان سنی گفته اند که فقط سلسله نقل حدیث غیر قابل اعتماد و غیر معتبر است و نه خود متن حدیث (ابن حبان، المعجرو حون، ج ۲، ص ۳۰۹-۳۰۸؛ ابن جوزی، الموضوعات، ج ۱، ص ۲۹۴-۲۹۳؛ همچنین بنگرید به: سیوطی، الالکی المصنوعه، ج ۱، ص ۲۷۶؛ علی بن محمد کنانی، تنزیه الشریعة، ج ۱، ص ۳۲۶؛ ذهبی، میزان الاعتدال، ج ۴، ص ۳۴؛ ابن حجر عسقلانی، لسان المیزان، ج ۵، ص ۳۷۶-۳۷۷؛ ابن اثیر، أسد الغابة، ج ۶، ص ۳۰۴؛ ابن حجر عسقلانی، الاصابة، ج ۷، ص ۳۸۹؛ قسطلانی، شرح المواهب، ج ۵، ص ۱۴۸-۱۴۷؛ ابن کثیر، البداية والنهاية، ج ۶، ص ۱۰). گذشته از تمامی این صحبت ها، تردیدی نیست که پیامبر ﷺ، یک قاطر به بنام «عُفیر» یا «یعفور» داشته اند.

بَابُ فِيهِ ذِكْرُ الصَّحِيفَةِ وَالْجَفْرِ وَالْجَامِعَةِ وَمُصْحَفِ فَاطِمَةَ عليها السلام ^(۱)

۱. ضروری است که توجه خواننده را به نکاتی چند در رابطه با این باب، جلب کنم:

(الف) از این احادیث آشکار است که «جفر» یک بقچه متشکل از پوست است که فی نفسه ارزشی ندارد. ارزش دو جفر که در اینجا ذکر شده است - همان طور که در مورد تمامی بقچه‌ها صادق است - به محتوای آنها است. به علاوه، هیچ چیزی در بیرون یا درون آن پوست‌ها نوشته نشده است و مع‌هذا، برگه‌هایی که دارای نوشته بوده یا متعلق به کتابی بود، در یکی از ظروف نگهداری می‌شده است. احادیث در مورد جفر و جامعه تنها منحصر به کتاب کافی نیستند؛ بلکه اینها نمونه‌های محدودی از احادیث فراوانی هستند که مشابه آنها در بسیاری از کتابهای دیگر بیان شده است (بنگرید به: محمد بن حسن الصفار، *بصائر الدرجات*، ص ۱۶۱ - ۱۴۲؛ علامه مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۲۶، ص ۴۶ - ۱۸). آنچه در ادامه خواهد آمد نمونه‌ای از این احادیث است. امام صادق علیه السلام در ردّ آنها که مدّعی وجود نوشته در هر دو جفر هستند، فرموده‌اند: «به خدا سوگند، آن‌گونه که آنها می‌گویند نیست که دو جفر با نوشته‌ای بر آنها وجود داشته باشد. نه! به خدا سوگند، آنها دو پوست هستند با موهایی که هنوز بر آنهاست؛ کاملاً پیچیده شده و در یکی از آنها کتاب است و در دیگری زره پیامبر (محمد بن حسن الصفار، *بصائر الدرجات*، ص ۱۵۱؛ علامه مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۲۶، ص ۳۸).

در برخی از روایات در کلام امام به این جمله برمی‌خوریم که: «من در جفر نگاه کردم و یافتم...»، بنابراین آشکار می‌شود که این بدان معنا نیست که ایشان به چیزی نگاه کردند که در جفر نوشته شده بود؛ بلکه به چیزی که در آن بقچه نگه داشته می‌شده است، نگاه کرده‌اند. همچنین آشکار می‌شود که جامعه، مجموعه‌ای است از نوشته‌های املاء شده توسط پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله که امیرالمؤمنین علیه السلام نوشته‌اند و شامل دستورهای الهی (حلال و حرام) بوده و شامل آنچه در گذشته یا آینده رخ داده یا رخ می‌دهد، نبوده است.

→ علاوه بر آن، مصحف حضرت فاطمه زهرا عليها السلام، همان گونه که در احادیث آمده، شامل مجموعه‌ای از سخنان در مورد و قایع و رخدادهاست که فرشتگان به ایشان گفته‌اند و امیرالمؤمنین عليه السلام آنها را نوشته‌اند. آنچه که در مورد این کتاب، به طور خاص، بیان شده است نشان می‌دهد که نه کلامی از قرآن در آن هست و نه اضافه بر قرآن و نه برگرفته از آن؛ بنابراین کاملاً آشکار است که قطعاً رابطه‌ای با قرآن ندارد. لذا نام مصحف از جهت معنی لغوی به آن داده شده است؛ یعنی «یک دست‌نوشته که در میان دو جلد قرار گرفته است».

ب) از متون این احادیث برمی‌آید که دو جفر، اموال خاص امامان بوده‌اند و کسی غیر از ایشان اجازه استفاده از آنها و یا مشاهده محتویات آن را نداشته است. اگر امامان به دیگران اجازه می‌دادند که از محتویات ظروف آگاه شوند، تنها به صورت غیر مستقیم بوده است؛ مثلاً به وسیله بلندخوانی از روی آن کتب [در روایتی از امام کاظم عليه السلام نقل شده است که تنها نبی یا وصی نبی اجازه دارد در جفر نگاه بیندازد (محمد بن حسن صفار، *بصائر الدرجات*، ص ۱۵۹-۱۵۸؛ کلینی، *الکافی*، ج ۱، ص ۳۱۲؛ شیخ صدوق، *عیون اخبار الرضا عليه السلام، ج ۱، ص ۳۱؛ شیخ مفید، *ارشاد*، ج ۲، ص ۲۵۰)].*

شاید سؤال شود که دلیل و کاربرد نگهداری این نوشته‌ها برای امامان چه بوده است؟ پاسخ این سؤال طولانی است. تنها به ذکر این نکته بسنده می‌کنیم که شرایط و ویژگی‌های عصر آنان برای افشا کردن همه آنچه در آنها نوشته شده بود، مناسب نبوده است. بنابراین، امامان بخش‌هایی از آن نوشته‌ها را که در آن زمان به کار می‌آمده است، بیان کرده‌اند. در توضیح احادیث باب ۳۵ [باب انه لم یجمع القرآن کله الا الائمة علیهم السلام وانهم یعلمون علمه کله]، برخی از دلایل پنهانی بودن مصحف حضرت علی عليه السلام بیان شد و دلایل مشابه با آن نیز در اینجا قابل بیان است. ج) ما به شرح این حقیقت که صحبت و هم‌کلامی با فرشتگان هیچ اختصاصی به نبوت یا رسالت ندارد، در احادیث باب سوم این کتاب [باب الفرق بین النبی والرسول والمحدث] پرداختیم و مباحث بیشتر در این مورد، در موضوع غیب، خواهد آمد.

د) ضروری است که در اینجا به این نکته بپردازیم که در میان اهل سنت بدفهمی‌هایی در مورد معنای جفر و جامعه وجود دارد که منجر به سوء تفاهم‌هایی در مورد ماهیت آنها، شده است. بنابراین، در اینجا، ما باید چند نکته را در باب این موضوع، روشن کنیم.

۱. عبدالرحمن بن احمد، قاضی عضدالدین ایجی شافعی (۱۳۰۸/۷۵۶ - ۱۳۰۸/۷۰۸) و علی بن محمد بن علی الحسینی، الشریف الجرجانی حنفی (۱۴۱۳/۸۱۶ - ۱۳۴۰/۷۴۰) که از جمله برجسته‌ترین متکلمان اشعری بودند، نظر خود را در مورد جفر و جامعه، این‌گونه بیان کرده‌اند: اولی در کتاب *المواقف*، یادآور شده که جفر و جامعه، دو منبع دانش بوده‌اند؛ و بعداً در توضیح آن گفته است: «جفر و جامعه دو کتاب هستند که به [امیرالمؤمنین] علی (علیه السلام) تعلق داشتند و شامل علم حروف بوده است» (جرجانی، *شرح المواقف*، ج ۲، ص ۱۹۰؛ حاجی خلیفه، *کشف الظنون*، ج ۱، ص ۵۹۱). از آنجا که معنای دقیق علم الحروف در اینجا آشکار نیست، ما به معنای تحت‌اللفظی آن اشاره می‌کنیم؛ تنها توصیفی که می‌توان در اینجا درج کرد برگرفته از تهانوی است که می‌گوید: جفر «علمی است که در آن به بحث در مورد حروف الفبا پرداخته می‌شود، که در این علم، آنها به خودی خود معنای مستقلی دارند و شاهد خاصی بر این مطلب‌اند. از این (علم) حوادث جهان تا آخر زمان را می‌توان دریافت» (تهانوی، *کشاف اصطلاحات الفنون*، ج ۱، ص ۲۸۸ - ۲۸۷).

۲. مصطفی حاجی خلیفه (۱۶۰۹/۱۰۱۷ - ۱۶۵۷/۱۰۶۷) می‌گوید: «علم جفر و جامعه، یعنی علم برگرفته از قوانین الواح الاهی که شامل رویدادهای گذشته و آینده، به طور خاص و با عام، می‌شود. الجفر، لوح قانون وحکم الاهی است (لوح القضا) که عقل جهان شمول است؛ و الجامعة لوح قدر الاهی است (لوح القدر) که روح جهانی است. عده‌ای معتقدند که امام علی بن ابی طالب رضی الله عنه، ۲۸ حرف (الفبای عربی) را به طریق بسط اعظم بر روی پوست یک جفر (یک بره یا بزغاله) چید و نظم بخشید. لغات خاص به‌وسیله راه‌های خاص و تحت شرایط و موقعیت‌های خاص از این طریق قابل حصول هستند، که از روی آنها نیز می‌توان به آنچه که در الواح قضا و قدر نوشته شده دست یافت. این علم از طریق اهل بیت (علیهم السلام) و افراد مرتبط با شیوخ کامل (طرق صوفی) به دست آمده و سپس در میان آنها دست به دست شده است؛ آنها نیز به هر وسیله‌ای تلاش به پنهان کردن آن علم داشته‌اند. گفته‌اند که حقیقت آن نوشته‌ها، فهمیده نخواهد شد مگر به‌وسیله حضرت مهدی که انتظار ظهورش را در آخر زمان می‌برند» (حاجی خلیفه، *کشف الظنون*، ج ۱، ص ۵۹۱). این توصیف را طاش‌کبری‌زاده (۱۴۹۵/۹۰۱ - ۱۵۵۱/۹۶۸) در *مفتاح السعادة*، جلد ۲، صفحه ۵۹۴ بیان داشته و شیخ

→ عبدالنبي هندی در *جامع العلوم* (دستور العلماء)، جلد ۱، صفحه ۳۸۲، نقل کرده و پذیرفته است.

۳. عبدالله بن مسلم، ابن قتیبه دینوری (۸۲۸/۲۱۲ - ۸۸۹/۲۷۶) می گوید: «در میان تفاسیر [قرآن]، عجیب تر از همه تفسیر رافضیان (شیعیان امامیه) است چرا که آنها مدعی اند معنای باطنی قرآن در جفری است که به آنها رسیده است. این مطلب به پوست جفر (بره یا بزغاله) برمی گردد که شیعیان مدعی هستند جعفر صادق علیه السلام آنچه را که دانستن آن برای آنها ضروری است بر روی آن نوشته است و آنچه که تا روز قیامت اتفاق خواهد افتاد در آن موجود است» (ابن قتیبه، *تأویل مختلف الاحادیث*، ص ۷۱ - ۷۰). این توضیح را ابن خلدون در «*مقدمه ای بر تاریخ*» مشهور به *المقدمه*، صفحه ۲۷۹ نقل کرده و پذیرفته است (رجوع شود به: ابن خلدون، *المقدمة* (ترجمه خلاصه شده انگلیسی)، ص ۲۶۰؛ ابن خلکان، *وفیات الاعیان*، ج ۳، ص ۲۴۰؛ البانی، *مرآة الجنان*، ج ۳، ص ۳۱۷؛ دمیری، *حیة الحیوان*، ج ۱، ص ۱۹۷).

بر اساس آنچه پیش از این گفته شد کاملاً واضح است که تمامی این سخنان، ارتباطی به جفر و جامعه که امامان در اختیار داشتند، ندارد. صرف نظر از این که آیا در حقیقت چنین علمی وجود داشته است یا خیر، این سخنان به هیچ وجه ربطی به اعتقادات شیعه در مورد امامان و اختصاصات آنها ندارد، هرچند برخی از شیعیان معتقدند چنین علمی وجود دارد (رجوع کنید به: شیخ آقا بزرگ تهرانی، *الدریعه*، ج ۵، ص ۱۲۲ - ۱۱۸ و ج ۲۱، ص ۳۲۳). برخی از علمای اهل سنت نیز کتاب هایی در این زمینه تألیف کرده اند (حاجی خلیفه، *کشف الظنون*، ج ۱، ص ۵۹۱). اما آیا چنین علمی وجود داشته است؟ تمام چنین مرجع هایی، چنانچه دیدیم، برگرفته از منابع اهل سنت هستند و اگر چنین مطالبی اکنون در کتب شیعی یافت می شود، برآمده از منابع اهل سنت است.

۵. در مورد مقاله «جفر» در ویرایش اول *دائرة المعارف اسلام* [چاپ لیدن Leiden] نوشته مک دونالد، در عقاید شیعه تناقضی را تصوّر کرده است؛ اول، او منابع سنی را، که در بالا ذکر شد، به عنوان مدرکی برای عقاید شیعه ذکر می کند. و دوم، به درستی می گوید که هیچ منبعی به چنین علمی در کتابشناسی هایی مانند «*الفهرست*» ابن ندیم یافت نمی شود. [در نقد مک دونالد باید گفت] باید توجه داشت که اولاً همانطور که به آن اشاره شد، آنچه که از منابع اهل سنت [در

←

مورد جفر و جامعه] ذکر شد، نزد شیعه معتبر نمی‌باشد و ثانیاً، اگرچه در حقیقت دو ظرف به نام جفر متعلق به امامان وجود دارد و اگرچه در یکی از آن دو کتابی بوده، اما آنها هرگز محتویات آن را به کسی نشان نداده‌اند؛ بنابراین چگونه کسی می‌توانسته از آنچه که در آن کتب آمده آگاه باشد؟ [جز در مواردی معدود که] خود امامان [به برخی از اصحاب نزدیک خود] مقداری از مطالب موجود در جفر را گفته‌اند. ثالثاً، این ظروف و کتب به طور خاص متعلق به اهل بیت علیهم‌السلام بوده است و بنابراین منطقی است که در هیچ یک از کتب منبع کتابشناسی، نامی از آنها برده نشده باشد. این علم یک میراث خالص است که از یک امام به امام دیگر منتقل شده است.

۶. امامان گاهی از آنچه که در جفر بوده جهت فهم حوادثی که در پیرامونشان رخ می‌داده بهره می‌برده‌اند. در حدیثی که قبلاً نقل شد (حدیث شماره ۶۲۱) [باب ما عند الائمة من رسول الله علیه وآله و آله و متاعه، حدیث ۱] مثالی آمده که در آن امام صادق علیه‌السلام می‌فرمایند: «اقدامات بنی حسن علیهم‌السلام به نتیجه‌ای نمی‌رسد». شواهد تاریخی بر صحت این پیش‌بینی را در یک نوشته مفصل‌تر خواهیم آورد. همچنین شواهد دیگری است که امامان منتظر حوادث آینده بوده‌اند، مانند پیش‌بینی امام رضا علیه‌السلام در مورد مأمون که انتخاب امام به جانشینی‌اش به هیچ نتیجه‌ای نخواهد رسید. این نوشته در کتب ذکر شده (بخش د، بند ۱ و ۲) آمده است [طاش کبری زاده، *مفتاح السعادة*، ج ۲، ص ۵۹۴؛ حاجی خلیفه، *کشف الظنون*، ج ۱، ص ۵۹۱؛ همچنین نگاه کنید: ابن طقطقا، *الفخری*، ص ۱۶۰؛ در نوشته امام رضا علیه‌السلام آمده است که جفر و جامعه برخلاف (خواسته مأمون) دلالت دارند. علی بن عیسی اربلی گزارش داده است که در سال ۶۷۰ دست‌خط امام رضا علیه‌السلام را به چشم خود دیده است. (اربلی، *کشف الغمة*، ج ۳، ص ۱۲۸).

باید به این نکته توجه داشت که برخی از مسلمانان، از این سوءفهم‌ها در مورد جفر [به نفع خود] استفاده برده‌اند. به عنوان نمونه به ذکر سلسله الموحدون که در شمال آفریقا و اندلس از سال ۱۱۳۰-۱۲۶۹ حکومت می‌کرده‌اند، بسنده می‌کنیم. محمد بن عبدالله ابن تومرت المصمودی (۱۰۹۲/۴۸۵ - ۱۱۳۰/۵۲۴) ادعا داشت که از نوادگان امام حسن علیه‌السلام است و به خود لقب مهدی داد. او مدعی بود که علم جفر نزد اوست و در آن به آینده حکومتش اشاره شده است. با توسل به این لقب «عبدالمؤمن بن علی الکومی» شورش کرده و حکومتی به نام

١- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَجَّالِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَمْرِو الْحَلَبِيِّ، عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فَقُلْتُ لَهُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ إِنِّي أَسْأَلُكَ عَنْ مَسْأَلَةٍ، هَاهُنَا أَحَدٌ يَسْمَعُ كَلَامِي؟ قَالَ: فَرَفَعَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام سِثْرًا بَيْنَهُ وَبَيْنَ نَبِيٍّ آخَرَ فَاطَّلَعَ فِيهِ، ثُمَّ قَالَ: يَا أَبَا مُحَمَّدٍ سَلْ عَمَّا بَدَا لَكَ، قَالَ: قُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ إِنَّ شِيعَتَكَ يَتَحَدَّثُونَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ عَلَّمَ عَلِيًّا عليه السلام بَابًا يُفْتَحُ لَهُ مِنْهُ أَلْفُ بَابٍ؟ قَالَ: فَقَالَ: يَا أَبَا مُحَمَّدٍ عَلَّمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلِيًّا عليه السلام أَلْفَ بَابٍ يُفْتَحُ مِنْ كُلِّ بَابٍ أَلْفُ بَابٍ، قَالَ: قُلْتُ: هَذَا وَاللَّهِ الْعِلْمُ، قَالَ: فَتَكَتْ سَاعَةٌ فِي الْأَرْضِ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّهُ لَعِلْمٌ وَمَا هُوَ بِذَاكَ.

قَالَ: ثُمَّ قَالَ: يَا أَبَا مُحَمَّدٍ! وَإِنَّ عِنْدَنَا الْجَامِعَةَ وَمَا يُذَرِّبُهُمْ مَا الْجَامِعَةُ، قَالَ: قُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ وَمَا الْجَامِعَةُ؟ قَالَ: صَحِيفَةٌ طَوَّلُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا بِذِرَاعِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَإِمْلَائِهِ مِنْ قَلْبٍ فِيهِ وَحَظَّ عَلِيٌّ بِبَيْمِينِهِ، فِيهَا كُلُّ حَلَالٍ وَحَرَامٍ وَكُلُّ شَيْءٍ يَحْتَاجُ النَّاسُ إِلَيْهِ حَتَّى الْأَرُشُ فِي الْحَدِيثِ وَضَرَبَ بِيَدِهِ إِلَيَّ، فَقَالَ: تَأْذُنِي يَا أَبَا مُحَمَّدٍ؟ قَالَ: قُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ إِنَّمَا أَنَا لَكَ قَاصِّنُ مَا شِئْتَ، قَالَ: فَعَمَزَنِي بِيَدِهِ وَقَالَ: حَتَّى أَرُشَ هَذَا - كَأَنَّهُ مُغَضَّبٌ - قَالَ: قُلْتُ: هَذَا وَاللَّهِ الْعِلْمُ، قَالَ: إِنَّهُ لَعِلْمٌ وَلَيْسَ بِذَاكَ.

ثُمَّ سَكَتَ سَاعَةً، ثُمَّ قَالَ: وَإِنَّ عِنْدَنَا الْجُفْرَ وَمَا يُذَرِّبُهُمْ مَا الْجُفْرُ، قَالَ: قُلْتُ: وَمَا الْجُفْرُ؟ قَالَ: رِغَاءٌ مِنْ أَدَمٍ فِيهِ عِلْمُ النَّبِيِّينَ وَالْوَصِيِّينَ، وَعِلْمُ الْعُلَمَاءِ الَّذِينَ مَضَوْا مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، قَالَ: قُلْتُ: إِنَّ هَذَا هُوَ الْعِلْمُ، قَالَ: إِنَّهُ لَعِلْمٌ وَلَيْسَ بِذَاكَ.

→ الموحدون (المحداد) تشكيل داد (ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج ٣، ص ٢٣٨ و ج ٥، ص ٥٥ - ٤٥؛ و منابع دیگر در بخش د، بند ١ و ٢ همین نوشتار). این ادعا و چنین ادعاهایی در حقیقت به سوء استفاده از جفر و نام مهدی و غیره پرداخته‌اند و هیچ رابطه‌ای با عقاید شیعی ندارند و آشکار است که شیعیان نباید به این خاطر سرزنش شوند چرا که این اقدامات مربوط به دیگران است.

ثُمَّ سَكَتَ سَاعَةً، ثُمَّ قَالَ: وَإِنَّ عِنْدَنَا لَمُصْحَفَ فَاطِمَةَ عليها السلام وَمَا يُدْرِيهُمْ مَا مُصْحَفُ فَاطِمَةَ عليها السلام، قَالَ: قُلْتُ: وَمَا مُصْحَفُ فَاطِمَةَ عليها السلام؟ قَالَ: مُصْحَفٌ فِيهِ مِثْلُ قُرْآنِكُمْ هَذَا ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، وَاللَّهِ مَا فِيهِ مِنْ قُرْآنِكُمْ حَرْفٌ وَاحِدٌ، قَالَ: قُلْتُ: هَذَا وَاللَّهِ الْعِلْمُ قَالَ إِنَّهُ لَعِلْمٌ، وَمَا هُوَ بِذَلِكَ.

ثُمَّ سَكَتَ سَاعَةً ثُمَّ قَالَ: إِنَّ عِنْدَنَا عِلْمٌ مَا كَانَ وَعِلْمٌ مَا هُوَ كَائِنٌ إِلَى أَنْ تَقُومَ السَّاعَةُ، قَالَ: قُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ هَذَا وَاللَّهِ هُوَ الْعِلْمُ، قَالَ: إِنَّهُ لَعِلْمٌ وَلَيْسَ بِذَلِكَ. قَالَ: قُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ فَأَيُّ شَيْءٍ الْعِلْمُ؟ قَالَ: مَا يَخْدُثُ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ، الْأَمْرُ مِنْ بَعْدِ الْأَمْرِ، وَالشَّيْءُ بَعْدَ الشَّيْءِ، إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ.

٢- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَمْرِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ عُثْمَانَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ: تَظْهَرُ الزَّنادِقَةُ فِي سَنَةِ ثَمَانٍ وَعِشْرِينَ وَمِائَةٍ وَذَلِكَ أَنِّي نَظَرْتُ فِي مُصْحَفِ فَاطِمَةَ عليها السلام، قَالَ: قُلْتُ: وَمَا مُصْحَفُ فَاطِمَةَ؟ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَمَّا قَبَضَ نَبِيَّهُ ﷺ دَخَلَ عَلَى فَاطِمَةَ عليها السلام مِنْ وَقَاتِهِ مِنْ الْحُزَنِ مَا لَا يَعْلَمُهُ إِلَّا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ، فَأَرْسَلَ اللَّهُ إِلَيْهَا مَلَكًا يُسَلِّي عَنْهَا وَيُخَدِّثُهَا، فَشَكَتَ ذَلِكَ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام، فَقَالَ: إِذَا أَحْسَسْتَ بِذَلِكَ وَسَمِعْتَ الصَّوْتَ قُولِي لِي فَأَعْلَمْتُهُ بِذَلِكَ فَجَعَلَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام يَكْتُبُ كُلَّ مَا سَمِعَ، حَتَّى أَثْبَتَ مِنْ ذَلِكَ مُصْحَفًا، قَالَ: ثُمَّ قَالَ: أَمَّا إِنَّهُ لَيْسَ فِيهِ شَيْءٌ مِنَ الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ وَلَكِنْ فِيهِ عِلْمٌ مَا يَكُونُ.

بَابُ فِي شَأْنِ إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ وَتَفْسِيرِهَا

۱- مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ وَمُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ وَمُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ جَمِيعاً، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْعَبَّاسِ بْنِ الْحَرِثِيِّ^(۱)، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ

۱. حسن بن عباس بن حریش، ابوعلی الرضا یکی از روایانی است که به هیچ وجه قابل اعتماد نبوده‌اند. نجاشی در مورد وی می‌گوید: «او از ابو جعفر ثانی، امام جواد علیّه‌السلام، حدیث نقل کرد. او بسیار غیر قابل اعتماد (ضعیف) است. وی کتابی دارد تحت عنوان «انا انزلناه فی لیلۃ القدر» و احادیث این کتاب فاقد ارزش‌اند، (ردی، یعنی بد)، روایاتی که در آن هستند با یکدیگر تناقض دارند». ابن الغضائری می‌گوید: «او غیر قابل اعتماد است». او از ابو جعفر الثانی کتابی با عنوان «انا انزلناه فی لیلۃ القدر» روایت کرده که این کتاب، کتابی است که به بخش‌هایی تقسیم می‌شود، عباراتش نادرست است و ظاهرشان آشکار می‌کند که ساختگی‌اند، این مرد شایسته توجه نیست و نباید حدیثش جایی نقل شود». علی بن الحکم می‌گوید: «او غیر قابل اعتماد است و روایاتش غیر قابل اعتماد و غیر معتبر است. گفته می‌شود که او حدیث را جعل می‌کرده است». تمامی علمای علم حدیث، قضاوت این علمای علم رجال را پذیرفته‌اند. باید به‌خاطر داشت که ما نباید نتیجه‌گیری کنیم که هرچه در این احادیث آمده نادرست است، تنها می‌گوییم: چنین نیست که تمام آنچه در این احادیث آمده ضرورتاً صحیح باشد (شیخ طوسی، الرجال، ص ۴۶۲ و ۴۰۰؛ شیخ طوسی، الفهرست، ص ۹۱؛ نجاشی، الرجال، ص ۶۰؛ همچنین رجوع شود به: قهپایی، مجمع الرجال، ج ۲، ص ۱۱۹-۱۱۸؛ ابن داوود، رجال، ص ۴۴۰؛ علامه حلی، رجال، ص ۲۱۴؛ تفرشی، نقد الرجال، ص ۹۱؛ اردبیلی، جامع الرواة، ج ۱، ص ۲۰۵؛ مامقانی، تنقیح المقال، ج ۱، ص ۲۸۷-۲۸۶؛ خونی، معجم رجال الحديث، ج ۴، ص ۳۸۲-۳۷۹؛ مولوی عبدالحق، نضد الايضاح (چاپ شده به همراه فهرست شیخ طوسی)، ص ۹۱؛ ابن حجر، لسان المیزان، ج ۲، ص ۲۱۷-۲۱۶).

الثَّانِي عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: بَيْنَا أَبِي بَكْرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَطُوفُ بِالْكَعْبَةِ إِذَا رَجُلٌ مُعْتَجِرٌ قَدْ قُيِّصَ لَهُ فَقَطَعَ عَلَيْهِ أُسْبُوعُهُ حَتَّى أَدْخَلَهُ إِلَى دَارِ جَنْبِ الصَّفَا، فَأَرْسَلَ إِلَيَّ فَكُنَّا ثَلَاثَةً فَقَالَ: مَرَحَبًا يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ ثُمَّ وَضَعَ يَدَهُ عَلَى رَأْسِي وَقَالَ بَارَكَ اللَّهُ فِيكَ يَا أَمِيرَ اللَّهِ بَعْدَ آبَائِهِ.

يَا أَبَا جَعْفَرٍ إِنْ شِئْتَ فَأَخْبِرْنِي وَإِنْ شِئْتَ فَأَخْبِرْكَ وَإِنْ شِئْتَ سَلِّني وَإِنْ شِئْتَ سَأَلْتُكَ، وَإِنْ شِئْتَ فَاصْدُقْنِي وَإِنْ شِئْتَ صَدَّقْتُكَ؟ قَالَ: كُلُّ ذَلِكَ أَشَاءُ قَالَ فَإِيَّاكَ أَنْ يَنْطِقَ لِسَانُكَ عِنْدَ مَسْأَلَتِي بِأَمْرِ تُضْمِرُ لِي غَيْرَهُ قَالَ إِنَّمَا يَفْعَلُ ذَلِكَ مَنْ فِي قَلْبِهِ عِلْمَانِ يُخَالِفُ أَحَدُهُمَا صَاحِبَهُ وَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَبَى أَنْ يَكُونَ لَهُ عِلْمٌ فِيهِ اخْتِلَافٌ قَالَ: هَذِهِ مَسْأَلَتِي وَقَدْ فَسَّرْتُ طَرَفًا مِنْهَا.

أَخْبِرْنِي عَنْ هَذَا الْعِلْمِ الَّذِي لَيْسَ فِيهِ اخْتِلَافٌ، مَنْ يَعْلَمُهُ؟ قَالَ: أَمَّا جُمْلَةُ الْعِلْمِ فَعِنْدَ اللَّهِ جَلَّ ذِكْرُهُ، وَأَمَّا مَا لَا بُدَّ لِلْعِبَادِ مِنْهُ فَعِنْدَ الْأَوْصِيَاءِ، قَالَ: فَفَتَحَ الرَّجُلُ عَجِيرَتَهُ وَاسْتَوَى جَالِسًا وَتَهَلَّلَ وَجْهَهُ، وَقَالَ: هَذِهِ أَرَدْتُ وَلَهَا أَتَيْتُ، رَعِمْتَ أَنْ عِلْمَ مَا لَا اخْتِلَافَ فِيهِ مِنَ الْعِلْمِ عِنْدَ الْأَوْصِيَاءِ، فَكَيْفَ يَعْلَمُونَهُ؟ قَالَ: كَمَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَعْلَمُهُ إِلَّا أَنَّهُمْ لَا يَرَوْنَ مَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَرَى، لِأَنَّهُ كَانَ نَبِيًّا وَهُمْ مُخَدَّنُونَ، وَأَنَّهُ كَانَ يَفِدُّ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ فَيَسْمَعُ الْوَحْيَ وَهُمْ لَا يَسْمَعُونَ، فَقَالَ: صَدَقْتَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ سَأَلْتُكَ بِمَسْأَلَةٍ صَعْبَةٍ.

أَخْبِرْنِي عَنْ هَذَا الْعِلْمِ مَا لَهُ لَا يَظْهَرُ؟ كَمَا كَانَ يَظْهَرُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ؟ قَالَ: فَضَحِكَ أَبِي بَكْرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَقَالَ: أَبَى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يُطْلِعَ عَلَى عِلْمِهِ إِلَّا مُتَحَنِّنًا لِإِيمَانٍ بِهِ كَمَا قَضَى عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَنْ يَصْبِرَ عَلَى أَدَى قَوْمِهِ وَلَا يُجَاهِدَهُمْ إِلَّا بِأَمْرِهِ، فَكَمْ مِنْ اكْتِنَامٍ قَدْ اكْتَنَمَ بِهِ حَتَّى قِيلَ لَهُ: «فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ

المُشْرِكِينَ*^(١) وَايُمُ اللَّهُ أَنْ لَوْ صَدَعَ قَبْلَ ذَلِكَ لَكَانَ آمِنًا، وَلَكِنَّهُ إِنَّمَا نَظَرَ فِي الطَّاعَةِ، وَخَافَ الْخِلَافَ فَلِذَلِكَ كَفَّ، فَوَدِدْتُ أَنَّ عَيْنَكَ تَكُونُ مَعَ مَهْدِي هَذِهِ الْأُمَّةِ، وَالْمَلَائِكَةُ بِسُيُوفِ آلِ دَاوُدَ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ تُعَذِّبُ أَرْوَاحَ الْكَفَرَةِ مِنَ الْأَمْوَاتِ، وَتُلْجِقُ بِهِمْ أَرْوَاحَ أَشْبَاهِهِمْ مِنَ الْأَحْيَاءِ.

ثُمَّ أَخْرَجَ سَيْفًا ثُمَّ قَالَ: هَا إِنَّ هَذَا مِنْهَا، قَالَ فَقَالَ أَبِي: إِي وَالَّذِي اصْطَفَى مُحَمَّدًا عَلَى الْبَشَرِ، قَالَ: فَردَّ الرَّجُلُ اعْتِجَازَهُ وَقَالَ: أَنَا إِلْيَاسُ، مَا سَأَلْتُكَ عَنْ أَمْرِكَ وَبِي مِنْهُ جَهَالَةٌ غَيْرَ أَنِّي أَحْبَبْتُ أَنْ يَكُونَ هَذَا الْحَدِيثُ قُوَّةً لِأَصْحَابِكَ وَسَاحِرًا بَابِيَّةً أَنْتَ تَعْرِفُهَا إِنْ خَاصَمُوا بِهَا فَلَجُوا.

قَالَ: فَقَالَ لَهُ أَبِي: إِنْ شِئْتَ أَخْبَرْتُكَ بِهَا؟ قَالَ قَدْ شِئْتُ، قَالَ: إِنَّ شِيعَتَنَا إِنْ قَالُوا لِأَهْلِ الْخِلَافِ لَنَا: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ لِرَسُولِهِ ﷺ: «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ»^(٢) - إِلَى آخِرِهَا - فَهَلْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَعْلَمُ مِنَ الْعِلْمِ - شَيْئًا لَا يَعْلَمُهُ - فِي تِلْكَ اللَّيْلَةِ أَوْ يَأْتِيهِ بِهِ جَبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي غَيْرِهَا؟ فَإِنَّهُمْ سَيَقُولُونَ: لَا، فَقُلْ لَهُمْ: فَهَلْ كَانَ لِمَا عَلِمَ بَدْءُ مِنْ أَنْ يُظْهَرَ؟ فَيَقُولُونَ: لَا، فَقُلْ لَهُمْ: فَهَلْ كَانَ فِيمَا أَظْهَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ عَزَّ ذِكْرُهُ اخْتِلَافٌ؟ فَإِنْ قَالُوا: لَا، فَقُلْ لَهُمْ: فَمَنْ حَكَمَ بِحُكْمِ اللَّهِ فِيهِ اخْتِلَافٌ فَهَلْ خَالَفَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ؟ فَيَقُولُونَ: نَعَمْ - فَإِنْ قَالُوا: لَا، فَقَدْ نَقَضُوا أَوَّلَ كَلَامِهِمْ - فَقُلْ لَهُمْ: «مَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ»^(٣).

فَإِنْ قَالُوا: مَنِ الرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ؟ فَقُلْ: مَنْ لَا يَخْتَلِفُ فِي عِلْمِهِ، فَإِنْ قَالُوا: فَمَنْ هُوَ ذَاكَ؟ فَقُلْ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ صَاحِبَ ذَلِكَ، فَهَلْ بَلَغَ أَوْ لَا؟ فَإِنْ قَالُوا: قَدْ بَلَغَ فَقُلْ: فَهَلْ مَاتَ ﷺ وَالْحَلِيقَةُ مِنْ بَعْدِهِ يَعْلَمُ عِلْمًا لَيْسَ فِيهِ اخْتِلَافٌ؟ فَإِنْ قَالُوا:

١. الحجر (١٥): ٩٤.

٢. القدر (٩٧): ١.

٣. آل عمران (٣): ٧.

لَا، فَقُلْ: إِنَّ خَلِيفَةَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مُؤَيَّدٌ وَلَا يَسْتَخْلِفُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِلَّا مَنْ يَحْكُمُ بِحُكْمِهِ وَإِلَّا مَنْ يَكُونُ مِثْلَهُ إِلَّا التَّبَوُّةُ، وَإِنْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَمْ يَسْتَخْلِفْ فِي عَلَيْهِ أَحَدًا فَقَدْ ضَيَّعَ مَنْ فِي أَصْلَابِ الرَّجَالِ مِمَّنْ يَكُونُ بَعْدَهُ.

فَإِنْ قَالُوا لَكَ: فَإِنَّ عِلْمَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كَانَ مِنَ الْقُرْآنِ فَقُلْ: ﴿حَم * وَالْكِتَابِ الْمُبِين * إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ * فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ * أَمْرًا مِنْ عِنْدِنَا إِنَّا كُنَّا مُرْسِلِينَ﴾^(١) فَإِنْ قَالُوا لَكَ: لَا يُرْسِلُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَّا إِلَى نَبِيِّ، فَقُلْ: هَذَا الْأَمْرُ الْحَكِيمُ الَّذِي يُفْرَقُ فِيهِ هُوَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ الَّتِي تَنْزِلُ مِنْ سَّمَاءٍ إِلَى سَّمَاءٍ، أَوْ مِنْ سَّمَاءٍ إِلَى أَرْضٍ؟ فَإِنْ قَالُوا: مِنْ سَّمَاءٍ إِلَى سَّمَاءٍ، فَلَيْسَ فِي السَّمَاءِ أَحَدٌ يَرْجِعُ مِنْ طَاعَةٍ إِلَى مَعْصِيَةٍ، فَإِنْ قَالُوا: مِنْ سَّمَاءٍ إِلَى أَرْضٍ - وَأَهْلُ الْأَرْضِ أَحْوَجُ الْخَلْقِ إِلَى ذَلِكَ - فَقُلْ: فَهَلْ لَهُمْ بُدٌّ مِنْ سَيِّدٍ يَتَحَاكُمُونَ إِلَيْهِ؟ فَإِنْ قَالُوا: فَإِنَّ الْخَلِيفَةَ هُوَ حَاكِمُهُمْ فَقُلْ: ﴿اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُمْ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ - إِلَى قَوْلِهِ - خَالِدُونَ﴾^(٢) لَعَمْرِي مَا فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَلِيُّ لِلَّهِ عَزَّ ذِكْرُهُ إِلَّا وَهُوَ مُؤَيَّدٌ، وَمَنْ أُيِّدَ لَمْ يَخْطِ، وَمَا فِي الْأَرْضِ عَدُوٌّ لِلَّهِ عَزَّ ذِكْرُهُ إِلَّا وَهُوَ تَخْذُولٌ، وَمَنْ خُذِلَ لَمْ يُصَبْ، كَمَا أَنَّ الْأَمْرَ لَا بُدَّ مِنْ تَنْزِيلِهِ مِنَ السَّمَاءِ يَحْكُمُ بِهِ أَهْلُ الْأَرْضِ، كَذَلِكَ لَا بُدَّ مِنْ وَالٍ، فَإِنْ قَالُوا: لَا نَعْرِفُ هَذَا فَقُلْ: لَهُمْ قَوْلُوا مَا أَحْبَبْتُمْ، أَيْ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بَعْدَ مُحَمَّدٍ ﷺ أَنْ يَتْرَكَ الْعِبَادَ وَلَا حُجَّةَ عَلَيْهِمْ.

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ﷺ: ثُمَّ وَقَفَ فَقَالَ: هَاهُنَا يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ بَابٌ غَامِضٌ، أَرَأَيْتَ إِنْ قَالُوا: حُجَّةُ اللَّهِ: الْقُرْآنُ؟ قَالَ: إِذَنْ أَقُولُ لَهُمْ: إِنَّ الْقُرْآنَ لَيْسَ بِنَاطِقٍ بِأَمْرٍ وَيَنْهَى، وَلَكِنَّ لِلْقُرْآنِ أَهْلًا يَأْمُرُونَ وَيَنْهَوْنَ، وَأَقُولُ: قَدْ عَرَضَتْ لِبَعْضِ أَهْلِ الْأَرْضِ مُصِيبَةٌ مَا هِيَ فِي السُّنَّةِ وَالْحُكْمِ الَّذِي لَيْسَ فِيهِ اخْتِلَافٌ، وَلَيْسَتْ فِي

١. الدخان (٤٤): ٥ - ١.

٢. البقرة (٢): ٢٥٧.

الْقُرْآنِ، أَتَى اللَّهَ لِعَلِّمِهِ بِتِلْكَ الْفِتْنَةِ أَنْ تَظْهَرَ فِي الْأَرْضِ، وَلَيْسَ فِي حُكْمِهِ زَادٌ لَهَا وَمُفَرَّجٌ عَنْ أَهْلِهَا.

فَقَالَ: هَاهُنَا تَفْلُجُونَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ، أَشْهَدُ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ ذِكْرُهُ قَدْ عَلِمَ بِمَا يُصِيبُ الْخَلْقَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ أَوْ فِي أَنْفُسِهِمْ مِنَ الدِّينِ أَوْ غَيْرِهِ، فَوَضَعَ الْقُرْآنَ دَلِيلًا، قَالَ: فَقَالَ الرَّجُلُ: هَلْ تَدْرِي يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ دَلِيلَ مَا هُوَ؟ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام: نَعَمْ فِيهِ جُمْلُ الْحُدُودِ، وَتَفْسِيرُهَا عِنْدَ الْحُكْمِ فَقَالَ أَبِي اللَّهِ أَنْ يُصِيبَ عَبْدًا بِمُصِيبَةٍ فِي دِينِهِ أَوْ فِي نَفْسِهِ أَوْ فِي مَالِهِ لَيْسَ فِي أَرْضِهِ مِنْ حُكْمِهِ قَاضٍ بِالصَّوَابِ فِي تِلْكَ الْمُصِيبَةِ.

قَالَ: فَقَالَ الرَّجُلُ: أَمَّا فِي هَذَا الْبَابِ فَقَدْ فَلَجْتَهُمْ بِحُجَّةٍ إِلَّا أَنْ يَفْتَرِيَ خَصْمُكُمْ عَلَى اللَّهِ، فَيَقُولَ: لَيْسَ لِلَّهِ جَلْ ذِكْرُهُ حُجَّةٌ وَلَكِنْ أَخْبَرَنِي عَنْ تَفْسِيرٍ لِكِيلَا تَأْسُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ ^(١) مِمَّا خُصَّ بِهِ عَلِيُّ عليه السلام وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ قَالَ فِي أَبِي فُلَانٍ وَأَصْحَابِهِ وَاحِدَةً مُقَدَّمَةً وَوَاحِدَةً مُؤَخَّرَةً لِكِيلَا تَأْسُوا عَلَى مَا فَاتَكُمْ؟ مِمَّا خُصَّ بِهِ عَلِيُّ عليه السلام وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ ^(٢) مِنَ الْفِتْنَةِ الَّتِي عَرَضَتْ لَكُمْ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وآله، فَقَالَ الرَّجُلُ: أَشْهَدُ أَنَّكُمْ أَصْحَابُ الْحُكْمِ الَّذِي لَا اخْتِلَافَ فِيهِ ثُمَّ قَامَ الرَّجُلُ وَذَهَبَ فَلَمْ أَرَ.

٢- عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: بَيْنَا أَيْ جَالِسٌ وَعِنْدَهُ نَفَرٌ إِذَا اسْتَضْحَكَ حَتَّى اغْرَوْرَقَتْ عَيْنَاهُ دُمُوعًا ثُمَّ قَالَ: هَلْ تَدْرُونَ مَا أَضْحَكُنِي؟ قَالَ: فَقَالُوا: لَا، قَالَ: زَعَمَ ابْنُ عَبَّاسٍ ^(٣) أَنَّهُ مِنْ الَّذِينَ قَالُوا رَبَّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا ^(٤) فَقُلْتُ لَهُ: هَلْ رَأَيْتَ

١. الحديد (٥٧): ٢٣.

٢. الحديد (٥٧): ٢٣.

٣. عبدالله بن عباس بن عبدالمطلب (٦١٩/٣ قبل از هجرت - ٦٨٧/٦٨)، یکی از اصحاب مهم پیامبر صلى الله عليه وآله و امیرالمؤمنین عليه السلام بوده است. در کودکی، همواره همراه پیامبر اکرم صلى الله عليه وآله بود و روایات بسیاری را از او نقل کرده است. بعد از رحلت پیامبر صلى الله عليه وآله، او یکی از یاران نزدیک ←

المَلَائِكَةُ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ تُخْرِكَ بِوَلَايَتِهَا لَكَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، مَعَ الْأَمْنِ مِنَ الْخَوْفِ

→ امیرالمؤمنین علیه السلام بود و در سه جنگ در کنار امیرالمؤمنین علیه السلام جنگید. تمام مسلمانان، چه شیعه و چه سنی، از عبدالله بن عباس با احترام یاد می‌کنند. علامه حلی در مورد او می‌گوید: «او مردی بود که امیرالمؤمنین علیه السلام را دوست داشت و از او تبعیت می‌کرد و شاگرد او بود. جایگاه و شأن عظیم او و صداقتش در برابر امیرالمؤمنین علیه السلام برای همگان بسیار آشکار است و بر کسی پوشیده نیست». ابن داود، ابن طاووس، شهید ثانی و پسرش، و دیگر علمای شیعه، از او حتی بیش از اینان به نیکی و احترام یاد کرده‌اند. آنها گفته‌اند اگر کسی چیزی ناپسند را به او نسبت دهد، این سخنان ناروا قابل اعتنا نیستند چرا که جایگاه او بسیار والاست (علامه حلی، رجال، ص ۱۰۳؛ ابن داود، الرجال، ص ۲۰۸؛ تفرشی، نقد الرجال، ص ۲۰۱؛ اردبیلی، جامع الرواة، ج ۱، ص ۳۴۷-۳۴۶؛ خونی، معجم رجال الحديث، ج ۱۰، ص ۲۵۰-۲۳۹؛ خان مدنی، الدرجات الرفیعة فی طبقات الشیعة، ص ۱۴۱-۹۹).

با این وجود، همانگونه که در مورد اعتبار سلسله اسناد احادیث در این باب اشاره شد، این احادیث ارزشی به عنوان سند معتبر ندارند. بنابراین، هرکه با دقت بنگرد به آنچه در این حدیث به ابن عباس نسبت داده شده، خواهد دید که این امر در نظر علما درست شمرده نمی‌شود. با بررسی تواریخ مربوطه، درمی‌یابیم که ابن عباس در ۶۸۷/۶۸ فوت کرده، در حالی که امام سجاد علیه السلام در سال های ۶۵۹/۳۸ تا ۷۱۳/۹۵ زندگی می‌کردند و اینکه امام باقر علیه السلام در سال ۶۷۶/۵۷ متولد شده و در سال ۷۳۳/۱۱۴ به شهادت رسیده‌اند. بنابراین، ابن عباس، امام باقر علیه السلام را در سالهای آخر زندگی‌اش، آن‌گاه که امام بیش از یازده سال نداشت، ملاقات کرده است. بعد از واقعه کربلا (۶۸۰/۶۱)، وقتی امام سجاد علیه السلام و امام باقر علیه السلام به مدینه برگشتند، ابن عباس به مکه رفت (۶۸۲/۶۳) و عضو حرکات مقاومت (جنبش مقاومت) علیه یزید (۶۸۴/۶۵ - ۶۸۵/۶۶) بود. او بعد از قیام عبدالله بن زبیر (۶۲۲/۱ - ۶۹۲/۷۳) به طائف رفت و در آنجا فوت کرد. بنابراین، بسیار غیرمحتمل است که در مباحثه‌ای با امام باقر علیه السلام شرکت داشته، به‌ویژه با در نظر گرفتن این حقیقت که امامت امام باقر علیه السلام چندین سال بعد از فوت ابن عباس آغاز شد.

والحزْن، قَالَ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَقُولُ: ﴿ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ ﴾ ^(١) وَقَدْ دَخَلَ فِي هَذَا جَمِيعُ الْأُمَّةِ فَاسْتَضَحَّكَ.

ثُمَّ قُلْتُ: صَدَقْتَ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ أَنْشَدَكَ اللَّهُ هَلْ فِي حُكْمِ اللَّهِ جَلَّ ذِكْرُهُ اخْتِلَافٌ قَالَ: فَقَالَ: لَا، قُلْتُ: مَا تَرَى فِي رَجُلٍ ضَرَبَ رَجُلًا أَصَابِعُهُ بِالسَّيْفِ حَتَّى سَقَطَتْ ثُمَّ دَهَبَ وَأَتَى رَجُلًا آخَرَ فَأَطَارَ كَفَّهُ فَأَتَى بِهِ إِلَيْكَ وَأَنْتَ قَاضٍ، كَيْفَ أَنْتَ صَانِعٌ؟ قَالَ: أَقُولُ لِهَذَا الْقَاطِعِ: أَعْطِهِ دِيَّةَ كَفِّهِ وَأَقُولُ لِهَذَا الْمَقْطُوعِ: صَالِحُهُ عَلَى مَا شِئْتَ وَابْعَثْ بِهِ إِلَى ذَوِي عَدْلٍ، قُلْتُ: جَاءَ الْاِخْتِلَافُ فِي حُكْمِ اللَّهِ عَزَّ ذِكْرُهُ، وَنَقَضَتْ الْقَوْلَ الْأَوَّلَ، أَبَى اللَّهُ عَزَّ ذِكْرُهُ أَنْ يُحْدِثَ فِي خَلْقِهِ شَيْئاً مِنَ الْحُدُودِ وَلَيْسَ تَفْسِيرُهُ فِي الْأَرْضِ، اقْطَعِ قَاطِعَ الْكَفِّ أَصْلاً ثُمَّ أَعْطِهِ دِيَّةَ الْأَصَابِعِ هَكَذَا حُكْمُ اللَّهِ لَيْلَةً يَنْزِلُ فِيهَا أَمْرُهُ، إِنْ جَحَدْتَهَا بَعْدَ مَا سَمِعْتَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ فَأَدْخَلَكَ اللَّهُ النَّارَ كَمَا أَعَى بَصَرَكَ يَوْمَ جَحَدْتَهَا عَلَى ابْنِ أَبِي طَالِبٍ قَالَ: فَلَيْذَلِكَ عَمِي بَصَرِي، قَالَ: وَمَا عَلِمْتُكَ بِذَلِكَ فَوَ اللَّهُ إِنْ عَمِي بَصَرِي إِلَّا مِنْ صَفَقَةِ جَنَاحِ الْمَلَكِ.

قَالَ: فَاسْتَضَحَّكَ ثُمَّ تَرَكْتُهُ يَوْمَهُ ذَلِكَ لِسَخَافَةِ عَقْلِهِ، ثُمَّ لَقِيْتُهُ فَقُلْتُ: يَا ابْنَ عَبَّاسٍ مَا تَكَلَّمْتَ بِصِدْقٍ مِثْلَ أَمْسٍ، قَالَ لَكَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عليه السلام: إِنَّ لَيْلَةَ الْقَدْرِ فِي كُلِّ سَنَةٍ، وَإِنَّهُ يَنْزِلُ فِي تِلْكَ اللَّيْلَةِ أَمْرُ السَّنَةِ وَإِنَّ لَذَلِكَ الْأَمْرَ وَلَاهُ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وآله فَقُلْتُ: مَنْ هُمْ؟ فَقَالَ أَنَا وَأَحَدَ عَشَرَ مِنْ صُلَيْبِ أَيْمَتِهِ مُحَدِّثُونَ، فَقُلْتُ: لَا أَرَاهَا كَانَتْ إِلَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ فَتَبَدَّى لَكَ الْمَلَكُ الَّذِي يُحَدِّثُهُ فَقَالَ: كَذَبْتَ يَا عَبْدَ اللَّهِ رَأَتْ عَيْنَايَ الَّذِي حَدَّثَكَ بِهِ عَلِيٌّ - وَلَمْ تَرَهُ عَيْنَاهُ وَلَكِنْ وَعَى قَلْبُهُ وَوُقِرَ فِي سَمْعِهِ - ثُمَّ صَفَّقَكَ بِجَنَاحِهِ فَعَمِيَتْ قَالَ: فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: مَا اخْتَلَفْنَا فِي شَيْءٍ فَحُكِّمُهُ إِلَى اللَّهِ، فَقُلْتُ لَهُ: فَهَلْ حَكَّمَ اللَّهُ فِي حُكْمِهِ مِنْ حُكْمِهِ بِأَمْرَيْنِ؟ قَالَ: لَا فَقُلْتُ هَاهُنَا هَلَكْتَ وَأَهْلَكَتَ.

بَابُ نَادِرٍ فِيهِ ذِكْرُ الْغَيْبِ^(۱)

۱. نکته: توضیح چند مطلب در مورد این باب و بابهای بعدی ضروری به نظر می آید:

۱. علم الغیب یا العلم بالغیب:

الف) معنای اصلی غیب در عربی این است: «آنچه که پنهان شده باشد» و به این معنا نیز در قرآن ذکر شده است (نساء(۴): ۳۴؛ یوسف(۱۲): ۵۲ و...). معنای آن متضاد معنای حاضر (به معنای ملموس برای حس‌ها) می‌باشد. بنابراین به رابطه‌ای که با اشیاء در جهان خارج دارد، اشاره می‌کند (مثال: معلومات، یعنی آنچه که شناخته شده). این تضاد «غیب» با «حاضر» را باید با تضاد علم و جهل مقایسه کرد که در آن، علم و جهل با عمل درونی دانستن ارتباط دارد. ممکن است این اتفاق بیفتد که چیزی - براساس زمان - غایب باشد، (یعنی وقتی در زمان حاضر وجود نداشته باشد اما در آینده یا در گذشته موجود خواهد بود و یا بوده است) و یا بر مبنای مکان (یعنی چیزی آنجا باشد ولی اینجا نباشد). بنابراین، ما می‌توانیم دانش‌مان را به دو قسمت تقسیم کنیم: آنچه که برای ما، در اینجا و در زمان حاضر [شناخته شده] است (العلم بالحاضر)؛ و آنچه که ما می‌دانیم [به آن علم داریم] ولی در زمان حال و در این مکان، [برای ما] حاضر نیست (العلم بالغیب و یا العلم بالغایب، یعنی علمی که بر حس‌ها پوشیده است). باید توجه داشت که این تقسیم‌بندی بر مبنای معنای زبان شناسانه کلی و اصلی این عبارات صورت گرفته است.

«العلم بالغایب» خود به دو نوع قابل تقسیم است: اولی آن است که از طریق حس‌ها برای ما حاصل می‌شود، البته به‌طور غیر مستقیم، مانند علم تاریخ که یا از طریق روایت از یکی به دیگری از طریق کلام و یا نوشته به ما می‌رسد و یا از طریق آزمایش و بررسی بقایای موجود از گذشته و استنتاج حقایق حتمی تاریخی از آنها. نوع دوم اما از طریق حواس حاصل نمی‌شود. لازم به ذکر است که نوع اول [مانند تاریخ] می‌تواند به‌وسیله پنج حس معمول و یا یک حس خاص که به انسان داده شده، (مانند تله‌پاتی، البته اگر چنین حسی موجود باشد) درک شود. باید ←

توجه داشت که تنها برای نوع دوم، یعنی شیوه غیر حسی، اصطلاح «العلم بالغیب» و یا «العلم بالغایب» اطلاق می‌شود.

ب) در قرآن، به طور کاملاً خاصّ به این نکته اشاره شده که تنها خداوند است که علم غیب را (یعنی آنچه که پوشیده و پنهان است) در آسمان و زمین داراست (بقره(۲): ۳۳؛ هود(۱۱): ۱۲۳؛ نحل(۱۶): ۷۷؛ کهف(۱۸): ۲۶؛ فاطر(۳۵): ۳۸). همچنین باید دقت کرد که پیامبران الهی، خدا را مخاطب قرار داده و به او می‌گویند: «این تو هستی که کاملاً آگاهی از همه چیز (همه امور) که فراتر از حواسّ مخلوق می‌باشد»؛ ﴿إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ﴾ (جمع غیب) (مانده(۵): ۱۰۹؛ نیز بنگرید به: مانده(۵): ۱۱۶؛ توبه(۹): ۷۸؛ سبا(۳۴): ۳۸). همچنین خداوند می‌فرماید: «بگو، کسی غیر از خدا عالم به غیب در آسمانها و زمین نیست و آنها آگاه نیستند به اینکه چه هنگام برانگیخته خواهند شد» (نمل(۲۷): ۶۵).

هنگامی که در مورد علم غیب خداوند سخن می‌گوییم، باید به روشنی بدانیم که تقسیم غیب و حاضر را در اینجا نمی‌توان انجام داد، زیرا هیچ چیز نمی‌تواند از دید خدا پنهان و پوشیده باشد. بنابراین معنای علم او از غیب، یعنی علم او نسبت به هر آنچه که برای ما به عنوان مخلوقات، قابل ادراک نباشد. در قرآن، خداوند می‌فرماید:

«ما با علم برای آنها نقل می‌کنیم، یقیناً ما غایب نیستیم» (الاعراف(۷): ۷)؛

«یقیناً، بر خدا هیچ چیز در آسمانها و زمین پوشیده نیست» (آل عمران(۳): ۵) و همین مضمون در: سوره ابراهیم(۱۴)، آیه ۳۸؛

«آنها (خیانتکاران) خود را از مردم پنهان می‌دارند، اما از خداوند خود را پنهان نمی‌کنند؛ زیرا خدا با آنهاست زمانی که سخنان ناپسند را مخفیانه می‌گویند» (النساء(۴): ۱۰۸)؛

«او هرچه در زمین فرود آید، هرچه از آن خارج شود و هرچه از آسمان فرود آید، همه را می‌داند. او با شماست هر جا که باشید و خداوند بصیر است نسبت به کارهایی که می‌کنید» (حدید(۵۷): ۴) و همین مضمون در: سوره مجادله(۵۸)، آیه ۷.

خداوند، در مواضع مختلف قرآن تکرار می‌کند که «غیب» و «شهادت» را می‌داند:

«اوست عالم بر غیب و شهادت» (انعام(۶): ۷۳؛ توبه(۹): ۹۴ و ۱۰۵؛ مؤمنون(۲۳): ۹۲؛ سجده(۳۲): ۶؛ زمر(۳۹): ۴۶؛ حشر(۵۹): ۲۲).

→ ج) در قرآن آشکارا به این نکته اشاره شده است که هر آنچه انسان از قدرت و توان ذهنی در اختیار دارد، از جانب خداوند به او داده شده است، حتی علم: «به شما علم داده شده، البته به میزان اندک» (اسراء(۱۷): ۸۵).

علاوه بر آن، خداوند توضیح می‌دهد که چگونه او این دانش اندک را به ما داده: «و خداوند است آنکه شما را از شکم مادر بیرون آورد، در حالی که هیچ چیز نمی‌دانستید و برای شما گوش و چشم و قلب (یعنی اندیشه) قرار داد، باشد که او را سپاس گزارید» (نحل(۱۶): ۷۸).

بنابراین، ما درمی‌یابیم که اگر کسی صاحب علم به غیب نیز باشد (همانطور که در بخش الف [بخش الف از همین باب] گفتیم) تنها به دلیل آن است که خداوند، آن را به او بخشیده است. به این دلیل در قرآن به پیامبران دستور داده شده تا به مردم بگویند که آنها از خود [به طور استقلالی]، صاحب علم به غیب نیستند، بلکه آن علم از جانب خدا به آنها بخشیده شده است (انعام (۶): ۵۰؛ هود(۱۱): ۳۱). و به پیامبر نیز امر شد که بفرماید: «من نمی‌توانم سودی برای خود داشته باشم، مگر آن که خدا بخواهد و اگر علم غیب داشتم، بر مال خود می‌افزودم و زبانی به من نمی‌رسید» (اعراف(۷): ۱۸۸).

د) قرآن بیان می‌کند که کلیدهایی برای غیب وجود دارد که نزد خدا هستند (انعام(۶): ۵۹). و کسی غیر از خدا نمی‌تواند از علم خداوند چیزی دریابد، مگر اینکه خداوند اراده کند (بقره(۲): ۲۵۵). همچنین، خداوند هیچ انسانی را از علم غیب آگاه نمی‌کند مگر اینکه به وسیله پیامبرانش باشد (آل عمران(۳): ۱۷۹؛ و نیز بنگرید به: جن(۷۲): ۲۷ - ۲۶). بنابراین خداوند داستانهای گذشتگان را که در قرآن نقل کرده است، «اخبار غیب» (انباء الغیب) می‌نامد، چنان‌که می‌فرماید: «اینها از خبرهای غیب است که به تو وحی می‌کنیم. نه تو آن را پیش از این می‌دانستی و نه قوم تو» (هود(۱۱): ۴۹)؛ نیز می‌فرماید: «این، از اخبار غیب است که به تو وحی می‌فرستیم و گر نه تو آنجا حاضر نبودی که آنها بر مکر و نیرنگ تصمیم گرفتند» (یوسف(۱۲): ۱۰۲؛ نیز بنگرید به: فرقان(۲۵): ۶ - ۴). در حقیقت، همه قرآن غیب است، که خداوند از طریق پیامبرش آشکار نموده است. در سوره یونس می‌فرماید: «می‌گویند چرا آیه ←

(کلام یا نشانه‌ای از طرف خدایش برایش فرو نمی‌آید؟ بگو غیب، منحصرراً از آن خداست. پس انتظار بکشید که من هم با شما از منظرانم» (یونس (۱۰): ۲۰).

همچنین قرآن بیان می‌کند که هر آنچه از غیب به پیامبر رسیده، از جانب خداوند بوده است، آنجا که خداوند می‌فرماید: ﴿وَمَا هُوَ عَلَى الْغَيْبِ بِضَنِينٍ﴾ (تکویر (۸۱): ۲۴).

بنابراین، نه تنها پیامبر از غیب آگاه شده است، بلکه هر کسی نیز می‌تواند از طریق پیامبر، از غیب آگاه شود. در نتیجه خداوند آن را به عنوان یکی از ویژگی‌های ایمان آوردندگان ذکر می‌کند: ﴿الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ﴾ (بقره (۲): ۳).

ه) هر آنچه خاصّ خداوند است - مانند خلقت، حیات بخشیدن، درمان بدون دارو، علم به غیب و مانند آن - ممکن است از جانب خداوند، [به شخصی معین] در لحظه‌ای که به آنها نیاز دارد داده شود و یا اینکه قدرت و توان انجام آنها [به آن شخص] داده شده، تا هر زمانی که نیاز باشد از آنها استفاده شود. مثال مورد دوم در داستان حضرت عیسی آمده است، [که در قرآن، از زبان آن حضرت می‌فرماید:] «من با آیه‌ای از خدایم به نزد شما آمده‌ام. من، از گِل مانند شکل پرنده می‌سازم. آن گاه در آن می‌دمم، آن گاه به اذن خداوند، پرنده‌ای می‌شود. (همچنین) به اذن خدا، نابینایان و مبتلایان به مرض بَرَص را شفا می‌دهم و مردگان را حیات می‌بخشم. من به شما خبر می‌دهم که در خانه‌هایتان چه می‌خورید و چه چیزی ذخیره می‌سازید. در این امر، نشانه‌ای است برای شما، اگر مؤمن باشید» (آل عمران (۳): ۴۹؛ نیز بنگرید به: مانده (۵): ۱۱۰).

علاوه بر آن می‌توان به قدرت تعبیر خوابی اشاره کرد که به حضرت یوسف بخشیده شده بود که آن نیز نوعی از علم به غیب است (یوسف (۱۲): ۶، ۱۵، ۳۱، ۳۷). فهمیدن زبان پرندگان که به حضرت داود و سلیمان داده شده بود، نیز نوعی از علم بالغیب است (انبیاء (۲۱): ۷۹؛ نمل (۲۷): ۱۶-۱۵). همینطور علم [بخشی از] کتاب که به مردی داده شده بود که تخت بلقیس [ملکه سبا] را آورد [نمل (۲۷): ۴۰]. در این احادیث این باب [برای اثبات علم غیب اهل بیت (علیهم‌السلام)] این آیات و داستان‌ها بارها و بارها استناد شده است.

و) می‌توان نتیجه گرفت که اگر در برخی احادیث می‌بینم که امامان مدعی داشتن علم غیب هستند، این امر هیچ تضادی با سنت خداوند و یا اصولی که در قرآن ذکر شده است ندارد [همان طور که بسیاری از انبیاء این علوم و قدرت‌ها را داشته‌اند]. با این حال، باید به خاطر داشت که

مثلاً در حدیث ۶۶۵ [باب نادر فیه ذکر الغیب، حدیث ۳] وقتی امام می‌گوید که علم غیب ندارد، بر این حقیقت صحه می‌نهد که هیچ کسی غیر از خداوند، صاحب این توان خاص نیست و هیچ کس - حتی امامان - نمی‌توانند صاحب این علم باشند، مگر اینکه از جانب خداوند و با اجازه او صاحب این علم شده باشند. بنابراین، این مطلب به هیچ وجه در مخالفت و تضاد با سخنانی نیست که در آن امامان خود را صاحب علم بالغیب دانسته‌اند، البته باید توجه داشت که این تناقض در جایی وارد است که چنین گفته‌هایی [که انمه اطهار علیهم السلام] از یک سو علم غیب را برای خود ادعا نموده و از سوی دیگر آن را از خود نفی می‌کنند] در احادیثی مستند و در کتب معتبر بوده باشد (برای اطلاعات بیشتر از احادیثی که در آنها علم غیب برای انمه انکار شده است، رجوع کنید به: علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۲۶، ص ۱۰۴-۹۸).

شیخ مفید (۹۴۷/۳۳۶ - ۱۰۲۲/۴۱۳) در کتاب *اوائل المقالات* تحت عنوان «القول فی علم الانمه علیهم السلام بالضمائر والکائنات واطلاق القول علیهم بعلم الغیب وکون ذلک لهم فی الصفات»، گوید: «امامان اهل بیت، نسبت به درون برخی از موجودات و مخلوقات آگاهند و قبل از وقوع حوادث، از آنها خبر دارند. البته این امر، جزء ضروری ویژگی‌های آنها نیست و از شروط امامت‌شان نمی‌باشد. خداوند تعالی آنان را به واجدیت این علم تکریم نموده و به آنها این علم را داده است، زیرا این علم نعمتی بود برای آنان تا مورد اطاعت قرار گیرند [مفترض الطاعة باشند] و امامت آنها کامل شود. اما از نظر منطقی ضروری نیست و تنها براساس احادیث، ضرورت آن برایشان اثبات شده است. با این همه، گفته کسانی که آنان را به طور مطلق [مستقل از خداوند] صاحب علم غیب می‌دانند، مردود و زشت بوده و فساد آن آشکار است. زیرا وصف به این ویژگی تنها می‌تواند مختص کسی باشد که به درستی صاحب علم به همه چیز بالاستقلال خود باشد، نه با علمی که از دیگری کسب شود. این صفت [استقلال در داشتن علم نسبت به همه چیز] تنها و تنها برای خداوند عز و جل است».

همه معتقدان به امامت، بر این امر هم‌داستان‌اند، به استثنای منحرفین از مفروضه (که معتقدند که قدرت خلق مستقیم به پیامبر و امامان واگذار شده است) و همچنین غلات که مدعی رابطه با آنان [مفروضه] هستند» (شیخ مفید، *اوائل المقالات*، ص ۳۸؛ علامه مجلسی با تأیید این نظریه آن را در *بحار الانوار*، ج ۲۶، ص ۱۰۴ نقل کرده است).

۲. علمی که امامان صاحب آنند:

الف) منابع علم امامان را در موارد زیر می‌توان خلاصه کرد:

۱. کتب و... که در بابهای قبلی به آن اشاره شد، مثلاً جامعه، مصحف فاطمه علیها السلام.
 ۲. آنچه که از پیامبر به امامان و آن‌گاه، از امامی به امامی دیگر به صورت دهان به دهان منتقل شده است.
 ۳. آنچه که به عنوان خصیصه آنها به عنوان «محدث» مربوط می‌شود.
 ۴. آنچه که در شب قدر بر آنان نازل شده است.
 ۵. علم‌شان که در شب و روز حادث می‌شود (حدیث ۶۳۵ [باب ما ذکر الصحيفة والجفر والجامعة ومصحف فاطمة علیها السلام، حدیث ۱]).
 ۶. آنچه که خداوند به هنگام ضرورت، آنها را از آن مطلع ساخته است.
- چنانچه مایل به داشتن مثالی برای هریک از این شش مورد باشید، می‌توانیم آنها را با پول مقایسه کنیم و بگوییم: مورد اول مانند پولی است که در گاوصندوق بزرگ قرار داده شده است.
- مورد دوم مانند پولی است که بصورت ارث از پدر به پسر منتقل می‌شود.
- مورد سوم مانند پولی است که به یک شخص خاص داده می‌شود.
- مورد چهارم مانند پولی است در یک مناسبت خاص داده شود.
- مورد پنجم مانند پولی است که دائماً در طول یک دوره زمانی داده می‌شود.
- و مورد آخر مانند پولی است که برای نیاز خاصی داده می‌شود.
- باید به‌خاطر داشت که آنچه گفتیم، تنها یک تمثیل [برای تفهیم مطلب] است و ما به هیچ وجه، نمی‌خواهیم جایگاه و اهمیت خاص علم امامان را - با تشبیه آن به پول - کاهش دهیم.
- ب) پیامبران و امامان، با سایر انسانها در ابزار کسب علمی که خداوند عطا کرده است، سهیم‌اند. یعنی در حواس، قدرت هوش و غیره. همچنین آنها صاحب یک قدرت خاص و یا ابزار خاصی‌اند که سایر مردم فاقد آن هستند. در اقامه شرایع و دستورات الهی، که همه‌ی مردم موظف به اجرای آن هستند و همین‌طور امور روزمره و عادی، پیامبران و امامان تنها از ابزارهای معمول و در دسترس بهره می‌برند. ابزار دوم تنها زمانی به‌کار می‌آید که با وظایف و کارهایی که با جایگاه پیامبری و امامتشان مرتبط باشد، سر و کار داشته باشند. بنابراین، در مسائلی مانند
- ←

۳- أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ، عَنْ عَبَّادِ بْنِ سُلَيْمَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ سَدِيرٍ قَالَ: كُنْتُ أَنَا وَأَبُوبَصِيرٍ وَيَحْيَى النَّزَّارُ وَدَاوُدُ بْنُ كَثِيرٍ فِي مَجْلِسِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِذْ خَرَجَ إِلَيْنَا وَهُوَ مُغَضَّبٌ، فَلَمَّا أَخَذَ مَجْلِسَهُ قَالَ: يَا عَجَبًا لِأَقْوَامٍ يَزْعُمُونَ أَنَّا نَعْلَمُ الْغَيْبَ، مَا يَعْلَمُ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ، لَقَدْ هَمَمْتُ بِضَرْبِ جَارِيَّتِي فَلَأَنَّهُ، فَهَرَبَتْ مِنِّي فَمَا عَلِمْتُ فِي أَيِّ بُيُوتِ الدَّارِ هِيَ قَالَ سَدِيرٌ: فَلَمَّا أَن قَامَ مِنْ مَجْلِسِهِ وَصَارَ فِي مَنْزِلِهِ دَخَلْتُ أَنَا وَأَبُوبَصِيرٍ وَمُيَسَّرٌ وَقُلْنَا لَهُ: جُعِلْنَا فِدَاكَ سَمِعْنَاكَ وَأَنْتَ تَقُولُ كَذَا وَكَذَا فِي أَمْرِ جَارِيَّتِكَ وَنَحْنُ نَعْلَمُ أَنَّكَ تَعْلَمُ عِلْمًا كَثِيرًا وَلَا نَنْسُبُكَ إِلَى عِلْمِ الْغَيْبِ قَالَ: فَقَالَ: يَا سَدِيرُ: أَلَمْ تَقْرَأَ الْقُرْآنَ؟ قُلْتُ: بَلَى، قَالَ: فَهَلْ وَجَدْتَ فِيمَا قَرَأْتَ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: * قَالَ الَّذِي عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْكِتَابِ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ يَرْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ ^(۱)، قَالَ: قُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ قَدْ قَرَأْتُهُ، قَالَ: فَهَلْ عَرَفْتَ الرَّجُلَ؟ وَهَلْ عَلِمْتَ مَا كَانَ عِنْدَهُ مِنْ عِلْمِ الْكِتَابِ؟ قَالَ: قُلْتُ: أَخْبِرْنِي بِهِ، قَالَ: قَدَرُ قَطْرَةٍ مِنَ الْمَاءِ فِي الْبَحْرِ الْأَخْضَرِ فَمَا يَكُونُ ذَلِكَ مِنْ

دانستن علم آغاز ماه، قضاوت، فهم اینکه آیا چیزی پاک است یا خیر، آنها تنها از ابزارهای معمول استفاده می‌کنند. همچنین علمی که پیامبران و امامان نسبت به مسائل مختلف دارند، مثلاً زمان فوت‌شان، نمی‌تواند مبنای عمل برای آنها باشد [ایشان باید به ظاهر عمل کنند]. در این‌گونه موارد آنچه که آنها به‌طور ارادی و دلخواه [با وجود داشتن علم واقعی به حقیقت آن موضوع] انجام می‌دهند، باید به‌وسیله ابزار در دسترس همه انجام شود [بر اساس روال عادی آن انجام بگیرد]. دانش امامان دارای یک جنبه الهی است که به ارتباط آنها با خدا مربوط می‌باشد، و دلیل آن را باید در این سطح جستجو کرد. اما امامان هیچگاه از این علم به هدف تحت تأثیر قرار دادن اتفاقات و یا کنترل آنها استفاده نکرده‌اند. این موضوع از اهمیت بالایی برخوردار است و باید این موضوع را در خواندن این احادیث به خاطر داشت تا بدفهمی ایجاد نشود.

عِلْمِ الْكِتَابِ؟^(١) قَالَ قُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ مَا أَقَلَّ هَذَا فَقَالَ: يَا سَدِيرُ، مَا أَكْثَرَ هَذَا؛^(٢) أَنْ يَنْسِبَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى الْعِلْمِ الَّذِي أُخِرُكَ بِهِ يَا سَدِيرُ، فَهَلْ وَجَدْتَ فِيْمَا قَرَأْتَ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ أَيْضاً: ﴿قُلْ كَفَى بِاللَّهِ شَهِيداً بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ﴾^(٣) قَالَ: قُلْتُ: قَدْ قَرَأْتُهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ قَالَ: أَفَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ كُلُّهُ أَفَهُمْ أَمْ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ بَعْضُهُ؟ قُلْتُ: لَا، بَلْ مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ كُلُّهُ، قَالَ: فَأَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى صَدْرِهِ وَقَالَ: عِلْمُ الْكِتَابِ وَاللَّهُ كُلُّهُ عِنْدَنَا، عِلْمُ الْكِتَابِ وَاللَّهُ كُلُّهُ عِنْدَنَا.

١. در حدیثی در کتاب *بصائر الدرجات*، صفحه ۲۳۰، این جمله چنین آمده است: «چه اندازه است، اگر با علمی که باید درباره آن به شما آگاهی بدهم مقایسه نشود».

٢. الرعد (۱۳): ۴۳.

بَابُ أَنَّ الْأَئِمَّةَ عليهم السلام يَعْلَمُونَ مَتَى يَمُوتُونَ وَأَنَّهُمْ لَا يَمُوتُونَ إِلَّا بِاخْتِيَارٍ مِنْهُمْ

۳- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ، عَنْ أَبِي جَمِيلَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَخِي عَنْ جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ أُنِيَ عَلِيٌّ بْنُ الْحُسَيْنِ عليه السلام لَيْلَةً فُبِضَ فِيهَا بِشَرَابٍ فَقَالَ: يَا أَبَتِ اشْرَبْ هَذَا فَقَالَ: يَا بُنَيَّ إِنَّ هَذِهِ اللَّيْلَةَ الَّتِي أُقْبِضُ فِيهَا وَهِيَ اللَّيْلَةُ الَّتِي فُبِضَ فِيهَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ.^(۱)

۵- عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَبِي الْحَسَنِ مُوسَى عليه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ غَضِبَ عَلَى الشَّيْعَةِ فَخَيَّرَنِي نَفْسِي أَوْ هُمْ فَوَقَّيْتُهُمُ وَاللَّهُ بِنَفْسِي.^(۲)

۱. علامه مجلسی (مرآة العقول، ج ۳، ص ۱۲۲-۱۲۱) می گوید که ابن حدیث غیرقابل اعتناست و تاریخی که در آن ارائه شده مطابق با آنچه که در مورد تواریخ شهادت امام سجاد عليه السلام و پیامبر ﷺ آمده، نیست. زیرا اولی در محرم، و دومی - بر مبنای دیدگاه شیعه - در ماه صفر است و براساس دیدگاه اهل سنت در ربیع الاول واقع شده است. اگر فرض بر این باشد که هر دو در یک روز حادث شده و نه در یک تاریخ، در این صورت با آنچه اکثر مردم متفق بر آنند، مطابقت نخواهد داشت، زیرا عقیده مردم بر آن است که روز وفات امام سجاد عليه السلام یکشنبه بوده و رحلت پیامبر ﷺ در روز دوشنبه واقع شده است. علاوه بر آن، کاملاً آشکار است که او به تاریخ اشاره دارد و نه به روز.

۲. در این زمان، شیعه ورود و دخالت در فعالیت های سیاسی و حزبی گری را آغاز کرد و هارون الرشید از این بابت نگران شد. بنابراین او امام موسی کاظم عليه السلام را زندانی کرد. انا امام از ←

بَابُ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يُعَلِّمْ نَبِيَّهُ عِلْمًا إِلَّا أَمْرَهُ أَنْ يُعَلِّمَهُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَأَنَّهُ كَانَ شَرِيكُهُ فِي الْعِلْمِ

۱- عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ، عَنْ ابْنِ أُذَيْنَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سُلَيْمَانَ، عَنْ حُمْرَانَ بْنِ أَغْيَنَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: إِنَّ جَبْرِيلَ عليه السلام أَتَى رَسُولَ اللَّهِ ﷺ بِرُمَائَتَيْنِ فَأَكَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِحْدَاهُمَا وَكَسَرَ الْأُخْرَى بِنِصْفَيْنِ فَأَكَلَ نِصْفًا وَأَطْعَمَ عَلِيًّا نِصْفًا، ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: يَا أَخِي هَلْ تَدْرِي مَا هَاتَانِ الرُّمَائَتَانِ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: أَمَّا الْأُولَى فَالتَّبَوُّةُ، لَيْسَ لَكَ فِيهَا نَصِيبٌ وَأَمَّا الْأُخْرَى فَالْعِلْمُ أَنْتَ شَرِيكِي ^(۱) فِيهِ، فَقُلْتُ: أَصْلَحَكَ اللَّهُ كَيْفَ كَانَ؟ يَكُونُ شَرِيكُهُ فِيهِ؟ قَالَ: لَمْ يُعَلِّمْ اللَّهُ مُحَمَّدًا ﷺ عِلْمًا إِلَّا وَأَمْرُهُ أَنْ يُعَلِّمَهُ عَلِيًّا عليه السلام.

۱. این موضوع، تمثیلی نمادین به این حقیقت است که مرتبه پیامبری منحصرأ برای پیامبر است و مرتبه علم بین ایشان و امیرالمؤمنین عليه السلام مشترک است؛ نه اینکه پیامبری و علم دو انار هستند. احادیث ذیل آن را باید بر این مبنا فهمید.

بَابُ جِهَاتِ عُلُومِ الْأَئِمَّةِ عَلَيْهِ السَّلَامُ

۱- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ عَمِّهِ حَمْرَةَ بْنِ بَزِيعٍ، عَنْ عَلِيِّ السَّائِي، عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْأَوَّلِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قَالَ: مَبْلَغُ عِلْمِنَا عَلَى ثَلَاثَةِ وُجُوْهٍ: مَاضٍ وَغَايِرٍ وَحَادِثٍ، فَأَمَّا الْمَاضِي فَمُفَسَّرٌ، وَأَمَّا الْغَايِرُ فَمَزْبُورٌ، وَأَمَّا الْحَادِثُ فَقَدْزُفٌ فِي الْقُلُوبِ، وَتَقَرُّ فِي الْأَسْمَاعِ^(۱) وَهُوَ أَفْضَلُ عِلْمِنَا وَلَا نَبِيَّ بَعْدَ نَبِيِّنَا.^(۲)

۳- عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ حَدَّثِهِ، عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: رَوَيْتَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَّهُ قَالَ: إِنَّ عِلْمَنَا غَايِرٌ وَمَزْبُورٌ وَنَكَتٌ فِي الْقُلُوبِ وَتَقَرُّ فِي الْأَسْمَاعِ فَقَالَ أَمَّا الْغَايِرُ فَمَا تَقَدَّمَ مِنْ عِلْمِنَا، وَأَمَّا الْمَزْبُورُ فَمَا يَأْتِينَا، وَأَمَّا النَّكَتُ فِي الْقُلُوبِ فَالْهَامُ وَأَمَّا التَّقَرُّ فِي الْأَسْمَاعِ فَأَمْرُ الْمَلِكِ.^(۳)

۱. برای توضیح مربوط به فهم این حدیث و احادیث بعدی، به تعلیقات احادیث ۶۸۷ و ۶۸۹ [همین باب، تعلیقه شماره ۴۱] و باب‌های ۲ و ۳ کتاب [باب طبقات الانبیا والرسل والائمة و باب الفرق بین الرسول والنبی والمحدث] رجوع کنید.

۲. برای روشن شدن این مطلب باید گفت که هیچ یک از علوم امامان، مستقیماً از جانب وحی پیامبرگونه (پیامبرانه) به دست نیامده و این موضوع با جزئیات بیشتر، در نکات مطرح شده در باب سوم [باب الفرق بین الرسول والنبی والمحدث] کتاب الحجة آمده است.

۳. احادیث اول و سوم این باب تناقض ظاهری دارند که برای رفع آن، به توضیح بیشتری نیاز است: الف) ریشه «غیر» یکی از آن دسته کلماتی است که در زبان عربی، «اضداد» نامیده می‌شوند؛ بدین معنی که دو معنای متضاد دارند. یکی از معانی این کلمه، یعنی «باقی‌مانده شدن،

→

باقی ماندن» یا «طول کشیدن، ادامه دار شدن». بنابراین کلمه «غابر» می تواند به یکی از این دو معنا باشد که هر دو معنا به خوبی، در کتب اصلی لغت زبان عربی، ذکر شده اند. در نتیجه این دو کلمه هم آوا هستند؛ در حالی که معنای مخالف یکدیگر را می رسانند (بنگرید به: الأصمعی، الاضداد، ص ۵۸؛ سجستانی، الاضداد، ص ۱۵۴-۱۵۳؛ ابن سگیت، الاضداد، ص ۲۴۰؛ الانباری، الاضداد، ص ۱۲۹؛ ابوالطیب الحلبي، الاضداد فی کلام العرب، ج ۲، ص ۵۳۰-۵۲۷؛ ابن منظور، لسان العرب، ج ۵، ص ۷-۳؛ زبیدی، تاج العروس، ج ۳، ص ۴۳۹-۴۳۶).

ب) توصیف علم براساس سه تقسیم بندی قابل ذکر است:
عالم، معلوم و علت علم.

شق دوم و سوم هر کدام قابل تقسیم به سه زیر عنوان جزئی تر قابل تقسیم است: گذشته، حال و آینده. بنابراین، به طور مثال، می توان دانش را در گذشته به دو مفهوم به کار برد. گذشته بر مبنای علت (برای مثال: من اکنون این را می دانم؛ زیرا آن را دیروز یاد گرفته ام). یا گذشته بر مبنای آنچه شناخته شده است (برای مثال: من آنچه را که دیروز اتفاق افتاده است، می دانم). به طور مشابه، علم حال و آینده نیز همین گونه است.

ج) در حدیث ۶۸۷ [حدیث اول این باب] علم به سه دسته تقسیم شده است: ماضی، غابر و حادث. به دلیل اینکه در اینجا، غابر با ماضی تقابل دارد، پس به مفهوم اول آمده است؛ یعنی به معنای ادامه داشتن. در حدیث ۶۸۹ [حدیث سوم این باب]، علم به سه بخش تقسیم شده است. این بار بخشها عبارت اند از: غابر، مزبور و آنچه در قلوب ما نکت شده است؛ در حدیث اول، حادث این گونه تعریف شده است. غابر و مزبور، در حدیث اول، به عنوان مترادف آمده اند؛ اما در حدیث سوم، کاملاً دو بخش جداگانه اند. از توضیحاتی که داده شد، پیداست که مزبور نیز در هر دو حدیث، معنای مشابهی دارد (یعنی نوشتن، مکتوب کردن). بنابراین، نتیجه می گیریم که غابر در حدیث اول، به معنای مزبور و در حدیث سوم، به معنای ماضی به کار رفته است. از آنجاییکه می دانیم غابر دو معنا دارد؛ پس این تفاوت ناشی از هم نامی است.

←

→ (د) ماضی در حدیث اول، یعنی آنچه پیشتر شرح آن داده شده است (مفسر)؛ پس به علت علم موجود در گذشته اشاره دارد. افزون بر این، این نوع از علم یعنی علم به چیزی که قبلاً رخ داده است؛ این مفهوم بسیار ساده‌تر از آن است که نیازمند توضیح باشد.

در حدیث سوم، غابر به عنوان آنچه قبلاً بوده است، توضیح داده شده و در این مفهوم، باید معنای «قبل» را هم در علت علم و هم در حوادث رخ داده در گذشته، لحاظ کرد. بنابراین، ماضی در حدیث اول و غابر در حدیث سوم، معنای مشابهی دارند: علم از طریق آنچه قبلاً حادث شده و علم به آنچه قبلاً حادث شده است.

در نوع دوم علم، یعنی غابر در حدیث اول و مزبور در اول و سوم، توضیح ارائه شده نشان می‌دهد که علت این علم در مکتوب بودن آن (مزبور) است. این معنایی است که در حدیث اول ارائه شده است؛ اما در حدیث سوم، مزبور خودش به عنوان علم آنچه برای ما در آینده رخ خواهد داد (ما یأتینا) توضیح داده شده که توضیحی است مرتبط با آنچه دانسته شده است. بنابراین، پیداست که این نوع دوم علم قبلاً محقق شده است، اما در مورد وقایعی است که در آینده اتفاق خواهد افتاد. همچنین پیداست که این علم مکتوب، دقیقاً همان علمی است که در احادیث باب ۴۰ کتاب [باب فیہ ذکر الصحیفة والجفر والجامعة ومصحف فاطمة سلام الله علیها] آمده است.

بَابُ التَّفْوِيضِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَإِلَى الْأَئِمَّةِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي أَمْرِ الدِّينِ

۲- عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي عِمْرَانَ، عَنْ يُونُسَ، عَنْ بَكَّارِ بْنِ بَكْرِ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَشِيمٍ، قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَسَأَلَهُ رَجُلٌ عَنْ آيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ ^(۱) فَأَخْبَرَهُ بِهَا ثُمَّ دَخَلَ عَلَيْهِ دَاخِلٌ فَسَأَلَهُ عَنْ تِلْكَ

۱. در اینجا ذکر دو موضوع ضروری است: یکی که مختص به این حدیث است و دیگری که در مورد تمام احادیث این باب، قابل استفاده است.

موردی که به طور خاص به این حدیث مرتبط می‌شود، به چند نکته قابل تقسیم است:

الف) علامه مجلسی در مورد «ابوقتاده» می‌نویسد که نام او تمیم بن نُضَیرِ القَدَوِی است (علامه مجلسی، *مرآة العقول*، ج ۳، ص ۱۴۸)؛ با این وجود، ممکن به نظر نمی‌رسد که این همان مورد باشد؛ چون عدوی، بصری بوده و ارتباطی با شام نداشته است (ابن سعد، *الطبقات*، ج ۷، قسم ۱، ص ۹۴؛ ابن حجر، *تهذیب التهذیب*، ج ۱۲، ص ۲۰۵). ابوقتاده مذکور در این روایت در واقع، فردی دیگر از اهل شام بوده است (متوفی ۷۸۱/۱۶۴). او راوی حدیث بوده و آنچه از او می‌دانیم، همان چیزی است که از علمای حدیث برای ما به جا مانده و اینکه او ابوقتاده شامی بوده و به عنوان راوی قابل اعتماد و معتبر، شناخته نمی‌شده است (بخاری، *التاریخ الکبیر*، [الکنی]، ج ۹، ص ۶۴؛ خطیب، *تاریخ بغداد*، ج ۱۴، ص ۴۰۲-۴۰۱؛ ذهبی، *میزان الاعتدال*، ج ۹، ص ۵۶۴؛ ابن حجر، *لسان المیزان*، ج ۷، ص ۹۷؛ ابن حجر، *الاصابة*، ج ۴، ص ۳۹).

ب) موسی بن اشیم، فردی است که به عنوان راوی غیرمعتبر، شناخته می‌شود و حتی ایمان او نیز مورد تردید است (کشی، *رجال کثی*، ص ۳۴۴؛ خونی، *معجم رجال الحدیث*، ج ۶، ص ۱۵۷ و ج ۱۹، ص ۲۲؛ ابن داوود، *رجال*، ص ۵۲۱؛ علامه حلی، *رجال*، ص ۲۵۷؛ اردبیلی،

جامع الرواة، ج ۲، ص ۲۷۱). به این دلیل، این حدیث در شمار احادیث ضعیف شمرده می‌شود؛ همان‌گونه که علامه مجلسی در *مرآة العقول*، جلد ۳، صفحه ۱۴۸، بیان داشته است. (ج) باید توجه داشت که این حقیقت که امام برای یک آیه، تا سه تفسیر ارائه می‌دهد، بدین معنا نیست که آنها ناقض یکدیگر بوده‌اند. همان‌گونه که در مباحث علمی به اثبات رسیده است، کلمات باید به گونه‌ای انتخاب شوند که مناسب توان و گنجایش شنونده باشند، این سه تفسیر متفاوت، براساس نیازها و فهم سه شخص است که سؤال را مطرح کرده بودند. اشتباه راوی در این است که تصور کرده تفسیر، چیزی ثابت و بی‌تغییر است مانند خود آیه (بنگرید به صحبت‌های او با خودش در مورد ابوقتاده). اما در حقیقت، نیازی نیست که از تقیه به عنوان ابزاری برای توضیح تفاوتها استفاده نمود؛ بلکه موضوع بسیار ساده‌تر از آن است.

موضوع دوم در مورد شیوه‌های تبیین دستورات الهی توسط پیامبر است. این مطلب به دو گونه قابل تفکیک است؛ یکی اینکه مستقیماً به او نازل شده باشد، مانند آیات قرآن. یا اینکه خداوند در پیامبر، یک نیرو یا ظرفیت خاص، جهت درک حقایق و امور جهان (بدون هیچ اشتباه) ایجاد کرده که ایشان در هر شرایط و براساس موقعیت و نیاز مردم بدانند انجام چه کاری ضروری است. این نوع دوم ذاتاً مرتبط با طهارت و عصمت پیامبران و امامان است. این دو شیوه به دو اصطلاح حکم و علم مرتبط است، همان‌گونه که در قرآن بدان اشاره شده است؛ مثال: ﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَى آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا﴾ (القصص: ۲۸؛ ۱۴). یا آنجا که قرآن در مورد حضرت یوسف علیه السلام می‌فرماید: ﴿وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا﴾ (یوسف: ۱۲؛ ۲۲) [در این آیات بیان شده است که انبیا دو دانش دارند: حکم و علم. بخشی از فرمایشات ایشان به نوع اول از شیوه تبیین دستورات الهی و بخشی دیگر به نوع دوم آن بازمی‌گردد].

در مورد پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم آیات مرتبط با این‌گونه از تبیین دستورهای الهی در احادیث این باب ذکر شده‌اند. معنای تأدیب (آموزش و تربیت در تکامل اخلاقی) که از جانب خداوند به پیامبر داده شده و در اینجا ذکر شده، دقیقاً همان چیزی است که در آیات قرآن در مورد حضرت موسی و حضرت یوسف به کار رفته است (آن‌گاه که به کمالش رسید [وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ]). در دین اسلام نیز [پس از تأدیب رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم توسط خدای متعال] به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم اجازه داده شد تا به تربیت دیگران بپردازد و در جامعه نیز آن را اعمال کند.

الآیة فَأَخْبَرَهُ بِخِلَافِ مَا أَخْبَرَ بِهِ الْأَوَّلَ فَدَخَلَنِي مِنْ ذَلِكَ مَا شَاءَ اللَّهُ حَتَّى كَأَنَّ قَلْبِي يُشْرَحُ بِالسَّكَائِينِ فَقُلْتُ فِي نَفْسِي: تَرَكْتُ أَبَاقَتَادَةَ بِالسَّامِ لَا يُحْطَى فِي الْوَاوِ وَشِبْهِهِ وَجِئْتُ إِلَى هَذَا يُحْطَى هَذَا الْحِطَّاءُ كُلُّهُ، فَبَيَّنَا أَنَا كَذَلِكَ إِذْ دَخَلَ عَلَيْهِ آخَرُ فَسَأَلَهُ عَنْ تِلْكَ الْآيَةِ فَأَخْبَرَهُ بِخِلَافِ مَا أَخْبَرَنِي وَأَخْبَرَ صَاحِبِي فَسَكَنْتُ نَفْسِي، فَعَلِمْتُ أَنَّ ذَلِكَ مِنْهُ تَقْيَّةٌ، قَالَ: ثُمَّ التَفَتَ إِلَيَّ فَقَالَ لِي: يَا ابْنَ أَشِيمِ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَوَّضَ إِلَى سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ فَقَالَ: ﴿ هَذَا عَطَاؤُنَا فَامْنُنْ أَوْ أَمْسِكْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴾^(۱) وَقَوَّضَ إِلَى نَبِيِّهِ فَقَالَ: ﴿ مَا آتَاكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا ﴾^(۲) فَمَا قَوَّضَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقَدْ قَوَّضَهُ إِلَيْنَا.

→ بنابراین - در احادیث این باب - هر جا که دیدیم دستورات بر دو نوع اند (یکی از جانب خداوند و دیگری توسط پیامبر)، به این معنا که یک دسته از دستورات به طور مستقیم، از جانب خداوند آمده است و دستورات دیگر از جانب پیامبر ﷺ و براساس درک کامل و بی کم و کاست ایشان از حقیقت، صادر شده است، یعنی سنت ایشان. اصطلاحاً به نوع اول «فرض الله» یعنی؛ آنچه خدا واجب کرده و به نوع دوم «سنة رسول الله» یعنی؛ آنچه پیامبر آن را واجب نموده‌اند، اطلاق می‌شود. بنابراین، هر دو در حقیقت، نعمت های خداونداند و توسط او خلق شده است.

بَابُ أَنَّ الْأَئِمَّةَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مُحَدِّثُونَ مُفَهَّمُونَ

۲- مُحَمَّدٌ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ حُبُوبٍ، عَنْ جَمِيلِ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ زِيَادِ بْنِ سُوْقَةَ، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ عُتَيْبَةَ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَوْمًا فَقَالَ: يَا حَكَمُ هَلْ تَدْرِي الْآيَةَ الَّتِي كَانَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَعْرِفُ قَاتِلَهُ بِهَا وَيَعْرِفُ بِهَا الْأُمُورَ الْعِظَامَ الَّتِي كَانَ يُحَدِّثُ بِهَا النَّاسَ؟ قَالَ الْحَكَمُ: فَقُلْتُ فِي نَفْسِي: قَدْ وَقَعْتُ عَلَى عِلْمٍ مِنْ عِلْمِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ، أَعْلَمُ بِذَلِكَ تِلْكَ الْأُمُورَ الْعِظَامَ، قَالَ: فَقُلْتُ: لَا وَاللَّهِ لَا أَعْلَمُ، قَالَ: ثُمَّ قُلْتُ: الْآيَةُ تُخْبِرُنِي بِهَا يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ؟ قَالَ: هُوَ وَاللَّهِ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ ذِكْرُهُ: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ (وَلَا مُحَدِّثٍ)﴾^(۱) وَكَانَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ مُحَدِّثًا فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ زَيْدٍ، كَانَ أَخَا عَلِيٍّ لِأُمِّهِ، سُبْحَانَ اللَّهِ مُحَدِّثًا؟! كَأَنَّهُ يُنْكِرُ ذَلِكَ، فَأَقْبَلَ عَلَيْنَا أَبُو جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقَالَ: أَمَّا وَاللَّهِ إِنَّ ابْنَ أُمِّكَ بَعْدُ قَدْ كَانَ يَعْرِفُ ذَلِكَ، قَالَ: فَلَمَّا قَالَ ذَلِكَ سَكَتَ الرَّجُلُ، فَقَالَ: هِيَ الَّتِي هَلَكَ فِيهَا أَبُو الْخَطَّابِ فَلَمْ يَدْرِ مَا تَأْوِيلُ الْمُحَدِّثِ وَالنَّبِيِّ.^(۲)

۱. الحج (۲۲): ۵۲.

۲. در مورد معنای محدث به باب سوم [باب فرق بین النبی والرسول والمحدث] مراجعه کنید.

در مورد این حدیث، دو نکته را باید ذکر کرد:

الف) این حدیث در حقیقت دو حدیث است: یکی که قسمت اول را تشکیل می‌دهد و دیگری که قسمت دوم را تشکیل می‌دهد. قسمت اول همان‌گونه است که کلینی بیان می‌کند و محمّد بن حسن صفّار (م ۹۰۳/۲۹۰) استاد شیخ کلینی نیز این حدیث را با همان سلسله روایات نقل کرده ←

است. متن بعد از ذکر آیه‌ای از قرآن، متوقف می‌شود و چنین ادامه می‌یابد: «من (یعنی حَکَم) گفتیم: آیا علی بن ابی طالب یک محدّث بود؟ او گفت: بله؛ و هر امامی از ما اهل بیت، در حقیقت یک محدّث است» (محمد بن حسن الصفار، *بصائر الدرجات*، ص ۳۲۰-۳۱۹؛ علامه مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۲۶، ص ۶۷).

بنابراین، قسمت آخر جمله بعد از آیه، واقعاً سؤالی است که حَکَم آن را پرسیده است، نه قسمتی از کلام امام. قسمت باقی مانده، با جملات «عبدالله بن زید» آغاز شده و یک حدیث جداگانه و با سلسله اسنادی غیر از آن چه در این جا آمده، می‌باشد و در این حدیث از قلم افتاده است. دلیل این اشتباه ارتباط دو حدیث با امام باقر علیه السلام و شباهت موضوع هر دو حدیث است. این حدیث در شکل کامل آن، در حدیث شماره ۱۳۹۱ [باب ما جاء فی الاثنی عشر والنّصّ علیهم، علیهم السلام، حدیث ۱] این کتاب آمده است.

در واقع، نام صحیح این مرد عبدالله بن زبید است و مادر او مادر رضاعی امام علی بن الحسین علیه السلام بوده است. توضیح دقیق این موضوع در تعلیقه حدیث ۱۳۹۱ [باب ما جاء فی الاثنی عشر والنّصّ علیهم علیهم السلام، حدیث ۱] خواهد آمد.

علاوه بر آنچه گفته شد به این دلیل می‌گوییم حدیث فوق در واقع دو حدیث بوده است، که صفّار، استاد شیخ کلینی، آنها را به عنوان دو حدیث مجزاً با دو سلسله روایی کاملاً متفاوت، نقل کرده است. اولی همان گونه است که در بالا به آن اشاره کردیم و دومی نیز این گونه است:

صفّار می‌گوید: «علی بن حسن، از موسی بن بکر، از حمران، روایت کرد که ابوجعفر علیه السلام فرمود: پیامبر خدا فرمود: از اهل بیت من، دوازده تن محدّث هستند. سپس عبدالله بن زید - که برادر علی بن حسین علیه السلام بود - به ابوجعفر گفت:». (باقی آن همان گونه است که در بخش دوم روایت کلینی نقل شده است) (محمد بن حسن الصفار، *بصائر الدرجات*، ص ۳۲۰؛ علامه مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۲۶، ص ۶۸-۶۷ و ج ۴۷، ص ۳۴۱).

ب) جمله آخر کلام امام، سخنانی در مورد ابوالخطّاب است. این قسمت در حدیث ۱۳۹۱ [باب ما جاء فی الاثنی عشر والنّصّ علیهم، علیهم السلام، حدیث ۱] ذکر نشده، اما در نسخه نقل شده در کتاب *بصائر الدرجات* موجود است. بنابراین، ما باید منظور امام را در اینجا مشخص کنیم:

نام کامل ابوالخطّاب، محمّد بن المقلّاص (ابوزینب) الاسدی الکوفی است که رهبر فرقه غالی خطّابیّه بود. در آغاز، او یک شیعه امامی راستین بوده و حتّی در باب حدیث نیز ثقه و از اصحاب امام صادق علیه السلام نیز بوده است. ولی به تدریج، به یک فرد غالی تبدیل گردید و معتقد شد که امامان پیامبرند و آنچه در این حدیث به آن اشاره شده، این نکته است. گفته می‌شود او فراتر رفته و به الوهیت امامان نیز قائل گردید. خطّابیّه، سخنان اشتباهی را به او نسبت داده‌اند؛ مانند تناسخ و حلول؛ گفته می‌شود که آنها بر این باورند که او یک پیامبر و حتّی خدا بوده است. امام صادق علیه السلام او و پیروانش را طرد نموده و نفرین کردند و احادیث بسیاری از امام صادق علیه السلام و امامان بعد ایشان در ردّ او و لعن آنها موجود است.

ابوالخطّاب و پیروانش ظاهر اهل عبادت و زهد به خود گرفتند و اغلب در مسجد اعظم کوفه به این کارها مشغول بودند. در عصر فرمانروایی منصور عباسی (تولّد: ۷۱۴/۹۵ - خلافت: ۷۵۴/۱۳۶ تا ۷۷۵/۱۵۸) حاکم او در کوفه، عیسی بن موسی (۷۲۱/۱۰۲ - ۷۸۳/۱۶۷) گروهی را در سال ۱۳۷ به دنبال خطّابیّه در مسجد فرستاد که با وجود مسلّح نبودن خطّابیّه، جنگ خشونت‌آمیزی درگرفت و اعضای این فرقه که در حدود هفتاد نفر بودند کاملاً از بین رفتند و مانند بیشتر فرقه‌های غالی شیعی هیچ ردّی و اثری از آنها باقی نماند؛ اگرچه برخی از مورّخان، مدّعی‌اند که گرایش‌های باطنی‌گری اسماعیلیان از فرقه خطّابیّه و عقاید ابوالخطّاب ریشه گرفته است (ابن‌الندیم، الفهرست، ص ۲۳۸؛ ابن‌اثیر، الکامل فی تاریخ، ج ۸، ص ۲۸؛ برای مطالعه بیشتر در مورد ابوالخطّاب و فرقه خطّابیّه مراجعه کنید به: مامقانی، تنقیح المقال، ج ۳، بخش اول، ص ۱۹۱-۱۸۹؛ خونی، معجم رجال الحديث، ج ۸، ص ۲۶-۲۵ و ج ۱۴، ص ۲۷۶-۲۵۸ و سایر زندگی‌نامه‌ها؛ سعد بن عبدالله الاشعری، المقالات والفرق، ص ۵۵-۵۴، ۶۴-۶۳، ۸۳-۸۱؛ نوبختی، فرق الشیعة، ص ۴۰-۳۷، ۶۴-۵۸ و سایر کتب با موضوع فرق).

اکنون با یک چالش تاریخی مواجه هستیم، زیرا ابوالخطّاب اعتقادات غالیانه خود را در عصر امام صادق علیه السلام (۷۰۲/۸۳ - ۷۶۵/۱۴۸) ظاهر کرد. بنابراین، به نظر می‌رسد فردی که در این حدیث به آن اشاره شده، نمی‌تواند او باشد؛ زیرا ابوالخطّاب در دوران امام باقر علیه السلام (۶۷۶/۵۷ -

۷۳۳/۱۱۴) به این اعتقادات شناخته نمی‌شد [و هنوز به غلو گرایش پیدا نکرده بود و عقاید فاسد نداشت].

به این سبب، به احتمال فراوان فرد ذکر شده در حدیث، مغیره بن سعید بَجَلی کوفی بوده باشد که سرکرده فرقه غالی مغیره بوده است. این فرقه از خطایه بسیار معروف‌تر بوده و از نظر زمانی بر آن سبقت داشته است. آنها نیز اعتقاداتی مشابه با خطایه داشته‌اند؛ اما در مورد امام باقر علیه السلام و امامان بعد از ایشان، دیدگاه‌های آنها غالبانه‌تر بوده است. احتمالاً می‌توان به درستی مدعی شد فرقه خطایه از بقایای مغیره ریشه گرفته باشد. مغیره هم‌عصر امام باقر علیه السلام بوده و نظرانش را در طول دوران امامت ایشان، آشکار کرده است؛ اگرچه شورش او در عصر امام صادق علیه السلام بوده است؛ در سال ۷۳۷/۱۱۹، خالد بن عبدالله القسری (۶۸۶/۶۶ - ۷۴۳/۱۲۶) حکمران هشام بن عبدالملک، خلیفه اموی (۶۹۰/۷۱ - ۷۴۳/۱۲۵ - ۷۲۴/۱۰۵) به او و پیروانش هجوم آورد و آنها را دستگیر کرده و سوزاند (مامقانی، تنقیح المقال، ج ۳، بخش اول، ص ۲۳۷-۲۳۶؛ خونی، معجم رجال الحديث، ج ۱۸، ص ۳۲۰-۳۱۵؛ ذهبی، میزان الاعتدال، ج ۴، ص ۱۶۲-۱۶۰؛ ابن حجر، لسان المیزان، ج ۶، ص ۷۸-۷۵؛ سعد بن عبدالله، المقالات والفرق، ص ۴۳-۴۴ و ص ۵۰ و ص ۵۵؛ نوبختی، فرق الشیعة، ص ۳۷ و ص ۵۵-۵۲؛ طبری، تاریخ، ج ۲، ص ۱۶۲۲ - ۱۶۱۹؛ ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ج ۵، ص ۲۰۸-۲۰۷؛ ابن کثیر، البدایة والنهایة، ج ۹، ص ۳۲۳ و ج ۱۰، ص ۲۰-۱۹ و دیگر کتب تراجم و تاریخ).

به نظر می‌رسد که راوی این حدیث، به دلیل تشابه میان اعتقادات این دو نفر، به اشتباه افتاده و در تعیین مصداق کلام امام دچار سر درگمی شده است. همچنین شواهد بیشتری وجود دارد که ثابت می‌کند مغیره از معنای محدث در عصر امام باقر علیه السلام مطلق بوده است؛ نمونه آن حدیثی است که صفار قمی و شیخ مفید از ابوحمزه ثمالی در این زمینه [اعتقاد محدث بودن انمه اطهار علیهم السلام] نقل نموده‌اند [در این حدیث ابوحمزه ثمالی نقل کرده است که به همراه مغیره بن سعید در مسجد بوده‌اند که حکم بن عتیبة نزد آن دو آمده و بیان داشته است که امام باقر علیه السلام خود را محدث معرفی کرده‌اند. آن دو سپس به نزد امام باقر علیه السلام رفته‌اند و از معنای این واژه سؤال کرده و ایشان نیز توضیحاتی در این زمینه بیان فرموده‌اند]. بر اساس این حدیث [در دور ←

→ کتاب *بصائر الدرجات و اختصاص*، پیدا است که حکم بن عتیبه (راوی حدیث حاضر) به مغیره بن سعید، آنچه را از امام باقر علیه السلام در مورد محدث شنیده، بازگفته است و مغیره نیز به امام رجوع کرده و ایشان نقل حکم را تأیید کرده‌اند (محمد بن حسن الصفار، *بصائر الدرجات*، ص ۳۲۴؛ شیخ مفید، *الاختصاص*، ص ۲۸۷؛ علامه مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۲۶، ص ۷۰-۶۹). اگر فرض را بر این بگذاریم که راوی دچار سردرگمی شده است، جمله آخر این حدیث باید این‌گونه بوده باشد: «این همان است که در آن، مغیره بن سعید اشتباه نموده است...».

بَابُ أَنَّ الْإِمَامَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَعْرِفُ الْإِمَامَ الَّذِي يَكُونُ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنَّ قَوْلَ اللَّهِ تَعَالَى ﴿ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا ﴾ ^(۱) فِيهِمْ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ نَزَلَتْ

۱- الْحَسَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْوَشَاءِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَائِذٍ، عَنِ ابْنِ أُذَيْنَةَ، عَنْ بُرَيْدِ الْعَجَلِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ ﴾ قَالَ: إِيَّانَا عَنَى، أَنْ يُؤَدِّيَ الْأَوَّلُ إِلَى الْإِمَامِ الَّذِي بَعْدَهُ الْكُتُبُ وَالْعِلْمُ وَالسَّلَاحُ ﴿ وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ ﴾ الَّذِي فِي أَيْدِيكُمْ، ثُمَّ قَالَ لِلثَّانِي: ﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ ﴾ ^(۲) إِيَّانَا عَنَى خَاصَّةً، أَمَرَ جَمِيعَ الْمُؤْمِنِينَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ بِطَاعَتِنَا، فَإِنْ خِفْتُمْ تَنَازُعًا فِي أَمْرِ فَرَدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَإِلَى الرَّسُولِ وَإِلَى أُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ، كَذَا نَزَلَتْ ^(۳) وَكَيْفَ يَأْمُرُهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِطَاعَةِ وَلَاةِ الْأَمْرِ وَيُرَخِّصُ فِي مُنَازَعَتِهِمْ؟!

۱. النساء (۴): ۵۸.

۲. النساء (۴): ۵۹.

۳. در زمینه این حدیث رجوع کنید به سوره نساء (۴): ۵۹. در اینجا منظور امام این است که کلمات تغییر نکرده‌اند؛ بلکه این است که قبل از اینکه بحث یا نزاعی به راه بیفتد باید آنها به خداوند و پیامبرش یا امامان رجوع کنند؛ نه اینکه صبر کنند تا نزاعی درگیرد و سپس برای حل نزاع پیش آمده، به سوی ایشان روند تا آنها آن مسئله را حل کنند.

باب أن الإمام عليه السلام يعرف الإمام الذي يكون من بعده... ١١٧.....
إِنَّمَا قِيلَ ذَلِكَ لِلْمَأْمُورِينَ الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ؛ ﴿ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ
مِنْكُمْ ﴾^(١).

بَابُ أَنَّ الْأَئِمَّةَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمْ يَفْعَلُوا شَيْئًا وَلَا يَفْعَلُونَ إِلَّا بِعَهْدٍ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَأَمْرٍ مِنْهُ لَا يَتَجَاوَزُونَهُ

۱- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى وَالحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ
الحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مِهْرَانَ، عَنْ أَبِي جَمِيلَةَ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ كَثِيرٍ، عَنْ
أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: إِنَّ الْوَصِيَّةَ نَزَلَتْ مِنَ السَّمَاءِ عَلَى مُحَمَّدٍ كِتَابًا، لَمْ يُنْزَلْ عَلَى
مُحَمَّدٍ ﷺ كِتَابٌ مَخْتُومٌ إِلَّا الْوَصِيَّةُ، فَقَالَ جَبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَا مُحَمَّدُ هَذِهِ وَصِيَّتُكَ فِي
أُمَّتِكَ عِنْدَ أَهْلِ بَيْتِكَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَيُّ أَهْلِ بَيْتِي يَا جَبْرِيلُ، قَالَ: يُحِبُّ
اللَّهُ مِنْهُمْ وَدُرَّتُهُ، لِيَرْتِكَ عِلْمُ التَّوْبَةِ كَمَا وَرَّثَهُ إِبْرَاهِيمُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَمِيرَاثُهُ لِعَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَدُرَّتِكَ
مِنْ صُلْبِهِ، قَالَ: وَكَانَ عَلَيْهَا خَوَاتِيمٌ^(۱)، قَالَ فَفَتَحَ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْخَاتَمَ الْأَوَّلَ وَمَضَى لِمَا
فِيهَا، ثُمَّ فَتَحَ الْحَسَنُ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْخَاتَمَ الثَّانِيَّ وَمَضَى لِمَا أَمَرَ بِهِ فِيهَا، فَلَمَّا تُوَفِّيَ الْحَسَنُ
وَمَضَى فَتَحَ الْحُسَيْنُ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْخَاتَمَ الثَّالِثَ فَوَجَدَ فِيهَا أَنْ قَاتِلَ قَاتِلُ وَتُقْتَلُ وَاخْرُجْ
بِأَقْوَامٍ لِلشَّهَادَةِ، لَا شَهَادَةَ لَهُمْ إِلَّا مَعَكَ، قَالَ: فَفَعَلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَلَمَّا مَضَى دَفَعَهَا إِلَى عَلِيِّ بْنِ
الحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَبْلَ ذَلِكَ، فَفَتَحَ الْخَاتَمَ الرَّابِعَ فَوَجَدَ فِيهَا أَنْ اصْطُ وَاطَّرِقَ لِمَا حُجِبَ
الْعِلْمُ، فَلَمَّا تُوَفِّيَ وَمَضَى دَفَعَهَا إِلَى مُحَمَّدٍ بْنِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَفَتَحَ الْخَاتَمَ الْخَامِسَ فَوَجَدَ
فِيهَا أَنْ فَسَّرَ كِتَابَ اللَّهِ تَعَالَى وَصَدَّقَ أَبَاكَ وَوَرَّثَ ابْنَكَ وَاصْطَنَعَ الْأُمَّةَ وَفُتِّحَ اللَّهُ

۱. به نظر می‌رسد که این نوشته به صورت طومارهای متعدد بوده است که هریک به دور دیگری پیچیده بوده و هر کدام مهری نیز داشته است.

باب أَنَّ الْأُئِمَّةَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمْ يَفْعَلُوا شَيْئًا وَلَا يَفْعَلُونَ إِلَّا بِعَهْدٍ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَأَمْرٍ مِنْهُ لَا يَتَجَاوَزُونَهُ ١١٩

عَزَّ وَجَلَّ وَقُلِ الْحَقُّ فِي الْخَوْفِ وَالْأَمَنِ وَلَا تَخْشَ إِلَّا اللَّهَ، فَفَعَلَ، ثُمَّ دَفَعَهَا إِلَى الَّذِي يَلِيهِ، قَالَ: قُلْتُ لَهُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ فَأَنْتَ هُوَ؟ قَالَ: فَقَالَ: مَا بِي إِلَّا أَنْ تَذْهَبَ يَا مُعَاذُ فَتُرَوِّي عَلَيَّ قَالَ: فَقُلْتُ: أَسْأَلُ اللَّهَ الَّذِي رَزَقَكَ مِنْ آبَائِكَ هَذِهِ الْمَنْزِلَةَ أَنْ يَرْزُقَكَ مِنْ عَقِيكَ مِثْلَهَا قَبْلَ الْمَمَاتِ، قَالَ: قَدْ فَعَلَ اللَّهُ ذَلِكَ يَا مُعَاذُ، قَالَ: فَقُلْتُ: فَمَنْ هُوَ جُعِلْتُ فِدَاكَ؟ قَالَ: هَذَا الرَّاقِدُ - وَأَشَارَ بِيَدِهِ إِلَى الْعَبْدِ الصَّالِحِ - وَهُوَ رَاقِدٌ.

بَابُ مَا نَصَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَرَسُولُهُ عَلَى الْأَئِمَّةِ عليهم السلام وَاحِدًا فَوَاحِدًا

١- عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى، عَنْ يُونُسَ وَعَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ، عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ ﴾ ^(١) فَقَالَ: نَزَلَتْ فِي عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ وَالحَسَنِ وَالحُسَيْنِ عليهم السلام، فَقُلْتُ لَهُ: إِنَّ النَّاسَ يَقُولُونَ فَمَا لَهُ لَمْ يُسَمَّ عَلِيًّا وَأَهْلَ بَيْتِهِ عليهم السلام فِي كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ؟ قَالَ: فَقَالَ: قُولُوا لَهُمْ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ نَزَلَتْ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَلَمْ يُسَمَّ اللَّهُ لَهُمْ ثَلَاثًا وَلَا أَرْبَعًا، حَتَّى كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هُوَ الَّذِي فَسَّرَ ذَلِكَ لَهُمْ، وَنَزَلَتْ عَلَيْهِ الرِّكَاهُ وَلَمْ يُسَمَّ لَهُمْ مِنْ كُلِّ أَرْبَعِينَ دِرْهَمًا دِرْهَمٌ، حَتَّى كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هُوَ الَّذِي فَسَّرَ ذَلِكَ لَهُمْ، وَنَزَلَ الْحُجُّ فَلَمْ يَقُلْ لَهُمْ: طُوفُوا أُسْبُوعًا حَتَّى كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ هُوَ الَّذِي فَسَّرَ ذَلِكَ لَهُمْ، وَنَزَلَتْ ﴿ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ ﴾ - وَنَزَلَتْ فِي عَلِيٍّ وَالحَسَنِ وَالحُسَيْنِ - فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي عَلِيٍّ: مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيٌّ مَوْلَاهُ، وَقَالَ ﷺ: أَوْصِيَكُمْ بِكِتَابِ اللَّهِ وَأَهْلِ بَيْتِي، فَإِنِّي سَأَلْتُ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ لَا يُفَرِّقَ بَيْنَهُمَا حَتَّى يُورِدَهُمَا عَلِيٌّ الْخَوْصَ، فَأَعْطَانِي ذَلِكَ، وَقَالَ: لَا تَعْلَمُوهُمْ فَهُمْ أَعْلَمُ مِنْكُمْ، وَقَالَ: إِنَّهُمْ لَنْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ بَابِ هُدًى، وَلَنْ يُدْخِلُوكُمْ فِي بَابِ ضَلَالَةٍ، فَلَوْ سَكَتَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَلَمْ يُبَيِّنْ مَنْ أَهْلُ بَيْتِهِ، لَادَّعَاهَا آلُ فُلَانٍ وَآلُ فُلَانٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَنْزَلَهُ فِي كِتَابِهِ تَصْدِيقًا

لِتَبَيَّنَ بِهِ : * إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيراً * ^(۱) فَكَانَ عَلِيٌّ وَالْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ وَقَاطِمَةُ عليهم السلام ، فَأَدَخَلَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ تَحْتَ الْكِسَاءِ فِي بَيْتٍ أُمِّ سَلَمَةَ ، ثُمَّ قَالَ : اللَّهُمَّ إِنَّ لِكُلِّ نَبِيٍّ أَهْلاً وَثَقْلاً وَهَؤُلَاءِ أَهْلُ بَيْتِي وَثَقْلِي ، فَقَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ : أَلَسْتُ مِنْ أَهْلِكَ ؟ فَقَالَ : إِنَّكَ إِلَى خَيْرٍ ، وَلَكِنَّ هَؤُلَاءِ أَهْلِي وَثَقْلِي ، فَلَمَّا قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ كَانَ عَلِيٌّ أَوَّلَ النَّاسِ بِالنَّاسِ لِكَثْرَةِ مَا بَلَغَ فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَإِقَامَتِهِ لِلنَّاسِ وَأَخَذِهِ بِيَدِهِ ، فَلَمَّا مَضَى عَلِيٌّ لَمْ يَكُنْ يَسْتَطِيعُ عَلِيٌّ وَلَمْ يَكُنْ لِيَفْعَلَ أَنْ يُدْخِلَ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيٍّ وَلَا الْعَبَّاسَ بْنَ عَلِيٍّ وَلَا وَاحِداً مِنْ وَلَدِهِ إِذَا لَقِيَ الْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ : إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَنْزَلَ فِينَا كَمَا أَنْزَلَ فِيكَ فَأَمَرَ بِطَاعَتِنَا كَمَا أَمَرَ بِطَاعَتِكَ وَبَلَغَ فِينَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ كَمَا بَلَغَ فِيكَ وَأَذْهَبَ عَنَّا الرِّجْسَ كَمَا أَذْهَبَهُ عَنْكَ ، فَلَمَّا مَضَى عَلِيٌّ عليه السلام كَانَ الْحَسَنُ عليه السلام أَوَّلِيَّ بِهَا لِكِبَرِهِ ، فَلَمَّا تُوُفِّيَ لَمْ يَسْتَطِيعْ أَنْ يُدْخِلَ وَلَدَهُ وَلَمْ يَكُنْ لِيَفْعَلَ ذَلِكَ وَاللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ : * وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ * ^(۲) فَجَعَلَهَا فِي وَلَدِهِ إِذَا لَقِيَ الْحَسَنَ أَمَرَ اللَّهُ بِطَاعَتِي كَمَا أَمَرَ بِطَاعَتِكَ وَطَاعَةِ أَبِيكَ وَبَلَغَ فِي رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كَمَا بَلَغَ فِيكَ وَفِي أَبِيكَ وَأَذْهَبَ اللَّهُ عَنِّي الرِّجْسَ كَمَا أَذْهَبَ عَنْكَ وَعَنْ أَبِيكَ ^(۳) ، فَلَمَّا صَارَتْ إِلَى الْحُسَيْنِ عليه السلام لَمْ يَكُنْ أَحَدٌ مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ يَسْتَطِيعُ أَنْ يَدَّعِيَ عَلَيْهِ كَمَا كَانَ هُوَ يَدَّعِي عَلَى أَخِيهِ وَعَلَى أَبِيهِ ، لَوْ أَرَادَا أَنْ يَصْرِفَا الْأَمْرَ عَنْهُ وَلَمْ يَكُونَا لِيَفْعَلَا ثُمَّ

۱. الاحزاب (۳۳) : ۳۳.

۲. الانفال (۸) : ۷۵.

۳. از آنجا که خداوند انتقال امامت را از طریق امام حسین عليه السلام معین کرده است ، جایبی برای قانون کلی ای که در آیه ذکر شده ، یعنی انتقال امامت به بزرگ ترین پسر (امام حسن عليه السلام) ، نمی ماند ؛ امامت امری است که به دستور الهی انجام می شود و ربطی به موضوع وراثت ندارد . با این وجود ، خداوند گاهی از جانشینی وراثت ، از طریق رابطه خونی ، برای امامت استفاده کرده و گاهی نیز چنین نکرده است .

صَارَتْ حِينَ أَفْضَتْ إِلَى الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَجَرَى تَأْوِيلُ هَذِهِ الْآيَةِ: «وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ»^(۱) ثُمَّ صَارَتْ مِنْ بَعْدِ الْحَسَنِ لِعَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ، ثُمَّ صَارَتْ مِنْ بَعْدِ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ إِلَى مُحَمَّدٍ بْنِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَقَالَ: الرَّجْسُ هُوَ الشُّكُّ، وَاللَّهُ لَا تَشْكُ فِي رَبَّنَا أَبَدًا.

• مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيْسَى، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ وَالْحَسَنِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُوَيْدٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عِمْرَانَ الْحَلَبِيِّ، عَنْ أَيُّوبَ بْنِ الْحَرِّ وَعِمْرَانَ بْنِ عَلِيٍّ الْحَلَبِيِّ، عَنْ أَبِي بَصِيرٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِثْلَ ذَلِكَ.

۷- مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى، عَنْ صَبَّاحِ الْأَزْرَقِ، عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِنَّ رَجُلًا مِنَ الْمُخْتَارِيَةِ^(۲) لَقَبَنِي فَرَعَمَ أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ الْحَنْفِيَّةِ إِمَامٌ، فَعَضِبَ أَبُو جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ، ثُمَّ قَالَ: أَفَلَا قُلْتَ لَهُ؟ قَالَ: قُلْتُ: لَا وَاللَّهِ مَا دَرَيْتُ مَا أَقُولُ، قَالَ: أَفَلَا قُلْتَ لَهُ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَوْصَى إِلَى عَلِيٍّ وَالْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ فَلَمَّا مَضَى عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَوْصَى إِلَى الْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ وَلَوْ ذَهَبَ يَزْوِيهَا عَنْهُمَا لَقَالَ لَهُ: نَحْنُ وَصِيَّانِ مِثْلَكَ وَلَمْ يَكُنْ لِيَفْعَلْ ذَلِكَ، وَأَوْصَى الْحَسَنُ إِلَى الْحُسَيْنِ وَلَوْ ذَهَبَ يَزْوِيهَا عَنْهُ لَقَالَ: أَنَا وَصِيٌّ مِثْلَكَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَمِنْ أَبِي وَلَمْ يَكُنْ لِيَفْعَلْ ذَلِكَ، قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: «وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ»^(۳) هِيَ فِينَا وَفِي أَبْنَائِنَا.

۱. الانفال (۸): ۷۵.

۲. منظور کیسانیه هستند. مختار بن ابی عبیده الثقفی (۶۲۲/۱ - ۶۸۷/۶۷)، رهبر قیامی بود که با هدف انتقام از قاتلان امام حسین علیه السلام در کربلا انجام گرفت و کیسان ابوعمرو، حامی برجسته او در میان موالی بود.

۳. الانفال (۸): ۷۵.

بَابُ الْإِشَارَةِ وَالنَّصِّ عَلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام

١- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ مَنصُورِ بْنِ يُونُسَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ الْحُجَّامِ الْهَلَالِيِّ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ: لَمَّا نَزَلَتْ وَلَايَةُ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عليه السلام وَكَانَ مِنْ قَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ: سَلَّمُوا عَلَى عَلِيٍّ يَوْمَ يَوْمِ الْمُؤْمِنِينَ، فَكَانَ مِمَّا أَكَّدَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ يَا زَيْدُ قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ لَهُمَا: قُومَا فَسَلِّمَا عَلَيْهِ يَوْمَ الْمُؤْمِنِينَ، فَقَالَا: أَمِنْ اللَّهِ أَوْ مِنْ رَسُولِهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَقَالَ لَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مِنْ اللَّهِ وَمِنْ رَسُولِهِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿وَلَا تَقْضُوا الْإِيمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ كَفِيلًا إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ﴾ ^(١) يَعْنِي بِهِ قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ لَهُمَا وَقَوْلَهُمَا أَمِنْ اللَّهِ أَوْ مِنْ رَسُولِهِ ﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَقَضَتْ غَرَاهُمَا مِنْ بَعْدِ قُوَّةٍ أَنْكَاثًا تَتَّخِذُونَ أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَنْ تَكُونَ﴾ ^(٢) أَيْمَةٌ هِيَ أَرْكَى مِنْ أَيْمَتِكُمْ، قَالَ: قُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ أَيْمَةٌ؟ قَالَ: إِي وَاللَّهِ أَيْمَةٌ، قُلْتُ: فَإِنَّا نَقْرَأُ أَرْبَى، فَقَالَ: مَا أَرْبَى؟ - وَأَوْمَأَ بِيَدِهِ فَطَرَحَهَا - ﴿إِنَّمَا يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ (يَعْنِي بِعَلِيِّ عليه السلام) وَلَيَبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ * وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَكِنْ يَضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَلَتُسْأَلُنَّ (يَوْمَ الْقِيَامَةِ) عَمَّا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ * وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا

١. النحل (١٦): ٩١.

٢. النحل (١٦): ٩٢.

بَيْنَكُمْ فَتَرَلَّ قَدَمٌ بَعْدَ ثُبُوتِهَا (يَعْنِي بَعْدَ مَقَالَةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ) وَتَذَوُّوا
السُّوءَ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ (يَعْنِي بِهِ عَلِيًّا عَلَيْهِ السَّلَامُ) وَلَكُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ^(۱).

۳- مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ وَغَيْرُهُ، عَنْ سَهْلِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى وَنُحَيْدِ بْنِ يَحْيَى
وَمُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ جَمِيعاً، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ جَابِرٍ
وَعَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ أَبِي الدَّيْلَمِ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ:
أَوْصَى مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى يُوشَعَ بْنِ نُونٍ، وَأَوْصَى يُوشَعَ بْنُ نُونٍ إِلَى وَلَدِ هَارُونَ، وَلَمْ يُوصَ

۱. النحل (۱۶): ۹۴ - ۹۲.

۲. براساس سخنان علامه مجلسی در *مرآة العقول*، جلد ۳، صفحه ۲۶۹، در سلسله راویان این
حدیث، راوی ناشناخته‌ای وجود دارد؛ زیرا همه سلسله‌های راوی این حدیث به زید بن الجهم
الهلالی الکوفی ختم می‌شود که فردی ناشناخته است (شیخ طوسی، *الرجال*، ص ۱۹۵ و ۱۹۶؛
قهپایی، *مجمع الرجال*، ج ۳، ص ۷۷؛ اردبیلی، *جامع الرواة*، ج ۱، ص ۳۴۱؛ خونی، *معجم
رجال الحديث*، ج ۷، ص ۳۳۸). همچنین عیاشی، این حدیث را از همین راوی با کمی تفاوت
در متن آن روایت کرده است؛ علی بن ابراهیم نیز آن را با کمی تفاوت در متن و البته بدون ذکر
کامل سلسله راویان آن، نقل کرده است؛ به دلیل اینکه سلسله راویان در *کافی* و عیاشی نیز همین
سلسله بوده و او [علی بن ابراهیم] به دلیل اینکه قسمتی از سندی که نقل کرده، با سندی که این
دو نویسنده ارائه کرده‌اند، مطابقت دارد آن را حذف کرده است؛ می‌توان گفت روایت *تفسیر قمی*
نیز با همان سلسله سند دو کتاب کلینی و عیاشی نقل شده است (عیاشی، *تفسیر*، ج ۲،
ص ۲۶۸؛ علی بن ابراهیم، *تفسیر*، ج ۱، ص ۳۹۰-۳۸۹؛ بحرانی، *البرهان*، ج ۲، ص ۳۸۳؛
حویزی، *نور الثقلین*، ج ۳، ص ۸۱-۸۰؛ علامه مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۳۶،
ص ۱۴۹-۱۴۸). این گونه قرائت از این آیه قرآن، در جای دیگری غیر از این حدیث نیامده
است. بنابراین، هیچ مفسر امامی دیگری آن را حتی در تفسیرش ذکر نکرده است (بنگرید به:
شیخ طوسی، *التبیان*، ج ۶، ص ۴۲۱؛ طبرسی، *مجمع البیان*، ج ۶، ص ۳۸۳-۳۸۲؛ طبرسی،
جوامع الجامع، ج ۲، ص ۳۰۵؛ فیض، *الصفای*، ج ۱، ص ۹۳۸-۹۳۷؛ دو مفسر آخر رابطه
میان این آیه و امامت امیرالمؤمنین علیه السلام را یادآور شده‌اند؛ ابوالفتح رازی، *تفسیر*، ج ۵، ص ۲۲۱؛
کاشانی، *منهج الصادقین*، ج ۵، ص ۲۲۲؛ طباطبایی، *المیزان*، ج ۱۲، ص ۳۵۴-۳۵۳).

إِلَى وَلَدِهِ وَلَا إِلَى وَلَدِ مُوسَى، إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى لَهُ الْخِيَرَةُ، يَخْتَارُ مَنْ يَشَاءُ مِنْ يَشَاءُ، وَيَنْشُرُ مُوسَى وَيُوشِعُ بِالْمَسِيحِ عليه السلام، فَلَمَّا أَنْ بَعَثَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ الْمَسِيحَ عليه السلام قَالَ الْمَسِيحُ لَهُمْ: إِنَّهُ سَوْفَ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي نَبِيٌّ اسْمُهُ أَحْمَدُ مِنْ وَلَدِ إِسْمَاعِيلَ عليه السلام يَجِيءُ بِتَصْديقِي وَتَصْديقِكُمْ، وَعُذْرِي وَعُذْرُكُمْ وَجَرَتْ مِنْ بَعْدِهِ فِي الْخَوَارِجِ فِي الْمُسْتَحْفَظِينَ، وَإِنَّمَا سَمَّاهُمْ اللَّهُ تَعَالَى الْمُسْتَحْفَظِينَ لِأَنَّهُمْ اسْتَحْفَظُوا الْإِسْمَ الْأَكْبَرَ وَهُوَ الْكِتَابُ الَّذِي يُعَلِّمُ بِهِ عِلْمُ كُلِّ شَيْءٍ، الَّذِي كَانَ مَعَ الْأَنْبِيَاءِ عليهم السلام يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى: «وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ» ^(۱) الْكِتَابُ الْإِسْمُ الْأَكْبَرُ وَإِنَّمَا عُرِفَ مِمَّا يُدْعَى الْكِتَابَ الثَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَالْفُرْقَانَ فِيهَا كِتَابُ نُوحٍ وَفِيهَا كِتَابُ صَالِحٍ وَشُعَيْبٍ وَإِبْرَاهِيمَ عليهم السلام فَأَخْبَرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: «إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى * صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى» ^(۲) فَأَيْنَ صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ ^(۳)، إِنَّمَا صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ

۱. با این کلمات، هیچ آیه‌ای در قرآن نیست؛ اما در سوره مبارکه حدید (۵۷)، آیه ۲۵ می‌خوانیم: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ»؛ احتمالاً راوی متن این حدیث را تغییر داده است. مع‌هذا، این حدیث، حدیث ضعیفی است (همان‌طور که علامه مجلسی در *مرآة العقول*، ج ۳، ص ۲۷۰ نظر داده است).

۲. الاعلی (۸۷): ۱۹-۱۸.

۳. لغت «کتاب» در دو آیه قرآن (سوره‌های مانده و حدید)، به صورت مفرد و با حرف تعریف (معرفه) آمده است. در آیه سوره مانده، خداوند می‌فرماید که او «مستحفظون» (یعنی: نگاهبانان کتاب) را نصب کرد. مستحفظون (که کتاب را به درستی و با حفظ امانت به نسل‌های بعد از خود منتقل کرده‌اند)، نمی‌توانند علمای یهودی یا علمای مسیحی باشند؛ زیرا آنها کتاب‌های حضرت ابراهیم عليه السلام و دیگر انبیاء را نقل نکرده‌اند. بنابراین، منظور از «کتاب» در این آیات، تورات و انجیل نیست. پس می‌توانیم دریابیم که «کتاب» در اینجا به «اسم اعظم» برمی‌گردد که مجموعه‌ای از همه کتب پیامبران است. پس خداوند «نگاهبانانی» (مستحفظون) را برگزیده تا نگاهبان این مجموعه باشند و آن را از نسلی به نسلی منتقل کنند تا به دست پیامبر خدا صلی الله علیه و آله برسد.

الاسْمُ الْأَكْبَرُ، وَصُحُفُ مُوسَى الْإِسْمُ الْأَكْبَرُ فَلَمْ تَزَلِ الْوَصِيَّةُ فِي عَالِمٍ بَعْدَ عَالِمٍ حَتَّى دَفَعُوهَا إِلَى مُحَمَّدٍ ﷺ.

فَلَمَّا بَعَثَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مُحَمَّدًا ﷺ أَسْلَمَ لَهُ الْعَقِبُ مِنَ الْمُسْتَحْفِظِينَ وَكَذَّبَهُ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَدَعَا إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِهِ، ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ ذِكْرُهُ عَلَيْهِ أَنْ أَعْلِنَ فَضْلَ وَصِيكَ فَقَالَ: رَبِّ إِنَّ الْعَرَبَ قَوْمٌ جُفَاءُ، لَمْ يَكُنْ فِيهِمْ كِتَابٌ وَلَمْ يُبْعَثْ إِلَيْهِمْ نَبِيٌّ وَلَا يَعْرِفُونَ فَضْلَ نُبُوتِ الْأَنْبِيَاءِ ﷺ وَلَا شَرَفَهُمْ، وَلَا يُؤْنُونَ بِي إِنْ أَنَا أَخْبَرْتُهُمْ بِفَضْلِ أَهْلِ بَيْتِي، فَقَالَ اللَّهُ جَلَّ ذِكْرُهُ: ﴿ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ ﴾ ^(۱) . وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ^(۲) . فَذَكَرَ مِنْ فَضْلِ وَصِيهِ ذِكْرًا فَوَقَعَ التَّفَاقُ فِي قُلُوبِهِمْ، فَعَلِمَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ذَلِكَ وَمَا يَقُولُونَ، فَقَالَ اللَّهُ جَلَّ ذِكْرُهُ: يَا مُحَمَّدُ! ﴿ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ ﴾ ^(۳) . فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَمْحَدُونَ ^(۴) . وَلَكِنَّهُمْ يَمْحَدُونَ بِغَيْرِ حُجَّةٍ لَهُمْ، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَتَأَلَّفُهُمْ وَيَسْتَعِينُ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ، وَلَا يَزَالُ يُخْرِجُ لَهُمْ شَيْئًا فِي فَضْلِ وَصِيهِ حَتَّى تَزَلَتْ هَذِهِ السُّورَةُ، فَاحْتَجَّ عَلَيْهِمْ حِينَ أُعْلِمَ بِمَوْتِهِ، وَنُعِيَتْ إِلَيْهِ نَفْسُهُ، فَقَالَ اللَّهُ جَلَّ ذِكْرُهُ: ﴿ فَإِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ ^(۵) . وَإِلَى رَبِّكَ فَارْغَبْ ﴾ ^(۶) . يَقُولُ: إِذَا فَرَغْتَ فَانصَبْ عَلَمَكَ، وَأَعْلِنَ وَصِيكَ فَأَعْلَمَهُمْ فَضْلَهُ عَلَانِيَةً، فَقَالَ ﷺ: مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيَّ

۱. الحجر (۱۵): ۸۸.

۲. الزخرف (۴۳): ۸۹.

۳. الحجر (۱۵): ۹۷.

۴. الانعام (۶): ۳۳.

۵. معمولاً این کلمه «انصب» به معنای کار سخت و مشکل، قرائت می‌شود؛ اما قرائت دیگر آن

«انصب» به معنای «منصوب کردن» است.

۶. الشرح (۹۴): ۸ - ۷.

مَوْلَاهُ، اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ وَغَادِ مَنْ غَادَاهُ - ثَلَاثَ مَرَّاتٍ - ثُمَّ قَالَ: لَا بُعْثَنَّ رَجُلًا يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيُحِبُّهُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ، لَيْسَ بِقَرَارٍ يُعْرَضُ بِمَنْ رَجَعَ، يُجِبُّنَ أَصْحَابَهُ وَيُجِيبُونَهُ، وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: عَلَى سَيِّدِ الْمُؤْمِنِينَ، وَقَالَ: عَلَى عَمُودِ الدِّينِ، وَقَالَ: هَذَا هُوَ الَّذِي يَضْرِبُ النَّاسَ بِالسَّيْفِ عَلَى الْحَقِّ بَعِيدِي، وَقَالَ: الْحَقُّ مَعَ عَلِيٍّ أَيْنَ مَا مَالَ، وَقَالَ: إِنِّي تَارِكٌ فِيكُمْ أَمْرَيْنِ إِنْ أَخَذْتُمْ بِهِمَا لَنْ تَضِلُّوا: كِتَابَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَأَهْلَ بَيْتِي عِزَّتِي، أَتَيْهَا النَّاسُ اسْمَعُوا وَقَدْ بَلَغْتُ، إِنَّكُمْ سَتَرِدُونَ عَلَيَّ الْخَوْضَ فَاسْأَلْكُمْ عَمَّا فَعَلْتُمْ فِي الثَّقَلَيْنِ وَالثَّقَلَانِ: كِتَابُ اللَّهِ جَلَّ ذِكْرُهُ وَأَهْلُ بَيْتِي، فَلَا تَسْفِهُوهُمْ فَتَهْلِكُوا، وَلَا تَعْلَمُوهُمْ فَإِنَّهُمْ أَعْلَمُ مِنْكُمْ.

فَوَقَعَتِ الْحُجَّةُ يَقُولُ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَبِالْكِتَابِ الَّذِي يَقْرَأُهُ النَّاسُ فَلَمْ يَزَلْ يُلْقِي فَضَّلَ أَهْلَ بَيْتِهِ بِالْكَلَامِ وَيُبَيِّنُ لَهُم بِالْقُرْآنِ: ﴿ إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴾^(۱) وَقَالَ عَزَّ ذِكْرُهُ: ﴿ وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى ﴾^(۲) ثُمَّ قَالَ: ﴿ وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ ﴾^(۳) فَكَانَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَكَانَ حَقُّهُ الْوَصِيَّةُ الَّتِي جُعِلَتْ لَهُ، وَالِاسْمَ الْأَكْبَرُ، وَمِيرَاثَ الْعِلْمِ، وَأَثَارَ عِلْمِ الثُّبُوتِ، فَقَالَ: ﴿ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى ﴾^(۴) ثُمَّ قَالَ: ﴿ وَإِذَا الْمَوْؤَدَةُ سُئِلَتْ بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ ﴾^(۵) يَقُولُ أَسْأَلُكُمْ عَنِ الْمَوَدَّةِ الَّتِي أَنْزَلْتُ^(۶) عَلَيْكُمْ

۱. الاحزاب(۳۳): ۳۳.

۲. الانفال(۸): ۴۱.

۳. الاسراء(۱۷): ۲۶.

۴. الشورى(۴۲): ۲۳.

۵. التکویر(۸۱): ۹ - ۸.

۶. در متن قرآنی، این عبارت «المودة» یعنی «کودک مؤنث دفن شده» است. در این دو آیه، تغییری در شیوه قرائت آن وجود دارد؛ البته فقط در این کلمه (بنگريد به: زمخشری، الکشاف، ج ۴، ص ۷۰۷-۷۰۶؛ محمد غوث النانطی الارکاتی، نشرالمرجان، ج ۷، ص ۶۶۸). اگرچه در

فَضَلَهَا، مَوَدَّةُ الْقُرْبَى بِأَيِّ ذَنْبٍ قَتَلْتُمُوهُمْ وَقَالَ جَلَّ ذِكْرُهُ: ﴿ فَسْتَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴾ ^(۱) قَالَ: الْكِتَابُ هُوَ الذِّكْرُ وَأَهْلُهُ آلُ مُحَمَّدٍ ﷺ أَمَرَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِسُؤَالِهِمْ وَلَمْ يُؤْزِرُوا بِسُؤَالِ الْجَهَالِ وَسَمَّى اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ الْقُرْآنَ ذِكْرًا فَقَالَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: ﴿ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴾ ^(۲) وَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ وَإِنَّهُ لَذِكْرٌ لَكَ وَلِقَوْمِكَ وَسَوْفَ تُسْأَلُونَ ﴾ ^(۳) وَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِيَ الْأَمْرِ مِنْكُمْ ﴾ ^(۴) وَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ وَلَوْ رَدُّوهُ (إِلَى اللَّهِ وَ) إِلَى الرَّسُولِ ﴾ ^(۵) وَإِلَى أُولِيَ الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ ﴾ ^(۶) فَرَدَّ الْأَمْرَ - أَمْرَ الثَّانِي - إِلَى أُولِيَ الْأَمْرِ مِنْهُمْ الَّذِينَ أَمَرَ بِطَاعَتِهِمْ وَبِالرَّدِّ إِلَيْهِمْ.

فَلَمَّا رَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنْ حَجَّةِ الْوَدَاعِ نَزَلَ عَلَيْهِ جَبْرِيلُ ﷺ فَقَالَ: ﴿ يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ

→ برخی تفاسیر امامیه، لغت «الموودة» جابگزین «الموودة» شده است (طبرسی، مجمع البیان، ج ۱۰، ص ۴۴۲ و ۴۴۴؛ فیض، الصافی، ج ۲، ص ۷۹۱)؛ اما شیخ طوسی در تبیان، تنها شکل «الموودة» را آورده است (شیخ طوسی، تبیان، ج ۱۰، ص ۳۲-۲۸۲). همین طور، تفاوتی در حدیث نقل شده از امامان در این زمینه وجود دارد که برخی آن را «الموودة» و برخی آن را «الموودة» نقل کرده‌اند (بنگرید به: بحرانی، البرهان، ج ۴، ص ۴۳۲-۴۳۱؛ حویزی، نور الثقلین، ج ۵، ص ۵۱۶-۵۱۴).

۱. النحل (۱۶): ۴۳؛ الانبیاء (۲۱): ۷.

۲. النحل (۱۶): ۴۴.

۳. الزخرف (۴۳): ۴۴.

۴. النساء (۴): ۵۹.

۵. دو کلمه «الله و» در متن قرآنی نیامده است؛ اما امام صادق ﷺ آن را در مقام تفسیر آیه اضافه کرده‌اند (رجوع شود به: علامه مجلسی، مرآة العقول، ج ۳، ص ۲۸۳).

۶. النساء (۴): ۸۳.

مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ^(١) فَتَادَى النَّاسَ فَاجْتَمَعُوا وَأَمَرَ بِسَمَرَاتٍ فَقُمَّ شَوْكَهُنَّ، ثُمَّ قَالَ ﷺ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ مَنْ وَلِيَّكُمْ وَأَوْلَى بِكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ؟ فَقَالُوا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ، فَقَالَ: مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَيِّي مَوْلَاهُ، اللَّهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ وَعَادِ مَنْ عَادَاهُ - ثَلَاثَ مَرَّاتٍ - فَوَقَّعَتْ حَسَكُهُ الثَّقَاقِ فِي قُلُوبِ الْقَوْمِ وَقَالُوا: مَا أَنْزَلَ اللَّهُ جَلَّ ذِكْرُهُ هَذَا عَلَى مُحَمَّدٍ قَطُّ وَمَا يُرِيدُ إِلَّا أَنْ يَرْفَعَ بِضِيعِ ابْنِ عَمِّهِ.

فَلَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَةَ أَتَتْهُ الْأَنْصَارُ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ جَلَّ ذِكْرُهُ قَدْ أَحْسَنَ إِلَيْنَا وَشَرَّفَنَا بِكَ وَبِزُورِكَ بَيْنَ ظَهْرَانِنَا، فَقَدْ فَرَحَ اللَّهُ صَدِيقَنَا وَكَبَّتْ عَدُوَّنَا وَقَدْ يَأْتِيكَ وَفُودٌ، فَلَا تَحِدْ مَا تُعْطِيهِمْ فَيَسْتَمِتَ بِكَ الْعَدُوُّ، فَجُحِبْ أَنْ تَأْخُذَ ثُلُثَ أَمْوَالِنَا حَتَّى إِذَا قَدِمَ عَلَيْكَ وَفَدٌ مَكَّةَ وَجَدْتَ مَا تُعْطِيهِمْ، فَلَمْ يَرُدَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَيْهِمْ شَيْئاً وَكَانَ يَنْتَظِرُ مَا يَأْتِيهِ مِنْ رَبِّهِ فَتَزَلَ جَبْرِيلُ عليه السلام وَقَالَ: * قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى *^(٢) وَلَمْ يَقْبَلْ أَمْوَالَهُمْ، فَقَالَ الْمُنَافِقُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ هَذَا عَلَى مُحَمَّدٍ وَمَا يُرِيدُ إِلَّا أَنْ يَرْفَعَ بِضِيعِ ابْنِ عَمِّهِ وَيَحْمِلَ عَلَيْنَا أَهْلَ بَيْتِهِ يَقُولُ أَمْسِ: مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَيِّي مَوْلَاهُ وَالْيَوْمَ: * قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْراً إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى *^(٣) ثُمَّ نَزَلَ عَلَيْهِ آيَةُ الْخُمُسِ فَقَالُوا: يُرِيدُ أَنْ يُعْطِيَهُمْ أَمْوَالَنَا وَفَيْتَنَا، ثُمَّ أَتَاهُ جَبْرِيلُ فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ إِنَّكَ قَدْ قَضَيْتَ نُبُوتَكَ وَاسْتَكْمَلْتَ أَيَّامَكَ، فَاجْعَلِ الْإِسْمَ الْأَكْبَرَ، وَمِيزَاتِ الْعِلْمِ وَأَثَارَ عِلْمِ الثُّبُوتِ عِنْدَ عَلِيِّ عليه السلام فَإِنِّي لَمْ أَتْرِكِ الْأَرْضَ إِلَّا وَلِيَّ فِيهَا عَالِمٌ تُعْرِفُ بِهِ ظَاعِيَّيَ، وَتُعْرِفُ بِهِ وَلَآئِيَّ، وَيَكُونُ حُجَّةً لِمَنْ يُؤَلِّدُ بَيْنَ قَبْضِ

١. المائدة (٥): ٦٧.

٢. الشورى (٤٢): ٢٣.

٣. الشورى (٤٢): ٢٣.

النَّبِيِّ إِلَى خُرُوجِ النَّبِيِّ الْآخِرِ^(۱)، قَالَ: فَأَوْصَى إِلَيْهِ بِالْإِسْمِ الْأَكْبَرِ وَمِيرَاثِ الْعِلْمِ وَأَثَارِ عِلْمِ الثَّبُوتِ، وَأَوْصَى إِلَيْهِ بِأَلْفِ كَلِمَةٍ وَأَلْفِ بَابٍ، يَفْتَحُ كُلُّ كَلِمَةٍ وَكُلُّ بَابٍ أَلْفَ كَلِمَةٍ وَأَلْفَ بَابٍ.

۶- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حمزة، عَنْ أَبِي بصيرٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: كَانَ فِي ذُوَابَةِ^(۲) سَيْفِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ صَحِيفَةٌ صَغِيرَةٌ، فَقُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: أَيُّ شَيْءٍ كَانَ فِي تِلْكَ الصَّحِيفَةِ؟ قَالَ: هِيَ الْأَحْرُفُ الَّتِي يَفْتَحُ كُلُّ حَرْفٍ أَلْفَ حَرْفٍ.

قَالَ أَبُو بصيرٍ: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: فَمَا خَرَجَ مِنْهَا حَرْفَانِ حَتَّى السَّاعَةِ.

۹- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْوَلِيدِ شَبَابِ الصَّرِيفِيِّ، عَنْ يُونُسَ بْنِ رِبَاطٍ قَالَ: دَخَلْتُ أَنَا وَكَامِلُ التَّمَارِ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فَقَالَ لَهُ كَامِلٌ: جُعِلَتْ فِدَاكَ حَدِيثٌ رَوَاهُ فَلَانٌ؟ فَقَالَ اذْكُرْهُ، فَقَالَ حَدَّثَنِي أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ حَدَّثَ عَلِيًّا عليه السلام بِأَلْفِ بَابٍ يَوْمَ نُوفِّي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، كُلُّ بَابٍ يَفْتَحُ أَلْفَ بَابٍ، فَذَلِكَ أَلْفُ أَلْفِ بَابٍ، فَقَالَ: لَقَدْ كَانَ ذَلِكَ قُلْتُ: جُعِلَتْ فِدَاكَ فَظَهَرَ ذَلِكَ لِشَيْعَتِكُمْ وَمَوَالِيكُمْ؟ فَقَالَ: يَا كَامِلُ بَابٌ أَوْ بَابَانِ، فَقُلْتُ لَهُ: جُعِلَتْ فِدَاكَ فَمَا يُرَوَى مِنْ

۱. البته این دستور، دستوری است که به همه زمان‌ها برمی‌گردد و منحصرأ محدود به آخرین پیامبر «حضرت محمد ﷺ» نمی‌شود. بعد از آخرین پیامبر، خداوند تنها در زمین امامان علیهم السلام را قرار داده است.

۲. «ذوابة» بندی بوده که به حفاظ شمشیر بسته می‌شد که می‌توانستند به آن چیزهایی مانند حرز را گره بزنند. زمانی رسم بر آن بوده که وصیت‌نامه را نیز به آن می‌بستند؛ که نشان دهنده آمادگی برای مرگ در هنگام شرکت در جنگ‌ها بوده است.

فَضْلِكُمْ مِنْ أَلِفٍ بَابٍ إِلَّا بَابٌ أَوْ بَابَانِ؟ قَالَ: فَقَالَ: وَمَا عَسَيْتُمْ أَنْ تَرَوْا مِنْ فَضْلِنَا؟ مَا تَرَوْوْنَ مِنْ فَضْلِنَا إِلَّا أَلْفًا غَيْرَ مَعْطُوفَةٍ.^(۱)

۱. براساس سخنان علامه مجلسی و فیض کاشانی، این فرمایش یعنی: «تنها یک حرف ناکامل حروف الفباء، یعنی چیزی کمتر از یک حرف تنها». ایشان «الف» را انتخاب کردند زیرا این حرف اولین حرف الفباست و آسان‌ترین آنها در نوشتن و تلفظ است. نقص در دنباله این حرف [الفاً غیر معطوفه] به معنای ناکامل بودن آن است. حرف الف در رسم الخط قدیم کوفی، این‌گونه نوشته می‌شد: «ل». اگر انتهای پایینی آن را که به سمت راست کشیده شده، حذف کنیم، این حرف ناکامل می‌شود [قابل خواندن نبوده و هیچ معنایی نداشت]. این صحیح‌ترین معنایی است که از علمای بزرگ شنیده شده است (علامه مجلسی، *مرآة العقول*، ج ۳، ص ۲۹۰؛ فیض کاشانی، *الوافی*، ج ۲، ص ۷۶).

[منظور این است که امام صادق علیه السلام در این حدیث فضائل خود را به ۲۸ حرف الفبای عربی تشبیه کرده‌اند و بیان داشته‌اند آنچه که تا کنون اهل بیت علیهم السلام از فضائل خود بیان داشته‌اند تنها بخشی ناقص از یک حرف (حرف الف و به عنوان مثال بخش بالایی آن) بوده است و ایشان تمامی فضائل خود (مانند مابقی حروف الفبا) را برای مردم بیان ننموده‌اند؛ به عبارت دیگر آنچه را که ما تا کنون از فضائل اهل بیت علیهم السلام می‌دانیم تنها بخشی بسیار کوچک از تمامی فضائل اهل بیت علیهم السلام است که به یک حرف «الف»، آن هم نه به صورت کامل، تشبیه شده است و همان‌طور که ایشان باقی حروف را نیز بیان نکرده‌اند باقی فضائل اهل بیت علیهم السلام نیز بر ما پوشیده است.

لازم به ذکر است روایت دیگری در کتاب *بصائر الدرجات* (ص ۵۰۷) و به نقل از کامل التمار (راوی همین حدیث) نقل شده و امام صادق علیه السلام فقط علم خود (و نه باقی شئون امامت) را به الف غیر معطوفه (ما خَرَجَ إِلَيْكُمْ مِنْ عِلْمِنَا إِلَّا أَلْفًا غَيْرَ مَعْطُوفَةٍ) تشبیه کرده‌اند و در این صورت می‌توان تمامی آنچه را که در مورد تشبیه فضائل اهل بیت علیهم السلام به حروف الفبا در پاراگراف قبلی گفته شد، فقط در مورد علم ایشان دانست و باقی اختصاصات ایشان قابل تشبیه حتی با حروف الفبا نیست].

بَابُ الْإِشَارَةِ وَالنَّصِّ عَلَى الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عليه السلام

٦- الْحَسَنِ بْنُ الْحَسَنِ الْحَسَنِيُّ رَفَعَهُ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ الْأَحْمَرِيِّ رَفَعَهُ قَالَ: لَمَّا ضُرِبَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام حَفَّ بِهِ الْعَوَاذُ وَقِيلَ لَهُ: يَا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ أَوْصِ، فَقَالَ: ائْتُوا لِي وَسَادَةً، ثُمَّ قَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ حَقَّ قَدْرِهِ مُتَّبِعِينَ أَمْرَهُ وَأَحْمَدُهُ كَمَا أَحَبَّ، وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْوَاحِدُ الْأَحَدُ الصَّمَدُ كَمَا انْتَسَبَ، أَتَيْهَا النَّاسُ كُلُّ امْرِئٍ لَا قِيَّ فِي فِرَارِهِ مَا مِنْهُ يَفِرُّ، وَالْأَجَلُ مَسَاقُ النَّفْسِ إِلَيْهِ، وَالْهَرَبُ مِنْهُ مُوَافَاتُهُ، كَمْ أَطْرَدْتُ الْأَيَّامَ أَبْحَثُهَا عَنْ مَكْنُونٍ هَذَا الْأَمْرُ فَأَبَى اللَّهُ عَزَّ ذِكْرَهُ إِلَّا إِخْفَاءَهُ، هِيَئَاتِ عِلْمٌ مَكْنُونٌ، أَمَّا وَصِيَّتِي فَإِنَّ لَا تُشْرِكُوا بِاللَّهِ جَلَّ ثَنَاؤُهُ شَيْئاً وَمُحَمَّدًا صلى الله عليه وآله فَلَا تُضَيِّعُوا سُنَّتَهُ، أَقِيمُوا هَذِينَ الْعُودِينَ ^(١) وَأَوْقِدُوا هَذِينَ الْيَصْبَاحِينَ ^(٢)، وَخَلَاكُمْ دَمٌ مَا لَمْ تَشْرُدُوا حَمَلُ كُلِّ امْرِئٍ مَجْهُودُهُ، وَخَفَّفَ عَنِ الْجَهْلَةِ، رَبُّ رَجِيمٌ، وَإِمَامٌ عَلِيمٌ، وَدِينٌ قَوِيمٌ.

أَنَا بِالْأَمْسِ صَاحِبُكُمْ وَأَنَا الْيَوْمَ عِبَرَةٌ لَكُمْ، وَغَدًا مَقَارِفُكُمْ، إِنْ تَثَبَّتِ الْوَطْأَةُ فِي هَذِهِ الْمَرْلَةِ فَذَاكَ الْمَرَادُ، وَإِنْ تَدَحَّضَ الْقَدَمُ، فَإِنَّا كُنَّا فِي أَفْيَاءِ أَغْصَانٍ وَدَرَى

١. صحيح «العمودين» است: چنانکه در *مرآة العقول*، جلد ٣، صفحه ٢٩٧ و *بحار الانوار*،

جلد ٤٢، ص ٢٠٧ و *وافی*، جلد ٢، صفحه ٨٠ به نقل از *کافی* آمده است.

٢. احتمالاً مشابه دو ستون یا همان طور که برخی مفسران گفته اند، منظور دو امام (حسن

و حسین علیهما السلام) هستند.

رِيَّاجٍ، وَتَحْتَ ظِلِّ عَمَامَةٍ اضْحَلَّ فِي الْجَوِّ مُتَلَفِّفُهَا، وَعَفَا فِي الْأَرْضِ مَحْطُهَا^(۱)، وَإِنَّمَا كُنْتُ جَاراً جَاوَرَكُم بَدَنِي أَبَاماً وَسَتَعْقُبُونَ مِنِّي جُثَّةً خَلَاءً، سَاكِئَةً بَعْدَ حَرَكَةٍ، وَكَاطَمَةً بَعْدَ نُطْقٍ، لِيَعْظَمَكُم هُدُوءِي وَخَفُوتُ إِطْرَاقِي، وَسُكُونُ أَطْرَافِي، فَإِنَّهُ أَوْعَظَ لَكُمْ مِنَ التَّاطِقِ الْبَلِيغِ، وَدَعْتُكُمْ وَدَاعَ مُرْصِدٍ لِلتَّلَاقِي، عَدَا تَرَوْنَ أَيَّامِي، وَيَكْشِفُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ عَنْ سَرَائِرِي، وَتَعْرِفُونِي بَعْدَ خُلُوءِ مَكَانِي، وَقِيَامِ غَيْرِي مَقَامِي، إِنْ أَبَقَ فَأَنَا وَلِيُّ دَيِّ، وَإِنْ أَفَنَ فَالْفَنَاءُ مِيعَادِي، وَإِنْ أَعَفَ فَالْعَفْوُ لِي قُرْبَةٌ، وَلَكُمْ حَسَنَةٌ، ﴿فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا﴾^(۲)، ﴿أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ﴾^(۳)، فَيَا لَهَا حَسْرَةً عَلَى كُلِّ ذِي عَفْلَةٍ أَنْ يَكُونَ عُمُرُهُ عَلَيْهِ حُجَّةً أَوْ تُؤَدِّيَهُ أَيَّامُهُ إِلَى شِقْوَةٍ، جَعَلَنَا اللَّهُ وَإِبَائَكُمْ مِمَّنْ لَا يَقْصُرُ بِهِ عَنْ طَاعَةِ اللَّهِ رَغْبَةً، أَوْ تَحُلُّ بِهِ بَعْدَ الْمَوْتِ نَقِمَةً، فَإِنَّمَا نَحْنُ لَهُ وَبِهِ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى الْحَسَنِ عليه السلام فَقَالَ: يَا بُنَيَّ صَرَبَةٌ مَكَانَ صَرَبَةٍ وَلَا تَأْتُمْ.

۱. این جملات در پاسخ به سؤال کسی است که اعتراض کرد: اگر خداوند رحمان و امام عالم و دین ثابت است، چرا این همه نابسامانی بعد از رحلت پیامبر اتفاق افتاد؟ پاسخ این است که جامعه مسلمانان در آن زمان، آن گونه که باید، بنیانش محکم و ثابت نشده بود تا بتواند با حوادثی که پیش می‌آید، مقابله نماید؛ نه اینکه دین ضعیف یا اشتباه باشد. در آن زمان، رهبری از امام به حق سلب شده بود؛ در نتیجه، قادر به مواجهه با موقعیت‌های پیش آمده نبود.

۲. البقرة (۲): ۱۰۹.

۳. النور (۲۴): ۲۲.

بَابُ الْإِشَارَةِ وَالتَّصُّ عَلَى الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عليه السلام

٢- مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ وَعَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ الدَّيْلَمِيِّ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا، عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: لَمَّا حَضَرَتِ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ عليه السلام الْوَفَاةُ قَالَ: يَا قَنْبَرُ^(١) انْظُرْ هَلْ تَرَى مِنْ وَرَاءِ بَابِكَ مُؤْمِنًا مِنْ غَيْرِ آلِ مُحَمَّدٍ عليه السلام؟ فَقَالَ: اللَّهُ تَعَالَى وَرَسُولُهُ وَابْنُ رَسُولِهِ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي، قَالَ: ادْعُ لِي مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيٍّ، فَأَتَيْتُهُ، فَلَمَّا دَخَلْتُ عَلَيْهِ، قَالَ: هَلْ حَدَّثَ إِلَّا خَيْرٌ؟ قُلْتُ أَجِبْ أَبَا مُحَمَّدٍ، فَعَجَّلَ عَلَيَّ شَيْعَ نَعْلِهِ، فَلَمْ يُسَوِّهِ وَخَرَجَ مَعِيَ يَعْدُو، فَلَمَّا قَامَ بَيْنَ يَدَيْهِ سَلَّمَ، فَقَالَ لَهُ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ عليه السلام: اجْلِسْ فَإِنَّهُ لَيْسَ مِثْلُكَ يَغِيبُ عَنْ سَمَاعِ كَلَامٍ يَحْيَا بِهِ الْأَمْوَاتُ، وَيَمُوتُ بِهِ الْأَحْيَاءُ، كُونُوا أَوْعِيَةَ الْعِلْمِ، وَمَصَابِيحَ الْهُدَى، فَإِنَّ ضَوْءَ النَّهَارِ بَعْضُهُ أَضْوَأُ مِنْ بَعْضٍ.

أَمَّا عَلِمْتُ أَنَّ اللَّهَ جَعَلَ وَلَدَ إِبْرَاهِيمَ عليه السلام أَيْمَةً، وَفَضَّلَ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ، وَأَتَى دَاوُدَ عليه السلام زُبُورًا، وَقَدْ عَلِمْتُ بِمَا اسْتَأْثَرَ بِهِ مُحَمَّدٌ عليه السلام، يَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ، إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكَ الْحَسَدَ وَإِنَّمَا وَصَفَ اللَّهُ بِهِ الْكَافِرِينَ، فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: «كُفَّارًا حَسَدًا مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ»^(٢) وَلَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لِلشَّيْطَانِ عَلَيْكَ سُلْطَانًا، يَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ، أَلَا أَخْبَرُكَ بِمَا سَمِعْتُ مِنْ أَبِيكَ فِيكَ؟ قَالَ: بَلَى،

١. قنبر دربان بوده است.

٢. البقرة (٢): ١٠٩.

قَالَ: سَمِعْتُ أَبَاكَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ يَوْمَ الْبَصْرَةِ: مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَبْرَرَنِي فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ فَلْيَبْرِرْ مُحَمَّدًا وَلَدِي، يَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ لَوْ شِئْتُ أَنْ أُخْبِرَكَ وَأَنْتَ نُطْقُهُ فِي ظَهْرِ أَبِيكَ لَأَخْبَرْتُكَ، يَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ الْحُسَيْنَ بْنَ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ بَعْدَ وَفَاةِ نَفْسِي، وَمُقَارَفَةِ رُوحِي جِسْمِي، إِمَامٌ مِنْ بَعْدِي، وَعِنْدَ اللَّهِ جَلَّ اسْمُهُ فِي الْكِتَابِ، وَرِاثَةٌ مِنْ النَّبِيِّ ﷺ أَضَافَهَا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُ فِي وَرَاثَةِ أَبِيهِ وَأُمِّهِ فَعَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ خَيْرُهُ خَلْقُهُ، فَاصْطَفَى مِنْكُمْ مُحَمَّدًا ﷺ وَاخْتَارَ مُحَمَّدٌ عَلِيًّا عَلَيْهِ السَّلَامُ وَاخْتَارَنِي عَلِيٌّ ﷺ بِالْإِمَامَةِ وَاخْتَرْتُ أَنَا الْحُسَيْنَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَقَالَ لَهُ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ: أَنْتَ إِمَامٌ وَأَنْتَ وَاسِيَّتِي إِلَى مُحَمَّدٍ ﷺ وَاللَّهِ لَوَدِدْتُ أَنَّ نَفْسِي ذَهَبَتْ قَبْلَ أَنْ أَسْمَعَ مِنْكَ هَذَا الْكَلَامَ أَلَا وَإِنَّ فِي رَأْسِي كَلَامًا لَا تَنْزِفُهُ الدَّلَاءُ وَلَا تُغَيِّرُهُ نِعْمَةُ الرِّيَاحِ، كَالْكِتَابِ الْمُعْجَمِ فِي الرَّقِّ الْمُتَمَنِّمِ أَهْمُ بِإِبْدَائِهِ فَأَجِدُنِي سُبِقْتُ إِلَيْهِ سَبَقَ الْكِتَابُ الْمُنْزَلُ، أَوْ مَا جَاءَتْ بِهِ الرُّسُلُ، وَإِنَّهُ لَكَلَامٌ يَكُلُّ بِهِ لِسَانُ النَّاطِقِ، وَيَدُ الْكَاتِبِ، حَتَّى لَا يَجِدَ قَلَمًا، وَيُؤْوَا بِالْقِرْطَاسِ حُمَمًا فَلَا يَبْلُغُ إِلَى فَضْلِكَ وَكَذَلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُحْسِنِينَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ، الْحُسَيْنُ أَعْلَمُنَا عِلْمًا، وَأَثَقَلُنَا جِلْمًا، وَأَقْرَبُنَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ رَجْمًا، كَانَ فَقِيهًا قَبْلَ أَنْ يُخْلَقَ، وَقَرَأَ الْوَحْيَ قَبْلَ أَنْ يَنْطِقَ، وَلَوْ عَلِمَ اللَّهُ فِي أَحَدٍ خَيْرًا مَا اصْطَفَى مُحَمَّدًا ﷺ، فَلَمَّا اخْتَارَ اللَّهُ مُحَمَّدًا ﷺ وَاخْتَارَ مُحَمَّدٌ عَلِيًّا ﷺ وَاخْتَارَكَ عَلِيٌّ ﷺ إِمَامًا وَاخْتَرْتُ الْحُسَيْنَ، سَلَمْنَا وَرَضِينَا مَنْ هُوَ بَعِيرُهُ يَرْضَى وَمَنْ غَيْرُهُ كُنَّا نَسْلَمُ بِهِ مِنْ مُشْكِلَاتِ أَمْرِنَا.

بَابُ الْإِشَارَةِ وَالنَّصِّ عَلَى بَنِي الْحُسَيْنِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمَا

۴- عَمْرُو بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ حَنَانِ بْنِ سَدِيرٍ، عَنْ فُلَيْحِ بْنِ أَبِي بَكْرِ الشَّيْبَانِيِّ قَالَ: وَاللَّهِ إِنِّي لَجَالِسٌ عِنْدَ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ وَعِنْدَهُ وَلَدُهُ إِذْ جَاءَهُ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ، ثُمَّ أَخَذَ بِيَدِ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام فَخَلَا بِهِ، فَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ أَخْبَرَنِي أَنَّ سَادِرَكَ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ بَيْتِهِ يُقَالُ لَهُ: مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ يُكْنَى أَبَا جَعْفَرٍ، فَإِذَا أَدْرَكَتَهُ فَأَقْرَبْتُهُ مِثِّي السَّلَامَ، قَالَ وَمَضَى جَابِرٌ وَرَجَعَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام فَجَلَسَ مَعَ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عليهما السلام وَإِخْوَتِهِ فَلَمَّا صَلَّى الْمَغْرِبَ ^(۱) قَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ لِأَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام: أَيُّ شَيْءٍ قَالَ لَكَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْأَنْصَارِيُّ؟ فَقَالَ: قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: إِنَّكَ سَتَدْرِكُ رَجُلًا مِنْ أَهْلِ بَيْتِي اسْمُهُ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ يُكْنَى أَبَا جَعْفَرٍ فَأَقْرَبْتُهُ مِثِّي السَّلَامَ، فَقَالَ لَهُ أَبُوهُ: هَنِيئًا لَكَ يَا بَنِيَّ مَا خَصَّكَ اللَّهُ بِهِ مِنْ رَسُولِهِ مِنْ بَيْنِ أَهْلِ بَيْتِكَ لَا تُطْلِعُ إِخْوَتَكَ عَلَى هَذَا فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا، كَمَا كَادُوا إِخْوَةَ يُوسُفَ لِيُوسُفَ عليه السلام.

۱. بعد از نماز مغرب، آن گاه که تاریکی چیره می‌گشت، جلسه به پایان می‌رسید و مردم پراکنده می‌شدند. سپس عدم حضور برادران ابوجعفر علیهم السلام، این امکان را فراهم می‌آورد تا پدرشان از ابوجعفر علیه السلام، پرسش‌هایی را که در دنباله حدیث آمده است، بپرسد.

بَابُ الْإِشَارَةِ وَالتَّصُّ عَلَى أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام

١- أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجُبَّارِ، عَنْ أَبِي الْقَاسِمِ الْكُوفِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَهْلِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي الْبِلَادِ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: لَمَّا حَضَرَ عَلِيٌّ بْنُ الْحُسَيْنِ عليه السلام الْوَفَاةَ، قَبْلَ ذَلِكَ أَخْرَجَ سَقَطًا^(١) أَوْ صُنْدُوقًا عِنْدَهُ، فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ احْمِلْ هَذَا الصُّنْدُوقَ، قَالَ: فَحَمَلْتُ بَيْنَ أَرْبَعَةٍ، فَلَمَّا تَوَفَّيَ جَاءَ إِخْوَتُهُ يَدْعُونَ مَا فِي الصُّنْدُوقِ فَقَالُوا: أَعْطِنَا نَصِيبَنَا فِي الصُّنْدُوقِ، فَقَالَ: وَاللَّهِ مَا لَكُمْ فِيهِ شَيْءٌ وَلَوْ كَانَ لَكُمْ فِيهِ شَيْءٌ مَا دَفَعَهُ إِلَيَّ وَكَانَ فِي الصُّنْدُوقِ سِلَاحُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وآله وسلم وَكُتُبُهُ.

٣- مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ، عَنْ سَهْلِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى، عَنْ فَضَالَةَ بْنِ أَيُّوبَ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ أَبِي الْعَلَاءِ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ: إِنَّ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ كَتَبَ إِلَى ابْنِ حَزْمٍ^(٢) أَنْ يُرْسِلَ إِلَيْهِ بِصَدَقَةِ عَلِيٍّ وَعُمَرَ وَعُثْمَانَ وَإِنَّ ابْنَ

١. سَقَطٌ: بافته‌ای از جنس کَلک‌های درخت خرما، جهت پوشش سینه.

٢. ابوبکر بن محمد عمرو بن حزم انصاری (٦٥٧/٣٧ - ٧٣٨/١٢٠)، از سال ٧٠٦/٨٧ قاضی مدینه بود که عمر بن عبدالعزیز، در زمان حکومت بر مدینه، او را به سمت قضاوت برگزید. آنگاه که عمر بن عبدالعزیز خلیفه شد، ابن حزم را به عنوان حاکم مدینه منصوب کرد (طبری، تاریخ، ج ٢، ص ١١٩١ و ص ١٢٥٥ و ص ١٣٠٥ و ص ١٤٣٧ و ص ١٣٤٦ و ص ١٤٥٢ و ص ١٣٧٥ و ١٣٧٢؛ و ج ٣، ص ٢٤٦٠؛ ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ج ٥، ص ٦٧-٥٥؛ ابن حجر، تهذیب التهذیب، ج ١٢، ص ٤٠-٣٨).

حَزْمٌ بَعَثَ إِلَى زَيْدِ بْنِ الْحَسَنِ وَكَانَ أَكْبَرَهُمْ، فَسَأَلَهُ الصَّدَقَةَ، فَقَالَ زَيْدٌ: إِنَّ الْوَالِيَّ كَانَ بَعْدَ عَلِيِّ الْحَسَنِ، وَبَعْدَ الْحَسَنِ الْحَسَنِ، وَبَعْدَ الْحَسَنِ عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ، وَبَعْدَ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ، مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ، فَأَبْعَثَ إِلَيْهِ فَبَعَثَ ابْنُ حَزْمٍ إِلَى أَبِي، فَأَرْسَلَنِي أَبِي بِالْكِتَابِ إِلَيْهِ حَتَّى دَفَعْتُهُ إِلَى ابْنِ حَزْمٍ.

فَقَالَ لَهُ بَعْضُنَا: يَعْرِفُ هَذَا وَلَدُ الْحَسَنِ قَالَ: نَعَمْ، كَمَا يَعْرِفُونَ أَنَّ هَذَا لَيْلٌ، وَلَكِنَّهُمْ يَحْمِلُهُمُ الْحَسَدُ وَلَوْ ظَلَبُوا الْحَقَّ بِالْحَقِّ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ وَلَكِنَّهُمْ يَطْلُبُونَ الدُّنْيَا.

بَابُ الْإِشَارَةِ وَالْتَّصُّ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الصَّادِقِ عليه السلام

۷- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ الْجُعْفِيِّ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: سُئِلَ عَنِ الْقَائِمِ عليه السلام، فَضَرَبَ بِيَدِهِ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فَقَالَ: هَذَا وَاللَّهِ قَائِمُ آلِ مُحَمَّدٍ عليه السلام، قَالَ عَنْبَسَةُ: فَلَمَّا فُيِّضَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام، دَخَلْتُ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فَأَخْبَرْتُهُ بِذَلِكَ، فَقَالَ: صَدَقَ جَابِرٌ، ثُمَّ قَالَ: لَعَلَّكُمْ تَرَوْنَ أَنَّ لَيْسَ كُلُّ إِمَامٍ هُوَ الْقَائِمُ بَعْدَ الْإِمَامِ الَّذِي كَانَ قَبْلَهُ. ^(۱)

۱. از این حدیث پیداست که «القائم» دو معنا دارد: یکی آن کسی که با شمشیر برمی‌خیزد تا عدالت را برپا دارد؛ با این معنا، او تنها و تنها حضرت مهدی علیه السلام است. [معنای] دیگر کسی است که بعد از رحلت امام قبلی، به امامت برمی‌خیزد که این معنا به [تمامی] امامان قابل اطلاق است (این معنا، معنای لغوی این کلمه است و می‌تواند به سایر افراد جدای از امامت نیز اطلاق شود). این مطلب [خلط میان دو معنای واژه القائم] باعث بروز اشتباهاتی چند در میان شیعه شده که باعث شد عده‌ای گمان کنند امام موسی بن جعفر علیه السلام از دنیا نرفته و غیبت نموده‌اند؛ چرا که آنها از پدر ایشان شنیدند که ایشان را «القائم» خطاب کرده‌اند. این گروه، «واقفیه» نامیده می‌شوند؛ زیرا آنها پایان امامت را در امام موسی بن جعفر علیه السلام می‌دانند و معتقد نیستند که امامت بعد از ایشان به امام رضا علیه السلام منتقل شده است (بنگرید به: شیخ طوسی، الغیبة، ص ۵۰-۲۹؛ علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۸، ص ۲۷۵-۲۵۰). [در حدیثی از امام رضا علیه السلام به این نکته اشاره شده است که علی بن ابی‌حمزه بطنانی (یکی از سران اصلی واقفیه) این اشتباه را مرتکب شده و با تأویل اشتباه برخی احادیث (مانند همین احادیثی که در آنها امام کاظم علیه السلام به عنوان قائم خطاب شده‌اند) به قائم بودن امام کاظم علیه السلام (به معنای اول) معتقد شده است (حمیری، قرب الاسناد (چاپ آل البيت)، ص ۳۵۱-۳۵۲، حدیث (۱۲۹۶)].

بَابُ الْإِشَارَةِ وَالنَّصِّ عَلَى أَبِي الْحَسَنِ مُوسَى عليه السلام

۳- وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو عَلِيٍّ الْأَرْجَانِيُّ الْقَارِسِيُّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحُجَّاجِ قَالَ: سَأَلْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ فِي السَّنَةِ الَّتِي أُخِذَ فِيهَا أَبُو الْحَسَنِ الْمَاضِي عليه السلام فَقُلْتُ لَهُ: إِنَّ هَذَا الرَّجُلَ قَدْ صَارَ فِي يَدِ هَذَا وَمَا تَدْرِي إِلَى مَا يَصِيرُ فَهَلْ بَلَغَكَ عَنْهُ فِي أَحَدٍ مِنْ وَلَدِهِ شَيْءٌ؟ فَقَالَ لِي: مَا ظَنَنْتُ أَنْ أَحَدًا يَسْأَلُنِي عَنْ هَذِهِ الْمَسْأَلَةِ، دَخَلْتُ عَلَى جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ فِي مَنْزِلِهِ فَإِذَا هُوَ فِي بَيْتٍ كَذَا فِي دَارِهِ فِي مَسْجِدٍ لَهُ وَهُوَ يَدْعُو وَعَلَى يَمِينِهِ مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ عليه السلام يُؤْمِنُ عَلَى دُعَائِهِ، فَقُلْتُ لَهُ: جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاكَ، قَدْ عَرَفْتُ انْقِطَاعِي إِلَيْكَ وَخِدْمَتِي لَكَ، فَمَنْ وَلِيَ النَّاسَ بَعْدَكَ؟ فَقَالَ: إِنَّ مُوسَى قَدْ لَبَسَ الدَّرْعَ وَسَاوَى عَلَيْهِ^(۱)، فَقُلْتُ لَهُ: لَا أَحْتَاجُ بَعْدَ هَذَا إِلَى شَيْءٍ.

۸- أَحْمَدُ بْنُ مِهْرَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ الْقَلَاءِ، عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ غَمَرَ قَالَ: ذَكَرَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَبَا الْحَسَنِ عليه السلام - وَهُوَ يَوْمِئِذٍ غُلَامٌ - فَقَالَ: هَذَا الْمَوْلُودُ الَّذِي لَمْ يُولَدْ فِينَا مَوْلُودٌ أَعْظَمُ بَرَكَةً عَلَى شَيْعَتِنَا مِنْهُ، ثُمَّ قَالَ لِي: لَا تَحْجُوا إِسْمَاعِيلَ.^(۲)

۱. رجوع شود به باب ۳۸ این کتاب [باب ماعند الانمة عليه السلام من سلاح رسول الله صلى الله عليه وآله ومتاعه] که این مطلب به عنوان یکی از نشانه‌های امامت شمرده شده است.

۲. این فرد اسماعیل، پسر امام صادق عليه السلام است و این حدیث نشان می‌دهد که او در آن زمان، هنوز زنده بوده است.

۱۰- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ بَشِيرٍ، عَنْ فَضِيلٍ، عَنْ ظَاهِرٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: كَانَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يُلُومُ عَبْدَ اللَّهِ وَيُعَاتِبُهُ وَيَعْظُمُهُ وَيَقُولُ: مَا مَنَعَكَ أَنْ تَكُونَ مِثْلَ أَخِيكَ، فَوَاللَّهِ إِنِّي لَأَعْرِفُ الثَّوْرَ فِي وَجْهِهِ؟ فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ: لِمَ، أَلَيْسَ أَبِي وَأَبُوهُ وَاحِدًا وَأُمِّي وَأُمُّهُ وَاحِدَةٌ؟^(۱) فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: إِنَّهُ مِنْ نَفْسِي وَأَنْتَ ابْنِي.

۱۳- عَيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سَهْلِ أَوْ غَيْرِهِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الزُّلَيْدِ، عَنْ يُوسُفَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ زُرَيْجٍ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ التَّحَوِّيِّ^(۲) قَالَ: بَعَثَ إِلَيَّ أَبُو جَعْفَرٍ الْمَنْصُورُ فِي جَوْفِ

۱. مادر اسماعیل و عبدالله یکی بوده؛ در حالی که مادر امام موسی بن جعفر علیه السلام بانویی دیگر بوده است. علامه مجلسی می‌گوید: این جمله اشاره به مادر همه آنان یعنی حضرت فاطمه علیها السلام دارد (علامه مجلسی، *مرآة العقول*، ج ۳، ص ۳۳۶). شیخ مفید این روایت را به نقل از همین سلسله روایات، ذکر می‌کند و طبرسی آن را از قول کلینی با همان سلسله روایات و همان متن، نقل می‌کند، اما در هردوی آنها، به جای این جمله به این عبارت می‌رسیم: «آیا اصل من و اصل او یکی نیست؟» [اصلی واصله واحد] (بنگرید به: شیخ مفید، *ارشاد*، ج ۲، ص ۲۱۸؛ طبرسی، *اعلام الوری*، ص ۲۸۹؛ علامه مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۴۸، ص ۱۹-۱۸).

۲. النحوی، اشتباه قرائتی از «الخوزی» است. ضبط «الخوزی» به درستی در منابع دیگر آمده است (مانند: الطوسی، *الغیبة*، ص ۱۱۹؛ ابن شهر آشوب، *المناقب*، ج ۴، ص ۳۲۰؛ طبرسی، *اعلام الوری*، ص ۲۹۰ که او نیز به نقل از کلینی، آن را ذکر کرده است؛ همچنین بنگرید به: علامه مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۴۷، ص ۳؛ علامه مجلسی، *مرآة العقول*، ج ۳، ص ۳۳۷). این فرد، سلیمان بن ابی سلیمان (مُخَلَّد یا داوود)، ابویوب الخورمی الموریانی، شخصیت برجسته‌ای در آغاز خلافت عباسیان است. او وزیر ابوجعفر المنصور (تولد: ۷۱۴/۹۵ - حکومت: ۷۵۴/۱۳۶ - ۷۷۵/۱۵۸) دومین خلیفه عباسی بوده است. وی به شدت، به منصور نزدیک بود تا آنجا که تاریخ‌نویسان او را «الغالب علیه» می‌نامند. علاوه بر این، او مسئول نگارش مهم‌ترین نامه‌های منصور بوده است. مع‌هذا، او به تدریج، مورد بی‌لطفی قرار گرفت و در سال ۷۷۰/۱۵۳، به همراه برادرش خالد، زندانی و شکنجه شدند و تمام اموالشان نیز ضبط ←

اللَّيْلِ فَأَتَيْتُهُ فَدَخَلْتُ عَلَيْهِ وَهُوَ جَالِسٌ عَلَى كُرْسِيِّ وَبَيْنَ يَدَيْهِ شَمْعَةٌ وَفِي يَدِهِ كِتَابٌ، قَالَ: فَلَمَّا سَلَّمْتُ عَلَيْهِ رَمَى بِالْكِتَابِ إِلَيَّ وَهُوَ يَبْكِي، فَقَالَ لِي: هَذَا كِتَابُ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ^(۱)، يُخْبِرُنَا أَنَّ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ قَدْ مَاتَ، فَإِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ - ثَلَاثًا -

شد و در سال ۷۷۱/۱۵۴ منصور هر دو برادر را اعدام کرد و دستور داد پسرش المهدی، تمامی پسران خالد را دستگیر و دستها و پاهایشان را قطع کند و بعد نیز سرشان را از بدن جدا کنند و المهدی این کار را انجام داد (طبری، تاریخ، ج ۳، ص ۱۰۱ و ص ۱۱۱-۱۰۸ و ص ۱۳۴ و ص ۲۰۸ و ص ۲۷۳ و ص ۲۸۴-۲۸۳ و ص ۲۹۱ و ص ۳۷۰ و ص ۳۷۲ و ص ۴۱۸ و ص ۴۲۱؛ ابن اثیر، الكامل فی التاريخ، ج ۵، ص ۶۱۲-۶۰۹؛ ابن کثیر، البداية والنهاية، ج ۱۰، ص ۱۱۰-۱۰۹ و ص ۱۱۱؛ یعقوبی، تاریخ، ج ۲، ص ۳۸۹؛ مسعودی، مروج الذهب، ج ۶، ص ۶۵-۶۰؛ ابن خلکان، وفیات الاعیان، ج ۲، ص ۴۱۴-۴۱۰).

۱. ابن فرد محمد بن سلیمان بن علی بن عبدالله بن عباس (۷۴۰/۱۲۲-۷۸۹/۱۷۳)، فرزند برادر منصور است. بین سالهای ۷۶۴/۱۴۷ و ۷۶۵/۱۴۸، زمان شهادت امام صادق علیه السلام، او حاکم منصور در کوفه بود، در حالی که در همان زمان، حاکم منصور در مدینه، یعنی محل اقامت وشهادت امام، برادرش جعفر بن سلیمان (فوت ۷۹۴/۱۷۷) بود (بنگرید به: طبری، تاریخ، ج ۳، و ص ۲۴۷ و ص ۲۴۹ و ص ۲۶۳-۲۶۲ و ص ۳۵۳ و ص ۳۵۴؛ ابن اثیر، الكامل فی التاريخ، ج ۵، ص ۵۷۹ و ص ۵۸۳ و ص ۵۹۳ و ص ۵۹۴؛ ابن کثیر، البداية والنهاية، ج ۱۰، ص ۱۰۳ و ص ۱۰۶؛ ابن خلدون، تاریخ، ج ۳، ص ۲۰۱؛ یعقوبی، تاریخ، ج ۲، ص ۳۸۴).

این حدیث با سلسله سندی که کلینی نیز در آن وجود دارد، از قول سید ابن طاووس نیز نقل شده است (سید بن طاووس، مهج الدعوات، ص ۲۱۲). در این نسخه ابویوب می گوید: «این نامه ای است از جعفر بن سلیمان...». از آنجا که یکی از مجریان وصیت نامه، محمد بن سلیمان بوده است، به نظر می رسد کاتب آن نسخه از کافی که به ما رسیده، میان دو برادر خلط کرده و محمد بن سلیمان را با جعفر بن سلیمان درآمیخته است. دلیل اینکه محمد بن سلیمان مجری وصیت نامه بوده نه برادرش، جایگاه و قدرت بیشتر او نسبت به موقعیت، مرتبت و قدرت برادرش بوده است. علاوه بر این، این حقیقت که کوفه و بصره، مراکز فعالیت شیعه بوده و محمد بن

وَأَيْنَ مِثْلُ جَعْفَرٍ، ثُمَّ قَالَ لِي: اكْتُبْ، قَالَ: فَكُتِبَتْ صَدْرَ الْكِتَابِ، ثُمَّ قَالَ: اكْتُبْ إِنَّ
كَانَ أَوْصَى إِلَى رَجُلٍ وَاحِدٍ بِعَيْنِهِ فَقَدَّمَهُ وَاضْرِبْ عُنُقَهُ، قَالَ: فَرَجَعَ إِلَيْهِ الْجَوَابُ أَنَّهُ
قَدْ أَوْصَى إِلَى خَمْسَةِ وَاحِدِهِمْ أَبُو جَعْفَرٍ الْمَنْصُورُ وَمُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ وَعَبْدُ اللَّهِ
وَمُوسَى وَحَمِيدَةُ.

بَابُ الْإِشَارَةِ وَالنَّصِّ عَلَى أَبِي الْحَسَنِ الرِّضَا عليه السلام

٤- الْحَسَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ الْحَسَنِ، عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي الْحَسَنِ الْأَوَّلِ عليه السلام: أَلَا تَدُلُّنِي إِلَى مَنْ أَخَذَ عَنْهُ دِينِي؟ فَقَالَ: هَذَا ابْنِي عَلِيُّ بْنُ أَبِي أَحَدَ بِيَدِي فَأَدْخَلَنِي إِلَى قَبْرِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وآله فَقَالَ: يَا بُنَيَّ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ: «إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً» ^(١) وَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ إِذَا قَالَ قَوْلًا وَفَى بِهِ. ^(٢)

١٤- أَحْمَدُ بْنُ مِهْرَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِي الْحَكَمِ الْأَرْمِينِيِّ قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ سَلَيْطِ بْنِ الرَّيْدِيِّ قَالَ أَبُو الْحَكَمِ: وَأَخْبَرَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَارَةَ الْجَرِيُّ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ سَلَيْطٍ قَالَ: لَقِيتُ أَبَا إِبْرَاهِيمَ عليه السلام - وَنَحْنُ نُرِيدُ الْعُمْرَةَ - فِي بَعْضِ الطَّرِيقِ، فَقُلْتُ: جُعِلَتْ فِدَاكَ هَلْ تُثَبِّتُ هَذَا الْمَوْضِعَ الَّذِي نَحْنُ فِيهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، فَهَلْ تُثَبِّتُهُ أَنْتَ؟ قُلْتُ: نَعَمْ إِنِّي أَنَا وَأَبِي لَقِينَاكَ هَاهُنَا وَأَنْتَ مَعَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ وَمَعَهُ إِخْوَتُكَ، فَقَالَ لَهُ أَبِي: يَا أَبَا أَنْتَ وَأُمِّي أَنْتُمْ كُلُّكُمْ أَيْمَةٌ مُظْهَرُونَ، وَالتَّوْتُ لَا يَعْزَى مِنْهُ أَحَدٌ، فَأَحْدِثْ إِلَيَّ شَيْئاً أَحَدَّثَ بِهِ مَنْ يَخْلُقُنِي مِنْ بَعْدِي فَلَا يَضِلُّ، قَالَ: نَعَمْ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ هَؤُلَاءِ وَلَدِي وَهَذَا سَيِّدُهُمْ - وَأَشَارَ إِلَيْكَ - وَقَدْ عَلَّمَ الْحَكَمَ وَالْفَهَمَ وَالسَّخَاءَ،

١. البقرة (٢): ٣٠.

٢. منظور امام در اینجا این است که خلافت جایگاه و مقامی است که به طور پیوسته از امامی به امامی دیگر منتقل می‌شود.

وَالْمَعْرِفَةَ بِمَا يَحْتَاجُ إِلَيْهِ النَّاسُ، وَمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنْ أَمْرِ دِينِهِمْ وَدُنْيَاهُمْ، وَفِيهِ حُسْنُ الْخُلُقِ وَحُسْنُ الْجَوَابِ وَهُوَ بَابٌ مِنْ أَبْوَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَفِيهِ أُخْرَى خَيْرٌ مِنْ هَذَا كُلِّهِ.

فَقَالَ لَهُ أَبِي: وَمَا هِيَ - يَا أَبِي أَنْتَ وَأُمِّي -؟ قَالَ عليه السلام: يُخْرِجُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنْهُ عَوْتَ هَذِهِ الْأُمَّةِ وَغِيَاثَهَا وَعِلْمَهَا وَنُورَهَا وَفَضْلَهَا وَحِكْمَتَهَا، خَيْرٌ مَوْلُودٍ وَخَيْرٌ نَاشِئٍ، يَحْفَظُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهِ الدِّمَاءَ، وَيُصْلِحُ بِهِ ذَاتَ الْبَيْنِ، وَيُلْمُ بِهِ الشَّعْثَ، وَيَشْعَبُ بِهِ الصَّدْعَ، وَيَكْسُو بِهِ الْعَارِيَّ، وَيُشْبِعُ بِهِ الْجَائِعَ، وَيُؤْنِسُ بِهِ الْخَائِفَ، وَيُنْزِلُ اللَّهُ بِهِ الْقَطَرَ، وَيَرْحَمُ بِهِ الْعِبَادَ، خَيْرٌ كَهْلٍ وَخَيْرٌ نَاشِئٍ، قَوْلُهُ حُكْمٌ، وَصَمْتُهُ عِلْمٌ، يُبَيِّنُ لِلنَّاسِ مَا يَخْتَلِفُونَ فِيهِ، وَيُسَوِّدُ عَشِيرَتَهُ مِنْ قَبْلِ أَوَانِ حُلُمِهِ، فَقَالَ لَهُ أَبِي: يَا أَبِي أَنْتَ وَأُمِّي، وَهَلْ وَلَدٌ؟ قَالَ: نَعَمْ وَمَرَّتْ بِهِ سِنُونَ^(۱)، قَالَ يَزِيدُ: فَجَاءَنَا مَنْ لَمْ تَسْتَطِعْ مَعَهُ كَلَامًا.

۱. پیداست که این بخش از حدیث با واقعیت‌های تاریخی مطابقت ندارد؛ زیرا امام صادق علیه السلام در ۲۵ شوال سال ۱۴۸ (۱۴ دسامبر ۷۶۵ میلادی) به شهادت رسیده و امام رضا علیه السلام یا در همان سال در تاریخ ۱۱ ذی القعدة (۲۹ دسامبر ۷۶۵ میلادی) یا به احتمال کمتر در روز ۱۱ ذی القعدة سال ۱۵۳ (۵ نوامبر سال ۷۷۰ میلادی) متولد شده‌اند. در هر حالت، امام صادق علیه السلام نمی‌توانسته نوه خود، امام رضا علیه السلام، را دیده باشد. در این مورد، علامه مجلسی (مرآة العقول، ج ۳، ص ۳۵۰: بحار الانوار، ج ۵۰، ص ۳۰) این گونه می‌نویسد: «نسخه صحیح آن است که شیخ صدوق ارائه کرده است»؛ در آنجا به جای عبارت «آیا او متولد شده است؟»، این عبارت را می‌بینیم: «آیا او (در آینده)، صاحب چنین فرزندی خواهد شد؟». امام به این سؤال این گونه پاسخ می‌دهد: «بله» (شیخ صدوق، عیون اخبار الرضا علیه السلام، ج ۱، ص ۲۴)؛ طبرسی این حدیث را از کلینی نقل می‌کند و می‌گوید: «آیا این (مطلب) مرتبط با پسری است که بعداً متولد خواهد شد؟» امام پاسخ دادند: «بله» (طبرسی، اعلام الوری، ص ۳۰۶؛ علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۵۰، ص ۲۶).

قَالَ يَزِيدُ: فَقُلْتُ لِأَبِي إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: فَأَخْبِرْنِي أَنْتَ بِمِثْلِ مَا أَخْبَرَنِي بِهِ أَبُوكَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَقَالَ لِي: نَعَمْ، إِنَّ أَبِي عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ فِي زَمَانٍ لَيْسَ هَذَا زَمَانُهُ، فَقُلْتُ لَهُ: فَمَنْ يَرْضَى مِنْكَ بِهَذَا فَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ، قَالَ فَضَجَكَ أَبُو إِبْرَاهِيمَ ضَجْجًا شَدِيدًا، ثُمَّ قَالَ: أَخْبِرْكَ يَا أَبَا عَمَّارَةَ إِنِّي خَرَجْتُ مِنْ مَنْزِلِي فَأَوْصَيْتُ إِلَى ابْنِي فَلَانٍ، وَأَشْرَكْتُ مَعَهُ بَنِيَّ فِي الظَّاهِرِ، وَأَوْصَيْتُهُ فِي الْبَاطِنِ، فَأَفْرَدْتُهُ وَحْدَهُ وَلَوْ كَانَ الْأَمْرُ إِلَيَّ لَجَعَلْتُهُ فِي الْقَاسِمِ ابْنِي، لِجَبِّي إِيَّاهُ وَرَافَقِي عَلَيْهِ وَلَكِنْ ذَلِكَ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، يَجْعَلُهُ حَيْثُ يَشَاءُ، وَلَقَدْ جَاءَنِي بِخَبَرِهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، ثُمَّ أَرَانِيهِ وَأَرَانِي مَنْ يَكُونُ مَعَهُ، وَكَذَلِكَ لَا يُوصَى إِلَى أَحَدٍ مِنَّا حَتَّى يَأْتِيَ بِخَبَرِهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَجَدِّي عَلِيٌّ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ، وَرَأَيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ خَاتِمًا وَسَيْفًا وَعَصًا وَكِتَابًا وَعِمَامَةً، فَقُلْتُ مَا هَذَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَقَالَ لِي: أَمَّا الْعِمَامَةُ فَسُلْطَانُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَأَمَّا السَّيْفُ فَعِزُّ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى، وَأَمَّا الْكِتَابُ فَتُورُ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى، وَأَمَّا الْعَصَا فَقُوَّةُ اللَّهِ، وَأَمَّا الْخَاتَمُ فَجَامِعُ هَذِهِ الْأُمُورِ، ثُمَّ قَالَ لِي: وَالْأَمْرُ قَدْ خَرَجَ مِنْكَ إِلَى غَيْرِكَ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرِنِيهِ أَيْهُمْ هُوَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَا رَأَيْتُ مِنَ الْأَيْمَةِ أَحَدًا أَجَزَّ عَلَى فِرَاقِ هَذَا الْأَمْرِ مِنْكَ وَلَوْ كَانَتْ الْإِمَامَةُ بِالْمَحَبَّةِ لَكَانَ إِسْمَاعِيلُ أَحَبَّ إِلَيَّ أَيْبِكَ مِنْكَ وَلَكِنْ ذَلِكَ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.

ثُمَّ قَالَ أَبُو إِبْرَاهِيمَ: وَرَأَيْتُ وَلَدِي جَمِيعًا الْأَحْيَاءَ مِنْهُمْ وَالْأَمْوَاتَ، فَقَالَ لِي أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: هَذَا سَيِّدُهُمْ - وَأَشَارَ إِلَى ابْنِي عَلِيٍّ - فَهُوَ مِنِّي وَأَنَا مِنْهُ، وَاللَّهُ مَعَ الْمُحْسِنِينَ، قَالَ يَزِيدُ: ثُمَّ قَالَ أَبُو إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَا يَزِيدُ، إِنَّهَا وَدِيعَةٌ عِنْدَكَ، فَلَا تُخْبِرْ بِهَا إِلَّا غَاقِلًا أَوْ عَبْدًا تَعْرِفُهُ صَادِقًا وَإِنْ سُئِلْتَ عَنِ الشَّهَادَةِ فَاشْهَدْ بِهَا، وَهُوَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَى أَهْلِهَا﴾ ^(١) وَقَالَ لَنَا أَيْضًا: ﴿وَمَنْ

أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةَ عِنْدَهُ مِنَ اللَّهِ ^(١) قَالَ: فَقَالَ أَبُو إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: فَأَقْبَلْتُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَقُلْتُ: قَدْ جَمَعْتَهُمْ لِي - بِأَبِي وَأُمِّي - فَأَيُّهُمْ هُوَ؟ فَقَالَ هُوَ الَّذِي يَنْظُرُ بِنُورِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَيَسْمَعُ بِفَهْمِهِ وَيَنْطِقُ بِحِكْمَتِهِ يُصِيبُ فَلَا يُخْطِئُ، وَيَعْلَمُ فَلَا يَجْهَلُ، مُعَلِّمًا حُكْمًا وَعِلْمًا، هُوَ هَذَا - وَأَخَذَ بِيَدِ عَالِي ابْنِي - ثُمَّ قَالَ: مَا أَقَلَّ مُقَامَكَ مَعَهُ، فَإِذَا رَجَعْتَ مِنْ سَفَرِكَ فَأَوْصِ وَأَصْلِحْ أَمْرَكَ وَافْرُغْ مِمَّا أَرَدْتَ، فَإِنَّكَ مُنْتَقِلٌ عَنْهُمْ وَمُجَاوِرٌ غَيْرِهِمْ، فَإِذَا أَرَدْتَ فَادْعُ عَلِيًّا فَلْيُغَسِّلَكَ وَلْيُكَفِّنَكَ، فَإِنَّهُ طَهْرٌ لَكَ، وَلَا يَسْتَقِيمُ إِلَّا ذَلِكَ وَذَلِكَ سُنَّةٌ قَدْ مَضَتْ ^(٢)، فَاضْطَجِعْ بَيْنَ يَدَيْهِ وَصَفِّ إِخْوَتَهُ خَلْفَهُ وَعُمُومَتَهُ، وَمُرُهُ فَلْيُكَبِّرْ عَلَيْكَ تِسْعًا، فَإِنَّهُ قَدْ اسْتَقَامَتْ وَصِيَّتُهُ وَلِيْلِكَ وَأَنْتَ حَيٌّ، ثُمَّ اجْمَعْ لَهُ وَلَدَكَ مِنْ بَعْدِهِمْ، فَاشْهَدْ عَلَيْهِمْ وَأَشْهِدِ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا، قَالَ يَزِيدُ ثُمَّ قَالَ لِي أَبُو إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِنِّي أُؤَدُّ فِي هَذِهِ السَّنَةِ وَالْأَمْرُ هُوَ إِلَى ابْنِي عَلِيٍّ، سَيِّئِ عَلِيٍّ وَعَالِيٍّ، فَأَمَّا عَلِيٌّ الْأَوَّلُ، فَعَالِيٌّ بَنُ أَبِي طَالِبٍ، وَأَمَّا الْآخِرُ، فَعَالِيٌّ بَنُ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ، أُعْطِيَ فَهَمَّ الْأَوَّلِ وَجِلْمَهُ وَنَصْرَهُ وَوُدَّهُ وَدِينَهُ وَمَحَنَّتَهُ، وَمَحَنَّةُ الْآخِرِ وَصَبْرُهُ عَلَى مَا يَكْرَهُ وَلَيْسَ لَهُ أَنْ يَتَكَلَّمَ إِلَّا بَعْدَ مَوْتِ هَارُونَ بِأَرْبَعِ سِنِينَ. ^(٣)

١. البقرة (٢): ١٤٠.

٢. در آن دوران رسم بر این بوده که وقتی کسی به نزد حاکم ظالم برده می‌شد، غسل می‌کرده و کفن می‌پوشیده، گویی که منتظر کشته شدن خویش بوده است.

٣. هارون الرشید در سال ٨٠٩/١٩٣ درگذشت و پسرش محمد الامین، به خواست پدر، جانشین او شد؛ درحالی که مأمون برادر امین، حاکم خراسان بود. امین در سال سوم خلافتش، تصمیم گرفت که برادرش مأمون را از ولیعهدی خود، بر کنار نموده و به جای او، فرزند خویش را به عنوان جانشین و ولیعهد خود منصوب کند. به این دلیل، مأمون لشکری را به جنگ امین فرستاد (در سال ٨١٢/١٩٦). در آغاز سال ٨١٣/١٩٨، امین کشته شد و بغداد فتح گشت. در پی اغتشاشات پیش آمده، فشار از روی اهل بیت علیهم السلام برداشته شد و آنها قادر شدند تا به طور علنی، با مردم سخن بگویند.

ثُمَّ قَالَ لِي: يَا زَيْدُ وَإِذَا مَرَرْتَ بِهَذَا الْمَوْضِعِ وَلَقِيتَهُ وَسَتَلْقَاهُ فَبَشِّرْهُ أَنَّهُ سَيُولَدُ لَهُ غُلَامٌ، أَمِينٌ، مَأْمُونٌ، مُبَارَكٌ وَسَيُعْلِمُكَ أَنَّكَ قَدْ لَقِيتَنِي فَأَخْبِرْهُ عِنْدَ ذَلِكَ أَنَّ الْحَارِثِيَّةَ الَّتِي يَكُونُ مِنْهَا هَذَا الْغُلَامُ جَارِيَةٌ مِنْ أَهْلِ بَيْتِ مَارِيَّةَ جَارِيَةِ رَسُولِ اللَّهِ أُمِّ إِبْرَاهِيمَ، فَإِنْ قَدَرْتَ أَنْ تُبَلِّغَهَا مِنِّي السَّلَامَ فَافْعَلْ، قَالَ زَيْدُ: فَلَقِيتُ بَعْدَ مُضِيِّ أَبِي إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَبْدَانِي، فَقَالَ لِي: يَا زَيْدُ مَا تَقُولُ فِي الْعُمَرَةِ؟ فَقُلْتُ يَا أَبِي أَنْتَ وَأُمِّي، ذَلِكَ إِلَيْكَ وَمَا عِنْدِي نَفَقَةٌ، فَقَالَ: سُبْحَانَ اللَّهِ مَا كُنَّا نُكَلِّفُكَ وَلَا نَكْفِيكَ، فَخَرَجْنَا حَتَّى انْتَهَيْنَا إِلَى ذَلِكَ الْمَوْضِعِ، فَابْتَدَأَنِي فَقَالَ: يَا زَيْدُ إِنَّ هَذَا الْمَوْضِعَ كَثِيرًا مَا لَقِيتُ فِيهِ حَبِيرَتَكَ وَعُمُومَتَكَ، قُلْتُ: نَعَمْ، ثُمَّ قَصَصْتُ عَلَيْهِ الْحَبَرَ، فَقَالَ لِي: أَمَّا الْحَارِثِيَّةُ فَلَمْ تَحْجِ بَعْدُ، فَإِذَا جَاءَتْ بَلَّغَتْهَا مِنْهُ السَّلَامَ، فَاَنْظَرْنَا إِلَى مَكَّةَ فَاشْتَرَاهَا فِي تِلْكَ السَّنَةِ، فَلَمْ تَلَبْثْ إِلَّا قَلِيلًا حَتَّى حَمَلَتْ فَوَلَدَتْ ذَلِكَ الْغُلَامَ، قَالَ زَيْدُ: وَكَانَ إِخْوَةُ عَلِيٍّ يَرْجُونَ أَنْ يَرْتُوهُ فَعَادُونِي إِخْوَتُهُ مِنْ غَيْرِ ذَنْبٍ، فَقَالَ لَهُمْ إِسْحَاقُ بْنُ جَعْفَرٍ: وَاللَّهِ لَقَدْ رَأَيْتُهُ وَإِنَّهُ لَيَقْعُدُ مِنْ أَبِي إِبْرَاهِيمَ بِالْمَجْلِسِ الَّذِي لَا أَجْلِسُ فِيهِ أَنَا.

۱۵- أَحْمَدُ بْنُ مِهْرَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِي الْحَكَمِ قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْجَعْفَرِيُّ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عُمَارَةَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ سَلَيْطٍ^(۱) قَالَ: لَمَّا أَوْصَى أَبُو إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، أَشْهَدَ إِبْرَاهِيمَ بْنَ مُحَمَّدٍ الْجَعْفَرِيِّ وَإِسْحَاقَ بْنَ مُحَمَّدٍ الْجَعْفَرِيِّ وَإِسْحَاقَ بْنَ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ وَجَعْفَرَ بْنَ صَالِحٍ وَمُعَاوِيَةَ الْجَعْفَرِيَّ وَيَحْيَى بْنَ الْحُسَيْنِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ وَسَعْدَ بْنَ عِمْرَانَ الْأَنْصَارِيَّ وَمُحَمَّدَ بْنَ الْحَارِثِ الْأَنْصَارِيَّ وَزَيْدَ بْنَ سَلَيْطِ الْأَنْصَارِيَّ وَمُحَمَّدَ بْنَ جَعْفَرِ بْنِ سَعْدِ الْأَسْلَمِيِّ - وَهُوَ

۱. ابن حديد - البته با کمی تغییر - از قول شیخ صدوق، در کتاب عیون اخبار الرضا علیه السلام، جلد ۱،

صفحه ۳۰۷ - ۳۰۳ نیز نقل شده است و ما در متن [منظور ترجمه انگلیسی کتاب]، هرجا که

ضروری دانستیم، به تفاوتها اشاره کرده ایم.

كَاتِبِ الرِّسَالَةِ الْأُولَى - أَشْهَدُهُمْ أَنَّهُ يَشْهَدُ أَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَأَنَّ السَّاعَةَ آتِيَةٌ لَا رَيْبَ فِيهَا وَأَنَّ اللَّهَ يَبْعَثُ مَنْ فِي الْقُبُورِ وَأَنَّ الْبَعْثَ بَعْدَ الْمَوْتِ حَقٌّ وَأَنَّ الْوَعْدَ حَقٌّ وَأَنَّ الْحِسَابَ حَقٌّ وَالْقَضَاءَ حَقٌّ وَأَنَّ الْوُقُوفَ بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ حَقٌّ وَأَنَّ مَا جَاءَ بِهِ مُحَمَّدٌ ﷺ حَقٌّ وَأَنَّ مَا نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ حَقٌّ، عَلَى ذَلِكَ أَحْيَا وَعَلِيهِ أَمُوتُ وَعَلَيْهِ أُبْعَثُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ، وَأَشْهَدُهُمْ أَنَّ هَذِهِ وَصِيَّتِي بِحَقِّي وَقَدْ نَسَخْتُ وَصِيَّةَ جَدِّي أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَوَصِيَّةَ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ قَبْلَ ذَلِكَ نَسَخْتُهَا حَرْفًا بِحَرْفٍ وَوَصِيَّةَ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَلَى مِثْلِ ذَلِكَ وَإِنِّي قَدْ أَوْصَيْتُ إِلَى عَلِيٍّ وَبَنِي بَعْدَ مَعَهُ إِنْ شَاءَ وَأَنْسَ مِنْهُمْ رُشْدًا وَأَحَبُّ أَنْ يُقَرَّهْمُ فَذَلِكَ لَهُ وَإِنْ كَرِهَهُمْ وَأَحَبُّ أَنْ يُخْرِجَهُمْ فَذَلِكَ لَهُ وَلَا أَمْرَ لَهُمْ مَعَهُ وَأَوْصَيْتُ إِلَيْهِ بِصَدَقَاتِي^(۱) وَأَمْوَالِي وَمَوَالِي وَصِبْيَانِي الَّذِينَ خَلَفْتُ وَوُلْدِي^(۲) إِلَى

۱. جزئیات دقیق این صدقات را در چندین حدیث دیگر می‌توان یافت (به این منظور رجوع کنید به: کلینی، کافی، ج ۷، ص ۵۴ - ۵۳؛ طوسی، التهذیب، ج ۹، ص ۱۵۰ - ۱۴۹؛ شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۴، ص ۱۸۵ - ۱۸۴؛ العیون، ج ۱، ص ۳۸ - ۳۷؛ الحر العاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۳، ص ۳۱۵ - ۳۱۴؛ فیض کاشانی، الوافی، ج ۶، ص ۸۲ - ۸۱). تا جایی که تاریخ این موضوع مدّ نظر ماست، مهم‌ترین بخش آن در این است که تعیین شدگانِ مسئولیتِ صدقات، این گونه نام برده شده‌اند: «او صدقه خود را نزد علی و ابراهیم نهاد، اگر یکی از این دو بمیرند، قاسم - در کنار فرد باقی مانده - جای او (فرد متوفی) را، خواهد گرفت، اگر یکی از این دو بمیرد، اسماعیل جای او (در کنار آنکه باقی مانده) را خواهد گرفت، اگر یکی از آن دو بمیرد، پس عباس جای او را خواهد گرفت، اگر یکی از آن دو بمیرد، بزرگ‌ترین فرزند پسر من، آنی که همچنان زنده مانده است، جای او را خواهد گرفت، اگر فقط و فقط یکی از پسران من برجا بماند، پس او (به تنهایی) مسئول خواهد بود».

۲. در متن شیخ صدوق داریم که «وإلی...» که ما این کلام را [در متن انگلیسی] ترجمه کرده‌ایم؛ کلینی فقط این گونه گفته «إلی...» که تمام پسران را به عنوان مسئولان اوقاف و غیره فهرست می‌کند....

إِبْرَاهِيمَ وَالْعَبَّاسَ وَقَاسِمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَأَحْمَدَ وَأُمَّ أَحْمَدَ وَإِلَى عَنِّي أَمْرُ نِسَائِي دُونَهُمْ
وَتِلْكَ صَدَقَةٌ أَبِي وَتِلْثِي بَصْعَةُ حَيْثُ يَرَى وَيَجْعَلُ فِيهِ مَا يَجْعَلُ ذُو الْمَالِ فِي مَالِهِ، فَإِنْ
أَحَبَّ أَنْ يَبِيعَ أَوْ يَهَبَ أَوْ يَنْحَلَّ أَوْ يَتَصَدَّقَ بِهَا عَلَى مَنْ سَمِيتُ، لَهُ وَعَلَى غَيْرِ مَنْ
سَمِيتُ فَذَلِكَ لَهُ وَهُوَ أَنَا فِي وَصِيَّتِي فِي مَالِي وَفِي أَهْلِي وَوُلْدِي وَإِنْ يَرَى أَنْ يُغَرِّ إِخْوَتَهُ
الَّذِينَ سَمِيتُهُمْ فِي كِتَابِي هَذَا أَقَرَّهُمْ وَإِنْ كَرِهَ فَلَهُ أَنْ يُخْرِجَهُمْ غَيْرَ مُتْرَبٍ عَلَيْهِ وَلَا
مَرْدُودٍ، فَإِنْ آنَسَ مِنْهُمْ غَيْرَ الَّذِي فَارَقْتُهُمْ عَلَيْهِ فَأَحَبَّ أَنْ يُرِدَّهُمْ فِي وَلَايَةٍ فَذَلِكَ لَهُ
وَإِنْ أَرَادَ رَجُلٌ مِنْهُمْ أَنْ يُزَوِّجَ أُخْتَهُ فَلَيْسَ لَهُ أَنْ يُزَوِّجَهَا إِلَّا بِإِذْنِهِ وَأَمْرِهِ^(۱)، فَإِنَّهُ
أَعْرَفَ بِمَنَاجِحِ قَوْمِهِ وَأَيُّ سُلْطَانٍ أَوْ أَحَدٌ مِنَ الثَّالِثِ كَفَّهُ عَنْ شَيْءٍ أَوْ حَالَ بَيْنَهُ
وَبَيْنَ شَيْءٍ مِمَّا ذَكَرْتُ فِي كِتَابِي هَذَا أَوْ أَحَدٍ مِمَّنْ ذَكَرْتُ، فَهُوَ مِنَ اللَّهِ وَمِنْ رَسُولِهِ
بَرِيءٌ وَاللَّهُ وَرَسُولُهُ مِنْهُ بَرَاءٌ وَعَلَيْهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَغَضَبُهُ وَلَعْنَةُ اللَّاعِنِينَ وَالْمَلَائِكَةِ
الْمُقَرَّبِينَ وَالتَّائِبِينَ وَالمُرْسَلِينَ وَجَمَاعَةِ الْمُؤْمِنِينَ وَلَيْسَ لِأَحَدٍ مِنَ السُّلَاطِينِ أَنْ
يَكْفُهُ عَنْ شَيْءٍ وَلَيْسَ لِي عِنْدَهُ تَبِعَةٌ وَلَا تَبَاعَةٌ وَلَا لِأَحَدٍ مِنْ وَلَدِي لَهُ قَبْلِي مَالٌ،
فَهُوَ مُصَدِّقٌ فِيمَا ذَكَرْتُ، فَإِنْ أَقَلَّ فَهُوَ أَعْلَمُ وَإِنْ أَكْثَرَ فَهُوَ الصَّادِقُ كَذَلِكَ وَإِنَّمَا أَرَدْتُ
بِإِدْخَالِ الَّذِينَ أَدْخَلْتُهُمْ مَعَهُ مِنْ وَلَدِي الثَّنَوِيَّةِ بِأَسْمَائِهِمُ وَالتَّشْرِيفِ لَهُمْ وَأُمَهَاتِ
أَوْلَادِي مَنْ أَقَامَتْ مِنْهُنَّ فِي مَنْزِلِهَا وَجَبَابِهَا فَلَهَا مَا كَانَ يَجْرِي عَلَيْهَا فِي حَيَاتِي إِنْ
رَأَى ذَلِكَ، وَمَنْ خَرَجَتْ مِنْهُنَّ إِلَى زَوْجٍ فَلَيْسَ لَهَا أَنْ تَرْجِعَ إِلَى مُحَوَايَ إِلَّا أَنْ يَرَى
عَنِّي غَيْرَ ذَلِكَ وَبَنَاتِي بِمِثْلِ ذَلِكَ وَلَا يُزَوِّجُ بَنَاتِي أَحَدٌ مِنْ إِخْوَتِي مِنْ أُمَهَاتِيهِنَّ وَلَا
سُلْطَانٌ وَلَا عَمٌّ إِلَّا بِرَأْيِهِ وَمَشُورَتِهِ، فَإِنْ فَعَلُوا غَيْرَ ذَلِكَ فَقَدْ خَالَفُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ
وَجَاهَدُوهُ فِي مُلْكِهِ وَهُوَ أَعْرَفُ بِمَنَاجِحِ قَوْمِهِ، فَإِنْ أَرَادَ أَنْ يُزَوِّجَ زَوْجًا وَإِنْ أَرَادَ أَنْ
يَتْرَكَ تَرَكَ وَقَدْ أَوْصَيْتُهُنَّ بِمِثْلِ مَا ذَكَرْتُ فِي كِتَابِي هَذَا وَجَعَلْتُ اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ عَلَيْهِنَّ

۱. امام موسی کاظم علیه السلام هسمران متعدّد داشته‌اند. بنابر این، هر برادری تصوّر می‌کرده که این وظیفه
اوست که متکفل امور ازدواج خواهرش (دختر مادر خود) شود. اما این جملات، اجازه چنین
کاری را به آنها نمی‌دهد (رجوع کنید به دنباله این حدیث).

شَهِيداً وَهُوَ وَأُمُّ أَحْمَدَ شَاهِدَانِ وَلَيْسَ لِأَحَدٍ أَنْ يَكْشِفَ وَصِيَّتِي ^(۱) وَلَا يَنْشُرَهَا وَهُوَ مِنْهَا عَلَى غَيْرِ مَا ذَكَرْتُ وَسَمِيتُ، فَمَنْ أَسَاءَ فَعَلِيهِ وَمَنْ أَحَسَّنَ فَلِنَفْسِهِ وَمَا رَبُّكَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَلَيْسَ لِأَحَدٍ مِنْ سُلْطَانٍ وَلَا غَيْرِهِ أَنْ يَفْضُ كِتَابِي هَذَا الَّذِي خَتَمْتُ عَلَيْهِ الْأَسْفَلَ، فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَعَلِيهِ لَعْنَةُ اللَّهِ وَغَضَبُهُ وَلَعْنَةُ اللَّاعِنِينَ وَالْمَلَائِكَةِ الْمُقَرَّبِينَ وَجَمَاعَةِ الْمُرْسَلِينَ وَالْمُؤْمِنِينَ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَعَلَى مَنْ فَضَّ كِتَابِي هَذَا، وَكُتِبَ وَخَتَمَ أَبُو إِبْرَاهِيمَ وَالشُّهُودُ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ، قَالَ أَبُو الْحَكَمِ: فَحَدَّثَنِي عَبْدُ اللَّهِ بْنُ آدَمَ الْجَعْفَرِيُّ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ سَلَيْطٍ قَالَ: كَانَ أَبُو عِمْرَانَ الطَّلِيجِيُّ ^(۲) قَاضِي الْمَدِينَةِ فَلَمَّا مَضَى مُوسَى قَدَمَهُ إِخْوَتُهُ إِلَى الطَّلِيجِيِّ الْقَاضِي فَقَالَ الْعَبَّاسُ بْنُ مُوسَى: أَصْلَحَكَ اللَّهُ وَأَمْتَعَ بِكَ، إِنَّ فِي أَسْفَلِ هَذَا الْكِتَابِ كَنْزاً وَجَوْهراً وَيُرِيدُ أَنْ يَحْتَجِبَهُ وَيَأْخُذَهُ دُونَنَا وَلَمْ يَدْعِ أَبُونَا رَحِمَهُ اللَّهُ شَيْئاً إِلَّا أَلْجَأَهُ إِلَيْهِ وَتَرَكْنَا عَالَةً وَلَوْ لَا أَنِّي أَكُفُّ نَفْسِي لِأَخْبَرْتُكَ بِشَيْءٍ عَلَى رُؤُوسِ الْمَلَأِ، فَوَقَّبَ إِلَيْهِ إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ فَقَالَ: إِذَا وَاللَّهِ تُخْبِرُ بِمَا لَا تَقْبَلُهُ مِنْكَ وَلَا نُصَدِّقُكَ عَلَيْهِ، ثُمَّ تَكُونُ عِنْدَنَا مَلُوماً مَدْحُوراً، نَعْرِفُكَ بِالْكَذِبِ صَغِيراً وَكَبِيراً وَكَانَ أَبُوكَ أَعْرَفَ بِكَ لَوْ كَانَ فِيكَ خَيْرٌ وَإِنْ كَانَ أَبُوكَ لَعَارِفاً بِكَ فِي الظَّاهِرِ وَالْبَاطِنِ وَمَا كَانَ لِيَأْمَنَكَ عَلَى تَمَرَتَيْنِ، ثُمَّ وَتَبَ إِلَيْهِ إِسْحَاقُ بْنُ جَعْفَرٍ عَمُّهُ فَأَخَذَ بِتَلْبِيئِهِ، فَقَالَ لَهُ: إِنَّكَ لَسَفِيهٌ ضَعِيفٌ أَحْمَقُ أَجْمَعَ هَذَا مَعَ مَا كَانَ بِالْأُمَمِ مِنْكَ، وَأَعَانَهُ الْقَوْمُ أَجْمَعُونَ، قَالَ أَبُو عِمْرَانَ الْقَاضِي لِعَلِيِّ: قُمْ يَا أَبَا الْحَسَنِ، حَسْبِيَ مَا لَعَنَنِي

۱. وصيَّت نامه (عهدنامه) به صورت طومار بوده است.

۲. موسی بن محمد بن عمران بن ابراهیم بن محمد بن طلحه بن عبدالله (طلحه صحابی مشهور و یکی از) مهم ترین [برپاکنندگان و] شرکت کننده [نگان] در جنگ جمل بود. هارون الرشید و امین، موسی را به عنوان قاضی مدینه منصوب کردند. پیش از او، برادرش عمران - که منصوب از جانب منصور و مهدی بود - سمت قضاوت را در مدینه داشت (ابن حزم، *جمهرة انساب العرب*، ص ۱۳۹؛ مصعب زبیری، *نسب قریش*، ص ۲۹۰).

أَبُوكَ الْيَوْمَ وَقَدْ وَسَّعَ لَكَ أَبُوكَ وَلَا وَاللَّهِ مَا أَحَدٌ أَعْرَفَ بِالْوَلَدِ مِنْ وَالِدِهِ وَلَا وَاللَّهِ مَا كَانَ أَبُوكَ عِنْدَنَا بِمُسْتَحَقٍّ فِي عَقْلِهِ وَلَا ضَعِيفٍ فِي رَأْيِهِ، فَقَالَ الْعَبَّاسُ لِلْقَاضِي: أَصْلَحَكَ اللَّهُ، فَضَّ الْحَاتِمَ وَاقْرَأْ مَا نَحْتُهُ، فَقَالَ أَبُو عِمْرَانَ: لَا أَقْضُهُ حَسْبِي مَا لَعَنَنِي أَبُوكَ الْيَوْمَ، فَقَالَ الْعَبَّاسُ: فَأَنَا أَقْضُهُ، فَقَالَ: ذَلِكَ إِلَيْكَ، فَضَّ الْعَبَّاسُ الْحَاتِمَ، فَإِذَا فِيهِ إِخْرَاجُهُمْ وَإِقْرَارُ عَلِيٍّ لَهَا وَحْدَهُ وَإِدْخَالُهُ إِيَّاهُمْ فِي وَلَايَةِ عَلِيٍّ إِنْ أَحْبَبُوا أَوْ كَرِهُوا وَإِخْرَاجُهُمْ مِنْ حَدِّ الصَّدَقَةِ وَغَيْرِهَا وَكَانَ فَتَحُهُ عَلَيْهِمْ بَلَاءً وَفَضِيحَةً وَذِلَّةً وَلِعَلِّي عليه السلام خَيْرَةٌ وَكَانَ فِي الْوَصِيَّةِ الَّتِي فَضَّ الْعَبَّاسُ تَحْتَ الْحَاتِمِ هَؤُلَاءِ الشُّهُودُ: إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ وَإِسْحَاقُ بْنُ جَعْفَرٍ وَجَعْفَرُ بْنُ صَالِحٍ وَسَعِيدُ بْنُ عِمْرَانَ وَأَبْرَزُوا وَجَهَ أُمُّ أَحْمَدَ فِي مَجْلِسِ الْقَاضِي وَادَّعَوْا أَنَّهَا لَيْسَتْ إِيَّاهَا حَتَّى كَشَفُوا عَنْهَا وَعَرَفُوهَا، فَقَالَتْ عِنْدَ ذَلِكَ: قَدْ وَاللَّهِ قَالَ سَيِّدِي هَذَا: إِنَّكَ سَتُوَحِّدُنِي جَبْرًا وَتُخْرِجُنِي إِلَى الْمَجَالِسِ، فَزَجَرَهَا إِسْحَاقُ بْنُ جَعْفَرٍ وَقَالَ: اسْكُتِي فَإِنَّ النِّسَاءَ إِلَى الضَّعِيفِ، مَا أَظُنُّهُ قَالَ مِنْ هَذَا شَيْئًا، ثُمَّ إِنَّ عَلِيًّا عليه السلام التَفَّتْ إِلَى الْعَبَّاسِ فَقَالَ: يَا أَخِي، إِنِّي أَعْلَمُ أَنَّهُ إِنَّمَا حَمَلَكَ عَلَى هَذِهِ الْغَرَائِمِ وَالذُّيُونِ الَّتِي عَلَيْكُمْ، فَاَنْطَلِقْ يَا سَعِيدُ فَتَعَيَّنْ لِي مَا عَلَيْهِمْ ^(۱)، ثُمَّ اقْضِ عَنْهُمْ وَلَا وَاللَّهِ لَا أَدْعُ مُوَاسَاتَكُم وَبِرَّكُمْ مَا مَسَيْتُ عَلَى الْأَرْضِ فَقُولُوا مَا شِئْتُمْ، فَقَالَ الْعَبَّاسُ: مَا نُعْطِينَا إِلَّا مِنْ فَضُولِ أَمْوَالِنَا وَمَا لَنَا عِنْدَكَ أَكْثَرُ، فَقَالَ قُولُوا مَا شِئْتُمْ فَالْعِرْضُ عِرْضُكُمْ فَإِنْ نُحْسِنُوا

۱. تعیین (در توضیح آن یک مثال را مطرح می‌کنیم): حسن به احمد، هزار دینار بدهکار است، و زمان پرداخت آن رسیده، اما او قادر به پرداخت بدهی‌اش نیست. حسین می‌خواهد تا بدهی را خودش مقبَل شود، اما او نیز پولی ندارد. اگر او از احمد بخواهد تا وصول آن را به تأخیر بیندازد، مثلاً به مدت یکسال و میزان بدهی را بیفزاید، مثلاً تا ۱۲۰۰ دینار، ۲۰۰ دینار آن ربا می‌باشد. پس او پرداخت را به حسن منتقل می‌کند که بدهی آخری را باطل کند. بنابراین، حسن دیگر بدهکار نیست و حسین باید بدهی ۱۲۰۰ دیناری را در تاریخ دیرتر بپردازد. این فرآیند را در فقه، «تعیین» می‌گویند.

فَذَاكَ لَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ وَإِنْ تُسَيِّئُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ، وَاللَّهُ إِنَّكُمْ لَتَعْرِفُونَّ أَنَّهُ مَا لِي يَوْمِي هَذَا وَلَكِنْ وَلَا وَارِثٌ غَيْرُكُمْ وَلَيْنَ حَبَسْتُ شَيْئاً مِمَّا تَظُنُّونَ أَوْ ادَّخَرْتُهُ فَإِنَّمَا هُوَ لَكُمْ وَمَرْجِعُهُ إِلَيْكُمْ وَاللَّهُ مَا مَلَكَتْ مِنْذُ مَضَى أَبُوبُكُمْ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ شَيْئاً إِلَّا وَقَدْ سَيِّئْتُهُ حَيْثُ رَأَيْتُمْ، فَوَتَبَ الْعَبَّاسُ فَقَالَ: وَاللَّهُ مَا هُوَ كَذَلِكَ وَمَا جَعَلَ اللَّهُ لَكَ مِنْ رَأْيٍ عَلَيْنَا وَلَكِنْ حَسَدُ أَبِينَا لَنَا وَإِرَادَتُهُ مَا أَرَادَ مِنَّا لَا يُسَوِّغُهُ اللَّهُ إِنِّيهِ وَلَا إِنِّيكَ وَإِنَّكَ لَتَعْرِفُ أَنِّي أَعْرِفُ صَفْوَانَ بْنَ يَحْيَى بَيَّاعَ السَّابِرِيِّ بِالْكُوفَةِ وَلَيْنَ سَلِمْتُ لِأَغْصَصْنَهُ بِرِيقِهِ وَأَنْتَ مَعَهُ، فَقَالَ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ، أَمَّا إِنِّي يَا إِخْوَتِي فَحَرِيصٌ عَلَى مَسَرَّتِكُمْ، اللَّهُ يَعْلَمُ، اللَّهُمَّ إِنْ كُنْتُ تَعْلَمُ أَنِّي أُحِبُّ صَلَاحَهُمْ وَأَنِّي بَارٌّ بِهِمْ وَاصِلٌ لَهُمْ رَفِيقٌ عَلَيْهِمْ أُعْنِي بِأُمُورِهِمْ لَيْلاً وَنَهَاراً فَاجْزِنِي بِهِ خَبِيراً وَإِنْ كُنْتُ عَلَى غَيْرِ ذَلِكَ فَأَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ فَاجْزِنِي بِهِ مَا أَنَا أَهْلُهُ إِنْ كَانَ شَرّاً فَتَشَرّاً وَإِنْ كَانَ خَيْراً فَخَيْراً، اللَّهُمَّ أَصْلِحْهُمْ وَأَصْلِحْ لَهُمْ وَاحْسَأْ عَنَّا وَعَنْهُمْ الشَّيْطَانَ وَأَعِنْهُمْ عَلَى طَاعَتِكَ وَوَقِّفْهُمْ لِرُشْدِكَ، أَمَّا أَنَا يَا أَخِي فَحَرِيصٌ عَلَى مَسَرَّتِكُمْ، جَاهِدْ عَلَى صَلَاحِكُمْ، * وَاللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ^(١) فَقَالَ الْعَبَّاسُ: مَا أَعَرَفَنِي بِلِسَانِكَ وَلَيْسَ لِمَسْحَاتِكَ عِنْدِي طِبْنٌ، فَافْتَرَقَ الْقَوْمُ عَلَى هَذَا، وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ.

١٦- مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ وَعُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ الْمَرْزُبَانِ، عَنْ ابْنِ سَيَّانٍ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى أَبِي الْحَسَنِ مُوسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَقْدَمَ الْعِرَاقَ بَسْتَنِي، وَعَلِيٌّ ابْنُهُ جَالِسٌ بَيْنَ يَدَيْهِ، فَتَنَظَّرَ إِلَيَّ فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ أَمَا إِنَّهُ سَيَكُونُ فِي هَذِهِ السَّنَةِ حَرَكَةٌ، فَلَا تَجْزَعْ لِذَلِكَ، قَالَ: قُلْتُ: وَمَا يَكُونُ جُعِلْتُ فِدَاكَ؟ فَقَدْ أَقْلَقَنِي مَا ذَكَرْتَ فَقَالَ: أَصِيرُ إِلَى الطَّاعِيَةِ، أَمَا إِنَّهُ لَا يَبْدَأُنِي مِنْهُ سُوءٌ وَمِنْ الَّذِي

يَكُونُ بَعْدَهُ^(۱)، قَالَ: قُلْتُ: وَمَا يَكُونُ جُعِلْتُ فِدَاكَ؟ قَالَ: ﴿يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ﴾^(۲)،^(۳) قَالَ: قُلْتُ: وَمَا ذَاكَ جُعِلْتُ فِدَاكَ؟ قَالَ: مَنْ ظَلَمَ ابْنِي هَذَا حَقَّهُ وَجَحَدَ إِمَامَتَهُ مِنْ بَعْدِي كَانَ كَمَنْ ظَلَمَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ حَقَّهُ وَجَحَدَهُ إِمَامَتَهُ بَعْدَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، قَالَ: قُلْتُ: وَاللَّهِ لَئِنْ مَدَّ اللَّهُ لِي فِي الْعُمُرِ لَأَسْلَمَنَّ لَهُ حَقَّهُ وَلَأُقِرَّنَّ لَهُ بِإِمَامَتِهِ، قَالَ: صَدَقْتَ يَا مُحَمَّدُ يَمُدُّ اللَّهُ فِي عُمرِكَ وَتُسَلِّمُ لَهُ حَقَّهُ وَتُقِرُّ لَهُ بِإِمَامَتِهِ وَإِمَامَةِ مَنْ يَكُونُ مِنْ بَعْدِهِ، قَالَ: قُلْتُ: وَمَنْ ذَاكَ؟ قَالَ: مُحَمَّدُ ابْنُهُ، قَالَ: قُلْتُ لَهُ: الرِّضَا وَالتَّسْلِيمُ.

۱. اولى اشاره به خليفه عباسی، محمد المهدی (۷۴۴/۱۲۷ - دوره خلافت: ۷۷۵/۱۵۸ تا ۷۸۵/۱۶۹) است. او امام موسی علیه السلام را به بغداد آورد و زندانی کرد و بعد از مدت کوتاهی، ایشان را آزاد نمود. فرد دوم، موسی الهادی (۷۶۱/۱۴۴ - دوره خلافت: ۷۸۵/۱۶۹ تا ۷۸۶/۱۷۰) است که به حاکمش در مدینه دستور داد تا امام موسی علیه السلام را دستگیر کند و به بغداد آورد. درست زمانی که این دستور می خواست اجرا شود، خلیفه درگذشت.

۲. ابراهیم (۱۴): ۲۷.

۳. سؤال کننده فرض را بر این داشته که اگرچه از جانب دو فرد ذکر شده، به امام آسیبی نخواهد رسید، اما او از خلیفه سوم، هارون الرشید، رنج بسیاری متحمل خواهد شد. هارون الرشید، امام را در مدینه، در سال ۷۹۵/۱۷۹، دستگیر کرد و در بصره به زندان انداخت. در سالهای بعد، ایشان را به بغداد برد و تا سال ۷۹۹/۱۸۳ زندانی و در همان سال نیز امام را در زندان مسموم کرد. بنابراین، سؤال کننده درباره رویدادهای آینده یعنی بعد از شهادت امام به دست خلیفه سوم [هارون] سؤال کرده است. پاسخ امام به اختلافاتی میان شیعه اشاره دارد که در امر خلافت و جانشینی [پس از ایشان] پیش خواهد آمد.

بَابُ الْإِشَارَةِ وَالنَّصِّ عَلَى أَبِي جَعْفَرٍ الثَّانِي عليه السلام

هـ- بَعْضُ أَصْحَابِنَا، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ حُكَيْمٍ، عَنْ ابْنِ أَبِي نَصْرِ قَالَ: قَالَ لِي ابْنُ التَّجَاشِيِّ: مَنِ الْإِمَامُ بَعْدَ صَاحِبِكَ؟ فَأَشْتَهِي أَنْ تَسْأَلَهُ حَتَّى أَعْلَمَ، فَدَخَلْتُ عَلَى الرَّضَا عليه السلام فَأَخْبَرْتُهُ، قَالَ: فَقَالَ لِي الْإِمَامُ: ابْنِي، ثُمَّ قَالَ: هَلْ يَتَجَرَّأُ أَحَدٌ أَنْ يَقُولَ ابْنِي وَلَيْسَ لَهُ وَلَدٌ؟^(۱)

۱۰- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى قَالَ: قُلْتُ لِلرَّضَا عليه السلام: قَدْ كُنَّا نَسْأَلُكَ قَبْلَ أَنْ يَهَبَ اللَّهُ لَكَ أَبَا جَعْفَرٍ عليه السلام فَكُنْتَ تَقُولُ: يَهَبُ اللَّهُ لِي غُلَامًا، فَقَدْ وَهَبَهُ اللَّهُ لَكَ، فَأَقَرَّ غُيُوثُنَا، فَلَا أَرَانَا اللَّهُ يَوْمَكَ فَإِنْ كَانَ كَوْنُ فَإِلَى مَنْ؟ فَأَشَارَ بِيَدِهِ إِلَى أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام - وَهُوَ قَائِمٌ بَيْنَ يَدَيْهِ -، فَقُلْتُ: جُعِلَتْ فِدَاكَ، هَذَا ابْنُ ثَلَاثِ سِنِينَ؟! فَقَالَ: وَمَا يَضُرُّهُ مِنْ ذَلِكَ فَقَدْ قَامَ عِيسَى عليه السلام بِالْحُجَّةِ وَهُوَ ابْنُ ثَلَاثِ سِنِينَ.^(۲)

۱. شیخ مفید، همین حدیث را از قول شیخ کلینی، با این اضافه نقل می‌کند که: «در آن زمان، ابو جعفر علیه السلام هنوز متولد نشده بود، اما چند روز بعد ایشان به دنیا آمد» (شیخ مفید، ارشاد، ج ۲، ص ۲۷۷؛ علامه مجلسی، مرآة العقول، ج ۳، ص ۳۷۵ - ۳۷۴).

۲. یا به تعبیر «ابن اقل من ثلاث سنين»، چنان‌که شیخ مفید در ارشاد، جلد ۲، صفحه ۲۷۶؛ طبرسی در اعلام الوری، صفحه ۳۳۱ و اربلی در کشف الغمة، جلد ۲، صفحه ۳۵۱ به نقل از کلینی آورده‌اند (نیز بنگرید به: علامه مجلسی، مرآة العقول، ج ۳، ص ۳۳۷؛ علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۵۰، ص ۲۱).

۱۱- الحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُمُهورٍ، عَنْ مُعَمَّرِ بْنِ خَلَّادٍ قَالَ: سَمِعْتُ إِسْمَاعِيلَ بْنَ إِبْرَاهِيمَ يَقُولُ لِلرَّضَاءِ عليه السلام: إِنَّ ابْنِي فِي لِسَانِهِ ثِقْلٌ، فَإِنَّا أَبَعْتُ بِهِ إِلَيْكَ عَدَا تَمَسُّحَ عَلَى رَأْسِهِ وَتَدْعُو لَهُ فَإِنَّهُ مَوْلَاكَ، فَقَالَ عليه السلام: هُوَ مَوْلَى أَبِي جَعْفَرٍ ^(۱)، فَأَبَعْتُ بِهِ عَدَا إِلَيْهِ.

۱۲- عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِيهِ، وَعَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ الْقَاسَانِيِّ جَمِيعاً، عَنْ زَكْرِيَّا بْنِ يَحْيَى بْنِ الثُّعْمَانِ الصَّرِفِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ عَلِيَّ بْنَ جَعْفَرٍ يُحَدِّثُ الْحَسَنَ بْنَ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ، فَقَالَ: وَاللَّهِ لَقَدْ نَصَرَ اللَّهُ أَبَا الْحَسَنِ الرَّضَاءَ عليه السلام، فَقَالَ لَهُ الْحَسَنُ: إِي وَاللَّهِ جُعِلْتُ فِدَاكَ لَقَدْ بَغَى عَلَيْهِ إِخْوَتُهُ، فَقَالَ عَلِيُّ بْنُ جَعْفَرٍ: إِي وَاللَّهِ وَنَحْنُ عُمُومَتُهُ بَغَيْنَا عَلَيْهِ، فَقَالَ لَهُ الْحَسَنُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ كَيْفَ صَنَعْتُمْ فَإِنِّي لَمْ أَحْضَرُكُمْ؟ قَالَ: قَالَ لَهُ إِخْوَتُهُ وَنَحْنُ أَيْضاً: مَا كَانَ فِينَا إِمَامٌ قَطُّ حَائِلَ اللَّوْنِ ^(۲)، فَقَالَ لَهُمُ الرَّضَاءُ عليه السلام: هُوَ ابْنِي، قَالُوا فَإِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وآله قَدْ قَضَى بِالْقَافَةِ، فَبَيْنَنَا وَبَيْنَكَ الْقَافَةُ، قَالَ: ابْعَثُوا أَنْتُمْ إِلَيْهِمْ قَاماً أَنَا قَلَا، وَلَا تُعْلِمُوهُمْ لِمَا دَعَوْتُمُوهُمْ وَلِتَكُونُوا فِي بُيُوتِكُمْ.

فَلَمَّا جَاءُوا أَقْعَدُونَا فِي الْبُسْتَانِ وَاصْطَفَّ عُمُومَتُهُ وَإِخْوَتُهُ وَأَخَوَاتُهُ وَأَخَذُوا الرَّضَاءَ عليه السلام وَالْبَسُوهُ جُبَّةً صُوفٍ وَقَلْنَسُوهُ مِنْهَا وَوَضَعُوا عَلَى غُنْفِهِ مِسْحَاةً وَقَالُوا لَهُ: ادْخُلِ الْبُسْتَانَ كَأَنَّكَ تَعْمَلُ فِيهِ، ثُمَّ جَاءُوا بِأَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام فَقَالُوا: أَلْجِئُوا هَذَا الْغُلَامَ بِأَبِيهِ، فَقَالُوا: لَيْسَ لَهُ هَاهُنَا أَبٌ وَلَكِنَّ هَذَا عَمُّ أَبِيهِ، وَهَذَا عَمُّ أَبِيهِ، وَهَذَا عَمُّهُ،

۱. زیرا وقتی او بزرگ می شد، امامش، امام جواد عليه السلام می بود.

۲. از آنجا که مادر امام جواد اهل نوبه بود، رنگ پوست امام کمی به مادر شباهت داشت. [به عربی «النوبة» و به انگلیسی «Nubia»، منطقه ای در شمال شرقی آفریقا بر ساحل رود نیل است (یاقوت حموی، معجم البلدان، ج ۵، ص ۳۰۹)؛ این منطقه امروزه در شمال سودان و جنوب مصر قرار دارد.]

باب الإشارة والنص على أبي جعفر الثاني عليه السلام ۱۵۷

وَهَذِهِ عَمَّتُهُ، وَإِنْ يَكُنْ لَهُ هَاهُنَا أَبٌ فَهُوَ صَاحِبُ الْبُسْتَانِ، فَإِنَّ قَدَمَيْهِ وَقَدَمَيْهِ
وَاحِدَةٌ فَلَمَّا رَجَعَ أَبُو الْحَسَنِ عليه السلام، قَالُوا هَذَا أَبُوهُ.

قَالَ عَلِيُّ بْنُ جَعْفَرٍ: فَقُمْتُ فَمَصَصْتُ رِيقَ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام ثُمَّ قُلْتُ لَهُ: أَشْهَدُ أَنَّكَ
إِمَامِي عِنْدَ اللَّهِ، فَبَكَى الرَّضَاءُ عليه السلام، ثُمَّ قَالَ: يَا عَمَّ أَلَمْ تَسْمَعْ أَبِي وَهُوَ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ
اللَّهِ ﷺ: يَا أَيُّ ابْنِ خَيْرَةِ الْإِمَاءِ ابْنُ التَّوْبَةِ الطَّيِّبَةِ الْقِمِّ، الْمُتَنَجِّبَةِ الرَّجَمِ، وَيَلْهَمُ
لَعَنَ اللَّهُ الْأَعْيِسَ وَذُرِّيَّتَهُ، صَاحِبَ الْفِتْنَةِ، وَيَقْتُلُهُمْ سِنِينَ وَشُهُوراً وَأَيَّاماً^(۱) يَسُومُهُمْ
خَسَافاً وَيَسْقِيهِمْ كَأْساً مُصِيرَةً وَهُوَ الطَّرِيدُ الشَّرِيدُ^(۲) الْمَوْتُورُ بِأَبِيهِ وَجَدَّهُ صَاحِبُ
الْغَيْبَةِ، يُقَالُ: مَاتَ أَوْ هَلَكَ، أَيُّ وَادٍ سَلَكَ؟! أَفَيَكُونُ هَذَا يَا عَمَّ إِلَّا مِنِّي، فَقُلْتُ:
صَدَقْتَ جُعِلْتُ فِدَاكَ.

۱. اشاره به منازعات بین عباسیان و دشمنان‌شان دارد که گاه روزها، ماه‌ها و یا سال‌ها به طول می‌انجامید.

۲. در منابع دیگر به نقل از کافی آمده: «و يكون من ولده الطريد الشريد».

این اضافه [در متن انگلیسی] از کتاب /ارشاد به نقل از شیخ کلینی است (شیخ مفید، /ارشاد، ج ۲، ص ۲۷۶؛ طبرسی، /علام‌الوری، ص ۳۳۰؛ اربلی، /كشف الغمة، ج ۲، ص ۳۵۱؛ علامه مجلسی، /بحار الانوار، ج ۵۰، ص ۲۱).

بَابُ الْإِشَارَةِ وَالنَّصِّ عَلَى أَبِي الْحَسَنِ الثَّالِثِ عليه السلام

۱- عَائِدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مِهْرَانَ قَالَ: لَمَّا خَرَجَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام مِنَ الْمَدِينَةِ إِلَى بَغْدَادَ فِي الدَّفْعَةِ الْأُولَى مِنْ خَرَجَتِيهِ، قُلْتُ لَهُ عِنْدَ خُرُوجِهِ: جُعِلْتُ فِدَاكَ، إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكَ فِي هَذَا الْوَجْهِ، فَإِلَى مَنِ الْأَمْرُ بَعْدَكَ؟ فَكَّرَ بِرُوحِهِ إِلَيَّ ضَاحِكًا وَقَالَ لَيْسَ الْغَيْبَةُ حَيْثُ ظَنَنْتَ ^(۱) فِي هَذِهِ السَّنَةِ، فَلَمَّا أُخْرِجَ بِهِ الثَّانِيَةَ إِلَى الْمُعْتَصِمِ صِرْتُ إِلَيْهِ فَقُلْتُ لَهُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ أَنْتَ خَارِجٌ فَإِلَى مَنِ هَذَا الْأَمْرُ مِنْ بَعْدِكَ؟ فَبَكَى حَتَّى اخْضَلَّتْ لِحْيَتُهُ، ثُمَّ التَفَتَ إِلَيَّ فَقَالَ: عِنْدَ هَذِهِ يُخَافُ عَلَيَّ، الْأَمْرُ مِنْ بَعْدِي إِلَى ابْنِي عَلِيِّ.

۲- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْخَيْرِزَانِيِّ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ قَالَ: كَانَ يَلْزَمُ بَابَ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام لِلْخِدْمَةِ الَّتِي كَانَ وَكَّلَ بِهَا وَكَانَ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنُ عِيْسَى يَجِيءُ فِي السَّحْرِ فِي كُلِّ لَيْلَةٍ لِيَعْرِفَ خَبَرَ عِلَّةِ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام وَكَانَ الرَّسُولُ الَّذِي يَخْتَلِفُ بَيْنَ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام وَبَيْنَ أَبِي إِذَا حَضَرَ قَامَ أَحْمَدُ وَخَلَا بِهِ أَبِي، فَخَرَجْتُ ذَاتَ لَيْلَةٍ وَقَامَ أَحْمَدُ عَنِ الْمَجْلِسِ وَخَلَا أَبِي بِالرَّسُولِ وَاسْتَدَارَ أَحْمَدُ فَوَقَفَ حَيْثُ يَسْمَعُ الْكَلَامَ، فَقَالَ الرَّسُولُ لِأَبِي: إِنَّ مَوْلَاكَ يَقْرَأُ عَلَيْكَ السَّلَامَ وَيَقُولُ لَكَ: إِنِّي مَاضٍ وَالْأَمْرُ صَائِرٌ إِلَى

۱. گاهی، مرگ یک شخص در زندان را، «غیبت» می‌نامیدند. به همین دلیل است که گروهی از شیعیان می‌پنداشتند «غیبت» امام موسی بن جعفر علیه السلام که در برخی روایات ذکر شده، اختفا بوده است در حالی که در حقیقت منظور فقط درگذشت ایشان در زمان اسارت بوده است.

ابن عیّی و لَهُ عَلَیْكُمْ بَعْدِي مَا كَانَ لِي عَلَیْكُمْ بَعْدَ أَبِي، ثُمَّ مَضَى الرَّسُولُ وَرَجَعَ أَحْمَدُ إِلَى مَوْضِعِهِ وَقَالَ لِأَبِي: مَا الَّذِي قَدْ قَالَ لَكَ؟ قَالَ: خَيْرًا، قَالَ: قَدْ سَمِعْتُ مَا قَالَ، فَلِمَ تَكْتُمُهُ؟ وَأَعَادَ مَا سَمِعَ فَقَالَ لَهُ أَبِي: قَدْ حَرَّمَ اللَّهُ عَلَیْكَ مَا فَعَلْتَ لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ: ﴿وَلَا تَجَسَّسُوا﴾ فَاحْفَظِ الشَّهَادَةَ لَعَلَّنَا نَحْتَاجُ إِلَيْهَا يَوْمًا مَا وَإِيَّاكَ أَنْ تُظْهِرَهَا إِلَى وَقْتِهَا.

فَلَمَّا أَصْبَحَ أَبِي كَتَبَ نُسخَةَ الرِّسَالَةِ فِي عَشْرِ رِقَاعٍ وَخَتَمَهَا وَدَفَعَهَا إِلَى عَشْرَةِ مِنْ وَجُوهِ الْعِصَابَةِ وَقَالَ، إِنْ حَدَّثَ بِي حَدَّثَ الْمَوْتُ قَبْلَ أَنْ أَطَالِبَكُمْ بِهَا فَافْتَحُوهَا وَأَعْلِمُوا بِمَا فِيهَا، فَلَمَّا مَضَى أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام ذَكَرَ أَبِي أَنَّهُ لَمْ يُخْرِجْ مِنْ مَنْزِلِهِ حَتَّى قَطَعَ عَلَى يَدَيْهِ نَحْوٌ مِنْ أَرْبَعِمِائَةِ إِنْسَانٍ وَاجْتَمَعَ رُؤَسَاءُ الْعِصَابَةِ عِنْدَ مُحَمَّدِ بْنِ الْفَرَجِ يَتَفَاوَضُونَ هَذَا الْأَمْرَ، فَكَتَبَ مُحَمَّدُ بْنُ الْفَرَجِ إِلَى أَبِي يُعْلِمُهُ بِاجْتِمَاعِهِمْ عِنْدَهُ وَأَنَّهُ لَوْ لَا خَفَافَةُ الشُّهُرَةِ لَصَارَ مَعَهُمْ إِلَيْهِ وَيَسْأَلُهُ أَنْ يَأْتِيَهُ، فَكَرَبَ أَبِي وَصَارَ إِلَيْهِ، فَوَجَدَ الْقَوْمَ مُجْتَمِعِينَ عِنْدَهُ، فَقَالُوا لِأَبِي: مَا تَقُولُ فِي هَذَا الْأَمْرِ؟ فَقَالَ أَبِي لِمَنْ عِنْدَهُ الرِّقَاعُ: أَحْضَرُوا الرِّقَاعَ، فَأَحْضَرُوهَا، فَقَالَ: لَهُمْ هَذَا مَا أُمِرْتُ بِهِ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: قَدْ كُنَّا نَحِبُّ أَنْ يَكُونَ مَعَكَ فِي هَذَا الْأَمْرِ شَاهِدٌ آخَرُ؟ فَقَالَ لَهُمْ: قَدْ أَتَاكُمْ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهِ هَذَا أَبُو جَعْفَرٍ الْأَشْعَرِيُّ يَشْهَدُ لِي بِسَمَاعِ هَذِهِ الرِّسَالَةِ وَسَأَلُهُ أَنْ يَشْهَدَ بِمَا عِنْدَهُ، فَأَنْكَرَ أَحْمَدُ أَنْ يَكُونَ سَمِعَ مِنْ هَذَا شَيْئًا فَدَعَاهُ أَبِي إِلَى الْمُبَاهَلَةِ، فَقَالَ: لَمَّا حَقَّقَ عَلَيْهِ^(۱)، قَالَ قَدْ سَمِعْتُ ذَلِكَ وَهَذَا مَكْرَمَةٌ كُنْتُ أُجِبُّ أَنْ تَكُونَ لِرَجُلٍ مِنَ الْعَرَبِ لَا لِرَجُلٍ مِنَ الْعَجَمِ: فَلَمْ يَبْرَجِ الْقَوْمُ حَتَّى قَالُوا بِالْحَقِّ جَمِيعًا.

۱. شیخ مفید به جای ابن جملہ و آنچه در ذیل آن می آید، این طور شرح می دهد که: «او ترسید و سپس اقرار کرد: به راستی [من می خواستم که این افتخار] از [آن] عربها [باشد]... اما به دلیل درخواست مباهله، هیچ راهی برای پنهان کردن شهادت وجود ندارد» (شیخ مفید، *ارشاد*، ج ۲، ←

وَفِي نُسَخَةِ الصَّفَوَانِيِّ.

→ ص ٣٠٠. [فَقُلْتُ لَهُمْ قَدْ أَتَاكُمْ اللَّهُ بِمَا تُحِبُّونَ هَذَا أَبُو جَعْفَرٍ الْأَشْعَرِيُّ يَشْهَدُ لِي بِسَمَاعِ هَذِهِ الرِّسَالَةِ فَاسْأَلُوهُ فَسَأَلَهُ الْقَوْمُ فَتَوَقَّفَ عَنِ الشَّهَادَةِ فَدَعَاؤُهُ إِلَى الْمُبَاهَلَةِ فَخَافَ مِنْهَا وَقَالَ قَدْ سَمِعْتُ ذَلِكَ وَهِيَ مَكْرَمَةٌ كُنْتُ أُحِبُّ أَنْ تَكُونَ لِرَجُلٍ مِنَ الْعَرَبِ فَأَمَّا مَعَ الْمُبَاهَلَةِ فَلَا طَرِيقَ إِلَى كَيْثْمَانَ الشَّهَادَةِ فَلَمْ يَبْرَحِ الْقَوْمُ حَتَّى سَلَّمُوا لِأَبِي الْحَسَنِ.]

بَابُ الْإِشَارَةِ وَالنَّصِّ عَلَى أَبِي مُحَمَّدٍ عليه السلام

۲- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْكُوفِيِّ، عَنْ بَشَّارِ بْنِ أَحْمَدَ الْبَصْرِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ عُمَرَ التَّوْفَلِيِّ قَالَ: كُنْتُ مَعَ أَبِي الْحَسَنِ عليه السلام فِي صَحْنِ دَارِهِ، فَمَرَّ بِنَا مُحَمَّدٌ ابْنُهُ^(۱)، فَقُلْتُ لَهُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ، هَذَا صَاحِبُنَا بَعْدَكَ؟ فَقَالَ: لَا، صَاحِبُكُمْ بَعْدِي الْحَسَنُ.

۴- وَعَنْهُ، عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرِ بْنِ وَهَبٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ: كُنْتُ حَاضِرًا أَبَا الْحَسَنِ عليه السلام لَمَّا تُوفِّيَ ابْنُهُ مُحَمَّدٌ، فَقَالَ لِلْحَسَنِ: يَا بُنَيَّ أَحْدِثْ لِلَّهِ شُكْرًا فَقَدْ أَحْدَثَ فِيكَ أَمْرًا^(۲).

۷- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ الْإِسْبَارِيقِيِّ^(۳)، عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَمْرِو الْعَطَّارِ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى أَبِي الْحَسَنِ الْعَسْكَرِيِّ عليه السلام وَأُبُوجَعْفَرٍ ابْنُهُ فِي الْأَحْيَاءِ، وَأَنَا أَظُنُّ أَنَّهُ هُوَ،

۱. ایشان ابوجعفر محمد بن علی، پسر ارشد امام هادی عليه السلام است که پیش از پدر از دنیا رفت (حدوداً [۸۴۵/۲۳۰ - ۸۶۶/۲۵۲]). مقبره او نزدیک شهر «بلد» [امروزه دُجیل] در نزدیکی بغداد است؛ امروزه این مکان به سید محمد معروف است. نام وی، در احادیثی که در ادامه می‌آید، بارها ذکر شده است.

۲. اشاره به نوع خاصی از بدهاء دارد که در حدیث شماره ۸۵۶ [باب الاشارة والنص علی ابی محمد عليه السلام، حدیث ۱۰] شرح داده شده است. احادیث بعدی را نیز ببینید.

۳. در *ارشاد*، جلد ۲، صفحه ۳۱۶ و در *اعلام الوری*، صفحه ۳۵۰، نام او ابومحمد الاسترابادی ذکر شده است.

قُلْتُ لَهُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ، مَنْ أَحْصَى مِنْ وَلَدِكَ؟ فَقَالَ: لَا تُحْصُوا أَحَدًا حَتَّى يَخْرُجَ إِلَيْكُمْ أَمْرِي، قَالَ: فَكَتَبْتُ إِلَيْهِ بَعْدَ فِيمَنْ يَكُونُ هَذَا الْأَمْرُ، قَالَ: فَكَتَبْتُ إِلَيَّ فِي الْكَبِيرِ مِنْ وَلَدِي، قَالَ: وَكَانَ أَبُو مُحَمَّدٍ أَكْبَرَ مِنْ أَبِي جَعْفَرٍ.^(۱)

۱۰- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي هَاشِمٍ الْجَعْفَرِيِّ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِي الْحَسَنِ عليه السلام بَعْدَ مَا مَضَى ابْنُهُ أَبُو جَعْفَرٍ وَإِنِّي لَأُفَكِّرُ فِي نَفْسِي أُرِيدُ أَنْ أَقُولَ: كَأَنَّهُمَا أَعْنِي أَبَا جَعْفَرٍ وَأَبَا مُحَمَّدٍ فِي هَذَا الزَّوْقِ كَأَبِي الْحَسَنِ مُوسَى وَإِسْمَاعِيلَ ابْنِي جَعْفَرٍ بْنِ مُحَمَّدٍ عليه السلام وَإِنَّ قِصَّتَهُمَا كَقِصَّتَيْهِمَا، إِذْ كَانَ أَبُو مُحَمَّدٍ الْمُرْجَى بَعْدَ أَبِي جَعْفَرٍ، فَأَقْبَلَ عَلَيَّ أَبُو الْحَسَنِ قَبْلَ أَنْ أَنْطِقَ فَقَالَ: نَعَمْ يَا أَبَاهَا شَيْمٌ، بَدَأَ إِلَيَّ فِي أَبِي مُحَمَّدٍ بَعْدَ أَبِي جَعْفَرٍ^(۲)، مَا لَمْ يَكُنْ يُعْرِفُ لَهُ كَمَا بَدَأَ لَهُ فِي مُوسَى بَعْدَ مُضِيِّ إِسْمَاعِيلَ مَا

۱. این متن در نسخه چاپی کافی، مانند متن فوق است، اما در برخی مصادر مانند متن شرح علامه مجلسی، *مرآة العقول*، جلد ۳، صفحه ۳۸۹، *شرح مازندرانی بر کافی*، جلد ۶، صفحه ۲۰۳، *تفسیر وافی*، جلد ۲، صفحه ۳۹۰؛ *ارشاد*، جلد ۲، صفحه ۳۱۶؛ *بحار الانوار*، جلد ۵، صفحه ۲۴۴ و حَرَّ عاملی، در *اثبات الهداة*، جلد ۳، صفحه ۳۹۲، که از کافی نقل شده‌اند، آخرین جمله اینطور آمده است که: «ابو محمد بزرگتر از جعفر بوده است». جعفر (۸۵۰/۲۳۶) - ۸۹۴/۲۸۱)، برادر دیگر امام ابو محمد عسکری علیه السلام بوده و از ایشان کوچکتر بود. در نتیجه نسخه صحیح این نسخه است، نه نسخه‌ای که در آن ابو جعفر ذکر شده است.

۲. در کتب کلامی شیعه به نوعی از بداء (در معنای لغوی: ظهور) اشاره شده است که «اراده خداوند» را مد نظر دارد؛ اراده‌ای که طبق آن خداوند می‌تواند وقوع برخی وقایع را مشروط و منوط به رویداد یا رویدادهای دیگری قرار دهد. خداوند می‌تواند، به عنوان مثال، فرمان دهد که زندگی فرد پایان پذیرد، و این امر را مشروط به شرایط خاصی کند [و اگر آن شرایط محقق شد، آن فرد از دنیا برود].

با این وجود، این نوع از بداء که در اینجا مطرح شده است، ربطی به اراده خداوند ندارد، بلکه بیشتر مربوط به جهالت افرادی است که به طور مثال احتمال می‌دادند که واقعه‌ای [آن طور که آنها انتظار دارند] اتفاق بیفتد، [به عنوان مثال، در این روایت بیان شده است عده‌ای گمان

كُشِفَ بِهِ عَنْ حَالِهِ وَهُوَ كَمَا حَدَّثَتْكَ نَفْسُكَ وَإِنْ كَرِهَ الْمُبْطِلُونَ، وَأَبُو مُحَمَّدٍ ابْنِي الْخَلْفِ مِنْ بَعْدِي، عِنْدَهُ عِلْمٌ مَا يُحْتَاجُ إِلَيْهِ وَمَعَهُ آلَةُ الْإِمَامَةِ.

۱۲- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ شَاهَوِيهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْجَلَّابِ قَالَ: كَتَبَ إِلَيَّ أَبُو الْحَسَنِ فِي كِتَابٍ: أَرَدْتُ أَنْ تَسْأَلَ عَنِ الْخَلْفِ بَعْدَ أَبِي جَعْفَرٍ وَقَلِقْتُ لِذَلِكَ فَلَا تَغْتَمُ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَا يُضِلُّ ﴿ قَوْمًا بَعْدَ إِذْ هَدَاهُمْ حَتَّى يُبَيِّنَ لَهُمْ مَا يَتَّقُونَ ﴾ ^(۱) وَصَاحِبُكَ بَعْدِي أَبُو مُحَمَّدٍ ابْنِي وَعِنْدَهُ مَا تَحْتَاجُونَ إِلَيْهِ، يُقَدِّمُ مَا يَشَاءُ اللَّهُ وَيُؤَخِّرُ مَا يَشَاءُ اللَّهُ ^(۲) ﴿ مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا ﴾ ^(۳) قَدْ كَتَبْتُ بِمَا فِيهِ بَيَانٌ وَقِنَاعٌ لِذِي عَقْلٍ يَقْظَانُ.

→ می‌کردند اسماعیل پس از امام صادق علیه السلام و یا جناب سید محمد پس از امام هادی علیه السلام امام باشد] اما به دلیل جهل آنها به اراده‌ی الهی آن اتفاق به گونه‌ای دیگر واقع شده است [و آنها تصور کرده‌اند برای خدا بداء حاصل شده است]. قرآن در سوره زمر (۳۹)، آیات ۴۷ - ۳۹ به این نوع بداء اشاره دارد: «و آنچه تصورش را نمی‌کردند، از جانب خدا بر ایشان آشکار می‌گردد» (بداء لهم). بنابراین روایاتی که در آنها بداء در مورد اسماعیل و امام موسی کاظم علیه السلام، و ابوجعفر (سید محمد) و امام عسکری علیه السلام، بیان شده است، با این معنا از بداء باید فهمیده شوند. در هردوی این موارد، مردم می‌پنداشتند امامان پیشین جانشینان خود را معرفی نکرده بودند که در هردوی این موارد این افراد نظرات اشتباهی داشتند، اما بعد از اینکه امام جانشین خود را معرفی می‌کرد، آنها پی به اشتباه خود بردند. بعدها افرادی آمدند که می‌گفتند اراده خداوند قابل تغییر است، اما در موارد مورد بحث در اینجا این نوع از بداء صحیح نیست.

۱. التوبة (۹): ۱۱۵.

۲. این مطلب، توضیحی اضافه بر کاربرد بداء در حدیث شماره ۸۵۶ [حدیث ۱۰ در همین باب (پاورقی قبلی) که در آن معنای دقیق بداء در این موارد بیان شد] می‌باشد از معنای این جمله می‌توان این گونه استنباط کرد که خداوند گاهی برای این که همگان مطلع باشند، تصمیم می‌گیرد اتفاقی را پیش از وقوع آن اعلام کند؛ اما در عین حال این احتمال نیز وجود دارد که در موارد دیگر خداوند در زمان خاصی تمایل به رفع جهالت مردم از آن امر را نداشته باشد؛ در واقع ←

۱۳- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَمَّنْ ذَكَرَهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ الْعَلَوِيِّ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْقَاسِمِ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ عليه السلام يَقُولُ الْحَلْفُ مِنْ بَعْدِي الْحَسَنُ، فَكَيْفَ لَكُمْ بِالْحَلْفِ مِنْ بَعْدِ الْحَلْفِ؟ فَقُلْتُ: وَلِمَ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاكَ؟ فَقَالَ: إِنَّكُمْ لَا تَرَوْنَ شَخْصَهُ وَلَا يَجِلُّ لَكُمْ ذِكْرُهُ بِاسْمِهِ، فَقُلْتُ: فَكَيْفَ نَذْكُرُهُ؟ فَقَالَ: قُولُوا: الْحُجَّةُ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ عليه السلام.^(۲)

→ خداوند در اینگونه موارد تصمیم می‌گیرد که آگاه ساختن مردم را به تأخیر بیندازد. برای مثال، وقتی همه چیز به طور کامل بیان شده است، دیگر ضرورتی برای رفع جهل مردم از وقایع و حقایق آینده (به‌طور مثال، دانستن نام امام بعدی) وجود ندارد. یا در مواردی که حتی احتمال زیان وجود دارد، تأخیر در آگاه ساختن مردم منافع خود را خواهد داشت.

۱. البقرة (۲): ۱۰۶.

۲. این حدیث در باب ۷۸ [باب فی النهی عن الاسم] با موضوعات مشابه تکرار شده است. برای توضیحات بیشتر پاورقی آن باب را مطالعه کنید.

بَابُ الْإِشَارَةِ وَالْتَّصُّ إِلَى صَاحِبِ الدَّارِ عليه السلام (۱) و (۲)

۱. صاحب الدار: بعد از شهادت امام حسن عسکری علیه السلام، یکی از القابی که برای امام دوازدهم استفاده می‌شد، «صاحب الدار» بود؛ یعنی خانه پدری که امام وارث آن بود. با استفاده از این لقب، جاهلان همچنان نسبت به حضرت مهدی علیه السلام بی‌خبر باقی می‌ماندند.

۲. به عنوان مقدمه‌ای بر موضوع امام دوازدهم، بهتر است به نکات توضیحی که در ادامه می‌آید، توجه شود:

الف. هدف شیخ کلینی در این باب و باب‌های بعد، کاملاً مشخص است: نشان دادن آن که امام یازدهم قطعاً صاحب پسری بوده‌اند و بسیاری از مردم نیز ایشان را دیده‌اند؛ اینکه ایشان غایب شده‌اند (هم غیبت صغری و هم غیبت کبری)؛ و اینکه وجود ایشان ضامن تداوم امامت بوده است. باید به‌خاطر داشت که به همین دلیل کلینی احادیثی را انتخاب کرده است که خود در میان سلسله روایان بوده است و از همین منظر، بین کافی و دیگر مجامع حدیثی، همچون بحار *الانوار* علامه مجلسی که خود را به این روش محدود نکرده‌اند، تفاوت وجود دارد. بنابراین، وی با توجه به هدف خود، هیچ اشاره‌ای به موضوع جایگاه خاص تاریخی امام مهدی علیه السلام، یا احادیث پیامبر درباره پیش‌بینی فردی که در آخرالزمان قیام خواهد کرد، نمی‌کند.

ب. بهترین جمع‌بندی از اعتقادات مسلمین در خصوص امام مهدی علیه السلام توسط شخصی اراده شده است که شخصاً هیچ اعتقادی به ظهور ایشان نداشته و در کتاب خود صحت اخبار مرتبط با این موضوع را تکذیب می‌کند. او مورخ معروف، عبدالرحمن بن محمد، مشهور به ابن خلدون (۱۳۳۲/۷۳۲ - ۱۴۰۶/۸۰۸) است. در «مقدمه» معروفی که بر اثر مشهور تاریخی خود نگاشته، می‌نویسد: «تمام مسلمین در همه دوران‌ها قبول دارند که قطعاً در آخرالزمان مردی از اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله ظهور می‌کند؛ مردی که با ظهورش، اسلام را نیرو بخشیده و عدالت را پیروز خواهد کرد. مسلمانان دنباله‌رو او خواهند شد و او بر قلمرو مسلمین تسلط خواهد یافت. او را مهدی می‌نامند (ابن خلدون، تاریخ، چاپ بولاق، ج ۱، ص ۲۶۰). از این متن و آنچه در ادامه آن

←

می‌آید، می‌توان فهمید که به نظر ابن‌خلدون، اولاً، اعتقاد به مهدی در هیچیک از فرقه‌های مسلمانان، باور عجیبی نبوده، بلکه در میان تمامی مسلمانان، باوری معمول و پذیرفته شده بوده است؛ ثانیاً، به دلیل اینکه ابن‌خلدون اعتقاد به مهدی را نپذیرفته است، از دیدگاه وی، این احادیث به‌عنوان مبنای اعتقادی این باور، به‌اندازه کافی مورد اعتماد نیستند. در این مطلب سعی ما بر این است که نشان دهیم: اولاً نه تنها ابن‌خلدون، بلکه بسیاری از علمای اسلامی نیز، اذعان دارند که تمام مسلمین امام مهدی علیه السلام را باور دارند و اعتقاد به امام مهدی علیه السلام، یک باور ضروری در میان مسلمانان است؛ ثانیاً، احادیثی در زمینه امام مهدی علیه السلام وجود دارد که طبق کلیه مبانی ارزیابی صحت احادیث، مورد اعتماد (صحیح) هستند.

ج. برخی از «علماء» عقیده اول ابن‌خلدون را - که اعتقاد به امام مهدی علیه السلام در میان همه مسلمین مرسوم است - در نقد نظریه دوم همو (که معتقد است این اعتقاد به دلیل نامعتبر بودن دلیل راوی آن اعتبار ندارد) به کار برده‌اند. چرا که اگر تمامی مسلمانان به امری اعتقاد داشتند قاعداً آن باور صحیح است (برای مثال بنگرید به: عظیم‌آبادی، *عون المعبود*، ج ۱۱، ص ۳۶۲ - ۳۶۱؛ مبارک‌فوری، *تحفة الاحوفی*، ج ۶، ص ۴۸۴؛ شیخ منصور علی ناصف، *التاج الجامع للاصول*، ج ۵، ص ۳۴۱).

شیخ احمد محمد شاکر (۱۸۹۲/۱۳۰۹ - ۱۹۵۸/۱۳۷۷)، یکی از بزرگترین علمای متأخر حدیث و تفسیر مصری، که مهم‌ترین اثرش، تصحیح مسند احمد بن حنبل می‌باشد (برای مطالعه زندگی‌نامه او رجوع کنید به: زرکلی، *الاعلام*، ج ۱، ص ۲۵۳؛ کحاله، *معجم المؤلفین*، ج ۱۳، ص ۳۶۸). وی در ذیل حدیثی در باورقی می‌نویسد: «اعتقاد به مهدی تنها مختص به شیعیان نیست، زیرا این اعتقاد از طریق روایات قابل اعتماد فراوانی به اثبات رسیده است؛ اخباری که از راه‌های متعدد و به نقل از بسیاری از اصحاب پیامبر، به دست رسیده‌اند، به طوری که هیچ‌کس نمی‌تواند در صحت این اعتقاد تشکیک کند؛ پس از این، او به شدت به نقد دومین ادعای ابن‌خلدون می‌پردازد (احمد بن حنبل، *المسند*، چاپ دارالمعارف مصر، ج ۵، ص ۱۹۸ - ۱۹۶ و ج ۱۴، ص ۲۸۸).

نظر جدیدتر در مورد این موضوع، فتوایی است که توسط دبیرخانه عمومی رابطه العالم الاسلامی (مجمع مسلمانان جهان) در مکه (۲۳ شوال ۱۱/۱۳۹۶ اکتبر ۱۹۷۶) صادر شده است، که در آن تصریح شده که بیش از بیست تن از صحابه پیامبر روایاتی در مورد مهدی علیه السلام نقل کرده‌اند و

فهرستی از راویان این احادیث و نیز فهرستی از کسانی که در زمینه امام مهدی علیه السلام کتاب نوشته‌اند، ارائه می‌کند. همچنین، افرادی را که صحت و سقم این احادیث را از ابعاد مختلف تایید کرده‌اند، نام برده است؛ بنابراین، این فتوا، پس از رد نظر ابن‌خلدون اعلام می‌دارد: «حافظان و علمای حدیث تأکید نموده‌اند که اخبار صحیح و حسن در میان احادیث مربوط به امام مهدی وجود دارد؛ اغلب آنان از قول منابع موثق متعددی نقل شده‌اند (متواتر و بنابراین متقن) و هیچ تردیدی در صحت و متواتر بودن این روایات وجود ندارد. (در این روایات تصریح شده) که باور به ظهور مهدی واجب و یکی از اعتقادات اهل سنت و جماعت است. تنها جاهلان به سنت (پیامبر) و بدعت‌گذاران، آن را تکذیب می‌کنند». (برای نسخه و چاپ مجدد این فتوا، بنگرید به: مقدمه گنجی الشافعی، البیان، بیروت ۱۳۹۹/۱۹۷۹، ص ۷۹ - ۷۶ و ضمیمه)

د. حافظ ابوالحسن محمد بن حسین سجستانی آبروی الشافعی (۳۶۳/۹۷۴) می‌گوید: «احادیث در این مورد که مهدی، از اهل بیت (پیامبر) علیه السلام است و... عدالت را جهانی خواهد کرد، توسط دانشمندان فراوانی روایت شده و راویان متعددی از قول مصطفی که درود خدا بر او و خاندانش باد، آن را نقل و منتشر کرده‌اند». بسیاری از علمای بعدی نیز این جمله را قبول دارند (ابن حجر عسقلانی، تهذیب التهذیب، ج ۹، ص ۱۴۴؛ ابن حجر، فتح الباری، ج ۷، ص ۳۰۵؛ القرطبی، التذکره، ص ۶۱۷؛ السیوطی، الحاوی، ج ۲، ص ۱۶۶ - ۱۶۵؛ متقی هندی، البرهان فی علامات مهدی آخر الزمان، ص ۱۷۶ - ۱۷۵؛ ابن حجر هیثمی، الصواعق المحرقة، ص ۱۶۷؛ زرقانی، شرح المواهب اللدنیة، ج ۵، ص ۳۴۸؛ سخاوی، فتح المغیث، ج ۳، ص ۴۱ و غیره).

ابوعباس تقی‌الدین ابن تیمیه (۶۶۱/۱۲۶۳ - ۷۲۸/۱۳۲۸) در منهاج السنة، جلد ۴، صفحات ۲۱۲ - ۲۱۱ [تصحیح محمد رشاد سالم، ج ۸، ص ۲۵۴] احادیثی را که در رابطه با حضرت مهدی علیه السلام وجود دارد کاملاً صحیح و قابل اعتماد می‌شمارد. شاگرد او، ذهبی، در خلاصه کتاب استادش، با او موافقت کرده است (ذهبی، مختصر منهاج السنة، ص ۵۳۴ - ۵۳۳).

حافظ محمد بن علی الشوکانی (۱۱۷۳/۱۷۶۰ - ۱۲۵۰/۱۸۳۴) کتابی به نام «التوضیح فی تواتر ما جاء فی المنتظر والدجال والمسیح» نوشته است. وی در این کتاب درباره مهدی علیه السلام

چنین نوشته است: «من توانستم ۵۰ حدیث در رابطه با مهدی بیابم و در آنها احادیث صحیح و حسن و احادیث ضعیف منجبر (ضعیف، اما قابل انطباق با احادیث صحیح) وجود دارد. آنها از منابع متعدد موثق رسیده و بنابراین بدون شک قابل اعتمادند، زیرا در علم اصول فقه ثابت شده است که شرط تواتر یک روایت، نقل آن از طریق تعداد راویان بسیار کمتری از این تعداد [۵۰ نفر] است. قول‌های بسیاری نیز از صحابه وجود دارد که صراحتاً نام مهدی در آنها ذکر شده است؛ وضعیت این احادیث همچون دیگر احادیثی است که از قول پیامبر نقل شده است، زیرا در مورد چنین اقوالی جای هرگونه سوالی از طریق تحقیق (اجتهاد) از بین رفته است» (بنگرید به: محمد الصدر، *موسوعة الامام المهدي*، ج ۱، ص ۴۳۴، ۴۱۴ - ۴۱۳ - ۳۹۲ - ۳۹۱). او در یکی از کتاب‌های دیگر خود، به نام *الفتح الربانی*، نیز چنین عقیده مشابهی را بیان می‌کند (نگاه کنید: مبارک فوری، *تحفة الاحوذی*، ج ۶، ص ۴۸۵).

بسیاری از علمای دیگر اهل سنت نیز تواتر احادیث مربوط به مهدی را تصدیق کرده‌اند (علاقمندان می‌توانند به عنوان نمونه به محمد بن جعفر الکتانی الفاسی، *نظم المتناثر فی الحديث المتواتر*، صفحات ۱۴۶ - ۱۴۴ مراجعه کنند).

تا آنجا که قادر به بررسی بوده‌ایم، حداقل ۴۶ کتاب از ۳۵ نویسنده غیرشیعی وجود دارد که صریحاً به موضوع مهدی علیه السلام پرداخته‌اند. در مورد نویسندگان شیعه، تعداد کتب بسیار زیاد است؛ در *الذریعة* اثر شیخ آقا بزرگ تهرانی، جلد ۱۶، صفحات ۸۴ - ۷۴، تنها ۴۴ کتاب با عنوان غیبت فهرست شده است؛ حال آنکه کتاب‌های بسیاری نیز هستند که واژه غیبت در نام آنها به کار رفته است یا کتاب‌هایی که در رابطه با موضوع غیبت هستند و این واژه در اسم آنها نیست. معروفترین این کتابها عبارتند از: *الغیبة* اثر شیخ ابوعبدالله محمد بن ابراهیم کاتب نعمانی، ابن ابی زینب (متوفی حدود ۹۷۱/۳۶۰)؛ *کمال‌الدین و تمام النعمة* در دو جلد اثر شیخ صدوق ابوجعفر، ابن بابویه قمی و *الغیبة* اثر شیخ الطایفه ابوجعفر طوسی؛ در میان تمامی آثار مربوط به امام مهدی علیه السلام و غیبت ایشان، جامع‌ترین آنها سه جلد از کتاب *بحار الانوار* است (جلدهای ۵۳ - ۵۱) که شامل ۱۲۰۰ صفحه مطلب مختص این موضوع می‌شود.

همه غیبت امام مهدی علیه السلام به دو دوره تقسیم می‌شود: غیبت صغری و غیبت کبری. در طول غیبت صغری، وکلایی (نواب) بودند که نقش واسطه میان امام و جامعه شیعه را ایفا می‌کردند. وکلا گاه با ذکر نام (نایب منصوب علیه) و گاه بدون این عنوان منصوب می‌شدند. در حالت اول آنها ←

وکیل خاص بودند و در حالت دوم، وکیل عام به شمار می‌آمدند؛ [وکلاى عام] وکلای بودند که به طور معمول می‌توانستند کسانی باشند که به فعالیت‌های مشخص و تعیین شده [از جانب امام یا نواب خاص] مشغول باشند. تفاوت این دو گروه در ماهیت وکالت (نیابت) آنان بوده است: وکالت (نیابت) خاصه به موضوعات مشخصی اختصاص دارد و وکالت عامه برای موضوعات کلی بوده است. آن دسته از وکلایی که به عنوان نواب خاص حضرت مهدی علیه السلام شناخته می‌شوند چهار تن بوده که یکی پس از دیگری به فعالیت مشغول بوده‌اند. این چهار وکیل (نواب اربعه) عبارتند از: نخست، ابوعمرو عثمان بن سعید بن عمرو العمری الاسدی (متوفی ۸۹۳/۲۸۰؛ دوم، پسر او، ابوجعفر محمد بن عثمان عمری (متوفی ۹۱۷/۳۰۵؛ سوم، ابوالقاسم بن حسین بن روح نوبختی (متوفی ۹۳۸/۳۲۶؛ چهارم، ابوحسین علی بن محمد سمری (متوفی ۹۴۱/۳۲۹)؛ که با مرگ او غیبت کبرای حضرتش آغاز می‌شود.

و. باور شیعیان درباره محلی که امام در دوران غیبت در آن حضور دارند، در این حدّ است که محل زندگی ایشان را نامعلوم می‌دانند [در عین اعتقاد قطعی به وجود امام زمان علیه السلام محل زندگی ایشان برای شیعیان مشخص نیست]. البته در زمان غیبت صغری تنها چهار وکیل (نایب) خاص ایشان که مدام با ایشان در ارتباط بودند و برخی وکلای دیگر که قادر به ملاقات با ایشان بودند، از محل سکونت ایشان اطلاع داشته‌اند. ممکن است امام مهدی علیه السلام در دوران غیبت کبری تمایل به برقراری ارتباط با شخصی داشته باشند و در نتیجه با ایشان در رابطه خواهند بود، اما این تماس هرگز به شیوه معمول نخواهد بود. حتی زمانی که امام در مقابل آن شخص ظاهر شوند، بر اساس اعتقاد شیعه ایشان هیچ آموزشی به فرد نمی‌دهند، هر چند آن فرد ممکن است از دانش امام بهره‌مند شود. در واقع هر ادعایی مبنی بر دستور گرفتن و یا آموزش دیدن خصوصی و مشاهده دو طرفه میان امام زمان و یک شخص دیگر دروغین است؛ به این معنا که اگر کسی ادعا کرد محل زندگانی امام دوازدهم را می‌داند و به طور خصوصی نزد ایشان حضور می‌یابد این ادعا کاملاً دروغ بوده و مدعی آن باید تکذیب شود؛ اما اگر امام مهدی علیه السلام خود صلاح بدانند که به یک شخص موضوعی را بفرمایند و آن شخص نیز ادعایی در مورد رابطه خاص [به این معنا که هر گاه بخواهد می‌تواند به محضر ایشان مشرف شده و یا از محل زندگی ایشان اطلاع داد] با ایشان نداشته باشد، این دیدار کاملاً قابل قبول است؛ براساس آنچه که گفته شد، محل سکونت ایشان در دوران غیبت کبری نامعلوم مانده است. به اعتقاد شیعه محل حضور امام در هیچ زمان

یا مکانی ذکر نشده است و در عین حال ایشان در طول زندگی‌شان در مکان‌های مختلف توسط افراد مختلف دیده شده‌اند.

باوری که از سوی برخی مخالفان به شیعیان نسبت داده شده است که شیعیان معتقدند امام در محل خاصی مخفی شده‌اند، در آموزه‌های شیعه هیچ مبنایی ندارد. برای مثال، بسیاری از نویسندگان غیرشیعه ادعا می‌کنند که در میان شیعیان معمول است که امام زمان علیه السلام را «صاحب سرداب» می‌نامند و چهار مکان را نام می‌برند که شیعیان حدس می‌زنند حضرت مهدی علیه السلام در یکی از این چهار محل سکونت دارند؛

اولین محل سامرا است: (مثلاً نوشته‌اند): «امامیه ادعا می‌کنند امام مهدی در منزل پدر بزرگوارشان در سر من رأی (نام قدیم سامرا) به سرداب رفته‌اند، و مادرشان نیز این صحنه را (به سرداب رفتن ایشان را) دیده‌اند. از آن پس هم ایشان در همان محل مخفی شده‌اند. شیعه ادعا می‌کند این واقعه در سال ۸۷۹/۲۶۵ رخ داده و ایشان تا به امروز، در همان محل زندگی می‌کنند. شیعیان در انتظار ظهور ایشان از سرداب سر من رأی در آخرالزمان هستند» (ابن خلکان، *وفیات الاعیان*، ج ۴، ص ۱۷۶؛ صفدی، *الوافی بالوفیات*، ج ۲، ص ۳۳۶؛ ابن اثیر، *الکامل*، ج ۷، ص ۲۷۴؛ ابوالفدا، *المختصر فی اخبار البشر*، ج ۲، ص ۴۵؛ یافعی، *مرآة الجنان*، ج ۲، ص ۱۷۲ و ۱۰۷؛ ابن کثیر، *تفسیر*، ج ۳، ص ۶۱؛ مبارک‌فوری، *تحفة الاحوذی*، ج ۶، ص ۴۷۴؛ عظیم آبادی، *عون المعبود*، ج ۱۱، ص ۳۶۷؛ ابن خلدون، *تاریخ*، ج ۴، ص ۳۱ و غیره). ابن خلکان و صفدی نوشته‌اند: «همچنین گفته می‌شود: امام مهدی در سال ۸۸۹/۲۷۵ به سرداب رفته‌اند» (ابن خلکان، *وفیات الاعیان*، ج ۴، ص ۱۷۶؛ صفدی، *الوافی بالوفیات*، ج ۲، ص ۳۳۷-۳۳۶).

دومین محل، حله، شهری در جنوب بغداد است که در سال ۱۱۰۱/۴۹۵ یعنی حدوداً ۲۵۰ سال بعد از آغاز غیبت تأسیس شد (یاقوت حموی، *معجم البلدان*، ج ۲، ص ۲۹۴؛ همچنین رجوع کنید به: کتاب *لسترینج* (Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, p ۷۱). ابوعبدالله ابن بطوطه، (۱۳۰۴/۷۰۳ - ۱۳۷۷/۷۷۹)، جهانگرد مشهور، در سفرنامه خود، از مسجدی در حله سخن می‌گوید که نامش مسجد صاحب‌الزمان است و شیعیان منتظر ظهور ایشان از این محل هستند (ابن بطوطه، *الرحلة*، ج ۱، ص ۲۰۸ و ج ۲، ص ۲۱۱). ابن خلدون نیز این مسجد را مفصل‌تر توصیف کرده است: «شیعیان اثنی عشری... ادعا می‌کنند امام

دوازدهم‌شان، محمد بن حسن عسکری، که آنان او را مهدی می‌نامند، در منزل (خانوادگی‌شان) در حله وارد سرداب شده و از همان محل ناپدید گشته‌اند... و در آخرالزمان از همان محل ظهور خواهند یافت» (ابن خلدون، تاریخ، ج ۱، ص ۱۶۶؛ العصامی، *سمط النجوم العوالی*، ج ۴، ص ۱۴۳؛ طنطاوی، *الجواهر*، ج ۹، ص ۱۸۱ - ۱۸۰ و بسیاری دیگر که این عقیده را از قول ابن خلدون نقل کرده‌اند). با این حال، ابن خلدون در متن کتاب تاریخ خود چنین نوشته است: «امامیه ادّعا می‌کنند امام بعد از علی الهادی علیه السلام، حسن علیه السلام بوده که به دلیل آنکه در سرّ من رأی که بعدها العسکر نام گرفت، متولد شده بود، معروف به عسکری است. وی از زمان فوت پدر تا وفات [شهادت] خود در سال ۸۷۴/۲۶۰ زندانی بود. او [ایشان] در زمان شهادت‌شان پسری به نام محمد داشتند که هنوز به دنیا نیامده بود؛ گفته می‌شود آن پسر همراه مادر وارد سردابی شده و پس از آن ناپدید شد. شیعیان بر این باورند که او امام بعد از پدرش می‌باشد و مهدی و حجت نام دارد... شیعیان منتظر ظهور او از سرداب هستند» (ابن خلدون، تاریخ، ج ۴، ص ۳۰-۲۹).

سومین محل، بغداد است. زکریا ابن محمد انصاری قزوینی شافعی (۱۲۰۸/۶۰۵ - ۱۲۸۳/۶۸۶) پس از سفر به بغداد در توضیحاتش راجع به آن شهر گوید: «در مسجد مرکزی بغداد سرداب معروفی وجود دارد که شیعیان معتقدند مهدی آنان از آنجا ظهور خواهد کرد؛ آنان ادعا می‌کنند که محمد بن حسن علیه السلام به داخل آن سرداب رفته است» (زکریا بن محمد قزوینی، *آثار البلاد و اخبار العباد*، ص ۳۸۶؛ القرمانی، *اخبار الدول*، ص ۱۱۸ - ۱۱۷؛ العصامی، *سمط النجوم*، ج ۴، ص ۱۴۴).

محل چهارم کاشان است، شهری در مرکز ایران و جنوب قم. یاقوت حموی در *معجم البلدان*، جلد ۴، صفحات ۲۹۷ - ۲۹۶ و قزوینی در *آثار البلاد*، صفحه ۴۳۲ درباره این شهر، داستانی مشابه داستان بغداد نقل می‌کنند.

از تمام این مطالب به روشنی برمی‌آید که این داستان‌ها نمی‌توانند از اعتقادات شیعه برآمده باشند؛ زیرا نه تنها از نظر تاریخی صحیح نیستند، بلکه با یکدیگر تناقض هم دارند. به عنوان مثال همان طور که گفته شد حله حدود ۲۵۰ سال پس از غیبت ساخته شد لذا چگونه ممکن است امام مهدی علیه السلام در سردابی در این شهر به غیبت رفته باشد؟! علاوه بر این حقیقت که در

هیچ یک از کتب شیعی، اشاره‌ای به سرداب نشده است، عباراتی که در ادامه از دو کتاب نقل می‌شود، به روشنی ارتباط تمام افسانه‌های بالا با اعتقادات شیعه در موضوع غیبت را رد می‌کند. اول: حافظ گنجی شافعی (متوفی ۱۲۶۰/۶۵۸) در کتاب *البیان فی اخبار صاحب الزمان* صفحه ۱۴۸، برای اقامه دلیل در مقابل کسانی که وجود صاحب الزمان علیه السلام را تکذیب می‌کنند، می‌نویسد: «آنان ادامه زندگی ایشان را به دو دلیل تکذیب می‌کنند. اول طول زمان (حیات) و دوم آنکه او در سردابی زندگی می‌کند، بدون آنکه کسی به او خوراکی یا نوشیدنی بدهد و این قضیه کاملاً خارق‌العاده است». ابوالحسن علی بن عیسی اربلی، یکی از نویسندگان مشهور امامیه (۱۲۲۸/۶۲۵ - ۱۲۹۳/۶۹۲) درباره دلیل دومی که گنجی در رابطه با عدم وجود مهدی ارانه کرده، چنین توضیح می‌دهد: «این دلیل [انکار امام مهدی علیه السلام به دلیل سکونت ایشان در سرداب]، خارق‌العاده و عجیب است، زیرا آن دسته افرادی که وجود حضرت را انکار می‌کنند، نیازی به این ندارند (زیرا آنها اعتقاد دارند چنین شخصی هرگز وجود نداشته است، پس به طریق اولی به بودن در سرداب نیز اعتقاد ندارند) و آنهایی [شیعیان] که وجود حضرت را باور دارند، اعتقادی به بودن او در سرداب ندارند؛ بلکه آنها می‌گویند ایشان حتماً وجود دارند و در این دنیا زندگی می‌کنند؛ ایشان در محل‌های مختلف زندگی می‌کنند؛ در مکان‌های متفاوت حضور می‌یابند و به تمام دنیا سفر می‌کنند» (اربلی، *کشف الغمة*، ج ۳، ص ۲۸۳).

دومین استدلال توسط محدث مشهور، میرزا حسین نوری (۱۸۳۸/۱۲۵۴ - ۱۹۰۲/۱۳۲۰) بیان شده است که بحث مبسوطی در رابطه با مسئله غیبت ارانه می‌دهد و ماجرای سرداب را از روایات غیرشیعی دانسته و مطالب نقل شده در آنها را نقد و رد می‌کند. او می‌گوید: در باور شیعه، هیچ ارتباطی میان غیبت و سرداب وجود ندارد؛ تنها اشاره‌ای که در باور شیعه درباره سرداب و امام دوازدهم وجود دارد، این است که ایشان در سرداب منزل پدر بزرگوارشان، در حال خواندن قرآن دیده شده‌اند و تنها دلیلی که این منطقه تکریم می‌شود، این است که آن مکان نیز یکی از محل‌هایی است که ایشان در آنجا رؤیت شده‌اند. اگر این سرداب که در سامرا قرار دارد، از منظر عموم شیعیان به عنوان سرداب غیبت (سرداب الغیبة) مشهور شده، از روایات راویان غیرشیعی گرفته شده است؛ در میان [کتاب‌های] علمای شیعی، نامی از سرداب نیامده است (محدث نوری، *کشف الاستار*، ص ۲۱۶ - ۲۱۰؛ نیز بنگرید به: الامین عاملی، *البرهان علی وجود صاحب الزمان*، ص ۱۰۳ - ۱۰۲).

۴- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ حَمْدَانَ الْقَلَانِسِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِلْعَمَرِيِّ^(۱): قَدْ مَضَى أَبُو مُحَمَّدٍ؟ فَقَالَ لِي: قَدْ مَضَى وَلَكِنْ قَدْ خَلَفَ فِيكُمْ مَنْ رَقَبْتُهُ مِثْلَ هَذِهِ، وَأَشَارَ بِيَدِهِ.

۵- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْأَشْعَرِيُّ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: خَرَجَ عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ عليه السلام حِينَ قُتِلَ الزُّبَيْرِيُّ^(۲) لَعَنَهُ اللَّهُ، هَذَا جَزَاءُ مَنْ

۱. العَمَرِيُّ [عثمان بن سعید]، نخستین وکیل (نایب) امام دوازدهم بود؛ یادداشت بخش ۵ [یادداشت ابتدایی این باب] این باب را مطالعه کنید.

۲. الف) این حدیث در شماره ۱۳۵۶ [باب مولد صاحب عليه السلام] حدیث ۱ خواهد آمد. علامه مجلسی معتقد است: این لقب نام تعدادی از نوادگان زبیر بن عوام است، اما او هیچ اطلاعی از مرگ زبیری مذکور در این روایت نیافته است (علامه مجلسی، *مرآة العقول*، ج ۴، ص ۳ و ج ۶، ص ۱۷۱)، دیگران اطلاعات دقیقتری داده‌اند که البته صحیح نیستند. زبیری مذکور در این روایت در واقع المعتز، خلیفه عباسی، بوده است. سه خلیفه عباسی، المعتز، المهدی و المعتمد، با امام حسن عسکری عليه السلام هم‌عصر بوده‌اند. معتز پسر خلیفه متوکل، در سال ۸۴۶/۲۳۲ متولد شد و دوره حکومت او از ۸۶۶/۲۵۲ آغاز شد. او سپس عزل شد و در شعبان ۲۵۵/ جولای ۸۶۹، کشته شد.

در خصوص نام اصلی معتز اختلافاتی وجود دارد، اما مشهورترین آن محمد است؛ اگرچه بسیاری از مورخان او را زبیر نامیده‌اند (مسعودی، *مروج الذهب*، ج ۷، ص ۳۷۲؛ مسعودی، *التبیه والاشراف*، ص ۳۱۶؛ ابن عساکر، *تهذیب تاریخ دمشق*، ج ۵، ص ۳۵۳؛ ابن قتیبه، *المعارف*، ص ۳۹۴؛ ابن جبان، *الثقات*، ج ۲، ص ۳۳۱؛ و دیگران).

ب) در سال مرگ او، معتز به سعید الحاجب (خزانه دار متوکل که مستعین، خلیفه پیش از معتز، را در شورش که در سال ۸۶۶/۲۵۲ علیه او صورت داده بودند، کشت؛ و متعاقب آن، رئیس نگهبانان معتز شد) دستور داد تا امام یازدهم را به قصر ابن هبیره، که در تاریخ به عنوان مدینه ابن هبیره شناخته می‌شود، برده و ایشان را به قتل برساند. این کاخ محلی بود که نخستین خلیفه عباسی، سفاح، آن را پایتخت خود قرار داد و در آنجا سکنی گزید و آن را هاشمیه نامید؛ آن محل تا زمانی که منصور بغداد را توسعه داده و به آنجا نقل مکان کرد، پایتخت باقی ماند (بنگرید به: ←

اجْتَرَأَ عَلَى اللَّهِ فِي أَوْلِيَائِهِ، يَزْعُمُ أَنَّهُ يَقْتُلُنِي وَلَيْسَ لِي عَقِبٌ، فَكَيْفَ رَأَى قُدْرَةَ اللَّهِ فِيهِ، وَوُلِدَ لَهُ وَلَدٌ سَمَّاهُ مُحَمَّدٌ فِي سَنَةِ سِتٍّ وَخَمْسِينَ وَمِائَتَيْنِ.

→
 ۷۱-۷۰ p (Le Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*). احتمالاً او گمان می‌کرده آنجا مکان خوبی برای قتل [امام حسن عسکری علیه السلام] است، چرا که از پایتخت، سامرا و از بغداد، مهم‌ترین شهر عراق، دور است؛ علاوه بر این، هاشمیه خالی از شیعیان و تقریباً از انحصار بنی عباس بود که در خصوص عدم انتشار خبر قتل [امام عسکری علیه السلام] و شورش‌های احتمالی شیعیان قابل اعتماد بود. خبر این دستور به شیعیان رسید و آنها به امام عسکری علیه السلام نامه‌ای نوشتند. امام در پاسخ به آنان نوشتند: «شما از هر سختی در ارتباط با آنچه شنیده‌اید، در امان خواهید بود. پس از این سه روز رهایی (رستگاری) نصیب شما خواهد شد؛ پس از گذشت سه روز، معتز به قتل رسید (طوسی، *الغیبة*، ص ۱۲۴؛ اربلی، *کشف الغمّة*، ج ۳، ص ۲۰۶؛ ابن شهر آشوب، *مناقب آل ابی طالب*، ج ۴، ص ۴۳۲ - ۴۳۱؛ علامه مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۵۰، ص ۲۵۱). در جای دیگر امام در نامه‌ای نوشتند: «من از دست این ستمگر - الزبیری - به خداوند پناه آوردم تا خداوند پس از سه (روز) او را بگیرد» (اربلی، *کشف الغمّة*، ج ۳، ص ۲۰۷؛ علامه مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۵۰، ص ۲۹۸ - ۲۹۷). مورخ دیگری از نامه مشابهی خبر می‌دهد و در آن این ستمگر را «الزبیر بن جعفر» معرفی می‌کند (ابن جریر طبری، *دلائل الامامة*، ص ۴۲۸). بنابراین واضح است که الزبیری، همان الزبیر بن جعفر و همان معتز است. با توجه به رویدادها، این نامه آشکارا، اشاره مستقیمی به معتز ندارد. دلیل بعدی بر اثبات یکی بودن الزبیری (ی) و معتز این است که در گزارش ابن جریر طبری، در دستوری که به سعید حاجب داده شده، به جای معتز، از نام الزبیر استفاده گردیده است (ابن جریر طبری، *دلائل الامامة*، ص ۴۲۸).

بَابُ فِي تَسْمِيَةِ مَنْ رَأَاهُ عليه السلام

۱- مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَمُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى جَمِيعاً، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحَمِيرِيِّ قَالَ: اجْتَمَعْتُ أَنَا وَالشَّيْخُ أَبُو عَمْرٍو رَحِمَهُ اللَّهُ ^(۱) عِنْدَ أَحْمَدَ بْنِ إِسْحَاقَ ^(۲) فَغَمَزَنِي أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ أَنْ أَسْأَلُهُ عَنِ الْخَلْفِ فَقُلْتُ لَهُ: يَا أَبَا عَمْرٍو إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَسْأَلَكَ عَنْ شَيْءٍ وَمَا أَنَا بِشَاكٍّ فِيمَا أُرِيدُ أَنْ أَسْأَلَكَ عَنْهُ، فَإِنَّ اعْتِقَادِي وَدِينِي أَنَّ الْأَرْضَ لَا تَخْلُو مِنْ حُجَّةٍ إِلَّا إِذَا كَانَ قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ بِأَرْبَعِينَ يَوْمًا، فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ رُفِعَتْ الْحُجَّةُ وَأُغْلِقَ بَابُ الثَّوْبَةِ فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلِ أَوْ

۱. نخستین نایب امام دوازدهم. بخش ۵ پاورقی باب ۷۶ [باب الاشارة والنص الى صاحب الدار، پاورقی توضیحات کلی باب] را ببینید.

۲. احمد بن اسحاق بن عبدالله بن سعد بن مالک بن احوص، ابوعلی اشعری قمی، وی شیخ عالمان قم و رابط امام در این منطقه بوده است. او از امام جواد علیه السلام و امام هادی علیه السلام روایت نقل کرده است و از یاران نزدیک امام حسن عسکری علیه السلام بوده است. وی امام دوازدهم، امام مهدی علیه السلام را ملاقات کرده است و در زمینه نقل حدیث، مقام بالا و معتبری دارد (شیخ طوسی، فهرست، ص ۵۰، شیخ طوسی، الرجال، ص ۳۹۸ و ۴۲۷؛ شیخ طوسی، الغيبة، ص ۲۷۳؛ کشی، رجال، ص ۵۵۸ - ۵۵۶؛ نجاشی، رجال، ص ۹۱؛ طبری، دلائل الامامة، ص ۲۷۲). او در اواخر دوران زندگی اش به بغداد رفت و در محله شیعه نشین کرخ ساکن شد. او یکی از وکلا تعیین شده (نایب منصوب علیه) بود که در مسائل اصلی مرتبط با بحث وکالت فعالیت می کرد و به همین دلیل وی وکیل خاص بود. بنگرید به: یادداشت باب ۷۶، بخش ۵ [باب الاشارة والنص الى صاحب الدار علیه السلام، توضیحات ابتدای باب، شماره ۵].

کَسَبَتْ فِي إِيمَانِهَا خَيْرًا، فَأُولَئِكَ أَشْرَارُ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَهُمْ الَّذِينَ تَقُومُ عَلَيْهِمُ الْقِيَامَةُ وَلَكِنِّي أَحْبَبْتُ أَنْ أَرْدَادَ يَقِينًا، وَإِنَّ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ سَأَلَ رَبَّهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يُرِيَهُ كَيْفَ يُحْيِي الْمَوْتَى، قَالَ: «أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قَلْبِي»^(۱)، وَقَدْ أَخْبَرَنِي أَبُو عَلِيٍّ أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: سَأَلْتُهُ وَقُلْتُ مَنْ أَعَامِلُ أَوْ عَمَّنْ أَخُذُ، وَقَوْلَ مَنْ أَقْبَلُ؟ فَقَالَ لَهُ: الْعَمَرِيُّ يَثْقِي فَمَا أَدَى إِلَيْكَ عَنِّي فَعَنِّي يُؤَدِّي وَمَا قَالَ لَكَ عَنِّي فَعَنِّي يَقُولُ، فَاسْمَعْ لَهُ وَأَطِعْ، فَإِنَّهُ الثَّقَةُ السَّامُونَ، وَأَخْبَرَنِي أَبُو عَلِيٍّ أَنَّهُ سَأَلَ أَبَا مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ مِثْلِ ذَلِكَ، فَقَالَ لَهُ: الْعَمَرِيُّ وَابْنُهُ يَثْقَانِ، فَمَا أَدَيَا إِلَيْكَ عَنِّي يُؤَدِّيَانِ وَمَا قَالَا لَكَ فَعَنِّي يَقُولَانِ، فَاسْمَعْ لَهُمَا وَأَطِعْهُمَا فَإِنَّهُمَا الثَّقَتَانِ السَّامُونَ، فَهَذَا قَوْلُ إِمَامَيْنِ قَدْ مَضَيَا فِيكَ.

قَالَ فَخَرَّ أَبُو عَمْرٍو سَاجِدًا وَبَكَى ثُمَّ قَالَ: سَلْ حَاجَتَكَ فَقُلْتُ لَهُ: أَنْتَ رَأَيْتَ الْحَلْفَ مِنْ بَعْدِ أَبِي مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ؟ فَقَالَ: إِي وَاللَّهِ وَرَبَّتُهُ مِثْلُ ذَلِكَ^(۲) - وَأَوْمَأَ بِيَدِهِ - فَقُلْتُ لَهُ: فَبَقِيَتْ وَاحِدَةٌ، فَقَالَ لِي: هَاتِ، قُلْتُ: فَالِاسْمُ؟ قَالَ: مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ أَنْ تَسْأَلُوا عَنْ ذَلِكَ، وَلَا أَقُولُ هَذَا مِنْ عِنْدِي، فَلَيْسَ لِي أَنْ أَحْلَلَ وَلَا أَحَرِّمَ، وَلَكِنْ عَنْهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَإِنَّ الْأَمْرَ عِنْدَ السُّلْطَانِ، أَنَّ أَبَا مُحَمَّدٍ مَضَى وَلَمْ يُخْلَفْ وَلَدًا وَقَسَمَ مِيرَاثَهُ وَأَخَذَهُ مَنْ لَا حَقَّ لَهُ فِيهِ وَهُوَ ذَا، عِيَالُهُ يَجُولُونَ لَيْسَ أَحَدٌ يَحْجُسُ أَنْ يَتَعَرَّفَ إِلَيْهِمْ أَوْ يُنِيلَهُمْ شَيْئًا، وَإِذَا وَقَعَ الْإِسْمُ وَقَعَ الظَّلْبُ، فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَمْسِكُوا عَنْ ذَلِكَ.

قَالَ الْكَلْبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: وَحَدَّثَنِي شَيْخٌ مِنْ أَصْحَابِنَا - ذَهَبَ عَنِّي اسْمُهُ - أَنَّ أَبَا عَمْرٍو سَأَلَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِسْحَاقَ^(۳) عَنْ مِثْلِ هَذَا فَأَجَابَ بِمِثْلِ هَذَا.

۱. البقرة (۲): ۲۶۰.

۲. حديث شماره ۸۶۳ [باب الاشارة والتص الى صاحب الدار عليه السلام، حديث ۴] را ببينيد.

۳. صحيح ابن است: «سئل عند احمد بن اسحاق» (چنانكه شيخ طوسى در الغيبة، ص ۳۴؛ فيض در الوافى، جلد ۲، ص ۹۵ و مجلسى در بحار الانوار، جلد ۵۱، ص ۳۴۸ به نقل از كلينى آورده اند).

٢- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ - وَكَانَ أَسَنَ شَيْخٍ مِنْ وَلَدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ بِالْعِرَاقِ - ، فَقَالَ: رَأَيْتُهُ بَيْنَ الْمَسْجِدَيْنِ ^(١) وَهُوَ غُلَامٌ ^(٢).
 ٩- عَلِيُّ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ بْنِ صَالِحٍ، وَأَحْمَدُ بْنُ النَّضْرِ، عَنِ الْقَنْبَرِيِّ ^(٣) - رَجُلٌ مِنْ وَلَدِ قَنْبَرِ الْكَبِيرِ - مَوْلَى أَبِي الْحَسَنِ الرِّضَا ^(٤) قَالَ: جَرَى حَدِيثُ جَعْفَرِ بْنِ عَلِيٍّ قَدَمَهُ، فَقُلْتُ لَهُ: فَلَيْسَ غَيْرُهُ فَهَلْ رَأَيْتُهُ؟ فَقَالَ: لَمْ أَرَهُ وَلَكِنْ رَأَاهُ غَيْرِي، قُلْتُ وَمَنْ رَأَاهُ؟ قَالَ: قَدْ رَأَاهُ جَعْفَرُ مَرَّتَيْنِ وَلَهُ حَدِيثٌ ^(٥).

١١- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ بَعْضِ جَلَاوِزَةِ السَّوَادِ قَالَ: شَاهَدْتُ سَيْمَاءَ ^(٦) أَنْفَاءً بِسَرٍّ مَنْ رَأَى وَقَدْ كَسَرَ بَابَ الدَّارِ، فَخَرَجَ عَلَيْهِ وَيَدُهُ ظَبْرَيْنِ فَقَالَ لَهُ: مَا تَصْنَعُ فِي دَارِي؟ فَقَالَ سَيْمَاءُ: إِنَّ جَعْفَرًا رَعِمَ أَنَّ أَبَاكَ مَضَى وَلَا وَلَدَ لَهُ، فَإِنْ كَانَتْ دَارَكَ فَقَدْ انْصَرَفْتُ عَنْكَ، فَخَرَجَ عَنِ الدَّارِ قَالَ عَلِيُّ بْنُ قَيْسٍ: فَخَرَجَ عَلَيْنَا خَادِمٌ مِنْ خَدَمِ الدَّارِ، فَسَأَلْتُهُ عَنْ هَذَا الْحَبِيرِ، فَقَالَ لِي: مَنْ حَدَّثَكَ بِهِذَا؟ فَقُلْتُ لَهُ: حَدَّثَنِي بَعْضُ جَلَاوِزَةِ السَّوَادِ، فَقَالَ لِي: لَا يَكْادُ يَخْفَى عَلَى النَّاسِ شَيْءٌ.

١. برای آگاهی از نظرات مختلف درباره شناسایی ابن دو مسجد، *مرآة العقول*، جلد ٤، صفحه ٨، و نیز یادداشت حدیث شماره ٩٠٤ [باب فی الغیبة، حدیث ١٧] را مطالعه کنید.

٢. محمد بن صالح بن علی بن محمد بن قبر الکبیر (شیخ صدوق، *کمال الدین وتمام النعمة*، ج ٢، ص ٤٤٢، حدیث شماره ١٥).

٣. توضیح این مطلب، در یادداشت باب ١٢٥ [باب مولد الصاحب ^(ع)] خواهد آمد، به آنجا مراجعه کنید [همان طور که در مقدمه گفته شد، متأسفانه مرحوم استاد پیش از نوشتن این تعلیق در فانی را وداع گفتند] و نیز حدیث شماره ٨٧٦ [باب مولد الصاحب ^(ع)]، حدیث ١١ را مشاهده کنید.

٤. یادداشت باب ١٢٥ [باب مولد الصاحب ^(ع)] که در ادامه خواهد آمد را مشاهده کنید.

بَابُ فِي التَّهْيِ عَنِ الْإِسْمِ^(۱)

۱. از آنجا که در زمان غیبت صغری، دیدن امام برای مردم و حتی برای دشمنانشان نیز مقدور بوده و آنان می‌توانستند در مکانی که امام بودند حاضر شوند و از آنجا که مقامات حکومتی اغلب مردم را برای افشای نام و یا محلی که امام در آن ساکن بودند، حبس کرده و آزار می‌دادند، پیروان ایشان از ذکر مستقیم نام ایشان و یا محل حضورشان و یا هرگونه پرسش در این رابطه ممنوع شده بودند. از این رو، برای اشاره به ایشان بایستی از القاب عمومی همچون «حجت آل محمد» استفاده می‌کردند (حدیث شماره ۸۸۱ [باب فی النهی عن الاسم، حدیث ۱] را ببینید). بدین ترتیب اگر از شخصی که این القاب را استفاده کرده، سوال می‌شد، او می‌توانست مثلاً اشاره به امام دیگری کند که اکنون از دنیا رفته است. به این ترتیب مقامات حکومتی باورشان می‌شد که امام یازدهم جانشین ندارد.

برخی از علمای شیعه در خصوص طرح این موضوع بر این باورند که این‌گونه محدودیت‌ها در رابطه با ذکر نام آن حضرت تنها مربوط به زمان غیبت صغری است و برای اثبات این نظر، منابعی همچون آخرین بخش حدیث شماره ۸۶۶ [باب فی تسمیة من رآه علیه السلام، حدیث ۱] و حدیث شماره ۸۸۲ [باب النهی عن الاسم، حدیث ۲] را به عنوان شاهد می‌آورند. اگر با فرض توضیحات فوق به چنین نقل قول‌هایی رجوع شود، پیداست این محدودیت‌ها در زمینه نامیدن و اشاره مستقیم به امام دوازدهم علیه السلام، به دلیل سختی‌های آن دوران [غیبت صغری] بوده است. طبق نظر این علما، از آنجا که در زمان غیبت کبری هر فردی می‌تواند نام ایشان را بداند و به زبان بیاورد و از آنجا که وجود ایشان دیگر موضوع حساسیت برانگیز به شمار نمی‌آید، در شرایطی که شیعیان - بر خلاف اهل سنت - همچنان باور دارند ایشان در قید حیات هستند، نامیدن ایشان با نام اصلیشان مجاز است. بنابراین آنها احادیث دیگر در خصوص محدودیت‌های نام حضرت را، که معمولاً مربوط به زمان غیبت هستند، براساس اینگونه احادیث خاص،

←

١- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَمَّنْ ذَكَرَهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ الْعَلَوِيِّ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْقَاسِمِ الْجُفَعَرِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ الْعَسْكَرِيَّ عليه السلام يَقُولُ: الْخَلْفُ مِنْ بَعْدِي الْحَسَنُ، فَكَيْفَ لَكُمْ بِالْخَلْفِ مِنْ بَعْدِ الْخَلْفِ؟ فَقُلْتُ: وَلِمَ جَعَلَنِي اللَّهُ فِدَاكَ؟ قَالَ: إِنَّكُمْ لَا تَرَوْنَ شَخْصَهُ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ ذِكْرُهُ بِاسْمِهِ، فَقُلْتُ: فَكَيْفَ نَذْكُرُهُ؟ فَقَالَ: قُولُوا: الْحُجَّةُ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَسَلَامُهُ.

٢- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الصَّالِحِيِّ قَالَ: سَأَلَنِي أَصْحَابُنَا بَعْدَ مُضِيِّ أَبِي مُحَمَّدٍ عليه السلام أَنْ أَسْأَلَ عَنِ الْإِسْمِ وَالْمَكَانِ، فَخَرَجَ الْجَوَابُ: إِنَّ دَلَلْتُهُمْ عَلَى الْإِسْمِ أَذَاعُوهُ وَإِنْ عَرَفُوا الْمَكَانَ دَلُّوا عَلَيْهِ.

همچون دو حدیث یاد شده، به علاوه شواهد دیگری که ارائه می شود، تفسیر می کنند [و نهی از ذکر نام ایشان را محدود به دوران غیبت صغری می دانند].

با این حال، سایر علمای شیعه، علیرغم قبول ماهیت خاص این گونه احادیث، احادیث بسیار دیگری را به عنوان دلائل عام برشمرده و نتیجه می گیرند محدودیت ذکر نام امام به هر دو دوره غیبت صغری و کبری مربوط می شود.

با توجه به این مباحث می توان به راحتی فهمید که چرا شیعیان معمولاً امام دوازدهم را با نام شخصی شان اسم نبرده و از القابی همچون صاحب الزمان و امثال آن استفاده می کنند (بنگريد به: علامه مجلسی، *مرآة العقول*، ج ٤، ص ١٦ و ج ١٨، ص ٥ - ٦؛ سید محسن امین، *اعیان الشیعة*، ج ٤، بخش ٣، ص ٥ - ٦).

بَابُ فِي الْغَيْبَةِ

۲- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَيْسَى بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ عَلِيٍّ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ أَخِيهِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: إِذَا فُقِدَ الْخَامِسُ مِنْ وَلَدِ السَّابِغِ فَاللَّهُ فِي أَدْيَانِكُمْ لَا يُرِيلُكُمْ عَنْهَا أَحَدٌ، يَا بُنَيَّ ^(۱) إِنَّهُ لَا بَدَّ لِصَاحِبِ هَذَا الْأَمْرِ مِنْ غَيْبَةٍ حَتَّى يَرْجِعَ عَنْ هَذَا الْأَمْرِ مَنْ كَانَ يَقُولُ بِهِ، إِنَّمَا هِيَ مِحْنَةٌ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ امْتَحَنَ بِهَا خَلْقَهُ، لَوْ عَلِمَ آبَاؤُكُمْ وَأَجْدَادُكُمْ دِينًا أَصَحَّ مِنْ هَذَا لَاتَّبَعُوهُ، قَالَ: فَقُلْتُ: يَا سَيِّدِي، مَنِ الْخَامِسُ مِنْ وَلَدِ السَّابِغِ؟ فَقَالَ: يَا بُنَيَّ! عُقُولُكُمْ تَصْغُرُ عَنْ هَذَا، وَأَحْلَامُكُمْ تَضِيقُ عَنْ حَمَلِهِ، وَلَكِنْ إِنْ تَعِيشُوا فَسَوْفَ تُدْرِكُونَهُ.

۴- عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ مُحَمَّدٍ بْنِ الْحُسَيْنِ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجْرَانَ، عَنْ فَضَالَةَ بْنِ أَيُّوبَ، عَنْ سَدِيرِ الصَّرِيفِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ: إِنَّ فِي صَاحِبِ هَذَا الْأَمْرِ شَبَهًا مِنْ يُوسُفَ عليه السلام، قَالَ: قُلْتُ لَهُ: كَأَنَّكَ تَذْكُرُهُ حَيَاتَهُ أَوْ غَيْبَتَهُ؟ قَالَ: فَقَالَ لِي: وَمَا يُنْكِرُ مِنْ ذَلِكَ، هَذِهِ الْأُمَّةُ أَشْبَاهُ الْخَنَازِيرِ، إِنَّ إِخْوَةَ يُوسُفَ كَانُوا أَسْبَاطًا وَأَوْلَادَ الْأَنْبِيَاءِ تَاجَرُوا بِيُوسُفَ، وَبَايَعُوهُ وَخَاطَبُوهُ، وَهُمْ إِخْوَتُهُ وَهُوَ أَخُوهُمْ، فَلَمْ يَعْرِفُوهُ حَتَّى قَالَ: أَنَا يُوسُفَ وَهَذَا أَخِي ^(۲)، فَمَا تُنْكِرُ هَذِهِ الْأُمَّةُ الْمَلْعُونَةُ أَنْ يَفْعَلَ اللَّهُ عَزَّ

۱. در این حدیث امام به پسران و خانواده‌شان خطاب می‌کنند؛ برادر ایشان نیز در این جمع حضور داشته است.

۲. بنگرید به: داستان حضرت یوسف عليه السلام در قرآن کریم، سوره یوسف (۱۲).

وَجَلَّ بِحُجَّتِهِ فِي وَقْتٍ مِنَ الْأَوَّاتِ كَمَا فَعَلَ يُوسُفُ، إِنَّ يُوسُفَ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَانَ إِلَيْهِ مُلْكُ مِصْرَ وَكَانَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ وَالِدِهِ مَسِيرَةُ ثَمَانِيَةِ عَشَرَ يَوْمًا، فَلَوْ أَرَادَ أَنْ يُعْلِمَهُ لَقَدَّرَ عَلَى ذَلِكَ، لَقَدْ سَارَ يَعْقُوبُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَوُلْدُهُ عِنْدَ الْبِشَارَةِ تِسْعَةَ أَيَّامٍ مِنْ بَدْوِهِمْ إِلَى مِصْرَ، فَمَا تُنْكِرُ هَذِهِ الْأُمَّةُ أَنْ يَفْعَلَ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ بِحُجَّتِهِ كَمَا فَعَلَ يُوسُفُ، أَنْ يَمْشِيَ فِي أَسْوَاقِهِمْ وَيَطَّأُ بُسْطَهُمْ حَتَّى يَأْذَنَ اللَّهُ فِي ذَلِكَ لَهُ كَمَا أَذِنَ لِيُوسُفَ، * قَالُوا أَأَنْتَ لَا أَنْتَ يُوسُفُ قَالَ أَنَا يُوسُفُ *.

۵- عُلِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُوسَى الْحَشَّابِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُوسَى عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُكَيْرٍ، عَنْ زُرَّارَةَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ: إِنَّ لِلْغُلَامِ غَيْبَةً قَبْلَ أَنْ يَقُومَ، قَالَ: قُلْتُ: وَلِمَ؟ قَالَ: يَخَافُ - وَأَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى بَطْنِهِ - ^(۱)، ثُمَّ قَالَ: يَا زُرَّارَةُ، وَهُوَ الْمُنْتَظَرُ، وَهُوَ الَّذِي يُشَكُّ فِي وَلَادَتِهِ، مِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ: مَاتَ أَبُوهُ بِلَا خَلْفٍ، وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ: حَمَلٌ، وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ: إِنَّهُ وَلَدَ قَبْلَ مَوْتِ أَبِيهِ بِسَنَتَيْنِ، وَهُوَ الْمُنْتَظَرُ غَيْرَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُحِبُّ أَنْ يَمْتَحِنَ الشَّيْعَةَ، فَعِنْدَ ذَلِكَ يَرْتَابُ الْمُبْطِلُونَ يَا زُرَّارَةُ، قَالَ: قُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ إِنْ أَدْرَكَتَ ذَلِكَ الزَّمَانَ أَيَّ شَيْءٍ أَعْمَلُ؟ قَالَ: يَا زُرَّارَةُ، إِذَا أَدْرَكَتَ هَذَا الزَّمَانَ، قَادِعُ يَهَذَا الدَّعَاءُ: «اللَّهُمَّ عَرِّفْنِي نَفْسَكَ، فَإِنَّكَ إِنْ لَمْ تُعَرِّفْنِي نَفْسَكَ لَمْ أَعْرِفْ نَبِيَّكَ، اللَّهُمَّ عَرِّفْنِي رَسُولَكَ، فَإِنَّكَ إِنْ لَمْ تُعَرِّفْنِي رَسُولَكَ لَمْ أَعْرِفْ حُجَّتَكَ، اللَّهُمَّ عَرِّفْنِي حُجَّتَكَ، فَإِنَّكَ إِنْ لَمْ تُعَرِّفْنِي حُجَّتَكَ صَلَلْتُ عَنْ دِينِي»، ثُمَّ قَالَ: يَا زُرَّارَةُ، لَا بُدَّ مِنْ قَتْلِ غُلَامٍ بِالْمَدِينَةِ، قُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ، أَلَيْسَ يَقْتُلُهُ جَيْشُ السُّفْيَانِيِّ؟ قَالَ: لَا، وَلَكِنْ يَقْتُلُهُ جَيْشُ آلِ بَنِي

۱. معنای این حرکت باید این باشد که ایشان [امام دوازدهم علیه السلام] ترس آن داشته است که کسی به

قلب ایشان خنجر بزند.

فَلَانٍ، يَجِيءُ حَتَّى يَدْخُلَ الْمَدِينَةَ، فَيَأْخُذُ الْغُلَامَ فَيَقْتُلُهُ، فَإِذَا قَتَلَهُ بَغِيًّا وَعُدُوَانًا
وْظُلْمًا لَا يَمَهُلُونَ، فَعِنْدَ ذَلِكَ تَوَقَّعُ الْفَرَجَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ.^(۱)

۷- عِيَّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ قَالَ: حَدَّثَنِي مُنْذِرُ بْنُ
مُحَمَّدِ بْنِ قَابُوسَ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ السَّنْدِيِّ، عَنْ أَبِي دَاوُدَ الْمُسْتَرِقِّ، عَنْ ثَعْلَبَةَ بْنِ

۱. شیخ صدوق این حدیث را با دو سلسله راوی نقل می‌کند: «احمد بن محمد بن یحیی
الطاطار^(۲)، این حدیث را نقل کرده و می‌گوید: «سعد بن عبدالله، از احمد بن محمد بن عیسی از
عثمان بن عیسی کیلابی از خالد بن نجیح از زرارة بن اعین، برای ما نقل کرده است» و محمد بن
حسن^(۳) [ابن الولید] نقل کرده و می‌گوید: «عبدالله بن جعفر حمیری از قول علی بن محمد
الحجّال، از حسن بن علی بن فضال، از عبدالله بن بکیر از زراره، برای ما نقل کرده است».

در کتاب شیخ صدوق مطالب ذیل بیان شده است: «او کسی است که مردم در باره تولدش دچار
شک و تردید خواهند شد. گروهی از مردم خواهند گفت: «ایشان در رحم مادرشان بوده (هو
حمل)؛ و برخی دیگر خواهند گفت: «ایشان در غیبت به‌سر می‌برند»؛ برخی می‌گویند «او هرگز
متولد نشده است»، و برخی نیز می‌گویند: «ایشان دو سال قبل از شهادت پدرشان متولد
شده‌اند» (بنگرید به: شیخ صدوق، *کمال‌الدین و تمام النعمه*، ج ۲، ص ۳۴۳ - ۳۴۲). به همین
دلیل، ما عبارت «پدر ایشان زمانی از دنیا رفت که...» را به ترجمه این حدیث [در متن
انگلیسی] اضافه کرده‌ایم تا این‌طور شود: «پدر ایشان زمانی از دنیا رفت که وی [هنوز] در رحم
مادر بود». مدارک دیگر در تایید این مطلب در حدیث شماره ۹۱۶ [باب فی الغیبة، حدیث ۲۹]
می‌آید.

شیخ نعمانی همین حدیث را با سلسله راویان متفاوتی نقل می‌کند: «محمد بن همام^(۴)، برای ما
نقل کرده و می‌گوید: جعفر بن محمد بن مالک [فزازی کوفی] برای ما نقل کرده و می‌گوید:
عباد بن یعقوب از قول یحیی بن یعلی از زراره برای ما نقل کرده است» (محمد بن ابراهیم
نعمانی، *الغیبة*، ص ۱۶۷ - ۱۶۶).

شیخ طوسی نیز این مطلب را به همین شکل، اما با راویان متفاوت نقل می‌کند: «سعد بن عبدالله
از گروهی از هم‌مذهبان از قول عثمان بن عیسی، از قول خالد بن نجیح، از قول زراره نقل کرده
است» (شیخ طوسی، *الغیبة*، ص ۲۰۲ و ص ۵۱۱).

مِثْمُونٍ، عَنْ مَالِكِ الْجُثَيْيِّ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَةَ قَالَ: أَتَيْتُ
أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام فَوَجَدْتُهُ مُتَفَكِّراً يَنْكُتُ فِي الْأَرْضِ، فَقُلْتُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، مَا لِي
أَرَاكَ مُتَفَكِّراً تَنْكُتُ فِي الْأَرْضِ، أَرْغَبُ مِنْكَ فِيهَا؟ فَقَالَ: لَا وَاللَّهِ مَا رَغِبْتُ فِيهَا،
وَلَا فِي الدُّنْيَا يَوْماً قَطُّ وَلَكِنِّي فَكَّرْتُ فِي مَوْلُودٍ يَكُونُ مِنْ ظَهْرِي، الْحَادِي عَشَرَ مِنْ
وُلَدِي هُوَ الْمُهْدِيُّ الَّذِي يَمْلَأُ الْأَرْضَ عَدَلاً وَقِسْطاً كَمَا مِلْتُ جَوَراً وَظُلماً، تَكُونُ
لَهُ غَيْبَةٌ وَخَيْرُهُ، يَضِلُّ فِيهَا أَقْوَامٌ وَيَهْتَدِي فِيهَا آخَرُونَ، فَقُلْتُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ! وَكَمْ
تَكُونُ الْحَبْرَةُ وَالْغَيْبَةُ؟ قَالَ سِتَّةَ أَيَّامٍ أَوْ سِتَّةَ أَشْهُرٍ أَوْ سِتَّ سِنِينَ^(۱)، فَقُلْتُ وَإِنَّ هَذَا
لَكَائِنْ؟ فَقَالَ: نَعَمْ، كَمَا أَنَّهُ مَخْلُوقٌ وَأَنْتَ لَكَ بِهَذَا الْأَمْرِ يَا أَصْبَغُ! أَوْلَيْكَ خِيَارُ هَذِهِ
الْأُمَّةِ مَعَ خِيَارِ أَتْرَارِ هَذِهِ الْعِثْرَةِ، فَقُلْتُ: ثُمَّ مَا يَكُونُ بَعْدَ ذَلِكَ؟ فَقَالَ: ثُمَّ يَفْعَلُ
اللَّهُ مَا يَشَاءُ، فَإِنَّ لَهُ بَدَآءَاتٍ وَإِرَادَاتٍ وَغَايَاتٍ وَنِهَآيَاتٍ.

۱۲- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْأَنْبَارِيِّ،
عَنْ يَحْيَى بْنِ الْمُثَنَّى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بُكَيْرٍ، عَنْ عَبْدِ بْنِ زُرَّارَةَ، عَنْ أَبِي
عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: لِلْقَائِمِ غَيْبَتَانِ^(۲)، يَشْهَدُ فِي إِحْدَاهُمَا الْمَوَاسِمَ يَرَى النَّاسَ وَلَا
يَرَوْنَهُ.

۱۴- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ مُوسَى بْنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُعَاوِيَةَ الْبَجَلِيِّ،
عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ أَخِيهِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عليه السلام فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: * قُلْ

۱. در این روایت عدد شش، تنها یک کنایه بوده و معنای آن به وضوح این است که مدت زمان غیبت، نامعلوم است.

۲. همانطور که علامه مجلسی در *مرآة العقول*، جلد ۴، صفحه ۴۷، گفته است، این موضوع به معنای غیبت کبری است. در غیبت صغری بسیاری ایشان را دیده و می شناسند (بنگريد به احاديث شماره ۸۷۱ و ۸۷۲ [باب فی تسمیة من رآه عليه السلام، حديث ۶ و ۷]).

أَرَأَيْتُمْ إِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَعِينٍ^(۱) قَالَ: إِذَا غَابَ عَنْكُمْ إِمَامُكُمْ فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِإِمَامٍ جَدِيدٍ^(۲)

۱۶- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْوَشَاءِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حَمْرَةَ، عَنْ أَبِي بَصِيرٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: لَا بُدَّ لِصَاحِبِ هَذَا الْأَمْرِ مِنْ غَيْبَةٍ وَلَا بُدَّ لَهُ فِي غَيْبَتِهِ مِنْ عُزْلَةٍ، وَنِعَمَ الْمَنْزِلُ طَيْبُهُ، وَمَا يَتْلَايِنَّ مِنْ وَحْشَةٍ^(۳).

۱۷- وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ، عَنِ الْوَشَاءِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ، عَنْ أَبَانِ بْنِ تَغْلِبَ قَالَ: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: كَيْفَ أَنْتَ إِذَا وَقَعَتِ الْبَطْشَةُ بَيْنَ الْمَسْجِدَيْنِ^(۱)، فَيَأْرِزُ الْعِلْمُ كَمَا تَأْرِزُ الْحَيَّةُ فِي جُحْرِهَا، وَاخْتَلَفَتِ الشَّيْعَةُ وَسَمَى بَعْضُهُمْ بَعْضًا كَذَّابِينَ، وَتَقَلَّ بَعْضُهُمْ فِي وُجُوهِ بَعْضٍ؟ قُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ، مَا عِنْدَ ذَلِكَ مِنْ خَيْرٍ، فَقَالَ لِي: الْخَيْرُ كُلُّهُ عِنْدَ ذَلِكَ، ثَلَاثًا.

۲۲- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرِ الْبَغْدَادِيِّ، عَنْ وَهْبِ بْنِ شاذَانَ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبِي الرَّبِيعِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ أُمِّ هَانِئٍ قَالَتْ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيٍّ عليه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنُثَى﴾

۱. الملک (۶۷): ۳۰.

۲. این مطلب تفسیر آیه قرآن نیست؛ این آیه به عنوان مثالی برای بیان این واقعیت آمده که امامت، موضوعی است که مستقیماً از جانب خداوند مقرر شده است.

۳. این مطلب آشکارا به این معناست که ایشان کاملاً تنها نخواهند بود، بلکه تعداد کمی همراه دارند (بنگريد به: حديث شماره ۸۶۱ [باب الاشارة والنص الى صاحب الدار عليه السلام، حديث ۲]).

۴. این مطلب به منزل امام عسکری عليه السلام در سامرا اشاره دارد که میان دو مسجد واقع بوده است؛ این مطلب می تواند معنای مرجع حديث شماره ۸۶۷ [باب فى تسمية من رآه عليه السلام، حديث ۲؛ رأيت بين المسجدين وهو غلام] نیز باشد.

الجواري الكُنُيس^(١)،^(٢) قَالَتْ: فَقَالَ إِمَامٌ: يَخْنُسُ سَنَةً سِتْنَيْنِ وَمِائَتَيْنِ، ثُمَّ يَظْهَرُ كَالشَّهَابِ يَتَوَقَّدُ فِي اللَّيْلَةِ الظُّلَمَاءِ، فَإِنْ أَدْرَكَتِ زَمَانَهُ قَرَّتْ عَيْنُكَ.^(٣)

٢٣- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ، عَنْ عُمَرَ بْنِ يَزِيدَ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الرَّبِيعِ الْهَمْدَانِيِّ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ أُسَيْدِ بْنِ ثَعْلَبَةَ، عَنْ أُمِّ هَانِيٍّ قَالَتْ: لَقِيتُ أَبَا جَعْفَرٍ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَسَأَلْتُهُ عَنْ هَذِهِ الْآيَةِ: ﴿فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنُوسِ * الْجَوَارِ الْكُنُوسِ﴾^(٤)، قَالَ: الْخُنُوسُ إِمَامٌ يَخْنُسُ فِي زَمَانِهِ عِنْدَ انْقِطَاعِ مِنْ عِلْمِهِ عِنْدَ الثَّانِي سَنَةً سِتْنَيْنِ وَمِائَتَيْنِ، ثُمَّ يَبْدُو كَالشَّهَابِ الْوَاقِدِ فِي ظُلْمَةِ اللَّيْلِ، فَإِنْ أَدْرَكَتِ ذَلِكَ قَرَّتْ عَيْنُكَ.^(٥)

٢٥- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَيُّوبَ بْنِ نُوحٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي الْحَسَنِ الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِنِّي أَرْجُو أَنْ تَكُونَ صَاحِبَ هَذَا الْأَمْرِ، وَأَنْ يَسُوقَهُ اللَّهُ إِلَيْكَ بِغَيْرِ سَيْفٍ، فَقَدْ بُويعَ لَكَ وَضُرِبَتْ الدَّرَاهِمُ بِاسْمِكَ^(٦)، فَقَالَ: مَا مِنَّا أَحَدٌ اخْتَلَفَتْ إِلَيْهِ الْكُتُبُ، وَأُشِيرَ إِلَيْهِ بِالْأَصَابِعِ، وَسُئِلَ عَنِ الْمَسَائِلِ، وَحُمِلَتْ إِلَيْهِ الْأَمْوَالُ، إِلَّا اغْتِيلَ أَوْ مَاتَ عَلَى فِرَاشِهِ، حَتَّى يَبْعَثَ اللَّهُ لِهَذَا الْأَمْرِ غُلَامًا مِنَّا، خَفِيَّ الْوِلَادَةِ وَالْمَنْشَأِ، غَيْرَ خَفِيٍّ فِي نَسَبِهِ.

١. التكوير (٨١): ١٦ - ١٥.

٢. اينها شرح سه نوع ستاره است.

٣. اين مطلب، تفسير آيه نيست، بلکه با تاكيد به اهميت نامرني شدن هريك از آنها، تشبيهي است ميان مقام و شأن امام و آن ستاره ها.

٤. التكوير (٨١): ١٦ - ١٥.

٥. يادداشت ذيل حديث قبلي را ببينيد.

٦. اين موضوع اشاره به واقعه سال ٨١٧/٢٠١ دارد كه خليفه عباسي مأمون براي امام رضا عَلَيْهِ السَّلَامُ به عنوان جانشين خود از مردم بيعت گرفت و به نام ايشان سكه ضرب كرد.

۲۹- الْحَسَنِ بْنُ أَحْمَدَ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ هِلَالٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عِيسَى، عَنْ خَالِدِ بْنِ نَجِيحٍ، عَنْ زُرَّارَةَ بْنِ أَعْيَنَ قَالَ: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: لَا بُدَّ لِلْغُلَامِ مِنْ غَيْبَةٍ، قُلْتُ: وَلِمَ؟ قَالَ: يَخَافُ - وَأَوْمَأَ يَدَهُ إِلَى بَطْنِهِ - وَهُوَ الْمُنْتَظَرُ، وَهُوَ الَّذِي يَشْكُ النَّاسُ فِي وَلَادَتِهِ، فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ: حَمَلٌ، وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ: مَاتَ أَبُوهُ وَلَمْ يُخْلَفْ، وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ: وَلَدَ قَبْلَ مَوْتِ أَبِيهِ بِسَنَتَيْنِ، قَالَ زُرَّارَةُ: فَقُلْتُ: وَمَا تَأْمُرُنِي لَوْ أَدْرَكْتُ ذَلِكَ الرَّمَانَ؟ قَالَ: ادْعُ اللَّهَ بِهَذَا الدُّعَاءِ: «اللَّهُمَّ عَرِّفْنِي نَفْسَكَ، فَإِنَّكَ إِنْ لَمْ تُعَرِّفْنِي نَفْسَكَ لَمْ أَعْرِفْكَ، اللَّهُمَّ عَرِّفْنِي نَبِيَّكَ، فَإِنَّكَ إِنْ لَمْ تُعَرِّفْنِي نَبِيَّكَ لَمْ أَعْرِفْهُ قَطُّ، اللَّهُمَّ عَرِّفْنِي حُجَّتَكَ، فَإِنَّكَ إِنْ لَمْ تُعَرِّفْنِي حُجَّتَكَ ضَلَلْتُ عَنْ دِينِي»، قَالَ أَحْمَدُ بْنُ الْهَلَالِ: سَمِعْتُ هَذَا الْحَدِيثَ مِنْهُ سِتًّا وَخَمْسِينَ سَنَةً.^(۱)

۱. شیخ صدوق این حدیث را با کمی تفاوت در راویان آن نقل می‌کند: «محمد بن اسحاق رضی الله عنه، برای ما نقل کرده و می‌گفت: ابوعلی محمد بن همام برای ما نقل کرده و می‌گفت: احمد بن محمد نوفلی به ما نقل کرده و می‌گفت: احمد بن هلال برای ما نقل کرده...» (شیخ صدوق، کمال الدین و تمام النعمة، ج ۲، ص ۳۴۳).

در آخرین جمله از این حدیث آمده که احمد بن هلال، این حدیث را ۵۶ سال پیش شنید. این شخص، احمد بن هلال العَبْرَتَانِی البَغْدَادِی (۸۸۰/۲۶۷ - ۷۹۶/۱۸۰) نام داشت. بنابراین او هفت سال از زمان غیبت صغری را درک کرده و زمانی که او این حدیث را شنیده به دوران امام جواد علیه السلام برمی‌گردد. یکی از دلایلی که شیعه امامیه برای اثبات غیبت ائمه می‌کند، وجود احادیثی همچون این حدیث است که سالها پیش از غیبت کبری از وقوع آن خبر داده‌اند و رواج کامل آنها [در میان شیعیان] پیش از وقوع غیبت قابل اثبات است. یک منبع خوب و مناسب برای این‌گونه مدارک، اظهارات ابوعلی فضل بن حسن طبرسی (حدود ۴۸۶/۱۰۹۳ - ۵۴۸/۱۱۵۴) محدث و مفسر مشهور امامیه است. او در کتاب *اعلام الوری* (صفحه ۴۱۶) می‌گوید که احادیث زیادی در رابطه با غیبت در کتاب *المشیخة*، تالیف حسن بن محبوب (۷۸۵/۱۶۹ - ۸۳۹/۲۲۴) - یکی از شش صحابی اصلی امام رضا علیه السلام، که تمام شیعیان احادیث او را معتبر ←

دانسته و روایات فقهی وی را می‌پذیرند - یافته است. کتاب حسن بن محبوب یکی از کتابهایی است که نزد شیعیان به اصل معروف هستند.

حدیث شماره ۹۱۶ [همین حدیث] و ۸۹۲ [باب فی الغیبة، حدیث ۵] به همراه نقل دیگری که در ذیل آن روایات آوردیم، نشان می‌دهند که چهار عقیده در زمینه امام مهدی علیه السلام وجود دارد. مورخان بعدی نیز وجود این چهار عقیده را در میان شیعیان تأیید کرده‌اند.

اکثریت بر این باورند که در زمان شهادت امام عسکری علیه السلام، امام مهدی علیه السلام در تاریخی که در باب ۱۲۵ از کتاب *الحجة کافی* [باب مولد الصاحب علیه السلام] ذکر شده، متولد شده بودند و غیبت ایشان پس از شهادت پدر بزرگوارشان آغاز شد.

[پیش از ذکر اعتقادات دیگر فرقه‌ها به ذکر یک گزارش بسیار مهم تاریخی در این زمینه می‌پردازیم: ابوالحسن اشعری (متوفای حدود ۳۲۴)، که خود در دوران غیبت صغری می‌زیسته است، در کتاب *مقالات الاسلامیین* گزارش بسیار قابل توجهی در زمینه اعتقاد شیعه در این دوران نقل کرده است. اشعری در بخش معرفی فرقه‌های شیعه و در ذیل عنوان فرقه قطعیه می‌نویسد: «این فرقه که اکثریت شیعه را تشکیل می‌دهند (هم جمهور الشیعة)... اعتقاد دارند که رسول الله صلی الله علیه و آله [ص ۱۰۰] نص بر امامت امیرالمؤمنین علیه السلام داشته‌اند و ایشان نیز نص بر امامت [امام] حسن علیه السلام و... (اشعری سپس اسامی تمامی ائمه شیعه و اعتقاد به نص بر هر کدام را ذکر نموده و در پایان می‌نویسد) و حسن بن علی علیه السلام که در سامرا ساکن بود نص بر امامت فرزندشان محمد بن الحسن بن علی داشته‌اند و او [ایشان] نزد آنها همان غائب منتظر است که ادعا می‌کنند ظاهر شده و جهان را از عدل پر می‌کند همان‌طور که از ظلم و جور پر شده است» (اشعری، *مقالات الاسلامیین*، ج ۱، ص ۸۸ - ۸۹). این نقل اشعری، که همان‌طور که گفته شد در دوران غیبت صغری می‌زیسته است، نشان دهنده اعتقادات فراوانی از شیعیان است. اول: تولد فرزند امام عسکری؛ دوم: دانستن نام ایشان، سوم: گزارش نص بر امامت ایشان، که قاعدتاً باید عده‌ای امام مهدی علیه السلام را دیده و این نص را گزارش کرده و برای اکثریت جامعه شیعه باشند؛ چهارم: اعتقاد به غیبت و ظهور ایشان و پر کردن جهان از عدل؛ پنجم: گسترش این اعتقاد در تمام جامعه اسلامی به‌طوری که فردی مخالف همچون اشعری نیز از تمامی این اعتقادات شیعیان اطلاع داشته است، به خصوص اینکه همان‌طور که مرحوم استاد نوشته بودند شیعیان

دوران غیبت صغری از ذکر نام ایشان ممنوع شده بودند. همان طور که اشعری خاطر نشان کرده است این اعتقادات، باورهای اکثریت جامعه شیعه بوده است.]

در برابر این عقیده غالب در میان شیعیان، سه عقیده دیگر هم وجود داشته است که در اقلیت می باشد؛ دسته اول: این گروه بر این باورند که امام یازدهم، پسری نداشتند، اگر چه این گروه در اعتقادات بعدی شان با یکدیگر اختلاف داشته و ده زیرگروه در رابطه با همین اعتقاد وجود دارد (بنگرید به: سعد بن عبدالله اشعری، *المقالات والفرق*، ص ۱۱۵ - ۱۰۶؛ نوبختی، *فرق الشیعة*، ص ۹۰ - ۷۹؛ شهرستانی، *الملل والنحل*، ج ۱، ص ۱۷۳ - ۱۶۹؛ ابوحاتم رازی، *الزینة*، بخش ۳، ص ۲۹۲؛ شیخ مفید، *الفصول المختارة*، ج ۲، ص ۲۶۰ - ۲۵۹).

گروه دوم: معتقدند امام مهدی در زمان شهادت پدرشان، در رحم مادر بودند. تعدادی از این گروه می پندارند ایشان ۸ ماه بعد از شهادت پدر بزرگوارشان متولد شدند (بنگرید به: سعد بن عبدالله، *المقالات والفرق*، ص ۱۱۴؛ نوبختی، *فرق الشیعة*، ص ۸۵؛ شهرستانی، *الملل والنحل*، ج ۱، ص ۱۷۱؛ ابوحاتم رازی، *الزینة*، بخش ۳، ص ۲۹۳؛ شیخ مفید، *فصول*، ج ۲، ص ۲۶۰). تعداد دیگری از همین گروه می پندارند ایشان شاید به مدت ۱۰۰ سال در رحم مادر باقی ماندند (شیخ مفید، *الفصول المختارة*، ج ۲، صفحه ۲۶۰).

دسته سوم: بر این باورند که ایشان دو سال قبل از شهادت پدر متولد شده بودند (شهرستانی، *الملل والنحل*، ج ۱، ص ۱۷۱؛ ابوحاتم رازی، *الزینة*، بخش ۳، ص ۲۹۳ - ۲۹۲).

شیخ مفید پس از ذکر گروه های فوق، می گوید: «هیچ یک از این فرقه ها که نام بردیم، در زمان ما (یعنی سال ۹۸۳/۳۷۳) وجود ندارند به استثنای امامیه اثنی عشریه، که به امامت ابن الحسن [عسکری علیه السلام] که همنام پیامبر خداوند صلی الله علیه و آله است اعتقاد دارند؛ این گروه یقین دارند که ایشان زنده اند و تا زمان قیامشان با شمشیر، همانطور که در قبل شرح داده شد، زنده خواهند ماند. این گروه از شیعیان از نظر تعداد و دانش، بیشترین و بالاترین گروه شیعه هستند [در میان آنان] متکلم، متفکر، پارسا، عابد، فقیه، عالم در حدیث [محدث] و اهل شعر و ادب وجود دارد. آنها نمونه هایی برجسته از امامیه و رهبران تمامی آنها هستند؛ امور مذهبی (شان) بر آنها محرز و مسلم است. به جز (اثنی عشریه) هیچیک از چهارده گروهی که عقاید آنها در باره امام مهدی علیه السلام ذکر شد، باقی نمانده اند. تنها چیزی که از آنان باقی مانده، نقل قولها و داستان هایی ←

٣٠- أَبُو عَلِيٍّ الْأَشْعَرِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَسَّانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: « فَإِذَا نُفِرَ فِي النَّاقُورِ » ^(١) قَالَ: إِنَّ مِنَّا إِمَامًا مُظْفَرًا مُسْتَتِرًا، فَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ عَزَّ ذِكْرَهُ إِظْهَارَ أَمْرِهِ، نَكَّتْ فِي قَلْبِهِ ^(٢) نُكْتَةً فَظَهَرَ فَقَامَ بِأَمْرِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى.

→ بی اساس درباره وجود گروه هایی از گذشته است و توضیح بیشتری از آنان موجود نیست» (شیخ مفید، *الفصول المختارة*، ج ۲، ص ۱۶۱؛ علامه مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۳۷، ص ۲۳).
 ۱. المدثر (۷۴): ۸.

۲. این حدیث مقایسه ای است میان نشان ساده برای روز قیامت و آنچه برای قیام امام مهدی علیه السلام به ایشان داده خواهد شد.

بَابُ مَا يُفْصَلُ بِهِ بَيْنَ دَعْوَى الْمُحِقِّ وَالْمُبْطِلِ فِي أَمْرِ الْإِمَامَةِ

١- عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ هَاشِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ مُحْبُوبٍ، عَنْ سَلَامِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، وَمُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ، وَعَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ، وَأَبُو عَلِيٍّ الْأَشْعَرِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَسَّانَ جَمِيعاً، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ عَلِيٍّ بْنِ أَصْبَاطٍ، عَنْ سَلَامِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْهَاشِمِيِّ، قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ: وَقَدْ سَمِعْتُهُ مِنْهُ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: بَعَثَ طَلْحَةَ وَالزُّبَيْرُ رَجُلًا مِنْ عَبْدِ الْقَيْسِ يُقَالُ لَهُ: خِدَاشٌ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ، وَقَالَ لَهُ: إِنَّا نَبْعَثُكَ إِلَى رَجُلٍ ظَالِمٌ مَا كُنَّا نَعْرِفُهُ وَأَهْلُ بَيْتِهِ بِالسَّحْرِ وَالْكِهَانَةِ، وَأَنْتَ أَوْثَقُ مَنْ يَحْضُرَتَنَا مِنْ أَنْفُسِنَا مِنْ أَنْ تَمْتَنِعَ مِنْ ذَلِكَ، وَأَنْ تُحَاجَّهُ لَنَا حَتَّى تَقْفَهُ عَلَى أَمْرٍ مَعْلُومٍ، وَاعْلَمْ أَنَّهُ أَعْظَمُ النَّاسِ دَعْوَى فَلَا يَكْسِرُكَ ذَلِكَ عَنْهُ، وَمِنْ الْأَبْوَابِ الَّتِي يَخْدَعُ النَّاسُ بِهَا الطَّعَامُ وَالشَّرَابُ وَالْعَسَلُ وَالذَّهْنُ وَأَنْ يُخَالِيَ الرَّجُلَ، فَلَا تَأْكُلْ لَهُ طَعَاماً، وَلَا تَشْرَبْ لَهُ شَرَاباً، وَلَا تَمَسَّ لَهُ عَسَلًا وَلَا دُهْنًا وَلَا تَخُلْ مَعَهُ وَاحِدَ هَذَا كُلُّهُ مِنْهُ، وَانْطَلِقْ عَلَى بَرَكََةِ اللَّهِ، فَإِذَا رَأَيْتَهُ فَاقْرَأْ آيَةَ السُّخْرَةِ، وَتَعَوَّذْ بِاللَّهِ مِنْ كَيْدِهِ وَكَيْدِ الشَّيْطَانِ، فَإِذَا جَلَسْتَ إِلَيْهِ فَلَا تُمَكِّنْهُ مِنْ بَصَرِكَ كُلُّهُ وَلَا تُسْتَأْنِسْ بِهِ، ثُمَّ قُلْ لَهُ: إِنَّ أَخَوَيْكَ فِي الدِّينِ وَابْنِي عَمَّكَ فِي الْقَرَابَةِ يُنَاشِدَانِكَ الْقَطِيعَةَ، وَيَقُولَانِ لَكَ: أَمَا تَعْلَمُ أَنَّ تَرَكْنَا النَّاسَ لَكَ وَخَالَفْنَا عَشَائِرَنَا فِيكَ مُنْذُ قَبَضَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مُحَمَّدًا عليه السلام فَلَمَّا نِلْتَ أَدْنَى مَنَالٍ، ضَيَّعْتَ حُرْمَتَنَا وَقَطَعْتَ رَجَاءَنَا، ثُمَّ قَدْ رَأَيْتَ أَفْعَالَنَا فِيكَ وَقُدْرَتَنَا عَلَى النَّاسِ عَنكَ، وَسَعَةَ الْبِلَادِ دُونَكَ، وَأَنْ مَنْ كَانَ بِصِرْفِكَ عَنَّا وَعَنْ صِلَتِنَا كَانَ أَقَلَّ لَكَ نَفْعاً وَأَضْعَفَ عَنكَ دَفْعاً مِنَّا، وَقَدْ وَضَحَ الصُّبْحُ لِذِي عَيْنَيْنِ، وَقَدْ بَلَّغْنَا عَنْكَ انْتِهَاكَ لَنَا وَدُعَاءَ عَلَيْنَا، فَمَا

الَّذِي يَحْمِلُكَ عَلَى ذَلِكَ؟ فَقَدْ كُنَّا نَرَى أَنَّكَ أَشْجَعُ فُرسَانَ الْعَرَبِ، أَتَتَّخِذُ اللَّعْنَ لَنَا دِينًا، وَتَرَى أَنَّ ذَلِكَ يَكْسِرُنَا عَنْكَ.

فَلَمَّا أَتَى خِدَاشُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام صَنَعَ مَا أَمَرَهُ، فَلَمَّا نَظَرَ إِلَيْهِ عليه السلام - وَهُوَ يُنَاجِي نَفْسَهُ - ضَحِكَ وَقَالَ: هَاهُنَا يَا أَخَا عَبْدِ قَيْسٍ - وَأَشَارَ لَهُ إِلَى تَحْلِيسِ قَرِيبٍ مِنْهُ - فَقَالَ: مَا أَوْسَعَ الْمَكَانَ، أُرِيدُ أَنْ أُؤَدِّيَ إِلَيْكَ رِسَالَةً، قَالَ: بَلْ تَطْعَمُ وَتَشْرَبُ وَتَحُلُّ ثِيَابَكَ وَتُدْهِنُ ثُمَّ تُؤَدِّي رِسَالَتَكَ، ثُمَّ يَا قَنَبِرُ فَأَنْزِلْهُ، قَالَ: مَا بِي إِلَى شَيْءٍ مِمَّا ذَكَرْتَ حَاجَةً، قَالَ: فَأَخْلُو بَكَ؟ قَالَ: كُلُّ سِرِّي عَلَانِيَةٌ، قَالَ: فَأَنْشُدُكَ بِاللَّهِ الَّذِي هُوَ أَقْرَبُ إِلَيْكَ مِنْ نَفْسِكَ، الْحَائِلُ بَيْنَكَ وَبَيْنَ قَلْبِكَ، الَّذِي يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ، أَتَقْدِمُ إِلَيْكَ الزُّبَيْرُ بِمَا عَرَضْتُ عَلَيْكَ؟ قَالَ: اللَّهُمَّ نَعَمْ، قَالَ: لَوْ كَتَمْتَ بَعْدَ مَا سَأَلْتُكَ مَا ارْتَدَّ إِلَيْكَ طَرْفُكَ، فَأَنْشُدُكَ اللَّهَ هَلْ عَلِمَكَ كَلَامًا تَقُولُهُ إِذَا أَتَيْتَنِي؟ قَالَ: اللَّهُمَّ نَعَمْ، قَالَ عليه السلام: آيَةُ السُّخْرَةِ؟ قَالَ: نَعَمْ؟ قَالَ: فَأَقْرَأْهَا، فَقَرَأَهَا وَجَعَلَ عليه السلام يُكْرِرُهَا وَيُرَدِّدُهَا وَيَفْتَحُ عَلَيْهِ إِذَا أَخْطَأَ حَتَّى إِذَا قَرَأَهَا سَبْعِينَ مَرَّةً، قَالَ الرَّجُلُ: مَا يَرَى أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام أَمْرُهُ بِتَرَدُّدِهَا سَبْعِينَ مَرَّةً، ثُمَّ قَالَ لَهُ: أَتَجِدُ قَلْبَكَ أَطْمَآنًا؟ قَالَ: إِي - وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ -، قَالَ: فَمَا قَالَا لَكَ؟ فَأَخْبَرَهُ، فَقَالَ: قُلْ لَهُمَا: كَفَى بِمَنْطِقِكُمَا حُجَّةً عَلَيْكُمَا، وَلَكِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ، رَعِمْتُمَا أَنْكُمَا أَخَوَايَ فِي الدِّينِ وَابْنَا عَمِّي فِي النَّسَبِ فَأَمَّا النَّسَبُ فَلَا أَنْكِرُ وَإِنْ كَانَ النَّسَبُ مَقْطُوعًا إِلَّا مَا وَصَلَهُ اللَّهُ بِالْإِسْلَامِ، وَأَمَّا قَوْلُكُمَا: إِنَّكُمَا أَخَوَايَ فِي الدِّينِ فَإِنْ كُنْتُمَا صَادِقَيْنِ فَقَدْ فَارَقْتُمَا كِتَابَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَعَصَيْتُمَا أَمْرَهُ بِأَفْعَالِكُمَا فِي أَخِيكُمَا فِي الدِّينِ، وَإِلَّا فَقَدْ كَذَبْتُمَا وَافْتَرَيْتُمَا بِأَدْعَائِكُمَا أَنْكُمَا أَخَوَايَ فِي الدِّينِ وَأَمَّا مُفَارَقَتُكُمَا النَّاسَ مُنْذُ قَبَضَ اللَّهُ مُحَمَّدًا صلى الله عليه وآله فَإِنْ كُنْتُمَا فَارَقْتُمَاهُمْ بِحَقٍّ فَقَدْ نَقَضْتُمَا ذَلِكَ الْحَقَّ بِفِرَاقِكُمَا إِبَائِي أَخِيرًا، وَإِنْ فَارَقْتُمَاهُمْ بِبَاطِلٍ فَقَدْ وَقَعَ إِنْهُمْ ذَلِكَ الْبَاطِلُ عَلَيْكُمَا مَعَ الْحَدِيثِ الَّذِي أَحَدْتُمَا، مَعَ أَنَّ صَفَقَتُكُمَا بِمُفَارَقَتِكُمَا النَّاسَ لَمْ تَكُنْ إِلَّا لَطَمِ الدُّنْيَا، رَعِمْتُمَا وَذَلِكَ قَوْلُكُمَا:

«فَقَطَعْتَ رَجَاءَنَا»، لَا تَعِيبَانِ بِحَمْدِ اللَّهِ مِنْ دِينِي شَيْئاً وَأَمَّا الَّذِي صَرَفَنِي عَنْ صَلَاتِكُمَا، فَالَّذِي صَرَفَكُمَا عَنِ الْحَقِّ وَحَمَلَكُمَا عَلَى خَلْعِهِ مِنْ رِقَابِكُمَا كَمَا يَخْلَعُ الْحَزُونُ لِحَامَهُ وَهُوَ اللَّهُ رَبِّي لَا أَشْرِكُ بِهِ شَيْئاً، فَلَا تَقُولَا: «أَقَلُّ نَفْعاً وَأَضَعَفُ دَفْعاً»، فَتَسْتَحِقَّاسْمَ الشَّرِكِ مَعَ الثَّقَاقِ، وَأَمَّا قَوْلُكُمَا: إِنِّي أَشْجَعُ فُرْسَانِ الْعَرَبِ، وَهَرَبُكُمَا مِنْ لَعْنِي وَدُعَائِي، فَإِنَّ لِكُلِّ مَوْقِفٍ عَمَلًا إِذَا اخْتَلَفَتِ الْأَسِنَّةُ وَمَاجَتْ لُبُودُ الْحَبْلِ وَمَلَأَ سَحَرَاكُمَا أَجْوَافَكُمَا، فَثُمَّ يَكْفِيَنِي اللَّهُ بِكَمَالِ الْقَلْبِ، وَأَمَّا إِذَا أَتَيْتُمَا بِأَنِّي أَدْعُو اللَّهَ فَلَا تَجْرَعَا مِنْ أَنْ يَدْعُوَ عَلَيْكُمَا رَجُلٌ سَاجِرٌ مِنْ قَوْمٍ سَحَرَهُ زَعَمَتُمَا، اللَّهُمَّ أَقْعِصِ الزُّبَيْرَ بِشَرِّ قِتْلَةٍ وَاسْفِكْ دَمَهُ عَلَى ضَلَالَةٍ وَعَرِّفْ ظَلْحَةَ الْمَذَلَّةِ وَادْخِرْ لَهْمَا فِي الْآخِرَةِ شَرًّا مِنْ ذَلِكَ، إِنْ كَانَا ظَلَمَانِي وَافْتَرَيَا عَلَيَّ وَكُنْتُمَا شَهَادَتُهُمَا^(۱) وَعَصَيَاكَ وَعَصَيَا رَسُولَكَ فِيَّ، قُلْ: آمِينَ، قَالَ خِدَاشُ: آمِينَ.

۱. زبیر بن عوام بن خویلد اسدی (۲۸ قبل از هجرت / ۵۹۴ - ۳۶ هجری / ۶۵۶) عمه اش ام المؤمنین، حضرت خدیجه - رضی الله عنها - و مادرش، صفیه بنت عبدالمطلب (عمه رسول خدا ﷺ و امیرالمؤمنین علی علیه السلام) بود و به دلیل این نسب، خود را یکی از افراد قوم بنی هاشم می دانست. عمر بن الخطاب اقدامات او در روز سقیفه را این گونه توصیف کرد: «علی بن ابی طالب، زبیر بن عوام و آنان که با آنها بودند، از ما جدا شدند و در خانه فاطمه گرد هم آمدند» (بخاری، الصحيح، ج ۸، ص ۲۱۰؛ احمد بن حنبل، المستند، ج ۱، ص ۵۵؛ ابن هشام، السيرة النبوية، ج ۴، ص ۳۰۹؛ طبری، تاریخ، ج ۱، ص ۱۸۲۲؛ و غیره). هنگامی که عمر وارد خانه حضرت فاطمه علیها السلام شد، زبیر نیز در میان افراد حاضر در آنجا بود. عمر گفت: «قسم به خدا، خانه را به آتش خواهم کشید، مگر اینکه شما نیز برای بیعت [با ابوبکر] بیایید»، زبیر با شمشیری در دست هجوم آورد، اما پایش به مانعی گیر کرد و شمشیر از دستش افتاد و این گونه او را دستگیر کردند (طبری، تاریخ، ج ۱، ص ۱۸۲۰ - ۱۸۱۸؛ ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ج ۲، ص ۳۲۵؛ ابن عبد البر، الاستیعاب، ج ۳، ص ۹۷۵؛ و غیره).

در زمان خلافت عمر، زبیر گفت که اگر عمر بمیرد، او با علی علیه السلام بیعت خواهد کرد (بلاذری، انساب الاشراف، ج ۱، ص ۵۸۱). بعد از مرگ عمر و در روز شورای شش نفره، زبیر به ←

امیرالمؤمنین علیه السلام رأی داد (طبری، تاریخ، ج ۱، ص ۲۷۸؛ ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ج ۴، ص ۶۹۰؛ و منابع دیگر). از آنجا که همسرش دختر ابوبکر بود، پسرانش به شاخه بنی تمیم، یعنی قبیله مادرشان، تمایل پیدا کردند [و با امیرالمؤمنین علیه السلام دشمن شدند]. امیرالمؤمنین علیه السلام فرمودند: «زبیر همواره با اهل بیت بود، تا آنگاه که پسر نحشش، عبدالله، بزرگ شد» (ابن عبدالبر، الاستیعاب، ج ۳، ص ۹۰۶؛ ابن اثیر، اسد الغابة، ج ۳، ص ۲۴۳؛ ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغة، ج ۲، ص ۱۶۷ و ج ۶، ص ۱۱ و غیره).

در روز جنگ جمل، حضرت علی علیه السلام خطاب به او فرمود: «آیا به یاد داری زمانی را که نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بودی و در آن هنگام من تو را ملاقات کردم، پیامبر خدا به من لبخند زد و من نیز بر ایشان لبخند زدم و تو گفتی: «پسر ابوطالب غرورش را رها نمی کند». پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم به تو فرمود: «ساکت شو! این غرور نیست. تو با او خواهی جنگید و با او به عدالت رفتار نخواهی کرد». [پس از این فرمایشات] زبیر گفت: «به خدا قسم، درست می گویی؛ اگر این را به خاطر داشتم، هرگز به اینجا نمی آمدم. قسم به خدا، من هرگز با تو مجدداً به جنگ برنخواهم خاست» (طبری، تاریخ، ج ۱، ص ۳۱۷۶ و ۳۱۸۵؛ ابن اثیر، الکامل، ج ۳، ص ۲۴۹؛ ابن عبدالبر، الاستیعاب، ج ۲، ص ۵۱۵؛ ابن اثیر، اسد الغابة، ج ۲، ص ۲۵۲؛ ابن حجر عسقلانی، الاصابه، ج ۲، ص ۵۵۷).

طلحه بن عبیدالله بن عثمان تیمی (۲۸ قبل از هجرت / ۵۹۵ - ۳۶ هجری / ۶۵۶) از قبیله ابوبکر بود و یکی از چهار همسرش، امّ کلثوم، دختر ابوبکر بود. در روز سقیفه، او و زبیر به دفاع از امیرالمؤمنین علیه السلام برخاستند، اما بعدها از امیرالمؤمنین علیه السلام جدا شد. در روز جنگ جمل، امیرالمؤمنین علیه السلام او را مخاطب قرار داد و گفت: «تو را به خدا سوگند می دهم، آیا نشنیدی که پیامبر خدا فرمود: «هر کسی که من سرور و مولای اویم، پس باید علی را نیز به عنوان مولای خویش برگزیند و دشمن کسانی باشد که با او به دشمنی برمی خیزند». طلحه گفت: «بله، شاهد بوده ام». سپس حضرت علی علیه السلام فرمودند: «پس چرا با من به جنگ برخاستی؟» او گفت: «فراموش کرده بودم» (حاکم نیشابوری، المستدرک علی الصحیحین، ج ۳، ص ۳۷۱؛ مسعودی، مروج الذهب، ج ۴، ص ۳۲۱؛ هبشی، مجمع الزوائد، ج ۹، ص ۱۰۷ و منابع دیگر).

ثُمَّ قَالَ خِدَاشٌ لِنَفْسِهِ: وَاللَّهِ مَا رَأَيْتُ لِحْيَةً قَطُّ أَبْيَنَ خَطًّا مِنْكَ، حَامِلَ حُجَّةٍ يَنْقُضُ بَعْضُهَا بَعْضًا لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهَا مِسَاكًا، أَنَا أَبْرَأُ إِلَى اللَّهِ مِنْهُمَا، قَالَ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: ارْجِعْ إِلَيْهِمَا وَأَعْلِمُهُمَا مَا قُلْتُ، قَالَ: لَا وَاللَّهِ حَتَّى تَسْأَلَ اللَّهَ أَنْ يُرَدِّيَ إِلَيْكَ عَاجِلًا وَأَنْ يُوقِّفَنِي لِرِضَاهُ فَيْكَ، فَفَعَلَ فَلَمْ يَلْبَثْ أَنْ انْصَرَفَ وَقُتِلَ مَعَهُ يَوْمَ الْجَمَلِ رَحِمَهُ اللَّهُ.

۲- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، وَمُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ، وَأَبُو عَلِيٍّ الْأَشْعَرِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَسَّانَ جَمِيعًا، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ نَصْرِبْنِ مُزَاحِمٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ جَرَّاحِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ رَافِعِ بْنِ سَلَمَةَ قَالَ: كُنْتُ مَعَ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ يَوْمَ التَّهْرَوَانِ، فَبَيْنَا عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ جَالِسٌ إِذْ جَاءَ فَارِسٌ، فَقَالَ: السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا عَلِيُّ، فَقَالَ لَهُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: وَغَلَبَكَ السَّلَامُ، مَا لَكَ تَكَلَّلْتَ أُمُكَ^(۱) لَمْ تُسَلِّمْ عَلِيًّا بِأَمْرَةِ الْمُؤْمِنِينَ، قَالَ: بَلَى، سَأَخْبِرُكَ عَنْ ذَلِكَ، كُنْتُ إِذْ كُنْتُ عَلَى الْحَقِّ بِصِفَتَيْنِ فَلَمَّا حَكَمْتَ الْحَكَمَيْنِ بَرِثْتُ مِنْكَ وَسَمَيْتُكَ مُشْرِكًا، فَأَصْبَحْتُ لَا أَدْرِي إِلَى أَيْنَ أَصْرِفُ وَلَا يَتِي، وَاللَّهِ لَأَنْ أَعْرِفَ هَذَاكَ مِنْ صَلَاتِكَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا، فَقَالَ لَهُ عَلِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: تَكَلَّلْتَ أُمُكَ، قِفْ مَعِيَ قَرِيبًا أُرِيكَ عَلَامَاتِ الْهُدَى مِنْ

→ مروان بن حکم - که در لشکر طلحه بود - دید که طلحه در حال ترک صحنه جنگ است. از آنجا که او و تمامی بنی امیه، طلحه و زبیر را قاتلان اصلی عثمان می دانستند، تیری به سمت طلحه پرتاب کرد و او را زخمی نمود. او به ابان، پسر عثمان، گفت: «من تو را از قاتلین پدرت جدا کردم (به جای تو انتقام پدرت را از یکی از آنها گرفتم)». طلحه به خرابه‌ای در بصره برده شد و همانجا درگذشت (ابن سعد، طبقات، ج ۳، بخش ۱، ص ۱۵۹؛ ابن عبدالبر، الاستیعاب، ج ۲، ص ۷۶۶؛ ابن اثیر، اسد الغابة، ج ۳، ص ۸۸ - ۸۶؛ ابن حجر عسقلانی، الاصابة، ج ۳، ص ۵۳۳ - ۵۳۲؛ ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ج ۳، ص ۲۴۴؛ ابن کثیر، البداية والنهاية، ج ۷، ص ۲۴۸).

۱. این کلمه دشنام نیست؛ بلکه [کلمه و جمله] بیان احساس و برخورد خشن است.

عَلَامَاتِ الصَّلَاةِ، فَوَقَّفَ الرَّجُلُ قَرِيباً مِنْهُ فَبَيَّنَمَا هُوَ كَذَلِكَ إِذْ أَقْبَلَ فَارِسٌ يَرْكُضُ حَتَّى أَتَى عَلِيّاً عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَبَشِرْ بِالْفَتْحِ أَقَرَّ اللَّهُ عَيْنَكَ، قَدْ وَاللَّهِ قُتِلَ الْقَوْمُ أَجْمَعُونَ، فَقَالَ لَهُ: مِنْ دُونِ التَّهْرِ أَوْ مِنْ خَلْفِهِ؟ قَالَ: بَلْ مِنْ دُونِهِ، فَقَالَ: كَذَبْتَ وَالَّذِي فَلَقَ الْحَبَّةَ وَبَرَأَ النَّسَمَةَ لَا يَعْزُرُونَ أَبَدًا حَتَّى يُقْتَلُوا، فَقَالَ الرَّجُلُ: فَازْدَدْتُ فِيهِ بَصِيرَةً، فَجَاءَ آخَرُ يَرْكُضُ عَلَى فَرَسٍ لَهُ فَقَالَ لَهُ مِثْلَ ذَلِكَ فَرَدَّ عَلَيْهِ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِثْلَ الَّذِي رَدَّ عَلَى صَاحِبِهِ، قَالَ الرَّجُلُ الشَّاكُّ: وَهَمَّتُ أَنْ أَحْمِلَ عَلَى عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَأَفْلَقَ هَامَتَهُ بِالسَّيْفِ ثُمَّ جَاءَ فَارِسَانِ يَرْكُضَانِ قَدْ أَعْرَقَا فَرَسَيْهِمَا، فَقَالَ: أَقَرَّ اللَّهُ عَيْنَكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَبَشِرْ بِالْفَتْحِ قَدْ وَاللَّهِ قُتِلَ الْقَوْمُ أَجْمَعُونَ، فَقَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَمِنْ خَلْفِ التَّهْرِ أَوْ مِنْ دُونِهِ؟ قَالَ: لَا بَلْ مِنْ خَلْفِهِ، إِنَّهُمْ لَمَّا اقْتَحَمُوا خَيْلَهُمُ التَّهْرَوَانَ وَضَرَبَ الْمَاءَ لَبَّاتِ خَيُْولِهِمْ رَجَعُوا فَأُصِيبُوا، فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: صَدَقْتُمَا فَتَزَلَّ الرَّجُلُ عَنْ فَرَسِهِ فَأَخَذَ بِيَدِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَبَرَجَلِهِ فَقَبَّلَهُمَا، فَقَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ: هَذِهِ لَكَ آيَةٌ.

۳- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي عَلِيٍّ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْقَاسِمِ الْعِجَلِيِّ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ يَحْيَى الْمَعْرُوفِ بِكُرْدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خُذَاهِمٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَيُّوبَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ هَاشِمٍ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ عَمْرٍو الْحِثْعِيِّ، عَنْ حَبَابَةَ الْوَالِيبِيَّةِ قَالَتْ: رَأَيْتُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي شُرْطَةِ الْخَمِيسِ^(۱)

۱. شرطه الخميس گروهی از یاران امیرالمؤمنین علیه السلام بودند که هم‌قسم شدند تا همراه با ایشان تا سرحد مرگ بجنگند و تا آن‌گاه که پیروزی حاصل نشود، دست از جنگ نکشند. این گروه که شامل ۵ یا ۶ هزار نفر می‌شد، بعد از جنگ نهروان شکل گرفت. یکی از فرماندهان آنان، قیس بن سعد بن عباده انصاری بود. آنها بعد از شهادت امیرالمؤمنین علیه السلام و قرارداد متارکه جنگ امام حسن علیه السلام با معاویه متفرق شدند (رجوع شود به: کشی، رجال، ص ۶ - ۵ و ۱۰۳ و ۱۱۰؛ شیخ مفید، الاختصاص، ص ۲۰).

وَمَعَهُ دِرَّةٌ لَهَا سَبَابَتَانِ يَضْرِبُ بِهَا نَبَّاعِي الْجَرِّيِّ وَالْمَارْمَاهِي وَالزَّمَّارِ^(۱) وَيَقُولُ لَهُمْ: يَا نَبَّاعِي مُسُوخٌ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَجُنْدُ بَنِي مَرْوَانَ، فَقَامَ إِلَيْهِ فُرَاتُ بْنُ أَحْنَفَ فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَمَا جُنْدُ بَنِي مَرْوَانَ؟ قَالَ: فَقَالَ لَهُ: أَقْوَامٌ حَلَقُوا اللَّحَى وَفَتَلُوا الشَّوَارِبَ فَمَسَحُوا^(۲) فَلَمْ أَرِ نَاطِقًا أَحْسَنَ نَاطِقًا مِنْهُ، ثُمَّ اتَّبَعْتُهُ فَلَمْ أَزَلْ أَقْفُو أَثَرَهُ حَتَّى قَعَدَ فِي رَحْبَةِ الْمَسْجِدِ فَقُلْتُ لَهُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَا دَلَالَةُ الْإِمَامَةِ يَرْحَمُكَ اللَّهُ؟ قَالَتْ: فَقَالَ: اثْنَيْنِ يَتْلِكُ الْحَصَاةَ وَأَشَارَ بِيَدِهِ إِلَى حَصَاةٍ فَأَتَيْتُهُ بِهَا فَطَبَعَ لِي فِيهَا بِخَاتَمِهِ، ثُمَّ قَالَ: لِي يَا حَبَابَةُ إِذَا ادَّعَى مُدَّعٍ الْإِمَامَةَ فَقَدَّرَ أَنْ يَطْبَعَ كَمَا رَأَيْتَ، فَاعْلَمِي أَنَّهُ إِمَامٌ مُفْتَرَضُ الطَّاعَةِ، وَالْإِمَامُ لَا يَعْرُبُ عَنْهُ شَيْءٌ يُرِيدُهُ، قَالَتْ: ثُمَّ انصَرَفْتُ حَتَّى قُبِضَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ^(۳) فَجِئْتُ إِلَى الْحَسَنِ^(۴) وَهُوَ فِي مَجْلِسِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ^(۵) وَالنَّاسُ يَسْأَلُونَهُ، فَقَالَ: يَا حَبَابَةُ الْوَالِيَّةُ، فَقُلْتُ: نَعَمْ يَا مَوْلَايَ، فَقَالَ: هَاتِي مَا مَعَكَ، قَالَتْ: فَأَعْطَيْتُهُ فَطَبَعَ فِيهَا كَمَا طَبَعَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ^(۶)، قَالَتْ: ثُمَّ أَتَيْتُ الْحَسِينَ^(۷) وَهُوَ فِي مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ^(۸) فَقَرَّبَ وَرَحَّبَ، ثُمَّ قَالَ لِي: إِنَّ فِي الدَّلَالَةِ دَلِيلًا عَلَى مَا تُرِيدِينَ، أَفْتُرِيدِينَ دَلَالََةَ الْإِمَامَةِ؟ فَقُلْتُ: نَعَمْ يَا سَيِّدِي،

۱. رجوع شود به: حدیث شماره ۹۲۴ [همین باب، حدیث ۶].

۲. رسم تراشیدن ریش و تاب دادن سبیل، متعلق به ایرانیان بوده و شیوه عربها کاملاً متضاد با این رسم بوده است. آنها ریش‌های بلند داشتند و سبیل خود را به طور منظم کوتاه می‌کردند. بعد از دوره امیرالمؤمنین^(ع) و در دوران حکومت فرزندان مروان بن حکم (۶۵/۶۸۵ - ۷۲/۷۲۳) این شیوه ایرانی میان افراد ارتش و دربار، رسم شد. از آنجا که رسم میان اعراب توسط اسلام نیز توصیه شده بود، رسم ایرانیان به عنوان نوعی آیین هیولایی شناخته شد و بنابراین، این نوع ماهی [مارماهی با جَرّی] به دلیل شباهتشان به هیولا، به آن (مسوخ جمع ممسوخ: به هیئت هیولا درآمد) تشبیه می‌شوند. دلیل اطلاق آیین هیولایی به آئین ایرانیان این است که ایرانیان نیز ریش نداشتند؛ همانند مارماهی. این حدیث، در واقع، به پیش‌بینی امیرالمؤمنین^(ع) در مورد اینکه چنین شیوه‌ای (در آرایش صورت) متداول خواهد شد، اشاره دارد.

فَقَالَ: هَاتِي مَا مَعَكِ، فَنَآوَلْتُهُ الْخِصَاءَ، فَطَبَعَ لِي فِيهَا، قَالَتْ: ثُمَّ أَتَيْتُ عَلِيَّ بْنَ الْحُسَيْنِ عليه السلام، وَقَدْ بَلَغَ بِي الْكِبَرُ إِلَى أَنْ أُرْعِشْتُ وَأَنَا أَعْدُ يَوْمِيذٍ مِائَةً وَثَلَاثَ عَشْرَةَ سَنَةً فَرَأَيْتُهُ رَاكِعًا وَسَاجِدًا وَمَشْغُولًا بِالْعِبَادَةِ فَيَبُتُّ مِنْ الدَّلَالَةِ، فَأَوَمًّا إِلَيَّ بِالسَّبَابَةِ، فَعَادَ إِلَيَّ شَبَابِي، قَالَتْ: فَقُلْتُ: يَا سَيِّدِي كَمْ مَضَى مِنَ الدُّنْيَا وَكَمْ بَقِيَ؟ فَقَالَ: أَمَّا مَا مَضَى فَتَنَمَّ وَأَمَّا مَا بَقِيَ فَلَا، قَالَتْ: ثُمَّ قَالَ لِي: هَاتِي مَا مَعَكِ، فَأَعْطَيْتُهُ الْخِصَاءَ، فَطَبَعَ لِي فِيهَا، ثُمَّ أَتَيْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عليه السلام فَطَبَعَ لِي فِيهَا، ثُمَّ أَتَيْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فَطَبَعَ لِي فِيهَا، ثُمَّ أَتَيْتُ أَبَا الْحَسَنِ مُوسَى عليه السلام فَطَبَعَ لِي فِيهَا، ثُمَّ أَتَيْتُ الرِّضَا عليه السلام فَطَبَعَ لِي فِيهَا.

وَ عَاشَتْ حَبَابَةُ بَعْدَ ذَلِكَ تِسْعَةَ أَشْهُرٍ عَلَى مَا ذَكَرَ مُحَمَّدُ بْنُ هِشَامٍ.^(۱)

۵- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ ابْنِ مُحْبُوبٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ رِثَابٍ، عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ وَرُزَارَةَ جَمِيعًا، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: لَمَّا قُتِلَ الْحُسَيْنُ عليه السلام، أَرْسَلَ مُحَمَّدُ بْنُ الْحَنَفِيَّةِ إِلَى عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عليه السلام ^(۲)، فَخَلَا بِهِ فَقَالَ لَهُ: يَا ابْنَ أَخِي قَدْ عَلِمْتَ

۱. مشخص نشده که در این روایت محمد بن هشام، چه کسی بوده و نام او در سلسله راویان این حدیث ذکر نشده است. شیخ صدوق، حدیث مشابهی را در *کمال الدین*، جلد ۲، صفحه ۵۳۷ نقل کرده است و نام عبدالله بن هشام را به عنوان راوی آورده است، همان کسی که در سند کلینی نیز آمده است (بنگرید به: علامه مجلسی، *مرآة العقول*، ج ۴، ص ۸۲).

۲. محمد، فرزند امیرالمؤمنین علی عليه السلام، به ابن الحنفیه، نیز شناخته می‌شد؛ زیرا مادرش از قبیلۀ بنی حنیفه بود. او در سال ۱۵/ ۶۳۶ متولد شد و در سال ۸۱/ ۷۰۰ فوت کرد. او یکی از برترین نوادگان ابوطالب بود و به شجاعت، دانش و نجابت زبانزد بود. کیسانیه ادعای امامت او را بعد از امام حسین عليه السلام داشتند. بنی عباس نیز بر این عقیده بودند؛ زیرا آنها انتقال امامت امیرالمؤمنین عليه السلام را از طریق محمد بن حنفیه می‌دانستند که به فرزندش ابوهاشم و سپس از طریق او به محمد بن علی بن عبد الله بن عباس - پدر خلفای اول و دوم عباسیان سفاک و منصور - رسیده است. علامه حلی، دانشمند بزرگ امامیه، درباره محمد بن الحنفیه می‌گوید: «محمد بن الحنفیه، عبدالله بن جعفر، و افرادی مانند آنها، بسیار برتر و والاتر از آن هستند که به

أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ دَفَعَ الْوَصِيَّةَ وَالْإِمَامَةَ مِنْ بَعْدِهِ إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، ثُمَّ إِلَى الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ، ثُمَّ إِلَى الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَقَدْ قُتِلَ أَبُوكَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ وَصَلَّى عَلَى رُوحِهِ وَلَمْ يُوصِ، وَأَنَا عَمَلُكَ وَصْنُوكَ وَأَنَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فِي سَبِيلِي وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ فِي سَبِيلِي أَحَقُّ بِهَا مِنْكَ فِي حَدَائِكَ، فَلَا تُتَارَعِنِي فِي الْوَصِيَّةِ وَالْإِمَامَةِ وَلَا تُخَاجِنِي، فَقَالَ لَهُ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَا عَمُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تَدْعَ مَا لَيْسَ لَكَ بِحَقٍّ، * إِنِّي أُعْظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ * (۱)، إِنَّ أَبِي يَا عَمُّ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ أَوْصَى إِلَيَّ قَبْلَ أَنْ يَتَوَجَّهَ إِلَى الْعِرَاقِ وَغَيْهِدَ إِلَيَّ فِي ذَلِكَ قَبْلَ أَنْ يُسْتَشْهَدَ بِسَاعَةٍ، وَهَذَا سِلَاحُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ عِنْدِي، فَلَا تَتَعَرَّضْ لِهَذَا، فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكَ نَقْصَ الْعُمُرِ وَتَشْتَتِ الْحَالِ، إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ جَعَلَ الْوَصِيَّةَ وَالْإِمَامَةَ فِي عَقِبِ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَإِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَعْلَمَ ذَلِكَ فَانْظُرْ بِنَا إِلَى الْحَجَرِ الْأَسْوَدِ حَتَّى تَتَحَاكَمَ إِلَيْهِ وَتَسْأَلَهُ عَنْ ذَلِكَ، قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ: وَكَانَ الْكَلَامُ بَيْنَهُمَا بِمَكَّةَ، فَانْظُرَا حَتَّى أَتَيَا الْحَجَرَ الْأَسْوَدَ، فَقَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ لِمُحَمَّدِ بْنِ الْحَتِيفَةِ: ابْدَأْ أَنْتَ فَاثْبَتِي إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَسَلِّهِ أَنْ يُنِيطَ لَكَ الْحَجَرُ ثُمَّ سَلِ، فَاثْبَتِي مُحَمَّدٌ فِي الدَّعَاءِ وَسَأَلَ اللَّهَ ثُمَّ دَعَا الْحَجَرَ فَلَمْ يُجِبْهُ، فَقَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَا عَمُّ لَوْ كُنْتَ وَصِيًّا وَإِمَامًا لَأَجَابَكَ، قَالَ لَهُ مُحَمَّدٌ: فَادْعُ اللَّهَ أَنْتَ يَا ابْنَ أَخِي وَسَلِّهِ، فَدَعَا اللَّهَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِمَا أَرَادَ، ثُمَّ قَالَ: أَسْأَلُكَ بِالَّذِي جَعَلَ فِيكَ مِيثَاقَ الْأَنْبِيَاءِ وَمِيثَاقَ الْأَوْصِيَاءِ وَمِيثَاقَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ لَمَّا أَخْبَرْتَنَا مِنَ الْوَصِيِّ وَالْإِمَامِ بَعْدَ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ؟ قَالَ: فَتَحَرَّكَ الْحَجَرُ حَتَّى كَادَ أَنْ يَرْوِلَ عَنْ مَوْضِعِهِ، ثُمَّ أَنْطَقَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ بِلِسَانِ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ، فَقَالَ: اللَّهُمَّ إِنَّ الْوَصِيَّةَ وَالْإِمَامَةَ بَعْدَ الْحُسَيْنِ بْنِ

→

چنین باوری نادرست عقیده داشته باشند، این امکان نیز هست که آنها از این اعتقاد دست برداشته باشند تا از این طریق بتوانند به پاداش جاودانه برسند و از مجازات همیشگی نجات یابند» (علامه حلی، المسائل المهمات، ص ۳۸؛ رجوع شود به: علامه مجلسی، مرآة العقول، ج ۴، ص ۸۷-۸۶؛ خونی، معجم رجال الحديث، ج ۱۶، ص ۵۹-۵۷).

عَلِيٍّ إِلَى عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ وَابْنِ فَاطِمَةَ بِنْتِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ،
قَالَ: فَانْصَرَفَ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ وَهُوَ يَتَوَلَّى عَلِيَّ بْنَ الْحُسَيْنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ.

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى، عَنْ حَرِيزٍ، عَنْ زُرَّارَةَ، عَنْ أَبِي
جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِثْلَهُ.

٦- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْمُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ قَالَ: أَخْبَرَنِي
سَمَاعَةُ بْنُ مِهْرَانَ قَالَ: أَخْبَرَنِي الْكَلْبِيُّ النَّسَّابُ^(١) قَالَ: دَخَلْتُ الْمَدِينَةَ وَلَسْتُ أَعْرِفُ
شَيْئًا مِنْ هَذَا الْأَمْرِ فَأَتَيْتُ الْمَسْجِدَ فَإِذَا جَمَاعَةٌ مِنْ قُرَيْشٍ فَقُلْتُ: أَخْبِرُونِي عَنْ
عَالِمِ أَهْلِ هَذَا الْبَيْتِ؟ فَقَالُوا: عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْحُسَيْنِ، فَأَتَيْتُ مَنْزِلَهُ فَاسْتَأْذَنْتُ، فَخَرَجَ
إِلَيَّ رَجُلٌ ظَنَنْتُ أَنَّهُ عَلَّامٌ لَهُ، فَقُلْتُ لَهُ: اسْتَأْذِنْ لِي عَلَى مَوْلَاكَ، فَدَخَلَ ثُمَّ خَرَجَ
فَقَالَ لِي: ادْخُلْ فَدَخَلْتُ فَإِذَا أَنَا بِشَيْخٍ مُعْتَكِفٍ شَدِيدِ الْاجْتِهَادِ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ،
فَقَالَ لِي: مَنْ أَنْتَ؟ فَقُلْتُ: أَنَا الْكَلْبِيُّ النَّسَّابُ، فَقَالَ: مَا حَاجَتُكَ؟ فَقُلْتُ: جِئْتُ
أَسْأَلُكَ، فَقَالَ: أَمَرْتُ بِأَبْنِي مُحَمَّدٍ^(٢)؟ قُلْتُ: بَدَأْتُ بِكَ، فَقَالَ: سَلْ، فَقُلْتُ: أَخْبِرْنِي

١. محمد بن السائب، ابونضر الكلبي الكوفي (متوفى: ١٤٦/٦٧٣)؛ او وپسرش، هشام بن محمد،
ابوالمنذر، ابن كلبي (متوفى: ٢٠٤/٨١٩) از انساب شناسان بنام و مورخانی مشهور بوده‌اند
(رجوع شود به: زرکلی، الاعلام، ج ٦، ص ٣٣ و ج ٨، ص ٩٠ - ٨٩؛ عمر رضا کحالة، معجم
المؤلفین، ج ١٠، ص ١٥ و ج ١٣، ص ١٥٠ - ١٤٩؛ منابع دیگر در این دو منبع معرفی شده
است). جهت ترجمه آلمانی و مطالعه کتاب «جَمَهْرَةُ النَّسَب» ابن کلبي، رجوع کنید به:

G. Strenzik, W. Caskel; *Gamharat an-Nasab des ibn al-kalbi*, Leiden,

کتاب دیگر این نویسنده با نام *الاصنام* نیز توسط فارس (پرینستون، ١٩٥٢) به انگلیسی و توسط
اتلا (پاریس، ١٩٦٩) به فرانسوی ترجمه شد.

٢. رجوع شود به حدیث ٩٣٥ [باب ما يفصل به بين دعوى المحق والمبطل فى أمر الامامة،
حدیث ١٧] وپاورقی هایش، بخش «عبدالله بن الحسن و فرزندش محمد».

عَنْ رَجُلٍ قَالَ لِمَرْأَتِهِ: أَنْتِ طَالِيٌّ عَدَدَ نُجُومِ السَّمَاءِ، فَقَالَ: تَبِينُ بِرَأْسِ الْجُوزَاءِ^(۱) وَالْبَاقِي وَزُرُّ عَلَيْهِ وَعُقُوبَةُ^(۲)، فَقُلْتُ فِي نَفْسِي: وَاحِدَةٌ، فَقُلْتُ: مَا يَقُولُ الشَّيْخُ فِي الْمَسْحِ عَلَى الْحُقُوفِ؟ فَقَالَ: قَدْ مَسَحَ قَوْمٌ صَالِحُونَ وَنَحْنُ أَهْلُ الْبَيْتِ لَا نَمَسَحُ^(۳)، فَقُلْتُ فِي نَفْسِي: ثِنْتَانِ، فَقُلْتُ: مَا تَقُولُ فِي أَكْلِ الْجِرِّي^(۴)، أَمْ حَلَالٌ هُوَ أَمْ حَرَامٌ؟ فَقَالَ: حَلَالٌ إِلَّا أَنَا أَهْلُ الْبَيْتِ نَعَاؤُهُ، فَقُلْتُ فِي نَفْسِي: ثَلَاثٌ، فَقُلْتُ: فَمَا تَقُولُ فِي

۱. رأس الجوزاء یا حقّه، نامی است که در ستاره‌شناسی قدیم عربی بر سه ستاره‌ای نهاده شده است که به شکل سه نقطه‌ی بالای حرف «ش» در صورت فلکی جوزاء [اسامی دیگر در زبان عربی تیماء، جبار، نسق؛ به فارسی شکارچی؛ به انگلیسی Orion] قرار دارند. آنها پنجمین هیئت قمری را تشکیل می‌دهند.

۲. [در قرآن آمده است]: طلاق، دوبار است... اگر شوهر همسرش را نهایتاً طلاق دهد (یعنی برای بار سوم)، دیگر زن برای شوهر حلال نیست، مگر اینکه زن با مرد دیگری ازدواج کند. اگر شوهر او را طلاق دهد، هیچ اشکالی در رجوع آنها نیست... (البقرة (۲): ۲۳۰-۲۲۹)

معنای این آیه آشکار است. با این همه، از خلیفه دوم سؤال شد که آیا گفتن عبارت «من تو را سه بار طلاق دادم» کافی است یا «باید به صورت سه عبارت جدا و در موقعیتهای جداگانه باشد»؟ او نظر اول را پذیرفت. البته این نظر مورد تأیید و قبول فقه امامیه نیست که براساس آن، عبارت طلاق، باید در سه موقعیت مختلف بیان شود. عبدالله بن حسن در این حدیث، نظرش را براساس فقه غیر امامیه بیان کرده است.

۳. نکته متفاوت دیگر میان فقه امامیه و غیر امامیه، در باب مسح کفش‌ها به جای دو پا در وضو می‌باشد. در فقه امامیه هرگز مسح کفشها به جای پاها مجاز نیست؛ اما عبدالله بن حسن، با بیان اینکه گروه متقی این کار را انجام می‌دادند، بار دیگر نشان می‌دهد که در این مورد، پیرو فقه غیر امامیه بوده است.

۴. به حدیث ۹۲۱ رجوع شود [باب ما یفصل به بین دعوی المحق والمبطل فی أمر الامامة، حدیث ۳].

شَرِبَ التَّيِّدُ^(۱)؟ فَقَالَ: حَلَالٌ إِلَّا أَنَا أَهْلَ الْبَيْتِ لَا نَشْرِبُهُ، فَقُمْتُ فَخَرَجْتُ مِنْ عِنْدِهِ وَأَنَا أَقُولُ: هَذِهِ الْعِصَابَةُ تَكْذِبُ عَلَى أَهْلِ هَذَا الْبَيْتِ.

فَدَخَلْتُ الْمَسْجِدَ فَتَنَظَّرْتُ إِلَى جَمَاعَةٍ مِنْ قُرَيْشٍ وَغَيْرِهِمْ مِنَ النَّاسِ فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ قُلْتُ لَهُمْ: مَنْ أَعْلَمَ أَهْلَ هَذَا الْبَيْتِ؟ فَقَالُوا: عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْحَسَنِ، فَقُلْتُ: قَدْ أَتَيْتُهُ فَلَمْ أَجِدْ عِنْدَهُ شَيْئًا، فَرَفَعَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ رَأْسَهُ فَقَالَ: ائْتِ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ^(ع)، فَهُوَ أَعْلَمُ أَهْلَ هَذَا الْبَيْتِ، فَلَامَهُ بَعْضُ مَنْ كَانَ بِالْحَضَرَةِ - فَقُلْتُ: إِنَّ الْقَوْمَ إِنَّمَا مَنَعَهُمْ مِنْ إِرْسَادِي إِلَيْهِ أَوَّلَ مَرَّةٍ الْحَسَدُ - فَقُلْتُ لَهُ: وَيْحَكَ إِنِّيَاءَ أَرَدْتُ، فَمَضَيْتُ حَتَّى صِرْتُ إِلَى مَنْزِلِهِ فَفَرَعْتُ الْبَابَ، فَخَرَجَ غُلَامٌ لَهُ، فَقَالَ: ادْخُلْ يَا أَخَا كَلْبٍ فَوَ اللَّهِ لَقَدْ أَدهَشَنِي، فَدَخَلْتُ وَأَنَا مُضْطَرِبٌ وَنَظَرْتُ فَإِذَا شَيْخٌ عَلَى مُصَلًى بِلَا مِرْفَقَةٍ وَلَا بَرْدَعَةٍ، فَابْتَدَأَنِي بَعْدَ أَنْ سَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَقَالَ لِي: مَنْ أَنْتَ؟ فَقُلْتُ فِي نَفْسِي: يَا سُبْحَانَ اللَّهِ! غُلَامُهُ يَقُولُ لِي بِالْبَابِ: ادْخُلْ يَا أَخَا كَلْبٍ وَيَسْأَلُنِي الْمَوْلَى مَنْ أَنْتَ؟! فَقُلْتُ لَهُ: أَنَا الْكَلْبِيُّ النَّسَابَةُ، فَضَرَبَ يَدِي عَلَى جَبْهَتِهِ^(۲) وَقَالَ: كَذَبَ

۱. یک نوشیدنی تخمیری است که از میوه گرفته شده باشد (به پایان این حدیث بنگرید). این نیز یک تفاوت دیگر میان فقه امامیه و غیر آن (به ویژه فقه حنفیه) است.

۲. این مرد مدعی بود علوم انساب عرب و شاخه‌های منشعب از آن را داراست و خود را به لقب «نسابه بزرگ» ملقب کرده بود. امام از او راجع به اسمش پرسیدند تا او بتواند ادعای مبالغه‌آمیز خود را در مورد این دانش نشان دهد. این دانش در آن روزگار، به میزان بسیار زیادی براساس فرهنگ روایی - زبانی و افسانه‌ها استوار بود تا براساس اطلاعات درست و موثق. علاوه بر آن، این علم نقش کلیدی و مهم در تضادهای بی‌شمار [آن دوران] که به نوعی با بحث اصل و نسب - که شاخصه جامعه عرب بود - ارتباط داشت، ایفا می‌کرد. بنابراین، هدف امام از چنین انتقادهایی به اصل دانش نسب‌شناسی باز نمی‌گردد؛ زیرا این علم کاربردهای بسیاری داشت که نیازهای اجتماعی بسیار [جامعه آن دوران] را پاسخگو بود. بنابراین، بین دانش نسب‌شناسی قبایل عرب که امام آن را نقد کرده و آن نسب‌شناسی که مربوط به نسب‌شناسی اسلامی - که به نسب‌شناسی رسول الله ﷺ و خاندان ایشان می‌پردازد - تفاوت بسیاری وجود دارد [چرا که این نوع

الْعَادِلُونَ بِاللَّهِ وَضَلُّوا ضَلَالًا بَعِيدًا وَخَسِرُوا خُسْرَانًا مُبِينًا، يَا آخَا كُلِّبُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ: ﴿وَعَادًا وَثُمُودَ وَأَصْحَابَ الرَّسِّ^(۱) وَقُرُونًا بَيْنَ ذَلِكَ كَثِيرًا﴾^(۲) أَفَتَنْسِبُهَا أَنْتَ؟ قُلْتُ: لَا جُعِلْتُ فِدَاكَ، فَقَالَ لِي: أَفَتَنْسِبُ نَفْسَكَ؟ قُلْتُ: نَعَمْ، أَنَا فُلَانُ بْنُ فُلَانٍ بِنِ فُلَانٍ حَتَّى ارْتَفَعْتُ، فَقَالَ لِي: قِفْ، لَيْسَ حَيْثُ تَذْهَبُ، وَيَحْكُ أَ تَدْرِي مَنْ فُلَانُ بْنُ فُلَانٍ؟ قُلْتُ: نَعَمْ، فُلَانُ بْنُ فُلَانٍ، قَالَ: إِنَّ فُلَانُ بْنُ فُلَانٍ بِنِ فُلَانٍ الرَّاعِي الْكُرْدِيُّ، إِنَّمَا كَانَ فُلَانُ الرَّاعِي الْكُرْدِيُّ عَلَى جَبَلٍ آلِ فُلَانٍ فَتَزَلَّ إِلَى فُلَانَةِ امْرَأَةٍ فُلَانٍ مِنْ جَبَلِهِ الَّذِي كَانَ يَرَعَى غَنَمَهُ عَلَيْهِ، فَأَطْعَمَهَا شَيْئًا وَعَشِيَهَا فَوَلَدَتْ فُلَانًا

نسب‌شناسی فواید فراوانی دارد؛ برای مثال، [به دلیل اینکه در دین اسلام برای خاندان پیامبر ﷺ نوعی حقوق خاص تعیین شده است، مانند وجوب پرداخت نیمی از خمس مال به سادات] اثبات انتساب و یا عدم انتساب یک شخص به رسول الله ﷺ، در اینکه آن شخص واجد شرایط استفاده از آن حقوق می‌شود، مؤثر است.

۱. این سه گروه، یا قبیله، براساس قرآن (فرقان(۲۵): ۳۸) از اقوامی بودند که برای آنها پیامبرانی فرستاده شده بود. با این همه، وجه تمایز آنها در این است که آنها صرفاً اقوام عربی بوده‌اند و نه بخشی از خاندان بنی‌اسرائیل یا دیگر فرقه‌های مذهبی. امام به آزمون علم کلبی در مورد نسب‌شناسی عرب می‌پردازد (همان‌گونه که او در این آیه بیان شده است) و کلبی به دلیل ندانستن نسب این اقوام، ناتوان از پاسخگویی بود. به علاوه، او نمی‌دانست شخص خاص در حقیقت از اعراب نبود، بلکه در یک قوم کردی ریشه داشت. (برای عاد و ثمود و اصحاب الرس رجوع شود به ترتیب به:

Encyclopedia of Islam (۲nd edition), vol ۱, p ۱۶۱; *Encyclopedia of Islam* (۱st edition), vol ۴, p ۷۳۶ [۲nd Edition, vol ۱۰, p ۴۳۶]; *Encyclopedia of Islam* (۲nd edition), vol ۱, p ۶۹۲

در مورد آیات قرآن به ترتیب بنگرید به: سوره فرقان(۲۵) آیات ۳۹ - ۳۸؛ سوره ق(۵۰) آیات ۱۲ تا ۱۴).

وَفُلَانُ بْنُ فُلَانٍ مِنْ فُلَانَةٍ وَفُلَانٍ بْنِ فُلَانٍ، ثُمَّ قَالَ: أَعْرِفُ هَذِهِ الْأَسَاسِيَّ؟ قُلْتُ: لَا وَاللَّهِ جُعِلْتُ فِدَاكَ، فَإِنْ رَأَيْتَ أَنْ تَكُفَّ عَنْ هَذَا فَعَلْتُ، فَقَالَ: إِنَّمَا قُلْتُ فَقُلْتُ، فَقُلْتُ: إِنِّي لَا أَعُودُ، قَالَ: لَا نَعُودُ إِذَا وَاسَّلَ عَمَّا جِئْتَ لَهُ، فَقُلْتُ لَهُ: أَخْبِرْنِي عَنْ رَجُلٍ قَالَ لِامْرَأَتِهِ: أَنْتِ طَالِقٌ عَدَدَ نُجُومِ السَّمَاءِ، فَقَالَ: وَيَحْكُ أَمَّا تَقْرَأُ سُورَةَ الطَّلَاقِ؟ قُلْتُ: بَلَى، قَالَ: فَاقْرَأْ، فَقَرَأْتُ: ﴿فَطَلَّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ﴾^(۱)، قَالَ: أَتَرَى هَاهُنَا نُجُومَ السَّمَاءِ^(۲)؟ قُلْتُ: لَا، قُلْتُ: فَرَجُلٌ قَالَ لِامْرَأَتِهِ: أَنْتِ طَالِقٌ ثَلَاثًا؟ قَالَ: تُرَدُّ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ وَسُنَّةِ نَبِيِّهِ ﷺ^(۳)، ثُمَّ قَالَ: لَا طَلَّاقَ إِلَّا عَلَى طَهْرٍ، مِنْ غَيْرِ جَمَاعٍ بِشَاهِدَيْنِ مَقْبُولَيْنِ، فَقُلْتُ فِي نَفْسِي: وَاحِدَةٌ، ثُمَّ قَالَ: سَلْ، قُلْتُ: مَا تَقُولُ فِي الْمَسْحِ عَلَى الْحَقْفَيْنِ؟ فَتَبَسَّمَ ثُمَّ قَالَ: إِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَرَدَّ اللَّهُ كُلَّ شَيْءٍ إِلَى شَيْئِهِ وَرَدَّ الْجِلْدَ إِلَى الْعَنَمِ، فَتَرَى أَصْحَابَ الْمَسْحِ أَيْنَ يَذْهَبُ وَضُوءُهُمْ^(۴)؟ فَقُلْتُ فِي

۱. الطلاق (۶۵): ۱.

۲. شرایطی که در این آیه برای طلاق بیان شده، این است که شوهر فقط هنگامی می تواند همسرش را طلاق دهد که در فاصله بین دو عادت ماهیانه، با همسرش همبستر نشده باشد. در اینجا، بحثی در مورد بیان تعداد دفعاتی که مرد باید صیغه طلاق را بگوید، نیامده است؛ چه برسد به مقایسه اش با تعداد ستارگان در آسمان.

۳. براساس قرآن، همان طور که در چهارمین پاورقی این حدیث گفتیم [توضیح در مورد تعداد دفعات طلاق] عبارت طلاق باید سه بار گفته شود و سنت پیامبر نیز همین گونه بوده است. بنابراین، در هیچ یک از این تعبیرها، عبارت سه بار نیامده است. باید توجه داشت که شرط اساسی عبارت طلاق، آن است که سه طلاق باید به صورت صحیح بیان شود؛ به شیوه ای که امام علیه السلام بیان می کنند. بعد از بار اول، زن می تواند همسرش را ترک کند؛ اما باید تا قبل از اینکه همسرش برای بار دوم صیغه طلاق را بگوید، بازگردد و همین طور برای بار سوم.

۴. [در قرآن می فرماید:] «ای مؤمنین، وقتی برای نماز می ایستید، صورت خود و دستانتان را تا بازو بشوید و سر و پاهای خود را تا برآمدگی آنها مسح کنید» (مانده (۵): ۶)؛ مکان های شستشو و مسح در این آیه، تماماً، اعضای بدن هستند. شستن صورت یعنی شستن پوست صورت و به ←

نَفْسِي: ثِنْتَانِ، ثُمَّ التَّفَّتْ إِلَيَّ فَقَالَ: سَلْ، فَقُلْتُ: أَخْبِرْنِي عَنْ أَكْلِ الْجَرِّيِّ، فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ مَسَحَ طَائِفَةً مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَمَا أَخَذَ مِنْهُمْ بَرًّا فَالْقِرْدَةُ وَالْحَنَازِيرُ وَالْوَبُرُ وَالْوَرَكُ وَمَا سِوَى ذَلِكَ^(۱)، فَقُلْتُ فِي نَفْسِي: ثَلَاثٌ، ثُمَّ التَّفَّتْ إِلَيَّ فَقَالَ: سَلْ وَقُمْ، فَقُلْتُ: مَا تَقُولُ فِي التَّيِيدِ؟ فَقَالَ: حَلَالٌ، فَقُلْتُ: إِنَّا نَنْبِذُ فَنَطْرَحُ فِيهِ الْعَكْرَ وَمَا

طور آشکارا بر چیزی که بر روی صورت قرار گرفته باشد (مانند روبند و امثال آن)، اطلاق نمی‌شود و همین‌طور، مسح سر و پا. امام - که درود خدا بر او باد - با مثالی از روز معاد، آن را توضیح می‌دهد که نشان می‌دهد آنهایی که کفش‌های خود را مسح می‌کردند، بدن خود را مسح نکرده‌اند، بلکه بخشی از پوست حیوان دیگری را مسح کرده‌اند، چرا که معمولاً کفش‌ها در آن زمان از پوست حیوانات تهیه می‌شد.

۱. [در قرآن می‌فرماید:] «به تحقیق شناخته‌اید کسانی از خود را که حرمت «سب» را نگاه نداشتند، پس به آنها گفتیم که بوزینه شوید. این عقوبت مسخ را برای حاضران و آیندگان، عبرت و برای تقوایشه‌گان، اندرزی قرار دادیم» (بقره(۲): ۶۵ - ۶۶)؛ [نیز می‌فرماید:] «... و از میان آنان کسانی را بوزینه و خوک گردانید...» (مانده(۵): ۶۰)؛ [نیز می‌فرماید:] «آن‌گاه که در برابر آنچه از آن نهی شدند، سرکشی کردند، به آنها گفتیم بوزینگانی رانده شده شوید» (اعراف(۷): ۱۶۶). چنین تغییر شکلهایی (مسخ شدن) در افراد قوم بنی‌اسرائیل، مجازات آنها بوده است. براساس این آیات و احادیث، آشکار است که چنین حیواناتی [پیش از مسخ شدن آن افراد] وجود داشته‌اند. بنابراین، حدیث به این معنا نیست که این تغییر شکل یافته‌های بنی‌اسرائیل، اجداد گوریل‌ها و میمون‌های امروزی می‌باشند؛ لذا با خوردن آنها، کسی انسان‌های تغییر شکل یافته را نمی‌خورد. شاید منظور امام از آنچه در این حدیث گفته‌اند، این حقیقت باشد که این انسان‌ها به عنوان تنبیه و مجازات به این حیوانات خاص [حیواناتی قبیح المنظر که نفس آدمی از آن نفرت دارد] تبدیل شده‌اند. به دلیل همین تنبیه است که آنها تبدیل به گوسفند یا حیوانات موجودات دیگری [که نفس آدمی از آنها انزجار ندارد] نشدند، تا مجازات شدن آنها [برای همگان] آشکار شود. آنها از ذات و طبیعت نامطلوب و نفرت‌انگیزی برخوردارند که برای مصرف و خوراک، خوشایند و مناسب نیست.

سِوَى ذَلِكَ وَشَرِبُهُ؟ فَقَالَ: شَهْ شَهْ، تِلْكَ الْحَمْرَةُ الْمُنْتِنَةُ، فَقُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ، فَأَيُّ نَبِيذٍ تَعْنِي؟ فَقَالَ: إِنَّ أَهْلَ الْمَدِينَةِ شَكُّوا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ تَغْيِيرَ الْمَاءِ وَفَسَادَ طَبَائِعِهِمْ، فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَنْبِذُوا، فَكَانَ الرَّجُلُ يَأْمُرُ خَادِمَهُ أَنْ يَنْبِذَ لَهُ، فَيَعْمِدُ إِلَى كَفِّ مِنَ التَّمْرِ، فَيَقْذِفُ بِهِ فِي الشَّنِّ، فَمِنْهُ شُرْبُهُ وَمِنْهُ ظُهُورُهُ، فَقُلْتُ: وَكَمْ كَانَ عَدَدُ التَّمْرِ الَّذِي كَانَ فِي الْكَفِّ؟ فَقَالَ: مَا حَمَلَ الْكَفِّ، فَقُلْتُ: وَاحِدَةً وَثْنَتَانِ؟ فَقَالَ: رُبَّمَا كَانَتْ وَاحِدَةً وَرُبَّمَا كَانَتْ ثِنْتَيْنِ، فَقُلْتُ: وَكَمْ كَانَ يَسْعُ الشَّنُّ؟ فَقَالَ: مَا بَيْنَ الْأَرْبَعَيْنِ إِلَى الثَّمَانَيْنِ إِلَى مَا فَوْقَ ذَلِكَ، فَقُلْتُ: بِالْأَرْطَالِ؟ فَقَالَ: نَعَمْ، أَرْطَالٌ بِمِكَيَالِ الْعِرَاقِ^(۱)، قَالَ سَمَاعَةُ: قَالَ الْكَلْبِيُّ: ثُمَّ نَهَضَ ﷺ، وَفُتِّ فَخَرَجْتُ وَأَنَا أَضْرِبُ بِيَدِي عَلَى الْأُخْرَى وَأَنَا أَقُولُ: إِنْ كَانَ شَيْءٌ فَهَذَا، فَلَمْ يَزَلِ الْكَلْبِيُّ يَدِينُ اللَّهَ يُحِبُّ آلَ هَذَا النَّبِيِّ حَتَّى مَاتَ.

۷- مُحَمَّدُ بْنُ يُحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَيْسَى، عَنْ أَبِي يَحْيَى الْوَاسِطِيِّ، عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ قَالَ: كُنَّا بِالْمَدِينَةِ بَعْدَ وَفَاةِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ﷺ أَنَا وَصَاحِبُ الطَّاقِ وَالنَّاسُ مُجْتَمِعُونَ عَلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ^(۲) أَنَّهُ صَاحِبُ الْأَمْرِ بَعْدَ أَبِيهِ، فَدَخَلْنَا عَلَيْهِ أَنَا وَصَاحِبُ الطَّاقِ وَالنَّاسُ عِنْدَهُ وَذَلِكَ أَنَّهُمْ رَوَوْا عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ﷺ أَنَّهُ

۱. رطل عراقی معادل ۳۵۰ گرم است. رطل مدنی یک و نیم برابر رطل عراقی [و رطل مکی دو برابر رطل عراقی] است. همچنین پیش از این نیز بیان شد که کلبی اهل کوفه بوده است [و در این حدیث امام براساس عادت شهر وی سخن گفته اند].

۲. وی، فرزند امام صادق ﷺ بود که به نام الافطح (۷۳۲/۱۱۴ - ۷۶۶/۱۴۹) شناخته می شد. عبدالله و اسماعیل هردو از یک مادر بودند و او از امام کاظم ﷺ بزرگ تر بود. عبدالله تنها هفتاد روز بعد از شهادت پدر زیست. او ادعای امامت داشت؛ که این ادعا توسط خلیفه عباسی حمایت شد و آنهایی که معتقد به امامت او شدند، به عنوان فطحیه شناخته می شدند (برای جزئیات بیشتر درباره امامت در این دوره، رجوع شود به: احادیث ۸۱۰ و ۸۱۱ و پانویست آنها [باب الاشارة والنص على ابي الحسن موسى ﷺ، حدیث ۱۳ و ۱۴])

قَالَ: إِنَّ الْأَمْرَ فِي الْكَبِيرِ مَا لَمْ تَكُنْ بِهِ غَاهَةً، فَدَخَلْنَا عَلَيْهِ نَسْأَلُهُ عَمَّا كُنَّا نَسْأَلُ عَنْهُ أَبَاهُ، فَسَأَلْنَاهُ عَنِ الزَّكَاةِ فِي كَمِّ تَحِبُّ؟ فَقَالَ: فِي مِائَتَيْنِ خَمْسَةً، فَقُلْنَا فَبِئْسَ مِائَةٌ؟ فَقَالَ: دِرْهَمَانِ وَنِصْفٌ، فَقُلْنَا: وَاللَّهِ مَا تَقُولُ الْمُرْجِئَةُ^(۱) هَذَا، قَالَ: فَرَفَعَ يَدَهُ إِلَى السَّمَاءِ فَقَالَ: وَاللَّهِ مَا أَدرِي مَا تَقُولُ الْمُرْجِئَةُ، قَالَ: فَخَرَجْنَا مِنْ عِنْدِهِ ضَلَّالًا لَا نَدْرِي إِلَى أَيْنَ نَتَوَجَّهُ، أَنَا وَأَبُو جَعْفَرٍ الْأَحْوَلُ، فَقَعَدْنَا فِي بَعْضِ أَرْقَةِ الْمَدِينَةِ بَاكِينَ حَيَارَى، لَا نَدْرِي إِلَى أَيْنَ نَتَوَجَّهُ، وَلَا مَنْ نَقْصِدُ؟ وَنَقُولُ: إِلَى الْمُرْجِئَةِ؟ إِلَى الْقَدَرِيَّةِ؟ إِلَى الزَّيْدِيَّةِ؟ إِلَى الْمُعْتَزِلَةِ؟ إِلَى الْخَوَارِجِ؟ فَتَحْنُ كَذَلِكَ إِذْ رَأَيْتُ رَجُلًا شَيْخًا لَا أَعْرِفُهُ، يَوْمِي إِلَيَّ بِيَدِهِ فَخِضْتُ أَنْ يَكُونَ عَيْنًا مِنْ عُيُونِ أَبِي جَعْفَرٍ الْمَنْصُورِ وَذَلِكَ أَنَّهُ كَانَ لَهُ بِالْمَدِينَةِ جَوَاسِيسُ يَنْظُرُونَ إِلَيَّ مَنِ اتَّفَقَتْ شِيعَةُ جَعْفَرٍ عَلَيْهِ عَلَيْهِ، فَيَضْرِبُونَ عُقْمَهُ، فَخِضْتُ أَنْ يَكُونَ مِنْهُمْ، فَقُلْتُ لِلْأَحْوَلِ: تَنَحَّ فَإِنِّي خَائِفٌ عَلَى نَفْسِي وَعَلَيْكَ، وَإِنَّمَا يُرِيدُنِي لَا يُرِيدُكَ، فَتَنَحَّ عَنِّي لَا تَهْلِكْ وَتُعِينَ عَلَى نَفْسِكَ، فَتَنَحَّى غَيْرَ بَعِيدٍ وَتَبِعْتُ الشَّيْخَ وَذَلِكَ أَنِّي ظَنَنْتُ أَنِّي لَا أَقْدِرُ عَلَى التَّخَلُّصِ مِنْهُ فَمَا زِلْتُ أَتَّبِعُهُ، وَقَدْ عَزَمْتُ عَلَى الْمَوْتِ، حَتَّى وَرَدَّ بِي عَلَى بَابِ أَبِي الْحَسَنِ عَلَيْهِ ثُمَّ خَلَانِي وَمَضَى، فَإِذَا خَادِمٌ بِالبَابِ، فَقَالَ لِي: ادْخُلْ رَحِمَكَ اللَّهُ، فَدَخَلْتُ، فَإِذَا أَبُو الْحَسَنِ مُوسَى عَلَيْهِ، فَقَالَ لِي ابْتِدَاءً مِنْهُ: لَا إِلَى الْمُرْجِئَةِ وَلَا إِلَى الْقَدَرِيَّةِ وَلَا إِلَى الزَّيْدِيَّةِ وَلَا

۱. سؤال اصلی مبهم بود و اگر عبدالله الانطح عالم می بود، ابتدائاً در این مورد باید می پرسید که منظور آن کدام یک از اشیانی است [در اصطلاح فقهی متعلقات زکات] که زکات به آن تعلق می گیرد؟ نه اینکه بلافاصله جواب بدهد. در اینجا پاسخ او در مورد زکات سکه نقره (درهم) بود که حداقل مقدار درهم که زکات به آن تعلق می گیرد [در اصطلاح فقهی نصاب]، دوست درهم است و به کمتر از این مقدار زکات تعلق نمی گیرد. بنابراین، هنگامی که او می گوید بر صد درهم نیز دو و نیم درهم زکات باید پرداخت کرد، بار دیگر جهل خود را آشکار می کند؛ ثانیاً، عبدالله به سرسپردگی به مرجئه شناخته شده است که امامت را آن گونه که شیعه به آن عقیده دارد، انکار می کنند.

إِلَى الْمُعْتَزِلَةِ وَلَا إِلَى الْخَوَارِجِ، إِلَيَّ إِلَيَّ، فَقُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ، مَضَى أَبُوكَ؟ قَالَ: نَعَمْ، قُلْتُ: مَضَى مَوْتًا؟ قَالَ نَعَمْ ^(١)، قُلْتُ: فَمَنْ لَنَا مِنْ بَعْدِهِ؟ فَقَالَ: إِنْ شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيكَ هَذَاكَ، قُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ، إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ يَزْعُمُ أَنَّهُ مِنْ بَعْدِ أَبِيهِ، قَالَ: يُرِيدُ عَبْدُ اللَّهِ أَنْ لَا يُعْبَدَ اللَّهُ، قَالَ: قُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ فَمَنْ لَنَا مِنْ بَعْدِهِ قَالَ: إِنْ شَاءَ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيكَ هَذَاكَ قَالَ: قُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ، فَأَنْتَ هُوَ؟ قَالَ: لَا مَا أَقُولُ ذَلِكَ، قَالَ: فَقُلْتُ فِي نَفْسِي: لَمْ أَصِبْ طَرِيقَ الْمَسْأَلَةِ، ثُمَّ قُلْتُ لَهُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ، عَلَيْكَ إِمَامٌ؟ قَالَ: لَا، فَدَاخَلَنِي شَيْءٌ لَا يَعْلَمُ إِلَّا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ، إِعْظَامًا لَهُ، وَهَيْبَةً أَكْثَرَ مِمَّا كَانَ يَحُلُّ بِي مِنْ أَبِيهِ إِذَا دَخَلْتُ عَلَيْهِ، ثُمَّ قُلْتُ لَهُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ، أَسْأَلُكَ عَمَّا كُنْتُ أَسْأَلُ أَبَاكَ؟ فَقَالَ: سَلْ تُخْبِرْ وَلَا تُدْعِ، فَإِنْ أَدْعَتْ فَهُوَ الذَّبْحُ، فَسَأَلْتُهُ فَإِذَا هُوَ بَجَرٌ لَا يُزْفُ، قُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ، شَيْعَتُكَ وَشَيْعَةُ أَبِيكَ ضَلَالٌ فَأَلْقِي إِلَيْهِمْ وَأَدْعُوهُمْ إِلَيْكَ، وَقَدْ أَخَذْتَ عَلَيَّ الْكِتْمَانَ، قَالَ: مَنْ آتَسَتْ مِنْهُ رُشْدًا فَأَلْقِ إِلَيْهِ وَخُذْ عَلَيْهِ الْكِتْمَانَ، فَإِنْ أَذَاعُوا، فَهُوَ الذَّبْحُ - وَأَشَارَ بِيَدِهِ إِلَى حَلْقِهِ - قَالَ: فَخَرَجْتُ مِنْ عِنْدِهِ، فَلَقِيتُ أَبَا جَعْفَرٍ الْأَحْوَلِ، فَقَالَ لِي: مَا وَرَاءَكَ؟ قُلْتُ: الْهُدَى، فَحَدَّثَنِي بِالْقِصَّةِ، قَالَ: ثُمَّ لَقِينَا الْفَضِيلَ وَأَبَا بَصِيرٍ فَدَخَلَا عَلَيْهِ، وَسَمِعَا كَلَامَهُ، وَسَاءَ لَهُ، وَقَطَعَا عَلَيْهِ بِالْإِمَامَةِ، ثُمَّ لَقِينَا النَّاسَ أَفْوَاجًا، فَكُلُّ مَنْ دَخَلَ عَلَيْهِ قَطَعَ، إِلَّا طَائِفَةً عَمَارٍ وَأَصْحَابَهُ، وَبَقِيَ عَبْدُ اللَّهِ لَا يَدْخُلُ إِلَيْهِ إِلَّا قَلِيلٌ مِنَ النَّاسِ، فَلَمَّا رَأَى ذَلِكَ، قَالَ: مَا حَالُ النَّاسِ؟ فَأَخْبَرَ أَنَّ هِشَامًا صَدَّ عَنْكَ النَّاسَ، قَالَ هِشَامُ: فَأَقْعَدَ لِي بِالْمَدِينَةِ غَيْرَ وَاحِدٍ لِيُضْرِبُونِي.

٩- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى وَأَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحُسَيْنِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الطَّيِّبِ، عَنْ عَبْدِ الْوَهَّابِ بْنِ مَنْصُورٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي الْعَلَاءِ قَالَ:

١. او می خواست بدانند آیا پدرش، امام صادق علیه السلام حقیقتاً درگذشته یا به غیبت رفته است. عقیده دوم، که معتقد به غیبت امام صادق علیه السلام بودند، باور فرقه ناووسیته است.

سَمِعْتُ يَحْيَى بْنَ أَكْثَمٍ - قَاضِي سَامَرَاءَ^(١) - بَعْدَ مَا جَهَّدْتُ بِهِ وَنَاطَرْتُهُ وَخَاوَرْتُهُ وَوَأَصَلْتُهُ وَسَأَلْتُهُ عَنْ غُلُومِ آلِ مُحَمَّدٍ، فَقَالَ: بَيْنَا أَنَا ذَاتَ يَوْمٍ دَخَلْتُ أَطُوفُ بِقَبْرِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فَرَأَيْتُ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيٍّ الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ يَطُوفُ بِهِ، فَتَاطَرْتُهُ فِي مَسَائِلَ عِنْدِي فَأَخْرَجَهَا إِلَيَّ، فَقُلْتُ لَهُ: وَاللَّهِ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَسْأَلَكَ مَسْأَلَةً وَإِنِّي وَاللَّهِ لَأَسْتَحْيِي مِنْ ذَلِكَ، فَقَالَ لِي: أَنَا أَخْبِرُكَ قَبْلَ أَنْ تَسْأَلَنِي، تَسْأَلُنِي عَنِ الْإِمَامِ، فَقُلْتُ: هُوَ وَاللَّهِ هَذَا، فَقَالَ: أَنَا هُوَ، فَقُلْتُ: عَلَامَةٌ، فَكَانَ فِي يَدِهِ عَصَا، فَتَنَظَّقْتُ وَقَالَتْ: إِنَّ مَوْلَايَ إِمَامُ هَذَا الزَّمَانِ وَهُوَ الْحُجَّةُ.

١١- أَحْمَدُ بْنُ مِهْرَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ قِيَامَا الْوَاسِطِيِّ - وَكَانَ مِنْ الْوَاقِفَةِ - قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى عَلِيٍّ بْنِ مُوسَى الرِّضَا عَلَيْهِ السَّلَامُ فَقُلْتُ لَهُ: يَكُونُ إِمَامَانِ؟ قَالَ: لَا، إِلَّا وَاحِدُهُمَا صَامِتٌ، فَقُلْتُ لَهُ: هُوَ ذَا أَنْتَ لَيْسَ لَكَ صَامِتٌ - وَلَمْ يَكُنْ وَلَدٌ لَهُ أَبُو جَعْفَرٍ بَعْدُ - فَقَالَ لِي: وَاللَّهِ لَيَجْعَلَنَّ اللَّهُ مِنِّي مَا يُثَبِّتُ بِهِ الْحَقَّ وَأَهْلَهُ، وَيَمَحُقُ بِهِ الْبَاطِلَ وَأَهْلَهُ، فَوَلَدَ لَهُ بَعْدَ سَنَةِ أَبُو جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَقِيلَ لِابْنِ قِيَامَا: أَلَا تُفْنِعُكَ هَذِهِ الْآيَةُ؟ فَقَالَ: أَمَّا وَاللَّهِ إِنَّهَا لَآيَةٌ عَظِيمَةٌ وَلَكِنْ كَيْفَ أَصْنَعُ بِمَا قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ ﷺ فِي ابْنِهِ.^(٢)

١٢- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْوَشَاءِ قَالَ: أَتَيْتُ خُرَاسَانَ - وَأَنَا وَاقِفٌ - فَحَمَلْتُ مَعِيَ مَتَاعاً وَكَانَ مَعِيَ تَوْبٌ وَشَيْءٌ فِي بَعْضِ الرِّزْمِ وَلَمْ أَشْعُرْ بِهِ وَلَمْ

١. يحيى بن اكثم التميمي المروزي (٧٧٥/١٥٩ - ٨٥٧/٢٤٢)، متكلم مشهور مكتب معتزله و فقيهي معروف بود كه مأمون او را به منصب قاضي القضاة گمارد. سپس معتصم او را عزل كرد و دوباره متوكل او را منصوب كرد و او در اين مقام درگذشت (زركلي، الاعلام، ج ٨، ص ١٣٨؛ عمر رضا كحاله، معجم المؤلفين، ج ١٣، ص ١٨٧ - ١٨٦).

٢. بنگريد به يادداشت ذيل حديث ٧٩٦ [باب الاشارة والنص على أبي عبدالله جعفر بن محمد الصادق صلوات الله عليهما، حديث ٧].

أَعْرِفْ مَكَاتَهُ، فَلَمَّا قَدِمْتُ مَرَوْ^(۱)، وَنَزَلْتُ فِي بَعْضِ مَنَازِلِهَا لَمْ أَشْعُرْ إِلَّا وَرَجُلٌ مَدَنِيٌّ مِنْ بَعْضِ مُوَلَّدِيهَا، فَقَالَ لِي: إِنَّ أَبَا الْحَسَنِ الرِّضَاءَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَقُولُ لَكَ: ابْعَثْ إِلَيَّ الثَّوْبَ الْوُثْيَ الَّذِي عِنْدَكَ، قَالَ: فَقُلْتُ: وَمَنْ أَخْبَرَ أَبَا الْحَسَنِ بِقُدُومِي وَأَنَا قَدِمْتُ آيْضًا وَمَا عِنْدِي ثَوْبٌ وَثِيٌّ، فَرَجَعَ إِلَيْهِ وَعَادَ إِلَيَّ فَقَالَ: يَقُولُ لَكَ: بَلَى هُوَ فِي مَوْضِعٍ كَذَا وَكَذَا وَرِزْمَتُهُ كَذَا وَكَذَا، فَطَلَبْتُهُ حَيْثُ قَالَ فَوَجَدْتُهُ فِي أَسْفَلِ الرِّزْمَةِ فَبَعَثْتُ بِهِ إِلَيْهِ.

۱۳- ابن فضال^(۲)، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِيرَةِ قَالَ: كُنْتُ وَاقِفًا وَحَجَجْتُ عَلَى تِلْكَ الْحَالِ، فَلَمَّا صِرْتُ بِمَكَّةَ خَلَجَ فِي صَدْرِي شَيْءٌ، فَتَعَلَّقْتُ بِالْمُلْتَرَمِ^(۳) ثُمَّ قُلْتُ: اللَّهُمَّ قَدْ عَلِمْتُ ظَلِمَتِي وَإِرَادَتِي فَأَرْشِدْنِي إِلَى خَيْرِ الْأَدْيَانِ، فَوَقَعَ فِي نَفْسِي أَنْ آتِيَ الرِّضَاءَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَأَتَيْتُ الْمَدِينَةَ فَوَقَفْتُ بِبَابِهِ وَقُلْتُ لِلْغُلَامِ: قُلْ لِمَوْلَاكَ: رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْعِرَاقِ بِالْبَابِ، قَالَ: فَسَمِعْتُ نِدَاءَهُ وَهُوَ يَقُولُ: ادْخُلْ يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الْمُغِيرَةِ، ادْخُلْ

۱. بنگرید به یادداشت ذیل حدیث ۵۲۳ [باب نادر جامع فی فضل الامام و صفاته، حدیث ۱].
 ۲. کلینی به طور مستقیم از ابن فضال، ابومحمد الحسن بن علی بن فضال کوفی (۸۳۹/۲۲۴ م) نقل کرده است. شیخ صدوق همین حدیث را نقل کرده و گفته است: «علی بن حسین بن شاذویه المؤدب - که خدا او را بیا مرزد - نقل می کند: محمد بن عبدالله بن جعفر الحمیری، از پدرش، از محمد بن عیسی (ابن عبید)، از حسن بن علی بن فضال...» (شیخ صدوق، عیون اخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۲۱۹)، شیخ مفید نیز آن را نقل می کند و می گوید: «[احمد بن] محمد بن الحسن (ابن ولید) [از پدرش] برای من نقل کرد از محمد بن الحسن صفار، از احمد بن محمد از حسن بن علی بن فضال...» (شیخ مفید، الاختصاص، ص ۸۵ - ۸۴).
 عبدالله بن جعفر الحمیری در سلسله سند شیخ صدوق و محمد بن حسن صفار در سلسله سند مفید، هر دو از مشایخ کلینی بوده اند. بنابراین، بسیار محتمل است که او این حدیث را از ابن فضال، از طریق آن دو شنیده باشد.

۳. این بخش از کعبه، بین حجرالاسود و درب خانه کعبه واقع شده است؛ جایی که زائران خود را بر دیوار فشار می دهند و تضرع می کنند.

يَا عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الْمُغِيرَةِ، فَدَخَلْتُ فَلَمَّا نَظَرْتُ إِلَيْهِ قَالَ لِي: قَدْ أَجَابَ اللَّهُ دُعَاءَكَ وَهَذَاكَ لِيَدِينِهِ، فَقُلْتُ: أَشْهَدُ أَنَّكَ حُجَّةُ اللَّهِ وَأَمِينُهُ عَلَى خَلْقِهِ.

۱۴- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: كَانَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ هَلِيلٍ يَقُولُ بِعَبْدِ اللَّهِ فَضَارَ إِلَى الْعَسْكَرِ فَرَجَعَ عَنْ ذَلِكَ، فَسَأَلَتْهُ عَنْ سَبَبِ رُجُوعِهِ، فَقَالَ: إِنِّي عَرَضْتُ لِأَبِي الْحَسَنِ عليه السلام أَنْ أَسْأَلَهُ عَنْ ذَلِكَ، فَوَافَقَنِي فِي طَرِيقِ صَبْيَةٍ، فَمَالَ نَحْوِي حَتَّى إِذَا حَادَانِي، أَقْبَلَ نَحْوِي بِشَيْءٍ مِنْ فِيهِ، فَوَقَعَ عَلَى صَدْرِي، فَأَخَذْتُهُ فَإِذَا هُوَ رَقٌّ فِيهِ مَكْتُوبٌ: مَا كَانَ هُنَالِكَ وَلَا كَذَلِكَ.^(۱)

۱۵- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا ذَكَرَ اسْمَهُ قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ قَالَ: أَخْبَرَنَا مُوسَى بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ الْعَبَّاسِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ قَالَ: حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ زَيْدِ بْنِ مُوسَى، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام قَالُوا: جَاءَتْ أُمُّ أَسْلَمَ يَوْمًا إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وآله وسلم ^(۱) - وَهُوَ فِي مَنْزِلٍ أُمِّ سَلَمَةَ - فَسَأَلَتْهَا عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وآله وسلم،

۱. امام هادی عليه السلام تحت نظر مأموران حاکمان عباسی بودند. به این دلیل، راوی نمی توانسته به طور مستقیم به نزد ایشان برود. احتمالاً امام ابن شیوه غیر معمول را به عنوان شیوه برقراری ارتباط با او برگزیده تا مأموران حکومتی متوجه اقدام ایشان نشوند.

۲. ابن عیاش این حدیث را با سلسله روایی متفاوتی از ام سلمه نقل می کند نه از ام اسلم (نگاه کنید به: ابن عیاش، مقتضب الاثر، ص ۲۲ - ۱۸؛ علامه مجلسی، مرآة العقول، ج ۴، ص ۱۱۱-۱۰۵؛ علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۲۵، ص ۱۹۰ - ۱۸۵)، تلفظ درست باید ام سلمه باشد که دختر ملحان و یکی از بزرگان زنان انصار بود (رجوع کنید به: ابن سعد، طبقات، ج ۸، ص ۳۱۸ - ۳۱۰؛ ابن عبد البر، الاستیعاب، ج ۴، ص ۱۹۴۱ - ۱۹۴۰؛ ابن اثیر، اسد الغابة، ج ۷، ص ۳۶۶ - ۳۴۵؛ ابن حجر عسقلانی، الاصابة، ج ۸، ص ۲۳۰ - ۲۲۷؛ همو، تهذیب التهذیب، ج ۱۲، ص ۴۷۲ - ۴۷۱)، در میان علمای شیعه، شیخ طوسی از ام سلمه به عنوان یکی از یاران پیامبر یاد می کند (شیخ طوسی، الرجال، ص ۳۳؛ قهپایی، مجمع الرجال، ج ۷، ص ۱۸۱؛ خونی، معجم رجال الحديث، ج ۲۳، ص ۲۱۱). به نظر نمی رسد که نام ام اسلم در هیچ یک از کتبی که درباره اصحاب پیامبر نوشته شده اند، اعم از نویسندگان سنی یا شیعه، آمده باشد.

فَقَالَتْ: خَرَجَ فِي بَعْضِ الْحَوَائِجِ وَالسَّاعَةَ يَجِيءُ، فَانْتَظَرْتُهُ عِنْدَ أُمِّ سَلَمَةَ حَتَّى جَاءَهُ عليه السلام فَقَالَتْ أُمُّ أَسْلَمَ: يَا أَبِي أَنْتَ وَأُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي قَدْ قَرَأْتُ الْكِتَابَ وَعَلِمْتُ كُلَّ نَبِيٍّ وَوَصِيِّ، فَمُوسَى كَانَ لَهُ وَصِيٌّ فِي حَيَاتِهِ وَوَصِيٌّ بَعْدَ مَوْتِهِ، وَكَذَلِكَ عِيسَى، فَمَنْ وَصِيُّكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ فَقَالَ لَهَا: يَا أُمُّ أَسْلَمَ وَصِيِّي فِي حَيَاتِي وَبَعْدَ مَمَاتِي وَاحِدٌ، ثُمَّ قَالَ لَهَا: يَا أُمُّ أَسْلَمَ مَنْ فَعَلَ فِعْلِي هَذَا فَهُوَ وَصِيِّي، ثُمَّ ضَرَبَ يَدَهُ إِلَى حَصَاةٍ مِنَ الْأَرْضِ، فَفَرَكَهَا بِإَصْبَعِهِ فَجَعَلَهَا شِبْهَ الدَّقِيقِ ثُمَّ عَجَنَهَا ثُمَّ طَبَعَهَا بِجَنَاتِهِ، ثُمَّ قَالَ: مَنْ فَعَلَ فِعْلِي هَذَا فَهُوَ وَصِيِّي فِي حَيَاتِي وَبَعْدَ مَمَاتِي، فَخَرَجْتُ مِنْ عِنْدِهِ فَأَتَيْتُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام، فَقُلْتُ: يَا أَبِي أَنْتَ وَأُمِّي، أَنْتَ وَصِيٌّ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ؟ قَالَ: نَعَمْ يَا أُمُّ أَسْلَمَ، ثُمَّ ضَرَبَ يَدَهُ إِلَى حَصَاةٍ فَفَرَكَهَا فَجَعَلَهَا كَهَيْئَةِ الدَّقِيقِ ثُمَّ عَجَنَهَا وَخَتَمَهَا بِجَنَاتِهِ، ثُمَّ قَالَ: يَا أُمُّ أَسْلَمَ مَنْ فَعَلَ فِعْلِي هَذَا فَهُوَ وَصِيِّي، فَأَتَيْتُ الْحَسَنَ عليه السلام وَهُوَ غُلَامٌ، فَقُلْتُ لَهُ: يَا سَيِّدِي أَنْتَ وَصِيٌّ أَبِيكَ، فَقَالَ: نَعَمْ يَا أُمُّ أَسْلَمَ، وَضَرَبَ يَدَهُ وَأَخَذَ حَصَاةً فَفَعَلَ بِهَا كَفِعْلِهِمَا، فَخَرَجْتُ مِنْ عِنْدِهِ، فَأَتَيْتُ الْحُسَيْنَ عليه السلام وَإِنِّي لَمُسْتَصْغِرَةٌ لِسَنِّهِ، فَقُلْتُ لَهُ: يَا أَبِي أَنْتَ وَأُمِّي، أَنْتَ وَصِيٌّ أَخِيكَ؟ فَقَالَ: نَعَمْ يَا أُمُّ أَسْلَمَ، ائْتِينِي بِحَصَاةٍ، ثُمَّ فَعَلَ كَفِعْلِهِمْ، فَعَمَرْتُ أُمُّ أَسْلَمَ حَتَّى لَحِقَتْ بِعَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ بَعْدَ قَتْلِ الْحُسَيْنِ عليه السلام فِي مُنْصَرَفِهِ، فَسَأَلَتْهُ: أَنْتَ وَصِيٌّ أَبِيكَ؟ فَقَالَ: نَعَمْ، ثُمَّ فَعَلَ كَفِعْلِهِمْ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ.

١٦- مُحَمَّدُ بْنُ يُحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ الْجَارُودِ، عَنْ مُوسَى بْنِ بَكْرِ بْنِ دَابٍ، عَنْ حَدَّثَهُ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام أَنَّ زَيْدَ بْنَ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ عليه السلام ^(١) دَخَلَ عَلَى أَبِي جَعْفَرٍ مُحَمَّدَ بْنِ عَلِيٍّ وَمَعَهُ كُتُبٌ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ

١. محتمل ترین تاریخ برای تولد زید بن علی بن حسین بن علی بن ابی طالب علیه السلام سال ٦٨٧/٦٧ می باشد، که در توضیح حدیث ٤٣٤ [باب الاضطراب الى الحجة، حدیث ٥] ذکر شد. زید نخستین فرد از اهل بیت علیهم السلام بود که بعد از امام حسین علیه السلام (و واقعه عاشورا) قیام نمود. اگرچه ←

خلاصه‌ای از دیدگاه امامیه درباره زید در توضیح همان حدیث آمد، اما ضروری است که با جزئیات بیشتری از زندگی او آشنا شویم تا در مورد برخی از صحنه‌های زندگی‌اش بتوانیم با قطعیت و اطمینان بیشتری سخن گوئیم.

نگرانی‌ای که در انتهای حدیث بیان شده است (ترس از به دار آویختن زید در کوفه) در چندین کتاب تاریخی ذکر شده است. ابوالفرج اصفهانی با چندین سلسله روایی به نقل از پدر و برادر زید، امام سجاد و امام باقر علیه السلام نقل می‌کند که آنها گفتند: «به خدا پناه می‌برم برای تو، مبدا که تو همان زید باشی که او را در کناسه به دار خواهند آویخت» (ابوالفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبین*، ص ۱۳۱). ابوجعفر منصور در سخنرانی‌ای که بعد از دستگیری بنوالحسن داشت (نگاه کنید به: پاورقی حدیث ۹۳۵) [باب ما یفصل به بین دعوی المحق والمبطل فی أمر الامامة، حدیث ۱۷]، چنین گفت: «زید بن علی به شورش برخاست، مردم کوفه او را فریب دادند و گمراه کردند. بعد از اینکه مردم باعث شدند که او شورش خود را آشکار و علنی کند، او را در برابر دشمنان ترک کردند (و تنها گذاردند). او به نزد محمد بن علی [امام باقر علیه السلام] رفت، ایشان او را به خدا سوگند دادند که قیام نکنند و از او خواستند که سخن مردم کوفه را نپذیرد. امام باقر علیه السلام به او فرمودند: «ما در برخی از منابع علم‌مان یافتیم که فردی از اهل بیت ما در کوفه به دار آویخته خواهد شد و من نگرانم که تو آن فردی باشی که به دار آویخته می‌شود...» (طبری، *تاریخ*، ج ۳، ص ۴۳۱؛ علی بن الحسین مسعودی، *مروج الذهب*، ج ۶، ص ۲۰۵ - ۲۰۴؛ که به طور اشتباه گفته: «... ابو محمد بن علی...» [صحیح آن «ابوجعفر محمد بن علی»] است؛ احمد زکی صفوت، *جمهرة خطب العرب*، ج ۳، ص ۲۹).

امام باقر علیه السلام در سال ۷۳۳/۱۱۴ رحلت فرمود و شورش که در آن زید به دار آویخته شد، پنج سال بعد آغاز شد، پس او در دو دوره متفاوت و جداگانه به کوفه دعوت شده بود. نخستین بار، در زمان حیات امام باقر علیه السلام بود که در آن زمان، امام به او توصیه فرمودند که در کوفه دست به شورش نزنند و او نیز پذیرفت [و اقدامی نکرد]. اما در مناسبت دوم، [در دوران امام صادق علیه السلام] زید مجبور شد خود را در میان شیعیان کوفه از دید خلیفه اموی هشام بن عبدالملک بن مروان (تولد: ۶۹۰/۷۱، دوره فرمانروایی: ۷۲۴/۱۰۵ - ۷۴۳/۱۲۵) پنهان کند. در این زمان بود که او ناگزیر شد رهبری جنبش را بپذیرد.

زید در سال ۷۳۸/۱۲۰ به کوفه رفت و مردم به طور پنهانی با او ملاقات و بیعت نموده و او را به قیام تشویق کردند. ارتباطات او محدود به کوفه نمی‌شد، بلکه با سایر نقاط سرزمین‌های اسلامی بطور مخفیانه - به واسطه مأموران خویش که هدفشان انتشار پیام زید [و دعوت آنها به همراهی با قیام] بود - ارتباط برقرار می‌کرد؛ در نتیجه، در زمانی که او قیام کرد، چهل هزار تن با او در کوفه بیعت کرده بودند. او تاریخ خاصی برای قیام خود تعیین کرده بود. اما اخباری به او رسید که حاکم کوفه یوسف بن عمر الثقفی (فوت: ۷۴۵/۱۲۷) مخفیگاه او را یافته است، لذا او ناگزیر شد که زودتر قیام خود را آغاز کند. این کار در شب چهارشنبه، اول صفر سال ۶/۱۲۲ ژانویه ۷۴۰ رخ داد. اما کسانی با او پیمان بسته بودند، او را ترک کردند و او تنها با پانصد تن باقی ماند. [زید با این تعداد باقیمانده مجبور شد] با لشکر پانزده هزار نفری - متشکل از مردان نیرومندی که هشام از دمشق آنها را فرستاده بود - مقابله نمایند. با این وجود، جنگ بدون توقف به مدت سه شب و دو روز ادامه یافت تا آنگاه که سرانجام زید به وسیله یک تیر که به پیشانی‌اش نشست، در شب جمعه کشته شد. پسرش، یحیی به کمک برخی از همراهانش زید را همان شب دفن کردند. فردای آن روز، به راهنمایی یکی از غلامان حاضر در لشکر زید، [لشکریان اموی] بدن زید را از خاک بیرون کشیدند و سرش را جدا کردند و ابتدا به دمشق و بعد هم به مدینه و مصر فرستادند. بدنش را نیز در کوفه در محله کناسه، محل جمع آوری زباله شهر، به منظر عموم گذاشتند و چنین بود تا زمانی که یحیی در خراسان قیام کرد و خلیفه به یوسف بن عمر حاکم شهر کوفه دستور داد که بدن زید را پایین آورد و بسوزاند، این اتفاق در سال ۷۴۳/۱۲۶ رخ داد و خاکستر او نیز به فرات ریخته شد.

در اینجا از ذکر جزئیات دلایل قیام زید و شکست او چشم می‌پوشیم؛ [تنها به این بسنده می‌کنیم که] مهم‌ترین دلیل شکست او، ناتوانی او در درک تأثیر چند دستگی اعتقادی (چند حزبی بودن و کثرت احزاب) و تأثیر نامطلوب تفاوت عقاید هر کدام از آنها بر قیامش بود (جهت مطالعه منابع بیشتر درباره قیام زید رجوع شود به: ابوالفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبیین*، ص ۱۵۱ - ۱۲۷؛ طبری، *تاریخ*، ج ۲، ص ۱۶۸۸ - ۱۶۶۷ و ۱۷۱۶ - ۱۶۹۸؛ علامه مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۴۶، ص ۲۰۹ - ۱۶۸؛ خونی، *معجم رجال الحدیث*، ج ۷، ص ۳۵۹ - ۳۴۷).

يَدْعُوهُ فِيهَا إِلَى أَنْفُسِهِمْ وَيُخْبِرُونَهُ بِاجْتِمَاعِهِمْ وَيَأْمُرُونَهُ بِالْخُرُوجِ، فَقَالَ لَهُ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام: هَذِهِ الْكُتُبُ ابْتِدَاءٌ مِنْهُمْ، أَوْ جَوَابُ مَا كَتَبْتَ بِهِ إِلَيْهِمْ وَدَعَوْتَهُمْ إِلَيْهِ؟ فَقَالَ: بَلِ ابْتِدَاءٌ مِنَ الْقَوْمِ لِمَعْرِفَتِهِمْ بِحَقِّنَا وَبِقَرَابَتِنَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَلِمَا يَجِدُونَ فِي كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ وَجُوبِ مَوَدَّتِنَا وَفَرَضِ طَاعَتِنَا، وَلِمَا نَحْنُ فِيهِ مِنَ الصَّيْقِ وَالضَّنَكِ وَالْبَلَاءِ، فَقَالَ لَهُ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام: إِنَّ الطَّاعَةَ مَفْرُوضَةٌ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ وَسُنَّةٌ أَمْضَاهَا فِي الْأَوَّلِينَ وَكَذَلِكَ يُجْرِيهَا فِي الْآخِرِينَ وَالطَّاعَةُ لَوَاحِدٌ مِنَّا وَالْمَوَدَّةُ لِلْجَمِيعِ، وَأَمَرَ اللَّهُ بِجُرْيِ الْأَوْلِيَاءِ بِحُكْمِ مَوْصُولٍ، وَقَضَاءِ مَفْصُولٍ، وَحَتَمَ مَقْضِيٍّ وَقَدَّرَ مَقْدُورٍ، وَأَجَلَ مُسَمًّى لَوَقْتٍ مَعْلُومٍ، * (فَلَا) يَسْتَحِفُّكَ الَّذِينَ لَا يُوفُونَ ^(۱)، * إِنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئاً ^(۲)، فَلَا تَعْجَلْ، فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَعْجَلُ لِعِجَلَةِ الْعِبَادِ وَلَا تَسْقِنَنَّ اللَّهَ فَتُعْجِزَكَ الْبَلِيَّةُ فَتَصْرَعَكَ، قَالَ: فَغَضِبَ زَيْدٌ عِنْدَ ذَلِكَ، ثُمَّ قَالَ: لَيْسَ الْإِمَامُ مِنَّا مَنْ جَلَسَ فِي بَيْتِهِ وَأَرْخَى سِتْرَهُ وَتَبَطَّ عَنِ الْجِهَادِ

→ بعد از کشته شدن زید، پسرش یحیی، به بلخ واقع در خراسان شتافت و در آنجا زمینه‌های قیام خود را (در سال ۷۴۳/۱۲۵) پایه‌گذاری کرد. در آن سال، یحیی به مدت چندین ماه با حاکم خراسان، نصر بن سيار، جنگید تا بالاخره مانند پدرش توسط تیری که به پیشانی‌اش اصابت کرد، در جوزجان کشته شد و مانند پدرش، سر او را از بدن جدا نموده و به دمشق فرستادند و بدنش را در جوزجان به دید عموم گذاشتند و این وضعیت همچنان ادامه داشت تا ابومسلم خراسانی شورید و بدنش را پایین آورد و در سال ۷۴۹/۱۳۲ دفن نمود (رجوع کنید به: ابوالفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبین*، ص ۱۵۸ - ۱۵۹؛ طبری، *تاریخ*، ج ۲، ص ۱۷۱۴ - ۱۷۱۳ و ۱۷۷۴ - ۱۷۷۰). ابن‌شاکر کتبی گوید: «جعفر بن محمد الصادق عليه السلام مطلع گشت [ند] که گروهی از مردم دور یحیی جمع شده و او را تشویق به قیام می‌کنند، بنابراین، نامه‌ای برای او نوشت [ند] و او را از آن قیام منع کرد [ند] و به او فرمود [ند] که او نیز مانند پدرش کشته خواهد شد. این واقعه همان‌طور که ایشان فرموده بود [ند] اتفاق افتاد» (ابن‌شاکر کتبی، *قوات الوفيات*، ج ۲، ص ۳۸).

۱. الروم (۳۰): ۶۰.

۲. الباقیه (۴۵): ۱۹.

وَلَكِنَّ الْإِمَامَ مِنَّا مَنْ مَنَعَ حَوَازَتَهُ، وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ وَدَفَعَ عَنْ رَعِيَّتِهِ وَذَبَّ عَنْ حَرِيمِهِ، قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام: هَلْ تَعْرِفُ يَا أَخِي مِنْ نَفْسِكَ شَيْئاً مِمَّا نَسَبَهَا إِلَيْهِ فَتَجِيءَ عَلَيْهِ بِشَاهِدٍ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ أَوْ حُجَّةٍ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ عليه السلام أَوْ تُضْرِبَ بِهِ مَثَلاً، فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَحَلَّ حَلَالاً وَحَرَّمَ حَرَاماً وَفَرَضَ فَرَائِضَ وَضَرَبَ أَمْثَالاً وَسَنَّ سُنَناً وَلَمْ يَجْعَلِ الْإِمَامَ الْقَائِمَ بِأَمْرِهِ شُبْهَةً فِيمَا فَرَضَ لَهُ مِنَ الطَّاعَةِ أَنْ يَسْبِقَهُ بِأَمْرٍ قَبْلَ مُحَلِّهِ، أَوْ يُجَاهِدَ فِيهِ قَبْلَ حُلُولِهِ، وَقَدْ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي الصَّيْدِ: ﴿ لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ ﴾ ^(١) أَفَقَتُلُ الصَّيْدَ أَعْظَمُ أَمْ قَتَلَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ، وَجَعَلَ لِكُلِّ شَيْءٍ مُحَلّاً، وَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا ﴾ ^(٢)، وَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ لَا تُحِلُّوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ ﴾ ^(٣)، فَجَعَلَ الشُّهُورَ عِدَّةً مَعْلُومَةً ^(٤)، فَجَعَلَ مِنْهَا أَرْبَعَةَ حُرُمًا، وَقَالَ: ﴿ فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ ﴾ ^(٥)، ثُمَّ قَالَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: ﴿ فَإِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ ﴾ ^(٦) فَجَعَلَ لِدَلِكِ مُحَلّاً وَقَالَ: ﴿ وَلَا تَعَزُّمُوا عُقْدَةَ التَّكَاجِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ ﴾ ^(٧)، فَجَعَلَ لِكُلِّ شَيْءٍ أَجَلاً وَلِكُلِّ أَجَلٍ كِتَاباً فَإِنْ كُنْتَ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكَ وَتَقِينِ مِنْ أَمْرِكَ وَتَبَيَّنَ مِنْ شَأْنِكَ، فَسَأْنَكَ وَإِلَّا فَلَا تَرُومَنَّ أَمْراً أَنْتَ مِنْهُ فِي شَكٍّ وَشُبْهَةٍ، وَلَا تَتَعَاطَ زَوَالَ مُلْكٍ لَمْ تَنْقِضْ

١. المائدة (٥): ٩٥.

٢. المائدة (٥): ١.

٣. المائدة (٥): ٢.

٤. اشاره به آیه شریفه: «شماره ماه‌ها در نزد خداوند، دوازده ماه است در کتاب خدا، روزی که او

آسمان‌ها و زمین را آفرید: (در) چهارماه از آنها (جنگ) ممنوع شد» (توبه (٩): ٣٦).

٥. التوبة (٩): ٢.

٦. التوبة (٩): ٥.

٧. البقرة (٢): ٢٣٥.

أَكُلُّهُ، وَلَمْ يَنْقَطِعْ مَدَاهُ، وَلَمْ يَبْلُغِ الْكِتَابَ أَجَلَهُ، فَلَوْ قَدْ بَلَغَ مَدَاهُ وَانْقَطَعَ أَكُلُّهُ وَبَلَغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ، لَا نَقْطَعُ الْفَصْلَ وَتَتَابَعَ النِّظَامُ وَلَأَعْقَبَ اللَّهُ فِي التَّابِعِ وَالْمَتَّبِعِ الدَّلَّ وَالصَّغَارَ، أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ إِمَامٍ ضَلَّ عَنْ وَقْتِهِ، فَكَانَ التَّابِعُ فِيهِ أَعْلَمَ مِنَ الْمَتَّبِعِ، أَتُرِيدُ يَا أَخِي أَنْ نُحْيِيَ مِلَّةَ قَوْمٍ قَدْ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ وَعَصَوْا رَسُولَهُ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللَّهِ وَادَّعَوْا الْخِلَافَةَ بِلَا بُرْهَانٍ مِنَ اللَّهِ وَلَا عَهْدٍ مِنْ رَسُولِهِ؟! أُعِيدُكَ بِاللَّهِ يَا أَخِي أَنْ تَكُونَ غَدًا الْمَصْلُوبَ بِالْكَنَاسَةِ ثُمَّ ارْفَضْتَ عَيْنَاهُ وَسَأَلْتَ دُمُوعَهُ، ثُمَّ قَالَ: اللَّهُ بَيْنَنَا وَبَيْنَ مَنْ هَتَكَ سِرَتَنَا وَجَحَدَنَا حَقًّا وَأَفْشَى سِرَّتَنَا وَنَسَبَنَا إِلَى غَيْرِ جَدَّنَا وَقَالَ فِينَا مَا لَمْ نُقْلُهُ فِي أَنْفُسِنَا.

١٧- بَعْضُ أَصْحَابِنَا، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَسَّانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ رَنْجَوَيْهِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَكَمِ الْأَرَمِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْجَعْفَرِيِّ قَالَ: أَتَيْنَا خَدِيجَةَ بِنْتَ عُمَرَ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عليه السلام نَعْرِيزُهَا بِابْنِ بَنِيهَا، فَوَجَدْنَا عِنْدَهَا مُوسَى بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ، فَإِذَا هِيَ فِي نَاحِيَةٍ قَرِيباً مِنَ النِّسَاءِ، فَعَرَّيْنَاهُمْ، ثُمَّ أَقْبَلْنَا عَلَيْهِ فَإِذَا هُوَ يَقُولُ لِابْنَةِ أَبِي يَشْكُرَ الرَّائِيَةَ: قُولِي، فَقَالَتْ:

اعْدُدْ رَسُولَ اللَّهِ وَاعْدُدْ بَعْدَهُ أَسَدَ الْإِلَهِ وَثَالِثَ عَبَّاسَا

وَاعْدُدْ عَلِيَّ الْحَمِيرِ وَاعْدُدْ جَعْفَرًا وَاعْدُدْ عَقِيلًا بَعْدَهُ الرُّوَّاسَا

فَقَالَ: أَحْسَنْتِ وَأَطْرَبْتِنِي، زِيْدِيْنِي، فَاَنْدَفَعْتَ تَقُولُ:

وَمِنَّا إِمَامُ الْمُتَّقِينَ مُحَمَّدٌ وَفَارِسُهُ ذَاكَ الْإِمَامُ الْمُطَهَّرُ

وَمِنَّا عَلِيٌّ صِهْرُهُ وَابْنُ عَمِّهِ وَحَمْرُهُ مِنَّا وَالْمُهَذَّبُ جَعْفَرُ

فَأَقَمْنَا عِنْدَهَا حَتَّى كَادَ اللَّيْلُ أَنْ يَجِيءَ، ثُمَّ قَالَتْ خَدِيجَةُ: سَمِعْتُ عَمِّي مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيٍّ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَهُوَ يَقُولُ: إِنَّمَا نَحْتَاجُ الْمَرْأَةَ فِي الْمَأْتَمِ إِلَى التَّوَجُّحِ لِتَسْيِلِ دَمْعَتِهَا وَلَا يَنْبَغِي لَهَا أَنْ تَقُولَ هُجْرًا، فَإِذَا جَاءَ اللَّيْلُ فَلَا تُؤْيِ الْمَلَائِكَةُ بِالنَّوْجِ،

ثُمَّ خَرَجْنَا فَعَدَوْنَا إِلَيْهَا عُدْوَةً فَتَدَاكَرْنَا عِنْدَهَا اخْتِرَالَ مَنْزِلَهَا مِنْ دَارِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، فَقَالَ: هَذِهِ دَارُ نُسَيٍّ دَارِ السَّرِيقَةِ، فَقَالَتْ: هَذَا مَا اصْطَفَى مَهْدِينًا^(۱) - تَعْنِي مُحَمَّدَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ ثَمَارُحُهُ بِذَلِكَ - فَقَالَ مُوسَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: وَاللَّهِ لَا أُخْبِرُتُكُمْ بِالْعَجَبِ رَأَيْتُ أَبِي رَجَمَهُ اللَّهُ لَمَّا أَخَذَ فِي أَمْرِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ وَاجْتَمَعَ عَلَى لِقَاءِ أَصْحَابِهِ^(۲)، فَقَالَ لَا أَجِدُ هَذَا الْأَمْرَ يَسْتَقِيمُ إِلَّا أَنْ أَلْقَى أَبَا عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرِ بْنَ مُحَمَّدٍ، فَاَنْطَلَقَ وَهُوَ مُتَكِّئٌ عَلَيَّ، فَاَنْطَلَقْتُ مَعَهُ حَتَّى أَتَيْنَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَلَقَيْنَاهُ خَارِجًا يُرِيدُ الْمَسْجِدَ فَاسْتَوْفَقَهُ أَبِي وَكَلَّمَهُ، فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لَيْسَ هَذَا مَوْضِعَ ذَلِكَ نَلْتَقِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ، فَرَجَعَ أَبِي مَسْرُورًا، ثُمَّ أَقَامَ حَتَّى إِذَا كَانَ الْعَدَاوَةُ أَوْ بَعْدَهُ يَوْمًا، انْطَلَقْنَا حَتَّى أَتَيْنَاهُ، فَدَخَلَ عَلَيْهِ أَبِي وَأَنَا مَعَهُ فَابْتَدَأَ الْكَلَامَ، ثُمَّ قَالَ لَهُ فِيمَا يَقُولُ: قَدْ عَلِمْتَ جُعِلَتْ فِدَاكَ أَنَّ السَّنَّ لِي عَلَيْكَ وَأَنَّ فِي قَوْمِكَ مَنْ هُوَ أَسْنُ مِنْكَ وَلَكِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ قَدَّمَ لَكَ فَضْلًا لَيْسَ هُوَ لِأَحَدٍ مِنْ قَوْمِكَ وَقَدْ جِئْتُكَ مُعْتِيدًا لِمَا أَعْلَمُ مِنْ بَرِّكَ، وَأَعْلَمُ - فَذَيْتُكَ - أَنَّكَ إِذَا أَجَبْتَنِي لَمْ يَتَخَلَّفْ عَنِّي أَحَدٌ مِنْ أَصْحَابِكَ وَلَمْ يَخْتَلِفْ عَنِّي اثْنَانِ مِنْ قُرْبَشٍ وَلَا غَيْرِهِمْ، فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِنَّكَ تَجِدُ غَيْرِي أَطْوَعَ لَكَ مِنِّي وَلَا حَاجَةَ لَكَ فِيَّ، فَوَ اللَّهُ إِنَّكَ لَتَعْلَمُ أَنِّي أُرِيدُ الْبَادِيَةَ أَوْ أَهْمُ بِهَا فَأَتَّقُلْ عَنْهَا، وَأُرِيدُ الْحَجَّ فَمَا أُدْرِكُهُ إِلَّا بَعْدَ كَدٍّ وَتَعَبٍ وَمَشَقَّةٍ عَلَى نَفْسِي، فَاطْلُبْ غَيْرِي وَسَلُهُ ذَلِكَ وَلَا تُعْلِمُهُمْ أَنَّكَ جِئْتَنِي،

۱. به نکته انتهای این حدیث رجوع کنید.

۲. این امر در حدود سال ۷۶۲/۱۴۰ واقع شد، هنگامی که محمد الحسنی در کوه‌های جُهنه پنهان شده بود (که در بخش‌های بعدی این حدیث توضیح می‌دهیم). در زمینه دوره دوم فعالیت محمد - و نه دوره‌ای که بلافاصله بعد از ملاقاتش با امام صادق علیه السلام بوده است - در نکته انتهای این حدیث توضیحاتی داده شده است (رجوع کنید به: طبری، تاریخ، ج ۳، ص ۱۵۷ و ۱۵۶ و ۱۴۸؛ ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ج ۵، ص ۵۱۵ - ۵۱۴؛ ابن خلدون، تاریخ، ج ۳، ص ۱۸۷).

فَقَالَ لَهُ: النَّاسُ مَادُونُ أَعْنَاقِهِمْ إِلَيْكَ وَإِنْ أَجَبْتَنِي لَمْ يَتَخَلَّفْ عَنِّي أَحَدٌ وَلَكَ أَنْ لَا تُكَلِّفَ قِتَالًا وَلَا مَكْرُوهًا، قَالَ: وَهَجَمَ عَلَيْنَا نَاسٌ فَدَخَلُوا وَقَطَعُوا كَلَامَنَا، فَقَالَ أَبِي: جُعِلْتُ فِدَاكَ مَا تَقُولُ؟ فَقَالَ: نَلْتَقِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ، فَقَالَ: أَلَيْسَ عَلَى مَا أُحِبُّ؟ فَقَالَ: عَلَى مَا تُحِبُّ إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنْ إِصْلَاحِكَ، ثُمَّ انصَرَفَ حَتَّى جَاءَ الْبَيْتَ، فَبَعَثَ رَسُولًا إِلَى مُحَمَّدٍ فِي جَبَلِ بُجْهَيْنَةَ^(۱)، يُقَالُ لَهُ الْأَشْقَرُ، عَلَى لَيْتَيْنِ مِنَ الْمَدِينَةِ، فَبَشَّرَهُ وَأَعْلَمَهُ أَنَّهُ قَدْ ظَفِرَ لَهُ بِوَجْهِ حَاجَتِهِ وَمَا ظَلَبَ، ثُمَّ عَادَ بَعْدَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، فَوَقَفْنَا بِالْبَابِ وَلَمْ نَكُنْ مُحَجَّبَ إِذَا جِئْنَا فَأَبْطَأَ الرَّسُولُ، ثُمَّ أَذِنَ لَنَا، فَدَخَلْنَا عَلَيْهِ فَجَلَسْتُ فِي تَاحِيَةِ الْحَجَرَةِ وَدَنَا أَبِي إِلَيْهِ فَقَبَّلَ رَأْسَهُ، ثُمَّ قَالَ: جُعِلْتُ فِدَاكَ قَدْ عُدْتُ إِلَيْكَ رَاجِيًا، مُؤَمِّلًا، قَدْ انْبَسَطَ رَجَائِي وَأَمَلِي، وَرَجَوْتُ الدَّرَكَ لِحَاجَتِي، فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: يَا ابْنَ عَمٍّ إِنِّي أُعِيدُكَ بِاللَّهِ مِنَ التَّعَرُّضِ لِهَذَا الْأَمْرِ الَّذِي أَمْسَيْتَ فِيهِ، وَإِنِّي لَخَائِفٌ عَلَيْكَ أَنْ يُكْسِبَكَ شَرًّا، فَجَرَى الْكَلَامُ بَيْنَهُمَا، حَتَّى أَفْضَى إِلَى مَا

-
۱. رشته کوهی که از مدینه تا دریای احمر ادامه دارد و به دلیل اینکه قبیله جُهنه در آنجا می‌زیسته‌اند، به این نام نامیده می‌شود. مرتفع‌ترین نقطه آن جبل رضوی نام دارد که کیسانیه معتقدند محمد بن حنیفه در آنجا نابدید شد (ابن‌خلکان، *وفیات الاعیان*، ج ۴، ص ۱۷۳ - ۱۷۲؛ یاقوت حموی، *معجم البلدان*، ج ۳، ص ۵۱)، مَقَرُّ محمد الحسنی در این مکان بوده است (ابوالفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبیین*، ص ۲۳۱ - ۲۳۰؛ طبری، *تاریخ*، ج ۳، ص ۱۶۷؛ ابن‌اثیر، *الکامل فی التاریخ*، ج ۵، ص ۵۲۱؛ ابن‌خلدون، *تاریخ*، ج ۳، ص ۱۸۹). هنگامی که او می‌خواست با مردم مدینه سخن گوید، به بخشی از رشته کوه که به مدینه نزدیک‌تر بود، می‌رفت (همان‌طور که در بخشی از حدیث ذکر شد). نام ذکر شده در این حدیث یعنی «الاشقر» اشتباه نسخه‌برداران از کلمه «الاشعر» بوده است. «الاشعر» کوهی واقع در این رشته کوه است که به مدینه نزدیک‌تر است (سمهودی، *وفاء الوفا*، ج ۴، ص ۱۱۲۷ - ۱۱۲۶؛ یاقوت حموی، *معجم البلدان*، ج ۱، ص ۱۹۸؛ فیروزآبادی، *المغانم المطابة*، ج ۱، ص ۱۶؛ البکری الاندلسی، *معجم ما استعجم*، ج ۱، ص ۱۵۴).

لَمْ یَكُنْ یُرِیدُ وَكَانَ مِنْ قَوْلِهِ: بِأَيِّ شَيْءٍ كَانَ الْحُسَيْنُ أَحَقَّ بِهَا مِنَ الْحَسَنِ؟ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: رَجِمَ اللَّهُ الْحَسَنَ وَرَجِمَ الْحُسَيْنَ وَكَيْفَ ذَكَرْتَ هَذَا؟ قَالَ: لِأَنَّ الْحُسَيْنَ علیه السلام كَانَ یَنْبَغِي لَهُ إِذَا عَدَلَ أَنْ یَجْعَلَهَا فِي الْأَسَنِ مِنْ وَلَدِ الْحَسَنِ، فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَمَّا أَنْ أَوْحَى إِلَى مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله أَوْحَى إِلَيْهِ بِمَا شَاءَ وَلَمْ یُؤْمِرْ أَحَدًا مِنْ خَلْقِهِ، وَأَمَرَ مُحَمَّدًا صلی الله علیه و آله عَلِيًّا علیه السلام بِمَا شَاءَ فَفَعَلَ مَا أُمِرَ بِهِ، وَلَسْنَا نَقُولُ فِيهِ إِلَّا مَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْ تَبْجِيلِهِ وَتَصْدِيقِهِ، فَلَوْ كَانَ أَمَرَ الْحُسَيْنَ ^(۱)

۱. در روایت کتاب کافی و در روایاتی که با تکیه بر این حدیث نقل شده‌اند، در متن «الحسین» آورده و ما [در کتاب های دیگر] روایت [مشابه] دیگری نداریم تا بتوانیم آن را با این روایت مقایسه کنیم، اما این طور به نظر می‌رسد که این کلمه باید «الحسن» بوده باشد؛ زیرا پاسخ بهتری را به سؤال عبدالله بن الحسن ارائه می‌کند: [بنابراین عبارت صحیح فرمایش امام صادق علیه السلام در جواب عبدالله که مدعی بود امام حسین علیه السلام باید امامت را به بزرگ‌ترین فرزند امام حسن علیه السلام منتقل می‌کردند، چنین است:] «اگر بعد از امام حسین علیه السلام امامت باید به پسران امام حسن علیه السلام منتقل می‌شد، پس چرا [خود] امام حسن علیه السلام [پیش از امام حسین علیه السلام] پسر خود را برای امامت برگزید و یا امامت را بین پسران هردویشان تقسیم نکرد؟».

دلیل دوم برای این احتمال [واژه الحسن به جای الحسین]، آن است که جمله «و لقد ولی وترک ذلك» براساس نسخه علامه مجلسی (نگاه کنید به: علامه مجلسی، *مرآة العقول*، ج ۴، ص ۱۲۷) و براساس ترجمه ما، اگر تبدیل به «و لقد ولیا وترک ذلك» شود، معنای بیشتری را می‌رساند، به معنی اینکه «او به عنوان (خلیفه) برگزیده شد، اما از آن انصراف داد» و این کاری است که امام حسن علیه السلام انجام داد.

البته به نظر می‌رسد که در ادامه این جمله [آنجا که امام صادق علیه السلام می‌فرمایند: لکنه مضی لما امر به...]، جمله دیگری بوده است که حذف شده و اگر می‌بود متن این گونه تغییر می‌کرد: «و او ادامه داد براساس آنچه که به او امر شده بود، او امام حسین را منصوب نمود، [این جمله حذف شده است] و حسین جد [مادری] شما و عموی پدری شماست». زیرا تنها حسین می‌توانسته

أَنْ يُصَيِّرَهَا فِي الْأَسْنِ أَوْ يَنْقُلَهَا فِي وُلْدِهِمَا - يَعْنِي الْوَصِيَّةَ - لَفَعَلَ ذَلِكَ الْحَسَيْنُ وَمَا هُوَ بِالْمُتَّهَمِ عِنْدَنَا فِي الدَّخِيرَةِ لِتَفْسِيهِ، وَلَقَدْ وَلَّى وَتَرَكَ ذَلِكَ وَلَكِنَّهُ مَضَى لِمَا أُمِرَ بِهِ وَهُوَ جَدُّكَ وَعَمُّكَ، فَإِنْ قُلْتَ خَيْرًا فَمَا أَوْلَاكَ بِهِ وَإِنْ قُلْتَ هُجْرًا فَيَغْفِرُ اللَّهُ لَكَ، أَطِيعَنِي يَا ابْنَ عَمٍّ وَاسْمَعْ كَلَامِي، فَوَ اللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ، لَا أَلَوْكَ نُصْحًا وَجِرْصًا فَكَيْفَ وَلَا أَرَاكَ تَفْعَلُ، وَمَا لِأَمْرِ اللَّهِ مِنْ مَرَدٍّ، فَسَرَّ أَبِي عِنْدَ ذَلِكَ، فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ: وَاللَّهِ إِنَّكَ لَتَعْلَمُ أَنَّ الْأَحْوَلَ الْأَكْشَفُ الْأَخْضَرُ^(۱) الْمَقْتُولُ بِسُدَّةٍ أَشْجَعُ، عِنْدَ بَطْنِ مَسِيلَهَا^(۲)، فَقَالَ أَبِي: لَيْسَ هُوَ ذَلِكَ وَاللَّهِ لَيَحَارِبَنَّ بِالْيَوْمِ يَوْمًا وَبِالسَّاعَةِ سَاعَةً وَبِالسَّنَةِ سَنَةً وَلَيَقُومَنَّ بِثَارِ بَنِي أَبِي طَالِبٍ جَمِيعًا، فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: يَغْفِرُ اللَّهُ لَكَ مَا أَخَوْفِي أَنْ يَكُونَ هَذَا الْبَيْتُ يَلْحَقُ صَاحِبَنَا «مَتَنُكَ نَفْسُكَ فِي الْحَلَاءِ ضَلَالًا»^(۳) لَا وَ اللَّهِ لَا يَمْلِكُ أَكْثَرُ مِنْ حِيْطَانِ الْمَدِينَةِ وَلَا يَبْلُغُ عَمَلُهُ الظَّائِفَ إِذَا أَحْقَلَ - يَعْنِي إِذَا أَجْهَدَ نَفْسَهُ - وَمَا لِلْأَمْرِ مِنْ بُدٍّ أَنْ يَقَعَ، فَأَتَى اللَّهَ وَارْحَمَ نَفْسَكَ وَبَنِي أَبِيكَ، فَوَ اللَّهِ إِنِّي لَأَرَاهُ أَشَامَ سَلْحَةٍ أَخْرَجَتْهَا أَصْلَابُ الرِّجَالِ إِلَى أَرْحَامِ النِّسَاءِ وَاللَّهُ إِنَّهُ الْمَقْتُولُ بِسُدَّةٍ أَشْجَعُ بَيْنَ دُورِهَا وَاللَّهُ لَكَأَنِّي بِهِ صَرِيحًا مَسْلُوبًا يَرْثُهُ بَيْنَ رِجْلَيْهِ لَبَنَةٌ وَلَا يَنْفَعُ هَذَا الْغُلَامَ مَا يَسْمَعُ - قَالَ مُوسَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ

→

عموی پدری عبدالله بوده باشد. مادر عبدالله، فاطمه دختر امام حسین علیه السلام بود، بنابرین، هر دو

آنها (امام حسن و امام حسین علیه السلام) اجداد او بوده اند (یکی جد پدری و یکی جد مادری).

۱. آکشف: فردی که در بالاترین قسمت پیشانی اش موی بسیار کمی داشته باشد و این نشانه بدیمنی در میان اعراب بوده است (زبیدی، تاج العروس، ج ۶، ص ۲۳۳).

۲. مسیل: جایی که سیل از آنجا به راه می افتد. در برخی کوچه های مدینه، در هنگام بارش باران، سیل به راه می افتاد.

۳. این مصراع، از قصیده اخطل، غیاث بن غوث تغلبی (۶۴۰/۱۹ - ۷۰۸/۹۰) می باشد. اخطل این شعر را به هدف هجو جریر بن عطیه الکلبی (۶۴۹/۲۸ - ۷۲۸/۱۱۰) سروده شده است (رجوع شود به: اخطل، دیوان، ص ۵۰).

- يَعِينِي - وَلَيُخْرِجَنَّ مَعَهُ فَيَهْزُمَ وَيُقْتَلَ صَاحِبُهُ، ثُمَّ يَمْضِي فَيُخْرِجَ مَعَهُ رَأْيَهُ أُخْرَى، فَيُقْتَلَ كِبَشُهَا وَيَتَفَرَّقُ جَيْشُهَا، فَإِنْ أَطَاعَنِي فَلْيَطْلُبِ الْأَمَانَ عِنْدَ ذَلِكَ مِنْ بَنِي الْعَبَّاسِ حَتَّى يَأْتِيَهُ اللَّهُ بِالْفَرَجِ وَلَقَدْ عَلِمْتُ بِأَنَّ هَذَا الْأَمْرَ لَا يَتِمُّ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ وَتَعْلَمُ أَنَّ ابْنَكَ الْأَحْوَلَ الْأَخْضَرُ الْأَكْشَفُ الْمُقْتُولُ بِسُدَّةٍ أَشْجَعَ بَيْنَ دَوْرِيهَا عِنْدَ بَطْنِ مَسِيلِهَا، فَقَامَ أَبِي وَهُوَ يَقُولُ: بَلْ يُغْنِي اللَّهُ عَنْكَ وَلَتُعَوِّدَنَّ أَوْ لَيَقِيَّ اللَّهُ بِكَ وَبِعَيْرِكَ وَمَا أَرَدْتُ بِهَذَا إِلَّا امْتِنَاعَ غَيْرِكَ وَأَنْ تَكُونَ رِيْعَتَهُمْ إِلَى ذَلِكَ، فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: اللَّهُ يَعْلَمُ مَا أُرِيدُ إِلَّا نُصْحَكَ وَرُشْدَكَ وَمَاعِيَّ إِلَّا الْجُهْدُ، فَقَامَ أَبِي يَجْرُ تَوْبَهُ مُغْضَبًا فَلَحِقَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام، فَقَالَ لَهُ: أَخِيرَكَ أَنِّي سَمِعْتُ عَمَكَ وَهُوَ خَالِكَ، يَذْكُرُ أَنَّكَ وَبَنِي أَيْبِكَ سَقَتُلُونَ، فَإِنْ أَطَعْتَنِي وَرَأَيْتَ أَنْ تَدْفَعَ بِأَتِي هِيَ أَحْسَنُ فَافْعَلْ، فَوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ الْكَبِيرُ الْمُتَعَالَى عَلَى خَلْقِهِ لَوِدِدْتُ أَنِّي قَدَيْتُكَ بِوُلَدِي وَبِأَحَبِّهِمْ إِلَيَّ وَبِأَحَبِّ أَهْلِ بَيْتِي إِلَيَّ، وَمَا يَعِدُكَ عِنْدِي شَيْءٌ، فَلَا تَرَى أَنِّي غَشَشْتُكَ، فَخَرَجَ أَبِي مِنْ عِنْدِهِ مُغْضَبًا أَسِفًا، قَالَ: فَمَا أَقْمَنَا بَعْدَ ذَلِكَ إِلَّا قَلِيلًا - عَشْرِينَ لَيْلَةً أَوْ نَحْوَهَا - حَتَّى قَدِمَتْ رُسُلُ أَبِي جَعْفَرٍ فَأَخَذُوا أَبِي وَعُمُومَتِي سُلَيْمَانَ بْنَ حَسَنِ وَحَسَنَ بْنَ حَسَنِ وَإِبْرَاهِيمَ بْنَ حَسَنِ وَدَاوُدَ بْنَ حَسَنِ وَعَلِيَّ بْنَ حَسَنِ وَسَلِيمَانَ بْنَ دَاوُدَ بْنَ حَسَنِ وَعَلِيَّ بْنَ إِبْرَاهِيمَ بْنَ حَسَنِ وَحَسَنَ بْنَ جَعْفَرِ بْنِ حَسَنِ وَطَبَاطِبَا إِبْرَاهِيمَ بْنَ إِسْمَاعِيلَ بْنِ حَسَنِ وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ دَاوُدَ، قَالَ: فَصَفَّدُوا فِي الْحَدِيدِ، ثُمَّ حُمِلُوا فِي تَحَامِلِ أَعْرَاءَ لَا وِطَاءَ فِيهَا وَوُقِفُوا بِالْمَصَلَّى لِكَيْ يُشَمِتَهُمُ النَّاسُ، قَالَ: فَكَفَّ النَّاسُ عَنْهُمْ وَرَفُّوا لَهُمْ لِلْحَالِ الَّتِي هُمْ فِيهَا، ثُمَّ انْظَلَقُوا بِهِمْ حَتَّى وَقَفُوا عِنْدَ بَابِ مَسْجِدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ .

قَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْجَعْفَرِيُّ: فَحَدَّثْتَنَا حَدِيثُهُ بِنْتُ عُمَرَ بْنِ عَلِيٍّ أَنَّهُمْ لَمَّا أَوْقَفُوا عِنْدَ بَابِ الْمَسْجِدِ - الْبَابِ الَّذِي يُقَالُ لَهُ بَابُ جَبْرِيلَ - اِطَّلَعَ عَلَيْهِمْ

أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام وَعَامَّةُ رِدَائِهِ مَطْرُوحٌ بِالْأَرْضِ^(۱)، ثُمَّ أَطْلَعَ مِنْ بَابِ الْمَسْجِدِ فَقَالَ: لَعَنَكُمْ اللَّهُ يَا مَعْاشِرَ الْأَنْصَارِ - ثَلَاثًا - مَا عَلَى هَذَا عَاهَدْتُمْ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه وآله وَلَا بَايَعْتُمُوهُ^(۲)، أَمَّا وَاللَّهِ إِنْ كُنْتُ حَرِيبًا وَلَكِنِّي غُلِبْتُ وَلَيْسَ لِلْقَضَاءِ مَدْفَعٌ، ثُمَّ قَامَ وَأَخَذَ إِحْدَى نَعْلَيْهِ فَأَدْخَلَهَا رِجْلَهُ وَالْأُخْرَى فِي يَدِهِ وَعَامَّةُ رِدَائِهِ يَجْرُهُ فِي الْأَرْضِ، ثُمَّ دَخَلَ بَيْتَهُ فَحَمَّ عَشْرِينَ لَيْلَةً، لَمْ يَزَلْ يَبْكِي فِيهِ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ حَتَّى خَفِنَا عَلَيْهِ، فَهَذَا حَدِيثُ خَدِيجَةَ.

قَالَ الْجَعْفَرِيُّ: وَحَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ أَنَّهُ لَمَّا طُلِعَ بِالْقَوْمِ فِي الْمَحَامِلِ، قَامَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام مِنَ الْمَسْجِدِ ثُمَّ أَهْوَى إِلَى الْمُخِيلِ الَّذِي فِيهِ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْحَسَنِ يُرِيدُ كَلَامَهُ، فَمُنِعَ أَشَدَّ الْمَنَعِ وَأَهْوَى إِلَيْهِ الْحَرِسِيُّ فَدَفَعَهُ وَقَالَ: تَنَحَّ عَنْ هَذَا، فَإِنَّ اللَّهَ سَيَكْفِيكَ وَيَكْفِي غَيْرَكَ ثُمَّ، دَخَلَ بِهِمُ الرُّقَاقَ وَرَجَعَ

۱. ردا: لباس بزرگی است که شانه‌ها را می‌پوشاند و به عنوان لباس روی لباس‌های دیگر استفاده می‌شود. این مطلب که قسمتی از این لباس به زمین افتاده و به زمین مالیده می‌شده، نشان‌دهنده حالت عصبی و عدم آرامش اوست.

۲. ابوالفرج اصفهانی (با سند خود) از امام صادق عليه السلام روایت می‌کند که ایشان از پدرشان و پدرشان از پدرشان از امیرالمؤمنین عليه السلام نقل می‌کنند که «در شب [بیعت] عقبه، آنگاه که نمایندگان قوم اوس و خزرج با پیامبر (قبل از هجرت) بیعت کردند، حضرت علی عليه السلام نیز حاضر بود. پیامبر خدا به او فرمود که او باید از نمایندگان اوس و خزرج بیعت بگیرد و حضرت علی عليه السلام پرسید که چرا باید از آنها بیعت بگیرد. پیامبر فرمودند: از آنان بخواه تا قسم بخورند که با خدا و پیامبرش بیعت کنند تا خدا را پرستند و از او فرمانبری کنند؛ و اینکه از پیامبر خدا و فرزندان و نسل او حمایت کنند، همان‌گونه که از خود و فرزندان‌شان حمایت می‌کنند» (ابوالفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبیین*، ص ۲۲۰ - ۲۱۹؛ طبری، *تاریخ*، ج ۳، ص ۱۷۵ - ۱۷۴؛ ابن‌اثیر، *الکامل فی التاریخ*، ج ۵، ص ۵۲۴؛ ابن‌خلدون، *تاریخ*، ج ۳، ص ۱۸۹).

أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِلَى مَنْزِلِهِ، فَلَمْ يَبْلُغْ بِهِمُ الْبَقِيعَ ^(۱) حَتَّى ابْتُلِيَ الْحَرْسِيُّ بَلَاءً شَدِيداً، رَحَّتَهُ نَاقَتُهُ فَدَقَّتْ وَرَكَّهُ فَمَاتَ فِيهَا وَمَضَى بِالْقَوْمِ، فَأَقَمْنَا بَعْدَ ذَلِكَ حِيناً، ثُمَّ أَتَى مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَسَنِ، فَأُخْبِرَ أَنَّ أَبَاهُ وَعُمُومَتَهُ قُتِلُوا - قَتَلَهُمُ أَبُو جَعْفَرٍ - إِلَّا حَسَنَ بْنَ جَعْفَرٍ وَطَبَاطَبَا وَعَلِيَّ بْنَ إِبْرَاهِيمَ وَسَلِيمَانَ بْنَ دَاوُدَ وَدَاوُدَ بْنَ حَسَنِ وَعَبْدَ اللَّهِ بْنَ دَاوُدَ، قَالَ: فَظَهَرَ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ عِنْدَ ذَلِكَ وَدَعَا النَّاسَ لِبَيْعَتِهِ، قَالَ: فَكُنْتُ ثَالِثَ ثَلَاثَةٍ بَايَعُوهُ وَاسْتَوْسَقَ النَّاسُ لِبَيْعَتِهِ وَلَمْ يَخْتَلِفْ عَلَيْهِ قُرَشِيٌّ وَلَا أَنْصَارِيٌّ وَلَا عَرَبِيٌّ، قَالَ: وَشَاوَرَ عِيسَى بْنَ زَيْدٍ ^(۲) وَكَانَ مِنْ ثِقَاتِهِ وَكَانَ عَلَى شَرْطِهِ فَشَاوَرَهُ فِي الْبِعْثَةِ إِلَى وُجُوهِ قَوْمِهِ، فَقَالَ لَهُ عِيسَى بْنُ زَيْدٍ: إِنْ دَعَوْتَهُمْ دُعَاءَ سَيِّرٍ أَلَمْ يُجِيبُوكَ، أَوْ تَغْلُظَ عَلَيْهِمْ، فَخَلَّنِي وَإِيَّاهُمْ فَقَالَ لَهُ مُحَمَّدٌ: امْضِ إِلَى مَنْ أَرَدْتَ مِنْهُمْ، فَقَالَ: ابْعَثْ إِلَى رُؤُسِهِمْ وَكِبَرِهِمْ - يَعْنِي أَبَا عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ عليه السلام - فَإِنَّكَ إِذَا

-
۱. بقیع: قبرستانی است در شهر مدینه که تعداد زیادی از اهل بیت علیهم السلام در آنجا دفن شده‌اند.
 ۲. عیسی بن زید بن علی بن حسین (۷۲۷/۱۰۹ - ۷۸۳/۱۶۷) به همراه محمد بن عبدالله قیام کرد و به شدت از جنبش محمد بن عبدالله حمایت نمود. ابوالفرج (با سندهای مختلف) روایت می‌کند که عیسی سابقاً به محمد می‌گفت: «به من اجازه بده که سر هر آنکه را که از فرزندان ابوطالب است و از شما جدا شده و یا با شما بیعت نمی‌کند، از تن جدا کنم» (ابوالفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبیین*، ص ۴۰۷ و ۲۹۶ و ۲۸۳). ابوالفرج و طبری گزارش کرده‌اند که عبدالله بن حسین بن علی بن حسین علیهم السلام را در حالی که چشم‌هایش را بسته بودند به نزد محمد بردند. محمد گفت: «قسم می‌خورم اگر این فرد را ببینم او را خواهم کشت»، عیسی به او گفت: «اجازه ده که من سر از تن او جدا کنم»، اما محمد او را از این کار بازداشت (ابوالفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبیین*، ص ۲۹۶؛ طبری، *تاریخ*، ج ۳، ص ۲۰۱ - ۲۰۰). همچنین گزارش شده است که عیسی گفت: «اگر خداوند به محمد صلی الله علیه و آله وحی کرده بود که پس از او پیامبر دیگری خواهد فرستاد، این فرد، کسی غیر از محمد بن عبدالله بن حسن نبود» (ابوالفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبیین*، ص ۲۵۳-۲۵۲).

أَغْلَظْتَ عَلَيْهِ عَلِمُوا جَمِيعاً أَنَّكَ سَتَمُرُّهُمْ عَلَى الطَّرِيقِ الَّتِي أَمَرْتَ عَلَيْهَا
 أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام، قَالَ: فَوَ اللَّهُ مَا لَيْتُنَا أَنْ أَتَى بِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام حَتَّى أَوْقَفَ بَيْنَ يَدَيْهِ،
 فَقَالَ لَهُ عِيسَى بْنُ زَيْدٍ: أَسْلِمَ تَسْلَمُ^(۱)، فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: أَحَدَثْتَ نُبُوَّةً بَعْدَ
 مُحَمَّدٍ صلى الله عليه وآله؟ فَقَالَ لَهُ مُحَمَّدٌ: لَا، وَلَكِنْ بَايَعَ تَأْمَنَ عَلَى نَفْسِكَ وَمَالِكَ وَوَلَدِكَ وَلَا
 تُكَلِّفَنَّ حَرْباً، فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: مَا فِيَّ حَرْبٌ وَلَا قِتَالٌ وَلَقَدْ تَقَدَّمْتُ إِلَى
 أَبِيكَ وَحَدَرْتُهُ الَّذِي حَاقَ بِهِ وَلَكِنْ لَا يَنْفَعُ حَدَرٌ مِنْ قَدَرٍ، يَا ابْنَ أَخِي عَلَيْكَ
 بِالشَّبَابِ وَدَعْ عَنْكَ الشُّيُوخَ، فَقَالَ لَهُ مُحَمَّدٌ: مَا أَقْرَبَ مَا بَيْنِي وَبَيْنَكَ فِي السَّنِّ، فَقَالَ
 لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: إِيَّيْ لَمْ أَغَارَكَ وَلَمْ أَجِئْ لِأَتَقَدَّمَ عَلَيْكَ فِي الَّذِي أَنْتَ فِيهِ، فَقَالَ لَهُ
 مُحَمَّدٌ: لَا وَاللَّهِ لَا بَدَّ مِنْ أَنْ تُبَايَعَ، فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: مَا فِيَّ يَا ابْنَ أَخِي طَلَبٌ
 وَلَا حَرْبٌ وَإِنِّي لَا أُرِيدُ الْخُرُوجَ إِلَى الْبَادِيَةِ فَيَصُدُّنِي ذَلِكَ وَيَثْقُلَ عَلَيَّ حَتَّى تُكَلِّمَنِي فِي
 ذَلِكَ الْأَهْلَ غَيْرَ مَرَّةٍ، وَلَا يَمْتَعْنِي مِنْهُ إِلَّا الضَّعْفُ، وَاللَّهُ وَالرَّجِيمُ أَنْ تُدِيرَ عَنَّا وَنَشْفَى
 بِكَ، فَقَالَ لَهُ: يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ قَدْ مَاتَ اللَّهُ وَمَاتَ أَبُو الدَّوَانِيقِ - يَعْنِي أَبَا جَعْفَرٍ -، فَقَالَ لَهُ
 أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: وَمَا تَصْنَعُ بِي وَقَدْ مَاتَ؟ قَالَ: أُرِيدُ الْجَمَالَ بِكَ، قَالَ: مَا إِلَى مَا تُرِيدُ
 سَبِيلٌ، لَا وَاللَّهِ مَا مَاتَ أَبُو الدَّوَانِيقِ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَاتَ مَوْتُ النَّوْمِ^(۲)، قَالَ: وَاللَّهِ
 لَتُبَايَعُنِي طَائِعاً أَوْ مُكْرَهاً وَلَا تُحَمَّدُ فِي بَيْعَتِكَ، فَأَبَى عَلَيْهِ إِبَاءً شَدِيداً وَأَمَرَ بِهِ إِلَى
 الْحَبْسِ، فَقَالَ لَهُ عِيسَى بْنُ زَيْدٍ: أَمَا إِنْ ظَرَحْنَاهُ فِي السَّجَنِ وَقَدْ حَرَبَ السَّجُنُ
 وَلَيْسَ عَلَيْهِ الْيَوْمَ غَلَقٌ، خِفْنَا أَنْ يَهْرُبَ مِنْهُ، فَضَحِكَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام، ثُمَّ قَالَ: لَا
 حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ، أَوْتَرَكَ تُسْجِنُنِي؟ قَالَ: نَعَمْ وَالَّذِي أَكْرَمَ
 مُحَمَّدًا صلى الله عليه وآله بِالنُّبُوَّةِ، لَأُسْجِنَنَّكَ وَلَا تُشَدِّدَنَّ عَلَيْكَ، فَقَالَ عِيسَى بْنُ زَيْدٍ: احْبِسُوهُ فِي

۱. این جمله ای بود که پیامبر اکرم صلى الله عليه وآله، به کسانی که می خواستند اسلام آورند می فرمود.

۲. این مطلب اشاره ای است به آیه قرآن (زمر (۳۹): ۴۲) که در آن خواب به نوعی مرگ تشبیه شده

الْمُخْبِئِ - وَذَلِكَ دَارُ رَيْطَةِ الْيَوْمِ^(۱) - فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ : أَمَا وَاللَّهِ إِنِّي سَأَقُولُ ثُمَّ أَصَدِّقُ فَقَالَ لَهُ عِيسَى بْنُ زَيْدٍ لَوْ تَكَلَّمْتَ لَكَسَرْتُ فَمَكَ فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ : أَمَا وَاللَّهِ يَا أَكْشَفُ يَا أَزْرَقُ لَكَأَنِّي بِكَ تَطْلُبُ لِنَفْسِكَ جُحْرًا تَدْخُلُ فِيهِ وَمَا أَنْتَ فِي الْمَذْكُورِينَ عِنْدَ اللِّقَاءِ وَإِنِّي لَأُظَنُّكَ إِذَا صُفِّقَ خَلْفَكَ، طَرَبَتْ مِثْلَ الْهَيْقِ الثَّائِفِ، فَتَنَفَّرَ عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ بَانْتِهَارٍ: أَحْبِسْهُ وَشَدِّدْ عَلَيْهِ وَاعْلُظْ عَلَيْهِ، فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ : أَمَا وَاللَّهِ لَكَأَنِّي بِكَ خَارِجًا مِنْ سُدَّةٍ أَشْجَعَ إِلَى بَطْنِ الْوَادِي وَقَدْ حَمَلَ عَلَيْكَ قَارِسٌ مُعَلِّمٌ فِي يَدِهِ طِرَادَةٌ يَصْفُهَا أَبْيَضٌ وَيَصْفُهَا أَسْوَدٌ، عَلَى فَرَسٍ كُمَيْتٍ أَقْرَحَ فَطَعَنَكَ فَلَمْ يَصْنَعْ فِيكَ شَيْئًا وَضَرَبَتْ خَيْشُومَ فَرَسِهِ فَطَرَحَتْهُ وَحَمَلَ عَلَيْكَ آخَرَ خَارِجٌ مِنْ رُقَاقِ آلِ أَبِي عَمَّارٍ الدُّؤَلِيِّينَ عَلَيْهِ غَدِيرَتَانِ مَضْفُورَتَانِ، وَقَدْ خَرَجَتَا مِنْ نَحْتِ بَيْضَةٍ، كَثِيرُ شَعْرِ الشَّارِبِينَ، فَهُوَ وَاللَّهُ صَاحِبُكَ، فَلَا رَجِمَ اللَّهُ رِمَّتَهُ، فَقَالَ لَهُ مُحَمَّدٌ : يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ، حَسِبْتُ فَأَخْطَأْتُ وَقَامَ إِلَيْهِ السَّرَاقِيُّ بْنُ سَلِخِ الْحَوِثِ، فَدَقَعَ فِي ظَهْرِهِ حَتَّى أَدْخَلَ السَّجْنَ وَاصْطَفِي مَا كَانَ لَهُ مِنْ مَالٍ وَمَا كَانَ لِقَوْمِهِ مِمَّنْ لَمْ يَخْرُجْ مَعَ مُحَمَّدٍ، قَالَ: فَطُلِعَ بِإِسْمَاعِيلَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ بْنِ أَبِي طَالِبٍ^(۲) وَهُوَ شَيْخٌ كَبِيرٌ

۱. رَيْطَةُ دختر ابوالعباس سفاخ (خلیفه اول عباسی) بود. در بخش شرقی مسجد و روبه روی [خانه ریطه قرار داشته] و به دلیل نزدیکی آن [به این خانه] به باب ریطه معروف شد. آن در، دری بود که زنان از آن رفت و آمد می کردند و به همین دلیل باب النساء نیز نامیده می شد (سمهودی، **وفاء الوفا**، ج ۲، ص ۶۹۲ - ۶۹۱، ۷۳۲ - ۷۳۱؛ همو، **خلاصة الوفا**، ص ۳۴۱؛ احمد بن عبد الحمید العباسی، **عمدة الاخبار**، ص ۱۱۰؛ عیاشی، **المدينة بين الماضي والحاضر**، ص ۱۴۶ - ۱۴۴). ریطه به همسری خلیفه المهدی درآمد و بعد از سال ۷۸۶/۱۷۰ همچنان زنده بود و در مدینه می زیست (طبری، **تاریخ**، ج ۳، ص ۵۷۹ و ۴۵۶ و ۱۴۳؛ ابن اثیر، **الکامل فی التاریخ**، ج ۵، ص ۵۱۳).

۲. اسماعیل بن عبدالله بن جعفر (۶۷۵/۵۵ - ۷۶۲/۱۴۵) تابعی بود که از پدرش و امام سجاد، امام باقر و امام صادق علیهم السلام نقل حدیث کرده است. منابع غیر شیعی وی را توثیق کرده اند (طوسی،

ضَعِيفٌ، قَدْ ذَهَبَتْ إِحْدَى عَيْنَيْهِ وَذَهَبَتْ رِجْلَاهُ وَهُوَ يُحْمَلُ حَمَلًا، قَدَعَاهُ إِلَى الْبَيْعَةِ، فَقَالَ لَهُ: يَا ابْنَ أَخِي إِنِّي شَيْخٌ كَبِيرٌ ضَعِيفٌ وَأَنَا إِلَى بَرِّكَ وَعَوْنِكَ أَحْوَجُ، فَقَالَ لَهُ: لَا بُدَّ مِنْ أَنْ تُبَايِعَ، فَقَالَ لَهُ: وَأَيُّ شَيْءٍ تَنْتَفِعُ بِبَيْعِي وَاللَّهِ إِنِّي لِأَضِيقُ عَلَيْكَ مَكَانَ اسْمِ رَجُلٍ إِنْ كَتَبْتَهُ، قَالَ: لَا بُدَّ لَكَ أَنْ تَفْعَلَ، وَأَغْلَظَ لَهُ فِي الْقَوْلِ، فَقَالَ لَهُ إِسْمَاعِيلُ: ادْعُ لِي جَعْفَرَ بْنَ مُحَمَّدٍ، فَلَعَلَّنَا تُبَايِعُ جَمِيعًا، قَالَ: قَدَعَا جَعْفَرَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَقَالَ لَهُ إِسْمَاعِيلُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ إِنْ رَأَيْتَ أَنْ تُبَيِّنَ لَهُ فَا فَعَلَ، لَعَلَّ اللَّهَ يَكْفُهُ عَنَّا، قَالَ: قَدْ أَجْمَعْتُ أَلَا أُكَلِّمُهُ، أَفَلَيْتَ فِي بَرِّيهِ، فَقَالَ إِسْمَاعِيلُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَنْشُذَكَ اللَّهُ هَلْ تَذْكُرُ يَوْمًا أَتَيْتُ أَبَاكَ مُحَمَّدَ بْنَ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَعَلَيَّ حُلَّتَانِ صَفْرَاوَانِ، فَدَامَ النَّظَرُ إِلَيَّ فَبَكِيَ، فَقُلْتُ لَهُ: مَا يُبْكِيكَ؟ فَقَالَ لِي: يُبْكِينِي أَنَّكَ تُقْتَلُ عِنْدَ كَبَرِ سِنِّكَ ضِيَاعًا، لَا يَنْتَظِعُ فِي دِمِكَ عَزْرَانِ، قَالَ: قُلْتُ: فَمَتَى ذَاكَ؟ قَالَ: إِذَا دُعِيتَ إِلَى الْبَاطِلِ فَأَبَيْتُهُ، وَإِذَا نَظَرْتُ إِلَى الْأَحْوَالِ مَشُومٍ قَوْمِهِ يَنْتَنِي مِنْ آلِ الْحَسَنِ عَلَى مَنَبَرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَدْعُو إِلَى نَفْسِهِ، قَدْ تَسَمَّى بِغَيْرِ اسْمِهِ، فَأَحْدِثْ عَهْدَكَ وَاكْتُبْ وَصِيَّتَكَ، فَإِنَّكَ مَقْتُولٌ فِي يَوْمِكَ أَوْ مِنْ غَدٍ، فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ نَعَمْ وَهَذَا - وَرَبَّ الْكَعْبَةِ - لَا

→

الرجال، ص ۱۴۷ و ۱۰۴ و ۸۳؛ خونی، معجم رجال الحديث، ج ۳، ص ۱۴۸ - ۱۴۷؛ البخاری، التاريخ الكبير، ج ۱، بخش اول، ص ۳۶۳؛ ابن ابی حاتم، الجرح والتعديل، ج ۱، بخش اول، ص ۱۷۹؛ ابن حجر عسقلانی، تهذیب التهذیب، ج ۱، ص ۳۰۷ - ۳۰۶؛ ابن سعد، طبقات، ج ۵، ص ۲۴۲.

علاوه بر آن چه در این حدیث از او روایت شده، مورخین داستان مرگ او را چنین گزارش کرده اند: اسماعیل به محمد گفت: «به خدا سوگند، تو کشته خواهی شد، پس چگونه با تو بیعت کنم؟» این واقعه باعث شد که برخی از مردم، از محمد دوری گزینند و از او جدا شوند (طبری، تاریخ، ج ۳، ص ۲۰۰؛ ابن اثیر، الكامل فی التاريخ، ج ۵، ص ۵۳۲؛ ابن کثیر، البداية والنهاية، ج ۱۰، ص ۸۴؛ ابن خلدون، تاریخ، ج ۳، ص ۱۹۱ - ۱۹۰؛ عبد الملك العصامي، سمط النجوم العوالي، ج ۴، ص ۱۵۷).

يَصُومُ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ إِلَّا أَقَلَّهُ، فَاسْتَوْدِعَكَ اللَّهُ يَا أَبَا الْحَسَنِ وَأَعْظَمَ اللَّهُ أَجْرَنَا فِيكَ وَأَحْسَنَ الْخِلَافَةَ عَلَيَّ مَنْ خَلَفْتَ وَإِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ، قَالَ: ثُمَّ احْتَمِلَ إِسْمَاعِيلُ وَرَدَّ جَعْفَرَ إِلَى الْحَبِيسِ، قَالَ: قَوْلَ اللَّهِ مَا أَمْسَيْنَا حَتَّى دَخَلَ عَلَيْهِ بَنُو أُخِيهِ بَنُو مُعَاوِيَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ فَتَوَطَّئُوهُ حَتَّى قَتَلُوهُ وَبَعَثَ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ إِلَى جَعْفَرٍ فَخَلَّى سَبِيلَهُ، قَالَ: وَأَقَمْنَا بَعْدَ ذَلِكَ حَتَّى اسْتَهْلَلْنَا شَهْرَ رَمَضَانَ فَبَلَّغْنَا خُرُوجَ عَيْسَى بْنِ مُوسَى، يُرِيدُ الْمَدِينَةَ، قَالَ: فَتَقَدَّمَ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَلَى مُقَدَّمِيهِ يَزِيدُ بْنُ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ، وَكَانَ عَلَى مُقَدَّمَةِ عَيْسَى بْنِ مُوسَى وَلَدُ الْحَسَنِ بْنِ زَيْدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ الْحَسَنِ ^(١) وَقَاسِمٌ!! وَمُحَمَّدُ بْنُ زَيْدٍ وَعَلِيُّ وَابْرَاهِيمُ بَنُو الْحَسَنِ بْنِ زَيْدٍ، فَهَزِمَ يَزِيدُ بْنُ مُعَاوِيَةَ وَقَدِمَ عَيْسَى بْنُ مُوسَى الْمَدِينَةَ وَصَارَ الْقِتَالُ بِالْمَدِينَةِ، فَتَزَلَّ بِدُبَابٍ وَدَخَلَتْ عَلَيْنَا الْمُسَوَّدَةُ مِنْ خَلْفِنَا وَخَرَجَ مُحَمَّدٌ فِي أَصْحَابِهِ حَتَّى بَلَغَ السُّوقَ، فَأَوَّصَلَهُمْ وَمَضَى، ثُمَّ تَبِعَهُمْ حَتَّى انْتَهَى إِلَى مَسْجِدِ الْحَوَامِينَ فَنَظَرَ إِلَى مَا هُنَاكَ فَوَاضَ لَيْسَ فِيهِ مُسَوَّدٌ وَلَا مُبَيِّضٌ، فَاسْتَقَدَّمَ حَتَّى انْتَهَى إِلَى شَيْعِ فَرَارَةٍ ثُمَّ دَخَلَ هَذِيلٌ ثُمَّ مَضَى إِلَى أَشْجَعٍ، فَخَرَجَ إِلَيْهِ الْفَارِسُ الَّذِي قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ مِنْ خَلْفِهِ، مِنْ سِكَّةٍ هَذِيلٌ فَطَعَنَهُ، فَلَمْ يَصْنَعْ فِيهِ شَيْئاً وَحَمَلَ عَلَى الْفَارِسِ، فَضْرَبَ خَيْشُومَ قَرَسِهِ بِالسَّيْفِ، فَطَعَنَهُ الْفَارِسُ، فَأَنْفَذَهُ فِي الدَّرْعِ وَانْتَنَى عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ، فَضْرَبَهُ فَأَثَخَنَهُ وَخَرَجَ عَلَيْهِ حُمَيْدُ بْنُ قَحْطَبَةَ وَهُوَ مُدِيرٌ عَلَى الْفَارِسِ يَضْرِبُهُ مِنْ رُفَاقِ الْعَمَارِيِّينَ، فَطَعَنَهُ طَعْنَةً، أَنْفَذَ السَّيْفَ فِيهِ، فَكَسِرَ الرُّمْحَ وَحَمَلَ عَلَى حُمَيْدٍ فَطَعَنَهُ حُمَيْدٌ بِرُجِّ الرُّمْحِ فَضْرَعَهُ، ثُمَّ نَزَلَ إِلَيْهِ فَضْرَبَهُ حَتَّى أَثَخَنَهُ وَقَتَلَهُ وَأَخَذَ رَأْسَهُ وَدَخَلَ الْجُنْدُ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ وَأَخَذَتِ الْمَدِينَةُ وَأُجْلِينَا هَرْباً فِي الْبِلَادِ، قَالَ مُوسَى بْنُ

١. براساس سخن علامه مجلسی در *مرآة العقول*، جلد ٤، صفحہ ١٤٤ - ١٤٣، نسخه صحیح

همان است که در ترجمه [متن انگلیسی] آوردم [یعنی: فرزندان حسن بن زید بن امام

حسن ^{علیه السلام}]. متن چاپی کافی در اینجا، دستخوش خطای ناسخان شده است.

عَبْدُ اللَّهِ: فَانْطَلَقْتُ حَتَّى لَحِقْتُ بِإِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، فَوَجَدْتُ عِيسَى بْنَ زَيْدٍ مُكْمِنًا عِنْدَهُ، فَأَخْبَرْتُهُ بِسُوءِ تَدْبِيرِهِ وَخَرَجْنَا مَعَهُ حَتَّى أُصِيبَ رَجْمُهُ اللَّهُ، ثُمَّ مَضَيْتُ مَعَ ابْنِ أَخِي الْأَشْثَرِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَسَنِ^(۱) حَتَّى أُصِيبَ بِالسَّنْدِ، ثُمَّ رَجَعْتُ شَرِيدًا طَرِيدًا، تُضَيِّقُ عَلَيَّ الْبِلَادُ، فَلَمَّا ضَاقَتْ عَلَيَّ الْأَرْضُ وَاشْتَدَّ بِي الْخَوْفُ، ذَكَرْتُ مَا قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: فَجِئْتُ إِلَى الْمَهْدِيِّ وَقَدْ حَجَّ وَهُوَ يَخْطُبُ النَّاسَ فِي ظِلِّ الْكَعْبَةِ، فَمَا شَعَرَ إِلَّا وَأَنِّي قَدْ فُتُّ مِنْ تَحْتِ الْمِنْبَرِ فَقُلْتُ: يَا الْأَمَانُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، وَأَذَلِكَ عَلَى نَصِيحَةٍ لَكَ عِنْدِي؟ فَقَالَ: نَعَمْ مَا هِيَ؟ قُلْتُ: أَذَلِكَ عَلَى مُوسَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَسَنِ، فَقَالَ لِي: نَعَمْ، لَكَ الْأَمَانُ، فَقُلْتُ لَهُ: أَعْطِنِي مَا أَتَّقِي بِهِ، فَأَخَذْتُ مِنْهُ عَهْدًا وَمَوَاقِفَ وَوَثَّقْتُ لِنَفْسِي، ثُمَّ قُلْتُ: أَنَا مُوسَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، فَقَالَ لِي: إِذَا تُكْرِمَ وَتُحِبِّي، فَقُلْتُ لَهُ: أَقْطَعْنِي إِلَى بَعْضِ أَهْلِ بَيْتِكَ يَقُومُ بِأَمْرِي عِنْدَكَ، فَقَالَ لِي: انْظُرْ إِلَى مَنْ أَرَدْتَ، فَقُلْتُ: عَمَّكَ الْعَبَّاسُ بْنُ مُحَمَّدٍ، فَقَالَ الْعَبَّاسُ: لَا حَاجَةَ لِي فِيكَ، فَقُلْتُ: وَلَكِنْ لِي فِيكَ الْحَاجَةُ، أَسْأَلُكَ بِحَقِّ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ إِلَّا قَبِلْتَنِي، فَقَبِلْنِي شَاءَ أَوْ أُنِيَ، وَقَالَ لِي الْمَهْدِيُّ: مَنْ يَعْرِفُكَ؟ - وَحَوْلَهُ أَصْحَابُنَا أَوْ أَكْثَرُهُمْ - فَقُلْتُ: هَذَا الْحَسَنُ بْنُ زَيْدٍ يَعْرِفُنِي، وَهَذَا مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ يَعْرِفُنِي، وَهَذَا الْحَسَنُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْعَبَّاسِ يَعْرِفُنِي، فَقَالُوا: نَعَمْ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، كَأَنَّهُ لَمْ يَغِبْ عَنَّا، ثُمَّ قُلْتُ لِلْمَهْدِيِّ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، لَقَدْ أَخْبَرْتَنِي بِهَذَا الْمَقَامِ أَبُو هَذَا الرَّجُلِ - وَأَشَرْتُ إِلَى مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ - قَالَ مُوسَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ: وَكَذَبْتُ عَلَى جَعْفَرٍ كَذِبَةً، فَقُلْتُ لَهُ: وَأَمَرَنِي أَنْ أَقْرَتَكَ السَّلَامَ وَقَالَ إِنَّهُ إِمَامٌ عَدِلٍ وَسَخَاءٍ، قَالَ: فَأَمَرَ لِمُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ بِخَمْسَةِ آلَافٍ دِينَارٍ، فَأَمَرَ لِي مِنْهَا مُوسَى بِأَلْفِي دِينَارٍ وَوَصَلَ عَامَّةَ أَصْحَابِهِ وَوَصَلَنِي، فَأَحْسَنَ صِلَتِي، فَحَيْثُ مَا ذُكِرَ وَلَدُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ،

۱. الاثتر (۷۳۶/۱۱۸ - ۷۶۸/۱۵۱) بزرگترین پسر محمد بن حسن، در منطقه سیند قیام کرد و

فَقُولُوا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَمَلَائِكَتُهُ وَحَمَلَتُهُ عَرْشُهُ وَالْكَرَامُ الْكَاتِبُونَ وَخُصُوصًا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ بِأَطْيَبِ ذَلِكَ، وَجَزَى مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ عَنِّي خَيْرًا، فَأَنَا وَاللَّهُ مَوْلَاهُمْ بَعْدَ اللَّهِ.^(١)

۱. در آغاز قرن دوم هجری (هشتم میلادی) فعالیت‌های سیاسی انقلابی پیرامون اهل بیت علیهم‌السلام دو نوع بود: یک نوع که ریشه در عقاید سیاسی اکثریت جامعه اسلامی [اهل سنت] داشت که اساس آن مبتنی بر تئوری سیاسی «درست بودن سیستم خلافت پی‌ریزی شده» بود. نوع دوم که بر مبنای عقاید شیعیان بود و بیشتر در حرکت‌های غالبان مانند حرکت‌های فرقه‌های مغیره و خطابه تجلی یافت. در باورقی حدیث ۷۱۰ [باب أن الانمة علیهم‌السلام محدثون مفهون، حدیث ۲] به آنها اشاره شده است.

نخستین حرکت با قیام زید بن علی آغاز شد و با قیام پسرش یحیی ادامه یافت، همان‌گونه که در باورقی حدیث ۹۳۴ [باب ما يفصل به بين دعوى المحق والمبطل فى أمر الامامة، حدیث ۱۶] گفته شد. قیام یحیی در خراسان اتفاق افتاد، اما بنوالحسن در عراق و حجاز از قیام او حمایت پرداختند.

حدیث حاضر به قیام‌های بنوالحسن اشاره دارد که محور قیام آنان پیرامون محمد بن عبدالله بود. پدر او عبدالله بن الحسن بن الحسن (مشهور به حسن المثنی) فرزند امام حسن بن علی بن ابیطالب علیهم‌السلام (۶۹۰/۷۰ - ۷۶۲/۱۴۵) بود. او [عبدالله] در عصر خود، بزرگترین نواده زنده ابوطالب بود [پدر عبدالله فرزند امام حسن مجتبی علیهم‌السلام و مادر وی دختر امام حسن علیهم‌السلام بود، برخلاف امام باقر علیهم‌السلام که پدر ایشان فرزند امام حسین علیهم‌السلام و مادر ایشان فرزند امام حسن مجتبی علیهم‌السلام بود؛ به دلیل اینکه وی از نظر سنی از امام باقر علیهم‌السلام بزرگ‌تر بود و اولین کسی بود که هم پدر و هم مادر وی از نسل حضرت ابوطالب بودند و به همین دلیل به او عبدالله محض گفته می‌شد]. وی، از تمام قدرت و ثروتش در جهت گسترش قیام فرزندش بهره جست و مهم‌ترین حامی او بود. مادر محمد، هند، دختر ابوعبید بن عبدالله الاسدی قریشی بود که خلیفه اموی عبدالملک بن مروان او را به همسری پسرش عبدالله (حدود ۶۷۹/۵۹ - ۷۱۳/۹۴) درآورد. پسر خلیفه، فرمانده لشکری بود که به جنگ با بیزانس پرداخت و بعد حاکم مصر شد. با مرگ عبدالله، ارث بسیاری به جا گذاشت و چون هیچ فرزندی نداشت، [این ثروت] به همسرش هند رسید (رجوع شود به: المنجد، معجم بنی‌امیه، ص ۸۵ - ۸۳؛ زکلی، الاعلام، ج ۴، ص ۱۰۰). ←

وقتی که عبدالله بن الحسن با هند ازدواج کرد، هیچ مالی نداشت، اما بعد از ازدواج او با هند، ثروت هند او را ثروتمند کرد. او از هند صاحب چند فرزند شد: محمد، ابراهیم، موسی (الجَوْن، که نامش در این حدیث به عنوان راوی ذکر شد) و فرزندانی دیگر (ابوالفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبین*، ص ۲۳۷ - ۲۳۲؛ ابوالفرج اصفهانی، *الآغانی*، ج ۲۱، ص ۱۲۵ - ۱۲۴). براساس منابعی که زندگینامه وی را نوشته‌اند، محمد قبل از تولدش ۴ سال در رحم مادر بود (ابوالفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبین*، ص ۲۳۶؛ ابن حجر عسقلانی، *تهذیب التهذیب*، ج ۹، ص ۲۵۲؛ ابن کثیر، *البدایة والنهاية*، ج ۱۰، ص ۹۵). اکثر منابع زندگی‌نامه نویسان زیدی به تکرار این اطلاعات پرداخته‌اند (المهدی بن مرتضی، *البحر الزخار*، ج ۴، ص ۱۴۴ - ۱۴۳؛ ابن مفتاح، *شرح الازهار*، ج ۲، ص ۳۷۵؛ بحران، *جواهر الاخبار والآثار*، ص ۳۴؛ القاضی الشهید، *الحقائق الوردیة*، (نسخه خطی) ج ۱، برگ ۸۴ الف) و دانشمندان نسابه نیز همین مطالب را تأیید کرده‌اند (ابونصر بخاری، *سُر السلسلة العلویة*، ص ۷؛ ابن الصوفی العُماری العلوی، *المجدی فی انساب الطالبین*، برگ ۱۳ [نسخه چاپی ص ۳۸]؛ ابن عنبه، *عمدة الطالب*، ص ۹۰؛ ابن زهره، *غایة الاختصار*، ص ۱۸). امروزه، تمامی مدارس فقهی اسلامی براین قول متفق‌اند که حداقل زمان ممکن برای تولد، ۶ ماه است ولی در مورد حداکثر زمان این دوره، نظرات متفاوتی وجود دارد. امامیه حداکثر آن را یک سال می‌دانند، در حالی که چهار مکتب سنیان، مدت بیشتری را برای آن قائلند؛ حنفیان به ۲ سال، شافعیان و حنبلیان به ۴ سال و مالکیان به ۵ سال معتقدند (عبدالرحمان جزیری، *الفقه علی المذاهب الاربعه*، ج ۴، ص ۵۲۸ - ۵۱۹). زیدیان نیز به ۴ سال معتقدند و به عنوان شاهد به این استناد می‌کنند که تولد محمد بن عبدالله، ۴ سال بعد از آغاز حمل مادر، واقع شده است (رجوع کنید به منابع تاریخی زیدی که قبلاً ذکر شد). نسب‌شناسان، زندگی‌نامه نویسان زیدی و بیشتر مورخان بر این عقیده‌اند که او در سال ۷۱۹/۱۰۰ به دنیا آمد.

زیدیه، محمد بن عبدالله را به عنوان یکی از امامانشان قبول دارند (به‌طور مثال نگاه کنید به: ابن المرتضی، *البحر الزخار*، ج ۱، ص ۲۲۶). او به دو لقب معروف است: «المهدی» و «النفیس الزکیه». همچنین او به «صریح قریش» (قریشی خالص) نامیده می‌شد، زیرا هیچ کنیزی در مادران او وجود نداشت و تمامی پدران و مادران وی از قبیله قریش بوده‌اند (ابوالفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبین*، ص ۲۳۳). «مردم، خاندانش و دیگران، او را المهدی می‌نامیدند» (ابوالفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبین*، ص ۲۴۵ - ۲۴۱ و ۲۳۸ - ۲۳۷؛ ابن طقطقی، *الفخری فی الآداب* ←

→ **السلطانیه**، ص ۱۶۶ - ۱۶۵). «از آغاز زندگی اش، این طور در اذهان جا افتاد که او مهدی ای است که وعده اش را داده اند و پدرش این مطلب را در اذهان گروه های مختلف مردم جای می داد. پدر او به نقل از پیامبر این گونه می گفت: حتی اگر یک روز از عمر دنیا مانده باشد، خداوند آن روز را آن چنان طولانی خواهد کرد تا آنگاه که مهدی یا قائم ما قیام کند که نامش نام من است و پدرش، همنام پدر من است». لازم به ذکر است این حدیث در منابع امامیه بدون عبارت «و پدرش، هم نام پدر من است» نقل شده است.

عبدالله در مورد پرسش چنین به مردم می گفت: «او همان مهدی است که پیامبر معرفی کرده است، او محمد بن عبدالله است» (ابن طقطقی، **الفخری فی الآداب السلطانیه**، ص ۱۶۶ - ۱۶۵). «عبدالله چندین بار فرزندش (محمد) را پنهان کرد و حتی گاهی پسر دیگرش ابراهیم را نیز در دوره اموی ها پنهان می داشت. او نمی گذاشت که آن دو خود را به مردم نشان دهند. وقتی از او سؤال می شد که چرا چنین می کند؟ او گفت: چه سخنی! زمان آنها هنوز نرسیده است» (ابوالفرج اصفهانی، **مقاتل الطالبیین**، ص ۲۴۸ - ۲۴۷؛ مسعودی، **مروج الذهب**، ج ۶، ص ۱۰۸ - ۱۰۷؛ ابن ابی الحدید، **شرح نهج البلاغه**، ج ۷، ص ۱۳۸). از عیسی بن عبدالله نقل شده است که: «محمد بن عبدالله از زمان کودکی تا بزرگسالی اش، خود را پنهان می ساخت و از مردم کناره می جست و با آنان مکاتبه می نمود و از آنها می خواست از او پیروی کنند و به خود نام مهدی داده بود» (ابوالفرج اصفهانی، **مقاتل الطالبیین**، ص ۲۴۴ و ۲۳۹). «... تا آنجا که مردم از او به نام مهدی یاد می کردند و کسی نام اصلی او را به کار نمی برد» (ابوالفرج اصفهانی، **مقاتل الطالبیین**، ص ۲۴۴ و ۲۰۵؛ طبری، **تاریخ**، ج ۳، ص ۱۵۹ - ۱۵۸). شعرا نیز از او با نام های «المهدی» و «القائم» و «امامی که به واسطه او سنت زنده خواهد شد» یاد کرده اند (ابوالفرج اصفهانی، **مقاتل الطالبیین**، ص ۲۴۵ و ۲۴۴ - ۲۴۳).

[محمد که تنها از طریق مکاتبه با مردم ارتباط داشت، به منصور عباسی نیز نامه هایی نوشت] او در نامه اول خود به ابوجعفر المنصور خلیفه عباسی از چنین کلماتی استفاده کرد: «از محمد بن عبدالله، المهدی، ...» (طبری، **تاریخ**، ج ۳، ص ۲۹؛ ابن کثیر، **البدایه والنهایه**، ج ۱۰، ص ۸۵؛ المبرد، **الکامل فی اللغة**، ج ۴، ص ۱۱۴؛ ابن خلدون، **تاریخ**، ج ۴، ص ۴)، «... امیر المؤمنین...» (ابن عبد ربّه، **العقد الفرید**، ج ۵، ص ۷۹؛ المبرد، **الکامل فی اللغة**، ج ۴، ص ۱۱۴؛ قلقشندی، **صبح الاعشی**، ج ۱، ص ۲۳۲؛ ابن خلدون، **تاریخ**، ج ۴، ص ۴)، با این حال، ابن کثیر می گوید: «محمّد به خود لقب المهدی داد، تا القا کند آن کسی که در احادیث (از زبان پیامبر) نقل

گردیده [و به او بشارت داده شده است]، او می‌باشد. اما او این فرد نبود و آنچه او می‌خواست و آرزویش را داشت، برای او اتفاق نیفتاد» (ابن کثیر، *البدایة والنهایة*، ج ۱۰، ص ۸۴).

محمد بن عبدالله، ادعاهای خود را در اواخر خلافت بنی امیه مطرح کرد، اما آخرین آنها، مروان بن محمد (۷۴۴/۱۲۷ - ۷۵۰/۱۳۲) که در زمانش حرکت محمد نیرو و قدرتی یافت، با محمد کاری نداشت، اگرچه محمد بسیار تلاش کرد تا حمایت او را به دست آورد. ابوالفرج اصفهانی به سند خودش از ابوالعباس فلسطی نقل می‌کند: «من به مروان بن محمد گفتم: محمد بن عبدالله به شدت تشنه قدرت است و مدعی است که خلافت، از آن اوست و به خود نیز لقب «المهدی» داده است. (مروان) گفت: او با من چه کار دارد؟ (مهدی) نه او است، و نه هیچ‌یک از فرزندان پدر او. مهدی (حقیقی) پسر یک کنیز خواهد بود. مروان تا زمانی که کشته شد، همچنان از او فاصله می‌گرفت» (ابوالفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبتین*، ص ۲۵۸ و ۲۴۷).

منظور مروان از بیان اینکه «مهدی هیچ‌یک از فرزندان و نوادگان پدرش نیز نخواهد بود»، این معنا بود که طبق روایات رسیده، مهدی از فرزندان و نوادگان امام حسن (بنو الحسن علیه السلام) نخواهد بود؛ زیرا مهدی از نسل امام حسین (بنو الحسن علیه السلام) خواهد بود. علاوه بر آن، مروان گفت که محمد بن عبدالله پسر یک کنیز (ام‌ولد) نیست [تا مهدی باشد]، چرا که فرزند کنیز بودن، یکی دیگر از نشانه‌های مهدی بوده است.

خلیفه عباسی منصور، که نامش عبدالله بود، نیز نام پسرش را محمد (المهدی) نامید که بعد از او به خلافت رسید. اما ابوالفرج از مسلم بن قتیبه نقل می‌کند: «ابوجعفر (منصور) به دنبال من فرستاد. من به نزد او رفتم. منصور به من گفت: «محمد بن عبدالله قیام کرد و خود را مهدی نامید. قسم به خدا که او مهدی نیست. به تو چیزی می‌گویم که پیش از تو به احدی نگفتم و بعد از تو نیز به کسی نخواهم گفت، به خدا سوگند که پسر من نیز آن مهدی‌ای که آن حدیث در موردش بیان شده نمی‌باشد، اما (من او را چنین نامیدم) چرا که معتقدم چنین نامگذاری‌ای قدر و منزلت او را خواهد افزود و برای آینده او خوب خواهد بود» (ابوالفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبتین*، ص ۲۴۷ - ۲۴۶).

از تمام آنچه گفتیم، پیداست که در نیمه اول قرن دوم (هشتم میلادی) نشانه‌های خاص مهدی (موعود) کاملاً معروف و شناخته شده بوده است، همان‌طور که به صورت دقیق در احادیث بیان شده بود. (نشانه‌هایی از قبیل اینکه) اولاً او از نسل امام حسین علیه السلام می‌باشد، ثانیاً مادر او کنیز است (به طوری که حتی مروان نیز از این مطلب مطلع بوده است) و ثالثاً اینکه دوره‌ای خواهد

→ آمد که او مدتی را در غیبت به سر می برد (این نشانه [وجود یک دوره غیبت برای مهدی]، بهترین دلیل بر این مطلب است که چرا محمد بن عبدالله، به اصرار پدر و هم به تصمیم خودش، خود را پنهان می کرد؛ با وجود اینکه در اواخر دوران بنی امیه، هیچ ضرورت سیاسی برای این کار وجود نداشت). همچنین به نظر می رسد که از میان تمام احادیث [بی شماری] که در مورد مهدی به ما رسیده است، تنها حدیثی که به ما رسیده و بیان می کند که پدر حضرت مهدی علیه السلام، همانا پدر حضرت پیامبر می باشد، تنها به این علت بیان شده تا باقی احادیث در مورد مهدی [به عنوان مثال غیبت مهدی در یک دوره زمانی] نیز قابل تطبیق بر محمد بن عبدالله و المهدی خلیفه عباسی باشد. اینجا محل بررسی دقیق و منتقدانه این حدیث نیست، اما تنها به گوشه ای از سابقه تاریخی آن اشاره می نمایم.

آغاز فعالیت سیاسی بنو الحسن را می توان از سال ۷۴۵/۱۲۶ دانست، [در این سال] ولید بن یزید بن عبدالملک (۷۰۷/۸۸ - ۷۴۴/۱۲۶ حکومت: ۷۴۳/۱۲۵) در شورش کشته شد. در این هنگام، نزاع های داخلی در میان مردم شام آغاز گردید. در همان سال، گروهی از سران معتزله، از جمله واصل بن عطا (۷۰۰/۸۰ - ۷۴۸/۱۳۱) و عمرو بن عبید (۶۹۹/۸۰ - ۷۶۱/۱۴۴) (دو بنیانگذار معتزله) در موسم حج به مکه آمدند و تصمیم گرفتند با محمد بن عبدالله بن الحسن بیعت کنند. آنها به نزد امام صادق علیه السلام نیز رفتند تا ایشان را بر آن دارند که به حمایت از آنان برخیزند. امام با آنان در مورد انگیزه های شان به بحث پرداخته، دیدگاه های آنها را در مورد خلافت مورد انتقاد قرار دادند و از قبول هر نقشی در برنامه های آنها، خودداری ورزیدند (کلینی، کافی، ج ۵، ص ۲۷ - ۲۳؛ شیخ طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۶، ص ۱۵۱ - ۱۴۸؛ طبرسی، احتجاج، ج ۲، ص ۱۲۲ - ۱۱۸؛ علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۷، ص ۲۱۶ - ۲۱۳ و ج ۱۰، ص ۲۱ - ۱۸). در بازگشت از حج، اکثریت بنو هاشم (فرزندان ابوطالب، که شامل فرزندان امام حسن علیه السلام و امام حسین علیه السلام و فرزندان جعفر بن ابی طالب و همچنین فرزندان عباس بن عبدالمطلب می شدند) در ابواء با گروه معتزله دیدار کردند؛ ابواء توقفگاهی بین مکه و مدینه بود که محل دفن مادر پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نیز در آن قرار داشت. آنها جمعی را گرد آوردند و آن ها را به بیعت با محمد تشویق کردند.

تمام قوم بنو هاشم به عبدالله پدر محمد الحسنی توصیه کردند که به دنبال امام صادق علیه السلام بفرستد، ایشان در همان زمان در حال بازگشت به مدینه بودند. عبدالله گفت که آنها هیچ نیازی به امام جعفر صادق علیه السلام ندارند و ایشان تنها برنامه ها و نقشه های آنها را خراب خواهند کرد؛ اما

→ دیگران همچنان با آغاز این حرکت بدون ایشان مخالف بودند. بنابراین به دنبال امام صادق علیه السلام فرستادند و ایشان را به نزد جمع آوردند.

عبدالله به امام صادق علیه السلام گفت: «ما در اینجا گرد هم آمده‌ایم تا با مهدی، محمد بن عبدالله بیعت کنیم».

امام صادق علیه السلام فرمودند: «چنین نکنید. اکنون زمان چنین کاری نیست. اگرچه تصور شما این است که پسر یکی از شما مهدی خواهد بود، اما چنین نیست و هنوز زمان او نرسیده است؛ اما اگر شما به خاطر خدا می‌خواهید محمد را به دلیل خشم‌تان بشورانید و این‌گونه او به امر به معروف و نهی از منکر بپردازد، چرا باید تو [عبدالله] را کنار بگذاریم، در حالی که تو بزرگ ما هستی (عبدالله در سال ۶۹۰/۷۰ و امام در سال ۷۰۲/۸۳ متولد شدند)؛ و چرا باید با پسر تو بیعت کنیم؟». عبدالله عصبانی شد و پاسخ داد: «آنچه تو [شما] می‌دانی با آنچه می‌گویی متفاوت است. قسم به خدا، خداوند درباره آنچه که پنهان کرده است، تو [شما] را مطلع نکرده است. این حسد تو [شما] نسبت به پسر من است که تو [شما] را واداشته چنین سخن بگویی[د]». امام صادق علیه السلام فرمودند: «قسم به خدا، البته چنین نیست و این موضوع (خلافت) نه از آن شمامست و نه از آن پسرانت (محمد و ابراهیم)؛ بلکه برای این مرد (با اشاره به سفاح، نخستین حاکم عباسی) خواهد بود و بعد هم برای این مرد (با اشاره به منصور) و بعد از او هم به پسرانش. این چنین است تا آنگاه که تمام فرزندان پسر این خاندان به حکومت می‌رسند و زنانشان مشاوران می‌شوند و فرزندان‌شان و خدمه‌شان (غلامان‌شان) خلافت را به بازیچه خواهند گرفت. این مرد - اشاره به ابوجعفر (منصور) - پسر (محمد) را در احجار الزیت (در مدینه) و سپس برادرش (ابراهیم) را در الطوف خواهد کشت». ایشان سپس از میان آن جمع رفتند. ابوجعفر منصور به دنبال ایشان رفت و به ایشان گفت: «یا اباعبدالله، آیا از آنچه گفتی[د]، اطمینان داری[د]؟» ایشان فرمودند: «به خدا قسم، آری! من مطمئنم و چنین خواهد شد». با این وجود [فرمایشات امام صادق علیه السلام مبنی بر کشته شدن محمد و ابراهیم] بعد از این حادثه، آن جماعت با محمد بیعت کردند.

در میان آن جمعیت ابراهیم بن محمد بن علی بن عبدالله بن عباس (۷۰۱/۸۲ - ۷۴۹/۱۳۱) حاضر بود که در میان عباسیان به ابراهیم امام معروف بود و عباسیان مدعی بودند که حق خلافت از پدرش محمد بن علی به او به ارث رسیده است (رجوع شود به: تعلیقات حدیث ۹۲۳ [همین باب، حدیث ۵]). ابراهیم نیز دو برادر خود سفاح و منصور و دو دایی خود ←

صالح بن علی (۷۱۴/۹۶ - ۷۶۸/۱۵۱) و عبدالصمد بن علی (۷۲۲/۱۰۴ - ۸۰۱/۱۸۵) را به عنوان جانشین خود انتخاب کرد (این شرح، از این کتب گرفته شده است: ابوالفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبین*، ص ۲۵۷ - ۲۵۳ و ۲۰۸ - ۲۰۵؛ طبری، *تاریخ*، ج ۳، ص ۱۴۳؛ ابن اثیر، *الکامل فی التاريخ*، ج ۵، ص ۵۱۳؛ ابن خلدون، *تاریخ*، ج ۳، ۱۸۷).

این پیش‌بینی امام صادق علیه السلام آنقدر معروف است که ابن خلدون علاوه بر ذکر به آن در «*تاریخ*» اش، در «مقدمه» اش نیز آورده است. [وی می‌نویسد]: «محمد بن عبدالله به نفس زکیه نیز معروف شد. او به حجاز آمد و لقب مهدی را برگزید. لشکر منصور به جنگ با او پرداختند، به دنبال او برخاسته و او را کشتند. پس از وی، برادر او ابراهیم به عنوان جانشین او انتخاب شد. او در بصره قیام کرد و منصور عباسی، خودش و یا فرماندهانش علیه او لشکر کشیدند و پس از شکست دادن ابراهیم و لشکرش به دنبال وی رفته و او را نیز کشتند. [امام] جعفر [صادق علیه السلام] پیش از این، تمامی این مطالب را به آنها فرموده بودند. (پیش‌بینی امام را) به عنوان یکی از پیش‌گویی‌های الهی آن حضرت می‌شناسند» (ابن خلدون، *مقدمه ابن خلدون*، ج ۱، ص ۴۱ - ۴۱۰).

منصور با محمد در ابواء بیعت کرد و سپس مجدداً در مکه در مسجدالحرام با او تجدید بیعت نمود. در این مناسبت، هنگامی که محمد در حال سوار شدن بر اسبش بود تا آنجا را ترک کند، منصور با نگرانی داشتن پایش به او کمک کرد تا سوار اسب شود و به او گفت: «اگر خلافت به تو برسد، تو این موقعیت را فراموش خواهی کرد و دیگر صداقت من را به یاد نخواهی آورد» (ابوالفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبین*، ص ۲۰۹ و ۲۹۵ - ۲۹۴). وقتی از منصور پرسیده شد که چرا خود را در برابر محمد چنین کوچک کرده است، پاسخ داد: «این محمد بن عبدالله بن الحسن، مهدی خاندان ما است» (ابوالفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبین*، ص ۲۴۰ و ۲۳۹ و ۲۰۸؛ یحیی بن حسین، *تیسیر المطالب*، ص ۱۳۴).

علاوه بر آن، ابوالفرج اصفهانی نظر امام صادق علیه السلام را نیز - در هنگامی که به سند خویش از عنبسه بن بجاد العابد - می‌پردازد، نوشته است: «هنگامی که جعفر بن محمد، محمد بن عبدالله بن الحسن را می‌دید، چشمانش پر از اشک می‌شد و می‌گفت: او چقدر برای من عزیز است. مردم می‌گویند که مهدی است، اما او کشته خواهد شد. در کتاب پدرش، کتاب علی، (رجوع کنید به باب ۴۰ [باب ذکر الصحیفة والجفر والجامعة ومصحف فاطمة علیها السلام]) و توضیحات آن) او به عنوان یکی از خلفای این خاندان ذکر نشده است» (ابوالفرج اصفهانی،

→ **مقاتل الطالبیین**، ص ۲۰۸). [مشابه این احادیث در کتاب **بصائر الدرجات**، صفحه ۱۷۰ - ۱۶۸ نقل شده است. امام صادق علیه السلام در ۷ روایت بیان داشته‌اند که در کتاب مصحف حضرت فاطمه زهرا علیها السلام که اسامی پادشاهان و حاکمان در آن ذکر شده است، نامی از محمد بن عبدالله و یا بنو الحسن وجود ندارد. دو حدیث از این احادیث در کتاب **کافی**، جلد ۱، صفحه ۲۴۲، نیز نقل شده است.]

در ۲۸ جمادی‌الثانی سال ۱۴۵، مصادف با ۲۳ سپتامبر ۷۶۲، محمد بن عبدالله الحسینی در مدینه به شورش برخاست. لشکر منصور تحت فرماندهی برادرزاده‌اش، عیسی بن موسی، در تاریخ ۱۴ (رمضان، مصادف با ۶ دسامبر، به محاصره شهر پرداخت و جنگ درگرفت. محمد، یا در همان روز و یا فردای آن روز در احجارالزیت کشته شد (ابوالفرج اصفهانی، **مقاتل الطالبیین**، ص ۲۷۲؛ طبری، تاریخ، ج ۳، ص ۲۵۴؛ ابن اثیر، **الکامل فی التاریخ**، ج ۵، ص ۵۵۴؛ ابن کثیر، **البدایة والنهایة**، ج ۱۰، ص ۸۹ و...). برادرش، ابراهیم (۷۱۳/۹۷ - ۷۶۳/۱۴۵) در اول رمضان (۲۲ نوامبر) همان سال در بصره به شورش برخاست و در ۲۵ ذوالقعدة ۱۴۵ (۱۴ فوریه ۷۶۳ میلادی) کشته شد.

در سال ۷۵۸/۱۴۰، منصور به حج رفت و مدینه را زیارت کرد. وی دستور داد که عبدالله بن الحسن دستگیر شود، دستانش را دستبند زدند و به پایش زنجیر افکندند. همچنین دستور داد که همه خاندان بنو الحسن دستگیر شده و همراه عبدالله بازداشت شوند. آنها تا سال ۷۶۲/۱۴۴ یعنی تا زمانی که منصور مجدداً به حج رفت، در زندان باقی ماندند. منصور به حاکم مدینه دستور داد که آنها را به رَبدَه ببرند و بدین ترتیب در آنجا ماندگار شدند. منصور آنها را ملاقات کرد و به آنها توهین نمود، دستور داد آنها را به هاشمیه، که در آن زمان پایتخت او بود، ببرند (رجوع شود به پاورقی حدیث ۸۶۴) [باب الإشارة والنص الی صاحب الدار علیه السلام، حدیث ۵]. منصور آنها را در آنجا در سلول‌های تنگ و بسته (مُطَبَّق) زندانی کرد. هنگامی که خبر شورش محمد به او رسید، شروع به کشتن یک‌یک آنها نمود. علاوه بر عده‌ای که قبلاً آنها را مجازات کرده بود، افراد ذیل نیز به قتل رسیدند: عبدالله بن الحسن بن (امام) حسن بن علی (۶۹۰/۷۰ - ۷۶۲/۱۴۵)؛ برادرش، الحسن (۶۹۶/۷۷ - ۷۶۳/۱۴۵)؛ برادر دیگرش، ابراهیم الغمر (۶۹۷/۷۸ - ۷۶۲/۱۴۵)؛ پسر حسن، علی الاکبر (۷۲۰/۱۰۱ - ۷۶۳/۱۴۶)؛ پسران دیگر حسن؛ عبدالله الثانی (۷۱۸/۹۹ - ۷۶۳/۱۴۵)؛ پسر سوم، العباس (۷۲۸/۱۱۰ - ۷۶۲/۱۴۵)؛ پسر ابراهیم، اسماعیل (فوت: ۷۶۳/۱۴۵)؛ نوه عبدالله، علی بن محمد الحسینی (فوت: ۷۶۳/۱۴۶).

→ علاوه بر این هشت نفر، دو نفر دیگر نیز اعدام شدند. [اولین آنها] پسر برادر عبدالله، ابراهیم الغمر، محمد الأصغر (۱۴۵/۷۶۲ - حدود ۱۲۵/۷۴۳) که به نام الدیاج نامیده می‌شد. دلیل این نام، زیبایی چهره‌اش بوده است (دیاج نام یک پارچه ابریشمی می‌باشد). او را در ربذه به حضور منصور آوردند، منصور به او گفت: «آیا تو همان کسی هستی که او را دیاج می‌خوانند؟» پسر پاسخ داد: «آری» گفت: «به خدا قسم، تو را چنان خواهم کشت که پیش از این هیچ‌کس از خاندان را آنگونه نکشته باشم». پس دیاج را به هاشمیه برد، آنگاه پایه‌های یک بنا را ویران ساخت و دستور داد که بر روی بدن زنده وی عمارت دیگری را بنا کنند (ابوالفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبیین*، ص ۲۰۰؛ طبری، *تاریخ*، ج ۳، ص ۱۸۲؛ ابن اثیر، *الکامل فی التاریخ*، ج ۵، ص ۵۲۶؛ ابن کثیر، *البدایة والنهایة*، ج ۱۰، ص ۸۲؛ ابن خلدون، *تاریخ*، ج ۳، ص ۱۸۹).

[دومین آنها] محمد بن عبدالله بن عمر بن عثمان بن عفان (۱۴۵/۷۶۲ - ۱۰۰/۷۱۹) نیز از کشته‌شدگان می‌باشد. او برادر ناتنی عبدالله بن الحسن بود که از طرف مادر با هم برادر بودند، وی بیش از آنکه حامی خاندان خود (بنی‌امیه) باشد، حامی بنی‌عباس بود. عبدالله بسیار او را دوست می‌داشت و دخترش را به ازدواج ابراهیم فرزند عبدالله درآورد. ابراهیم بن عبدالله در بصره شورش کرد. هنگامی که او را در ربذه نزد منصور آوردند، منصور، دخترش را متهم به خیانت کرد و سپس ابراهیم را به یک ستون پرتاب کرد و جمجمه‌اش شکسته شد سپس وی را کامل عریان ساخت و ۱۵۰ بار شلاق زد آنچنان که یکی از چشمانش از حلقه درآمد (ابوالفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبیین*، ص ۲۲۲ - ۲۲۰؛ طبری، *تاریخ*، ج ۳، ص ۱۷۹ - ۱۷۵؛ ابن اثیر، *الکامل فی التاریخ*، ج ۵، ص ۲۲۵ - ۲۲۴؛ ابن کثیر، *البدایة والنهایة*، ج ۱۰، ص ۸۲ - ۸۱؛ ابن خلدون، *تاریخ*، ج ۳، ص ۱۸۹).

هنگامی که اخبار شکست شورش محمد بن عبدالله به منصور در هاشمیه رسید، دستور داد که سر او را ببرند و سرش را به همراه گروهی که قسم بخورند که این سر، سر محمد بن عبدالله، فرزند حضرت فاطمه زهرا علیها السلام است، به خراسان فرستاد؛ زیرا حاکم منصور در خراسان به او نوشته بود که مردم خراسان منتظر ظهور محمد بن عبدالله می‌باشند (ابوالفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبیین*، ص ۲۰۴ - ۲۰۲ و ۲۲۶ و ۲۲۲ - ۲۲۰ و ۲۱۸؛ طبری، *تاریخ*، ج ۳، ص ۱۸۴ - ۱۸۳؛ ابن اثیر، *الکامل فی التاریخ*، ج ۵، ص ۵۲۶؛ ابن کثیر، *البدایة والنهایة*، ج ۱۰، ص ۸۲؛ خطیب بغدادی، *تاریخ بغداد*، ج ۵، ص ۳۸۸ - ۳۸۷؛ ابن خلدون، *تاریخ*، ج ۳، ص ۱۸۹). باقی ←

۱۸- وبهَذَا الإسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْجَعْفَرِيِّ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُفَضَّلِ مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ بْنِ أَبِي طَالِبٍ قَالَ: لَمَّا خَرَجَ الْحُسَيْنُ بْنُ عَلِيٍّ الْمَقْتُولُ بِفَخٍّ^(۱) وَاحْتَوَى عَلَى الْمَدِينَةِ، دَعَا مُوسَى بْنَ جَعْفَرٍ إِلَى الْبَيْعَةِ، فَأَتَاهُ فَقَالَ لَهُ: يَا ابْنَ عَمٍّ لَا تُكَلِّفْنِي مَا كَلَّفَ ابْنُ عَمِّكَ عَمَّكَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ فَيَخْرُجَ مِنِّي مَا لَا أُرِيدُ كَمَا خَرَجَ مِنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُنْ يُرِيدُ، فَقَالَ لَهُ الْحُسَيْنُ: إِنَّمَا عَرَضْتُ عَلَيْكَ أَمْرًا فَإِنْ أَرَدْتَهُ دَخَلْتَ فِيهِ وَإِنْ كَرِهْتَهُ لَمْ أَحْمِلْكَ عَلَيْهِ وَاللَّهِ الْمُسْتَعَانُ، ثُمَّ وَدَّعَهُ، فَقَالَ لَهُ أَبُو الْحَسَنِ مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ حِينَ وَدَّعَهُ: يَا ابْنَ عَمٍّ، إِنَّكَ مَقْتُولٌ فَأَجِدْ الضَّرَابَ فَإِنَّ الْقَوْمَ فُسَّاقٌ يُظْهِرُونَ إِيْمَانًا وَيَسْتُرُونَ شِرْكَاً وَإِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ، أَحْتَسِبُكُمْ عِنْدَ اللَّهِ مِنْ غَضَبِهِ، ثُمَّ خَرَجَ الْحُسَيْنُ وَكَانَ مِنْ أَمْرِ مَا كَانَ، فُتِلُوا كُلُّهُمْ كَمَا قَالَ ﷺ.

۱۹- وبهَذَا الإسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْجَعْفَرِيِّ قَالَ: كَتَبَ يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَسَنِ^(۲) إِلَى مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ ﷺ: «أَمَّا بَعْدُ، فَإِنِّي أَوْصِي نَفْسِي بِتَقْوَى

→

زندانیان تا زمان مرگ منصور در ۷۷۵/۱۵۸ در حبس باقی ماندند، تا آنکه خلیفه بعدی، المهدی، دستور آزادی آنها را صادر کرد.

۱. ابوعبدالله الحسین بن علی بن الحسن بن (امام) الحسن بن علی بن ابی طالب (۷۸۶/۱۶۹ - ۷۴۶/۱۲۸) در قیام بنوالحسن نقش داشت. بعد از آن، او قیامی علیه خلیفه عباسی موسی الهادی، در سال ۷۸۶/۱۶۹، به راه انداخت و مدینه را به دست گرفت، اما ناگزیر به فرار به مکه شد. خارج از مکه، در فَخٍّ (که اکنون خودش تبدیل به یک شهر شده است) با لشکر عباسی روبه‌رو شد و به همراه بیشتر پیروانش کشته شد و به نام شهید فَخٍّ مشهور شد (رجوع شود به: ابوالفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبيين*، ص ۴۵۵ - ۴۳۱؛ طبری، *تاریخ*، ج ۳، ص ۵۶۸ - ۵۵۱).

۲. یحیی بن عبدالله بن الحسن (فوت: ۸۰۰/۱۸۴) برادر محمد الحسنی بود. او در قیام برادرش و سپس در قیام حسین، شهید فَخٍّ، نقش داشت، سپس به طبرستان و دیلم رفت و در آنجا در سال ۷۹۱/۱۷۵ قیام کرد. در آغاز یاران بسیاری داشت، اما به تدریج وی را ترک کردند. در نهایت، او ناچار شد از خلیفه هارون الرشید برای خودش و ۷۰ نفر از پیروان اصلی‌اش درخواست امان‌نامه

←

الله وبها أوصيك، فَإِنَّهَا وَصِيَّةُ اللَّهِ فِي الْأَوَّلِينَ وَوَصِيَّتُهُ فِي الْآخِرِينَ، خَبَّرَنِي مَنْ وَرَدَ عَلَيَّ مِنْ أَعْوَانِ اللَّهِ عَلَى دِينِهِ وَنَشَرَ طَاعَتِهِ بِمَا كَانَ مِنْ تَحَنُّنِكَ مَعَ خِذْلَانِكَ، وَقَدْ شَاوَرْتُ فِي الدَّعْوَةِ لِلرِّضَا مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ ﷺ وَقَدْ احْتَجَبَتْهَا وَاحْتَجَبَهَا أَبُوكَ مِنْ قَبْلِكَ وَقَدِيمًا ادَّعَيْتُمْ مَا لَيْسَ لَكُمْ وَبَسَطْتُمْ آمَالَكُمْ إِلَى مَا لَمْ يُعْطِكُمُ اللَّهُ، فَاسْتَهْوَيْتُمْ وَأَضَلَلْتُمْ وَأَنَا مُحَدِّثُكَ مَا حَدَّثَكَ اللَّهُ مِنْ نَفْسِهِ».

فَكُتِبَ إِلَيْهِ أَبُو الْحَسَنِ مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ عليه السلام : «مِنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرٍ وَعَلَيَّ مُشْتَرِكِينَ فِي التَّذَلُّلِ لِلَّهِ وَطَاعَتِهِ إِلَى يَحْيَى بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَسَنِ، أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّي أُحَدِّثُكَ اللَّهَ وَنَفْسِي وَأَعْلَمُكَ أَلِيمَ عَذَابِهِ وَشَدِيدَ عِقَابِهِ، وَتَكَامَلَ نِقَمَاتِهِ، وَأَوْصِيكَ وَنَفْسِي بِتَقْوَى اللَّهِ فَإِنَّهَا زَيْنُ الْكَلَامِ وَتَثْبِيثُ النَّعَمِ أَتَانِي كِتَابُكَ تَذَكُّرُ فِيهِ أَنِّي مُدْعٍ وَأَبِي مِنْ قَبْلُ، وَمَا سَمِعْتُ ذَلِكَ مِنِّي * وَتَكُتَبُ شَهَادَتُهُمْ وَيُسْأَلُونَ *^(١) وَلَمْ يَدْعُ جَرُّ الدُّنْيَا وَمَطَالِبُهَا لِأَهْلِهَا مَطْلَبًا لِآخِرَتِهِمْ، حَتَّى يُفْسِدَ عَلَيْهِمْ مَطْلَبَ آخِرَتِهِمْ فِي دُنْيَاهُمْ، وَذَكَرْتُ أَنِّي تَبَطُّتُ النَّاسَ عَنْكَ لِرَغْبَتِي فِيْمَا فِي يَدِكَ وَمَا مَنَعَنِي مِنْ مَدْخَلِكَ الَّذِي أَنْتَ فِيهِ لَوْ كُنْتُ رَاغِبًا ضَعُفٌ عَنْ سُنَّةٍ وَلَا قِلَّةٌ بِصِيرَةٍ بِحُجَّةٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى خَلَقَ النَّاسَ أَمْشَاجًا وَغَرَائِبَ وَغَرَائِزَ، فَأَخْبَرَنِي عَنْ حَرْفَيْنِ أَسْأَلُكَ عَنْهُمَا مَا الْعَتَرُفُ فِي بَدَنِكَ وَمَا الصَّهْلَجُ فِي الْإِنْسَانِ^(٢)، ثُمَّ اكْتُبْ إِلَيَّ بِخَبَرِ ذَلِكَ وَأَنَا مُتَقَدِّمٌ إِلَيْكَ أُحَدِّثُكَ مَعْصِيَةَ الْخَلِيفَةِ وَأَحْتُكَ عَلَى بِرِّهِ وَطَاعَتِهِ وَأَنْ

→
 کند. شاهدان بسیاری وجود دارند که به چشم خود امان‌نامه دادن هارون به او را دیده‌اند، اما در نهایت برخلاف شواهد قانونی معتبر در مورد این امان دادن و حتی تأیید قاضی القضاة، هارون امان‌نامه را پاره کرد و او را کشت (ابوالفرج اصفهانی، *مقاتل الطالبیین*، ص ۴۸۶ و ۴۶۳).

۱. الزخرف (۴۳): ۱۹.

۲. این دو کلمه [عترف و صهلج] هیچ معنایی ندارند. به نظر می‌رسد که این دو کلمه، رمزی بین امام علیه السلام و یحیی بوده است.

تَطْلُبُ لِتَفْسِكَ أَمَانًا قَبْلَ أَنْ تَأْخُذَكَ الْأَطْفَارُ وَيَلْزَمَكَ الْحِنَاقُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ، فَتَرْوَحَ إِلَى النَّفْسِ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَلَا تَجِدُهُ، حَتَّى يَمُنَّ اللَّهُ عَلَيْكَ بِمَنِّهِ وَفَضْلِهِ وَرِقَّةِ الْخَلِيفَةِ أَبْقَاهُ اللَّهُ فَيُؤْنِكَ وَيَرْحَمَكَ وَيَحْفَظَ فِيكَ أَرْحَامَ رَسُولِ اللَّهِ، ﷺ وَالسَّلَامُ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى • إِنَّا قَدْ أُوحِيَ إِلَيْنَا أَنَّ الْعَذَابَ عَلَى مَنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى ﴿١﴾».

قَالَ الْجَعْفَرِيُّ: قَبْلَغْنِي أَنَّ كِتَابَ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عليه السلام وَقَعَ فِي يَدَي هَارُونَ، فَلَمَّا قَرَأَهُ قَالَ: النَّاسُ يَحْمِلُونِي عَلَى مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ وَهُوَ بَرِيءٌ مِمَّا يُرَى بِهِ.

تَمَّ الْجُزْءُ الثَّانِي مِنْ كِتَابِ الْكَافِي وَيَتْلُوهُ بِمَشِيئَةِ اللَّهِ وَعَوْنِهِ الْجُزْءُ الثَّالِثُ وَهُوَ بَابُ كَرَاهِيَةِ التَّوْقِيتِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ أَجْمَعِينَ.

بَابُ كَرَاهِيَةِ التَّوْقِيتِ

۱- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ وَمُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ وَمُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيسَى جَمِيعاً، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ، عَنْ أَبِي حَمْرَةَ الثَّمَالِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عليه السلام يَقُولُ: يَا ثَابِتُ، إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قَدْ كَانَ وَقَّتَ هَذَا الْأَمْرَ فِي السَّبْعِينَ، فَلَمَّا أَنْ قُتِلَ الْحُسَيْنُ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ اشْتَدَّ غَضَبُ اللَّهِ تَعَالَى عَلَى أَهْلِ الْأَرْضِ، فَأَخَّرَهُ إِلَى أَرْبَعِينَ وَمِائَةٍ، فَحَدَّثْنَاكُمْ فَأَذَعْتُمْ الْحَدِيثَ فَكَشَفْتُمْ قِنَاعَ السِّرِّ، وَلَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ بَعْدَ ذَلِكَ وَقْتاً^(۱) عِنْدَنَا * وَيَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُثَبِّتُ وَعِنْدَهُ أُمُّ الْكِتَابِ^(۲).

۱. عدد ۷۰، به سال هفتاد هجری (۶۹۰ - ۶۸۹ میلادی) اشاره دارد. معاویه، نخستین خلیفه امویان، در سال ۶۸۰/۶۰ درگذشت. امام حسین علیه السلام از بیعت کردن با یزید، فرزند و جانشین معاویه سرباز زد؛ مردم کوفه، از امام حسین علیه السلام دعوت کردند تا پیشوای آنان گردد. اگر آن حضرت به شهادت نرسیده بود، امید می‌رفت حکومت الهی [اهل بیت علیهم السلام] در سرتاسر ممالک اسلامی تا سال هفتاد حاکم شود.

همچنین عدد ۱۴۰ به سال ۱۴۰ هجری (۷۵۸ - ۷۵۷ میلادی) اشاره دارد. تا آن زمان مدت ۸ سال بود که عباسیان حکومت را در دست داشتند. اگرچه شعار اولیه آنان برپایی حکومت علویان بود، اما هرگز چنین نکردند. امام ششم علیه السلام به ظرافت به این مسئله اشاره کرده‌اند که تعویق حکومت الهی به سال‌های بعد از ۱۴۰، در نتیجه افشای راز آمدن این حکومت بود. بنابراین اقامه این حکومت تا زمان نامشخصی به تعویق افتاد.

قَالَ أَبُو حمزة فَحَدَّثْتُ بِذَلِكَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فَقَالَ: قَدْ كَانَ كَذَلِكَ.

۳- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حمزة، عَنْ أَبِي بصير، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ الْقَاسِمِ عليه السلام ^(۱) فَقَالَ: كَذَبَ الْوَقَّاثُونَ، إِنَّا أَهْلُ بَيْتٍ لَا نُوقُثُ.

۵- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْحَزَّازِ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ عَمْرٍو الْحُثَيْعِيِّ، عَنِ الْفَضْلِ بْنِ يَسَارٍ ^(۲)، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: قُلْتُ لِهَذَا الْأَمْرِ وَقْتُ؟ فَقَالَ: كَذَبَ الْوَقَّاثُونَ، كَذَبَ الْوَقَّاثُونَ، كَذَبَ الْوَقَّاثُونَ، إِنَّ مُوسَى عليه السلام لَمَّا خَرَجَ وَافِدًا إِلَى رَبِّهِ، وَاعَدَهُمْ ثَلَاثِينَ يَوْمًا، فَلَمَّا زَادَهُ اللَّهُ عَلَى الثَّلَاثِينَ عَشْرًا، قَالَ قَوْمُهُ: قَدْ أَخْلَفْنَا مُوسَى فَصَنَعُوا مَا صَنَعُوا ^(۳)، فَإِذَا حَدَّثْنَاكُمْ الْحَدِيثَ فَجَاءَ عَلَى مَا حَدَّثْنَاكُمْ بِهِ فَقُولُوا: صَدَقَ اللَّهُ وَإِذَا حَدَّثْنَاكُمْ الْحَدِيثَ فَجَاءَ عَلَى خِلَافِ مَا حَدَّثْنَاكُمْ بِهِ فَقُولُوا صَدَقَ اللَّهُ تُؤَرَّوْا مَرَّتَيْنِ.

۶- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى وَأَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ مُحَمَّدٍ بْنِ أَحْمَدَ، عَنِ السَّيَّارِيِّ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ يَقْطِينٍ، عَنْ أَخِيهِ الْحُسَيْنِ، عَنْ أَبِيهِ عَلِيِّ بْنِ يَقْطِينٍ قَالَ: قَالَ لِي

۱. «القائم» در اینجا اشاره به امام دوازدهم ندارد؛ بلکه منظور معنای لغوی آن است، یعنی کسی که قیام کند. به معنای هر امامی که ممکن بوده در آینده برای برپایی حکومت الهی قیام کند.

۲. صحیح، «فضیل» - به تصغیر - است. نعمانی در کتاب الغیبة صفحه ۲۹۴ بدین سان، از کلینی و به نقل از آن: فیض در الوافی در جلد ۲، ص ۱۰۲ آورده است، اما در بحار الانوار جلد ۵۲، صفحه ۱۱۸ به نقل از نعمانی، «فضل» آمده است. صدر حدیث را شیخ طوسی در الغیبة در صفحه ۲۶۲ - ۲۶۱ به سند خود، از «فضیل» آورده است (و به نقل از آن در بحار الانوار، جلد ۵۲، صفحه ۱۰۳؛ نیز بنگرید به: خونی، معجم رجال الحدیث، ج ۱۳، ص ۳۱۷ - ۳۱۶ و ۳۴۱ - ۳۳۵).

۳. داستان حضرت موسی و آن چهل روز در سوره اعراف (۷) آیه ۱۴۲ آمده است. آنچه که آنان در ساختش مبادرت کردند، یک گوساله زرین بود.

أَبُو الْحَسَنِ عليه السلام: الشَّيْعةُ تُرَبِّي بِالْأَمَانِيِّ مُنْذُ مِائَتِي سَنَةٍ، قَالَ: وَقَالَ يَقِطِينُ لِابْنِهِ عَلِيِّ بْنِ يَقِطِينٍ: مَا بَالُنَا قِيلَ لَنَا فَكَانَ، وَقِيلَ لَكُمْ فَلَمْ يَكُنْ ^(۱)؟ قَالَ: فَقَالَ لَهُ عَلِيٌّ: إِنَّ الَّذِي قِيلَ لَنَا وَلَكُمْ كَانَ مِنْ مَخْرَجٍ وَاحِدٍ، غَيْرَ أَنَّ أَمْرَكُمْ حَضَرَ، فَأُعْطِيتُمْ مَحْضَهُ، فَكَانَ كَمَا قِيلَ لَكُمْ وَإِنَّ أَمْرَنَا لَمْ يَحْضُرْ، فَعُلَّلْنَا بِالْأَمَانِيِّ، فَلَوْ قِيلَ لَنَا: إِنَّ هَذَا الْأَمْرَ لَا يَكُونُ إِلَّا إِلَى مِائَتِي سَنَةٍ أَوْ ثَلَاثِ مِائَةٍ سَنَةٍ لَقَسَتِ الْقُلُوبُ وَلَرَجَعَ عَامَّةُ النَّاسِ عَنِ الْإِسْلَامِ وَلَكِنْ قَالُوا: مَا أَسْرَعُهُ وَمَا أَقْرَبُهُ تَأْلُفًا لِقُلُوبِ النَّاسِ وَتَقْرِيبًا لِلْفَرَجِ.

۱. یقطین، داعی عباسیان بود، در حالی که فرزندش علی، اعتقاد به امامت اهل بیت علیهم السلام داشت و از نزدیک‌ترین یاران امام کاظم علیه السلام بود. در زمان ابن گفت‌وگو، عباسیان حکومت خود را بنیان نهاده بودند؛ در حالی که در آن زمان هنوز نشانه‌ای از بنیان نهادن حکومت هیچ یک از امامان وجود نداشت.

بَابُ التَّحْصِصِ وَالْإِمْتِحَانِ

۲- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى وَالحَسَنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ الْقَاسِمِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْأَنْبَارِيِّ، عَنْ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِي الْمَغْرَاءِ^(۱)، عَنْ ابْنِ أَبِي يَعْفُورٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ: وَيْلٌ لِبَطَاةِ الْعَرَبِ، مِنْ أَمْرِ قَدْ اقْتَرَبَ، قُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ، كَمْ مَعَ الْقَائِمِ مِنَ الْعَرَبِ؟ قَالَ: نَقَرٌ يَسِيرُ، قُلْتُ: وَاللَّهِ إِنَّ مَنْ يَصِفُ هَذَا الْأَمْرَ مِنْهُمْ لَكَثِيرٌ، قَالَ: لَا بُدَّ لِلنَّاسِ مِنْ أَنْ يُمَحَّصُوا وَيُمَيَّزُوا وَيُعْرَبَلُوا وَيُسْتَخْرَجَ فِي الْغُرَبَالِ خَلْقٌ كَثِيرٌ.

۵- عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى، عَنْ يُونُسَ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ صَالِحٍ رَفَعَهُ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: قَالَ: إِنَّ حَدِيثَكُمْ هَذَا لَتَشْمِئُزُ مِنْهُ قُلُوبُ الرِّجَالِ، فَمَنْ أَقْرَبَهُ فَرِيدُوهُ، وَمَنْ أُنْكَرَهُ فَذَرُوهُ إِنَّهُ لَا بُدَّ مِنْ أَنْ يَكُونَ فِتْنَةً يَسْقُطُ فِيهَا كُلُّ

۱. در بعضی از نسخه‌ها «الحسن بن علی» است. نعمانی در کتاب الغیبة، صفحه ۲۰۵، به نقل از کلینی و طبری امامی در دلائل الامامة، صفحه ۲۴۲ و ۲۴۳ و به نقل از آن: بحار الانوار، جلد ۵۲، صفحه ۱۱۴، بدین‌سان آورده‌اند و همین صحیح است. او همان حسن بن علی بن فضال است که از ابی‌المغرا حمید بن مثنی روایت می‌کند (بنگرید به: خونی، معجم رجال الحديث، ج ۵، ص ۵۰ و ص ۳۰۷ و ج ۶، ص ۲۹۵ و ۲۹۶ و ج ۲۲، ص ۵۶-۵۴).

بِطَانَةٍ وَوَلِيَجَةٍ، حَتَّى يَسْقُطَ فِيهَا مَنْ يَشُقُّ الشَّعْرَ^(۱) بِشَعْرَتَيْنِ، حَتَّى لَا يَبْقَى إِلَّا نَحْنُ وَشِيعَتُنَا.

۱. «بطانة»، کلمه‌ای است که درباره دوستان صمیمی به کار می‌رود. هدف از کاربرد آن در اینجا، اشاره به این آیه قرآن بوده است؛ ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ﴾ (آل عمران (۳): ۱۱۸).

«ولیجه»، کلمه‌ای است که درباره همراه نزدیک به کار می‌رود و اشاره به آیه قرآن دارد که فرمود: ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً﴾ (توبه (۹): ۱۶)

«من يشق الشعر»: کسی که مویی را به دو نیم می‌شکافد؛ کسی که آن چنان خدعه‌پرداز است که حتی اگر از او خواسته شود تا در معامله‌ای مویی بدهد، آن را به دو نیم می‌کند و تنها نیمی از آن را می‌دهد.

بَابُ أَنَّهُ مَنْ عَرَفَ إِمَامَهُ لَمْ يَضُرَّهُ تَقَدَّمَ هَذَا الْأَمْرُ أَوْ تَأَخَّرَ^(۱)

۴- عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ صَالِحِ بْنِ السَّنْدِيِّ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ بَشِيرٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْحَزَائِيِّ قَالَ: سَأَلَ أَبُو بَصِيرٍ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام وَأَنَا أَسْمَعُ، فَقَالَ: تَرَانِي أُدْرِكُ الْقَائِمَ عليه السلام؟ فَقَالَ: يَا أَبَا بَصِيرٍ أَلَسْتَ تَعْرِفُ إِمَامَكَ؟ فَقَالَ: إِي وَاللَّهِ، وَأَنْتَ هُوَ - وَتَنَاوَلَ يَدَهُ - فَقَالَ: وَاللَّهِ مَا تُبَالِي يَا أَبَا بَصِيرٍ أَلَّا تَكُونَ مُحْتَبِياً بِسَيْفِكَ^(۲) فِي ظِلِّ رِوَاقِ الْقَائِمِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ.

-
۱. یعنی اگر کسی به درستی به امام معرفت پیدا کند، دیگر زمان قیام امام برایش مهم نیست. ارزش اعمال کسی نباید به خاطر آن که این اتفاق در آینده روی خواهد داد، کم شود. در متن عربی این عبارت نیز داریم که «امور را به پیش آورد» [تقدّم]، اما این نکته در اینجا و اکنون محور بحث نیست. این عبارت در اینجا تنها برای تناسب با عبارت «به تعویق انداختن» [تأخّر] آمده است.
 ۲. «محتبياً بالسيف»: در آن دوران در زمان جنگ، بر روی زمین می نشستند، درحالی که پاهایشان را تا کرده و شمشیری در بغل گرفته بودند، پاها را مقابل قفسه سینه قرار می دادند.

بَابُ مَنْ ادَّعَى الْإِمَامَةَ وَلَيْسَ لَهَا بِأَهْلٍ وَمَنْ جَحَدَ الْأَئِمَّةَ عليهم السلام أَوْ بَعْضَهُمْ وَمَنْ أَثْبَتَ الْإِمَامَةَ لِمَنْ لَيْسَ لَهَا بِأَهْلٍ

۷- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ يُونُسَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: رَجُلٌ قَالَ لِي: اعْرِفِ الْآخِرَ مِنَ الْأَئِمَّةِ وَلَا يَضُرُّكَ أَنْ لَا تَعْرِفَ الْأَوَّلَ، قَالَ: فَقَالَ: لَعَنَ اللَّهُ هَذَا، فَإِنِّي أَبْغِضُهُ وَلَا أَعْرِفُهُ، وَهَلْ عُرِفَ الْآخِرُ إِلَّا بِالْأَوَّلِ.^(۱)

۱۰- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي وَهَبٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَنْصُورٍ قَالَ: سَأَلْتُ عَبْدًا صَالِحًا^(۲) عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: «قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنٌ»^(۳) قَالَ: فَقَالَ: إِنَّ الْقُرْآنَ لَهُ ظَهْرٌ وَبَطْنٌ^(۴) فَجَمِيعُ مَا حَرَّمَ اللَّهُ فِي الْقُرْآنِ هُوَ الظَّاهِرُ، وَالْبَاطِنُ مِنْ ذَلِكَ أَيْمَةُ الْجَوْرِ، وَجَمِيعُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ تَعَالَى فِي الْكِتَابِ هُوَ الظَّاهِرُ، وَالْبَاطِنُ مِنْ ذَلِكَ أَيْمَةُ الْحَقِّ.

۱. یعنی این که امامان، جانشین یکدیگرند.

۲. عبدا صالحا یک لقب عام به معنای بنده با اخلاص خدا است؛ اما در اینجا منظور، امام هفتم است که به دلیل احتیاط [تقیه]، از ذکر نام به طور مستقیم خودداری کرده است.

۳. الاعراف (۷): ۳۳.

۴. در مورد ظاهر و باطن قرآن رجوع شود به باب ۱۰۸ [باب فيه نکت و تنفیذ من التنزیل فی الولاية] که پس از این خواهد آمد.

١٢- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي دَاوُدَ الْمُسْتَرْقِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَيْمُونٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي يَعْفُورٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ: ثَلَاثَةٌ لَا يَنْظُرُ اللَّهُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ^(١): مَنْ ادَّعَى إِمَامَةً مِنَ اللَّهِ لَيْسَتْ لَهُ، وَمَنْ جَحَدَ إِمَاماً مِنَ اللَّهِ، وَمَنْ زَعَمَ أَنَّ لَهُمَا فِي الْإِسْلَامِ نَصِيباً.

١. این جمله نزدیک به مضمون آیه قرآن (آل عمران (٣): ٧٧) است.

بَابُ مَنْ مَاتَ وَلَيْسَ لَهُ إِمَامٌ مِنْ أَيْمَةِ الْهُدَى وَهُوَ مِنَ الْبَابِ الْأَوَّلِ

١- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْوَشَاءِ، عَنْ
أَحْمَدَ بْنِ عَائِذٍ، عَنِ ابْنِ أُذَيْنَةَ، عَنِ الْفَضْلِ بْنِ يَسَارٍ قَالَ: ابْتَدَأَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَوْمًا
وَقَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: مَنْ مَاتَ وَلَيْسَ عَلَيْهِ إِمَامٌ فَمَيِّتُهُ مَيِّتُهُ جَاهِلِيَّةٍ^(١)،
فَقُلْتُ: قَالَ ذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ؟! فَقَالَ: إِي وَاللَّهِ قَدْ قَالَ، قُلْتُ: فَكُلُّ مَنْ مَاتَ
وَلَيْسَ لَهُ إِمَامٌ فَمَيِّتُهُ مَيِّتُهُ جَاهِلِيَّةٍ؟! قَالَ: نَعَمْ.

١. جاهليّة يعنى دوره جهل قبل از اسلام.

بَابُ فِيمَنْ عَرَفَ الْحَقَّ مِنْ أَهْلِ الْبَيْتِ وَمَنْ أَنْكَرَ

۱- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَيْسَى، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ: سَمِعْتُ الرَّضَاءَ عليه السلام يَقُولُ: إِنَّ عَلِيَّ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ ^(۱) بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عليه السلام وَامْرَأَتَهُ وَبَيْنَهُ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ، ثُمَّ قَالَ: مَنْ عَرَفَ هَذَا الْأَمْرَ مِنْ وَلَدِ عَلِيٍّ وَفَاطِمَةَ عليها السلام لَمْ يَكُنْ كَالنَّائِسِ.

۱. این کلمه در بیشتر نسخ اصول کافی به صورت عبدالله ضبط شده است. اگر چه درست آن عبيدالله است (رجوع شود به: علامه مجلسی، مرآة العقول، ج ۴، ص ۲۲۲ - ۲۲۴).

بَابُ مَا يَجِبُ عَلَى النَّاسِ عِنْدَ مُضِيِّ الْإِمَامِ

۱- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ، عَنْ صَفْوَانَ، عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ شُعَيْبٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: إِذَا حَدَّثَ عَلَى الْإِمَامِ حَدَّثْتُ، كَيْفَ يَصْنَعُ النَّاسُ؟ قَالَ: أَيْنَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴾ ^(۱) قَالَ: هُمْ فِي عُذْرٍ مَا دَامُوا فِي الطَّلَبِ وَهَؤُلَاءِ الَّذِينَ يَنْتَظِرُونَهُمْ فِي عُذْرٍ، حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْهِمْ أَصْحَابُهُمْ. ^(۲)

۲- عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَيْسَى، عَنْ يُونُسَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ قَوْلِ الْعَامَّةِ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ: مَنْ مَاتَ وَلَيْسَ لَهُ إِمَامٌ مَاتَ مِيتَةً جَاهِلِيَّةً، فَقَالَ: الْحَقُّ وَاللَّهُ، قُلْتُ: فَإِنَّ إِمَامًا هَلَكَ وَرَجُلٌ يَخْرُاسَانٌ لَا يَعْلَمُ مَنْ وَصِيُّهُ لَمْ يَسْعَهُ ذَلِكَ؟ قَالَ: لَا يَسْعُهُ إِنَّ الْإِمَامَ إِذَا

۱. التوبة (۹): ۱۲۲.

۲. آیه ذکر شده، اشاره به آنانی دارد که ناگزیر بودند برای دستیابی به علم دین به مدینه بروند. کسانی که در چنین سفری بودند، ناآشنایی‌شان با دستورات دینی در فاصله سفرشان تا قبل از رسیدن، بخشوده شده بود؛ همین طور کسانی که در شهر مبدأ در انتظار بازگشت آنان بودند تا علم دین را برایشان بیاورند. به همین ترتیب، پس از رحلت امام، مدت زمانی طول می‌کشید تا جانشین ایشان برای مردم مشخص گردد. آنانی که [برای شناخت امام جدید] مسافرت می‌کردند و در طی این سفر هنوز نمی‌دانستند امامشان کیست، بخشوده شده بودند و ایرادی بر آنان نمی‌رفت؛ همچنین آن کسانی که در شهر مبدأ در انتظار بازگشت کسانی بودند که در پی کسب علم دین به مسافرت رفته بودند [عذر آنها نیز در شناختن امام جدید پذیرفته بود].

هَلَكَ وَقَعَتْ حُجَّةُ وَصِيِّهِ عَلَى مَنْ هُوَ مَعَهُ فِي الْبَلَدِ وَحَقُّ النَّفَرِ عَلَى مَنْ لَيْسَ بِحَضَرَتِهِ إِذَا بَلَغَهُمْ، إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ: ﴿ قُلُوا لَا تَفَرُّ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ ﴾ ^(۱) قُلْتُ: فَتَفَرَّ قَوْمٌ فَهَلَكَ بَعْضُهُمْ قَبْلَ أَنْ يَصِلَ فَيَعْلَمَ؟ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ جَلَّ وَعَزَّ يَقُولُ: ﴿ وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ ﴾ ^(۲) قُلْتُ: فَبَلَغَ الْبَلَدَ بَعْضُهُمْ فَوَجَدَكَ مُغْلَقًا عَلَيْكَ بَابُكَ، وَمُرَّحَى عَلَيْكَ سِتْرُكَ، لَا تَدْعُوهُمْ إِلَى نَفْسِكَ وَلَا يَكُونُ مَنْ يَدُلُّهُمْ عَلَيْكَ فَيَمَّا يَعْرِفُونَ ذَلِكَ؟ قَالَ: بِكِتَابِ اللَّهِ الْمُنَزَّلِ، قُلْتُ: فَيَقُولُ اللَّهُ جَلَّ وَعَزَّ كَيْفَ؟ قَالَ: أَرَأَيْكَ قَدْ تَكَلَّمْتَ فِي هَذَا قَبْلَ الْيَوْمِ، قُلْتُ: أَجَلْ، قَالَ: فَذَكَّرَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ فِي عِلِّيِّهِ عليه السلام وَمَا قَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فِي حَسَنِ وَحُسَيْنٍ عليهما السلام وَمَا حَصَّ اللَّهُ بِهِ عليهما السلام وَمَا قَالَ فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنْ وَصِيَّتِهِ إِلَيْهِ وَنَصِيهِ إِيَّاهُ وَمَا يُصِيبُهُمْ وَإِقْرَارِ الْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ بِذَلِكَ وَوَصِيَّتِهِ إِلَى الْحَسَنِ وَتَسْلِيمِ الْحُسَيْنِ لَهُ يَقُولُ اللَّهُ: ﴿ التَّيَّ أُولَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُمْ وَأُولُوا الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ ﴾ ^(۳) قُلْتُ: فَإِنَّ النَّاسَ تَكَلَّمُوا فِي أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام وَيَقُولُونَ: كَيْفَ تَحْطُطُ مِنْ وَلَدِ أَبِيهِ مَنْ لَهُ مِثْلُ قَرَابَتِهِ وَمَنْ هُوَ أَسْنُّ مِنْهُ وَقَصُرَتْ عَمَّنْ هُوَ أَصْغَرُ مِنْهُ ^(۴)، فَقَالَ: يُعْرِفُ صَاحِبُ هَذَا الْأَمْرِ

۱. التوبة (۹): ۱۲۲.

۲. النساء (۴): ۱۰۰.

۳. الاحزاب (۳۳): ۶.

۴. عبدالاعلی در شگفت بود که چرا امامت از امام باقر عليه السلام به یکی از برادران ایشان منتقل نشده و به فرزندان یعنی امام صادق عليه السلام انتقال یافته است؟ به ویژه اینکه آن برادران هم مانند شخص امام باقر عليه السلام، نزدیکی (خویشاوندی) یکسانی با پیامبر داشتند و در عین حال از امام صادق عليه السلام نیز بزرگتر بودند. برای مثال، زید بن علی یکی از برادران امام باقر عليه السلام بود که برای جانشینی امامت، مدّ نظر آنها بود.

يَقْلَاطُ خِصَالٍ لَا تَكُونُ فِي غَيْرِهِ: هُوَ أَوَّلَى النَّاسِ بِالَّذِي قَبْلَهُ وَهُوَ وَصِيُّهُ، وَعِنْدَهُ
 سِلَاحُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَوَصِيَّتُهُ، وَذَلِكَ عِنْدِي، لَا أَتَأَرَّعُ فِيهِ، قُلْتُ: إِنَّ ذَلِكَ مَسْتَوْرٌ
 مَخَافَةَ السُّلْطَانِ؟ قَالَ: لَا يَكُونُ فِي سِتْرِ إِلَّا وَلَهُ حُجَّةٌ ظَاهِرَةٌ، إِنَّ أَبِي اسْتَوْدَعَنِي مَا
 هُنَاكَ، فَلَمَّا حَضَرَتْهُ الْوَفَاةُ قَالَ: ادْعُ لِي شُهَدَاءَ فَدَعَوْتُ أَرْبَعَةً مِنْ قُرَيْشٍ، فِيهِمْ نَافِعُ
 مَوْلَى عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: اكْتُبْ هَذَا مَا أَوْصَى بِهِ يَعْقُوبُ بَنِيهِ: « يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ
 اصْطَفَى لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ »^(١) وَأَوْصَى مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ إِلَى
 ابْنِهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ وَأَمَرَهُ أَنْ يُكَفِّنَهُ فِي بُرْدِهِ الَّذِي كَانَ يُصَلِّي فِيهِ الْجَمْعَ وَأَنْ يُعَمِّمَهُ
 بِعِمَامَتِهِ وَأَنْ يُرَبِّعَ قَبْرَهُ وَيَرْفَعَهُ أَرْبَعَ أَصَابِعَ، ثُمَّ يُخَلِّي عَنْهُ^(٢)، فَقَالَ: اطْوُوهُ، ثُمَّ قَالَ
 لِلشُّهُودِ: انْصَرِفُوا رَحِمَكُمُ اللَّهُ، فَقُلْتُ بَعْدَ مَا انْصَرَفُوا: مَا كَانَ فِي هَذَا يَا أَبَتِ أَنْ
 تُشْهِدَ عَلَيْهِ؟ فَقَالَ: إِنِّي كَرِهْتُ أَنْ تُغْلَبَ وَأَنْ يُقَالَ: إِنَّهُ لَمْ يَوْصَ، فَأَرَدْتُ أَنْ تَكُونَ
 لَكَ حُجَّةٌ فَهُوَ الَّذِي إِذَا قَدِمَ الرَّجُلُ الْبَلَدَ قَالَ: مَنْ وَصَّى فُلَانٍ، قِيلَ فُلَانٌ، قُلْتُ: فَإِنْ
 أَشْرَكَ فِي الْوَصِيَّةِ^(٣)؟ قَالَ: تَسْأَلُونَهُ فَإِنَّهُ سَيَبَيِّنُ لَكُمْ.

١. البقرة (٢): ١٣٢.

٢. یعنی پیروی از سنت پیامبر که قبرشان در اینجا توصیف شده است.

٣. برای مثال از چنین موقعیتی، رجوع کنید به حدیث شماره ۸۱۰ [باب الاشارة والنص على ابي

الحسن موسى البجلي، حدیث ۱۳] که قبلاً گذشت.

بَابُ فِي أَنَّ الْإِمَامَ مَتَى يَعْلَمُ أَنَّ الْأَمْرَ قَدْ صَارَ إِلَيْهِ

۱- أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى، عَنْ أَبِي جَرِيرٍ الْقُمِّيِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي الْحَسَنِ عليه السلام: جُعِلْتُ فِدَاكَ، قَدْ عَرَفْتَ انْقِطَاعِي إِلَى أَبِيكَ ثُمَّ إِلَيْكَ، ثُمَّ حَلَفْتُ لَهُ: وَحَقُّ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وآله وَحَقُّ فُلَانٍ وَفُلَانٍ حَتَّى انْتَهَيْتُ إِلَيْهِ بِأَنَّهُ لَا يَخْرُجُ مِنِّي مَا تُخْبِرُنِي بِهِ إِلَى أَحَدٍ مِنَ النَّاسِ، وَسَأَلْتُهُ عَنْ أَبِيهِ أَخِي هُوَ أَوْ مَيِّتٌ؟ فَقَالَ: قَدْ وَاللَّهِ مَاتَ، فَقُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ، إِنَّ شَيْعَتَكَ يَرُودُونَ أَنَّ فِيهِ سُنَّةَ أَرْبَعَةِ أَنْبِيَاءَ^(۱)، قَالَ: قَدْ وَاللَّهِ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ هَلَكَ، قُلْتُ: هَلَكَ غَيْبَةً أَوْ هَلَكَ مَوْتٌ؟ قَالَ: هَلَكَ مَوْتٌ، فَقُلْتُ: لَعَلَّكَ مِنِّي فِي تَقِيَّةٍ؟ فَقَالَ: سُبْحَانَ اللَّهِ، قُلْتُ: فَأَوْصِي إِلَيْكَ؟ قَالَ: نَعَمْ، قُلْتُ: فَأَشْرَكَ مَعَكَ فِيهَا أَحَدًا؟ قَالَ: لَا، قُلْتُ: فَعَلَيْكَ مِنْ إِخْوَتِكَ إِمَامٌ؟ قَالَ: لَا، قُلْتُ: فَأَنْتَ الْإِمَامُ؟ قَالَ: نَعَمْ.

۲- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَصْبَاطٍ قَالَ: قُلْتُ لِلرَّضَا عليه السلام: إِنَّ رَجُلًا عَنَى أَخَاكَ إِبْرَاهِيمَ، فَذَكَرَ لَهُ أَنَّ أَبَاكَ فِي الْحَيَاةِ، وَأَنْتَ تَعْلَمُ مِنْ

۱. [ابوجریر] قمی در اینجا مطرح می‌کند که به نظر بعضی افراد، امام هفتم (پدر امام رضا علیه السلام) آن گونه که ایشان [امام رضا علیه السلام] بیان کرده‌اند، فوت نکرده‌اند؛ بلکه غایب شده‌اند که یکی از سنت‌ها [ی چهارگانه در مورد قائم] غیبت است؛ [این سؤال از این امر ناشی می‌شود که در آن زمان عده‌ای گمان می‌کردند امام موسی بن جعفر علیه السلام قائم بوده و در نتیجه یکی از چهار سنت (غیبت) برای ایشان اتفاق افتاده است] این سنت‌ها در بسیاری از احادیث، به حضرت مهدی علیه السلام نسبت داده شده است (رجوع شود به: علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۵۱، ص ۲۱۵ -

باب في أن الإمام متى يعلم أن الأمر قد صار إليه ٢٥٥

ذَلِكَ مَا يَعْلَمُ، فَقَالَ: سُبْحَانَ اللَّهِ يَمُوتُ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ وَلَا يَمُوتُ مُوسَى ﷺ، قَدْ وَاللَّهِ مَضَى كَمَا مَضَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، وَلَكِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى لَمْ يَزَلْ مُنْذُ قَبْضِ نَبِيِّهِ ﷺ هَلَمْ جَرًّا يَمُنُّ بِهَذَا الدِّينِ عَلَى أَوْلَادِ الْأَعَاجِمِ وَيَصْرِفُهُ عَنْ قِرَائَةِ نَبِيِّهِ ﷺ هَلَمْ جَرًّا فَيُعْطِي هَؤُلَاءِ وَيَمْنَعُ هَؤُلَاءِ، لَقَدْ قَضَيْتُ عَنْهُ فِي هِلَالِ ذِي الْحِجَّةِ أَلْفَ دِينَارٍ بَعْدَ أَنْ أَشْفَى عَلَى طَلَاقِ نِسَائِهِ وَعِتَقِ مَمَالِكِهِ وَلَكِنْ قَدْ سَمِعْتُ مَا لَقِيَ يُوسُفُ مِنْ إِخْوَتِهِ.^(١)

٣- الْحَسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْوَشَاءِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي الْحَسَنِ ﷺ: إِنَّهُمْ رَوَوْا عَنْكَ فِي مَوْتِ أَبِي الْحَسَنِ ﷺ أَنَّ رَجُلًا قَالَ لَكَ: عَلِمْتَ ذَلِكَ يَقُولُ سَعِيدٌ، فَقَالَ: جَاءَ سَعِيدٌ بَعْدَ مَا عَلِمْتُ بِهِ قَبْلَ حَيِّثُهِ، قَالَ: وَسَمِعْتُهُ يَقُولُ طَلَّقْتُ أُمَّ فَرَوَةَ بِنْتَ إِسْحَاقَ فِي رَجَبٍ بَعْدَ مَوْتِ أَبِي الْحَسَنِ بِيَوْمٍ، قُلْتُ: طَلَّقْتُهَا وَقَدْ عَلِمْتَ بِمَوْتِ أَبِي الْحَسَنِ؟ قَالَ: نَعَمْ^(٢)، قُلْتُ: قَبْلَ أَنْ يَقْدَمَ عَلَيْكَ سَعِيدٌ؟ قَالَ: نَعَمْ.

١. در اینجا ابراهیم مدعی شده است پدرش نمرده؛ بلکه در غیبت زندگی می‌کند، بنابراین او این حق را دارد تا بخشی از ثروت ایشان را برای خود بردارد، ثروتی که در غیر این صورت، تنها حق برادرش حضرت رضا ﷺ خواهد بود؛ اگرچه امام رضا ﷺ به برادرش ابراهیم توجه داشت و به مهربانی با او رفتار می‌کرد و پول مورد نیاز برای ادامه زندگی و مخارجش را به او می‌داد، اما ایشان اشاره می‌کنند که همان‌طور که یوسف از برادرانش آزارهای فراوان دید، من نیز از برادرانم آزار دیدم.

٢. در واقع ام فروه همسر امام هفتم ﷺ بود، نه همسر امام هشتم ﷺ. لفظ هشت در این جا نشانگر ام فروه مطلقه است و معنای لفظی خود را ندارد. پدرش به او وصیت کرده بود که ام فروه را به منزل دیگری انتقال دهد. بنابراین او می‌بایست پیش از انجام چنین کاری درباره مرگ پدرش اطلاع می‌داشته است (رجوع شود به حدیث ٨٢٨ [باب الاشارة والنص على أبي الحسن الرضا ﷺ، حدیث ١٥]).

بَابُ حَالَاتِ الْأَئِمَّةِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي السَّنِّ

١- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيْسَى، عَنِ ابْنِ حُبُوبٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ، عَنْ يَزِيدَ الْكُتَيْبِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ: أَكَانَ عِيْسَى بْنُ مَرْيَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ حِينَ تَكَلَّمَ فِي التَّهْدِيدِ حُجَّةَ اللَّهِ عَلَى أَهْلِ زَمَانِهِ؟ فَقَالَ: كَانَ يَوْمَئِذٍ نَبِيًّا حُجَّةَ اللَّهِ غَيْرَ مُرْسَلٍ^(١)، أَمَا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِ حِينَ قَالَ: ﴿إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِي الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ وَأَوْصَانِي بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ مَا دُمْتُ حَيًّا﴾^(٢)، قُلْتُ: فَكَانَ يَوْمَئِذٍ حُجَّةَ اللَّهِ عَلَى زَكْرِيَّا فِي تِلْكَ الْحَالِ وَهُوَ فِي التَّهْدِيدِ؟ فَقَالَ: كَانَ عِيْسَى فِي تِلْكَ الْحَالِ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَ اللَّهِ لِمَرْيَمَ حِينَ تَكَلَّمَ فَعَبَّرَ عَنْهَا وَكَانَ نَبِيًّا حُجَّةَ اللَّهِ عَلَى مَنْ سَمِعَ كَلَامَهُ فِي تِلْكَ الْحَالِ، ثُمَّ صَمَتَ فَلَمْ يَتَكَلَّمْ حَتَّى مَضَتْ لَهُ سَنَتَانِ وَكَانَ زَكْرِيَّا الْحُجَّةَ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى النَّاسِ بَعْدَ صَمَتِ عِيْسَى بِسَنَتَيْنِ ثُمَّ مَاتَ زَكْرِيَّا فَوَرِثَهُ ابْنُهُ يَحْيَى الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَهُوَ صَبِيٌّ صَغِيرٌ، أَمَا تَسْمَعُ لِقَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿يَا يَحْيَى خُذِ الْكِتَابَ بِقُوَّةٍ وَآتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا﴾^(٣) فَلَمَّا بَلَغَ عِيْسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ سَبْعَ سِنِينَ تَكَلَّمَ بِالثَّبُوءِ وَالرَّسَالَةِ حِينَ أَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَيْهِ، فَكَانَ عِيْسَى الْحُجَّةَ

١. برای بحث درباره تفاوت میان نبی و مرسل، رجوع شود به حدیث شماره ٤٤٢ [باب الفرق بین الرسول والنبی والمحدث، حدیث ٤] که پیش از این گذشت.

٢. مریم(١٩): ٣١.

٣. مریم(١٩): ١٢.

عَلَىٰ يَحْيَىٰ وَعَلَىٰ الثَّانِسِ أَجْمَعِينَ وَلَيْسَ تَبْقَى الْأَرْضُ يَا أَبَا خَالِدٍ يَوْمًا وَاحِدًا بِغَيْرِ حُجَّةٍ
 لِلَّهِ عَلَى الثَّانِسِ مُنْذُ يَوْمَ خَلَقَ اللَّهُ آدَمَ عليه السلام وَأَسْكَنَهُ الْأَرْضَ، فَقُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ،
 أَكَانَ عَلِيٌّ عليه السلام حُجَّةً مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ عَلَى هَذِهِ الْأُمَّةِ فِي حَيَاةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ؟ فَقَالَ:
 نَعَمْ، يَوْمَ أَقَامَهُ لِلثَّانِسِ وَنَصَّبَهُ عَلِمًا وَدَعَاهُمْ إِلَى وَلَايَتِهِ وَأَمَرَهُمْ بِطَاعَتِهِ، قُلْتُ:
 وَكَانَتْ طَاعَتُهُ عَلِيٌّ عليه السلام وَاجِبَةً عَلَى الثَّانِسِ فِي حَيَاةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَبَعْدَ وَفَاتِهِ؟ فَقَالَ:
 نَعَمْ وَلَكِنَّهُ صَمَتَ فَلَمْ يَتَكَلَّمْ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَكَانَتْ الطَّاعَةُ لِرَسُولِ اللَّهِ ﷺ عَلَى
 أَمْرِهِ وَعَلَى عَلِيٍّ عليه السلام فِي حَيَاةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَكَانَتْ الطَّاعَةُ مِنَ اللَّهِ وَمِنْ رَسُولِهِ عَلَى
 الثَّانِسِ كُلِّهِمْ لِعَلِيٍّ عليه السلام بَعْدَ وَفَاةِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَكَانَ عَلِيٌّ عليه السلام حَكِيمًا عَالِمًا.

٢- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عِيسَى، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى قَالَ:
 قُلْتُ لِلرَّضَا عليه السلام: قَدْ كُنَّا نَسْأَلُكَ قَبْلَ أَنْ يَهَبَ اللَّهُ لَكَ أَبَا جَعْفَرٍ عليه السلام فَكُنْتَ تَقُولُ:
 يَهَبُ اللَّهُ لِي غُلَامًا، فَقَدْ وَهَبَ اللَّهُ لَكَ فَقَرَّ عُيُونُنَا^(١)، فَلَا أَرَانَا اللَّهُ يَوْمَكَ، فَإِنْ كَانَ
 كَوْنٌ فَإِلَى مَنْ؟ فَأَشَارَ بِيَدِهِ إِلَى أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام وَهُوَ قَائِمٌ بَيْنَ يَدَيْهِ، فَقُلْتُ: جُعِلْتُ
 فِدَاكَ هَذَا ابْنُ ثَلَاثِ سِنِينَ؟ قَالَ: وَمَا يَضُرُّهُ مِنْ ذَلِكَ شَيْءٌ، قَدْ قَامَ عِيسَى عليه السلام
 بِالْحُجَّةِ وَهُوَ ابْنُ ثَلَاثِ سِنِينَ.^(٢)

١. رجوع شود به حدیث شماره ٨٣٩ [باب الإشارة والنص على أبي جعفر الثاني عليه السلام، حدیث ١٠] که قبلاً آمد و پاورقی مربوط به آن.

٢. ذیل حدیث ٨٣٩ [باب الإشارة والنص على أبي جعفر الثاني عليه السلام، حدیث ١٠] اشاره شده که شیخ مفید در /ارشاد، جلد ٢، صفحه ٢٧٦؛ طبرسی در /اعلام الوری، ص ٣٣١ و اربلی در کشف الغمة، جلد ٢، صفحه ٣٥١ این حدیث را از کلینی روایت کرده و در آن آورده اند: «ابن اقل من ثلاث سنين»؛ کمتر از سه سال داشتند (بنگريد به: علامه مجلسی، مرآة العقول، ج ٣، ص ٣٧٧؛ علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ٢٥، ص ١٠٢ و ج ٥٠، ص ٢١؛ نیز بنگريد به حدیث ٩٩٧ [باب حالات الانمة عليهم السلام فی السن، حدیث ٦]).

۵- سَهْلُ بْنُ زِيَادٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَهْزِيَّارٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ بَزِيعٍ قَالَ: سَأَلْتُهُ - يَعْنِي أَبَا جَعْفَرٍ عليه السلام - عَنْ شَيْءٍ مِنْ أَمْرِ الْإِمَامِ، فَقُلْتُ: يَكُونُ الْإِمَامُ ابْنَ أَقَلِّ مِنْ سَبْعِ سِنِينَ؟ فَقَالَ: نَعَمْ، وَأَقَلُّ مِنْ خَمْسِ سِنِينَ، فَقَالَ سَهْلٌ: فَحَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ مَهْزِيَّارٍ بِهَذَا فِي سَنَةِ إِحْدَى وَعِشْرِينَ وَمِائَتَيْنِ.^(۱)

۱. هدف سهل این بود که نشان دهد این حدیث یکسال بعد از شهادت امام جواد علیه السلام برای او نقل شده است؛ یعنی سالیانی قبل از شهادت امام عسکری علیه السلام، در سال ۸۷۴/۲۶۰ و مقام امامت بعدی متعلق به حضرت مهدی علیه السلام است که این مقام وقتی به ایشان تفویض شد که آن حضرت پنج سال داشتند.

بَابُ أَنَّ الْإِمَامَ لَا يَغْسِلُهُ إِلَّا إِمَامٌ مِنَ الْأَئِمَّةِ عَلَيْهِ السَّلَامُ

۱- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْوَشَاءِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عُمَرَ الْحَلَّالِ، أَوْ غَيْرِهِ، عَنِ الرَّضَائِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قُلْتُ لَهُ: إِنَّهُمْ يُحَاجُّونَا يَقُولُونَ: إِنَّ الْإِمَامَ لَا يَغْسِلُهُ إِلَّا الْإِمَامُ^(۱)، قَالَ: فَقَالَ: مَا يُدْرِيهِمْ مَنْ غَسَلَهُ؟ فَمَا قُلْتَ لَهُمْ؟ قَالَ: فَقُلْتُ: جُعِلَتْ فِدَاكَ قُلْتُ لَهُمْ: إِنْ قَالَ إِنَّهُ غَسَلَهُ تَحْتَ عَرِشِ رَبِّي فَقَدْ صَدَقَ، وَإِنْ قَالَ غَسَلَهُ فِي تَحْوِمِ الْأَرْضِ فَقَدْ صَدَقَ، قَالَ: لَا هَكَذَا، قَالَ: فَقُلْتُ: فَمَا قَوْلُ لَهُمْ؟ قَالَ: قُلْ لَهُمْ: إِنِّي غَسَلْتُهُ، فَقُلْتُ: أَقُولُ لَهُمْ: إِنَّكَ غَسَلْتَهُ؟ فَقَالَ: نَعَمْ.

۱. این بحث و جدل به [شهادت] امام موسی بن جعفر علیه السلام اشاره دارد و کسانی که این بحث‌ها را به راه انداختند، فرقه واقفه بوده‌اند (رجوع شود به حدیث ۷۹۶ [باب الاشارة والنص على ابي عبد الله جعفر بن محمد الصادق صلوات الله عليهما، حدیث ۷]). واقفه در اینجا به بحث در این باره می‌پردازند که امام موسی بن جعفر علیه السلام نباید مرده باشند؛ بلکه در غیبت به سر می‌برد؛ زیرا غسل پیکر یک امام را تنها امام بعدی می‌تواند انجام دهد. در این مورد، البته امام بعدی یعنی امام رضا علیه السلام دسترسی به امام موسی کاظم علیه السلام نداشته‌اند؛ زیرا ایشان در بغداد زندانی بوده‌اند و امام رضا علیه السلام در مدینه به سر می‌بردند.

بَابُ مَوَالِيدِ الْأَئِمَّةِ عَلَيْهِ السَّلَامُ

٦- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَدِيدٍ، عَنْ جَمِيلِ بْنِ ذَرَّاجٍ قَالَ: رَوَى غَيْرُ وَاحِدٍ مِنْ أَصْحَابِنَا أَنَّهُ قَالَ^(١): لَا تَتَكَلَّمُوا فِي الْإِمَامِ، فَإِنَّ الْإِمَامَ يَسْمَعُ الْكَلَامَ وَهُوَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ، فَإِذَا وَضَعْتَهُ كَتَبَ الْمَلَكُ بَيْنَ عَيْنَيْهِ: * وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا لَا مُبَدَّلَ لِكَلِمَاتِهِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ *^(٢) فَإِذَا قَامَ بِالْأَمْرِ رُفِعَ لَهُ فِي كُلِّ بَلَدَةٍ مَنَارٌ يَنْظُرُ مِنْهُ إِلَى أَعْمَالِ الْعِبَادِ.

٨- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا، عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ، عَنْ حَرِيزٍ، عَنْ زُرَّارَةَ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لِلْإِمَامِ عَشْرُ عَلَامَاتٍ: يُؤَلِّهُ مُظْهَرًا، يُخْتُونًا، وَإِذَا وَقَعَ عَلَى الْأَرْضِ وَقَعَ عَلَى رَاحَتِهِ رَافِعًا صَوْتَهُ بِالشَّهَادَتَيْنِ، وَلَا يُجْنِبُ، وَتَنَامُ عَيْنَاهُ وَلَا يَنَامُ قَلْبُهُ، وَلَا يَتَنَاءَبُ وَلَا يَتَمَطَّى، وَيَرَى مِنْ خَلْفِهِ كَمَا يَرَى مِنْ أَمَامِهِ، وَنُجُوهُ كَرَامِيحِهِ الْمِسْكِ وَالْأَرْضُ مُوَكَّلَةٌ بِسِتْرِهِ وَابْتِلَاعِهِ، وَإِذَا لَبَسَ دِرْعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ كَانَتْ عَلَيْهِ

١. در این حدیث مشخص نشده است که این فرمایشات از کدام امام است. با این حال، صفار نیز با سلسله سند خویش، همین حدیث را از قول یکی از یاران ما، از ابوجعفر (امام پنجم) روایت می‌کند (محمد بن حسن الصفار، بصائر الدرجات، ص ۴۳۷ - ۴۳۶؛ همچنین رجوع شود به: علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۲۵، ص ۴۵).

وَفَقَّأَ وَإِذَا لَيْسَ بِهَا غَيْرُهُ مِنَ النَّاسِ طَوِيلِهِمْ وَقَصِيرِهِمْ زَادَتْ عَلَيْهِ شِبْرًا، وَهُوَ مُحَدَّثٌ
إِلَى أَنْ تَنْقُضِيَ أَيَّامُهُ.^(١)

١. رجوع شود به: باب های ٣ و ٥٤ [باب الفرق بین الرسول والنبی والمحدث و باب ان الانمة محدثون مفهمون].

بَابُ خَلْقِ أَبدَانِ الْأَئِمَّةِ وَأَرْوَاحِهِمْ وَقُلُوبِهِمْ عليهم السلام

۱- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي يَحْيَى الْوَاسِطِيِّ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ خَلَقَنَا مِنْ عَلَيِّينَ ^(۱) وَخَلَقَ أَرْوَاحَنَا مِنْ فَوْقِ ذَلِكَ، وَخَلَقَ أَرْوَاحَ شِيعَتِنَا مِنْ عَلَيِّينَ وَخَلَقَ أَجْسَادَهُمْ مِنْ دُونِ ذَلِكَ، فَمِنْ أَجْلِ ذَلِكَ الْقَرَابَةُ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ وَقُلُوبُهُمْ نَحْنُ إِلَيْنَا.

۲- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ أَبِي نَهْشَلٍ قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ أَبِي حَمْرَةَ الثَّمَالِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ يَقُولُ: إِنَّ اللَّهَ خَلَقَنَا مِنْ أَعْلَى عَلَيِّينَ وَخَلَقَ قُلُوبَ شِيعَتِنَا مِمَّا خَلَقْنَا، وَخَلَقَ أَبدَانَهُمْ مِنْ دُونِ ذَلِكَ، فَقُلُوبُهُمْ تَهْوِي إِلَيْنَا، لِأَنَّهَا خُلِقَتْ مِمَّا خُلِقْنَا، ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ: * كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْأَبْرَارِ لَفِي عَلَيِّينَ * وَمَا أَدْرَاكَ مَا عَلَيُّونَ * كِتَابٌ مَرْفُومٌ * يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ ^(۲) وَخَلَقَ عِدْوَتَنَا مِنْ سَجِّينَ ^(۳)، وَخَلَقَ قُلُوبَ شِيعَتِهِمْ مِمَّا خَلَقَهُمْ مِنْهُ، وَأَبْدَانَهُمْ مِنْ دُونِ ذَلِكَ، فَقُلُوبُهُمْ تَهْوِي إِلَيْهِمْ، لِأَنَّهَا خُلِقَتْ مِمَّا خُلِقُوا مِنْهُ، ثُمَّ تَلَا

۱. عَلَيِّينَ جمع كلمه «علی» به معنای بالاترین است. بنابر این علّیین یعنی بالاترین موجودات خلق شده و گاهی نیز با بسط معنا، به معنای مکانی است که ایشان در آن ساکن هستند.

۲. المطففين (۸۳): ۲۱ - ۱۷.

۳. «سجّین» متضاد علّیین و به معنای منطقه‌ای بسیار پست و پایین است.

هَذِهِ الْآيَةُ: ﴿كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَارِ لَفِي سِجِّينٍ * وَمَا أَدْرَاكَ مَا سِجِّينٌ * كِتَابٌ مَرْقُومٌ﴾^(١).

بَابُ أَنَّ الْجِنَّ يَأْتِيهِمْ فَيَسْأَلُونَهُمْ عَنْ مَعَالِمِ دِينِهِمْ وَيَتَوَجَّهُونَ فِي أُمُورِهِمْ

۷- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ صَالِحِ بْنِ أَبِي حَمَّادٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَوْرَمَةَ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ النَّضْرِ، عَنِ الثُّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ قَالَ: كُنْتُ مُزَامِلًا لِجَابِرِ بْنِ يَزِيدَ الْجُعْفِيِّ، فَلَمَّا أَنْ كُنَّا بِالْمَدِينَةِ دَخَلَ عَلَيَّ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام فَوَدَّعَهُ وَخَرَجَ مِنْ عِنْدِهِ وَهُوَ مَسْرُورٌ حَتَّى وَرَدْنَا الْأَخْيَرَةَ - أَوَّلَ مَنْزِلٍ نَعْدِلُ مِنْ فَيْدٍ إِلَى الْمَدِينَةِ ^(۱) - يَوْمَ جُمُعَةٍ فَصَلَّيْنَا، الزَّوَالَ فَلَمَّا نَهَضَ بَنُو الْبَعِيرِ إِذَا أَنَا بِرَجُلٍ طَوَالَ آدَمَ مَعَهُ كِتَابٌ، فَتَنَاوَلَهُ جَابِرٌ فَتَنَاوَلَهُ فَقَبَّلَهُ وَوَضَعَهُ عَلَى عَيْنَيْهِ وَإِذَا هُوَ: مِنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ إِلَى جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ وَعَلَيْهِ طِبْنٌ أَسْوَدٌ رَطْبٌ، فَقَالَ لَهُ: مَتَى عَهْدُكَ بِسَيِّدِي؟ فَقَالَ: السَّاعَةَ، فَقَالَ لَهُ: قَبْلَ الصَّلَاةِ أَوْ بَعْدَ الصَّلَاةِ؟ فَقَالَ: بَعْدَ الصَّلَاةِ، فَقَالَ الْخَاتَمُ وَأَقْبَلَ يَقْرَؤُهُ وَيَقْبِضُ وَجْهَهُ حَتَّى أَتَى عَلَى آخِرِهِ، ثُمَّ أَمْسَكَ الْكِتَابَ فَمَا رَأَيْتُهُ ضَاحِكًا وَلَا مَسْرُورًا حَتَّى وَاقَى الْكُوفَةَ، فَلَمَّا وَافَيْنَا الْكُوفَةَ لَيْلًا بَتُّ لَيْلِي، فَلَمَّا أَصْبَحْتُ أَتَيْتُهُ إِعْظَامًا لَهُ فَوَجَدْتُهُ قَدْ خَرَجَ عَلَيَّ وَفِي عُنُقِهِ كِعَابٌ، قَدْ عَلَّقَهَا وَقَدْ رَكِبَ قَصَبَةً وَهُوَ يَقُولُ: «أَجِدُ مَنْصُورَ بْنَ جُمُورٍ

۱. نعمان بن بشیر و جابر بن یزید [جعفی، در حال سفر از مدینه به کوفه بودند. فید دو راهی مدینه، چه به سمت کوفه و چه به سمت بصره، است؛ نعمان بیان می‌کند که آنها در آخرجه توقف کردند (توقفگاه قبل از فید) و آن مکان را به این بیان وصف کرده است: «نخستین منزل در مسیر فید به مدینه»؛ به دلیل این که او یک کوفی بوده است، جاده را از جایی در نظر گرفته که کوفه مبدأ حرکت بوده باشد، نه مقصد.

باب أن الجن يأتهم فيسألونهم عن معالم دينهم ويتوجهون في أمورهم ٢٦٥

أَمِيرًا غَيْرَ مَأْمُورٍ» وَأَبْيَاتًا مِنْ نَحْوِ هَذَا فَنَظَرَ فِي وَجْهِهِ وَنَظَرْتُ فِي وَجْهِهِ فَلَمْ يَقُلْ لِي شَيْئًا وَلَمْ أَقُلْ لَهُ وَأَقْبَلْتُ أَبْكَى لِمَا رَأَيْتُهُ وَاجْتَمَعَ عَلَيَّ وَعَلَيْهِ الصَّبِيَّانُ وَالنَّاسُ، وَجَاءَ حَتَّى دَخَلَ الرَّحْبَةَ وَأَقْبَلَ يَدُورُ مَعَ الصَّبِيَّانِ وَالنَّاسُ يَقُولُونَ: جُنَّ جَابِرُ بْنُ يَزِيدَ جُنَّ، قَوَّ اللَّهُ مَا مَضَتْ الْأَيَّامُ حَتَّى وَرَدَ كِتَابُ هِشَامَ بْنِ عَبْدِ الْمَلِكِ إِلَى وَالِيهِ أَنْ انْظُرْ رَجُلًا يُقَالُ لَهُ: جَابِرُ بْنُ يَزِيدَ الْجُعْفِيُّ فَاضْرِبْ عُنُقَهُ وَابْعَثْ إِلَيَّ بِرَأْسِهِ، فَالْتَمَعْتُ إِلَى جُلُوسَائِهِ فَقَالَ لَهُمْ: مَنْ جَابِرُ بْنُ يَزِيدَ الْجُعْفِيُّ؟ قَالُوا: أَصْلَحَكَ اللَّهُ كَانَ رَجُلًا لَهُ عِلْمٌ وَفَضْلٌ وَحَدِيثٌ، وَحَجَّ فَجُنَّ وَهُوَ ذَا فِي الرَّحْبَةِ مَعَ الصَّبِيَّانِ عَلَى الْقَصَبِ يَلْعَبُ مَعَهُمْ، قَالَ: فَأَشْرَفَ عَلَيْهِ فَإِذَا هُوَ مَعَ الصَّبِيَّانِ يَلْعَبُ عَلَى الْقَصَبِ، فَقَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي عَاقَانِي مِنْ قَتْلِهِ، قَالَ: وَلَمْ تَمِضِ الْأَيَّامُ حَتَّى دَخَلَ مَنْصُورُ بْنُ جُمُهورٍ الْكُوفَةَ وَصَنَعَ مَا كَانَ يَقُولُ جَابِرٌ.^(١)

١. منصور بن جمهور بن حصن الكلبي (متوفى: حدود ٧٥٠/١٣٣) در زمان امویان سرباز بود. او به همراه یزید بن الولید (پسر عبدالملک) در سال ٧٤٤/١٢٦ به سمت عراق حرکت کرد و گفته می‌شود که با این ادعای دروغین که یزید او را برای حکومت عراق منصوب کرده است، به مدت ٤٠ روز در آنجا حکومت کرد. سپس آن مکان را ترک کرد و به سمت سند رفت و در آنجا نیز مدتی حکومت کرد. هنگامی که نخستین خلیفه عباسی، سفاح (٧٥٠/١٣٢) به قدرت رسید، موسی بن کعب را برای جنگ با منصور فرستاد. منصور از جنگ گریخت و در «مغازه» (این بیابان بین سند و سجستان [سیستان] قرار دارد) از تشنگی مُرد (طبری، تاریخ، ج ٢، ص ١٧٦٧، ١٧٩٤، ١٧٩٨، ١٧٩٧، ١٨٠٠، ١٨٠٣، ١٨٠٤، ١٨٠٩، ١٨٥٠، ١٨٣٦، ١٨٥٤، ١٨٥٥، ١٨٨٣ تا ١٨٨٥، ١٨٦٥، ١٩٠٥ تا ١٩٠٨، ١٩١٥، ١٩٣٨، ١٩٦٤ تا ١٩٦٩، ١٩٧٧، ١٩٧٩ و ج ٣، ص ٨٠ و ٧٥ و ٧٢؛ ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ج ٥، ص ٢٧٠، ٢٨١، ٢٨٦، ٢٨٨، ٢٩٧، ٢٩٥، ٣٠٢، ٣٠٦، ٣٢٧، ٣٢٤، ٣٣٤، ٣٥٤، ٣٧١ و ٣٧٢، ٤٤٥، ٤٥٣؛ ابن حزم، جمهرة انساب العرب، ص ٤٥٨؛ زرکلی، الاعلام، ج ٨، ص ٢٣٦ - ٢٣٥؛ درباره ادعای کذب ابن جمهور، رجوع شود به: خلیفه بن خیاط، التاریخ، ج ٢، ص ٣٦٩ و الذهبی، تاریخ الاسلام، ج ٨، ص ٥٤٣).

→ امام باقر علیه السلام در سال ۷۳۳/۱۱۴ به شهادت رسیدند. بنابراین ایشان باید پیامشان [به جابر] را حداقل ۱۲ سال قبل از وقایع مربوط به منصور بن جمهور [حکومت وی در عراق در سال ۱۲۶] فرستاده باشند. در این باره باید به جابر بن یزید که امام باقر علیه السلام برایش نامه فرستاده‌اند توجه داشته باشیم. در آن نامه، امام [وقایع] آینده [دستور هشام بن عبدالملک مبنی بر کشتن جابر] را پیش‌بینی کرده و به جابر خبر داده‌اند [و به جابر دستور دادند در آینده خود را به دیوانگی بزنند]. بنابراین، جابر [زمانی که منصور به حکومت عراق رسید] خود را به دیوانگی زد و تا پایان وقایع [دوران حکومت منصور] در این دیوانگی مصنوعی باقی می‌ماند [و از این طریق، همان‌طور که در حدیث نیز آمده است، منصور بن جمهور از به قتل رساندن جابر منصرف گشته و جابر نیز از این طریق از کشته‌شدن مصون ماند]. در پایان نیز مردم دانستند که او هرگز دیوانه نبوده است.

بَابُ أَنَّهُ لَيْسَ شَيْءٌ مِنَ الْحَقِّ فِي يَدِ النَّاسِ إِلَّا مَا خَرَجَ مِنْ عِنْدِ الْأَئِمَّةِ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَأَنَّ كُلَّ شَيْءٍ لَمْ يَخْرُجْ مِنْ عِنْدِهِمْ فَهُوَ بَاطِلٌ

۶- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ بَدْرِ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: حَدَّثَنِي سَلَامٌ أَبُو عَلِيٍّ الْخَرَّاسَانِيُّ، عَنْ سَلَامِ بْنِ سَعِيدٍ الْمَخْزُومِيِّ قَالَ: بَيْنَا أَنَا جَالِسٌ عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِذْ دَخَلَ عَلَيْهِ عَبَّادُ بْنُ كَثِيرٍ غَائِبُ أَهْلِ الْبَصْرَةِ وَابْنُ شُرَيْجٍ^(۱) فَفِيهِ أَهْلُ مَكَّةَ وَعِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَيْمُونُ الْقَدَاحُ مَوْلَى أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فَسَأَلَهُ عَبَّادُ بْنُ كَثِيرٍ فَقَالَ: يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ فِي كَمِ ثَوْبٍ كُفِّنَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ؟ قَالَ: فِي ثَلَاثَةِ أَثْوَابٍ، ثَوْبَيْنِ صُحَارِيِّينَ وَثَوْبٍ حَبْرَةٍ، وَكَانَ فِي الْبُرْدِ قَلْعَةً، فَكَأَنَّمَا ارْزَوْا عَبَّادُ بْنُ كَثِيرٍ مِنْ ذَلِكَ، فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: إِنَّ نَحْلَةَ مَرْيَمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّمَا كَانَتْ عَجْوَةً^(۲)، وَنَزَلَتْ مِنَ السَّمَاءِ، فَمَا نَبَتَ مِنْ أَصْلِهَا كَانَ عَجْوَةً وَمَا كَانَ مِنْ لُقَاطٍ فَهُوَ لَوْنٌ^(۳)، فَلَمَّا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِهِ، قَالَ عَبَّادُ بْنُ كَثِيرٍ لِابْنِ شُرَيْجٍ: وَاللَّهِ مَا أَدْرِي مَا

۱. ضبط صحیح این کلمه «ابن جریج» است، یعنی عبدالملک بن عبدالعزیز بن جریج، فقیه و محدث وقاری مکی (۶۶۹/۸۰ - ۷۶۷/۱۵۰)، که در زمان خود فقیه مکه بود و احادیث زیادی روایت کرد.

۲. بنگرید به: قرآن کریم، آیه ۳۳ تا ۳۶ سوره مریم (۱۹).

۳. رشد درخت خرما، یا از طریق دانه هاست یا از شاخه های نورسته که نزدیک پایه ساقه می رویند. شاخه های نورسته، ویژگی های نخل های اصلی را دوباره تولید می کنند، در حالی که که بذرها نمی توانند [چنین کاری را انجام دهند].

هَذَا الْمَثَلُ الَّذِي صَرَّبَهُ لِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ، فَقَالَ ابْنُ شَرِيحٍ: هَذَا الْغَلَامُ يُخَيِّرُكَ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ - يَعْنِي مَيْمُونٌ - فَسَأَلَهُ فَقَالَ مَيْمُونٌ: أَمَا نَعْلَمُ مَا قَالَ لَكَ؟ قَالَ: لَا وَاللَّهِ، قَالَ: إِنَّهُ صَرَّبَ لَكَ مَثَلٌ نَفْسِهِ فَأَخْبَرَكَ أَنََّّهُ وَلَدٌ مِنْ وَلَدِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَعِلْمُ رَسُولِ اللَّهِ عِنْدَهُمْ، فَمَا جَاءَ مِنْ عِنْدِهِمْ فَهُوَ صَوَابٌ وَمَا جَاءَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِهِمْ فَهُوَ لِقَاطٌ.

بَابُ فِيمَا جَاءَ أَنَّ حَدِيثَهُمْ صَعْبٌ مُسْتَصْعَبٌ

- ۴- أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ مُوسَى، عَنْ هَارُونَ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ مَسْعَدَةَ بْنِ صَدْقَةَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: ذُكِرَتِ التَّقِيَّةُ يَوْمًا عِنْدَ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عليه السلام فَقَالَ: وَاللَّهِ لَوْ عَلِمَ أَبُو ذَرٍّ مَا فِي قَلْبِ سَلْمَانَ لَقَتَلَهُ وَلَقَدْ آخَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بَيْنَهُمَا^(۱)، فَمَا ظَنُّكُمْ بِسَائِرِ الْخَلْقِ: إِنَّ عِلْمَ الْعُلَمَاءِ صَعْبٌ مُسْتَصْعَبٌ، لَا يَحْتَمِلُهُ إِلَّا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ أَوْ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ أَوْ عَبْدٌ مُؤَنَّنٌ ائْتَمَحَنَ اللَّهُ قَلْبَهُ لِلْإِيمَانِ، فَقَالَ: وَإِنَّمَا صَارَ سَلْمَانُ مِنَ الْعُلَمَاءِ لِأَنَّهُ امْرُؤٌ مِمَّا أَهْلَ الْبَيْتِ، فَلِذَلِكَ نَسَبْتُهُ إِلَى الْعُلَمَاءِ.
- ۵- أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ الْعَبَّاسِ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُسْكَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْحَالِقِ وَأَبِي بَصِيرٍ قَالَ:

۱. سلمان به صبر و شکیبایی و ابوذریه به تندمزاجی شهرت داشت. بنابراین، سلمان توانایی تحمل برخی حقایق خاص را داشت؛ حقایقی که اگر ابوذریه آنها را می دانست، برای دفاع از آنها وارد مجادله با دیگران شده و در نتیجه احتمال داشت کشته شود. اگرچه آن دو آنقدر با یکدیگر نزدیک بودند که پیامبر ﷺ آنها را خویشاوند خوانده و میان این دو پیمان اخوت برقرار کردند، اما از تفاوت های بارز آن دو، توانایی آنها در تقیه بود. امام علی بن حسین علیه السلام وجود این گونه تفاوتها را در میان افرادی با شخصیت های بزرگ و بسیار نزدیک مثال زده اند. ایشان خاطرنشان کرده اند این دو شخصیت بزرگ و عالی مقام تفاوت های شخصیتی بسیاری دارند و [اختلافات فراوانی که] افراد متفاوت دیگر و با توانایی های مختلف در شناخت و پذیرش حقایق مشکل دارند (مانند علمی که خداوند به انمه و پیامبران علیهم السلام داده است)، همانند اختلاف میان این دو شخص است.

قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: يَا أَبَا مُحَمَّدٍ إِنَّ عِنْدَنَا وَاللَّهِ سِرًّا مِنْ سِرِّ اللَّهِ، وَعِلْمًا مِنْ عِلْمِ اللَّهِ، وَاللَّهُ مَا يَحْتَمِلُهُ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ وَلَا مُؤْنٌ امْتَحَنَ اللَّهُ قَلْبَهُ لِلْإِيمَانِ وَاللَّهُ مَا كَلَّفَ اللَّهُ ذَلِكَ أَحَدًا غَيْرَنَا وَلَا اسْتَعْبَدَ بِذَلِكَ أَحَدًا غَيْرَنَا وَإِنَّ عِنْدَنَا سِرًّا مِنْ سِرِّ اللَّهِ وَعِلْمًا مِنْ عِلْمِ اللَّهِ، أَمَرْنَا اللَّهَ بِتَبْلِيغِهِ، فَبَلَّغْنَا عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ مَا أَمَرْنَا بِتَبْلِيغِهِ، فَلَمْ نَجِدْ لَهُ مَوْضِعًا وَلَا أَهْلًا وَلَا حَمَالَةً يَحْتَمِلُونَهُ حَتَّى خَلَقَ اللَّهُ لَذَلِكَ أَقْوَامًا، خُلِقُوا مِنْ طِينَةٍ خُلِقَ مِنْهَا مُحَمَّدٌ عليه السلام وَاللَّهُ وَدُرِّيَّتُهُ عليه السلام وَمِنْ نُورٍ خَلَقَ اللَّهُ مِنْهُ مُحَمَّدًا وَدُرِّيَّتَهُ وَصَنَعَهُمْ بِفَضْلِ رَحْمَتِهِ الَّتِي صَنَعَ مِنْهَا مُحَمَّدًا وَدُرِّيَّتَهُ، فَبَلَّغْنَا عَنِ اللَّهِ مَا أَمَرْنَا بِتَبْلِيغِهِ، فَقَبِلُوهُ وَاحْتَمَلُوا ذَلِكَ، [فَبَلَّغَهُمْ ذَلِكَ عَنَّا فَقَبِلُوهُ وَاحْتَمَلُوهُ] وَبَلَّغَهُمْ ذِكْرَنَا فَمَالَتْ قُلُوبُهُمْ إِلَى مَعْرِفَتِنَا وَحَدِيثِنَا، فَلَوْ لَا أَنَّهُمْ خُلِقُوا مِنْ هَذَا لَمَّا كَانُوا كَذَلِكَ، لَا وَاللَّهِ مَا احْتَمَلُوهُ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ أَقْوَامًا لِحُجَّتِهِمِ وَالتَّارِ فَأَمَرْنَا أَنْ نُبَلِّغَهُمْ كَمَا بَلَّغْنَاهُمْ وَشَمَّازُوا مِنْ ذَلِكَ وَنَفَرَتْ قُلُوبُهُمْ وَرَدُّوهُ عَلَيْنَا وَلَمْ يَحْتَمِلُوهُ وَكَذَّبُوا بِهِ وَقَالُوا سَاجِرٌ كَذَّابٌ، فَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَأَنَسَاهُمْ ذَلِكَ، ثُمَّ أَطْلَقَ اللَّهُ لِسَانَهُمْ بِبَعْضِ الْحَقِّ، فَهُمْ يَنْطِقُونَ بِهِ وَقُلُوبُهُمْ مُنْكَرَةٌ، لِيَكُونَ ذَلِكَ دَفْعًا عَنْ أَوْلِيَائِهِ وَأَهْلِ طَاعَتِهِ وَلَوْ لَا ذَلِكَ مَا عُبِدَ اللَّهُ فِي أَرْضِهِ^(۱)، فَأَمَرْنَا بِالْكَفِّ عَنْهُمْ وَالسَّتْرِ وَالْكِتْمَانِ فَأَكْتُمُوا عَمَّنْ أَمَرَ اللَّهُ بِالْكَفِّ عَنْهُ وَاسْتُرُوا عَمَّنْ أَمَرَ اللَّهُ بِالسَّتْرِ وَالْكِتْمَانِ عَنْهُ، قَالَ: ثُمَّ رَزَعَ يَدَهُ وَبَكَى وَقَالَ: اللَّهُمَّ إِنَّ هَؤُلَاءِ لَشِرْذِمَةٌ قَلِيلُونَ فَاجْعَلْ حَيَاتَنَا حَيَاتَهُمْ وَمَمَاتَنَا مَمَاتَهُمْ وَلَا تُسَلِّطْ عَلَيْهِمْ عَدُوًّا لَكَ فَتُفْجِعَنَا بِهِمْ، فَإِنَّكَ إِنْ أَفْجَعْتَنَا بِهِمْ لَمْ تُعْبِدْ أَبَدًا فِي أَرْضِكَ، وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ وَسَلَّم تَسْلِيمًا.

۱. خداوند حتی کافران را به اقرار ظاهری حقایق واداشته است. از این طریق دشمنان مؤمنان واقعی، قادر به تمییز آنها از دیگران نیستند و لذا نمی توانند آنها را از بین ببرند.

بَابُ مَا يَحِبُّ مِنْ حَقِّ الْإِمَامِ عَلَى الرَّعِيَّةِ وَحَقِّ الرَّعِيَّةِ عَلَى الْإِمَامِ

٤- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَمَّادٍ وَغَيْرِهِ، عَنْ حَنَانِ بْنِ سَدِيرٍ الصَّرِيفِيِّ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ: نُعِيَتْ إِلَى النَّبِيِّ صلى الله عليه وآله نَفْسُهُ وَهُوَ صَحِيحٌ لَيْسَ بِهِ وَجَعٌ، قَالَ: نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ، قَالَ: فَتَنَادَى صلى الله عليه وآله الصَّلَاةَ جَامِعَةً وَأَمَرَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارَ بِالسَّلَاحِ وَاجْتَمَعَ النَّاسُ فَصَعِدَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وآله الْمِنْبَرَ فَتَنَعَ إِلَيْهِمْ نَفْسَهُ، ثُمَّ قَالَ: «أَذْكُرُ اللَّهَ الْوَالِيَّ مِنْ بَعْدِي عَلَى أُمَّتِي، إِلَّا يَرْحَمَ عَلَى جَمَاعَةِ الْمُسْلِمِينَ فَأَجَلَ كَيْبَرَهُمْ، وَرَحِمَ ضَعِيفَهُمْ، وَوَقَّرَ عَالِمَهُمْ، وَلَمْ يُضِرَّ بِهِمْ فَيَذِلَّهُمْ، وَلَمْ يُفْقِرْهُمْ فَيُكْفِرْهُمْ، وَلَمْ يُغْلِقْ بَابَهُ دُونَهُمْ فَيَأْكُلْ قَوْبُهُمْ ضَعِيفَهُمْ، وَلَمْ يَخْزِهِمْ فِي بُعُوثِهِمْ^(١)، فَيَقْطَعَ نَسْلَ أُمَّتِي»، ثُمَّ قَالَ: «قَدْ بَلَغْتُ وَنَصَحْتُ فَاشْهَدُوا»، وَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: هَذَا آخِرُ كَلَامٍ تَكَلَّمَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وآله عَلَى مَنبَرِهِ.

١. در اینجا نسخه‌های مختلف کافیه تفاوت دارند. نسخه صحیح عبارت است از: «و لم يجامرهم» (رجوع کنید به: عبدالله بن جعفر الحمیری، قرب الاسناد، ص ٤٨ [در چاپ آل البيت «و لم يُجَمَّرْهُمْ»، قرب الاسناد، ص ١٠٠]؛ علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ٢٢، ص ٤٩٦ و ج ٢٧، ص ٢٤٧؛ علامه مجلسی، مرآة العقول، ج ٤، ص ٣٣٩. ترجمه حاضر [اشاره به ترجمه انگلیسی متن] مطابق عبارت تصحیح شده می‌باشد.

بَابُ أَنَّ الْأَرْضَ كُلَّهَا لِلْإِمَامِ عَلَيْهِ السَّلَام

۵- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَحْمَدَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الثُّعْمَانِ، عَنْ صَالِحِ بْنِ حَمْرَةَ، عَنْ أَبَانِ بْنِ مُصْعَبٍ، عَنْ يُونُسَ بْنِ طَبِيَّانٍ أَوْ الْمُعَلَّى بْنِ خُنَيْسٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَام: مَا لَكُمْ مِنْ هَذِهِ الْأَرْضِ؟ فَتَبَسَّمَ ثُمَّ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى بَعَثَ جَبْرِيلَ عَلَيْهِ السَّلَام وَأَمَرَهُ أَنْ يَخْرِقَ بِإِبْهَامِهِ ثَمَانِيَةَ أَنْهَارٍ فِي الْأَرْضِ^(۱)، مِنْهَا سِيحَانٌ وَجِيحَانٌ وَهُوَ نَهْرُ بَلَخَ وَالْخُشُوعُ وَهُوَ نَهْرُ الشَّائِشِ

۱. این حدیث همچون بسیاری از احادیث دیگر این باب، از احادیث ضعیف (غیر قابل اعتماد) به‌شمار آمده و راجع به آن دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد. به طور مثال، در حدیث آمده است «هشت» رود توسط جبرئیل معین شده، در حالی که تنها نام هفت رود ذکر شده است. همچنین در ذکر نام برخی از رودها نیز تصحیف شده است.

اسامی صحیح رودها در ذیل اشاره شده است:

(۱) رود سیحان (Sarus River) از ترکیه امروزی جریان یافته و به مدیترانه می‌ریزد (رجوع کنید به: ۱۳۱ Le Strange, *The Lands of Eastern Caliphate*, و نقشه شماره ۴ این کتاب).

(۲) رود جیحان [Oxus River] (در برخی نسخه‌های کافیه «جیحون» ضبط شده است) به‌درستی به نام «رودخانه بلخ» شناسانده شده است. عرب‌ها به دلیل مجاورت سیحون به شهر بلخ، آن را «رودخانه بلخ» می‌نامند (رجوع کنید به: همان، ص ۴۴۵ - ۴۳۴ و نقشه شماره ۹).

(۳) سومین رود، همان رودی است که در حدیث به آن اشاره نشده و آن همان رود سیحون (Jaxartes River) است. مسیر بالایی این رود در منطقه فرغانه و مسیر پایینی آن در منطقه

وَمِهْرَانُ وَهُوَ نَهْرُ الْهِنْدِ وَنَيْلُ مِصْرَ وَدَجَلَةُ وَالْفُرَاتُ، فَمَا سَقَتْ أَوْ اسْتَقَّتْ فَهِيَ لَنَا، وَمَا كَانَ لَنَا فَهِيَ لِشِيعَتِنَا، وَلَيْسَ لِعَدُوَّنَا مِنْهُ شَيْءٌ إِلَّا مَا غَصَبَ عَلَيْهِ، وَإِنْ وَلَّيْنَا لَنُفِي أَوْسَعَ فِيمَا بَيْنَ ذِهِ إِلَى ذِهِ - يَعْنِي بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ - ثُمَّ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ: ﴿ قُلْ

چاج (تاشکند امروزی) قرار دارد. این رودخانه همان است که از زمان استقرار مسلمانان اولیه در کرانه پایین رود، آن را به نام رود چاج نامیدند (رجوع کنید به: همان، ص ۴۳۴، ۴۷۷ - ۴۷۶ و نقشه شماره ۹).

۴) خشوع: این نام را در هیچ یک از کتب جغرافیایی قدیم و جدید شرقی و غربی نمی توان یافت. احتمالاً این نام، تصحیف یکی از این دو رود است: وخن آب، یکی از ریزابه های بالایی جیحون [Vakhsh River] است (رجوع کنید به: همان، ص ۴۳۶ - ۴۳۴). یا اخشوا (یا اخش) که همان جریان اصلی رود سیحون است (رجوع کنید به: همان، ص ۴۳۵ و ۴۳۸). هیچیک از این رودها ربطی به «رود چاج» ندارد، این نام همان نام سیحون است که به احتمال زیاد حذف شده یا تغییر یافته [تصحیف شده] است.

بنابراین، احتمالاً متن اصلی این حدیث تا بدین جا اینگونه خواهد بود: سیحان، جیحان (جیحون)، رود بلخ (سیحون)، رود چاج و بعد وخن آب یا اخشاوا. بدین ترتیب برخی از راویان این خبر یا نسخه برداران کتاب، با دیدن نام سیحان و سیحون، با توهم آنکه تکرار شده اند، سیحون را از قلم انداخته اند، سپس نام وخن آب یا اخشاوا را تصحیف کرده و به اشتباه عبارت «رود چاج» را به آن اضافه کرده اند.

۵) مهران، همان ایندوس (Indus) است (همان، ص ۳۳۱). [این رود که به رود سند یا رود هند معروف است در هند و پاکستان امروزی جریان دارد].

البته نام سه رود آخر [نیل مصر، فرات و دجله] کاملاً شناخته شده است. [به نظر می رسد مراد امام در این فرمایش این است که ایشان تمامی جهان اسلام در آن زمان (این رودها در آن زمان حدوداً مرزهای جغرافیایی جهان اسلام را از شرق تا غرب تشکیل می دادند) را نشان داده و بیان فرموده اند که تمامی این مناطق از آن امام است، همان طور که مرحوم کلینی با انتخاب عنوان باب (باب ان الارض كلها للإمام) در صدد القای همین نکته بوده است].

هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا (الْمَغْصُوبِينَ عَلَيْهَا) خَالِصَةً (لَهُمْ) يَوْمَ الْقِيَامَةِ.^(۱)
بِلَا غَصَبٍ.

۸- مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شاذَانَ، وَعَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِيهِ جَمِيعاً، عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ، عَنْ حَفْصِ بْنِ الْبَحْتَرِيِّ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: إِنَّ جَبْرِيلَ عليه السلام كَرَى بِرِجْلِهِ خَمْسَةَ أَنْهَارٍ وَلِسَانُ الْمَاءِ يَتَّبِعُهُ: الْفُرَاتُ وَدِجْلَةُ وَنَيْلُ مِصْرَ وَمِهْرَانٌ وَنَهْرٌ بَلَخٌ فَمَا سَقَتْ أَوْ سَقِيَ مِنْهَا فَلِلْإِمَامِ وَالْبَحْرِ الْمُطِيفُ بِالدُّنْيَا لِلْإِمَامِ.
عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ السَّرِيِّ بْنِ الرَّبِيعِ قَالَ: لَمْ يَكُنِ ابْنُ أَبِي عُمَيْرٍ يَعْدِلُ بِهِشَامَ بْنِ الْحَكَمِ شَيْئاً وَكَانَ لَا يَغُبُّ إِتْيَانَهُ، ثُمَّ انْقَطَعَ عَنْهُ وَخَالَفَهُ وَكَانَ سَبَبَ ذَلِكَ أَنَّ أَبَا مَالِكٍ الْحَضْرَمِيَّ كَانَ أَحَدَ رِجَالِ هِشَامٍ وَوَقَعَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ مُلَاحَاةٌ فِي شَيْءٍ مِنَ الْإِمَامَةِ، قَالَ ابْنُ أَبِي عُمَيْرٍ: الدُّنْيَا كُلُّهَا لِلْإِمَامِ عليه السلام عَلَى جِهَةِ الْمَلِكِ وَإِنَّهُ أَوَّلَى بِهَا مِنَ الَّذِينَ هِيَ فِي أَيْدِيهِمْ، وَقَالَ أَبُو مَالِكٍ: لَيْسَ كَذَلِكَ، أَمْلَأُكَ النَّاسَ لَهُمْ إِلَّا مَا حَكَمَ اللَّهُ بِهِ لِلْإِمَامِ مِنَ الْقِيَّةِ وَالْخُمُسِ وَالْمَغْنَمِ، فَذَلِكَ لَهُ وَذَلِكَ أَيْضاً قَدْ بَيَّنَّ اللَّهُ لِلْإِمَامِ أَيْنَ يَضَعُهُ وَكَيْفَ يَصْنَعُ بِهِ، فَتَرَضَّيَا بِهِشَامَ بْنِ الْحَكَمِ وَصَارَا إِلَيْهِ، فَحَكَمَ هِشَامٌ لِأَبِي مَالِكٍ عَلَى ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ فَقَعَضَ ابْنُ أَبِي عُمَيْرٍ وَهَجَرَ هِشَاماً بَعْدَ ذَلِكَ.^(۲)

۱. الاعراف (۷): ۳۲.

۲. شیخ صدوق در تفسیر ابن بخش حدیث «و دریایی که جهان را دربرداشت» [البحر المطیف بالدنیا] اضافه می‌کند که: و این همان دریای ابسکون است (رجوع کنید به: شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ص ۲۴). ابسکون نام جزیره‌ای در دریای مازندران در خلیج نیم مُردان است (رجوع کنید به: ۳۷۶ p, *Le Strange, The Lands of the Eastern Caliphate*). از این رو گاهی دریای مازندران را ابسکون می‌نامند (رجوع کنید به: یاقوت حموی، معجم البلدان، ج ۱، ص ۳۴۲). دریایی که در این حدیث به آن اشاره شده دریای مازندران است، نه ←

→ یک دریای افسانه‌ای. به علاوه، خود دریا متعلق به امام نبوده است چرا که استفاده اندکی برای امام داشته و همچنین بخش‌هایی از آن در منطقه خارجی واقع شده بود. بلکه زمین‌های حاصلخیز ساحل جنوبی دریا که پیشتر مسلمانان در آن سکنی گزیده بودند، متعلق به امام بود.

بَابُ نَادِرٍ

۱- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَيُّوبَ بْنِ نُوحٍ قَالَ: عَطَسَ يَوْمًا وَأَنَا عِنْدَهُ، فَقُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ مَا يُقَالُ لِلْإِمَامِ إِذَا عَطَسَ؟ قَالَ: يَقُولُونَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْكَ.^(۱)

۲- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ قَالَ: حَدَّثَنِي إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الدِّينَوْرِيُّ، عَنْ عُمَرَ بْنِ زَاهِرٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلَهُ رَجُلٌ عَنِ الْقَائِمِ يُسَلِّمُ عَلَيْهِ بِإِمْرَةِ الْمُؤْمِنِينَ؟ قَالَ: لَا، ذَاكَ اسْمُ سَيِّدِ اللَّهِ بِهِ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام، لَمْ يُسَمَّ بِهِ أَحَدٌ قَبْلَهُ وَلَا يَتَسَمَّى بِهِ بَعْدَهُ إِلَّا كَافِرٌ، قُلْتُ: جُعِلْتُ فِدَاكَ، كَيْفَ يُسَلِّمُ عَلَيْهِ؟ قَالَ: يَقُولُونَ: السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا بَقِيَّةَ اللَّهِ^(۲)، ثُمَّ قَرَأَ ﴿بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ﴾^(۳).

۱. معمولاً پس از آنکه کسی عطسه می‌کند، به او می‌گویند: «عافیت باشد (برحمتک الله)»؛ اما امامان [به دلیل عصمت مطلقه] نیازی به این‌گونه دعاها ندارند [و طلب رحمت برای آنها معنا ندارد]. ایوب بن نوح به همین دلیل سؤالش را مطرح کرد.

۲. امام مهدی علیه السلام را «بقیة الله» می‌نامند؛ زیرا امامان دیگر همگی از دنیا رفته‌اند، ولی ایشان همچنان در قید حیات‌اند.

۳. هود(۱۱): ۸۶.

۳- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْوَشَّاءِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عُمَرَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: لِمَ سُمِّيَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ؟ قَالَ: لِأَنَّهُ يَمِيرُهُمُ الْعِلْمَ، أَمَا سَمِعْتَ فِي كِتَابِ اللَّهِ: ﴿وَنَمِيرُ أَهْلَنَا﴾^(۱) ^(۲).

وَفِي رَوَايَةٍ أُخْرَى قَالَ لِأَنَّ مِيرَةَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْ عِنْدِهِ، يَمِيرُهُمُ الْعِلْمَ.

۱. یوسف (۱۲): ۶۵.

۲. قصد امام در اینجا، ایجاد پیوند لغوی میان «امیر» و «یمیر» نبوده است. «امیر» صفت از ماده «أ م ر» به معنای «امر کردن» ولی «یمیر» فعل ناقص [صیغه] سوم شخص مفرد از ماده «مار» به معنای فراهم کردن است. نکته این حدیث آن است که حضرت علی علیه السلام را به دلیل قدرت دنیوی حضرت که ایشان را از دیگران متمایز می‌کند، امیرالمؤمنین نمی‌خواندند [علت واقعی تسمیه ایشان به امیرالمؤمنین قدرت دنیوی نیست]؛ بلکه جایگاه ایشان ناشی از «پشتوانه» علم دین است [مرحوم استاد از واژه authority استفاده کرده‌اند که می‌توان آن را اصطلاحاً به معنای «حجیت» (یا حجة الله) نیز ترجمه کرد]، که توسط پیامبر به ایشان اعطا شده و پس از ایشان نیز برای ادامه راه امامت به امامان دیگر اعطا می‌شود.

بَابُ فِيهِ نُكْتُ وَنُتِفُّ مِنَ التَّنْزِيلِ فِي الْوَلَايَةِ^(۱)

۱. این باب یکی از ابواب کافی است که لازم است توضیحاتی درباره آن داده شود و یادداشت‌های ذیل باید پیش از مطالعه متن خوانده شوند. این باب، برخی احادیث با موضوعات پیچیده را شامل می‌شود که در باب‌های قبل و بعد، با آنها برخورد خواهیم کرد.

۱. از میان ۹۲ حدیث این باب، ۶۶ مورد ضعیف؛ ۱۳ مورد مجهول (یعنی راوی آنها در اسناد ناشناخته است) و ۲ مورد - یعنی احادیث ۹۱ و ۹۲ - مرسل (یعنی بدون اسناد)، و یک حدیث مرفوع است؛ بنابراین، هیچ‌یک از این ۸۲ روایت، قابل اعتماد نیستند. از میان ۱۰ حدیث باقی‌مانده، ۶ حدیث صحیح و دو حدیث براساس نظر علامه مجلسی، «مجهول، کالصحیح» هستند (یعنی دارای نقل‌کننده‌های ناشناخته در اسناد هستند؛ اما علامه مجلسی آنها را در جایگاه صحیح قرار می‌دهد) و دو حدیث موثق‌اند (یعنی با اینکه صحیح نیستند، [اما از نظر علامه مجلسی] قابل اعتماد شناخته شده‌اند) (علامه مجلسی، *مرآة العقول*، ج ۵، ص ۱ - ۱۶۰). به‌خوبی روشن است که علامه مجلسی بیش از تمامی محدثان، توانایی شناخت احادیث صحیح را دارد. لذا به دلایل فوق، روایاتی که در این باب آمده‌اند، به دلیل ضعف [اکثر آنها]، نمی‌توانند پایه و اساس کشف عقاید امامان دانسته شوند. با این وجود، اگر بخواهیم این روایات را بپذیریم تنها بحث سندی کافی نبوده و باید معنایی که علمای امامیه از متن این احادیث برداشت می‌کنند نیز به آن اضافه نمود.

۲. برای تفسیر این روایات، آنها را به چند گروه تقسیم می‌کنیم و هرکدام از این احادیث دارای بُعد ویژه‌ای است که باید توضیح داده شود. در تمام این طبقه‌بندیها، تنها به اولین نمونه‌ها - که در این باب مطرح می‌شوند - اشاره می‌نماییم. در غیر این صورت، [اگر بخواهیم تمامی این روایات را توضیح بدهیم] این پانویست بسیار طولانی می‌شود. حدیث‌های دیگر این باب [که شماره‌های آنها در انتهای هر تقسیم‌بندی می‌آید]، در هریک از طبقه‌بندی‌ها ارائه شده و مشابه توضیحات ارائه شده در هر گروه می‌باشند.

(الف) نخستین طبقه شامل حدیث‌هایی است که آیه‌ای از قرآن را با «تعیین المراد» (ارائه یک معنای ویژه)، تفسیر می‌کنند؛ مانند حدیث شماره ۷ که مصداق «القریبی» را منحصرأ به امامان علیهم‌السلام تفسیر می‌کند، نه اینکه مصداق آن تمامی خویشاوندان پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم باشد؛ یا حدیث شماره ۱۳ که «امة» را امامان معنا می‌کند. سایر نمونه‌ها عبارت‌اند از: احادیث شماره ۱۵، ۲۲، ۲۳، ۲۸، ۴۴، ۵۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰ تا ۷۲، ۷۷ و ۸۱. همچنین در این باب احادیثی وجود دارد که نشان‌دهنده وقایع خاص (شان نزول) هستند، یعنی با اینکه آیه دارای معنایی عمومی است، اما ارتباطی ویژه با یک واقعه خاص یا یک فرد ویژه دارد (رجوع شود به: احادیث ۶۹ و ۷۱). همچنین [برخی احادیث این باب] بیان تفسیر آیاتی است که در چند واقعه مختلف نازل شده‌اند [و در ظاهر] به چند موضوع مختلف اشاره دارند، اما در حقیقت، همگی یک مطلب واحد مرتبط به هم را بیان می‌کنند؛ مانند حدیث ۷۳.

(ب) دومین طبقه شامل مثال‌هایی از «ذکر المصداق الخفی» است که به سرعت به ذهن کسی خطور نمی‌کند. برای مثال، در حدیث شماره یک می‌خوانیم: «چیزی که توسط روح‌القدس بر قلبت نازل شده است». این فراز آیه نه تنها به «کتاب وحی شده» اشاره دارد، بلکه به «ولایت امیرالمؤمنین» به عنوان یک حجت الهی نیز برمی‌گردد. چرا که ولایت امیرالمؤمنین علیه‌السلام همانند کتاب و تمامی دستورات الهی، چه در بعد اعتقادی و چه در بعد عملی، همگی از سوی خداوند نازل شده‌اند و مسئله ولایت ایشان نیز در ضمن دستورات الهی [نزل علی قبلک] است که بر رسول الله صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم وحی شده است. همچنین، حدیث ۶ هم در این طبقه‌بندی قرار می‌گیرد که در آن امام علیه‌السلام توضیح می‌دهند که نخستین چیزی که از کلمه «فرستاده شده» به ذهن می‌رسد، قرآن است، اما ولایت هم مصداق «أنزل إلیهم» است. دیگر احادیثی که در این طبقه‌بندی جای می‌گیرند، عبارت‌اند از: ۱۱، ۱۸، ۱۹، ۳۰، ۴۲، ۴۸ تا ۵۳، ۵۵، ۵۶، ۷۸، ۸۴، ۸۵ و ۸۸.

(ج) این طبقه به نوعی تفسیر آیات می‌باشد که به عنوان «ذکر اهم المصادیق» شناخته می‌شوند و منظور آنها [بیان] مهم‌ترین مرجع عبارتها یا واژگان است. برای مثال، در حدیث ۲ در مورد واژه «امانة» [در سوره احزاب (۳۳): ۷۲] توضیح داده شده است. تفاسیر متعددی در کتب تفسیری، برای این فراز آیه بیان شده است؛ مانند: مسئولیت پذیرفتن توحید و یا مسئولیت پذیرش نبوت. امام فراز آیه را به ولایت امیرالمؤمنین علیه‌السلام تفسیر می‌کند و می‌فرماید پذیرش توحید آسان‌تر از

پذیرش نبوت است و پذیرش نبوت، آسان‌تر از پذیرش ولایت است؛ لذا پذیرش ولایت، دشوارترین امر است. بنابراین، امامت مهم‌ترین (اهم) امانت برای قبول مسئولیت است که انسان در دنیای ارواح، قبل از خلقت این جهان (منظور عالم ذر است؛ بنگرید به: حدیث ۴ و دیگر احادیث این باب) پذیرفتند. به همین ترتیب، در حدیث ۳، امام واژه «ایمان» را به ولایت تفسیر می‌نمایند؛ زیرا دشوارترین (و لذا مهم‌ترین و لازم‌ترین) جزء اعتقادی است که عدم قبول آن می‌تواند باعث گمراهی مؤمنان شود. دیگر حدیث‌های این طبقه‌بندی عبارت‌اند از: ۵، ۹، ۱۰، ۱۶، ۲۰، ۲۹، ۳۳ تا ۳۶، ۳۹، ۴۰، ۶۶، ۷۷، ۸۲، ۸۳ و ۸۵.

د) احادیثی که در این طبقه قرار می‌گیرند، شامل تفسیر فرمایشاتی است که جنبه کلی (عام) دارند و یک مرجع ویژه را شامل می‌شوند؛ مانند آنچه در حدیث ۴ آمده است که در آن، آیه قرآن اشاره کرده است «برخی از شما» مؤمن هستید [فمنکم مؤمن] و «برخی از شما» کافر هستید [و منکم کافر]. امام در توصیف آن، شرط ایمان را ولایت بیان می‌نمایند (نیز بنگرید به: حدیث ۷۴). همچنین، این طبقه‌بندی شامل تفسیر آیاتی می‌شود که در یک واقعه خاص نازل شده‌اند اما یک مفهوم کلی از آنها استنباط می‌شود و آن مفهوم کلی از آنچه که امام می‌فرمایند قابل برداشت است. به عنوان مثال، حدیث ۸۷؛ در آیه‌ای مکی به بت‌پرستانی اشاره شده است که آنها از پیامبر اکرم ﷺ درباره اصالت الهی [الهی بودن] وحی می‌پرسند؛ اما همچنین پاسخی کلی به پرسش‌هایی است که درباره منشأ الهی موضوعات دیگر است. امام آیه را این چنین تفسیر کرده‌اند که ولایت امیرالمؤمنین علیه السلام نیز جزء آنها است [ولایت امیرالمؤمنین علیه السلام نیز از سوی وحی بوده و در نتیجه منشأ آن الهی است].

ه) این طبقه شامل احادیثی می‌شود که به تأویل قرآن یا به معنای باطنی آن اشاره دارد. تأویل (که در لغت به معنای بازگشت به معنای اصلی است) دارای دو شکل است: اول: بیان ریشه لغوی کلمه یا عبارت؛ و دوم: بیان معنای اصلی یا اولیه عبارت یا کلمه؛ که در اینجا، دومین شکل تأویل منظور نظر ماست. در قرآن نیز آیات به دو بخش محکمات و متشابهات تقسیم شده‌اند: آیات محکم آیاتی هستند که تنها یک تفسیر از آنها امکان‌پذیر است؛ در حالی که متشابهات، آیاتی می‌باشند که معنای ظاهری دارند، اما می‌توان معنای دیگری (باطن) هم برای آنها ارائه داد. با این حال، همان‌طور که در حدیث ۱ از باب ۲۲ کتاب [باب آن الراسخین فی

العلم هم الانمة ﴿١١٣﴾ بیان شد، پرسشی که در اینجا مطرح می‌شود، این است که چه کسی دانش مورد نیاز برای ارائه تفسیر [تأویل] درست از معانی باطنی آیات به او اعطا شده است؟ قرآن این افراد را با عبارت «الراسخون فی العلم» معرفی نموده است. امام در فرمایشات خود مصداق این افراد را تنها پیامبر و امامان بیان کرده است. تأویل با «تنزیل» که منحصرأ از سوی پیامبر بیان شده است، تفاوت دارد.

در حدیث ۹۱ توضیح بیشتری ارائه شده است و در آن، در ضمن بحث در مورد آیات قرآن، تفاوت دقیقی میان تنزیل و تأویل بیان شده است. تنزیل (وحی) معنایی عام‌تر نسبت به قرآن داشته و علاوه بر آن [قرآن]، شامل بخش‌های توضیحی که توسط جبرئیل به پیامبر گفته شده است، نیز می‌گردد؛ اما تأویل به توضیحاتی گفته می‌شود که راسخان در علم ذکر می‌کنند و از طریق وحی بیان نشده است. در پایان همان حدیث، تصریح می‌شود که عبارت توضیحی «او [خداوند] امیرالمؤمنین علیه السلام را در نظر داشت [یعنی امیرالمؤمنین علیه السلام]» جزء تنزیل است. با این حال این عبارت بخشی از قرآن نیست چرا که شخص می‌توانست از عبارت «منظور من این بود [أعنی]» به جای عبارت «منظور او این بود [یعنی]» [که در حدیث به کار رفته است] استفاده کند [چون در حدیث واژه یعنی به کار رفته است معلوم می‌شود فاعل این فعل خداوند است و منظور خدا (و نه امام) در آیه مذکور در حدیث امیرالمؤمنین علیه السلام بوده‌اند]. بنابراین، در اینجا دلالت آشکاری به بخش‌های توضیحی‌ای است که از طریق جبرئیل نازل شده [و جزئی از وحی است] و بنابراین بخشی از تنزیل را تشکیل داده اما درعین حال بخشی از قرآن نیستند.

در حدیث ۱۴ همین باب، توضیحات بیشتری در این زمینه ارائه شده است. آنها که «رسوخ در علم» ندارند، از ماهیت چندمعنایی آیات متشابه سوء استفاده نموده و تفسیری بیان می‌کنند که مناسب با هدفشان باشد و آنها را به هدفشان نزدیک‌تر کند. برای فهمیدن معنای صحیح باطنی آیات، باید بعد از پیامبر صلی الله علیه و آله به امامان رجوع نمود، زیرا [تنها] آنان آگاه به معنای اصلی آنها [آیات متشابه] هستند و قادرند [از طرف خدا مجاز هستند] بیان کنند کلمه یا عبارت به چه معنایی است.

همان حدیث، تشابه بین آیات محکم و متشابه قرآن و همین‌طور هدایت قابل اعتماد و غیرقابل اعتماد را بیان می‌کند. هدایت قابل اعتماد، تنها توسط کسانی انجام می‌شود که خود مرتکب

خطا نمی‌شوند (معصوم)؛ هدایت قابل اعتماد همانند اُم و آیات محکم قرآن [اشاره به هُنَّ اُم الکتاب در آیه قرآن] هستند و هیچ خطایی در آن نیست؛ در حالی که ادعای دیگران درباره هدایت‌گری، غیرقابل اعتماد است؛ مانند آیات متشابه، چرا که تأویلشان توسط کسانی ارانه می‌شود که راسخ در علم نیستند. با این همه، باید توجه داشت که همان‌گونه که آیات متشابه نیازمند تأویل اند، برای آیات غیرمتشابه [محکومات] وجود یک تأویل قابل تصور است.

[در توضیح باید گفت به نظر می‌رسد مرحوم استاد نوعی همانندی میان آیات محکم و آیات متشابه با هدایت قابل اعتماد و هدایت غیرقابل اعتماد بیان کرده‌اند. به این معنا که طبق تعریف ایشان آیات محکم تنها یک معنا داشته و آیات متشابه دارای چند معنا هستند. هدایت قابل اعتماد، همانند آیات محکم که تأویل آنها قابل اعتماد است، تنها یکی بوده و آن هدایتی است که از طریق یک معصوم معرفی شود و از طریق دیگری به دست نمی‌آید. اما هدایت غیر قابل اعتماد همانند آیات متشابه است؛ افرادی که راسخ در علم نیستند، با تأویل آیات متشابه (که این آیات معنای مختلفی دارند)، در پی اغوای دیگران بوده و گونه‌های مختلف هدایت را ارانه می‌کنند که این هدایت، همانند تأویل آیات متشابه قابل اعتماد نیست].

در حدیث ۳۱، آیه‌ای از سوره بقره تفسیر شده است که همان آیه در سوره مائده آیه ۷۰ نیز آمده، و از [سیاق] آن برمی‌آید که (آن آیات) در رابطه با بنی‌اسرائیل هستند. امام [به دلیل اینکه مصداق] «الراسخون در علم» [هستند]، برای آن تأویلی ارانه می‌کنند که محتوای آن آیات، قابل انطباق بر پیامبر اکرم ﷺ و امیرالمؤمنین علی علیه السلام و مسئله ولایت ایشان است. از تأویل مذکور در این حدیث می‌توان دریافت که معنای باطنی این آیه، آن است که همان‌گونه که بنی‌اسرائیل هر آنچه را خوش نمی‌داشتند از جانب پیامبرانشان نمی‌پذیرفتند، برخی از مسلمانان [به مانند بنی‌اسرائیل] از پذیرفتن دستورهای الهی در مورد ولایت اهل بیت علیهم السلام که با خواسته‌های آنها مطابقت نداشت، خودداری کردند؛ زیرا خوشایندشان نبود و [به همین دلیل] دیگران را برگزیدند و مانند بنی‌اسرائیل [که] برخی از پیامبرانشان را که منصوب از جانب خدا بودند، به قتل رساندند، [آنها نیز اهل بیت پیامبر ﷺ را به شهادت رساندند]. مشابه این روایات را در احادیث ۸۸، ۸۰، ۷۹، ۷۶، ۷۵، ۶۷، ۶۱، ۵۴، ۴۶، ۴۱ می‌توان یافت.

→ (و در این طبقه، احادیثی آمده که براساس نوع اول تأویل - که در بخش بالا ذکر شد - به بیان معنای زبان‌شناسی می‌پردازد. یکی از انواع تأویل‌های زبان‌شناسانه، در حدیث ۳۸، در رابطه با کلمه «مصلّین» ارائه شده و بیان شده که «مصلّین» دو معنا دارد: یکی، کسی که نماز می‌خواند و دیگری، اسبی که در یک لحظه به مقصد می‌رسد. نخستین معنا، معنایی بسیار مشخص است و تنها معنای دوم است که باید آن را براساس تأویل درست (یعنی همان تأویلی که امام علیه السلام ارائه کرده‌اند) پذیرفت.

۳. سؤال از تحریف در متن قرآن:

در این بخش به این بحث می‌پردازیم که دیدگاه شیعه درباره متن قرآن فعلی موجود که در نزد مسلمانان می‌باشد، چگونه است؟ آیا از نظر شیعه این قرآن شامل تمام متنی است که بر پیامبر نازل شده و هیچ حذف و اضافه‌ای در آن نشده است؟ در همین بخش، به احادیثی که به این سؤال مرتبط می‌شوند نیز می‌پردازیم.

الف) واژه تحریف برگرفته از ریشه «ح - ر - ف» است و دو صیغه حَرْفَ و حَرَفَ نیز معنای مشابهی را می‌رسانند. این کلمات دارای دو معنا هستند: یکی «تبدیل چیزی از راه و یا شیوه مناسب آن» و دیگری «تغییر (دستکاری) معنای کلمات از معنای دقیقشان» (رجوع شود به *Edward William Lane, Arabic-English Lexicon, vol ۲, p ۵۴۹*). لغت تحریف در بحثهایی که درباره محتوای قرآن صورت گرفته، به کار رفته است؛ زیرا این واژه در سه جا در قرآن ذکر شده است:

- برخی از یهودیان کلمات را از جایشان تغییر می‌دهند (يُحَرِّفُونَ) (نساء: ۴۶).

- به دلیل پیمان‌شکنی‌شان، آنها را لعن و دل‌هایشان را دچار قسوت کردیم. آنان کلمات را از جای خود تغییر می‌دهند (يُحَرِّفُونَ) (مانده: ۵: ۱۳).

- یهودیان، سخت، شونندگان دروغ‌اند؛ شونندگان‌اند برای گروهی دیگر که نزد تو نیامده‌اند (جاسوس آنهایند). آنان کلمات را از جایگاه خود تغییر می‌دهند (يُحَرِّفُونَ) (مانده: ۵: ۴۱).

ب) از دو معنای تحریف که در بالا به آن اشاره شد، دو بحث دیگر نیز در ادامه ارائه می‌شود: در اولی موضوع تغییر در معنای یک کلمه است به هدف تغییر در معنایی که منظور نظر گوینده بوده است (که به آن تحریف معنوی گفته می‌شود)، و سه آیه بالا نمونه آن است. دومی درباره حذف و

یا اضافه کردن کلماتی است (که به آن تحریف لفظی گفته می‌شود). بحث تحریف لفظی باعث منازعاتی بین فرقه‌های مختلف مسلمانان در طول تاریخ شده است. دیدگاه علمای شیعه امامی در رابطه با تحریف لفظی به‌طور مفصل در بابی به نام «حیانة القرآن من التحریف» در کتاب *البیان فی تفسیر القرآن*، اثر آیت الله العظمی سید ابوالقاسم خویی از صفحه ۲۱۵ به بعد بررسی شده است.

در این زمینه، ضروری است که آیات ذیل از سوره بقره را مورد توجه قرار دهیم:

«آیا طمع دارید که به شما ایمان آورند، در حالی که گروهی از آنها هستند که کلام خدا را می‌شنوند، سپس بعد از آن که آن را فهمیدند، تحریفش می‌کنند، در حالی که می‌دانند... گروهی از آنها ایند که اُمی هستند و کتاب را نمی‌دانند مگر آرزوهای خود؛ آنها فقط گمان می‌کنند. پس وای بر کسانی که کتاب را به دست خود می‌نویسند، سپس می‌گویند: «این، از جانب خداست» تا آن را به بهای اندکی بفروشند. پس وای بر آنها، از آنچه دست‌های آنها نوشته و وای بر آنها از آنچه کسب می‌کنند» (بقره (۲): ۷۹ - ۷۵).

معنای ظاهری این آیات، تحریف لفظی است؛ البته باید در نظر داشت این آیات و آیات دیگری که در بالا آمده، درباره متون تورات و انجیل هستند و ارتباطی با بحث مطرح‌شده در اینجا (در مورد قرآن) ندارد.

ج) از طریق بیان نظرات محدثان متقدم شیعه می‌توان به اعتقاد شیعه در مورد تحریف قرآن دست یافت. به عنوان نمونه، جمله‌ای از شیخ صدوق در این زمینه را می‌توان بیان کرد:

«اعتقاد ما بر این است که قرآن که خداوند بر پیامبرش وحی کرده، همانی است که بین دو جلد (بین الدفتین) نازل شده و همانی است که اکنون در دست مردم است و از این چیزی بیشتر نبوده است» (*اعتقادات شیخ صدوق*، ص ۸۴؛ ترجمه انگلیسی *اعتقادات الامامیه*، ص ۷۷).

اگر احادیثی که از امامان نقل شده، به مثابه ادله‌ای برای این ادعا باشد که در قرآن تحریف صورت گرفته، محدثان اولیه شیعه، از جمله شخصیت برجسته‌ای مانند شیخ صدوق، چنین عقیده‌ای نداشته‌اند؛ پس نمی‌توان مدعی شد که [تمامی] شیعیان به تحریف قرآن عقیده دارند.

د) اگر برخی از علمای شیعه به تحریف قرآن اعتقاد داشته‌اند؛ به همان مقدار این ادعا توسط سه خلیفه اول و دیگران نیز مطرح شده است. از این‌رو، باید این سؤال را مطرح نمود که آیا [منظور

از] این تحریف، تحریف معنوی است یا تحریف لفظی؟ محتمل‌ترین نتیجه‌گیری این است که در بیشتر این موارد، تحریف معنوی مدّ نظر است. باید به خاطر داشت در میان احادیث [موجود در کتب شیعه]، نمونه‌هایی هست که در آنها هم [وجود] تحریف و هم تأکید بر کامل بودن و صحیح بودن متن قرآن، در کنار هم ذکر شده است. نمونه‌ای از این احادیث، حدیثی از امام پنجم، امام باقر علیه السلام، است که برای سعدالخير فرستاده‌اند [نام این شخص در کتاب‌های تاریخی سعیدالخير ذکر شده است؛ او فرزند عبدالملک بن مروان، دومین خلیفه مروانی است (ابن سعد، طبقات، ج ۶، ص ۱۶۶؛ طبری، تاریخ، ج ۲، ص ۱۱۷۴؛ ابن عبدربه، العقد الفريد، ج ۴، ص ۴۲۰؛ ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ج ۴، ص ۵۱۹؛ نویری، نهایة الارب، ج ۲۱، ص ۲۷۹)؛ ابن عساکر در مورد او می‌نویسد: «سعید بن عبدالملک بن مروان بن الحکم بن ابی العاص بن امیه، (مکنی به) ابوعثمان و معروف به سعید الخير، یکی از متألّهان (افرادی که خود را وقف خدا کرده و بر انجام عبادت الهی مواظبت دارند) بود. شب هنگام او لباس‌های خود را از تن بیرون می‌کرد و دو لباس از جنس شعر (موی بز) می‌پوشید و به عبادت مشغول می‌شد. او با ریاضت‌کشان کوفه نیز ارتباط داشت» (صلاح الدین المنجد، معجم بنی‌امیه، ص ۶۰ - ۵۹ مأخوذ از تاریخ مدینه دمشق (ابن عساکر، تاریخ مدینه دمشق، ج ۲۱، ص ۲۱۷ - ۲۳۱). جایگاه او در میان بنی‌امیه تا بدان حد بود که در سال ۷۴۴/۱۲۶، زمانی که قدرت بنی‌امیه رو به زوال بود و مردم به شکایت از آنها می‌پرداختند، مروان بن محمد (آخرین حاکم اموی)، نامه‌ای بدین مضمون به او نوشت: «از آنجایی که سعید از متألّهان است، خداوند در خانواده‌ای ارکانی قرار داده است که بر او تکیه می‌کنند و به واسطه‌ی او آنچه را که از آن می‌ترسند، از آنها دور می‌شود و تو بحمدالله یکی از آن اشخاص در خاندان ما (بنی‌امیه) هستی». (در انتهای نامه نیز) محمد بن مروان از سعید درخواست می‌کند که مردم را از ناسزاگویی به ولید بن یزید بن عبداللک (پسر عموی سعید) باز دارد (طبری، تاریخ، ج ۲، ص ۱۷۸۶ - ۱۷۸۵؛ ابن اثیر، الکامل فی التاریخ، ج ۵، ص ۲۸۴؛ العیون والحدائق، ج ۴، ص ۱۳۴؛ احمد زکی صفوت، جمهرة رسائل العرب، ج ۲، ص ۴۶۱ - ۴۶۰). در منابع امامیه و در برخی منابع اهل سنت از جمله کتاب البدایة والنهایة (ج ۹، ص ۶۸)، نام او سعد ذکر شده است. روایت ذیل در کتاب اختصاص شیخ مفید، به نقل از ابوحمزه ثمالی در مورد سعد آمده است: «سعید بن

عبدالملک بن مروان نزد امام باقر علیه السلام رفت؛ ایشان با اینکه او از نسل عبدالملک بن مروان بود، او را سعد الخیر می‌نامیدند. او نزد امام مانند زنان گریه کرد. امام باقر علیه السلام به او فرمودند: چرا گریه می‌کنی؟ سعد پاسخ داد: چرا گریه نکنم حال آنکه من جزء شجره ملعونه هستم (اشاره به آیه ۶۰ سوره اسراء (۱۷)؛ که «الشجرة الملعونة» در این آیه به بنی‌امیه تفسیر شده است)، امام باقر علیه السلام فرمودند: نه تو از آنها نیستی، تو با وجود اینکه از نسل بنی‌امیه هستی، از ما اهل بیت علیهم السلام هستی. مگر آیه قرآن را نخوانده‌ای که خداوند از قول حضرت ابراهیم علیه السلام می‌فرماید: «و من تبعنی فانه منی» (شیخ مفید، *اختصاص*، ص ۸۵؛ علامه مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۶، ص ۳۳۸ - ۳۳۷) و کلینی آن را به دو سند روایت کرده است: [ایشان می‌فرمایند:] «یکی از راهبایی که آنها کتاب را رد کردند (اشاره به آیه ۱۰۱ سوره بقره) از طریق قرائت صحیح حروف آن ولیکن با تغییر حدود آن (حرفوا حدوده) است؛ بنابراین، آنها (متن) قرآن را به درستی نقل کرده‌اند، اما (به دستورات آن) توجه نکرده‌اند. جاهلان به اینکه روایت آن (قرآن) در حافظه آنها ثبت شده خشودند، در حالی که علما به دلیل رها کردن توجه به آن، بسیار غمگین هستند» (کلینی، *الکافی*، ج ۸، ص ۵۳؛ فیض کاشانی، *الوافی*، ج ۵، ص ۲۷۴ و ج ۱۴، ص ۲۴؛ علامه مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۷۸، ص ۳۵۹).

هم در مورد آن دسته از احادیث که در آن بیان شده قرآن به شکلی غیر از آنچه در متن قرآن فعلی آمده، هست (احادیث ۶۴، ۶۰ - ۵۸، ۴۷، ۴۵، ۳۲، ۲۷ - ۲۵، ۲۳، ۸ این باب از *کافی*) باید دانست که نه تنها امامیه راوی این گونه احادیث بوده‌اند، بلکه غیر امامیه نیز چنین کرده‌اند. [منظور مرحوم استاد این است که اهل سنت نیز احادیث فراوانی در مورد تحریف قرآن، چه به اضافه و چه به نقصان، در کتاب‌های خود نقل کرده‌اند و اگر کسی بخواهد شیعه را متهم به اعتقاد به تحریف قرآن کند، اهل سنت نیز همین باور را داشته و اعتقاد به تحریف قرآن اختصاصی به شیعه ندارد. در ادامه ایشان به نمونه‌هایی از این احادیث در کتب اهل سنت اشاره می‌کنند]. این دسته احادیث [در کتب اهل سنت] را می‌توان به گروه‌های زیر تقسیم کرد:

یکم) آنچه در متن رسیده از قرآن، نیامده است:

۱. آیه الرجم (آیه سنگسار)

۲. لا ترغبوا عن آبانکم....

٣. لو أَنَّ لابن آدم...
 ٤. سوره‌ای مانند سوره برآة (توبه)
 ٥. سوره‌ای مانند سوره‌هایی که با «سبح لله» آغاز می‌شود؛ یعنی سوره‌های حديد (٥٧) و حشر (٥٩) و صف (٦١).
 ٦. آية الرضا
 ٧. سوره‌های «الخلع» و «الحفد»
 ٨. آیه آن جاهدوا کما...
 ٩. بَلِّغُوا عَنَّا قَوْمَنَا...
 ١٠. دو آیه که در مصحف نوشته نشده.
- دوم) آیاتی که با متن مصحف موجود متفاوت است:
١. لم یکن... در سوره بينه (٩٨)
 ٢. وعلى الذين يصلون فى الصف...
 ٣. وصلاة العصر...
 ٤. ولو حَمِيتُمْ کَمَا حَمَوْا
 ٥. إِلَّا مِنْ تَاب...
 ٦. وهو أب...
 ٧. أَنْ لَا يَطُوفَ بِهِمَا...
 ٨. إِنِّى أَنَا الرِّزَاق...
 ٩. ونواب الدهر...
 ١٠. ويستعينون...
 ١١. ما سَلَكَكَ يَا فُلَان...
 ١٢. فى مواسم الحج...
 ١٣. متابعات
 ١٤. ولا محدث
 ١٥. والدَّكْرِ والاثنى...

→ ۱۶. إلی أجل مسمی...

(سوم) [گزارش هایی در کتاب‌ها مبنی بر] حذف بخشهایی که از متن مصحف:

۱. [بخشی از] سوره «احزاب»

۲. آنچه از متن قرآن که از بین رفته است (قد ذهب منه قرآن كثير)

۳. آنچه در نتیجه مرگ بسیاری از حافظان قرآن در جنگ یمامه رخ داد (این واقعه سبب شد عثمان به تدوین قرآن دستور دهد).

۴. آنچه از سوره برانت (توبه) از بین رفته است.

۵. آنچه مرتبط به تعداد سوره‌ها و حروف در قرآن است.

چهارم) آنجا که متن روایت شده نسبت به مصحف موجود، افزونی دارد:

المعوذتان (سوره‌های فلق و ناس) براساس مصحف ابن مسعود.

تمامی این روایات و احادیث همگی در صحاح و مستندهای قابل قبول مسلمانان غیرامامی [اهل سنت] نقل شده است.

(و) غیرامامیه، نسخ قرآن را به سه نوع تقسیم می‌کنند: نسخ حکم، نسخ بخشی از متن، نسخ هر دو (یعنی بخشی از متن و بخشی از حکم) و تمامی احادیث نقل شده در بالا مرتبط به نوع دوم و سوم نسخ هستند. تمامی احادیث فوق مرتبط به حوادث بعد از رحلت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است؛ در حالی که نسخ یک آیه، تنها توسط شخص پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و در زمان حیات ایشان قابل انجام بوده و بعد از ایشان قابل پذیرش نیست. اگر این نوع نسخ توسط علمای غیرامامیه نیز پذیرفته شده است، پس تنها نباید به علمای امامیه به دلیل نقل این چنین روایاتی حمله نمود و شیعیان را متهم به اعتقاد به تحریف قرآن نمود [بلکه غیر شیعیان نیز باید آماج این تهمت‌ها قرار بگیرند].

۴. تمامی این بحث، برای امامیه، حول سؤال از مصحف امیرالمؤمنین علیه السلام است که به‌طور مفصل، در پاورقی باب ۳۵ کتاب [باب انه لم یجمع القرآن کله الا الانمة صلی الله علیه و آله وانهم یعلمون علمه کله] شرح گذشت. مبنای ترتیب مصحف امیرالمؤمنین علیه السلام، بر اساس ترتیب نزول قرآن بوده است و علاوه بر متن قرآن، شامل بخشهایی از تفسیری بوده که یا با وحی نازل شده یا از جانب پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده است. این بخشهای تفسیری در هنگام تدوین مصحف، از آن جدا ←

شد. اما همان بخشهای محذوف [که در مصحف امیرالمؤمنین علیه السلام موجود بود و بعدها به تمامی اهل بیت علیهم السلام رسید] بخشی از علم امامان را تشکیل داده‌اند. بنابراین، منظور از «وحی» (تنزیل) در روایات این باب، تنزیل گسترده‌تری بود که شامل بخشهای تفسیری وحی شده می‌شد که توسط امیرالمؤمنین علیه السلام نوشته شده و در مصحف ایشان جمع‌آوری شده بود. شواهد [وجود] این مصحف [نزد انمه علیه السلام] را می‌توان در روایت ۳۲ این باب یافت که در آن به آنچه «در کتاب نوشته شده» اشاره دارد و قاعداً منظور، یک متن مکتوب است که حاوی تفاسیر ارائه شده است. از آنجا که پیامبر هیچ متن مکتوبی نداشتند، بنابراین، آن نوشته‌ها باید نسخه مکتوبی از قرآن باشد که شامل تفاسیر نیز باشد، که این نوشته همان مصحف امیرالمؤمنین علیه السلام علی علیه السلام است.

علاوه بر آن، ما باید به شبهات غیرامامیه پاسخ دهیم که می‌گویند: امامیه به متون دیگری غیر از قرآن اعتقاد دارند که متعلق به حضرت فاطمه علیها السلام می‌باشد و آن را صحیفه حضرت زهرا علیها السلام و جامعه می‌نامند. در پاورقی باب ۴۰ [باب فيه ذكر الصحيفة والجفر والجامعة ومصحف فاطمة علیها السلام] به‌طور دقیق، ماهیت این متون توضیح داده شد و نشان داده شده که این دو، به هیچ وجه جزئی از قرآن نیستند. مصحف حضرت فاطمه علیها السلام متنی است که توسط فرشته (درباره حوادث و اتفاقات) به حضرتش گفته شده و امیرالمؤمنین علیه السلام آن را نوشته‌اند. جامعه نیز مجموعه‌ای از قوانین است که پیامبر به امیرالمؤمنین علیه السلام املاء کرده‌اند.

۵. قرائت قرآن و قرائت اهل بیت علیهم السلام:

یکی از پرسش‌های مرتبط با متن قرآن، این است که از قرآن، قرائت‌های متفاوتی وجود دارد. در اینجا برای پرداختن به قرائت‌های مختلف که از قرآن وجود دارد (و بحث درباره‌ی اعتبار آنها در مجال این بحث نیست)، تنها به این بسنده می‌کنیم که بگوییم یک قرائت خاص موجود است که از امامان برای ما به جا مانده و شیعه آن را به عنوان قرائت معتبر می‌شناسد (البته اگر سلسله روایی [اسناد] آن معتبر باشد). یک مثال جامع از معرفی این قرائت در احادیث امامیه در حدیث ۱۱۹۳ در باب ۱۱۰ کتاب الحجّة [باب فی معرفتهم اولیائهم والتفویض الیهم، حدیث ۳] آمده است.

در باب حاضر، نمونه‌هایی از احادیث مرتبط با قرائت اهل بیت علیهم السلام در احادیث شماره ۲۱ و ۶۱ آمده است. در این دو حدیث [که از نظر متن شباهت دارند]، آیه ۱۹ سوره انعام (۶) آمده و

۱- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا، عَنْ حَنَانِ بْنِ سَدِيرٍ، عَنْ سَالِمِ الْحَتَّاطِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام: أَخْبِرْنِي

أَوْحَى إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنْذِرْكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ] و در آن آیه فراز «مَنْ بَلَغَ» به کار رفته است. اگر در این آیه قرائت اهل بیت علیهم السلام در نظر گرفته شود، معنای آیه باید این گونه باشد: «هر که رسید» و براساس این تفسیر، مفعول فعل حذف شده و در نتیجه فرمایش امام، مفعول این فعل را که «امامت» بوده، بیان کرده است. بنابراین، در قرائت تفاوتی نیست، بلکه تفاوت در معناست؛ چرا که در اکثر تفاسیر نوشته شده، فاعل فعل را محذوف فرض کرده اند و این فاعل [محذوف] را قرآن دانسته و در نتیجه فراز آیه به شکل «مَنْ بَلَغَهُ [القرآن]» تفسیر شده است. با این وجود، اگر بپذیریم که قرائت متفاوتی وجود داشته و آن را به شکل «مَنْ يُبْلَغُ» بدانیم، معنای قابل قبول تری (یعنی هر آنکه از آن مطلع شود) خواهیم داشت؛ بنابراین معنای آیه این می شود یعنی [هر کسی که] مطلع می شود که او جایگاه امامت دارد. در اینجا «يُبْلَغُ» به صیغه مجهول (به معنای «مطلع شده» یا «به او گفته شده») است. همچنین باید توجه داشت که در تفاسیر معمول از قرآن کریم، «مَنْ» در این فراز به ضمیر «کُم» در فراز قبلی آن «لأنذرکم به» بازمی گردد. لذا معنای آیه به صورت «که من شما را هشدار دهم و هشدار دهم هر آن که را...» خواهد بود؛ در حالی که در تفسیر امام در این حدیث، باید لغت «مَنْ» به فاعل فعل هشدار دادن [لأنذر] برگردد و در این حالت، این معنا «که من و هر آن که... شما را به آن وسیله هشدار می دهد» برداشت می شود. احادیث ۶۲ و ۶۳ هم مثالهایی اند که در آنها قرائت اهل بیت علیهم السلام از قرائت مصحف متفاوت است (رجوع شود به: تعلیقه حدیث ۶۲ در این باب).

۶. احادیثی که در آنها چندین آیه قرآن شرح داده شده است. حدیث ۸۳ یکی از چهار حدیث طولانی ای است که در هریک از آنها تعدادی از آیات قرآن توضیح داده شده است. در آنها نیز باید به یکی از روشهایی که در بالا (قسمتهای ۱ تا ۵) گفته شد، عمل نمود. سه حدیث دیگر از این نوع، احادیث ۹۰، ۹۱ و ۹۲ همین باب می باشند. گوناگونی تفاسیر ذکر شده در این تعلیقه را در هنگام خواندن احادیث دیگر، چه در کافی و چه در دیگر کتب شیعی، باید به خاطر داشت.

عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى ﴿ نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ * عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنْذِرِينَ * بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ ﴾ ^(١) قَالَ: هِيَ الْوَلَايَةُ لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام.

٢- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ مِسْكِينٍ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا ﴾ ^(٢)، قَالَ: هِيَ وَلَايَةُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام.

٣- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي زَاهِرٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُوسَى الْحَشَابِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ ﴾ ^(٣)، قَالَ: بِمَا جَاءَ بِهِ مُحَمَّدٌ عليه السلام مِنَ الْوَلَايَةِ وَلَمْ يَخْلِطُوهَا بِوَلَايَةِ فُلَانٍ وَفُلَانٍ، فَهُوَ الْمَلْبَسُ بِالظُّلْمِ.

٤- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ حُبُوبٍ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ نَعِيمٍ الصَّحَّافِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ ﴾ ^(٤)، فَقَالَ: عَرَفَ اللَّهُ إِيمَانَهُمْ بِوَلَايَتِنَا وَكُفْرَهُمْ بِهَا يَوْمَ أَخَذَ عَلَيْهِمُ الْمِيثَاقَ فِي صُلْبِ آدَمَ عليه السلام وَهُمْ ذُرٌّ.

٥- أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ، عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ حُبُوبٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَيْلِ، عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عليه السلام فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ يُوَفُونَ بِالتَّذْرِ ﴾ ^(٥) الَّذِي أَخَذَ عَلَيْهِمْ مِنَ وَلَايَتِنَا.

١. الشعراء (٢٦): ١٩٥ - ١٩٣.

٢. الاحزاب (٣٣): ٧٢.

٣. الانعام (٦): ٨٢.

٤. التغابن (٦٤): ٢.

٥. الانسان (٧٦): ٧.

٦- مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شاذَانَ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى، عَنْ رَبِيعِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِمْ مِنْ رَبِّهِمْ﴾ ^(١)، قَالَ: الْوَلَايَةُ.

٧- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْأَشْعَرِيُّ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْوَشَاءِ، عَنْ مُثَنَّى، عَنْ زُرَّارَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَجَلَانَ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى﴾ ^(٢)، قَالَ: هُمُ الْأَيُّمَةُ عليهم السلام.

٨- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَسْبَاطٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حَمْزَةَ، عَنْ أَبِي بَصِيرٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ (فِي وَلَايَةِ عَلِيٍّ وَوَلَايَةِ الْأَيُّمَةِ مِنْ بَعْدِهِ) فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا﴾ ^(٣) هَكَذَا نَزَلَتْ.

٩- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ النَّضْرِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مَرْوَانَ، رَفَعَهُ إِلَيْهِمْ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ﴾ ^(٤) فِي عَلِيٍّ وَالْأَيُّمَةِ ﴿كَالَّذِينَ آذَوْا مُوسَى فَبَرَأَهُ اللَّهُ مِمَّا قَالُوا﴾ ^(٥).

١٠- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ السَّيَّارِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: سَأَلَهُ رَجُلٌ عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿فَمَنْ اتَّبَعَ هُدَايَ فَلَا يَضِلُّ وَلَا يَشْقَى﴾ ^(٦) قَالَ: مَنْ قَالَ بِالْأَيُّمَةِ وَاتَّبَعَ أَمْرَهُمْ وَلَمْ يَخْزُ طَاعَتَهُمْ.

١. المائدة (٥): ٦٦.

٢. الشورى (٤٢): ٢٣.

٣. الاحزاب (٣٣): ٧١.

٤. الاحزاب (٣٣): ٥٣.

٥. الاحزاب (٣٣): ٦٩.

٦. طه (٢٠): ١٢٣.

١١- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، رَفَعَهُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿لَا أُقْسِمُ بِهَذَا الْبَلَدِ * وَأَنْتَ حِلٌّ بِهَذَا الْبَلَدِ * وَوَالِدٍ وَمَا وَلَدَ﴾ ^(١) قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ وَمَا وَلَدَ مِنَ الْأَيِّمَةِ عليه السلام.

١٢- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ بْنِ أَوْرَمَةَ وَمُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَى﴾ ^(٢) قَالَ: أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْأَيِّمَةُ عليه السلام.

١٣- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْوَشَّاءِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَيَّانٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿وَمِمَّنْ خَلَقْنَا أُمَّةً يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ﴾ ^(٣) قَالَ: هُمْ الْأَيِّمَةُ.

١٤- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ بْنِ أَوْرَمَةَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ﴾ قَالَ: أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام وَالْأَيِّمَةُ، ﴿وَأُخَرُ مَتَشَابِهَاتٍ﴾ قَالَ: فُلَانٌ وَفُلَانٌ، ﴿فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ﴾ أَصْحَابُهُمْ وَأَهْلُ وَلَا يَتَّبِعُهُمْ، ﴿فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ﴾ ^(٤) أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام وَالْأَيِّمَةُ عليه السلام.

١٥- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْوَشَّاءِ، عَنْ مُثَنَّى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَجَلَانَ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ

١. البلد (٩٠): ٣ - ١.

٢. الانفال (٨): ٤١.

٣. الاعراف (٧): ١٨١.

٤. آل عمران (٣): ٧.

الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً^(۱) يَعْنِي بِالْمُؤْمِنِينَ الْأَيْمَةَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، لَمْ يَتَّخِذُوا الْوَلَايَةَ مِنْ دُونِهِمْ^(۲).

۱۶- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُمُهورٍ، عَنْ صَفْوَانَ، عَنِ ابْنِ مُسْكَانٍ، عَنِ الْحَلْبِيِّ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: * وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلْمِ فَاجْنَحْ لَهَا *^(۳) قَالَ: قُلْتُ: مَا السَّلْمُ؟ قَالَ: الدُّخُولُ فِي أَمْرِنَا.

۱۷- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ حُبُوبٍ، عَنْ جَمِيلِ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ زُرَّارَةَ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: * لَتَرْكَبُنَّ طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ *^(۴) قَالَ: يَا زُرَّارَةُ، أَوْ لَمْ تَرْكَبْ هَذِهِ الْأُمَّةَ بَعْدَ نَبِيِّهَا طَبَقًا عَنْ طَبَقٍ فِي أَمْرِ فُلَانٍ وَفُلَانٍ^(۵).

۱۸- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُمُهورٍ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جُنْدَبٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: * وَلَقَدْ وَصَّلْنَا لَهُمُ الْقَوْلَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ *^(۶) قَالَ: إِمَامٌ إِلَى إِمَامٍ.

۱۹- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ حُبُوبٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الثُّعْمَانِ، عَنْ سَلَامٍ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: * قُولُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ

۱. التوبة (۹): ۱۶.

۲. برای معنی «وليجه» بنگرید به یادداشت حدیث شماره ۹۴۹ [باب التمهيص والامتحان، حدیث ۵].

۳. الانفال (۸): ۶۱.

۴. الانشقاق (۸۴): ۱۹.

۵. این فرمایش امام به این معناست که جامعه دچار مشکلات پی در پی شد و دلیل آن اقدامات حکامی بود که پس از پیامبر (ص)، روی کار آمدند.

۶. القصص (۲۸): ۵۱.

إِنِّينَا ﴿١﴾ قَالَ إِنَّمَا عَنَى بِذَلِكَ عَلِيًّا عَلَيْهِ السَّلَامُ وَقَاطِمَةَ وَالْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ وَجَرَتْ بَعْدَهُمْ فِي الْأَيَّامَةِ عَلَيْهِ السَّلَامُ، ثُمَّ يَرْجِعُ الْقَوْلُ مِنَ اللَّهِ فِي النَّاسِ فَقَالَ: ﴿ فَإِنْ آمَنُوا (يَعْنِي النَّاسَ) بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ (يَعْنِي عَلِيًّا وَقَاطِمَةَ وَالْحَسَنَ وَالْحُسَيْنَ وَالْأَيَّامَةَ عَلَيْهِ السَّلَامُ) فَقَدْ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ ﴾ (٢).

٢٠- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الرَّشَاءِ، عَنْ مُثَنَّى، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَجَلَانَ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿ إِنَّ أَوَّلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لِلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا ﴾ (٣) قَالَ: هُمْ الْأَيَّامَةُ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَمَنِ اتَّبَعَهُمْ.

٢١- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الرَّشَاءِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَائِذٍ، عَنِ ابْنِ أُذَيْنَةَ، عَنْ مَالِكِ الْجُهَنِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ وَأَوْحِي إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنَ لِأُنْذِرْكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ ﴾ (٤) قَالَ: مَنْ بَلَغَ أَنْ يَكُونَ إِمَامًا مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ فَهُوَ يُنْذِرُ بِالْقُرْآنِ كَمَا أَنْذَرَ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ.

٢٢- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُفَضَّلِ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَى آدَمَ مِنْ قَبْلِ قَنُوسِي وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا ﴾ (٥) قَالَ عَهِدْنَا إِلَيْهِ فِي مُحَمَّدٍ وَالْأَيَّامَةِ مِنْ بَعْدِهِ، فَتَرَكَ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ عَزْمٌ، أَنَّهُمْ هَكَذَا، وَإِنَّمَا سُمِّيَ أَوَّلُ الْعَزْمِ أَوَّلِي الْعَزْمِ، لِأَنَّهُ عَهِدَ إِلَيْهِمْ فِي مُحَمَّدٍ وَالْأَوْصِيَاءِ مِنْ بَعْدِهِ وَالمُهْدِيِّ وَسِيرَتِهِ وَأَجْمَعَ عَزْمُهُمْ عَلَى أَنَّ ذَلِكَ كَذَلِكَ وَالْإِفْرَارُ بِهِ.

١. البقرة (٢): ١٣٦.

٢. البقرة (٢): ١٣٧.

٣. آل عمران (٣): ٦٨.

٤. الانعام (٦): ١٩.

٥. طه (٢٠): ١١٥.

٢٣- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِهِ: ﴿ وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَى آدَمَ مِنْ قَبْلِ ﴾ كَلِمَاتٍ فِي مُحَمَّدٍ وَعَلِيٍّ وَفَاطِمَةَ وَالْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ وَالْأَيْمَةِ عليها السلام مِنْ ذُرِّيَّتِهِمْ ﴿ فَنَسِي ﴾ ^(١) هَكَذَا وَاللَّهُ نَزَلَتْ عَلَى مُحَمَّدٍ صلى الله عليه وآله وسلم.

٢٤- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَيْنِ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ خَالِدِ بْنِ مَادٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفَضْلِ، عَنِ الثَّمَالِيِّ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: أَوْحَى اللَّهُ إِلَى نَبِيِّهِ صلى الله عليه وآله وسلم: ﴿ فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ إِنَّكَ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴾ ^(٢) قَالَ: إِنَّكَ عَلَى وَلايَةِ عَلِيٍّ وَعَلِيٌّ هُوَ الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ.

٢٥- عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْبَرْقِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ، عَنْ عَمَّارِ بْنِ مَرْوَانَ، عَنْ مُنْخَلٍ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: نَزَلَ جَبْرِئِلُ عليه السلام بِهَذِهِ الْآيَةِ عَلَى مُحَمَّدٍ صلى الله عليه وآله وسلم هَكَذَا: ﴿ يَنْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ ﴾ (فِي عَلِيٍّ) بَغْيًا ^(٣).

٢٦- وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ، عَنْ عَمَّارِ بْنِ مَرْوَانَ، عَنْ مُنْخَلٍ، عَنْ جَابِرٍ قَالَ: نَزَلَ جَبْرِئِلُ عليه السلام بِهَذِهِ الْآيَةِ عَلَى مُحَمَّدٍ هَكَذَا: ﴿ وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا ﴾ (فِي عَلِيٍّ) فَأَتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ ^(٤).

١. طه (٢٠): ١١٥.

٢. الزخرف (٤٣): ٤٣.

٣. البقرة (٢): ٩٠.

٤. البقرة (٢): ٢٣.

٢٧- وبهذا الإسناد، عن مُحَمَّد بن سِنَان، عن عَمَّار بن مَرْوَانَ، عن مُنْخَلٍ، عن أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: نَزَلَ جَبْرِيلُ عليه السلام عَلَى مُحَمَّدٍ عليه السلام بِهِذِهِ الْآيَةُ هَكَذَا: * يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا (فِي عَلِيٍّ) نُوراً مُبِيناً * ^(١)

٢٨- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي طَالِبٍ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ بَكَّارٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام: * وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ (فِي عَلِيٍّ) لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ * ^(٢)

٢٩- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الرَّشَاءِ، عَنْ مِثْقَى الْحَنَاطِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَجَلَانَ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: * يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اذْخُلُوا فِي السَّلَامِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ * ^(٣) قَالَ: فِي وَلَا يَتَّبِعُوا.

٣٠- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ إِدْرِيسَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ، عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَوْلُهُ جَلَّ وَعَزَّ: * بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ^(٤) قَالَ: وَلَا يَتَّبِعُهُمْ، * وَالْآخِرَةَ خَيْرٌ وَأَبْقَى * ^(٥) قَالَ: وَلَا يَتَّبِعُهُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام، * إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى * صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى * ^(٦)

١. ابن حديث، علاوه بر ضعف سندى، بخشى از آن - كه دو عبارت قرآنى با هم تركيب شده و به عنوان شاهد بوده - نيز حذف شده است. احتمالاً دو حديث متفاوت بوده‌اند كه به اين دو آيه ارتباط داشته‌اند (بنگرید به: العياشى، تفسير، ج ١، ص ٢٤٥) [قسمت اول: نساء (٤): ٤٧ - قسمت دوم: نساء (٤): ١٧٤].

٢. النساء (٤): ٦٦.

٣. البقرة (٢): ٢٠٨.

٤. الاعلى (٨٧): ١٦.

٥. الاعلى (٨٧): ١٧.

٦. الاعلى (٨٧): ١٩ - ١٨.

٣١- أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَسَّانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ عَمَّارِ بْنِ مَرْوَانَ، عَنْ مُنْخَلٍ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: ﴿ أَفْكَلَمَا جَاءَكُمْ (مُحَمَّدٌ) بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ (بِمَوْلَاةٍ عَلِيٍّ فَ) اسْتَكَبَرْتُمْ فَفَرِيقًا (مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ) كَذَبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ﴾ ^(١)

٣٢- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ إِدْرِيسَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ، عَنِ الرِّضَاءِ عليه السلام فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ كَبُرَ عَلَى الْمُشْرِكِينَ (بِوَلَايَةِ عَلِيٍّ) مَا تَدْعُوهُمْ إِلَيْهِ ﴾ ^(٢)، يَا مُحَمَّدُ، مِنْ وَلَايَةِ عَلِيٍّ هَكَذَا فِي الْكِتَابِ مَخْطُوطَةٌ.

٣٣- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ هِلَالٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي السَّقَاتِجِ، عَنْ أَبِي بَصِيرٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِ اللَّهِ جَلَّ وَعَزَّ: ﴿ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ ﴾ فَقَالَ: إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ دُعِيَ بِالنَّبِيِّ صلى الله عليه وآله وسلم وَبِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَبِالْأَيِّمَةِ مِنْ وَلَدِهِ عليه السلام، فَيَنْصُبُونَ لِلنَّاسِ، فَإِذَا رَأَوْهُمْ شَبَعَتْهُمْ قَالُوا: ﴿ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي هَدَانَا لِهَذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ ﴾ ^(٣) يَعْنِي: هَدَانَا اللَّهُ فِي وَلَايَةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَالْأَيِّمَةِ مِنْ وَلَدِهِ عليه السلام.

٣٤- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أُورَمَةَ، وَمُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿ عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ * عَنِ النَّبَاِ الْعَظِيمِ ﴾ ^(٤) قَالَ: النَّبَأُ الْعَظِيمُ الْوَلَايَةُ، وَسَلَّكُهُ عَنْ قَوْلِهِ: ﴿ هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ ﴾ ^(٥) قَالَ: وَلَايَةُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام.

٣٥- عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ صَالِحِ بْنِ السَّنْدِيِّ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ بَشِيرٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ

١. متن آیه قرآن چنین است: ﴿ أَفْكَلَمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ... ﴾ (بقره (٢): ٨٧).

٢. الشوری (٤٢): ١٣.

٣. الاعراف (٧): ٤٣.

٤. النبأ (٧٨): ٢ - ١.

٥. الکهف (١٨): ٤٤.

أَبِي حَمْزَةَ، عَنْ أَبِي بَصِيرٍ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا﴾ ^(١) قَالَ: هِيَ الْوَلَايَةُ.

٣٦- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ الْهَمْدَانِيِّ، يَرْفَعُهُ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿وَنَضَعُ الْمَوَازِينَ الْقِسْطَ لِيَوْمِ الْقِيَامَةِ﴾ ^(٢) قَالَ: الْأَنْبِيَاءُ وَالْأَوْصِيَاءُ عليهم السلام.

٣٧- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عُمَرَ بْنِ يَزِيدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُمُهورٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ، عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿إِنِّي يَقْرَأَنِ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدَلُهُ﴾ ^(٣) قَالَ: قَالُوا: أَوْ بَدَّلَ عَلَيْنَا عليهم السلام.

٣٨- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مِهْرَانَ، عَنِ الْحَسَنِ الْقُمِّيِّ، عَنْ إِدْرِيسَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ تَفْسِيرِ هَذِهِ الْآيَةِ ﴿مَا سَلَكَكُمْ فِي سَقَرٍ﴾ قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ ^(٤) قَالَ: عَنَى بِهَا لَمْ نَكُ مِنَ أَتْبَاعِ الْأَيِّمَةِ الَّذِينَ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى فِيهِمْ: ﴿وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ﴾ * أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ ^(٥) أَمَا تَرَى النَّاسَ يُسَمُّونَ الَّذِي يَلِي السَّابِقَ فِي الْحَلَبَةِ مُصَلِّيًّا، فَذَلِكَ الَّذِي عَنَى حَيْثُ قَالَ: ﴿لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ﴾ ^(٦) لَمْ نَكُ مِنَ أَتْبَاعِ السَّابِقِينَ. ^(٧)

١. الروم (٣٠): ٣٠.

٢. الانبياء (٢١): ٤٧.

٣. يونس (١٠): ١٥.

٤. المائدة (٧٤): ٤٣ - ٤٢.

٥. الواقعة (٥٦): ١١ - ١٠.

٦. المائدة (٧٤): ٤٣.

٧. بنگريد به فرهنك ادوارد ويليام لين، ريشه «صل و»:

٣٩- أَخْمَدُ بْنُ مِهْرَانَ، عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْحُسَيْنِيِّ، عَنْ مُوسَى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ يُونُسَ بْنِ يَعْقُوبَ، عَمَّنْ ذَكَرَهُ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿وَأَنْ لَّوِ اسْتَقَامُوا عَلَى الطَّرِيقَةِ لَأَسْقِينَهُمْ مَاءً عَذْقًا﴾ ^(١) يَقُولُ: لِأَشْرَبْنَا قُلُوبَهُمُ الْإِيمَانَ وَالطَّرِيقَةَ هِيَ وَلَايَةُ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ وَالْأَوْصِيَاءِ عليهم السلام.

٤- الْحَسَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُمُهورٍ، عَنْ فَصَّالَةَ بْنِ أَيُّوبَ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا﴾ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: اسْتَقَامُوا عَلَى الْإِيمَةِ وَاجِدًا بَعْدَ وَاحِدٍ، ﴿تَنْزِلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ﴾ ^(١).

٤١- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْوَشَاءِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَيْلِ، عَنْ أَبِي حَمْزَةَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عليه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿قُلْ إِنَّمَا أُعْطِكُمْ بِوَاحِدَةٍ﴾ فَقَالَ: إِنَّمَا أُعْطِكُمْ بِوَلَايَةِ عَلِيٍّ عليه السلام هِيَ الْوَاحِدَةُ الَّتِي قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى: ﴿إِنَّمَا أُعْطِكُمْ بِوَاحِدَةٍ﴾ ^(٢).

[illegible]

١. الجن (٧٢): ١٦.

٢. فصلت (٤١): ٣٠.

٢. مِثْلُ (٣٤): ٤٦.

۴. الف. در اینجا دو آیه مطرح شده است: یکی آیه ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا... لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا﴾ (نساء: ۴):

(۱۳۷)، دوم آیه ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا... لَنْ نُقَبِّلَ تَوْبَتَهُمْ﴾ (آل عمران (۳): ۹۰). شاید سؤال کننده

بِالنَّبِيِّ ﷺ فِي أَوَّلِ الْأَمْرِ، وَكَفَرُوا حَيْثُ عُرِضَتْ عَلَيْهِمُ الْوَلَايَةُ حِينَ قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَهَذَا عَلَيَّ مَوْلَاهُ، ثُمَّ آمَنُوا بِالْبَيْعَةِ لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ﷺ، ثُمَّ كَفَرُوا حَيْثُ مَضَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ، فَلَمْ يَقْرُوا بِالْبَيْعَةِ، ثُمَّ اِزْدَادُوا كُفْرًا بِأَخْذِهِمْ مَنِ بَايَعَهُ بِالْبَيْعَةِ لَهُمْ، فَهَؤُلَاءِ لَمْ يَبْقَ فِيهِمْ مِنَ الْإِيمَانِ شَيْءٌ.

٤٣- وَبِهَذَا الْإِسْنَادُ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ﷺ فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿إِنَّ الَّذِينَ ارْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْهُدَى﴾ (١) فَلَانٌ وَفُلَانٌ وَفُلَانٌ، ارْتَدُّوا عَنِ الْإِيمَانِ فِي تَرْكِ وَلَايَةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ﷺ، قُلْتُ: قَوْلُهُ تَعَالَى: ﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللَّهُ سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ﴾ قَالَ: نَزَلَتْ وَاللَّهُ فِيهِمَا وَفِي أَتْبَاعِهِمَا، وَهُوَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ الَّذِي نَزَلَ بِهِ جَبْرِئُ ﷺ عَلَى مُحَمَّدٍ ﷺ: ﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لِلَّذِينَ كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللَّهُ (فِي عَلَيٍّ ﷺ) سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ﴾ (٢) قَالَ دَعَا بَنِي أُمَيَّةَ إِلَى مِيثَاقِهِمْ أَلَّا يُصَيِّرُوا الْأَمْرَ فِينَا بَعْدَ النَّبِيِّ ﷺ وَلَا يُعْطُونَا مِنَ الْخُمْسِ شَيْئًا، وَقَالُوا: إِنْ أَعْطَيْنَاهُمْ إِيَّاهُ لَمْ يَحْتَاجُوا إِلَى شَيْءٍ، وَلَمْ يُبَالُوا أَنْ يَكُونَ الْأَمْرُ فِيهِمْ، فَقَالُوا: سَنُطِيعُكُمْ فِي بَعْضِ الْأَمْرِ الَّذِي دَعَوْتُمُونَا إِلَيْهِ وَهُوَ الْخُمْسُ أَلَّا نُعْطِيَهُمْ مِنْهُ شَيْئًا، وَقَوْلُهُ: ﴿كَرِهُوا مَا نَزَّلَ اللَّهُ﴾ وَالَّذِي نَزَّلَ اللَّهُ مَا افْتَرَضَ عَلَى خَلْقِهِ مِنَ وَلَايَةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ﷺ، وَكَانَ مَعَهُمْ أَبُو عُبَيْدَةَ وَكَانَ كَاتِبَهُمْ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ:

→ درباره ازدیاد در کفر پرسیده و این دو آیه را باهم خوانده است؛ سپس بعضی از راویان یا کاتبان، متن را باهم در آمیخته اند.

ب. این عبارت در سوره آل عمران (٣) چنین آمده است: «يَقِينًا أَنَا أَنَا أَنَا» که پس از ایمان آوردن، کافر شده، به کفر خود می افزایند...» در اینجا امام بحث خویش را با آیات مختلف قرآنی و مناسب با طرح سؤال کفر پس از ایمان، آغاز می کند.

١. محمد (٤٧): ٢٥.

٢. محمد (٤٧): ٢٦.

﴿ أَمْ أَمْرُؤَا أَمْرًا فَإِنَّا مُبْرِمُونَ • أَمْ يَحْسَبُونَ أَنَّا لَا نَسْمَعُ سِرَّهُمْ وَنَجْوَاهُمْ ﴾^(١)
- الآية - .

٤٤- وبهذا الإسناد، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ
يُالْحَادِ بِظُلْمٍ ﴾^(٢) قَالَ: نَزَلَتْ فِيهِمْ حَيْثُ دَخَلُوا الْكُعْبَةَ فَتَعَاهَدُوا وَتَعَاقَدُوا عَلَى
كُفْرِهِمْ وَجُحُودِهِمْ بِمَا نَزَّلَ فِي أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام، فَالْخُدُوا فِي الْبَيْتِ يَظْلِمُهُمُ الرَّسُولُ
وَوَلِيَّهُ فَبُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ.

٤٥- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَصْبَاطٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي
حَمْزَةَ، عَنْ أَبِي بَصِيرٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ
هُوَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴾^(٣) يَا مَعْشَرَ الْمُكْذِبِينَ حَيْثُ أَنْبَأْتُكُمْ رَسُولَهُ رَبِّي فِي وَلَايَةِ
عَلِيِّ عليه السلام وَالْأَيْمَةِ عليه السلام مِنْ بَعْدِهِ، مَنْ هُوَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ؟ كَذَا أُنْزِلَتْ فِي قَوْلِهِ تَعَالَى:
﴿ إِنْ تَلَوْا أَوْ تُعْرِضُوا ﴾ فَقَالَ: إِنْ تَلَوْا الْأَمْرَ وَتُعْرِضُوا عَمَّا أَمَرْتُكُمْ بِهِ • فَإِنَّ اللَّهَ
كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا^(٤) • وَفِي قَوْلِهِ: ﴿ فَلَنَذِقَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا (بِتَرْكِهِمْ) وَلَايَةَ
أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام) عَذَابًا شَدِيدًا (فِي الدُّنْيَا) وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَشْوَأَ الَّذِي كَانُوا
يَعْمَلُونَ ﴾^(٥).

١. الزخرف (٤٣): ٨٠-٧٨.

٢. الحج (٢٢): ٢٥.

٣. الملك (٦٧): ٢٩.

٤. النساء (٤): ١٣٥.

٥. فصلت (٤١): ٢٧.

۴۶- الْحَسَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَصْبَاطٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ صَبِيحٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ: ﴿ ذَلِكُمْ بِأَنَّهُ إِذَا دُعِيَ اللَّهُ وَحْدَهُ (وَأَهْلُ الْوَلَايَةِ) كَفَرْتُمْ ﴾ ^(۱) ^(۲)

۴۷- عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي بصيرٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ﴿ سَأَلَ سَائِلٌ بِعَذَابٍ وَاقِعٍ * لِلْكَافِرِينَ (بِوَلَايَةِ عَلِيٍّ) لَيْسَ لَهُ دَافِعٌ ﴾ ^(۳)، ثُمَّ قَالَ: هَكَذَا وَاللَّهِ نَزَلَ بِهَا جَبْرِئِلُ عليه السلام عَلَى مُحَمَّدٍ صلى الله عليه وآله.

۴۸- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيْسَى، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ سَنَيْفٍ، عَنْ أَخِيهِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي حمزة، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿ إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ * (فِي أَمْرِ الْوَلَايَةِ) يُؤْفِكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ ﴾ ^(۱) قَالَ: مَنْ أُفِكَ عَنِ الْوَلَايَةِ أُفِكَ عَنِ الْحَقِّ.

۴۹- الْحَسَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُمُهورٍ، عَنْ يُونُسَ قَالَ: أَخْبَرَنِي مَنْ رَفَعَهُ إِلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ *

۱. غافر (۴۰): ۱۲.

۲. نظر به آنکه این حدیث کوتاه شده است، آن را مبهم (دوبهلو) می دانند. ظاهراً معنای حدیث این است که خداوند به تنهایی، قدرت تعیین صاحب منصبان ولایت را دارد. هر چند ممکن است از ظاهر حدیث نوعی تردید در یگانگی خداوند برداشت شود، اما چنین نیست؛ حدیث دیگری در خصوص ادامه همان آیه [وَإِنْ يُشْرَكَ بِهِ تُؤْمِنُوا فَالْحُكْمُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ] وجود دارد که در آن نیز «شریک بودن» ذکر شده تا دیگران را نیز در قدرت خداوند برای تعیین صاحبان ولایت، شریک کند (بنگرید به: علی بن ابراهیم قمی، تفسیر، ج ۲، ص ۲۵۶).

۳. المعارج (۷۰): ۲ - ۱.

۴. الذاریات (۵۱): ۹ - ۸.

وما أذراك ما العقبَةُ • فَكَ رَقَبَةٍ ^(١) يَغْنِي بِقَوْلِهِ: « فَكَ رَقَبَةٍ » وَلَايَةُ
أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام فَإِنَّ ذَلِكَ فَكَ رَقَبَةٍ.

٥٠- وبهذا الإسناد، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: « بَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ
قَدَمٌ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ » ^(٢) قَالَ: وَلَايَةُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام.

٥١- عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْبَرْقِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ
الْفُضَيْلِ، عَنْ أَبِي حَمْزَةَ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: « هَذَانِ خَصْمَانِ اخْتَصَمُوا
فِي رَبِّهِمْ فَالَّذِينَ كَفَرُوا (يُؤَلَّى عَلَى) قُطْعَتٍ لَهُمْ مِنْ نَارٍ » ^(٣).

٥٢- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَوْرَمَةَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ
حَسَّانَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ كَثِيرٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى:
« هُنَالِكَ الْوَلَايَةُ لِلَّهِ الْحَقِّ » ^(٤) قَالَ: وَلَايَةُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام.

٥٣- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْحَطَّابِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانَ، عَنْ
عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: « صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ
أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً » ^(٥) قَالَ: صَبَغَ الْمُؤْمِنِينَ بِالْوَلَايَةِ فِي الْمِيثَاقِ.

٥٤- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيْسَى، عَنْ ابْنِ فَضَالٍ، عَنِ
الْمُقْضَلِ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ الْحُلَيْيِّ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ:
« رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا » ^(٦) يَغْنِي الْوَلَايَةَ، مَنْ دَخَلَ فِي

١. البلد (٩٠): ١٣ - ١١.

٢. يونس (١٠): ٢.

٣. الحج (٢٢): ١٩.

٤. الكهف (١٨): ٤٤.

٥. البقرة (٢): ١٣٨.

٦. نوح (٧١): ٢٨.

الْوَلَايَةِ دَخَلَ فِي بَيْتِ الْأَنْبِيَاءِ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَقَوْلُهُ * إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ^(١) * يَعْنِي الْأَيْمَةَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، وَلَا يَتَّهَمُ مَنْ دَخَلَ فِيهَا دَخَلَ فِي بَيْتِ النَّبِيِّ ﷺ.

٥٥- وَبِهَذَا الْإِسْنَادُ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَيْلِ، عَنِ الرَّضَاءِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: قُلْتُ: * قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ^(٢) * قَالَ: بِوَلَايَةِ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُ هَؤُلَاءِ مِنْ دُنْيَاهُمْ.

٥٦- أَحْمَدُ بْنُ مِهْرَانَ، عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْحَسَنِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَصْبَاطٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنْ زَيْدِ الشَّحَامِ قَالَ: قَالَ لِي أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ - وَنَحْنُ فِي الطَّرِيقِ فِي لَيْلَةِ الْجُمُعَةِ - : اقْرَأْ فَإِنَّهَا لَيْلَةُ الْجُمُعَةِ قُرْآنًا، فَقَرَأْتُ: * إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ (كَانَ) مِيقَاتُهُمْ أَجْمَعِينَ ^(٣) * يَوْمَ لَا يُغْنِي مَوْلَى عَنْ مَوْلَى شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنْصَرُونَ * إِلَّا مَنْ رَحِمَ اللَّهُ ^(٤) * فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ: نَحْنُ وَاللَّهُ الَّذِي رَحِمَ اللَّهَ وَنَحْنُ وَاللَّهُ الَّذِي اسْتَنْتَى اللَّهَ لَكِنَّا نُغْنِي عَنْهُمْ.

١. الاحزاب (٣٣): ٣٣.

٢. يونس (١٠): ٥٨.

٣. فعل «بود» (كان) در این متن وارد شده ولی در برخی نسخه‌های کافی وجود ندارد؛ همچنین در وافی، جلد ۲، صفحه ۲۰؛ بحار الانوار، جلد ۴، صفحه ۱۶۳ و تفسیر نور الثقلین، جلد ۴، صفحه ۶۲۹، «كان» وجود ندارد. علامه مجلسی می‌گوید: «در اکثر نسخه‌های کافی که من دیده‌ام، كان وجود ندارد» (بنگرید به: علامه مجلسی، مرآة العقول، ج ۵، ص ۷۲ - ۷۱). یقیناً زید چنان‌که در اینجا به نظر می‌رسد، آن را به قرآن اضافه نکرده است.

٤. الدخان (٤٤): ٤٢ - ٤٠.

۵۷- أَحْمَدُ بْنُ مِهْرَانَ، عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَالِمٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ: ﴿وَعِيَهَا أُذُنٌ وَاعِيَةٌ﴾ ^(۱) قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وآله: هِيَ أُذُنُكَ يَا عَلِيٌّ.

۵۸- أَحْمَدُ بْنُ مِهْرَانَ، عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفَضِيلِ، عَنْ أَبِي حمزة، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: نَزَلَ جَبْرِئُ عليه السلام بِهَذِهِ الْآيَةِ عَلَى مُحَمَّدٍ صلى الله عليه وآله هَكَذَا: ﴿قَبَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَلَّ مُحَمَّدٍ حَقَّهُمْ﴾ قَوْلًا غَيْرَ الَّذِي قِيلَ لَهُمْ فَأَنْزَلْنَا عَلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا (أَلَّ مُحَمَّدٍ حَقَّهُمْ) رِجْزًا مِنَ السَّمَاءِ بِمَا كَانُوا يَفْسُقُونَ ^(۲).

۵۹- وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ، عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْحَسَنِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفَضِيلِ، عَنْ أَبِي حمزة، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: نَزَلَ جَبْرِئُ عليه السلام بِهَذِهِ الْآيَةِ هَكَذَا: ﴿إِنَّ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَلَّ مُحَمَّدٍ حَقَّهُمْ﴾ لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيَغْفِرَ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ طَرِيقًا إِلَّا طَرِيقَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا وَكَانَ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرًا ^(۳) ثُمَّ قَالَ: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ الرَّسُولُ بِالْحَقِّ مِنْ رَبِّكُمْ (فِي وَلَايَةِ عَلِيٍّ) فَاْمِنُوا خَيْرًا لَكُمْ وَإِنْ تَكْفُرُوا (بِوَلَايَةِ عَلِيٍّ) فَإِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ﴾ ^(۴).

۱. الحاقة (۶۹): ۱۲.

۲. البقرة (۲): ۵۹.

۳. النساء (۴): ۱۶۹ - ۱۶۸.

۴. النساء (۴): ۱۷۰.

۵. در حدیث، از آیه اول «کفرُوا و» افتاده است چرا که [همین حدیث] در تفسیر عیاشی نیز از ابو حمزه روایت شده است (عیاشی، تفسیر، ج ۱، ص ۲۸۵، حدیث ۳۰۷). همچنین در گزارش علی بن ابراهیم از قرائت امام صادق عليه السلام آمده است (علی بن ابراهیم قمی، تفسیر، ج ۱، ص ۱۵۶؛ همچنین بنگرید به: بحرانی، البرهان، ج ۱، ص ۴۲۸).

٦٠- أَحْمَدُ بْنُ مِهْرَانَ - رَحِمَهُ اللَّهُ -، عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ، عَنْ بَكَّارٍ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: هَكَذَا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ فَعَلُوا مَا يُوعَظُونَ بِهِ (فِي عَالِيٍّ) لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ﴾ ^(١).

٦١- أَحْمَدُ، عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ، عَنْ ابْنِ أُذَيْنَةَ، عَنْ مَالِكِ الْجُهَنِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: ﴿وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنَ لِأُنْذِرْكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ﴾ ^(٢) قَالَ: مَنْ بَلَغَ أَنْ يَكُونَ إِمَامًا مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ يُنْذِرُ بِالْقُرْآنِ كَمَا يُنْذِرُ بِهِ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وآله وسلم.

٦٢- أَحْمَدُ، عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ، عَنْ الْحُسَيْنِ بْنِ مَيَّاجٍ، عَمَّنْ أَخْبَرَهُ قَالَ: قَرَأَ رَجُلٌ عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: ﴿قُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ﴾ ^(٣) فَقَالَ: لَيْسَ هَكَذَا، هِيَ إِتْمَانِي وَالْمُؤْمِنُونَ، فَتَحَنُّ الْمَأْمُونُونَ. ^(٤)

٦٣- أَحْمَدُ، عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ، عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: ﴿هَذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ مُسْتَقِيمٌ﴾ ^(٥).

١. النساء (٤): ٦٦.

٢. الانعام (٦): ١٩.

٣. التوبة (٩): ١٠٥.

٤. منظور امام اين نيست كه در قرآن واقعاً كلمه «مؤمنون» جايزگزين «مؤمنون» شده است. با اين وجود، منطقي به نظر نمي رسد، از يك سو مصداق «مؤمنون» مذكور در آيه، تمامي مؤمنان باشند و در عين حال، همان مؤمنان يكي از گروه هاي مذكور در آيه [الله ورسوله والمؤمنون] باشند كه اعمال افراد را مي بينند. به علاوه، همان طور كه مي دانيم تمامي مؤمنان قادر نيستند همچون خداوند و پيام آوران ايشان، اعمال ديگر افراد را ببينند و در واقع، منظور از اين آيه به مؤمنان خاصي، يعني «مؤمنون» برمي گردد [به نظر مي رسد امام در واقع مي خواسته اند تمامي مؤمنان را از زمره «مؤمنون» مذكور در آيه خارج سازند و به همين دليل از واژه «مؤمنون» استفاده کرده اند تا ميان اين دو گروه تمايز برقرار سازند].

٥. الحجر (١٥): ٤١.

۶۴- أَحْمَدُ، عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفَضِيلِ، عَنْ أَبِي حَمْرَةَ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: نَزَلَ جَبْرِيْلُ بِهَذِهِ الْآيَةِ هَكَذَا: ﴿فَأَبَى أَكْثَرُ النَّاسِ (بِوَلَايَةِ عَلِيٍّ) إِلَّا كُفُورًا﴾^(۱)، قَالَ: وَنَزَلَ جَبْرِيْلُ عليه السلام بِهَذِهِ الْآيَةِ هَكَذَا: ﴿وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ (فِي) وَلَايَةِ عَلِيٍّ) فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ (آلَ مُحَمَّدٍ) نَارًا﴾^(۲).

۶۵- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفَضِيلِ، عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عليه السلام فِي قَوْلِهِ: ﴿وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا﴾^(۳) قَالَ: هُمْ الْأَوْصِيَاءُ^(۴).

۶۶- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيْسَى، عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ، عَنِ الْأَخْوَلِ، عَنْ سَلَامِ بْنِ الْمُسْتَنِيرِ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعِيَ﴾^(۵) قَالَ: ذَلِكَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وآله وَأَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام وَالْأَوْصِيَاءُ مِنْ بَعْدِهِمْ.

۱. الاسراء (۱۷): ۱۸؛ الفرقان (۲۵): ۵۰.

۲. الکهف (۱۸): ۲۹.

۳. الجن (۷۲): ۱۸.

۴. این بدان معنی است که تمامی چیزهایی که به خداوند تعلق دارند، «مسجد» نامیده می‌شوند و اوصیاء نیز به دلیل تعلق به خدا مصداق این واژه [مسجد] می‌شوند. به علاوه، هیچ شی‌ای [مانند مسجد که متعلق به خدا است] توسط انسان قابل تغییر نیست [و انسان حق دخل و تصرف شخصی در آن ندارد] و اوصیاء نیز که به خدا تعلق دارند در زمره این گروه غیر قابل تغییر قرار می‌گیرند. بنابراین هیچ کس هیچ حقی در مسائل مرتبط با اوصیاء [همچون نصب و انتخاب ایشان] ندارد.

۵. یوسف (۱۲): ۱۰۸.

٦٧- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ حَنَانٍ، عَنْ سَالِمِ الْحَنَاطِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عليه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ فَأَخْرَجْنَا مَنْ كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴾ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ^(١) فَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام: آلُ مُحَمَّدٍ لَمْ يَبْقَ فِيهَا غَيْرُهُمْ ^(٢).

٦٨- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُمُهورٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ سَهْلٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِي السَّفَاتِجِ، عَنْ زُرَّارَةَ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام: فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿ فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سَيِّئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَقِيلَ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدْعُونَ ﴾ ^(٣) قَالَ: هَذِهِ نَزَلَتْ فِي أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَأَصْحَابِهِ الَّذِينَ عَمِلُوا مَا عَمِلُوا، يَرَوْنَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام فِي أَغْبَطِ الْأَمَاكِينِ لَهُمْ، فَيُسِيءُ وَجُوهُهُمْ وَيُقَالُ لَهُمْ: ﴿ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدْعُونَ ﴾ الَّذِي انْتَحَلْتُمْ اسْمَهُ.

٦٩- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْحَطَّابِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿ وَ شَهِيدٍ وَمَشْهُودٍ ﴾ ^(٤) قَالَ: النَّبِيُّ صلى الله عليه وآله وَأَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام ^(٥).

١. الذاریات (٥١): ٣٦ - ٣٥.

٢. ضمیر «ها» در آیه قرآن [فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ] به شهر لوط اشاره دارد. در این حدیث امام با استفاده از تشبیه، می فرمایند: «در مدینه، کسی جز آل محمد علیهم السلام مؤمن واقعی نیست».

٣. الملک (٦٧): ٢٧.

٤. البروج (٨٥): ٣.

٥. در زبان عربی، حرف عطف «و» الزاماً بیان کننده توالی نیست و حدیث - که برای تفسیر آیه قرآن بیان شده است - برای احترام بیشتر با ذکر پیامبر صلی الله علیه وآله آغاز شده است، نه با نام امیرالمؤمنین علیه السلام. بنابراین رسول الله صلی الله علیه وآله، مشهود (مشاهده شده) و حضرت علی علیه السلام شاهد هستند. بنگرید به حدیث شماره ٤٩٨ [باب فی ان الانمة عليه السلام شهداء الله عزوجل علی خلقه، حدیث ٣].

٧٠- الحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْوَشَاءِ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عُمَرَ الْحَلَالِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ عليه السلام عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿ قَادَذَن مُؤَدَّنَ بَيْنَهُمْ أَنْ لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ ﴾ ^(١) قَالَ: الْمُؤَدَّنُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام.

٧١- الحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أُورَمَةَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿ وَهُدُوا إِلَى الطَّيِّبِ مِنَ الْقَوْلِ وَهُدُوا إِلَى صِرَاطِ الْحَمِيدِ ﴾ ^(٢) قَالَ: ذَلِكَ حَمْرَةُ وَجَعْفَرُ وَغُبَيْدَةُ وَسَلْمَانُ وَأَبُو ذَرٍّ وَالْمِقْدَادُ بْنُ الْأَسْوَدِ وَعَمَّارٌ، هُدُوا إِلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام وَقَوْلِهِ: ﴿ حَبَبَ إِلَيْكُمْ الْإِيمَانَ وَزَيْنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ ﴾ بِغَيْرِ: أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿ وَكَرَّةَ إِلَيْكُمْ الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ ﴾ ^(٣): الْأَوَّلُ وَالثَّانِي وَالثَّالِثُ.

٧٢- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنِ ابْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ جَمِيلِ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ أَبِي غُبَيْدَةَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عليه السلام عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿ ائْتُونِي بِكِتَابٍ مِنْ قَبْلِ هَذَا أَوْ أَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴾ ^(١) قَالَ: عَنَى بِالْكِتَابِ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَأَثَارَةٍ مِنْ عِلْمٍ فَإِنَّمَا عَنَى بِذَلِكَ عِلْمُ أَوْصِيَاءِ الْأَنْبِيَاءِ عليهم السلام.

٧٣- الحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَمَّنْ أَخْبَرَهُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ عليه السلام يَقُولُ: لَمَّا رَأَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ نَبِيًّا وَعَدِيًّا وَبَنِي أُمِّيَّةٍ يَرْكَبُونَ مِثْرَهُ أَفْطَعَهُ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى قُرْآنًا يَتَأَسَّى بِهِ: ﴿ وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ

١. الاعراف (٧): ٤٤.

٢. الحج (٢٢): ٢٤.

٣. الحجرات (٤٩): ٧.

٤. الاحقاف (٤٦): ٤.

اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَى ﴿١﴾ ثُمَّ أَوْحَى إِلَيْهِ: يَا مُحَمَّدُ إِنِّي أَمَرْتُ فَلَمْ أَطْعَ فَلَا تَجَزَّعْ أَنْتَ إِذَا أَمَرْتُ فَلَمْ تُطْعَ فِي وَصِيِّكَ.

٧٤- مُحَمَّدُ بْنُ يُحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ حُبُوبٍ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ نَعِيمٍ الصَّخَّافِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ قَوْلِهِ: * فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ * ^(١) فَقَالَ: عَرَفَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ إِيْمَانَهُمْ بِمَوَالِيَتِنَا وَكُفْرَهُمْ بِهَا يَوْمَ أَخَذَ عَلَيْهِمُ الْبَيْثَاقَ وَهُمْ ذَرٌّ فِي صُلْبِ آدَمَ وَسَلَّطَهُ عَنْ قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: * أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَإِنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ * ^(٢) فَقَالَ: أَمَّا وَاللَّهِ مَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ وَمَا هَلَكَ مَنْ هَلَكَ حَتَّى يَقُومَ قَائِمُنَا عليه السلام إِلَّا فِي تَرْكِ وَلَايَتِنَا وَجُحُودِ حَقِّنَا وَمَا خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وآله مِنَ الدُّنْيَا حَتَّى أَلَزَمَ رِقَابَ هَذِهِ الْأُمَّةِ حَقَّقًا، * وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ * ^(٣).

٧٥- مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ، وَعَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ مُوسَى بْنِ الْقَاسِمِ الْبَجَلِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ أَخِيهِ مُوسَى عليه السلام فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: * وَبِئْرٍ مُعَطَّلَةٍ وَقَصْرٍ مَشِيدٍ * ^(٤) قَالَ: الْبَيْتُ الْمُعَطَّلَةُ الْإِمَامُ الصَّامِتُ، وَالْقَصْرُ الْمَشِيدُ الْإِمَامُ النَّاطِقُ. * وَرَوَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ يُحْيَى، عَنِ الْعُمَرِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عليه السلام مِثْلَهُ.

٧٦- عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ بُهْلُولٍ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِهِ تَعَالَى: * وَلَقَدْ أَوْحَى إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكَتَ

١. البقرة (٢): ٣٤؛ طه (٢٠): ١١٦.

٢. التغابن (٦٤): ٢.

٣. التغابن (٦٤): ١٢.

٤. البقرة (٢): ٢٣١؛ النور (٢٤): ٤٦.

٥. الحج (٢٢): ٤٥.

لَيَحْبِطَنَّ عَمَلُكَ^(١) قَالَ: يَعْنِي إِنْ أَشْرَكْتَ فِي الْوَلَايَةِ غَيْرَهُ، * بَلَى اللَّهُ فَاعْبُدْ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ *^(٢) يَعْنِي بَلَى اللَّهُ فَاعْبُدْ بِالطَّاعَةِ وَكُنْ مِنَ الشَّاكِرِينَ أَنْ عَصَدْتُكَ بِأَخِيكَ وَابْنِ عَمِّكَ.

٧٧- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْهَاشِمِيِّ قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عِيْسَى قَالَ: حَدَّثَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ عليه السلام فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: * يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا *^(٣) قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ * إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ *^(٤) اجْتَمَعَ نَقَرٌ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي مَسْجِدِ الْمَدِينَةِ، فَقَالَ: بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ مَا تَقُولُونَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ؟ فَقَالَ بَعْضُهُمْ: إِنْ كَفَرْنَا بِهِذِهِ الْآيَةِ نَكْفُرُ بِسَائِرِهَا وَإِنْ آمَنَّا فَإِنَّ هَذَا ذُلٌّ حِينَ يُسَلِّطَ عَلَيْنَا ابْنُ أَبِي طَالِبٍ، فَقَالُوا: قَدْ عَلِمْنَا أَنَّ مُحَمَّدًا صَادِقٌ فِيمَا يَقُولُ وَلَكِنَّا نَتَوَلَّاهُ وَلَا نُطِيعُ عَلَيْهِ فِيمَا أَمَرَنَا، قَالَ: فَتَزَلَّتْ هَذِهِ الْآيَةُ: * يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا * يَعْرِفُونَ يَعْنِي وَلَايَةَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ * وَأَكْثَرُهُمُ الْكَافِرُونَ *^(٥) بِالْوَلَايَةِ.

٧٨- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدَ بْنِ عِيْسَى، عَنِ ابْنِ حُبُوبٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ التُّعْمَانِ، عَنْ سَلَامٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عليه السلام عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى: * الَّذِينَ يَمْسُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا *^(٦) قَالَ: هُمُ الْأَوْصِيَاءُ مِنْ خِفَافَةِ عَدُوِّهِمْ.

١. الزمر (٣٩): ٦٥.

٢. الزمر (٣٩): ٦٦.

٣. النحل (١٦): ٨٣.

٤. المائدة (٥): ٥٥.

٥. النحل (١٦): ٨٣.

٦. الفرقان (٢٥): ٦٣.

٧٩- الحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُعَلَّى بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ بِسْطَامَ بْنِ مُرَّةَ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ حَسَّانَ، عَنِ الْهَيْثَمِ بْنِ وَاقِدٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ الْعَبْدِيِّ، عَنْ سَعْدِ الْإِسْكَافِ، عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَةَ أَنَّهُ سَأَلَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿أَنْ أَشْكُرَ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ الْمَصِيرُ﴾^(١) فَقَالَ: الْوَالِدَانِ اللَّذَانِ أَوْجَبَ اللَّهُ لَهُمَا الشُّكْرَ، هُمَا اللَّذَانِ وَلَدَا الْعِلْمَ وَوَرَّثَا الْحُكْمَ وَأَمَرَ النَّاسَ بِطَاعَتِهِمَا، ثُمَّ قَالَ اللَّهُ: ﴿إِلَيَّ الْمَصِيرُ﴾ فَمَصِيرُ الْعِبَادِ إِلَى اللَّهِ وَالذَّلِيلُ عَلَى ذَلِكَ الْوَالِدَانِ، ثُمَّ عَظَفَ الْقَوْلَ عَلَى ابْنِ حَنْتَمَةَ وَصَاحِبِهِ فَقَالَ فِي الْخَاصِّ وَالْعَامِّ: ﴿وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي﴾ يَقُولُ فِي الْوَصِيَّةِ وَتَعْدِلُ عَنْ أَمْرَتِ بِطَاعَتِهِ ﴿فَلَا تُطِيعُهُمَا﴾ وَلَا تَسْمَعْ قَوْلَهُمَا، ثُمَّ عَظَفَ الْقَوْلَ عَلَى الْوَالِدَيْنِ فَقَالَ: ﴿وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا﴾ يَقُولُ: عَرَفَ النَّاسُ فَضْلَهُمَا وَادْعُ إِلَى سَبِيلِهِمَا وَذَلِكَ قَوْلُهُ: ﴿وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ﴾^(٢) فَقَالَ: إِلَى اللَّهِ ثُمَّ إِلَيْنَا، فَاتَّقُوا اللَّهَ وَلَا تَغْضُوا الْوَالِدَيْنِ، فَإِنَّ رِضَاهُمَا رِضَا اللَّهِ وَسَخَطُهُمَا سَخَطُ اللَّهِ.

٨٠- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ سَيْفٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ حَرْبٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ: ﴿كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ﴾^(٣) قَالَ: فَقَالَ: رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وآله أَصْلُهَا، وَأَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام فَرْعُهَا، وَالْأَيْمَةُ مِنْ دُرِّيَّتَيْهَا أَغْصَانُهَا، وَعِلْمُ الْأَيْمَةِ ثَمَرَتُهَا، وَشِعْرَتُهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَرَقَّتُهَا، هَلْ فِيهَا فَضْلٌ؟ قَالَ: قُلْتُ: لَا وَاللَّهِ، قَالَ: وَاللَّهِ إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَيُولَدُ فَتُورَقُ وَرَقَّتُهُ فِيهَا وَإِنَّ الْمُؤْمِنَ لَيَمُوتُ فَتَسْقُطُ وَرَقَّتُهُ مِنْهَا.

١. لقمان (٣١): ١٤.

٢. لقمان (٣١): ١٥.

٣. إبراهيم (١٤): ٢٤.

٨١- مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیٰی، عَنْ حَمْدَانَ بْنِ سُلَیْمَانَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ النِّمَاطِیِّ، عَنْ مَنِیعِ بْنِ الْحُجَّاجِ، عَنْ یُوْسُسَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَكَمِ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَرَجَلٌ: ﴿ لَا یَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ ﴾ یَعْنِی: فی الْمِیثَاقِ ﴿ أَوْ كَسَبَتْ فی إِيْمَانِهَا خَیْرًا ﴾ ^(١) قَالَ: الْإِفْرَارُ بِالْأَنْبِیَاءِ وَالْأَوْصِیَاءِ وَآمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیهم السلام خَاصَّةً، قَالَ: لَا یَنْفَعُ إِيْمَانُهَا لِأَنَّهَا سَلِبَتْ.

٨٢- وَبِهَذَا الْإِسْنَادِ، عَنْ یُوْسُسَ، عَنْ صَبَّاحِ الْمُرَزِیِّ، عَنْ أَبِي حَمْرَةَ، عَنْ أَحَدِهِمَا علیهما السلام فی قَوْلِ اللَّهِ جَلَّ وَعَزَّ: ﴿ بَلَى مَنْ كَسَبَ سَیِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِیئَتُهُ ﴾ قَالَ: إِذَا جَحَدَ إِمَامَةٌ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیهم السلام ﴿ فَأَوَّلِکَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِیْهَا خَالِدُونَ ﴾ ^(٢).

٨٣- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ أَبِي نَصْرِ، عَنْ حَمَادِ بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ أَبِي عُبَیْدَةَ الْحَدَّاءِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام عَنِ الْإِسْطِطَاعَةِ وَقَوْلِ النَّاسِ، فَقَالَ: وَتَلَا هَذِهِ الْآیَةَ: ﴿ وَلَا یَزَالُونَ مُخْتَلِفِینَ * إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّکَ وَلِذَٰلِکَ خَلَقَهُمْ ﴾ ^(٣) یَا أَبَا عُبَیْدَةَ النَّاسُ مُخْتَلِفُونَ فی إِصَابَةِ الْقَوْلِ وَکُلُّهُمْ هَالِکٌ، قَالَ: قُلْتُ: قَوْلُهُ: ﴿ إِلَّا مَنْ رَحِمَ رَبُّکَ ﴾؟ قَالَ: هُمْ شِیعَتُنَا وَلِرَحْمَتِهِ خَلَقَهُمْ، وَهُوَ قَوْلُهُ: ﴿ وَلِذَٰلِکَ خَلَقَهُمْ ﴾ یَقُولُ: لِطَاعَةِ الْإِمَامِ، الرَّحْمَةُ الَّتِیْ یَقُولُ: ﴿ وَرَحْمَتِی وَسِعَتْ کُلَّ شَیْءٍ ﴾ ^(٤) یَقُولُ: عَلِمُ الْإِمَامُ وَوَسِعَ عِلْمُهُ الَّذِیْ هُوَ مِنْ عِلْمِهِ کُلُّ شَیْءٍ هُمْ شِیعَتُنَا، ثُمَّ قَالَ: ﴿ فَسَأَلْتُهَا لِلَّذِینَ یَتَّفِقُونَ ﴾ ^(٥) یَعْنِی: وَلَایَةُ غَیْرِ الْإِمَامِ وَطَاعَتُهُ، ثُمَّ قَالَ: ﴿ یَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِی

١. الانعام (٦): ١٥٨.

٢. البقرة (٢): ٨١.

٣. هود (١١): ١١٩ - ١١٨.

٤. الاعراف (٧): ١٥٦.

٥. الاعراف (٧): ١٥٦.

التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ * يَعْنِي النَّبِيَّ ﷺ وَالْوَصِيَّ وَالْقَائِمَ * يَأْمُرُهُم بِالْمَعْرُوفِ * إِذَا قَامَ * وَبَيْنَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ * وَالْمُنْكَرُ مَنْ أَنْكَرَ فَضَلَ الْإِمَامَ وَجَحَدَهُ * وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ * أَخَذَ الْعِلْمَ مِنْ أَهْلِهِ * وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ * وَالْخَبَائِثُ قَوْلُ مَنْ خَالَفَ * وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ * وَهِيَ الذُّنُوبُ الَّتِي كَانُوا فِيهَا قَبْلَ مَعْرِفَتِهِمْ فَضَلَ الْإِمَامَ * وَالْأَغْلَالُ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ * وَالْأَغْلَالُ مَا كَانُوا يَقُولُونَ مِمَّا لَمْ يَكُونُوا أُمُورًا بِهِ مِنْ تَرْكِ فَضْلِ الْإِمَامِ، فَلَمَّا عَرَفُوا فَضَلَ الْإِمَامِ وَضَعَ عَنْهُمْ إِصْرَهُمُ وَالْإِصْرُ الذَّنْبُ وَهِيَ الْأَصَارُ، ثُمَّ نَسَبَهُمْ فَقَالَ: * فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ * يَعْنِي بِالْإِمَامِ * وَعَزَّزُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا الْتَوْرَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ * ^(١) يَعْنِي الَّذِينَ اجْتَنَبُوا الْجُبْنَ وَالطَّاغُوتَ أَنْ يَعْبُدُوهَا وَالْجُبْنَ وَالطَّاغُوتَ فُلَانٌ وَفُلَانٌ وَفُلَانٌ وَالْعِبَادَةُ طَاعَةُ النَّاسِ لَهُمْ، ثُمَّ قَالَ * أَنْيِسُوا إِلَى رَبِّكُمْ وَأَسْلِمُوا لَهُ * ^(٢) ثُمَّ جَزَاهُمْ فَقَالَ: * لَهُمُ الْبُشْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ * ^(٣) وَالْإِمَامُ يُبَشِّرُهُمْ بِقِيَامِ الْقَائِمِ وَيُظْهِرُهُ وَيَقْتُلُ أَعْدَائِهِمْ وَبِالتَّجَاةِ فِي الْآخِرَةِ وَالْوُرُودِ عَلَى مُحَمَّدٍ - صَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الصَّادِقِينَ - عَلَى الْخَوْضِ.

٨٤- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ، عَنِ ابْنِ مُحْبُوبٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ، عَنْ عَمَارِ السَّابَاطِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ ﷺ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: * أَقْمِنِ اتَّبَعِ رِضْوَانَ اللَّهِ كَمَنْ بَاءَ بِسَخِطٍ مِنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَيُنْسِ النَّصِيرُ * هُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ اللَّهِ * ^(١) فَقَالَ: الَّذِينَ اتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ هُمُ الْأَيُّمَةُ وَهُمْ وَاللَّهُ يَا عَمَارُ دَرَجَاتٌ

١. الاعراف (٧): ١٥٧.

٢. الزمر (٣٩): ٥٤.

٣. يونس (١٠): ٦٤.

٤. آل عمران (٣): ١٦٣ - ١٦٢.

لِلْمُؤْمِنِينَ وَبَوَالِيَتِهِمْ وَمَعْرِفَتِهِمْ إِنَّا نَا يُضَاعِفُ اللَّهُ لَهُمْ أَعْمَالَهُمْ وَيَرْفَعُ اللَّهُ لَهُمْ
الدرجاتِ العلىٰ *.

٨٥- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ وَغَيْرُهُ، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ زِيَادِ
الْقَنْدِيِّ، عَنْ عَمَارِ الْأَسَدِيِّ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: * إِلَيْهِ
يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ * ^(١) وَلَا يَتَنَا أَهْلُ الْبَيْتِ - وَأَهْوَىٰ بِيَدِهِ
إِلَى صَدْرِهِ - فَمَنْ لَمْ يَتَوَلَّنَا لَمْ يَرْفَعْ اللَّهُ لَهُ عَمَلًا.

٨٦- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ
التَّضَرِّ بْنِ سُوَيْدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ سُلَيْمَانَ، عَنْ سَمَاعَةَ بْنِ مِهْرَانَ، عَنْ أَبِي
عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: * يُؤْتِكُمْ كَفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ * قَالَ: الْحَسَنُ
وَالْحُسَيْنُ، * وَيَجْعَلُ لَكُمْ نُورًا تَمْشُونَ بِهِ * ^(٢) قَالَ: إِمَامٌ تَأْتُمُونَ بِهِ.

٨٧- عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْجَوْهَرِيِّ، عَنْ بَعْضِ
أَصْحَابِهِ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِهِ: * وَتَسْتَنبِئُونَكَ أَحَقُّ هُوَ * قَالَ: مَا تَقُولُ فِي
عَلِيٍّ * قُلْ إِي وَرَيِّ إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ * ^(٣).

٨٨- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ الدَّيْلَمِيِّ، عَنْ أَبِيهِ
عَنْ أَبَانَ بْنِ تَغْلِبَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ قَوْلُهُ: * فَلَا
اِفْتَحَمَ الْعَقَبَةَ * ^(٤) فَقَالَ: مَنْ أَكْرَمَهُ اللَّهُ بِوَالِيَتِنَا فَقَدْ جَارَ الْعَقَبَةَ، وَنَحْنُ تِلْكَ
الْعَقَبَةُ الَّتِي مَنِ افْتَحَمَهَا نَجَا، قَالَ: فَسَكَتَ، فَقَالَ لِي: فَهَلَّا أُفِيدُكَ حَرْفًا خَيْرَ لَكَ مِنْ

١. فاطر (٣٥): ١٠.

٢. الحديد (٥٧): ٢٨.

٣. يونس (١٠): ٥٣.

٤. البلد (٩٠): ١١.

الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا؟ قُلْتُ: بَلَى جُعِلْتُ فِدَاكَ، قَالَ: قَوْلُهُ ﴿ فَكُنْ رَقَبَةً ﴾ ^(١) ثُمَّ قَالَ: النَّاسُ كُلُّهُمْ عِبِيدُ النَّارِ، غَيْرُكَ وَأَصْحَابُكَ فَإِنَّ اللَّهَ فَكَ رِقَابُكُمْ مِنَ النَّارِ يَوْلَايَتَنَا أَهْلَ النَّبِيِّ.

٨٩- عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ، عَنْ سَمَاعَةَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِ اللَّهِ جَلَّ وَعَزَّ: ﴿ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي ﴾ قَالَ: يَوْلَايَةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام ﴿ أَوْفُوا بِعَهْدِكُمْ ﴾ ^(٢) أَوْفُوا لَكُمْ بِالْحَقِّ.

٩٠- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْحَطَّابِ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حَمْرَةَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ وَإِذَا تَنَزَّلْنَا عَلَيْكُمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِلَّذِينَ آمَنُوا أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا ﴾ ^(٣) قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ دَعَا قُرَيْشًا إِلَى وَلَايَتِنَا فَتَفَرَّقُوا وَأَنْكَرُوا، فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قُرَيْشٍ لِلَّذِينَ آمَنُوا: «الَّذِينَ أَقْرَأُوا لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَلَنَا أَهْلُ النَّبِيِّ: ﴿ أَيُّ الْفَرِيقَيْنِ خَيْرٌ مَقَامًا وَأَحْسَنُ نَدِيًّا ﴾ تَغْيِيرًا مِنْهُمْ»، فَقَالَ اللَّهُ رَدًّا عَلَيْهِمْ: ﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُمْ مِنْ قَرْنٍ - مِنَ الْأُمَمِ السَّالِفَةِ - هُمْ أَحْسَنُ أَثَانًا وَرِيًّا ﴾ ^(٤)، قُلْتُ: قَوْلُهُ: ﴿ مَنْ كَانَ فِي الضَّلَالَةِ فَلْيَمْدُدْ لَهُ الرَّحْمَنُ مَدًّا ﴾ ^(٥) قَالَ: كُلُّهُمْ كَانُوا فِي الضَّلَالَةِ لَا يُؤْمِنُونَ يَوْلَايَةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام وَلَا يَوْلَايَتِنَا فَكَانُوا ضَالِّينَ مُضِلِّينَ، فَيَمْدُدُ لَهُمْ فِي ضَلَالَتِهِمْ وَطَغْيَانِهِمْ حَتَّى يَمُوتُوا فَيَصِيرَهُمُ اللَّهُ شَرًّا مَكَانًا وَأَضْعَفَ جُنْدًا، قُلْتُ: قَوْلُهُ: ﴿ حَتَّى إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ إِمَّا الْعَذَابَ وَإِمَّا السَّاعَةَ

١. البلد (٩٠): ١٣.

٢. البقرة (٢): ٤٠.

٣. مريم (١٩): ٧٣.

٤. مريم (١٩): ٧٤.

٥. مريم (١٩): ٧٥.

فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَانًا وَأَضْعَفُ جُنْدًا ﴿١﴾؟ قَالَ: أَمَّا قَوْلُهُ * حَتَّى إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ * فَهُوَ خُرُوجُ الْقَائِمِ وَهُوَ السَّاعَةُ، فَسَيَعْلَمُونَ ذَلِكَ الْيَوْمَ وَمَا نَزَلَ بِهِمْ مِنَ اللَّهِ عَلَى يَدَيْ قَائِمِهِ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ: * مَنْ هُوَ شَرٌّ مَكَانًا * يَعْنِي: عِنْدَ الْقَائِمِ * وَأَضْعَفُ جُنْدًا *، قُلْتُ: قَوْلُهُ: * وَيَزِيدُ اللَّهُ الَّذِينَ اهْتَدَوْا هُدًى ﴿٢﴾؟ قَالَ: يَزِيدُهُمْ ذَلِكَ الْيَوْمَ هُدًى عَلَى هُدًى بِإِتِّبَاعِهِمُ الْقَائِمَ حَيْثُ لَا يَجْحَدُونَهُ وَلَا يُنْكِرُونَهُ، قُلْتُ: قَوْلُهُ: * لَا يَمْلِكُونَ الشَّفَاعَةَ إِلَّا مَنِ اتَّخَذَ عِنْدَ الرَّحْمَنِ عَهْدًا * ﴿٣﴾؟ قَالَ: إِلَّا مَنْ دَانَ اللَّهُ بِوَلَايَةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَالْأَئِمَّةِ مِنْ بَعْدِهِ فَهُوَ الْعَهْدُ عِنْدَ اللَّهِ، قُلْتُ: قَوْلُهُ: * إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا * ﴿٤﴾؟ قَالَ: وَلَا يَتَّبِعُهُمْ إِلَّا أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ هِيَ الْوُدُّ الَّذِي قَالَ اللَّهُ تَعَالَى، قُلْتُ: * فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لِتُبَشِّرَ بِهِ الْمُتَّقِينَ وَتُنذِرَ بِهِ قَوْمًا لُدًّا * ﴿٥﴾؟ قَالَ: إِنَّمَا يَسَّرَهُ اللَّهُ عَلَى لِسَانِهِ حِينَ أَقَامَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ ﷺ عَلَمًا، فَبَشَّرَ بِهِ الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْذَرَ بِهِ الْكَافِرِينَ وَهُمْ الَّذِينَ ذَكَرَهُمُ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ لُدًّا أَيْ كُفَّارًا، قَالَ: وَسَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ: * لِيُنذِرَ قَوْمًا مَّا أُنْذِرَ آبَاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ * ﴿٦﴾؟ قَالَ: لِيُنْذِرَ الْقَوْمَ الَّذِينَ أَنْتَ فِيهِمْ كَمَا أُنْذِرَ آبَاؤُهُمْ فَهُمْ غَافِلُونَ عَنِ اللَّهِ وَعَنْ رَسُولِهِ وَعَنْ وَعِيدِهِ * لَقَدْ حَقَّ الْقَوْلُ عَلَى أَكْثَرِهِمْ * مِمَّنْ لَا يُقْرُونَ بِوَلَايَةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ ﷺ وَالْأَئِمَّةِ مِنْ بَعْدِهِ * فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ * ﴿٧﴾ بِإِمَامَةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ وَالْأَوْصِيَاءِ مِنْ بَعْدِهِ،

١. مريم (١٩): ٧٥.

٢. مريم (١٩): ٧٦.

٣. مريم (١٩): ٨٧.

٤. مريم (١٩): ٩٦.

٥. مريم (١٩): ٩٧.

٦. يس (٣٦): ٦.

٧. يس (٣٦): ٧.

فَلَمَّا لَمْ يُقَرُّوا كَانَتْ عُقُوبَتُهُمْ مَا ذَكَرَ اللَّهُ ﴿ إِنَّا جَعَلْنَا فِي أَعْنَاقِهِمْ أَغْلَالًا فَهِيَ إِلَى الْأَذْقَانِ فَهُمْ مُقْمَحُونَ ﴾ ^(١) فِي نَارِ جَهَنَّمَ، ثُمَّ قَالَ: ﴿ وَجَعَلْنَا مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سَدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سَدًّا فَأَغْشَيْنَاهُمْ فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ ﴾ ^(٢) عُقُوبَةٌ مِنْهُ لَهُمْ حَيْثُ أَنْكَرُوا وَلَايَةَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام وَالْأَيْمَةَ مِنْ بَعْدِهِ هَذَا فِي الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ مُقْمَحُونَ، ثُمَّ قَالَ يَا مُحَمَّدُ ﴿ وَسَاءَ عَلَيْهِمْ أَنْ أَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴾ ^(٣) بِاللَّهِ وَبِوَلَايَةِ عَلِيٍّ وَمَنْ بَعْدَهُ، ثُمَّ قَالَ: ﴿ إِنَّمَا تُنذِرُ مَنِ اتَّبَعَ الذِّكْرَ ﴾ يَعْنِي أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام ﴿ وَخَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ فَبَشَّرَهُ ﴾ (يَا مُحَمَّدُ) بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ ^(٤).

٩١- عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا، عَنِ ابْنِ حُبُوبٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَيْلِ، عَنْ أَبِي الْحَسَنِ الْمَاضِي عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ ﴾ قَالَ: يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا وَلَايَةَ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام بِأَفْوَاهِهِمْ، قُلْتُ: ﴿ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ ﴾ ^(٥) قَالَ: وَاللَّهُ مُتِمُّ الْإِمَامَةِ، لِقَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْثُورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا ﴾ ^(٦) قَالَتُورُ هُوَ الْإِمَامُ، قُلْتُ: ﴿ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ ﴾ قَالَ: هُوَ الَّذِي أَمَرَ رَسُولَهُ بِالْوَلَايَةِ لِوَصِيِّهِ وَالْوَلَايَةُ هِيَ دِينُ

١. يس (٣٦): ٨.

٢. يس (٣٦): ٩.

٣. يس (٣٦): ١٠.

٤. يس (٣٦): ١١.

٥. الصَّف (٦١): ٨.

٦. ابن كلمات دقيقاً به ابن شكل در قرآن ذکر نشده اند. طبق آیه ٨ سوره تغابن (٦٤): ﴿ قَامِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْثُورِ الَّذِي أَنْزَلْنَا ﴾، احتمال می رود کلمه «کسانی که» (الذین) توسط بعضی از نسخه برداران کتاب و یا راویان اضافه شده باشد.

الْحَقِّ، قُلْتُ: ﴿لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ﴾^(١) قَالَ: يُظْهِرُهُ عَلَى جَمِيعِ الْأَدْيَانِ عِنْدَ قِيَامِ الْقَائِمِ، قَالَ: يَقُولُ اللَّهُ: ﴿وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ﴾ وَلَايَةِ الْقَائِمِ ﴿وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ﴾^(٢) بِوَلَايَةِ عَلِيٍّ، قُلْتُ: هَذَا تَنْزِيلٌ؟ قَالَ: نَعَمْ أَمَّا هَذَا الْحَرْفُ فَتَنْزِيلٌ وَأَمَّا غَيْرُهُ فَتَأْوِيلٌ.

قُلْتُ: ﴿ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا ثُمَّ كَفَرُوا﴾^(٣) قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى سَمَّى مَنْ لَمْ يَتَّبِعْ رَسُولَهُ فِي وَلَايَةِ وَصِيِّهِ مُنَافِقِينَ وَجَعَلَ مَنْ جَحَدَ وَصِيَّهُ إِمَامَتَهُ كَمَنْ جَحَدَ مُحَمَّدًا وَأَنْزَلَ بِذَلِكَ فُرْآنًا، فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ ﴿إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ﴾ (بِوَلَايَةِ وَصِيِّكَ) قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ (بِوَلَايَةِ عَلِيٍّ) لَكَاذِبُونَ * اتَّخَذُوا أَيْمَانَهُمْ جُنَّةً فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ (وَالسَّبِيلُ هُوَ الْوَصِيُّ) إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ * ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ آمَنُوا (بِرِسَالَتِكَ وَ) كَفَرُوا (بِوَلَايَةِ وَصِيِّكَ) فَطَمَعِ (اللَّهُ) عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ ﴿^(٤) قُلْتُ: مَا مَعْنَى لَا يَفْقَهُونَ؟ قَالَ: يَقُولُ: لَا يَعْقِلُونَ بِنُبُوتِكَ، قُلْتُ: ﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ رَسُولُ اللَّهِ﴾؟ قَالَ: وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ارْجِعُوا إِلَى وَلَايَةِ عَلِيٍّ يَسْتَغْفِرْ لَكُمْ النَّبِيُّ مِنْ ذُنُوبِكُمْ ﴿لَوْ أَرَأَيْتَهُمْ يَصُدُّونَ (عَنْ وَلَايَةِ عَلِيٍّ) وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ﴾^(٥) عَلَيْهِ ثُمَّ عَظَّفَ الْقَوْلَ مِنَ اللَّهِ بِمَعْرِفَتِهِ بِهِمْ، فَقَالَ: ﴿سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أَسْتَغْفَرْتَ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ لَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ﴾^(٦) يَقُولُ: الظَّالِمِينَ لِرِوَصِيِّكَ.

١. التوبة (٩): ٣٣.

٢. الصف (٦١): ٨.

٣. المنافقون (٦٣): ٣.

٤. المنافقون (٦٣): ٣-١.

٥. المنافقون (٦٣): ٥.

٦. المنافقون (٦٣): ٦.

قُلْتُ: ﴿ أَفَمَنْ يَمْشِي مُكِبًّا عَلَى وَجْهِهِ أَهْدَى أَمَّنْ يَمْشِي سَوِيًّا عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴾ ^(١) قَالَ: إِنَّ اللَّهَ ضَرَبَ مَثَلٍ مَنْ حَادَّ عَنْ وَلَايَةِ عَلِيٍّ كَمَنْ يَمْشِي عَلَى وَجْهِهِ لَا يَهْتَدِي لِأَمْرِهِ وَجَعَلَ مَنْ تَبِعَهُ سَوِيًّا عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ، وَالصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام، قَالَ: قُلْتُ: قَوْلُهُ: ﴿ إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ ﴾ ^(٢) قَالَ: يَعْنِي جَبْرِيلَ عَنْ اللَّهِ فِي وَلَايَةِ عَلِيٍّ، قَالَ: قُلْتُ: ﴿ وَمَا هُوَ بِقَوْلٍ شَاعِرٍ قَلِيلًا مَا تُؤْمِنُونَ ﴾ ^(٣) قَالَ: قَالُوا: إِنَّ مُحَمَّدًا كَذَّابٌ عَلَى رَبِّهِ وَمَا أَمَرَهُ اللَّهُ بِهَذَا فِي عَلِيٍّ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ بِذَلِكَ قُرْآنًا فَقَالَ: ﴿ (إِنَّ وَلَايَةَ عَلِيٍّ) تَنْزِيلٌ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ * وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا (مُحَمَّدٌ) بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ * لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ * ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ ^(٤) * ثُمَّ عَطَفَ الْقَوْلَ فَقَالَ: ﴿ (إِنَّ وَلَايَةَ عَلِيٍّ) لَتَذِكْرَةٌ لِلْمُتَّقِينَ (لِلْعَالَمِينَ) * وَإِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّبِينَ * وَإِنَّ (عَلِيًّا) لَحَسْرَةً عَلَى الْكَافِرِينَ * وَإِنَّ (وَلَايَتَهُ) لَحَقُّ الْيَقِينِ * فَسَبِّحْ (يَا مُحَمَّدُ) بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ ﴾ ^(٥) يَقُولُ اشْكُرْ رَبَّكَ الْعَظِيمَ الَّذِي أَعْطَاكَ هَذَا الْفَضْلَ.

قُلْتُ: قَوْلُهُ: ﴿ لَمَّا سَمِعْنَا الْهُدَى آمَنَّا بِهِ ﴾ قَالَ: الْهُدَى الْوَلَايَةُ، آمَنَّا بِمَوْلَانَا فَمَنْ آمَنَ بِوَلَايَةِ مَوْلَاهُ ﴿ فَلَا يَخَافُ بَحْسًا وَلَا رَهَقًا ﴾ ^(٦)، قُلْتُ: تَنْزِيلٌ؟ قَالَ: لَا تَأْوِيلُ، قُلْتُ: قَوْلُهُ: ﴿ لَا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا ﴾ ^(٧) قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ دَعَا النَّاسَ إِلَى وَلَايَةِ عَلِيٍّ فَاجْتَمَعَتْ إِلَيْهِ قُرَيْشٌ، فَقَالُوا يَا مُحَمَّدُ أَغْفِنَا مِنْ هَذَا، فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: هَذَا إِلَى اللَّهِ لَيْسَ إِلَيَّ، فَاتَّهَمُوهُ وَخَرَجُوا مِنْ عِنْدِهِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿ قُلْ إِنِّي لَا

١. المُلْك (٦٧): ٢٢.

٢. الحَاقَّة (٦٩): ٤٠.

٣. الحَاقَّة (٦٩): ٤١.

٤. الحَاقَّة (٦٩): ٤٦ - ٤٣.

٥. الحَاقَّة (٦٩): ٥٢ - ٤٨.

٦. الجَن (٧٢): ١٣.

٧. الجَن (٧٢): ٢١.

أَمَلِكْ لَكُمْ ضَرًّا وَلَا رَشَدًا * قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ (إِنْ عَصَيْتُهُ) أَحَدٌ وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَدًا * إِلَّا بَلَاغًا مِنَ اللَّهِ وَرِسَالَاتِهِ (فِي عَالِي) *^(١)، قُلْتُ: هَذَا تَنْزِيلٌ؟ قَالَ: نَعَمْ، ثُمَّ قَالَ تَوْكِيدًا: * وَمَنْ يَعِصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ (فِي وَلَايَةِ عَلِيٍّ) فَإِنَّ لَهُ نَارَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا *^(٢)، قُلْتُ: * حَتَّى إِذَا رَأَوْا مَا يُوعَدُونَ فَسَيَعْلَمُونَ مَنْ أَضَعَفَ نَاصِرًا وَأَقَلَّ عَدَدًا *^(٣) يَعْنِي بِذَلِكَ الْقَائِمَ وَأَنْصَارَهُ.

قُلْتُ: * وَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ *^(٤)؟ قَالَ: يَقُولُونَ فِيكَ * وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا * وَذَرْنِي (يَا مُحَمَّدُ) وَالْمُكَذِّبِينَ (بِوَصِيكَ) أُولِي التَّعَمَّةِ وَمَهْلُهُمْ قَلِيلًا *^(٥)، قُلْتُ: إِنَّ هَذَا تَنْزِيلٌ؟ قَالَ: نَعَمْ.

قُلْتُ: * لِيَسْتَقِيقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ *؟ قَالَ: يَسْتَقِيقُونَ أَنَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَوَصِيَّهُ حَقٌّ، قُلْتُ: * وَبِرَدَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِيمَانًا *؟ قَالَ: وَبِرَدَادُونَ بِوَلَايَةِ الْوَصِيِّ إِيمَانًا، قُلْتُ: * وَلَا يَرْتَابُ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْمُؤْمِنُونَ *؟ قَالَ: بِوَلَايَةِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، قُلْتُ: مَا هَذَا الْإِرْتِيَابُ؟ قَالَ: يَعْنِي بِذَلِكَ أَهْلَ الْكِتَابِ وَالْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ ذَكَرَ اللَّهُ، فَقَالَ: وَلَا يَرْتَابُونَ فِي الْوَلَايَةِ، قُلْتُ: * وَمَا هِيَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْبَشَرِ *^(٦)؟ قَالَ: نَعَمْ، وَلَايَةُ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، قُلْتُ: * إِنَّهَا لِأَحَدَى الْكَبِيرِ *^(٧)؟ قَالَ: الْوَلَايَةُ، قُلْتُ: * لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَتَقَدَّمَ أَوْ يَتَأَخَّرَ *^(٨)؟ قَالَ: مَنْ تَقَدَّمَ إِلَى وَلَايَتِنَا أَخَّرَ عَنْ سَقَرٍ وَمَنْ تَأَخَّرَ عَنَّا تَقَدَّمَ إِلَى سَقَرٍ

١. الجن (٧٢): ٢٣ - ٢١.

٢. الجن (٧٢): ٢٣.

٣. الجن (٧٢): ٢٤.

٤. المزمل (٧٣): ١٠.

٥. المزمل (٧٣): ١١ - ١٠.

٦. المدثر (٧٤): ٣١.

٧. المدثر (٧٤): ٣٥.

٨. المدثر (٧٤): ٣٧.

باب فيه نكت ونتف من التنزيل في الولاية ٣٢٣

﴿إِلَّا أَصْحَابَ الْيَمِينِ﴾^(١)، قَالَ: هُمْ وَاللَّهُ شَيعَتُنَا، قُلْتُ: ﴿لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ﴾^(٢)؟ قَالَ: إِنَّا لَمْ نَتَوَلَّ وَصِيَّ مُحَمَّدٍ وَالْأَوْصِيَاءَ مِنْ بَعْدِهِ - وَلَا يُصَلُّونَ عَلَيْهِمْ -، قُلْتُ: ﴿فَمَا لَهُمْ عَنِ التَّذْكِيرَةِ مُعْرِضِينَ﴾^(٣)؟ قَالَ: عَنِ الْوَلَايَةِ مُعْرِضِينَ، قُلْتُ: ﴿كَلَّا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ﴾^(٤)؟ قَالَ: الْوَلَايَةُ.

قُلْتُ: قَوْلُهُ: ﴿يُوفُونَ بِالنَّذْرِ﴾^(٥)؟ قَالَ: يُوفُونَ لِلَّهِ بِالنَّذْرِ الَّذِي أَخَذَ عَلَيْهِمْ فِي الْبَيْثِاقِ مِنْ وَلَايَتِنَا، قُلْتُ: ﴿إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنْزِيلًا﴾^(٦)؟ قَالَ: بِوَلَايَةِ عَلِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ تَنْزِيلًا، قُلْتُ: هَذَا تَنْزِيلٌ؟ قَالَ نَعَمْ ذَا تَأْوِيلٍ^(٧)، قُلْتُ: ﴿إِنَّ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ﴾^(٨)؟ قَالَ: الْوَلَايَةُ، قُلْتُ: ﴿يُدْخِلُ مَنْ يَشَاءُ فِي رَحْمَتِهِ﴾؟ قَالَ: فِي وَلَايَتِنَا، قَالَ: ﴿وَالظَّالِمِينَ أَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾^(٩) أَلَا تَرَى أَنَّ اللَّهَ يَقُولُ: ﴿وَمَا ظَلَمُونَا وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ﴾^(١٠)، قَالَ: إِنَّ اللَّهَ أَعَزُّ وَأَمْنَعُ مِنْ أَنْ يَظْلِمَ أَوْ يَنْسُبَ نَفْسَهُ إِلَى ظُلْمٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ خَلَقَنَا بِنَفْسِهِ فَجَعَلَ ظُلْمَنَا ظُلْمَهُ وَوَلَايَتَنَا وَلَايَتَهُ ثُمَّ أَنْزَلَ

١. المدثر (٧٤): ٣٩.

٢. المدثر (٧٤): ٤٣.

٣. المدثر (٧٤): ٤٩.

٤. عبس (٨٠): ١١.

٥. الانسان (٧٦): ٧.

٦. الانسان (٧٦): ٢٣.

٧. جمله «بله، این تاویل است» در بعضی نسخه‌های کافی ذکر شده است، اما در نسخه‌های قدیمی‌تر کتاب در جواب سؤال شخص که از تنزیل پرسیده است، آمده است: «نه، این تاویل است» [لا، ذاین تاویل] (بنگرید به: علامه مجلسی، *مرآة العقول*، ج ٥، ص ١٥١ و ١٥٢؛ فیض کاشانی، *الوافی*، ج ٢، ص ٢١٤).

٨. الانسان (٧٦): ٢٩.

٩. الانسان (٧٦): ٣١.

١٠. البقرة (٢): ٥٧.

يَذَلِكَ قُرْآنًا عَلَى نَبِيِّهِ، فَقَالَ: * وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلَكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ *^(١)
قُلْتُ: هَذَا تَنْزِيلٌ؟ قَالَ: نَعَمْ.

قُلْتُ: * وَبَلْ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ *^(٢) قَالَ: يَقُولُ: وَبَلْ لِلْمُكَذِّبِينَ يَا مُحَمَّدُ بِمَا
أَوْحَيْتَ إِلَيْكَ مِنْ وَلايَةِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ، * أَلَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ * ثُمَّ نُنَبِّعُهُمُ
الْآخِرِينَ *^(٣) قَالَ: الْأَوَّلِينَ الَّذِينَ كَذَّبُوا الرُّسُلَ فِي طَاعَةِ الْأَوْصِيَاءِ، * كَذَلِكَ نَفْعَلُ
بِالْمُجْرِمِينَ *^(٤) قَالَ: مَنْ أَجْرَمَ إِلَى آلِ مُحَمَّدٍ وَرَكِبَ مِنْ وَصِيهِ مَا رَكِبَ، قُلْتُ: * إِنَّ
الْمُتَّقِينَ *^(٥) قَالَ: نَحْنُ وَاللَّهُ وَشِيعَتُنَا لَيْسَ عَلَى مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ غَيْرُنَا وَسَائِرُ النَّاسِ
مِنْهَا بُرَاءٌ، قُلْتُ: * يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَا يَتَكَلَّمُونَ *^(٦) الْآيَةُ؟ قَالَ:
نَحْنُ وَاللَّهُ الْمَادُّونُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَالْقَائِلُونَ صَوَابًا، قُلْتُ: مَا تَقُولُونَ إِذَا تَكَلَّمْتُمْ؟
قَالَ: نُمَجِّدُ رَبَّنَا وَنُصَلِّي عَلَى نَبِيِّنَا وَنَشْفَعُ لِشِيعَتِنَا، فَلَا يَرُدُّنَا رَبَّنَا، قُلْتُ: * كَلَّا إِنَّ
كِتَابَ الْفُجَارِ لَفِي سِجِّينٍ *^(٧) قَالَ: هُمْ الَّذِينَ فَجَرُوا فِي حَقِّ الْأَيْمَةِ وَاعْتَدُوا
عَلَيْهِمْ، قُلْتُ: ثُمَّ يُقَالُ: * هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ *^(٨) قَالَ: يَعْنِي
أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، قُلْتُ: تَنْزِيلٌ؟ قَالَ: نَعَمْ.

٩٢- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْحَطَّابِ، عَنْ الْحُسَيْنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ
عَلِيِّ بْنِ أَبِي حَمْرَةَ، عَنْ أَبِي بَصِيرٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ: * وَمَنْ

١. النحل (١٦): ١١٨.

٢. الرسائل (٧٧): ١٥.

٣. الرسائل (٧٧): ١٧ - ١٦.

٤. الرسائل (٧٧): ١٨.

٥. الرسائل (٧٧): ٤١.

٦. النبأ (٧٨): ٣٨.

٧. المطففين (٨٣): ٧.

٨. المطففين (٨٣): ١٧.

أَعْرَضَ عَن ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكًا * قَالَ: يَغْنِي بِهِ وَلَايَةُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام،
 قُلْتُ: * وَتَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى * ^(١) قَالَ: يَغْنِي أَعْمَى الْبَصَرِ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَى
 الْقَلْبِ فِي الدُّنْيَا عَن وَلَايَةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام، قَالَ: وَهُوَ مُتَحَيِّرٌ فِي الْقِيَامَةِ يَقُولُ: * لِمَ
 حَسَرْتَنِي أَعْمَى وَقَدْ كُنْتُ بَصِيرًا قَالَ كَذَلِكَ أَتَتْكَ آيَاتُنَا فَنَسِيتَهَا * ^(٢) قَالَ: الْآيَاتُ
 الْأَيْمَةُ عليه السلام، * فَنَسِيتَهَا وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ تُنْسَى * ^(٣) يَغْنِي تَرْكُهَا وَكَذَلِكَ الْيَوْمَ تُتْرَكُ فِي
 النَّارِ كَمَا تَرُكْتَ الْأَيْمَةُ عليه السلام، فَلَمْ تُطِغْ أَمْرَهُمْ وَلَمْ تَسْمَعْ قَوْلَهُمْ، قُلْتُ: * وَكَذَلِكَ
 تُخْزِي مَنْ أَسْرَفَ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِآيَاتِ رَبِّهِ وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَدُّ وَأَبْقَى * ^(٤) قَالَ: يَغْنِي
 مَنْ أَشْرَكَ بِوَلَايَةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام غَيْرُهُ وَلَمْ يُؤْمِنْ بِآيَاتِ رَبِّهِ وَتَرَكَ الْأَيْمَةَ مُعَانِدَةً
 فَلَمْ يَتَّبِعْ آثَارَهُمْ وَلَمْ يَتَوَلَّهُمْ، قُلْتُ: * اللَّهُ لَطِيفٌ بِعِبَادِهِ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ * ^(٥) قَالَ:
 وَلَايَةُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام، قُلْتُ: * مَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الْآخِرَةِ * قَالَ: مَعْرِفَةُ
 أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام وَالْأَيْمَةُ، * نَزِدْ لَهُ فِي حَرْثِهِ * قَالَ: نَزِيدُهُ مِنْهَا، قَالَ: يَسْتَوْفِي نَصِيبَهُ
 مِنْ دَوْلَتِهِمْ * وَمَنْ كَانَ يُرِيدُ حَرْثَ الدُّنْيَا نُؤْتِهِ مِنْهَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ
 نَصِيبٍ * ^(٦) قَالَ: لَيْسَ لَهُ فِي دَوْلَةِ الْحَقِّ مَعَ الْقَائِمِ نَصِيبٌ.

١. طه (٢٠): ١٢٤.

٢. طه (٢٠): ١٢٥.

٣. طه (٢٠): ١٢٦.

٤. طه (٢٠): ١٢٧.

٥. الشورى (٤٢): ١٩.

٦. الشورى (٤٢): ٢٠.

بَابُ فِيهِ نَتَفَّ وَجَوَامِعُ مِنَ الرَّوَايَةِ فِي الْوَلَايَةِ

۱- مُحَمَّدُ بْنُ يَعْقُوبَ الْكَلْبِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ، وَعَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ ابْنِ حُبُوبٍ، عَنِ ابْنِ رِثَابٍ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ أَعْيَنَ قَالَ: كَانَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام يَقُولُ: إِنَّ اللَّهَ أَخَذَ مِيثَاقَ شَيْعَتِنَا بِالْوَلَايَةِ وَهُمْ ذُرِّيَّةٌ^(۱)، يَوْمَ أَخَذَ الْمِيثَاقَ عَلَى الذَّرِّ وَالْإِقْرَارِ لَهُ بِالرُّبُوبِيَّةِ وَلِمُحَمَّدٍ عليه السلام بِالنُّبُوَّةِ.

۲- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ بَزِيعٍ، عَنْ صَالِحِ بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْجَعْفَرِيِّ^(۲)، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام، وَعَنْ عُقْبَةَ، عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ خَلَقَ الْخَلْقَ، فَخَلَقَ مَا أَحَبَّ مِمَّا أَحَبَّ وَكَانَ مَا أَحَبَّ أَنْ يَخْلُقَهُ مِنْ طِينَةِ الْحَنَّةِ، وَخَلَقَ مَا أَبْغَضَ مِمَّا أَبْغَضَ وَكَانَ مَا أَبْغَضَ أَنْ يَخْلُقَهُ مِنْ طِينَةِ النَّارِ، ثُمَّ بَعَثَهُمْ فِي الظَّلَالِ، فَقُلْتُ: وَأَيُّ شَيْءٍ الظَّلَالُ؟ قَالَ: أَلَمْ تَرَ إِلَى ذَلِكَ

۱. خداوند ابتدا تمامی انسان‌ها را به صورت ارواح بسیار کوچک، در یک لحظه و در یک مکان آفرید که به نام عالم ذر معروف است؛ سپس تدریجاً در چند مرحله به آفرینش جسمانی آنان پرداخت. بنابراین، آفرینش جسمانی مرحله به مرحله است؛ اما آفرینش روح همه انسانها در یک زمان و یک مکان رخ داده و خداوند بدن جسمانی را خلق کرده و سپس یکی از ارواح موجود در عالم ذر را در او دمیده است (بنگرید به: علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۶۱، باب ۴۳، ص ۱۳۱ - ۵۰؛ بحرانی، تفسیر البرهان، ج ۲، ص ۵۱ - ۴۶، ذیل سوره اعراف، آیه ۱۷۲).

۲. کلینی در کتاب «الایمان والکفر» از کتاب کافی، مشابه همین حدیث را نقل کرده و در آنجا نسبت عبدالله بن محمد را «الجعفی» ذکر کرده است (بنگرید به: کلینی، کافی، ج ۲، ص ۱۰؛ علامه مجلسی، مرآة العقول، ج ۵، ص ۱۶۱؛ خونی، معجم رجال الحديث، ج ۱۰، ص ۳۱۴).

فِي الشَّمْسِ شَيْءٌ وَلَيْسَ بِشَيْءٍ، ثُمَّ بَعَثَ اللَّهُ فِيهِمُ التَّيَّيْنَ يَدْعُونَهُمْ إِلَى الْإِقْرَارِ بِاللَّهِ وَهُوَ قَوْلُهُ: ﴿ وَلَئِنْ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ ﴾ ^(١) ثُمَّ دَعَاهُمْ إِلَى الْإِقْرَارِ بِالتَّيَّيْنِ، فَأَقَرَّ بَعْضُهُمْ وَأَنْكَرَ بَعْضُهُمْ، ثُمَّ دَعَاهُمْ إِلَى وَلَايَتِنَا فَأَقَرَّ بِهَا وَاللَّهُ مَنْ أَحَبَّ وَأَنْكَرَهَا مَنْ أَبْغَضَ وَهُوَ قَوْلُهُ: ﴿ فَمَا كَانُوا لِيُؤْنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ ﴾ ^(٢) ثُمَّ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام: كَانَ التَّكْذِيبُ ثُمَّ.

١. الزخرف (٤٣): ٨٧.

٢. يونس (١٠): ٧٤.

بَابُ فِي مَعْرِفَتِهِمْ أَوْلِيَائِهِمْ وَالتَّفْوِيزِ إِلَيْهِمْ

۳- أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ الْكُوفِيِّ، عَنْ عُبَيْسِ بْنِ هِشَامٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ الْإِمَامِ فَوَّضَ اللَّهُ إِلَيْهِ كَمَا فَوَّضَ إِلَى سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ؟ فَقَالَ: نَعَمْ، وَذَلِكَ أَنَّ رَجُلًا سَأَلَهُ عَنْ مَسْأَلَةٍ فَأَجَابَهُ فِيهَا وَسَأَلَهُ آخَرُ عَنْ تِلْكَ الْمَسْأَلَةِ فَأَجَابَهُ بِغَيْرِ جَوَابِ الْأَوَّلِ، ثُمَّ سَأَلَهُ آخَرُ فَأَجَابَهُ بِغَيْرِ جَوَابِ الْأَوَّلَيْنِ، ثُمَّ قَالَ: «هَذَا عَطَاؤُنَا فَاْمُنْ أَوْ (أَعْطِ) بِغَيْرِ حِسَابٍ»^(۱) وَهَكَذَا هِيَ فِي قِرَاءَةِ عَلِيِّ عليه السلام، قَالَ: قُلْتُ: أَصْلَحَكَ اللَّهُ فَحِينَ أَجَابَهُمْ بِهَذَا الْجَوَابِ يَعْرِفُهُمُ الْإِمَامُ؟ قَالَ: سُبْحَانَ اللَّهِ أَمَا تَسْمَعُ اللَّهُ يَقُولُ: * إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْمُتَوَسِّمِينَ *^(۲) وَهُمْ الْأَيْمَةُ * وَإِنَّهَا لَبَسِيلٌ مُّقِيمٌ *^(۳) لَا يَخْرُجُ مِنْهَا أَبَدًا، ثُمَّ قَالَ لِي: نَعَمْ، إِنَّ الْإِمَامَ إِذَا أَبْصَرَ إِلَى الرَّجُلِ عَرَفَهُ وَعَرَفَ لَوْثَهُ وَإِنْ سَمِعَ كَلَامَهُ مِنْ خَلْفٍ حَائِطٍ عَرَفَهُ وَعَرَفَ مَا هُوَ، إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ: * وَمِنْ آيَاتِهِ خَلْقُ

۱. در متن آیه قرآن [ص(۳۸): ۳۹] چنین آمده است: «... پس ببخش یا نگاه دار...» [فَاْمُنْ أَوْ أَمْسِكْ]، حضرت سلیمان عليه السلام به این سه نفر با توجه به سطح درک و فهم آنان پاسخ داد و جوابهای او به این سه نفر، متناقض یکدیگر نیستند؛ بلکه در درجات مختلفی قرار دارند. همچنین بر اساس این آیه خداوند چنین دستوری به حضرت سلیمان عليه السلام داده است.

۲. الحَجَر (۱۵): ۷۵.

۳. الحَجَر (۱۵): ۷۶.

السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْعَالَمِينَ^(١)
وَهُمُ الْعُلَمَاءُ، فَلَيْسَ يَسْمَعُ شَيْئاً مِّنَ الْأَمْرِ يَنْطِقُ بِهِ إِلَّا عَرَفَهُ، نَاجٍ أَوْ هَالِكٌ، فَلِذَلِكَ
يُجِيبُهُم بِالَّذِي يُجِيبُهُمْ.

أَبْوَابُ التَّارِيخِ

بَابُ مَوْلِدِ النَّبِيِّ ﷺ وَوَفَاتِهِ

وُلِدَ النَّبِيُّ ﷺ لِأَنْتَنِي عَشْرَةَ لَيْلَةً مَضَتْ^(١) مِنْ شَهْرِ رَبِيعِ الْأَوَّلِ فِي عَامِ الْفِيلِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ مَعَ الزَّوَالِ، وَرُوِيَ أَيْضاً عِنْدَ طُلُوعِ الْفَجْرِ قَبْلَ أَنْ يُبْعَثَ بِأَرْبَعِينَ سَنَةً. وَحَلَّتْ بِهِ أُمُّهُ فِي أَيَّامِ التَّشْرِيقِ^(٢) عِنْدَ الْجَمْرَةِ الْوُسْطَى وَكَانَتْ فِي مَنْزِلِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ

-
١. امامیه (به جز تعداد کمی از آنان) عقیده دارند که تولّد پیامبر اکرم ﷺ، روز هفدهم ماه ربیع الاول بوده است؛ در حالی که غیر امامیه معتقدند ایشان دوازدهم ربیع الاول به دنیا آمده‌اند. کلینی این تاریخ را یا ترجیح داده یا به خاطر تقیه پذیرفته است که احتمال دومی بیشتر است (علامه مجلسی، *مرآة العقول*، ج ۵، ص ۱۷۰؛ علامه مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۱۵، ص ۲۴۸).
 ٢. با توجه به کلمه «الجمرة الوسطی» که در متن آمده، واضح است که متن به ایام حج اشاره می‌کند و ایام تشریق یازدهم تا سیزدهم ذی‌الحجه است. این بدان معنی است که مدّت بارداری آمنه - مادر پیامبر ﷺ - یا سه ماه بوده (تا ربیع الاول) و یا یک سال و سه ماه (تا ربیع الاول سال بعد) که هیچ‌کدام از آنها مدّت زمان طبیعی برای بارداری نیست. راه‌حلی برای مسئله پیشنهاد شده که هیچ‌کدام قابل پذیرش نیست (بنگرید به: علامه مجلسی، *مرآة العقول*، ج ۵، ص ۱۷۴ - ۱۷۰؛ علامه مجلسی، *بحار الانوار*، ج ۱۵، ص ۲۵۴ - ۲۵۱). با این وجود، حقیقت این است که تاریخ بارداری را نمی‌توان به‌طور قطع تعیین کرد. این تاریخ را مورّخان غیر امامی، نقل کرده‌اند و در کتب حدیثی هیچ حدیث قابل اعتمادی - در منابع امامی و یا حتی غیر امامی - که به این موضوع دلالت کند، موجود نمی‌باشد (رجوع کنید به: زرقانی، *شرح المواهب* ←

عَبْدُ الْمُطَّلِبِ وَوَلَدَتْهُ فِي شَعْبِ أَبِي طَالِبٍ فِي دَارِ مُحَمَّدِ بْنِ يُوسُفَ فِي الرَّأبَةِ الْقُصُورَى عَنْ يَسَارِكَ وَأَنْتَ دَاخِلُ الدَّارِ، وَقَدْ أَخْرَجْتَ الْحَيْرُ رَأَى ذَلِكَ الْبَيْتَ فَصَيَّرْتَهُ مَسْجِدًا، يُصَلِّي النَّاسُ فِيهِ. وَبَقِيَ بِمَكَّةَ بَعْدَ مَبْعِثِهِ ثَلَاثَ عَشْرَةِ سَنَةٍ، ثُمَّ هَاجَرَ إِلَى الْمَدِينَةِ وَمَكَتَ بِهَا عَشَرَ سِنِينَ، ثُمَّ قُبِضَ ﷺ لِاثْنَتَيْ عَشْرَةَ لَيْلَةً مَضَتْ مِنْ رَبِيعِ الْأَوَّلِ^(۱) يَوْمَ الْإِثْنَيْنِ وَهُوَ ابْنُ ثَلَاثٍ وَسِتِّينَ سَنَةً وَتُوُفِّيَ أَبُوهُ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ بِالْمَدِينَةِ عِنْدَ أَخْوَالِهِ وَهُوَ ابْنُ شَهْرَيْنِ، وَمَاتَتْ أُمُّهُ أَمْنَةُ بِنْتُ وَهَبٍ بِنِ عَبْدِ مَنَافٍ بِنِ زُهْرَةَ بِنِ كِلَابٍ بِنِ مُرَّةٍ بِنِ كَعْبٍ بِنِ لُؤَيٍّ بِنِ غَالِبٍ وَهُوَ ﷺ ابْنُ أَرْبَعِ سِنِينَ، وَمَاتَ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ وَلِلنَّبِيِّ ﷺ نَحْوُ ثَمَانِ سِنِينَ وَتَزَوَّجَ خَدِيجَةُ وَهُوَ ابْنُ بَضْعٍ وَعِشْرِينَ سَنَةً قَوْلَهُ لَهُ مِنْهَا قَبْلَ مَبْعِثِهِ ﷺ الْقَاسِمُ، وَرُقَيْيَةُ، وَزَيْنَبُ، وَأُمُّ كُلْثُومَ، وَوُلِدَ لَهُ بَعْدَ الْمَبْعَثِ الطَّيِّبُ، وَالظَّاهِرُ، وَقَاطِمَةُ ﷺ، وَرُوِيَ أَيْضًا أَنَّهُ لَمْ يُولَدْ بَعْدَ الْمَبْعَثِ إِلَّا قَاطِمَةُ ﷺ وَأَنَّ الطَّيِّبَ وَالظَّاهِرَ وَلِدَا قَبْلَ مَبْعِثِهِ، وَمَاتَتْ خَدِيجَةُ ﷺ حِينَ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مِنَ الشَّعْبِ^(۲) وَكَانَ ذَلِكَ قَبْلَ الْهِجْرَةِ بِسَنَةٍ وَمَاتَ أَبُو طَالِبٍ بَعْدَ

→ **اللَّدْنِيَّة**، ج ۱، ص ۱۳۱ - ۱۰۳؛ ديار بكری، **تاریخ الخميس**، ج ۱، ص ۱۸۵؛ برهان الدین حلبی، **السيرة الحلبیة**، ج ۱، ص ۳۹ و ۵۷.

۱. این تاریخ با تاریخی که اکثر علمای غیر امامیه ذکر کرده‌اند، مطابقت دارد. اما روزی که بیشتر علمای امامیه به آن اعتقاد دارد (به عنوان مثال شیخ طوسی) ۲۸ صفر است (بنگرید به: شیخ طوسی، **تهذیب الاحکام**، ج ۶، ص ۲؛ علامه مجلسی، **بحار الانوار**، ج ۲۲، ص ۵۱۴؛ علامه مجلسی، **مرآة العقول**، ج ۵، ص ۱۷۴ و ۱۷۵).

۲. شعب ابی طالب همان جایی است که پیامبر اکرم ﷺ در آن به دنیا آمدند و هنگامی که قریشیان دو قبیله بنی هاشم و بنی مطلب را تحریم کردند، این دو قبیله به ابوطالب پناهنده شدند و ابوطالب آنها را در شعب اسکان داد. این وضعیت تا زمانی که تحریم به پایان رسید ادامه داشت (بنگرید به: [ابن هشام، **السيرة النبویة**، ج ۱، ص ۳۷۵ - ۳۷۷] ترجمه انگلیسی سیره ابن اسحاق ترجمه آلفرد گیوم؛

مَوْتُ حَدِيجَةَ بَسَنَةً فَلَمَّا فَقَدَهُمَا رَسُولُ اللَّهِ ﷺ شَتَاَ الْمَقَامَ بِمَكَّةَ وَدَخَلَهُ حُزْنٌ شَدِيدٌ وَشَكَاَ ذَلِكَ إِلَى جَبْرِيلَ فَأَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَيْهِ اخْرُجْ مِنَ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا، فَلَيْسَ لَكَ بِمَكَّةَ نَاصِرٌ بَعْدَ أَبِي طَالِبٍ وَأَمَرَهُ بِالْهَجْرَةِ.

۹- أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِيسَ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الصَّغِيرِ^(۱)، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْجَعْفَرِيِّ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ عَلِيٍّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ^(۲)، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ^(۳) قَالَ: إِنَّ اللَّهَ كَانَ إِذْ لَا كَانٍ، فَخَلَقَ الْكَانَ وَالْمَكَانَ وَخَلَقَ نُورَ الْأَنْوَارِ الَّذِي نُورَتَ مِنْهُ الْأَنْوَارُ وَأَجْرَى فِيهِ مِنْ نُورِهِ الَّذِي نُورَتَ مِنْهُ الْأَنْوَارُ وَهُوَ النُّورُ الَّذِي خَلَقَ مِنْهُ مُحَمَّدًا وَعَلِيًّا، فَلَمْ يَزَلَا نُورَيْنِ أَوَّلَيْنِ، إِذْ لَا شَيْءَ كُورَ قَبْلَهُمَا، فَلَمْ يَزَلَا يَجْرِيَانِ ظَاهِرَيْنِ مُظْهَرَيْنِ فِي الْأَصْلَابِ الظَّاهِرَةِ، حَتَّى افْتَرَقَا فِي أَطْهَرِ ظَاهِرَيْنِ فِي عَبْدِ اللَّهِ وَأَبِي طَالِبٍ^(۴).

۱۰- الْحُسَيْنُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ^(۱)، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ، عَنِ الْمُفَضَّلِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ يَزِيدَ قَالَ: قَالَ لِي أَبُو جَعْفَرٍ^(۲): يَا جَابِرُ، إِنَّ اللَّهَ أَوَّلَ مَا خَلَقَ خَلَقَ

۱. در بیشتر نسخه‌های کافی، نامها به همین شکل آمده، ولی کاملاً واضح است که در اسناد موجود، حلقه‌های گمشده‌ای وجود دارد. کلینی در حدیث شماره ۱۲۱۴ [باب مولد النبی ﷺ، حدیث ۲۱]، سند کامل راویان را به این شکل ذکر کرده است: «... حسین بن عیبدالله از ابی عبدالله الحسین الصغیر...» (بنگرید به: خونی، معجم رجال الحديث، ج ۶، ص ۱۷، ۲۳-۲۴).

۲. این سند در بعضی از نسخه‌ها «الحسین عن محمد بن عبدالله» آمده است؛ در این صورت، نخستین نفر «الحسین بن عبدالله» است که در توضیح روایت قبل نامش ذکر شد و نفر دوم محمد بن عبدالله الاشعری است که راوی از امام رضا^(۳) است. در برخی از نسخه‌ها «الحسین بن محمد عن عبدالله» ذکر شده است؛ نخستین نفر الحسین بن محمد الاشعری، استاد کلینی بوده و نفر دوم عبدالله معروف به ابن‌امیر است (بنگرید به: علامه مجلسی، مرآة العقول، ج ۵، ص ۱۹۶).

مُحَمَّدٌ ﷺ وَعِترَتَهُ الْهُدَاةَ الْمُهْتَدِينَ، فَكَانُوا أَشْبَاحَ، نُورٍ بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ، قُلْتُ: وَمَا الْأَشْبَاحُ؟ قَالَ: ظِلُّ الثَّوْرِ أَبَدَانِ نُورَانِيَّةٌ بِلَا أَرَوَاجٍ، وَكَانَ مُؤَيِّدًا بِرُوحٍ وَاحِدَةٍ، وَهِيَ رُوحُ الْقُدُسِ، فِيهِ كَانَ يَعْبُدُ اللَّهُ وَعِترَتَهُ، وَلِذَلِكَ خَلَقَهُمْ حُلَمَاءَ، عُلَمَاءَ، بَرَرَةً، أَصْفِيَاءَ، يَعْبُدُونَ اللَّهَ بِالصَّلَاةِ وَالصَّوْمِ وَالسُّجُودِ وَالتَّسْبِيحِ وَالتَّهْلِيلِ، وَيُصَلُّونَ الصَّلَوَاتِ وَيَحْجُونَ وَيُصُومُونَ.

۱۸- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ جَمَاعَةٍ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ هِلَالٍ، عَنْ أُمَيَّةَ بْنِ عَلِيٍّ الْقَيْسِيِّ قَالَ: حَدَّثَنِي دُرُسْتُ بْنُ أَبِي مَنْصُورٍ، أَنَّهُ سَأَلَ أَبَا الْحَسَنِ الْأَوَّلَ ﷺ: أَلَا كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مُحْجُوجًا بِأَبِي طَالِبٍ؟ فَقَالَ: لَا، وَلَكِنَّهُ كَانَ مُسْتَوْدَعًا لِلْوَصَايَا فَدَفَعَهَا إِلَيْهِ ﷺ، قَالَ: قُلْتُ: فَدَفَعَ إِلَيْهِ الْوَصَايَا عَلَى أَنَّهُ مُحْجُوجٌ بِهِ؟ فَقَالَ: لَوْ كَانَ مُحْجُوجًا بِهِ مَا دَفَعَ إِلَيْهِ الْوَصِيَّةَ، قَالَ: فَقُلْتُ: فَمَا كَانَ حَالُ أَبِي طَالِبٍ؟ قَالَ: أَقَرَّ بِاللَّيِّ وَبِمَا جَاءَ بِهِ، وَدَفَعَ إِلَيْهِ الْوَصَايَا، وَمَاتَ مِنْ يَوْمِهِ.^(۱)

۱. در ارتباط با این روایت باید گفت شیخ صدوق روایات متعددی نقل کرده که از بین آنها می‌توان به این روایت اشاره کرد:

پدرم و محمد بن حسن [بن الولید] از سعد بن عبدالله روایت می‌کند از اسماعیل بن بزیع که امیة بن علی القیسی روایت کرده است: «درست بن ابی منصور الواسطی می‌گوید: از ابوالحسن - موسی بن جعفر علیهما السلام - پرسیدم: «آیا آبی، حجت بر پیامبر ﷺ بوده است؟» [امام در پاسخ فرمودند: خیر] (در حدیث فوق از کتاب کافی، عین متن شیخ صدوق آمده است، اما در تمامی آنها کلمه «ابوطالب» به جای «آبی» ذکر شده است) (شیخ صدوق، کمال الدین، ج ۲، ص ۶۶۵).

ما باید به نقل شیخ صدوق بیشتر اعتماد کنیم؛ یک دلیل ما در این زمینه، این است که او در حدیث قبلی حدیث فوق و باز هم از همان درست بن ابی منصور الواسطی (راوی روایت فوق) و دیگران نقل کرده، که به این شرح است:

ابوعبدالله (امام صادق علیه السلام) فرمودند: «سلمان فارسی با چند تن از مردان عالم روزگار دیدار کرده بود و آخرین آنان، تا زمانی که خداوند اراده فرمود [منظور مدتی طولانی است]، «آبی» بود. وقتی پیامبر صلی الله علیه و آله در مکه ظهور کردند و مردم را به دین اسلام دعوت کردند، آبی گفت: «ای سلمان! آن کسی که در جست و جویش بودی هم اکنون در مکه است» پس سلمان به نزد ایشان [رسول الله صلی الله علیه و آله] آمد [و به ایشان گروید]» (شیخ صدوق، کمال الدین، ج ۲، ص ۶۶۵).

شیخ صدوق، پیش از این دو حدیث، دو روایت دیگر نیز نقل کرده که در آنها این اسامی به ترتیب «آبی» و «بالط» ذکر شده‌اند:

یکم- پدرم که خداوند از او راضی باد، برای من نقل کرد که سعد بن عبدالله برای او نقل کرده که احمد بن محمد بن عیسی، محمد بن الحسین بن ابی الخطاب، یعقوب بن یزید الکاتب و احمد بن الحسن بن علی بن فضال برای او گفته‌اند که عبدالله بن بکیر از ابوعبدالله علیه السلام شنیده بوده است که «کسی که فرمان و دستور عیسی بن مریم نهایتاً به او می‌رسید [منظور آخرین جانشین حضرت عیسی علیه السلام پیش از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله است]، مردی به نام آبی بود» (شیخ صدوق، کمال الدین، ج ۲، ص ۶۶۴).

دوم- محمد بن الحسن بن احمد بن الولید برای ما نقل کرده است که محمد بن الحسن الصفار و سعد بن عبدالله به نقل از یعقوب [بن یزید] از محمد بن ابی عمیر از یکی از اصحاب از ابوعبدالله علیه السلام نقل کرده است که ایشان فرمودند: «آخرین حامل دستورهای عیسی بن مریم مردی است به نام بالط» (شیخ صدوق، کمال الدین، ج ۲، ص ۶۶۴).

روایتی دیگر از امیرالمؤمنین علیه السلام نقل شده است که کسی از ایشان پرسید: «آخرین حامل دستورهای [جانشین] عیسی بن مریم قبل از پیامبر صلی الله علیه و آله چه کسی بوده است؟ ایشان فرمودند: «آبی» (در این روایت منظور از آبی، پدرم می‌باشد؛ بنگرید به: علامه امینی، الغفیر، ج ۷، ص ۳۸۹).

شیخ صدوق در جای دیگری از کتاب خود می‌نویسد: «بعضی مردم ذکر کرده‌اند که «آبی»، همان ابوطالب است. در اینجا سوء تفاهمی رخ داده است. چرا که از امیرالمؤمنین علیه السلام پرسیدند: آخرین حامل دستورات عیسی بن مریم چه کسی بوده است؟ ایشان فرمودند: «آبی» که مردم با

۲۴- بَعْضُ أَصْحَابِنَا، عَنِ ابْنِ جُمُهورٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ مُحْبُوبٍ، عَنِ ابْنِ رِثَابٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَجَّاجِ، وَعَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَيْنَانَ، عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ جَمِيعاً، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: يُبْعَثُ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ أُمَّةٌ وَحْدَهُ عَلَيْهِ بَهَاءُ الْمُلُوكِ وَسِيَمَاءُ الْأَنْبِيَاءِ، وَذَلِكَ أَنَّهُ أَوَّلُ مَنْ قَالَ بِالْبَدَاءِ، قَالَ: وَكَانَ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ أَرْسَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ إِلَى رُعَاتِهِ فِي إِبِلٍ قَدْ نَدَّتْ لَهُ، فَجَمَعَهَا فَأَبْطَأَ عَلَيْهِ فَأَخَذَ بِحِلْقَةِ بَابِ الْكَعْبَةِ وَجَعَلَ يَقُولُ: «يَا رَبِّ أَتُهِلُّكَ أَلَّاكَ إِنْ تَفْعَلَ فَأَمْرٌ مَا بَدَأَ لَكَ»^(۱) فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ بِالْإِبِلِ وَقَدْ وَجَّهَ عَبْدُ الْمُطَّلِبِ فِي كُلِّ طَرِيقٍ وَفِي كُلِّ شُعْبٍ فِي طَلَبِهِ وَجَعَلَ يَصِيحُ: «يَا رَبِّ أَتُهِلُّكَ أَلَّاكَ إِنْ تَفْعَلَ فَأَمْرٌ مَا بَدَأَ لَكَ» وَلَمَّا رَأَى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَخَذَهُ فَقَبَلَهُ وَقَالَ: يَا بُنَيَّ لَا وَجْهَتُكَ بَعْدَ هَذَا فِي شَيْءٍ، فَإِنِّي أَخَافُ أَنْ تُغْتَالَ فُتْقَلَ.

→ خواندن اشتباه این کلمه [تصحیف] فکر کردند، منظور «آبی» است» (شیخ صدوق، کمال‌الدین، ج ۱، ص ۱۶۶ - ۱۶۵).

[هدف مرحوم استاد از تمامی بحث‌های فوق این است که شکل صحیح روایت موجود در کتاب کافی را به خواننده کتاب بشناساند]

امامیه به پیروی از امامان خود و شمار زیادی از غیر امامیه، معتقدند ابوطالب به پیامبری رسول الله ﷺ ایمان داشت و از ایشان حمایت نمود. می‌توان تصوّر کرد که هم ابوطالب و هم شخص دیگر [آبی یا بالظ] این مقام [وصایت حضرت عیسی علیه السلام] را داشته‌اند و در [تعدادی از] این روایتها ابوطالب و در [تعدادی دیگر و مجزای از آنها] شخص دیگری [به عنوان آخرین جانشین حضرت عیسی] ذکر شده‌اند. بنابراین هیچ دلیلی نداریم تا بتوانیم روایتی را بر روایتی دیگر ترجیح دهیم و هر دو نقل قابل پذیرش هستند و این نقل قول‌های مختلف تنها به عنوان تکمیل مباحث ذکر شدند.

۱. کلمه بداء معانی مختلفی دارد. اما در سخنان عبدالمطلب در این حدیث، بداء به این معنی به کار رفته است که خداوند مطابق میل و اختیار خود عمل می‌کند؛ در حالی که قریشیان پیش از اسلام اعتقاد به جبر داشتند و بر این باور بودند که خداوند، همانند تمامی مخلوقات، مجبور است به عملی که از پیش تصمیم به انجام آن گرفته است، عمل کند.

۲۵- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيْسَى، عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُهْرَانَ، عَنْ أَبَانَ بْنِ تَغْلِبٍ قَالَ: قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام: لَمَّا أَنْ وَجَّهَ صَاحِبُ الْحَبَشَةِ بِالْخَيْلِ وَمَعَهُمُ الْفَيْلُ لِيَهْدِمَ الْبَيْتَ، مَرُّوا بِإِبِلٍ لِعَبْدِ الْمُظْلِبِ فَسَاقَوْهَا، فَبَلَغَ بِذَلِكَ عَبْدَ الْمُظْلِبِ فَأَتَى صَاحِبَ الْحَبَشَةِ فَدَخَلَ الْأَذِنُ، فَقَالَ: هَذَا عَبْدُ الْمُظْلِبِ بْنُ هَاشِمٍ، قَالَ: وَمَا يَشَاءُ؟ قَالَ: التَّرْجُمَانُ: جَاءَ فِي إِبِلٍ لَهُ سَاقَوْهَا، يَسْأَلُكَ رَدَّهَا، فَقَالَ مَلِكُ الْحَبَشَةِ لِأَصْحَابِهِ: هَذَا رَئِيسُ قَوْمٍ وَرَعِيمُهُمْ جِئْتُ إِلَى بَيْتِهِ الَّذِي يَعْبُدُهُ لِأَهْدِمَهُ وَهُوَ يَسْأَلُنِي إِطْلَاقَ إِبِلِهِ، أَمَا لَوْ سَأَلْتَنِي الْإِمْسَاكَ عَنْ هَدْمِهِ لَفَعَلْتُ، رَدُّوا عَلَيْهِ إِبِلَهُ فَقَالَ عَبْدُ الْمُظْلِبِ لِتَرْجُمَانِهِ: مَا قَالَ لَكَ الْمَلِكُ؟ فَأَخْبَرَهُ، فَقَالَ عَبْدُ الْمُظْلِبِ: أَنَا رَبُّ الْإِبِلِ وَلِهَذَا الْبَيْتُ رَبٌّ يَمْنَعُهُ، فَرَدَّتْ إِلَيْهِ إِبِلُهُ وَانصَرَفَ عَبْدُ الْمُظْلِبِ نَحْوَ مَنْزِلِهِ، فَمَرَّ بِالْفَيْلِ فِي مُنْصَرَفِهِ، فَقَالَ لِلْفَيْلِ: يَا مُحَمَّدُ^(۱)، فَحَرَكَ الْفَيْلُ رَأْسَهُ، فَقَالَ لَهُ: أَتَدْرِي لِمَ جَاءُوا بِكَ؟ فَقَالَ الْفَيْلُ بِرَأْسِهِ: لَا، فَقَالَ عَبْدُ الْمُظْلِبِ: جَاءُوا بِكَ لِتَهْدِمَ بَيْتَ رَبِّكَ، أَتَرَكَ فَاعِلَ ذَلِكَ؟ فَقَالَ بِرَأْسِهِ: لَا، فَانصَرَفَ عَبْدُ الْمُظْلِبِ إِلَى مَنْزِلِهِ، فَلَمَّا أَصْبَحُوا غَدَا بِهِ لِدُخُولِ الْحَرَمِ فَأَتَى وَامْتَنَعَ عَلَيْهِمْ، فَقَالَ عَبْدُ الْمُظْلِبِ لِبَعْضِ مَوَالِيهِ عِنْدَ ذَلِكَ: اْعْلُ الْجَبَلَ فَانْظُرْ تَرَى شَيْئاً؟ فَقَالَ: أَرَى سَوَاداً مِنْ قِبَلِ الْبَحْرِ، فَقَالَ لَهُ: يُصَيِّهُ بَصْرُكَ أَجْمَعُ؟ فَقَالَ لَهُ: لَا، وَلَا وَشَكَّ أَنْ يُصَيَّبَ، فَلَمَّا أَنْ قَرَّبَ قَالَ: هُوَ طَيْرٌ كَثِيرٌ وَلَا أَعْرِفُهُ يَحْمِلُ كُلُّ طَيْرٍ فِي مَنْقَارِهِ حَصَاةً مِثْلَ حَصَاةِ الْحَذَفِ أَوْ دُونَ حَصَاةِ الْحَذَفِ، فَقَالَ عَبْدُ الْمُظْلِبِ: وَرَبُّ عَبْدِ الْمُظْلِبِ مَا تُرِيدُ إِلَّا الْقَوْمَ، حَتَّى لَمَّا صَارُوا فَوْقَ رُءُوسِهِمْ أَجْمَعَ أَلْقَتْ الْحَصَاةَ

۱. کتابهایی که این حادثه را روایت کرده‌اند، نام فیل را برای «محمود» در نظر گرفته‌اند (بنگرید به: زبیدی، تاج العروس، ج ۲، ص ۳۴۰)، اما محتمل‌تر این است که این کلمه برای مخاطب قرار دادن بوده و به معنای «کسی که اشتباه نمی‌کند» باشد.

فَوَقَعَتْ كُلُّ حَصَاةٍ عَلَى هَامَةِ رَجُلٍ فَخَرَجَتْ مِنْ دُورِهِ فَتَقَلَّتُهُ، فَمَا انْقَلَتْ مِنْهُمْ إِلَّا رَجُلٌ وَاحِدٌ يُخَيِّرُ النَّاسَ، فَلَمَّا أَنْ أَخْبَرَهُمْ أَلَقَتْ عَلَيْهِ حَصَاةً فَتَقَلَّتُهُ.

۲۷- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ سَعْدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الثَّقَفِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْمُعَلَّى، عَنْ أَخِيهِ مُحَمَّدٍ، عَنْ دُرُسْتِ بْنِ أَبِي مَنْصُورٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي حَمْرَةَ، عَنْ أَبِي بَصِيرٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ﷺ قَالَ: لَمَّا وُلِدَ النَّبِيُّ ﷺ مَكَثَ أَيَّامًا لَيْسَ لَهُ لَبَنٌ^(۱) فَأَلْقَاهُ أَبُو طَالِبٍ عَلَى ثَدْيِ نَفْسِهِ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ فِيهِ لَبَنًا فَرَضَعَ مِنْهُ أَيَّامًا حَتَّى رَقَعَ أَبُو طَالِبٍ عَلَى حَلِيمَةَ السَّعْدِيَّةِ فَدَقَعَهُ إِلَيْهَا.

۲۹- الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ وَمُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ بَكْرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَزْدِيِّ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِيهِ ﷺ قَالَ: قِيلَ لَهُ إِنَّهُمْ يَزْعُمُونَ أَنَّ أَبَا طَالِبٍ كَانَ كَافِرًا، فَقَالَ: كَذَبُوا، كَيْفَ يَكُونُ كَافِرًا وَهُوَ يَقُولُ:

أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَا وَجَدْنَا مُحَمَّدًا نَبِيًّا كُمُوسَى خُطَّ فِي أَوَّلِ الْكُتُبِ^(۲)
وَفِي حَدِيثٍ آخَرَ كَيْفَ يَكُونُ أَبُو طَالِبٍ كَافِرًا وَهُوَ يَقُولُ:

۱ این روایت ضعیف است. با این وجود، عبارت «او... شیر نداشت» به این معناست که مادر ایشان یا مریض بوده و یا به اندازه کافی شیر نداشته است، نه به این معنا که مادر ایشان فوت کرده بود (چرا که بر اساس تمامی گزارش‌های تاریخی، مادر پیامبر ﷺ چندین سال [شش سال] پس از تولد ایشان زنده بوده‌اند). آمدن شیر در سینه ابوطالب نیز نوعی معجزه بوده است.

۲. این بیتی است از یک قصیده طولانی از ابوطالب که ترجمه بیت بعد از آن به این شرح است: و محبت او [پیامبر اکرم ﷺ] را به بشر ارزانی داشت، هیچ کس جز او [ایشان] که خداوند او را برای دوست داشتن انتخاب کرده است، سزوار محبت نیست.

[و آن‌گاه علیه فی العباد محبة ولا خیر مَن خصه الله بالحب]

(بنگرید به: [ابن هشام، السيرة النبوية، ج ۱، ص ۳۷۹ - ۳۷۷]: ترجمه انگلیسی سیره ابن اسحاق:

لَقَدْ عَلِمُوا أَنَّ ابْنَنَا لَا مُكَدِّبٌ لَدَيْنَا وَلَا يَعْأُ بِقِيلِ الْأَبَاطِلِ
وَأَبْيَضُ يُسْتَسْقَى الْغَمَامُ بِوَجْهِهِ ثَمَالُ الْيَتَامَى عِصْمَةٌ لِلْأَرَامِلِ^(۱)

۳۲- عَائِشَةُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، وَمُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، رَفَعَهُ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: إِنَّ أَبَاطِلَ أَسْلَمَ بِحِسَابِ الْجَمَلِ، قَالَ: بِكُلِّ لِسَانٍ.

۱. این دو بیت از یک قصیده طولانی ابوطالب است که نسبت آن به ابوطالب قطعی است. این بیتها [مذکور در روایت]، از بخش های متفاوت مختلف در این قصیده نقل شده اند [این دو بیت در قصیده پشت سر هم نیامده اند]. بنگرید به:

Alfred Gillaume, *The Life of Muhammad*, pp ۱۲۲-۱۲۷

[ابن هشام، *السيرة النبوية*، ج ۱، ص ۲۹۹ - ۲۹۱؛ بخش هایی از این قصیده در کتاب های ذیل نیز نقل شده است: یعقوبی، *تاریخ*، ج ۲، ص ۲۵؛ ابن کثیر، *البدایة والنهاية*، ج ۶، ص ۴۴].

در مورد دومین بیت باید گفت، ابن هشام روایت کرده است که «از شخص موثق شنیدم که مردم مدینه از خشکسالی سختی، رنج می بردند. نزد پیامبر صلی الله علیه و آله رفتند و از این وضعیت به ایشان شکایت کردند؛ پیامبر صلی الله علیه و آله که اوضاع را مشاهده کردند، بالای منبر رفته و دعای باران خواندند. به محض اینکه از منبر پایین آمدند، چنان بارانی باریدن گرفت که مردمی که اطراف مدینه ساکن بودند، نزد پیامبر صلی الله علیه و آله آمده و گفتند: همه زندگی ما را آب فرا گرفته و نزدیک است که غرق شوند. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «خدایا! با نعمات خود ما را حمایت کن و آنها را به زیان ما قرار مده» ابرهای باران را از فراز مدینه عبور کردند و مانند تاجی مدینه را در برگرفتند. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «اگر ابوطالب چنین روزی را می دید، غرق سرور می شد» یکی از اصحاب به ایشان گفت: «منظور شما از این جمله همان بیت ابوطالب است: کسی که نزد خداوند روسفید است. کسی که به خاطرش از ابرها باران می بارد. پشتیبان یتیمان و مدافع بیوه زن ها»؛

[و ابیض يستسقى الغمام بوجهه ثمال الیتامی عصمة للأرامل]

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: «به درستی که همین طور است» [ابن هشام، *السيرة النبوية*، ج ۱، ص ۳۰۰].

۳۳- مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیٰی، عَنْ أَحْمَدَ وَعَبْدِ اللَّهِ ابْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِیْسَى، عَنْ أَبِيهِمَا، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِیرَةِ، عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ أَبِي زَیَادٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: أَسْلَمَ أَبُو طَالِبٍ بِحَسَابِ الْجُبْلِ وَعَقَدَ بِيَدِهِ ثَلَاثًا وَسِتِّینَ.^(۱)

۱. درباره این دو روایت [روایت ۳۲ و ۳۳]، ذکر دو روایت ذیل خالی از لطف نیست:

شیخ صدوق: حسین بن ابراهیم بن احمد بن هاشم المؤدب و علی بن عبدالله و زاق و احمد بن زیاد همدانی برایمان روایت کردند که علی بن ابراهیم بن هاشم از پدرش و او از محمد بن ابی عمیر نقل کرده‌اند که مفصل بن عمر گوید: «ابو عبدالله علیه السلام فرمودند: «ابوطالب علیه السلام ایمانش به اسلام را از طریق محاسباتش طبق حروف ابجد اعلام کرد و با مفصل انگشتانش تا ۶۳ شمرد. سپس امام صادق علیه السلام فرمودند: مثل ابوطالب مثل اصحاب کهف است. آنها به یگانگی خداوند ایمان داشتند و آن را در دل مخفی کردند و شرک را ستودند. خداوند به آنها دوبار پاداش خواهد داد» (شیخ صدوق، معانی الاخبار، ص ۲۸۶-۲۸۵).

شیخ صدوق: ابوالفرج محمد بن مظفر بن نفیس المصری الفقیه گفت: ابوالحسن محمد بن احمد الداودی به نقل از پدرش این گونه برای ما روایت کرده است:

«روزی در حضور ابوالقاسم حسین بن روح (سومین نائب امام زمان علیه السلام در دوران غیبت صغری) بودم. مردی پرسید معنی جمله عباس بن عبدالمطلب که به پیامبر صلی الله علیه و آله گفت: «عموی شما ابوطالب، اعتقاد خود به اسلام را از طریق محاسبات حروف ابجد بیان کرد و با مفصل انگشتانش تا ۶۳ شمرد»، چه بود؟ حسین بن روح پاسخ داد: منظور ایشان این بوده: «الله احد جواد» (الف، لام، ها، الف، حاء، دال، جیم، واو، الف، دال). بنا بر حساب ابجد الف یک، لام سی، هـ پنج، الف یک، حـ هشت، دال چهار، جیم سه، واو شش، الف یک و دال چهار است که اگر این اعداد را جمع کنیم، شصت و سه می‌شود (بنگرید به: شیخ صدوق، معانی الاخبار، ص ۲۸۶؛ شیخ صدوق، کمال الدین، ج ۲، ص ۵۲۰-۵۱۹).

نکات زیر حائز اهمیت است:

الف) در نظام حروف ابجد، هر حرف یک ارزش عددی دارد. چهار حرف اول الف، ب، ج، د می‌باشند. با ارزشهای عددی ۱، ۲، ۳، ۴. این سیستم در زبانهای سامی [ریشه اصلی زبانهای عربی، عبری، و...] رایج بوده است (برای مطالعه بیشتر بنگرید به مدخل ادبیات عرب در

Encyclopedia of Islam, "Arabic Grammar", vol ۱, pp ۵۹۸-۵۹۹).

ب) نظام شمارش با استفاده از مفاصل انگشتان (عقد) نظام بسیار پیچیده‌ای است که در آن به هر کدام از مفاصل انگشتان دو دست، یک ارزش عددی داده می‌شود؛ همانند چرتکه (بنگرید به: علامه مجلسی، *مرآة العقول*، ج ۵، ص ۲۶۲-۲۶۰).

این دو نظام شمارش، کاربردهای مختلفی دارد. نظام ابجدی برای کسانی است که سواد خواندن و نوشتن دارند و سیستم عقد برای افراد بی‌سواد است.

ج) از روایت دوم مذکور در این تعلیقه، برمی‌آید که ابوطالب ابتدا برای هر کدام از حروف کلمات «الله احد جواد» یک ارزش عددی، به مانند سیستم ابجد، در نظر گرفته است و سپس آنها را تک تک مطابق سیستم عقد نیز تطبیق داده است. برای افرادی که بی‌سواد بودند، مجموع آنها ۶۳ می‌شود که برای آنها یک رمز به شمار می‌رود. ولی برای افراد باسواد، تک تک حروف معنی خاص خود را دارد که آنها می‌توانند معنای آن عبارت را متوجه شوند.

د) طبق این روایت، مشخص می‌شود که پیامبر ﷺ و عباس، باسواد بودند. امامیه بر این باور است که پیامبر پیش از آنکه به بعثت برسد، سواد خواندن و نوشتن نداشتند اما پس از بعثت این علم به ایشان از طرف خدا اعطا شد. برای این اعتقاد دو دلیل وجود دارد: یک. [در مورد دوران پیش از بعثت] در آیاتی از قرآن آمده ما کتاب را بر پیامبر بی سواد نازل کردیم. دو. [در مورد دوران پس از بعثت] بعضی سوره‌ها با حروفی [حروف مقطعه] آغاز می‌شود که دانستن معانی آنها و توانایی انتقال معنی‌شان به سواد نیاز دارد [علاوه بر حروف مقطعه، در روایتی از امام جواد علیه السلام با استناد به آیه دوم سوره جمعه (۶۲) بیان شده است که پیامبر اکرم ﷺ علم خواندن و نوشتن داشته‌اند (شیخ صدوق، *معانی الاخبار*، ص ۵۴-۵۳)].

ه) معنای عبارت «در هر زبانی» در روایت کتاب کافی [بکل لسان]، باید به این شکل معنا شود: از طریق شعر (بنگرید به احادیث ۱۲۲۲ و ۱۲۲۳ [احادیث ۲۹ و ۳۰ همین باب]) و یا مستقیماً به زبان عربی (بنگرید به: *بحار الانوار*، ج ۳۵، ص ۱۸۲-۶۸) و از طریق زبان اشاره و این، بدان معنی نیست که او می‌توانسته اعتقادات خود را به زبانهای عربی، عبری و... بیان کند [یعنی حضرت ابوطالب، اعتقاد خود به نبوت پیامبر اکرم ﷺ را از طریق شعر، سخنان خود که به زبان عربی بوده است و از طریق زبان اشاره (ابجد و عقد) بیان کرده است].

بَابُ التَّهْيِ عَنِ الْإِشْرَافِ عَلَى قَبْرِ النَّبِيِّ ﷺ

۱- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْبَرْقِيِّ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ الْمُثَنَّى الْحُطَيْبِ قَالَ: كُنْتُ بِالْمَدِينَةِ وَسَقُفُ الْمَسْجِدِ الَّذِي يُشْرِفُ عَلَى الْقَبْرِ قَدْ سَقَطَ وَالْفَعْلَةُ يَصْعَدُونَ وَيَنْزِلُونَ وَنَحْنُ جَمَاعَةٌ، فَقُلْتُ لِأَصْحَابِنَا مَنْ مِنْكُمْ لَهُ مَوْعِدٌ يَدْخُلُ عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ﷺ اللَّيْلَةَ؟ فَقَالَ مِهْرَانُ بْنُ أَبِي نَصْرٍ: أَنَا، وَقَالَ إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَمَّارٍ الصَّيْرَفِيُّ: أَنَا، فَقُلْنَا لَهُمَا سَلَاهُ لَنَا عَنِ الصُّعُودِ لِنُشْرِفَ عَلَى قَبْرِ النَّبِيِّ ﷺ، فَلَمَّا كَانَ مِنَ الْعَدِ لَقِينَاهُمَا، فَاجْتَمَعْنَا جَمِيعًا، فَقَالَ إِسْمَاعِيلُ: قَدْ سَأَلْتَاهُ لَكُمْ عَمَّا ذَكَرْتُمْ، فَقَالَ: مَا أُجِبَ لِأَحَدٍ مِنْهُمْ أَنْ يَغْلُو فَوْقَهُ وَلَا آمَنُهُ أَنْ يَرَى شَيْئًا يَذْهَبُ مِنْهُ بَصَرُهُ أَوْ يَرَاهُ قَائِمًا يُصَلِّي أَوْ يَرَاهُ مَعَ بَعْضِ أَزْوَاجِهِ ﷺ. ^(۱)

۱. به نظر می‌رسد این حدیث از دو بخش مجزا تشکیل شده است. در بخش اول امام صادق علیه السلام بخشی از دوران زندگی پیامبر اکرم ﷺ را توصیف کرده‌اند. در این بخش ایشان بیان داشته‌اند اگر افرادی پیامبر ﷺ را در موقعیت‌هایی خصوصی مشاهده کرده‌اند، در حالی که اجازه چنین کاری را نداشتند، عقوبت فوری آن افراد ناپیدا شدن است. سپس ایشان دو موقعیت خصوصی پیامبر اکرم ﷺ [در حال نماز یا در کنار یکی از همسران خود] را مثال زده‌اند که عقوبت آنها در بسیاری از احادیث، چه در منابع امامیه و چه منابع غیر امامیه، بیان شده است. به عنوان مثال در برخی احادیث بیان شده است: پیامبر اکرم ﷺ روزی در کنار یکی از همسران خود نشسته بودند که دیدند شخصی در حال نگاه کردن به درون خانه ایشان است (یا در برخی دیگر روایات آمده است که آن شخص از شکاف دیوار در حال نگاه کردن به خانه ایشان است)، وقتی ایشان متوجه شدند فرمودند آن شخص باید از شهر اخراج شود و یا در برخی روایات دیگر فرمودند ←

→ اگر تو را دستگیر کنم چشمانت را با مشقّص (نوعی تیر فلزی بلند که از دو طرف تیز بوده و دسته چوبی داشت) بیرون خواهم کشید (منابع شیعه: کلینی، کافی، ج ۷، ص ۲۹۳ - ۲۹۲؛ شیخ صدوق، من لا یحضره الفقیه، ج ۴، ص ۷۴؛ شیخ طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۱۰، ص ۲۰۸ - ۲۰۷؛ شیخ حر عاملی، وسائل الشیعة، ج ۱۹، ص ۵۰ - ۴۸؛ منابع اهل سنت: بخاری، صحیح، ج ۹، ص ۱۳؛ مسلم، صحیح، ج ۶، ص ۱۸۱ - ۱۸۰؛ ترمذی، سنن، ج ۵، ص ۸۴؛ ابوداود، سنن، ج ۴، ص ۳۴۴ - ۳۴۳؛ احمد حنبل، مسند، ج ۳، ص ۲۴۲، ۲۳۹، ۱۰۸؛ بیهقی، السنن الکبری، ج ۸؛ ص ۳۳۹ - ۳۳۸).

در بخش دوم روایت امام بیان می‌دارند همان احترامی که در دوران زندگی پیامبر ﷺ برای ایشان واجب بود باید در دوران پس از وفات ایشان نیز انجام شود و همچنین همان محدودیت‌هایی که در دوران حیات ایشان وجود داشت، پس از وفات ایشان نیز وجود دارد؛ و تمامی عقوبت‌هایی که در آن دوران برای چنین شخصی وجود داشته است، در حال حاضر نیز ممکن است اتفاق بیفتد. احتمالاً ناقل این حدیث این دو بخش را با هم ترکیب کرده است. گذشته از تمامی این صحبت‌ها این روایت ضعیف است. جعفر بن المثنی الخطیب از اصحاب امام رضا علیه السلام است و اگر [فرض کنیم] او در دوران امام صادق علیه السلام به دنیا آمده است، باز هم او از نظر سنی، در آن حد نیست که بخواهد از امام صادق علیه السلام حدیث نقل کند.

بَابُ مَوْلِدِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ

وُلِدَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام بَعْدَ عَامِ الْفِيلِ بِثَلَاثِينَ سَنَةً وَقُتِلَ عليه السلام فِي شَهْرِ رَمَضَانَ لِتِسْعِ بَقِيْنٍ مِنْهُ لَيْلَةَ الْأَحَدِ سَنَةً أَرْبَعِينَ مِنَ الْهَجْرَةِ ^(١) وَهُوَ ابْنُ ثَلَاثٍ وَسِتِّينَ سَنَةً، بَقِيَ بَعْدَ قَبْضِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وآله ثَلَاثِينَ سَنَةً، وَأُمُّهُ فَاطِمَةُ بِنْتُ أَسَدِ بْنِ هَاشِمِ بْنِ عَبْدِ مَنَافٍ، وَهُوَ أَوَّلُ هَاشِمِيٍّ وَلَدَهُ هَاشِمٌ مَرَّتَيْنِ.

٤- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ بْنِ عِيْسَى، عَنِ الْبَرْقِيِّ، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ زَيْدِ النَّيْسَابُورِيِّ قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْهَاشِمِيُّ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَرَ ^(٢)، عَنْ أَسِيدِ بْنِ صَفْوَانَ صَاحِبِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وآله قَالَ: لَمَّا كَانَ الْيَوْمُ الَّذِي قُبِضَ فِيهِ

١. تاریخ دقیق، چهارشنبه شب، نوزدهم ماه رمضان است که ایشان ضربت خوردند و جمعه شب، بیست و یکم ماه رمضان به شهادت رسیدند (بنگريد به: شيخ مفيد، /ارشاد، ج ٦١، ص ٩؛ علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ٤٢، ص ٢٢٧). تمام تقويم های تطبیقی، بیست و یکم ماه رمضان آن سال را جمعه عنوان کرده اند، نه یکشنبه. روایت ضعیفی نیز وجود دارد که ایشان بیست و سوم ماه به شهادت رسیده باشند که در آن صورت یکشنبه می شود.

٢. نام صحیح «عبدالملك بن عمير» می باشد که در روایات شيخ صدوق به همین صورت آمده است (بنگريد به: شيخ صدوق، کمال الدين، ج ٢، ص ٣٨٨؛ علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ٤٢، ص ٣٠٣). این روایت در منابع غير اماميه نیز نقل شده و تا عمر بن هشام الهاشمی با سند شیعیان مطابقت دارد اما شخص بعدی و شخصی که در مرگش مردم این چنین گریه کردند، با روایات شیعه متفاوت است. حدیث درست همان است که در این کتاب آمده و دلایلی نیز برای این انتخاب وجود دارد که از توضیح آنها به خاطر پرهیز از طولانی شدن، خودداری می کنیم.

أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام، ارْتَجَّ الْمَوْضِعَ بِالْبُكَاءِ، وَدَهِشَ النَّاسُ كَيَوْمِ قُبُصِ النَّبِيِّ صلى الله عليه وآله، وَجَاءَ رَجُلٌ بَاكِياً وَهُوَ مُسْرِعٌ مُسْتَرْجِعٌ وَهُوَ يَقُولُ: الْيَوْمَ انْقَطَعَتْ خِلَافَةُ النُّبُوَّةِ، حَتَّى وَقَفَ عَلَى بَابِ الْبَيْتِ الَّذِي فِيهِ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام، فَقَالَ: رَحِمَكَ اللَّهُ يَا أَبَا الْحَسَنِ، كُنْتُ أَوَّلَ الْقَوْمِ إِسْلَاماً، وَأَخْلَصَهُمْ إِيمَاناً، وَأَشَدَّهُمْ يَقِيناً، وَأَخَوْفَهُمْ لِلَّهِ، وَأَعْظَمَهُمْ عَنَاءً، وَأَحَوْظَهُمْ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وآله، وَأَمَنَهُمْ عَلَى أَصْحَابِهِ، وَأَفْضَلَهُمْ مَنَاقِبَ، وَأَكْرَمَهُمْ سَوَاقٍ، وَأَرْفَعَهُمْ دَرَجَةً، وَأَقْرَبَهُمْ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وآله، وَأَشَبَّهُهُمْ بِهِ هَدِياً وَخَلْقاً وَسَمْتاً وَفِعْلاً، وَأَشْرَفَهُمْ مَنَزَلَةً، وَأَكْرَمَهُمْ غَلِيَةً، فَجَزَاكَ اللَّهُ عَنِ الْإِسْلَامِ وَعَنْ رَسُولِهِ وَعَنِ الْمُسْلِمِينَ خَيْراً.

قَوِيَتْ جِئْنَ ضَعْفَ أَصْحَابِهِ، وَبَرَزَتْ جِئْنَ اسْتَكَاؤُوا، وَنَهَضَتْ جِئْنَ وَهِنُوا، وَلَزِمَتْ مِنْهَا رَجُلٌ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وآله، إِذْ هُمْ أَصْحَابُهُ، وَكُنْتُ خَلِيفَتُهُ حَقّاً، لَمْ تُنَازِعْ وَلَمْ تُضَرَّعْ بِرَغَمِ السَّنَاقِيقِينَ، وَغَيْظِ الْكَافِرِينَ، وَكُورِ الْحَاسِدِينَ، وَصِغَرِ الْفَاسِقِينَ.^(۱)

فَقُمْتُ بِالْأَمْرِ جِئْنَ فَشِلُّوا، وَنَطَقْتَ جِئْنَ تَتَعَتُّوا، وَمَضَيْتَ بِنُورِ اللَّهِ إِذْ وَقَفُوا، فَاتَّبَعُوكَ فَهَدُوا، وَكُنْتُ أَخْفَضَهُمْ صَوْتاً، وَأَعْلَاهُمْ فُنُوناً، وَأَقْلَهُمْ كَلَاماً، وَأَصَوْبَهُمْ نُطْقاً، وَأَكْثَرَهُمْ رَأياً، وَأَشَجَّعَهُمْ قَلْباً، وَأَشَدَّهُمْ يَقِيناً، وَأَحْسَنَهُمْ عَمَلاً، وَأَعَزَّهُمْ بِالْأُمُورِ.

كُنْتُ وَاللَّهِ يَعْصُو بِلَا لَدِينٍ، أَوَّلًا وَآخِرًا: الْأَوَّلَ جِئْنَ تَفَرَّقَ النَّاسُ، وَالْآخِرَ جِئْنَ فَشِلُّوا، كُنْتُ لِلْمُؤْمِنِينَ أَبَا رَحِيماً، إِذْ صَارُوا غَلِيَةً عَلَيَّ، فَحَمَلْتُ أَثْقَالَ مَا عَنْهُ

۱. در متن «صِغَر» آمده؛ ولی به نظر می‌رسد که عبارت صحیح آن «ضِعْفُنْ» (به معنای کینه) باشد که در بسیاری نسخ خطی معتبر این کتاب و برخی از کتاب‌های دیگر از جمله کتب شیخ صدوق به این شکل است (شیخ صدوق، من لا يحضره الفقيه، ج ۲، ص ۳۵۷؛ شیخ صدوق، کمال الدین، ج ۲، ص ۳۸۸).

صَعُفُوا، وَحَفِظْتَ مَا أَصَاغُوا، وَرَعَيْتَ مَا أَهْمَلُوا، وَشَمَّرْتَ إِذَا اجْتَمَعُوا، وَعَلَوْتَ إِذْ هَلَعُوا، وَصَبَرْتَ إِذْ أَسْرَعُوا، وَأَدْرَكْتَ أَوْتَارَ مَا طَلَبُوا، وَنَالُوا بِكَ مَا لَمْ يَحْتَسِبُوا.

كُنْتَ عَلَى الْكَافِرِينَ عَذَاباً صَبّاً وَنَهَباً، وَلِلْمُؤْمِنِينَ عَمداً وَحِصْناً، فَطَرْتَ وَاللَّهِ بِنِعْمَائِهَا وَفُزْتَ بِحِبَابِهَا، وَأَحْرَزْتَ سَوَابِعَهَا، وَذَهَبْتَ بِفَضَائِلِهَا، لَمْ تُفَلَلْ حُجَّتُكَ، وَلَمْ يَنْزِعْ قَلْبُكَ، وَلَمْ تَضْعُفْ بَصِيرَتُكَ، وَلَمْ تَحْبُنْ نَفْسُكَ، وَلَمْ تَخْرَ.

كُنْتَ كَالْجَبَلِ لَا تَحْرُكُهُ الْعَوَاصِفُ، وَكُنْتَ كَمَا قَالَ: آمَنَ النَّاسُ فِي صُحْبَتِكَ وَذَاتِ يَدِكَ، وَكُنْتَ كَمَا قَالَ: ضَعِيفاً فِي بَدَنِكَ، قَوِيّاً فِي أَمْرِ اللَّهِ، مُتَوَاضِعاً فِي نَفْسِكَ، عَظِيماً عِنْدَ اللَّهِ، كَبِيراً فِي الْأَرْضِ، جَلِيلاً عِنْدَ الْمُؤْمِنِينَ، لَمْ يَكُنْ لِأَحَدٍ فِيكَ مَهْمَزٌ، وَلَا لِقَائِلٍ فِيكَ مَعْمَزٌ، [وَلَا لِأَحَدٍ فِيكَ مَطْمَعٌ] وَلَا لِأَحَدٍ عِنْدَكَ هَوَازَةٌ، الضَّعِيفُ الدَّلِيلُ عِنْدَكَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ، حَتَّى تَأْخُذَ لَهُ بِحَقِّهِ، وَالْقَوِيُّ الْعَزِيزُ عِنْدَكَ ضَعِيفٌ ذَلِيلٌ حَتَّى تَأْخُذَ مِنْهُ الْحَقُّ، وَالْقَرِيبُ وَالتَّبَعُودُ عِنْدَكَ فِي ذَلِكَ سَوَاءٌ، شَأْنُكَ الْحَقُّ وَالصَّدْقُ وَالرَّفْقُ، وَقَوْلُكَ حُكْمٌ وَحَتْمٌ، وَأَمْرُكَ جِلْمٌ وَحَزْمٌ، وَرَأْيُكَ عِلْمٌ وَعَزْمٌ، فِيمَا فَعَلْتَ، وَقَدْ نَهَجَ السَّبِيلُ، وَسَهَّلَ الْعَسِيرُ، وَأُطْفِئَتِ النَّيِّرَانُ، وَاعْتَدَلَ بِكَ الدِّينُ، وَقَوِيَ بِكَ الْإِسْلَامُ، فَظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ، وَتَبَّتْ بِكَ الْإِسْلَامُ وَالْمُؤْمِنُونَ، وَسَبَقَتْ سَبْقاً بَعِيداً، وَأَتَعَبَتْ مَنْ بَعْدَكَ تَعَباً شَدِيداً، فَجَلَلَتْ عَنِ الْبُكَاءِ، وَعَظُمَتْ رَزِيَّتُكَ فِي السَّمَاءِ، وَهَدَّتْ مُصِيبَتُكَ الْأَنَامَ، فَإِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ، رَضِينَا عَنِ اللَّهِ قَضَاءً، وَسَلَّمْنَا لِلَّهِ أَمْرَهُ، فَوَ اللَّهُ لَنْ يُصَابَ الْمُسْلِمُونَ بِمِثْلِكَ أَبَداً.

كُنْتَ لِلْمُؤْمِنِينَ كَهْفاً وَحِصْناً، وَفُتَّةً رَاسِيّاً، وَعَلَى الْكَافِرِينَ غِلْظَةً وَغِيْظاً، فَأَلْحَقَكَ اللَّهُ بِنَبِيِّهِ، وَلَا أَحْرَمْنَا أَجْرَكَ، وَلَا أَضَلَّنَا بَعْدَكَ.

وَسَكَّتِ الْقَوْمُ حَتَّى انْقَضَى كَلَامُهُ، وَبَكَى وَبَكَى أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ ثُمَّ طَلَبُوهُ فَلَمْ يُصَادِفُوهُ.

۵- عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا، عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَكَمِ، عَنْ صَفْوَانَ الْجَمَالِ قَالَ: كُنْتُ أَنَا وَعَامِرٌ وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ جُدَاعَةَ الْأَزْدِيُّ عِنْدَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام، قَالَ: فَقَالَ لَهُ عَامِرٌ: جُعِلْتُ فِدَاكَ، إِنَّ النَّاسَ يَزْعُمُونَ أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام دُفِنَ بِالرَّحْبَةِ، قَالَ: لَا، قَالَ: فَأَيْنَ دُفِنَ؟ قَالَ: إِنَّهُ لَمَّا مَاتَ احْتَمَلَهُ الْحَسَنُ عليه السلام فَأَتَى بِهِ ظَهَرَ الْكُوفَةِ قَرِيباً مِنَ التَّجِيفِ ^(۱) يَسْرَةً عَنِ الْعَرَبِيِّ ^(۲) يَمْنَةً عَنِ الْحِيرَةِ، فَدَفَنَهُ بَيْنَ رَكْوَاتِ بَيْضٍ، قَالَ: فَلَمَّا كَانَ بَعْدَ ذَهَبُ إِلَى الْمَوْضِعِ، فَتَوَهَّمْتُ مَوْضِعاً مِنْهُ، ثُمَّ أَتَيْتُهُ فَأَخْبَرْتُهُ، فَقَالَ لِي: أَصَبْتَ رَحِمَكَ اللَّهُ - ثَلَاثَ مَرَّاتٍ - .

۷- مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ الْحَطَّابِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ عِيْسَى شَلْقَانَ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ: إِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام لَهُ خُثُولَةٌ فِي بَنِي تَخْزُومٍ وَإِنَّ شَاباً مِنْهُمْ أَتَاهُ، فَقَالَ: يَا خَالِي، إِنَّ أَخِي مَاتَ وَقَدْ حَزِنْتُ عَلَيْهِ حُزْناً شَدِيداً، قَالَ: فَقَالَ لَهُ: تَشْتَهِي أَنْ تَرَاهُ؟ قَالَ: بَلَى، قَالَ: فَأَرِنِي قَبْرَهُ، قَالَ: فَخَرَجَ وَمَعَهُ بُرْدَةُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ مُتَزَيِّراً بِهَا، فَلَمَّا انْتَهَى إِلَى الْقَبْرِ تَلَمَّسَتْ شَفَتَاهُ ثُمَّ رَكَضَهُ بِرِجْلِهِ، فَخَرَجَ مِنْ قَبْرِهِ وَهُوَ يَقُولُ بِلِسَانِ الْفَرَسِ، فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام: أَلَمْ تَمُتْ وَأَنْتَ رَجُلٌ مِنَ الْعَرَبِ؟ قَالَ: بَلَى، وَلَكِنَّا مِتْنَا عَلَى سُنَّةِ فُلَانٍ وَفُلَانٍ فَأَنْقَلَبْتَ أَلْسِنَتُنَا. ^(۳)

۱۰- عَبْدِ اللَّهِ بْنُ جَعْفَرٍ، وَسَعْدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ جَمِيعاً، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مَهْزِيَّارٍ، عَنْ أَخِيهِ عَلِيِّ بْنِ مَهْزِيَّارٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ، عَنْ حَبِيبِ

۱. نجف نام سرزمینی است بین حیره تا کوفه.

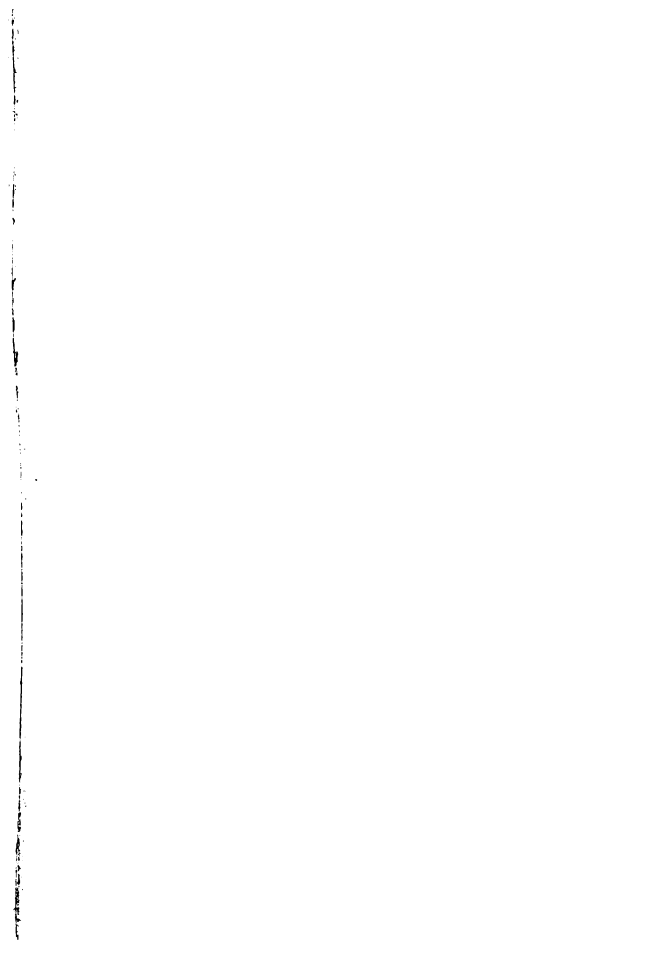
۲. الغری، نام گورستانی است که در آن فقط دو قبر وجود دارد. به همین خاطر به آن «الغریان» گفته می‌شود.

۳. از آنجا که این روایت چندان معتبر نیست، نیازی به توضیح آن نمی‌بینیم (بنگريد به: علامه مجلسی، مرآة العقول، ج ۵، ص ۳۰۸).

باب مولد أمير المؤمنين صلوات الله عليه ۳۴۷

السَّجِسْتَانِي قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ عليه السلام يَقُولُ: وَلِدَتْ فَاطِمَةُ بِنْتُ مُحَمَّدٍ عليه السلام بَعْدَ مَبْعَثِ رَسُولِ اللَّهِ بِخَمْسِ سِنِينَ، وَتُوفِّيَتْ وَلَهَا ثَمَانٌ عَشْرَةَ سَنَةً، وَخَمْسَةٌ وَسَبْعُونَ يَوْمًا.^(۱)

۱. این روایت مربوط به باب بعدی [باب مولد الزهراء فاطمه عليها السلام] است. احتمالاً در حاشیه نسخه‌ای بوده که کلینی آن را نوشته است و سپس سهواً آن را در این باب قرار داده‌اند (علامه مجلسی، *مرآة العقول*، ج ۵، ص ۳۱۱).

كتابنامه

١. ابن ابي الحديد، أبوحامد عبدالحميد بن هبة الله بن محمد بن الحسين بن أبي الحديد (٥٨٦-٦٥٦هـ)، شرح نهج البلاغه، تحقيق محمد ابوالفضل ابراهيم، قاهره: مطبعة عيسى البابي الحلبي، ١٩٥٩.
٢. ابن ابي حاتم، عبد الرحمن بن محمد بن ادريس الرازي (٣٢٧هـ)، الجرح والتعديل، حيدرآباد: مطبعة دايرة المعارف النظامية، ١٩٥٢.
٣. ابوداود، سليمان بن الأشعث السجستاني (٢٧٥هـ)، المصاحف، تصحيح آرتور جفري، قاهره: مطبعة الرصانية، ١٩٣٦.
٤. ابن اثير، أبو الحسن علي بن محمد بن عبد الكريم بن عبد الواحد الشيباني ابن الأثير (٦٣٠هـ)، اسد الغابة، تحقيق محمد ابراهيم البنا، بي جا: دار شعب، بي تا.
٥. ———، الكامل في التاريخ، بيروت: دار صادر، دار بيروت، ١٩٦٦.
٦. ———، جامع الاصول، تحقيق عبد القادر الارنؤوط، بي جا: مكتبة الحلواني، ١٩٧١.
٧. ابن بطوطة، محمد بن ابراهيم (٧٠٤-٧٧٩هـ)، الرحلة، تحقيق على المنتصر الكتاني، بيروت، مؤسسة الرسالة، ١٩٧٥.
٨. ابن تيمية، احمد بن عبد الحليم بن تيميه الحراني (٦٦١-٧٢٨هـ)، منهاج السنة النبوية، بولاق، مطبعة الاميري، ١٣٢٢ ق.

- ٣٥٠..... تعليقات كافي/كتاب الحجة
٩. ———، منهاج السنة النبوية، تصحيح محمد رشاد سالم، رياض، جامعة الامام محمد بن سعود الاسلامية، ١٩٨٦
١٠. ابن جوزي، ابوالفرج عبدالرحمن بن علي ابوالفضائل جمال الدين البغدادي (٥١٠-٥٩٢هـ)، الموضوعات، تحقيق عبدالرحمن محمد عثمان، مدينه: مطبعة محبد عبدالمحسن، ١٩٦٦.
١١. ابن حبان، ابوحاتم محمد بن حبان بن احمد بن حبان (٢٧٠-٣٥٤هـ)، الثقات، تصحيح محمد عبدالمجيد، حيدرآباد: مطبعة دائرة المعارف النظامية، ١٣٧٩.
١٢. ———، المجروحون، تحقيق محمود ابراهيم زايد، حلب، دار الوعي، ١٩٧٥.
١٣. ابن حزم، ابومحمد علي بن احمد بن سعيد (٣٨٤-٤٥٦هـ)، جمهرة انساب العرب، تحقيق عبدالسلام هارون، قاهره: دار المعارف، ١٩٨٢.
١٤. ابن حنبل، ابوعبدالله احمد بن محمد بن حنبل (١٦٤-٢٤١هـ)، المسند، بيروت: المكتب الاسلامي، بي تا (افست چاپ قاهره).
١٥. ———، المسند، تحقيق احمد محمد شاكر، بيروت: دار الجيل، ١٩٩٢.
١٦. ابن خلدون، ابوزيد عبدالرحمن بن محمد بن خلدون الحضرمي (٧٣٢-٨٠٨هـ)، العبر (معروف به تاريخ ابن خلدون)، بي تا، بولاق، بي تا.
١٧. ———، المقدمة، بيروت: دار الفكر (افست چاپ بولاق).
١٨. ابن خلكان، ابوالعباس شمس الدين احمد بن شهاب الدين محمد (٦٠٨-٦٨١هـ) وفيات الاعيان وانباء البناء الزمان، تحقيق احسان عباس، بيروت: دار صدر، ١٩٧٢.

١٩. ابن خياط، خليفة بن خياط بن أبي هبيرة الأخباري العصفري (م ٢٤٠هـ) تاريخ، تحقيق الكرم ضياء العمري، دمشق: دار القلم، ١٣٩٧.

٢٠. ابن داوود، أبو بكر عبدالله بن سليمان بن الأشعث السجستاني (٢٣٠-٣١٦هـ)، المصاحف، بيروت: دار الكتب العلمية، ١٩٨٥.

٢١. ابن داوود، حسن بن علي بن داوود (زنده در ٧٠٧هـ)، الرجال، تصحيح سيد محمد صادق بحر العلوم، نجف، المطبعة الحيدرية، ١٩٧٢.

٢٢. ابن زهره، تاج الدين بن محمد الحسيني (القرن ٧هـ)، غاية الاختصار في بيوتات العلوية المحفوظة من الغبار، تصحيح سيد محمد صادق بحر العلوم، نجف: مطبعة الحيدرية، ١٩٦٣.

٢٣. ابن سعد، ابو عبدالله محمد بن سعد بن منيع (١٦٨-٢٣٠هـ)، الطبقات الكبرى، قاهرة: دار التحرير، ١٩٦٨.

٢٤. ابن شاکر، صلاح الدين ابو عبدالله محمد بن شاکر بن احمد الكتبي (م ٧٦٤هـ)، فوات الوفيات، تحقيق احسان عباس، بيروت: دار صادق، بي تا.

٢٥. ابن شهر آشوب، محمد بن علي (٤٨٨-٥٨٨هـ) مناقب آل ابي طالب، قم: مطبعة العلمية، بي تا.

٢٦. ابن طاووس، علي بن موسى (م ٦٦٤هـ)، مهج الدعوات ومنهج العبادات، چاپ سنگی

٢٧. ابن طقطقي، ابو عبدالله محمد بن علي بن علي بن طباطبا، الفخري في الآداب السلطانية، بيروت: دار صادر، ١٩٦٦.

٢٨. ابن عبد البر، ابو عمر يوسف بن عبدالله بن محمد بن عبد البر ابن عاصم النمري (٣٦٨-٤٦٣هـ)، الاستيعاب من معرفة الاصحاب، تصحيح علي محمد

البجاوي، فجالة: مكتبة نهضة مصر، بي تا.

- ٣٥٢ تعليقات كافى / كتاب الحجة
٢٩. ابن عبد ربه، أبو عمر أحمد بن محمد بن عبد ربه الأندلسي (٢٤٦-٣٢٨هـ)،
العقد الفريد، تحقيق احمد امين، احمد زين وابراهيم الابياري، قاهره: مطبعة
لجنة التأليف والترجمة والنشر ١٩٤٦.
٣٠. ابن العربي، أبو بكر بن العربي المالكي (٤٣٥-٥٤٣هـ)، عارضة الاحوذى
بشرح صحيح الترمذى، دمشق: دار العلم للجميع، بي تا.
٣١. ابن عساكر، ابو القاسم علي بن الحسن بن هبة الله الشافعي (٤٩٩-٥٧١هـ)
تهذيب تاريخ دمشق، تحقيق شيخ عبدالقادر بدران، بيروت: دار المسيرة، ١٩٧٩.
٣٢. ابن عنبه، السيد جمال الدين احمد بن علي بن الحسين الحسني الحسيني
(٧٤٨-٨٢٨هـ)، عمدة الطالب في انساب آل ابي طالب، نجف: مطبعة
الحيدرية، ١٩١٨.
٣٣. ابن فارس، ابوالحسن احمد بن فارس بن زكريا بن حبيب (م ٣٩٥هـ)،
الصاحبي في اللغة، تحقيق سيد احمد صغر، قاهره: مطبعة عيسى الحلبي، بي تا.
٣٤. ابن كثير، عمادالدين ابوالفداء اسماعيل بن عمر بن كثير القرشي (٧٠١-
٧٧٤هـ)، البداية والنهاية، بيروت: مكتبة المعارف، ١٩٦٦.
٣٥. _____، تفسير، تحقيق عبدالعزيز الغنيم، قاهره: دار الشعب، بي تا.
٣٦. ابن المرتضى، أحمد بن يحيى (٧٦٤ - ٨٤٠هـ)، البحر الزخار، تحقيق
عبدالله بن عبدالكريم، بيروت: مؤسسة الرسالة، ١٩٧٥.
٣٧. ابن مفتاح، ابوالحسن عبدالله بن ابي القاسم (م ٨٧٧هـ)، شرح الازهار، صنعاء:
مكتبة اليمن الكبرى، ١٣٥٧ ق.
٣٨. ابن نديم، ابوالفرج محمد بن ابي يعقوب اسحاق بن محمد بن اسحاق (م
٣٨٠هـ) الفهرست، تصحيح رضا تجدد، تهران: مكتبة الاسلامي، بي تا.

٣٩. ابن هشام، ابو محمد عبدالملك بن هشام بن ايوب الحميري (م ٢١٣هـ) السيرة النبوية، تحقيق مصطفى السقا، ابراهيم الاياري وعبد الحفيظ الشلبي، قاهره: مطبعة مصطفى البابي الحلبي، ١٩٣٦.
٤٠. ابوالفداء، اسماعيل بن علي بن محمود الايوبي (٦٧٢-٧٣٢هـ)، المختصر في اخبار البشر، قاهرة: مطبعة الحسينية، بي تا.
٤١. الآبي، محمد بن خليفة الوثناني المالكي (م ٨٢٧هـ)، اكمال كمال المعلم في شرح صحيح مسلم، بيروت: دار الكتب العلمية، بي تا.
٤٢. اخطل، غياث بن غوث بن صلت، ديوان الاخطل، بيروت، دار المشرق، ١٩٦٩
٤٣. الاربلي، علي بن عيسى (٦٢٠-٦٩٢هـ)، كشف الغمة في معرفة الائمة، تصحيح سيد هاشم رسولي محلاتي، تبريز: بني هاشمي، ١٣٨١ ق.
٤٤. الاردبيلي، محمد بن علي (م ١٠٥٨هـ)، جامع الرواة، تهران: شركت چاپ رنگين، ١٣٣٤ ش.
٤٥. الاركاتي، محمد غوث بن ناصر الدين محمد بن نظام الدين أحمد النانطي الأركاني (١١٦٦-١٢٣٨هـ)، ثر المرجان في رسم نظم القرآن، حيدرآباد: مطبعة شمس الاسلام، بي تا.
٤٦. الاشعري، سعد بن عبدالله الاشعري القمي (م ٣٠٠هـ)، المقالات والفرق، تحقيق محمد جواد مشكور، تهران: مطبعة حيدري، ١٩٦٣.
٤٧. اشعري، ابوالحسن علي بن اسماعيل (٢٦٠-٣٢٤هـ)، مقالات الاسلاميين، تصحيح محمد محيي الدين عبدالحميد، قاهره، مكتبة النهضة المصرية، ١٩٥٠
٤٨. الاصفهاني، ابوالفرج علي بن الحسين بن محمد بن احمد بن هيثم (٢٨٤-٣٥٦هـ)، الاغانى، اشراف محمد ابوالفضل ابراهيم، قاهره: الهيئة المصرية العامة للكتاب، ١٩٧٣.

- ٣٥٤..... تعلیقات کافی/کتاب الحجة
٤٩. _____، مقال الطالبین، تحقیق احمد صقر، قاهره: مطبعة عیسی البابي الحلبي، ١٩٤٦.
٥٠. الاصفهاني، ابونعیم احمد بن عبدالله بن احمد بن اسحاق بن موسی بن مهران (٣٣٦-٤٣٠هـ)، حلیة الاولیاء، بیروت: دار الکتب العربی، ١٩٦٧.
٥١. _____، دلائل النبوة، حیدرآباد: مطبعة دائرة المعارف النظامية، ١٩٧٧.
٥٢. الاصمعي، عبدالملک بن قریب (٢١١-١٢٣هـ)؛ السجستاني، سهل بن محمد (م حدود ٢٥٠هـ)؛ ابن سکیت، یعقوب بن اسحاق (م ٢٤٤هـ)، ثلاثة کتب فی الاضداد،^(١) تصحیح دکتر آگوست هفتر، بیروت، مطبعة کاثولیکیة للآباء الیسوعیین، ١٩١٣.
٥٣. الآلوسی، ابوالفضل شهاب الدین محمود (١٢١٧-١٢٧٠هـ)، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم والسبع المثانی، بیروت: ادارة الطباعة المنیریة، بی تا.
٥٤. الامین، السید محسن العاملي (١٢٨٤-١٣٧١هـ)، البرهان علی وجود صاحب الزمان، تهران: مکتبة نینوی، بی تا.
٥٥. الامینی، علامه عبدالحسین، الغدير فی الكتاب والسنة والادب، تهران، مکتبة الامام امیرالمؤمنین علیه السلام العامة، ١٩٧٦.
٥٦. الانباري، محمد بن القاسم، الاضداد، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، کویت، دائرة المطبوعات والنشر، ١٩٦٠.
٥٧. البحرانی، السید هاشم بن السلیمان بن اسماعیل بحرانی التوبلی (م ١١٠٩هـ)، البرهان فی تفسیر القرآن، تحقیق محمود موسوی زرندي، قم: مطبعة العلمیة، ١٣٩٣ ق.

١. هر سه این افراد کتابی با عنوان الاضداد داشته‌اند که در یک کتاب با عنوان ثلاثة کتب فی الاضداد به انتشار رسیده است.

۵۸. البخاري، ابو نصر سهل بن عبدالله (زنده در ۳۴۱هـ) سر السلسلة العلوية، تحقيق سيد محمد صادق بحر العلوم، نجف: مطبعة الحيدرية، ۱۹۶۳.
۵۹. البخاري، ابو عبدالله محمد بن اسماعيل بن ابراهيم بن مغيرة البخاري الجعفي (۱۹۴-۲۵۶هـ)، التاريخ الكبير، حيدر آباد: دائرة المعارف نظامية، بي تا.
۶۰. ———، الصحيح، قاهره: مطبوعات محمد علي صبيح، بي تا.
۶۱. البغدادي، أحمد بن علي بن ثابت الخطيب (۳۹۲-۴۶۳هـ)، تاريخ بغداد، قاهره: مكتبة الخانجي، ۱۹۳۱.
۶۲. البكري الاندلسي، أبو عبيد عبدالله بن عبدالعزيز البكري الأندلسي (م ۴۸۷هـ)، معجم ما استعجم، تحقيق مصطفى السقا، قاهره: مطبعة لجنة التأليف، ۱۹۴۵.
۶۳. البلاذري، احمد بن يحيى (م ۲۷۹هـ)، انساب الاشراف (ج ۱)، تحقيق محمد حميد الله، قاهره: دار المعارف، ۱۹۵۹.
۶۴. البيهقي، أحمد بن الحسين بن علي بن موسى (۳۸۴-۴۵۸هـ) السنن الكبرى، حيدرآباد: مطبعة دائرة المعارف النظاميه، ۱۳۵۲ ق.
۶۵. الترمذي، ابو عيسى محمد بن عيسى بن سوره (۲۱۰-۲۷۹هـ)، الجامع الصحيح، اشرف احمد محمد شاکر، قاهره: مطبعة مصطفى البابي، ۱۹۶۵.
۶۶. تفرشي، مصطفى بن الحسين (م حدود ۱۰۴۴هـ)، نقد الرجال، چاپ سنگي
۶۷. التهانوي، محمد اعلى بن علي (زنده ۱۱۵۸هـ)، كشاف اصطلاحات الفنون، تحقيق لطفي عبد البديع، قاهره: المؤسسة المصرية العامة، ۱۹۶۳.
۶۸. التهراني، شيخ آقا بزرگ محمد محسن (۱۲۵۸-۱۳۴۸ ش)، الذريعة الى تصانيف الشيعة، قم: اسماعيليان، بي تا.

٣٥٦..... تعليقات كافي / كتاب الحجة

٦٩. الجزيري، عبدالرحمن، الفقه علي المذاهب الاربعة، قاهره: مكتبة التجارية الكبرى، بي تا.

٧٠. الجوهري، احمد بن محمد عبدالله بن الحسن بن عياش (م ٤٠١هـ)، مقتضب الاثر في النص على الائمة الاثنى عشر، تصحيح مهدي هوشمند، قم، انتشارات طباطبائي، بي تا

٧١. حاجي خليفة، مصطفى ابن عبدالله كاتب چلبى (١٠١٧-١٠٦٧هـ) كشف الظنون، بغداد: مكتبة المتنبى، بي تا.

٧٢. الحاكم النيشابوري، أبو عبدالله محمد بن عبدالله (٣٢١-٤٠٣)، المستدرک على الصحيحين، حيدرآباد: مطبعة دائرة المعارف النظامية، ١٣٤١ ق.

٧٣. الحلبي، ابوالطيب عبدالوهاب بن على (م ٣٥١)، الاضداد في كلام العرب، تحقيق دكتور عزة حسين، دمشق، مطبوعات المجمع العلمي العربي بدمشق، ١٩٦٣
٧٤. الحلبي، علي بن برهان الدين (م ١٠٤٤هـ)، السيرة الحلبية، بيروت: المكتبة الاسلامية، بي تا.

٧٥. الحموي، شهاب الدين ابى عبدالله ياقوت بن عبدالله الحموي الرومي البغدادى (٥٧٤-٦٢٦هـ)، معجم البلدان، بيروت: دار صادر، ١٩٥٦.

٧٦. الحميري، عبدالله بن جعفر (قرن ٣)، قرب الاسناد، طهران: مكتبة النينوى، بي تا.

٧٧. الحويزى، عبد على بن جمعة العروسى حويزى (م ١١١٢هـ)، تفسير نور الثقلين، تحقيق سيد هاشم رسول محلاتي، قم: مطبعة الحكمة، بي تا.

٧٨. الخوئي، سيد ابوالقاسم بن سيد علي اكبر (١٣١٧-١٤٤٣هـ)، البيان في تفسير القرآن، كويت: دار التوحيد، ١٩٧٩.

٧٩. ———، معجم رجال الحديث، نجف، مطبعة الآداب، بي تا

٨٠. الدارمي، عبدالله بن عبدالرحمن (١٨١-٢٥٥)، السنن، تحقيق عبدالله هاشم اليماني، مدينة: شركة الطباعة الفنية، ١٩٦٦.
٨١. ديار بكري، حسين بن محمد بن الحسن (م ٩٦٦هـ)، تاريخ الخميس، بيروت: مؤسسة الشعبان، بي تا.
٨٢. الدينوري، ابن قتيبة ابو محمد عبدالله بن مسلم (٢١٣-٢٧٦هـ)، تأويل مختلف الحديث، تحقيق محمد زهدي التجار، بيروت: دار الجبل، ١٩٧٢.
٨٣. _____، المعارف، تحقيق ثروت عكاشه، قاهره: دار المعارف، ١٩٨١.
٨٤. الذهبي، شمس الدين محمد بن احمد بن عثمان (٦٧٣-٧٤٨هـ)، تاريخ الاسلام ووفيات المشاهير والاعلام، تحقيق عمر عبدالسلام التدمري، بيروت: دار الكتاب العربي، ١٩٨٧.
٨٥. _____، معرفة القراء الكبار، تحقيق سيد جاد الحق، قاهره: دار الكتب الحديثه، بي تا.
٨٦. _____، ميزان الاعتدال، تحقيق علي محمد البجاري، قاهره: مطبعة عيسى البابي الحلبي، ١٩٦٣.
٨٧. الرازي، ابوالفتوح حسين بن علي بن محمد (٤٧٠-٥٥٦هـ)، روض الجنان وروح الجنان في تفسير القرآن، تصحيح ابوالحسن شعراني، تهران: كتابفروشي الاسلاميه، ١٣٩٨ ق.
٨٨. الزبيدي، محمد بن محمد (م ١٢٠٥هـ)، تاج العروس، بيروت: منشورات دار مكتبة الحياة، بي تا.
٨٩. الزرقاني، محمد بن عبد الباقي (١٠٥٥-١١٢٢هـ)، شرح المواهب اللدنية بالمنح المحمدية، بيروت: دار المعرفة، ١٩٧٣.

٩٠. الزركشي، محمد بن عبدالله (٧٤٥-٧٩٤هـ)، البرهان في معرفة علوم القرآن، تصحيح محمد ابوالفضل ابراهيم، القاهرة: مطبعة، مصطفى البابي الحلبي، ١٩٧٢.

٩١. الزركلي، خير الدين محمد بن عبدالله (١٣١٠-١٣٩٦هـ)، الاعلام، بيروت: دار العلم للملايين، ١٩٧٩.

٩٢. الزمخشري، جار الله ابوالقاسم محمود بن عمر بن محمد خوارزمي (٤٦٧-٥٣٨هـ)، تفسير الكشاف، بيروت: دار الكتب العربي، بي تا.

٩٣. السخاوي، شمس الدين محمد بن عبد الرحمن (٨٣١-٩٠٢هـ)، فتح المغيـث بشرح الفية الحديث، تحقيق عبدالرحمن محمد عثمان، مدينة: مكتبة السلفيه، ١٣٨٩ ق.

٩٤. السمهودي، على بن عبدالله (٨٤٤-٩١١هـ)، خلاصة الوفاء، مدينة: مكتبة العلميه، ١٩٧٢.

٩٥. _____ ، وفاء الوفاء باخبار دار المصطفى، تحقيق محمد محيي الدين عبدالحميد، قاهره: مطبعة السعادة، ١٩٥٥.

٩٦. السيوطي، جلال الدين عبدالرحمن بن الكمال ابي بكر بن محمد سابق الدين الخضيرى (٨٤٩-٩١١هـ)، الاتقان في علوم القرآن، تصحيح محمد ابوالفضل ابراهيم، قاهره: مطبعة مشهد الحسيني، ١٩٦٧.

٩٧. _____ ، الحاوي للفتاوى، تحقيق محمد محيي الدين عبدالحميد، قاهره: مكتبة التجارية الكبرى، ١٩٥.

٩٨. _____ ، الخصائص الكبرى، بيروت: دار الكتب العلميه، بي تا.

٩٩. _____ ، الدر المنثور، طهران: المكتبة الاسلاميه، بي تا.

١٠٠. _____ ، اللثالي المصنوعة، قاهره: مكتبة التجارية الكبرى، بي تا.

۱۰۱. الشهرستاني، محمد بن عبدالکريم (۴۷۹-۵۴۸هـ)، الملل والنحل، تحقيق محمد سيد الكيلاني، قاهره: مطبعة البابي، ۱۹۶۷.
۱۰۲. الشوكاني، محمد بن علي (۱۱۷۳-۱۲۵۰هـ)، فتح القدير، قاهره: مطبعة مصطفى البابي الحلبي، ۱۹۶۴.
۱۰۳. شيخ صدوق، محمد بن علي بن موسى بن بابويه (۳۰۶-۳۸۱ هـ)، كمال الدين وتمام النعمة، تحقيق علي اكبر غفاري، تهران: مكتبة الصدوق، ۱۳۹۰ق.
۱۰۴. ———، توحيد، تصحيح سيد هاشم حسيني طهراني، تهران: مكتبة الصدوق، ۱۳۸۷.
۱۰۵. ———، عيون اخبار الرضا عليه السلام، تحقيق سيد مهدي حسيني لاجوردي، قم: چاپخانه علميه، ۱۳۷۷.
۱۰۶. ———، معاني الاخبار، تصحيح علي اكبر غفاري، تهران: مكتبة الصدوق، ۱۳۷۹ق.
۱۰۷. ———، من لا يحضره الفقيه، تحقيق سيدحسن الموسوي الخراسان، نجف: دار الكتب الاسلامية، ۱۳۸۳ق.
۱۰۸. شيخ طوسي، محمد بن الحسن (۳۸۵-۴۶۰هـ)، التبيان في تفسير القرآن، تحقيق احمد قصير العاملي، نجف: مكتبة الامين، ۱۹۵۷.
۱۰۹. ———، تهذيب الاحكام، تحقيق سيد حسن الموسوي الخراسان، نجف: دار الكتب الاسلامية، ۱۳۸۲ق.
۱۱۰. ———، رجال، تحقيق سيد محمد صادق بحر العلوم، نجف: مطبعة الحيدرية، ۱۹۶۱.
۱۱۱. ———، الغيبة، نجف: مكتبة الصادق، ۱۳۸۵.

۳۶۰..... تعلیقات کافی/کتاب الحجۃ

۱۱۲. _____، الفهرست، تحقیق سید محمد صادق بحر العلوم، نجف: مطبعة الحیدریة، ۱۹۶۱.

۱۱۳. _____، الفهرست چاپ شدہ بہ ہمراہ نضد الايضاح، تصحیح الویس اشپرنگر ومراجعہ محمود رامیار، مشهد: دانشگاه فردوسی، ۱۳۵۱ش.

۱۱۴. شیخ مفید، محمد بن محمد بن نعمان (۳۳۶-۴۱۳ھ)، الاختصاص، تحقیق علی اکبر غفاری، تہران: مکتبۃ الصدوق، ۱۳۷۹ ق.

۱۱۵. _____، الارشاد فی معرفۃ حجج اللہ علی العباد، قم: مؤسسۃ آل البیت، ۱۴۱۳.

۱۱۶. _____، اوائل المقالات، مع تعلیقات شیخ فضل اللہ زنجانی، تصحیح عباسقلی واعظ چرند آبی، تبریز: مکتبۃ حقیقت، بی تا.

۱۱۷. الصدر، سید محمد (۱۳۶۲-۱۴۱۹ھ)، موسوعة الامام المهدي، قم: دار المجتبی، ۱۴۲۶.

۱۱۸. الصفار القمي، ابو جعفر محمد بن الحسن بن فروخ (م ۲۹۰ھ)، بصائر الدرجات، تحقیق محسن کوچه باغی، تبریز: شرکت چاپ کتاب، ۱۹۸۰.

۱۱۹. الصفدي، خليل بن ايک (م ۷۶۴ھ)، الوافي بالوفيات، تصحیح هلموت ريتز، استانبول: جمعية المستشرقين الالمانية، ۱۹۷۴.

۱۲۰. صفوت، احمد زكي، جمهرة خطب العرب، قاهره: مطبعة مصطفى البابي الحلبي، ۱۹۶۲.

۱۲۱. طاش كبرى زاده، عصام الدين احمد بن مصطفى (۹۰۱-۹۶۸ھ)، مفتاح السعادة ومصباح السيادة، تصحیح كامل كامل بكري، قاهره: دار الكتب الحديثه، بي تا.

١٢٢. الطباطبائي، سيد محمد حسين (١٢٨١-١٣٦٠ش)، الميزان في تفسير القرآن، تهران: دار الكتب الاسلامية، ١٣٨٥ ق.

١٢٣. الطبرسي، احمد بن علي (قرن ٦هـ)، الاحتجاج، مع تعليقات سيد محمد باقر الموسوي الخراساني، نجف: دار النعمان، ١٩٦٦.

١٢٤. الطبرسي، فضل بن الحسن (٤٥٤-٥٣٢هـ)، مجمع البيان في تفسير القرآن، تصحيح ابوالحسن شعراني، تهران: كتابفروشي اسلاميه، ١٣٧٣ ق.

١٢٥. _____، اعلام الوري باعلام الهدى، تحقيق علي اكبر غفاري، طهران: مكتبة الاسلامية، ١٣٣٨ ش.

١٢٦. _____، جوامع الجامع، تحقيق ابوالقاسم گرجي، تهران: دانشگاه تهران، ١٣٥٩ ش.

١٢٧. الطبري، محب الدين، الرياض النضرة، قاهره، دار التأليف، ١٩٥٣

١٢٨. الطبري، محمد بن جرير بن رستم (قرن ٤ و ٥هـ)، دلائل الامامة، نجف: مطبعة الحيدرية، ١٩٤٩.

١٢٩. الطبري، محمد بن جرير بن رستم (م ٣١٠هـ)، تاريخ الرسل والملوك، تحقيق ميخائيل دخويه، لندن: بريل، ١٩٠٥.

١٣٠. _____، تفسير، قاهره: مطبعة مصطفى البابي الحلبي، ١٩٥٤.

١٣١. الطحاوي، ابو جعفر احمد بن محمد بن سلامة بن عبد الملك ازدي (٢٣٩-٣٢١هـ)، مشكل الآثار، حيدرآباد: مطبعة دائرة المعارف النظاميه، ١٣٣٣ ق.

١٣٢. العاملي، شيخ حر محمد بن الحسن (١٠٣٣-١١٠٤هـ)، اثبات الهداة بالنصوص والمعجزات، تحقيق ابوطالب تجليل تبريزي، قم: مطبعة العلمية، بي تا.

٣٦٢..... تعليقات كافى/كتاب الحجة

١٣٣. ——— ، وسائل الشيعة، تصحيح عبدالرحيم رباني شيرازي، تهران: مكتبة
الاسلامية، ١٣٨٣ ق.

١٣٤. العباسي، احمد بن عبدالحميد (قرن ١٠هـ)، عمدة الاخبار في مدينة
المختار، قاهره: مطبعة المدني، بي تا.

١٣٥. العسقلاني، ابن حجر شهاب الدين ابوالفضل احمد بن على بن محمد
(٧٧٣-٨٥٢هـ)، الاصابة في تمييز الصحابة، تحقيق علي محمد البجاوي،
قاهره: دار نهضة، مصر، بي تا.

١٣٦. ——— ، تهذيب التهذيب، حيدرآباد: دائرة المعارف النظامية، ١٣٢٦ ق.

١٣٧. ——— ، فتح الباري في شرح صحيح البخاري، قاهره: مطبعة عيسى
البابي الحلبي، ١٩٥٩.

١٣٨. ——— ، لسان الميزان، حيدرآباد: مطبعة دائرة المعارف النظامية، ١٣٣١ ق.
١٣٩. العصامي، عبدالملك بن حسين بن عبدالملك العصامي المكي (م ١١١١هـ)،
سمط النجوم العوالي، مدينة: مطبعة السليقة، ب تا.

١٤٠. العظيم آبادي، أبو الطيب محمد شمس الحق (١٢٧٣-١٣٢٩هـ)، عون
المعبود بشرح سنن ابي داود، تحقيق عبدالرحمن محمد عثمان، مدينة: مكتبة
السلفية، ١٩٦٩.

١٤١. علامه حلي، جمال الدين حسن بن يوسف بن مطهر (٦٤٨-٧٢٦هـ)، اجوبة
المسائل المهنية، قم: مطبعة الخيام، ١٤٠١.

١٤٢. ——— ، رجال العلامة الحلي، تحقيق سيد محمد صادق بحر العلوم،
نجف: مطبعة الحيدرية، ١٩٦١.

١٤٣. علامه مجلسي، محمد باقر بن محمد تقى (١٠٣٧-١١١٠هـ)، بحار الانوار،
تصحيح عبدالرحيم رباني شيرازي وديگران، تهران: دار الكتب الاسلاميه، بي تا.

١٤٤. _____ ، مرآة العقول، تصحيح سيد هاشم رسولي محلاتي، تهران: دار الكتب الاسلاميه، ١٣٩٤ ق.

١٤٥. العمرى، على بن محمد علوى الغمارى (قرن ٥هـ)، المجدي في انساب الطالبين، تحقيق احمد مهدي دامغاني، قم: مكتبة آية الله مرعشي، ١٤٠٩.

١٤٦. العياشى، ابراهيم بن على (م ١٤٠٠هـ)، المدينة بين الماضى والحاضر، المدينة: مكتبة المدينة المنورة، بي تا.

١٤٧. العياشي، ابوالنضر محمد بن مسعود (م ٣٢٠هـ)، تفسير، تحقيق سيد هاشم رسولي محلاتي، قم: مطبعة العلمية، بي تا.

١٤٨. العيني، أبو محمد محمود بن أحمد بن موسى بن أحمد بن حسين الغيتابى الحنفى بدر الدين (م ٨٥٥هـ)، عمدة القاري بشرح صحيح البخاري، بيروت: محمد امين دمج، بي تا.

١٤٩. العيون والحدائق، (نويسنده ناشناس)، تحقيق نبيلة عبدالمنعم داوود، بغداد، مطبعة الارشاد، ١٩٧٣

١٥٠. الفيروزآبادي، مجدالدين محمد بن يعقوب (م ٨١٧هـ)، المغانم المطابة في معالم طابة، تحقيق حمد الجاسر، رياض: دار اليمامة، ١٩٦٩.

١٥١. الفيض الكاشاني، ملا محمد محسن (١٠٠٧-١٠٩٠هـ)، الصافي، تصحيح ابوالحسن شعراني، تهران: مكتبة الاسلاميه، ٢٥٣٦.

١٥٢. _____ ، الوافي، اصفهان: مكتبة الامام اميرالمؤمنين عليه السلام، ١٤٠٦.

١٥٣. القرطبي، محمد بن احمد (٥٧٨-٦٧١هـ)، التذكرة في احوال الموتى وامور الآخرة، تصحيح احمد محمد موسى، قاهره: مطابع مذكور، بي تا.

١٥٤. _____ ، الجامع لاحكام القرآن (معروف به تفسير قرطبي)، قاهره: دار الكتاب العربي، ١٩٦٧.

۳۶۴..... تعلیقات کافی/کتاب الحجة

۱۵۵. القرماني، احمد بن يوسف (۹۳۹-۱۰۱۹هـ)، اخبار الدول وآثار الاول، بيروت: عالم الكتب، بی تا.

۱۵۶. القزويني، زكريا بن محمد (۶۰۵-۶۸۲هـ)، آثار البلاد واخبار العباد، بيروت: دار صادر، بی تا.

۱۵۷. القسطلاني، احمد بن محمد (۸۵۱-۹۲۳هـ)، ارشاد الساري بشرح صحيح البخاري، بولاق: مطبعة الاميري، ۱۳۰۴ ق.

۱۵۸. _____، المواهب اللدنية بالمنح المحمدية، بيروت: دارالمعرفة، ۱۹۷۳.

۱۵۹. قلقشندي، قاضي شهاب الدين احمد بن عبدالله بن احمد (م ۸۲۱هـ)، صبح الاعشى في صناعة الانشاء، قاهره: مطبعة الاميري، ۱۹۲۲.

۱۶۰. القمي، شيخ عباس بن محمدرضا (۱۲۹۴-۱۳۵۹هـ)، الكنى واللقاب، تهران: مكتبة الصدر، ۱۳۹۷ ق.

۱۶۱. _____، سفينة البحار، انتشارات كتابخانه سنایی، چاپ سنگي.

۱۶۲. القمي، علي بن ابراهيم (زنده در ۳۰۷هـ)، تفسير، تحقيق سيد طيب الموسوي الجزائري، قم: دار الكتاب، ۱۴۰۴ ق.

۱۶۳. القهپايي، زكي الدين بن شرف الدين علي بن محمود بن شرف الدين علي (زنده در ۱۰۱۶هـ)، مجمع الرجال، تحقيق سيد ضياء الدين علامه، اصفهان: بي نا، ۱۳۸۴ ق.

۱۶۴. الكاشاني، ملا فتح الله بن شكر الله (م ۹۸۸هـ)، تفسير منهج الصادقين، تصحيح علي اكبر غفاري، تهران: كتابفروشي اسلاميه، ۱۳۴۶ ش.

۱۶۵. كحاله، عمر بن رضا بن محمد راغب بن عبدالغني (۱۳۲۳-۱۴۰۸هـ)، معجم المؤلفين، بيروت: دار احياء التراث العربي، بی تا.

۱۶۶. الکشي، محمد بن عمر (قرن ۴هـ)، اختيار معرفة الرجال (معروف به رجال کشي)، تحقيق حسن مصطفوي، مشهد: دانشکده الهيات و معارف اسلامي، ۱۳۴۸ ش.

۱۶۷. الكليني، ثقة الاسلام محمد بن يعقوب (م ۳۲۹هـ)، الكافي، تصحيح علي اكبر غفاري، تهران: دار الكتب الاسلامية، ۱۳۷۹ ق.

۱۶۸. الكناني الفاسي، محمد بن جعفر ابو عبدالله (۱۲۷۴-۱۳۴۵هـ)، نظم المتناثر من احاديث المتواتر، بيروت: دار الكتب العلمية، ۱۹۸۰.

۱۶۹. الكناني، علي بن محمد بن عراق (۹۰۷-۹۶۳هـ)، تنزيه الشريعة المرفوعة عن الأخبار الشنيعة الموضوعة، تحقيق عبدالوهاب عبداللطيف وعبدالله محمد الصديق، قاهره: مكتبة القاهرة، بي تا.

۱۷۰. گنجي شافعي، محمد بن يوسف بن محمد (م ۶۵۸هـ)، البيان في اخبار صاحب الزمان، تحقيق محمد مهدي الخراسان، قم: مؤسسه الهدى، ۱۹۷۹.

۱۷۱. المازندراني، محمد صالح بن احمد بن شمس الدين سروي (م ۱۰۸۱هـ)، شرح اصول الكافي، تصحيح ابوالحسن شعراني، تهران: المكتبة الاسلامية، ۱۳۸۲ ق.

۱۷۲. المامقاني، شيخ عبدالله بن محمد حسن (۱۲۹۰-۱۳۵۱هـ)، تنقيح المقال في علم الرجال، نجف: مطبعة الرضوية، ۱۳۵۲ ق. (چاپ سنگي)

۱۷۳. مبارکفوري، محمد بن عبدالرحمن بن عبدالرحيم (۱۳۶۱-۱۴۲۷هـ)، تحفة الاحوذى بشرح جامع الترمذي، مدينة: محمد عبدالمحسن الكعبي، بي تا.

۱۷۴. المبرّد، محمد بن يزيد بن عبدالاکبر الازدي البصري (۲۱۰-۲۸۵هـ)، الكامل في اللغة والادب، تحقيق محمد ابوالفضل ابراهيم، قاهره: دار نهضة مصر، بي تا.

- ٣٦٦.....تعليقات كافي/كتاب الحجة
١٧٥. المتقي الهندي، على بن حسام الدين (٨٨٥-٩٧٥هـ)، البرهان في علامات مهدي آخر الزمان، طهران: شركة رضوان، ١٣٩٩ ق.
١٧٦. ———، كنز العمال، حيدرآباد: مطبعة دائرة المعارف النظامية، ١٩٦٨.
١٧٧. المدني الشيرازي، سيد علي خان (١٠٥٢-١١١٨هـ)، الدرجات الرفيعة في طبقات الشيعة، تحقيق سيد صادق بحر العلوم، نجف: مطبعة الحيدرية ١٩٦٢.
١٧٨. المروزي الازورقاني، السيد عز الدين اسماعيل بن الحسين بن محمد (زنده در ٦١٤هـ)، الفخري في انساب الطالبين، تحقيق سيد مهدي الرجائي، قم: مكتبة آية الله مرعشي، ١٤٠٩.
١٧٩. المسعودي، علي بن الحسين (٢٨٠-٣٤٦هـ)، التنبيه والاشراف، تحقيق عبدالله الصاوي، قاهره: دار الصادي، ١٥٧ ق.
١٨٠. ———، مروج الذهب ومعادن الجوهر، تحقيق باريه دو مينار وپاوه دكورتل، باريس: بي نا، ١٨٥١.
١٨١. الملطي، يوسف بن موسى بن محمد، أبو المحاسن جمال الدين المَلْطِي الحنفي (م ٨٠٣)، المعتصر من المختصر، حيدرآباد: مطبعة دائرة المعارف النظامية، ١٣٦٢ ق.
١٨٢. المنجد، صلاح الدين (١٣٣٤-١٤٣١هـ)، معجم بني اميه، بيروت: دار الكتاب الجديد، ١٩٧٠.
١٨٣. الناصف، منصور علي (م ١٣٧١هـ)، التاج الجامع للاصول، قاهره: مطبعة عيسى البابي الحلبي، ١٩٦٢.
١٨٤. النجاشي، احمد بن علي (م ٤٥٠هـ)، رجال، تصحيح سيد موسى شبيري زنجانى، قم: مؤسسه النشر الاسلامي، ١٤١٣ ق.

١٨٥. النعماني، ابو عبدالله محمد بن ابراهيم (م ٣٦٠هـ)، الغيبة، تصحيح علي اكبر الغفاري، تهران: مكتبة الصدوق، بي تا.

١٨٦. النوبختي، حسن بن موسى (قرن ٤هـ)، فرق الشيعة، تحقيق هلموت ريتز، استانبول: جمعية المستشرقين الالمانية، ١٩٣١.

١٨٧. النوري، حسين بن محمد تقى (محدث نوري) (١٢٥٤-١٣٢٠)، كشف الاستار عن وجه الغائب عن الابصار، تهران، مكتبة نينوى، ١٤٠٠ق

١٨٨. النووي، ابو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف الدين (٦٣١-٦٧٧هـ)، المنهاج فى شرح صحيح مسلم بن الحجاج، بيروت: دار الفكر، ١٩٧٢.

١٨٩. النويري، شهاب الدين احمد بن عبدالوهاب (٦٧٧-٧٣٣هـ)، نهاية الارب في فنون الادب، اشراف محمد ابوالفضل ابراهيم، الهيئة المصرية العامة للكتاب، ١٩٧٥.

١٩٠. النيشابورى، أبو الحسين مسلم بن الحجاج بن مسلم بن ورد بن كوشاذ القشيري (٢٠٦-٢٦١هـ)، الصحيح، قاهره: مكتبة محمد علي صبيح، بي تا.

١٩١. الهندي، عبدالنبي بن عبدالرسول احمدنكرى (م ١١٧٣هـ)، دستور العلماء، حيدرآباد: دائرة المعارف النظاميه، بي تا.

١٩٢. الهيثمي، ابن حجر علي بن ابي بكر (٧٣٥-٨٠٧هـ)، موارد الظمآن الي زوائد ابن حبان، تحقيق محمد عبدالرزاق حمزه، مدينه: المطبعة السلفيه، بي تا.

١٩٣. ———، مجمع الزوائد، قاهره: مكتبة القدس، ١٣٥٣ ق.

١٩٤. اليافعى، عبدالله بن اسعد (٦٩٨-٧٦٨هـ)، مرآة الجنان وعبرة اليقظان، حيدرآباد: مطبعة دائرة المعارف النظامية، ١٣٣٨ ق.

٣٦٨..... تعليقات كافي / كتاب الحجة

١٩٥. الحسنی الهارونی، یحیی بن حسین (م ٤٢٤هـ)، تیسیر المطالب فی آمالی
آل أبي طالب، تحقیق یحیی عبدالکریم الفضیل، بیروت: مؤسسة الاعلمي،
١٩٧٥.

١٩٦. الیعقوبی، ابن واضح احمد بن ابی یعقوب (زنده در ٢٩٢هـ)، تاریخ، بیروت:
دار صادر، ١٩٦٠.

١٩٧. Le Strange, Guy, **The Lands of Eastern Caliphate**, New York:
Barnes & Noble, ١٩٠٥.

١٩٨. Lane, Edward William, **Arabic English Lexicon**, Beirut,
Librairie du Liban, ١٩٦٨.